

BARBARICUM

ANNA MISTEWICZ, ANDRZEJ MACIAŁOWICZ, MARCIN WOŹNIAK

DĄBEK, STAN. 9 – NEKROPOLA KULTUR PRZEWORSKIEJ
I WIELBARKIEJ NA PÓŁNOCNYM MAZOWSZU

DĄBEK, SITE 9 – A PRZEWORSK AND WIELBARK CULTURE
CEMETERY IN NORTHERN MAZOVIA

ŚWIATOWIT Supplement Series B: Barbaricum, vol. 14

ŚWIATOWIT Supplement Series B: Barbaricum, vol. 14

---

ed. Adam Cieśliński, Bartosz Kontny, Paweł Szymański

Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego
Katedra Archeologii Barbaricum i Prowincji Rzymskich

BARBARICUM

Tom 14

ANNA MISTEWICZ, ANDRZEJ MACIAŁOWICZ, MARCIN WOŹNIAK

DĄBEK, STAN. 9 – NEKROPOLA KULTUR PRZEWORSKIEJ
I WIELBARKIEJ NA PÓŁNOCNYM MAZOWSZU

DĄBEK, SITE 9 – A PRZEWORSK AND WIELBARK CULTURE
CEMETERY IN NORTHERN MAZOVIA

Warszawa 2021

Faculty of Archaeology, University of Warsaw
Światowit Supplement Series B: Barbaricum
Volume 14

Redakcja naukowa serii | Series edited by
Adam Cieśliński, Bartosz Kontny, Paweł Szymański

Redakcja tomu | Volume edited by
Anna Juga-Szymańska, Andrzej Maciałowicz

Recenzenci | Reviewers
Dr hab. Jacek Andrzejowski; dr hab. Tomasz Bochnak, prof. UR

Tłumaczenie | Translation
Kinga Brzezińska

Opracowanie graficzne i projekt okładki | Graphic & cover design
Agata Wiśniewska

Skład i łamanie | Layout & typesetting
Tomasz Szmit

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego**

ISSN 2720-0817
ISBN 978-83-66210-15-8

**UNIwersytet
WARSZAWSKI**

**WYDZIAŁ
ARCHEOLOGII**
Uniwersytet
Warszawski

© Autorzy | Authors
© Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28; PL 00-927 Warszawa

Druk i oprawa | Printed by
Partner Poligrafia Andrzej Kardasz
Grabówka, ul. Szosa Baranowicka 77
15-523 Białystok

Pamięci Profesor Teresy Dąbrowskiej
In memory of Professor Teresa Dąbrowska

Spis treści | Contents

1. Wstęp Preface	9
2. Historia badań na stanowisku i w rejonie miejscowości Dąbek History of the research at the site and in the area of the village of Dąbek.	17
3. Katalog znalezisk Catalogue of finds	29
3.1. Uwagi wstępne Introduction	29
3.2. Katalog Catalogue	35
4. Analiza zabytków Analysis of artefacts	81
4.1. Zapinki Brooches	81
4.2. Szpila kościana Bone pin	125
4.3. Klamry pasa Belt hooks	126
4.4. Sprzączki i okucia pasa Belt buckles and fittings	139
4.5. Kółka żelazne Iron rings	143
4.6. Paciorki szklane Glass beads	145
4.7. Wisioriki bursztynowe Amber pendants	148
4.8. Tkanina Fabric	148
4.9. Noże proste Straight knives	149
4.10. Nożyki sierpikowate Crescent-shaped knives	149
4.11. Szydła Awls	154
4.12. Igły Needles	155
4.13. Szpile hakowe Hook-pins	155
4.14. Przędliki Spindle whorls	156
4.15. Gładziki kamienne Stone polishers	156
4.16. Grzebienie Combs	157
4.17. Elementy kasetki Casket elements	157
4.18. Ostroga Spur	158
4.19. Mosiężne naczynko lub pokrywka Brass vessel or lid	161
4.20. Inne zabytki metalowe Other metal artefacts	165
4.21. Naczynia gliniane Pottery	165

5. Charakterystyka obiektów i obrządku pogrzebowego Characteristics of the features and the burial rite.	189
6. Chronologia stanowiska Chronology of the site	201
7. Charakterystyka cmentarzyska i interpretacje Characteristics of the cemetery and interpretations	205
7.1. Uwarunkowania krajobrazowe Landscape conditions	205
7.2. Cmentarzysko w Dąbku na tle osadnictwa w regionie The Dąbek cemetery against the background of local settlement	208
7.3. Uwagi na temat stroju Remarks on the outfit	218
8. Zakończenie Conclusion	229
9. Bibliografia Bibliography	235
10. Wykaz nazw miejscowych polskich List of place names in Poland	263
11. Wykaz skrótów Abbreviations	265
12. Listy zabytków Lists of finds	267
Lista 1. Zapinki typu Gebhard 19d List 1. Brooches of Gebhard type 19d	267
Lista 2. Zapinki typu F i formy zbliżone List 2. Brooches of type F and similar forms	275
Lista 3. Zapinki grupy A.II/IV, 3. serii List 3. Brooches of group A.II/IV, 3 rd series.	279
Lista 4. Klamry prętowe typu IIa i formy zbliżone List 4. Rod belt hooks of type IIa and similar forms	284
Lista 5. Misy i czarki na pustej od środka nóżce List 5. Bowls and cups with hollow foot.	287
13. Aneksy Appendices	291
Aneks 1. Materiały wczesnośredniowieczne Appendix 1. Early medieval material (<i>M. Dzik</i>)	293
Aneks 2. Analiza antropologiczna kości ludzkich Appendix 2. Anthropological analysis of human bones (<i>Ł.M. Stanaszek</i>)	303
Aneks 3. Analiza szczątków zwierzęcych Appendix 3. Analysis of animal remains (<i>A. Gręzak, T. Tomek</i>)	333
Aneks 4.1. Analiza tkaniny lnianej z obiektu 3 Appendix 4.1. Analysis of the linen fabric from feature 3 (<i>J. Maik</i>)	339
Aneks 4.2. Analiza mikroskopowa tkaniny z lnianej z obiektu 3 Appendix 4.2. Microscopic analysis of the linen fabric from feature 3 (<i>J. Pannenko</i>)	341
Aneks 5. Analiza metaloznawcza fragmentu mosiężnego naczynia z obiektu 26 Appendix 5. Metallographic analysis of a brass vessel fragment from feature 26 (<i>A. Towarek</i>)	345
14. Mapy, Plany, Tablice Maps, Plans, Plates	351
Autorzy Authors	399

1. Wstęp

Wieś Dąbek, w gminie Stupsk¹, jest położona około 11 km na południe od Mławy, w sercu historycznej krainy zwanej Zawkrzem (ziemią zawkrzańską lub zawkrzeńską), rozciągającej się między Wkrą i jej dopływem – Łydynią oraz górnym Orzycem. Krajobraz tej północnej części Mazowsza, należącej do tzw. Wzniesień Mławskich, zbudowany jest z wyrazistych form morenowych i kemowych, których wysokości miejscami przekraczają 200 m n.p.m. (J. KONDRACKI 2000, 184). Miejscowość Dąbek jest usytuowana nad doliną niewielkiego cieków wodnego o nazwie Dunajczyk, prawego dopływu Łydyni.

Cmentarzisko przeworsko-wielbarkie na stanowisku 9 jest położone na lewym brzegu Dunajczyka, na nieznacznie wyróżniającym się w terenie wzniesieniu, o wysokości 138,5 m n.p.m. (Ryc. 1–3). Znajduje się ono w odległości około 1,4 km w linii prostej od obecnego koryta wspomnianego cieków i nieco ponad 1 km na północny wschód od obecnego centrum wsi. Nekropola zlokalizowana jest na polach ornych, należących do kilku różnych właścicieli.

Stanowisko odkryto w 1982 roku, podczas badań powierzchniowych. Określono je wtedy jako osadę kultur: pomorskiej (?) i przeworskiej. W wyniku weryfikacji terenowej dokonanej przez Andrzeja Grzymkowskiego z Muzeum Ziemi Zawkrzeńskiej w Mławie (dalej: MZZ; por. wykaz skrótów w Rozdz. 11), która miała miejsce w 1990 roku, stanowisko zidentyfikowano jako cmentarzisko. Ze względu na postępujący proces niszczenia nekropoli przez działalność rolniczą wspomniany badacz przeprowadził tu w latach 1992–1994, 1996, 1997 prace wykopaliskowe.

---

1 Dąbek, gm. Stupsk, pow. mławski, woj. mazowieckie. Przynależność administracyjna polskich miejscowości, których nazwy przywołano w tekście, podana jest w osobnym wykazie (Rozdz. 10).

1. Preface

The village of Dąbek, in the commune of Stupsk,¹ is located about 11 km south of Mława, in the heart of the historical land of Zawkrze (Ziemia Zawkrzańska or Zawkrzeńska) that stretches between the Wkra River and its tributary — the Łydynia — and the Upper Orzyc River. The landscape of this northern part of Mazovia, part of the so-called Mława Hills, is built of distinct moraine and kame landforms, whose heights sometimes exceed 200 m above the sea level (J. KONDRACKI 2000, 184). The village of Dąbek is situated above the valley of a small watercourse called the Dunajczyk Stream, a right tributary of the Łydynia River.

The Przeworsk-Wielbark culture cemetery at site 9 is located on the left bank of the Dunajczyk, on a slight terrain elevation, rising 138.5 m above the sea level (Figs. 1–3). It is situated approx. 1.4 km in a straight line from the current bed of the aforementioned watercourse and just over 1 km to the north-east of the present-day village centre. The cemetery is located on an arable land belonging to several different owners.

The site was discovered in 1982 in the course of fieldwalking. Back then, it was described as a settlement of the Pomeranian (?) and Przeworsk cultures. As a result of the field verification that was carried out by Andrzej Grzymkowski from the Museum of Ziemia Zawkrzeńska in Mława (further: MZZ; cf. list of abbreviations in Chapter 11) in 1990, the site was identified as a cemetery. Due to the progressing destruction of the cemetery caused by agricultural activity, the aforementioned researcher excavated it in the years 1992–1994, 1996 and 1997.

---

1 Dąbek, Stupsk Commune, Mława County, Mazovian Voivodeship. The administrative affiliations of the Polish place names cited in the text are given in a separate list (Chapter 10).

Ryc. 1. Lokalizacja stanowiska 9 w Dąbku

Fig. 1. Location of site 9 at Dąbek

Badania te w pełni potwierdziły sepulkralny charakter stanowiska. Łącznie przebadano 12 arów, rejestrując 75 obiektów, przede wszystkim grobów kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego i wczesnego okresu rzymskiego oraz kultury wielbarskiej z młodszego i późnego okresu wpływów rzymskich / wczesnej fazy okresu wędrówek ludów, a także osiem jam o nieokreślonym charakterze (Plany 1–3). Niemal wszystkie odkryte pochówki, z dwoma wyjątkami, zostały złożone w obrządku ciałopalnym. W niektórych obiektach wystąpiły nieliczne materiały z wczesnej epoki żelaza (?), a także z okresu wczesnego średniowiecza. Część spośród znalezisk tego ostatniego horyzontu ma, być może, charakter sepulkralny (por. Aneks 1). Obszar stanowiska nie został przebadany w całości, choć prawdopodobnie uchwycono jego kraniec od strony północno-zachodniej (Plan 1).

Rejon stanowiska nr 9 w Dąbku we wczesnej epoce żelaza znajdował się w zasięgu kultury kurhanów zachodniobałtyjskich (Ł. OKULICZ 1970; M.J. HOFFMANN 1999; 2000), choć wskazuje się też na obecność nekropoli

The excavations fully confirmed the sepulchral nature of the site. A total of 12 ares were excavated, and 75 features recorded, mainly Przeworsk culture graves from the late pre-Roman and early Roman period, Wielbark culture graves from the younger and late Roman period / early phase of the Migration period, as well as eight pits of an undetermined character (Plans 1–3). Almost all of the burials uncovered, with two exceptions, were cremations. Some of the features contained scarce material from the Early Iron Age (?) and the Early Middle Ages. A few of the finds from the latter horizon may be sepulchral in nature (cf. Appendix 1). The area of the site has not been fully excavated, although its north-western border has probably been captured (Plan 1).

In the Early Iron Age, the area of site no. 9 at Dąbek was within the range of the West Balt Barrow culture (Ł. OKULICZ 1970; M.J. HOFFMANN 1999; 2000), although there are also indications of the presence of cemeteries of the Pomeranian culture in this part of northern Mazovia (K. DZIĘGIELEWSKI 2015, fig. 15).

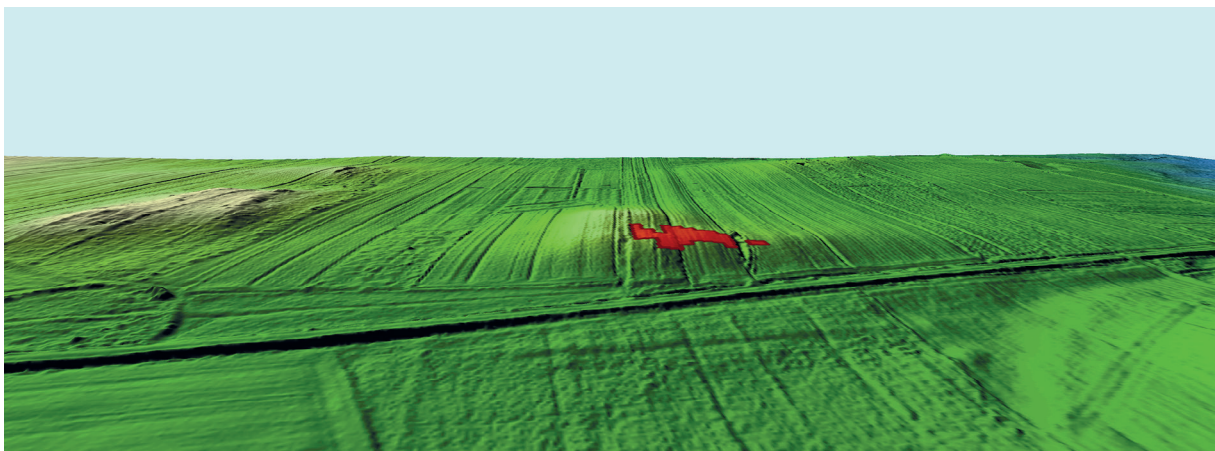

1

2

3

Ryc. 2. Dąbek, obszar stanowiska 9. 1 – zdjęcie lotnicze, widok od południowego zachodu (fot. S. Rzeźnik); 2 – widok od południa (fot. A. Mistewicz); 3 – numeryczny model terenu z zaznaczeniem wykopów badawczych, widok od południa (oprac. C. Sobczak)

Fig. 2. Dąbek, area of site 9. 1 – aerial photograph, view from the south-west (photo by S. Rzeźnik); 2 – view from the south (photo by A. Mistewicz); 3 – digital terrain model with marked excavation trenches, view from the south (rendered by C. Sobczak)

Ryc. 3. Dąbek, stan. 9. Ortofotomapa obszaru stanowiska z lokalizacją wykopów badawczych (oprac. S. Rzeźnik)

Fig. 3. Dąbek, site 9. Orthophotomap of the site area with the location of excavation trenches (rendered by S. Rzeźnik)

kultury pomorskiej w tej części północnego Mazowsza (K. DZIĘGIELEWSKI 2015, ryc. 15). Cmentarzysko kultury przeworskiej powstało w tym miejscu już w fazie A₁ młodszego okresu przedrzymskiego, co czyni je jednym z najwcześniejszych takich obiektów z terenu całego Mazowsza, a zatem również – niezwykle istotnym dla zrozumienia genezy tego ugrupowania na wspomnianym obszarze (por. T. DĄBROWSKA 2008). Wczesnorzymski horyzont użytkowania nekropoli pozwala do pewnego stopnia łączyć ją ze zjawiskami kulturowymi notowanymi w dorzeczcu górnej i środkowej Wkry, wyróżnianymi dawniej jako grupa nidzicka (J. OKULICZ-KOZARYN 1965/2006; J. OKULICZ 1970), a w szerszej perspektywie – ze wschodnią strefą kultury przeworskiej (J. ANDRZEJOWSKI 2001a; 2020). Podobnie jak i na innych cmentarzyskach zlokalizowanych w tej strefie, również w Dąbku, na przełomie wczesnego i młodszego okresu wpływów rzymskich odnotowujemy proces zmiany kulturowej, prowadzący do zastąpienia kultury przeworskiej – kulturą wielbarską

A Przeworsk culture cemetery was established in this place already in phase A₁ of the late pre-Roman period, which makes it one of the earliest sites of this type in the entire area of Mazovia and, therefore, also extremely important for understanding the genesis of this cultural group in the area under discussion (cf. T. DĄBROWSKA 2008). The early Roman horizon of use of the cemetery allows associating it to some extent with the cultural phenomena recorded in the basin of the Upper and Middle Wkra River, described in the past as the Nidzica group (J. OKULICZ-KOZARYN 1965/2006; J. OKULICZ 1970) and, in a broader perspective, with the eastern zone of the Przeworsk culture (J. ANDRZEJOWSKI 2001a; 2020). At the end of the early Roman and the beginning of the younger Roman period, similarly to other cemeteries located in this zone, a process of cultural change, leading to the replacement of the Przeworsk culture by the Wielbark culture (J. ANDRZEJOWSKI 2019), can be observed at Dąbek. The latter will function in northern Mazovia

(J. ANDRZEJOWSKI 2019). Ta ostatnia będzie na północnym Mazowszu funkcjonować do początku wczesnego okresu wędrówek ludów (ostatnio M. WOŹNIAK 2015).

W okresie średniowiecza tereny te były obszarem granicznym między ziemią zasiedloną przez plemiona pruskie a terytorium Słowian. W XIV wieku ziemia zawkrzańska wchodziła w skład mazowieckiego księstwa płockiego (Mazowsza Płockiego), stanowiąc jego północną część (E. SUCHODOLSKA 1994). W latach 1384–1399 była przekazana jako zastaw w ręce Zakonu Krzyżackiego. Od 1495 roku, po inkorporacji księstwa płockiego do Korony, Zawkrze znalazło się w obrębie województwa płockiego (H. SAMSONOWICZ 1994).

Materiały z badań trzech cmentarzysk z epoki żelaza w Dąbku (stanowiska 9, 13, 29) zostały udostępnione przez MZZ w Mławie do opracowania w ramach pracy magisterskiej Anny Mistewicz, przygotowywanej w ówczesnym Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem prof. dr. hab. Wojciecha Nowakowskiego. Ostatecznie przedmiotem pracy magisterskiej była analiza wyłącznie wyników badań stanowiska 29 (por. A. MISTEWICZ 2005). W trakcie prac nad materiałami ze stanowiska 29 wykonano również konserwację ceramiki oraz dokumentację rysunkową i opisową materiałów ze stanowiska 9, a także większość analiz (kości ludzkich, zwierzęcych – w tym prasich, a także fragmentu tkaniny z obiektu 3). Zabytki kultury przeworskiej ze stanowiska 9 w Dąbku datowane na młodszy okres przedrzymski zostały też udostępnione w 2008 roku Andrzejowi Maciałowiczowi na potrzeby rozprawy doktorskiej przygotowanej pod kierunkiem prof. dr. hab. W. Nowakowskiego.

Za udostępnienie materiałów do opracowania autorzy składają serdeczne podziękowania Panu mgr. Andrzejowi Grzymkowskiemu, ówczesnemu kierownikowi Działu archeologicznego MZZ w Mławie, a także Panu mgr. Leszkowi Arentowi, ówczesnemu Dyrektorowi Muzeum. Za zgodę na ich publikację dziękujemy obecnej Dyrektorki MZZ w Mławie, Pani mgr. Barbarze Zaborowskiej. Podziękowania kierujemy również do Dyrektora Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (dalej: PMA), Pana dr. Wojciecha Brzezińskiego, jak też do kierownictwa Ośrodka Magazynowo-Studijnego w Rybnie²,

until the beginning of the early Migration period (recently M. WOŹNIAK 2015).

In the Middle Ages, the area was a borderland between the lands settled by the Prussian tribes and the territory of the Slavs. In the 14th century Ziemia Zawkrzańska belonged to the Mazovian Duchy of Płock (Płock Mazovia), constituting its northern part (E. SUCHODOLSKA 1994). In the years 1384–1399, it was handed over as a lien to the Teutonic Order. In 1495, after the incorporation of the Duchy of Płock into the Polish Crown, Zawkrze became part of the Płock Province (H. SAMSONOWICZ 1994).

The material from the excavations at three Iron Age cemeteries at Dąbek (sites 9, 13, 29) was made available by the MZZ in Mława for a study which was meant to be a part of Anna Mistewicz's master's thesis prepared at the then Institute of Archaeology of the University of Warsaw under the supervision of prof. dr. hab. Wojciech Nowakowski. In the end, the master's thesis included only the results of the excavations at site 29 (cf. A. MISTEWICZ 2005). During the work on the material from site 29, conservation of the pottery from site 9 was carried out, as were most of the analyses of the material from the same site (human and animal bones, including bird bones, and a fabric fragment from feature 3); drawing and descriptive documentation was also created at that time. The Przeworsk culture artefacts from site 9 at Dąbek, dated to the late pre-Roman period, were also made available to Andrzej Maciałowicz in 2008 for his doctoral dissertation prepared under the supervision of prof. dr. hab. W. Nowakowski.

For sharing the material for the study, the authors would like to thank mgr. Andrzej Grzymkowski, the then Head of the Department of Archaeology of the MZZ in Mława, as well as mgr. Leszek Arent, the then Director of the Museum. We would like to offer our gratitude to the current Director of the MZZ in Mława, mgr. Barbara Zaborowska, for her consent to publish the material in question. Our thanks go also to the Director of the State Archaeological Museum in Warsaw (*Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie*, further: PMA), dr. Wojciech Brzeziński, as well as to the management of the Warehouse and Study Centre in Rybno²

2 Prace przy materiałach z Dąbka Anna Mistewicz rozpoczęła, kiedy oddziałem w Rybnie kierował śp. mgr. Witold Bender, i kontynuowała je, gdy kierownikiem został Pan mgr. Adam Kulesza.

2 Anna Mistewicz started her work on the material from Dąbek when the Centre in Rybno was headed by mgr. Witold Bender, now deceased, and continued it when the position was taken over by mgr. Adam Kulesza.

za udostępnienie miejsca i stworzenie warunków do pracy nad materiałami z Dąbka. Za wsparcie i liczne konsultacje wyrazy wdzięczności należą się także Panu dr. hab. Jackowi Andrzejowskiemu, Kierownikowi Działu Epoki Żelaza PMA w Warszawie.

Słowa podziękowania kierujemy do Auterek i Autorów aneksów zamieszczonych w niniejszym tomie, którzy życzliwie podjęli się opracowania wybranych materiałów z Dąbka i wykonania ich analiz specjalistycznych:

- dr. Michała Dzika z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, za przeprowadzenie analizy materiałów średniowiecznych,
- dr. Maurycego Łukasza Stanaszka, Kierownika Pracowni Antropologicznej PMA, za wykonanie analizy kości ludzkich,
- dr hab. Teresy Tomek z Instytutu Systematyki i Ewolucji Zwierząt Polskiej Akademii Nauk w Krakowie oraz dr Anny Gręzak, Kierownik Katedry Bioarcheologii WA UW, za opracowanie analizy kości zwierząt oraz zabytków wykonanych z poroża,
- prof. dr. hab. Jerzego Maika z Ośrodka Badań nad Dawnymi Technologiami Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Łodzi oraz mgr Iwony Pannenko, emerytowanej Kierownik Laboratorium Muzeum Narodowego w Warszawie, za analizy fragmentu tkaniny z obiektu 3,
- dr inż. Aleksandry Towarek z Wydziału Inżynierii Materiałowej Politechniki Warszawskiej, za analizę metalograficzną naczynia miedzianego z obiektu 26.

Ponadto za życzliwą pomoc udzieloną nam na różnych etapach przygotowywania niniejszego opracowania chcielibyśmy podziękować: Pani mgr Urszuli Perlikowskiej-Puszkarskiej, Zastępcy Dyrektora ds. Badań i Ochrony Obiektów Archeologicznych PMA, Panu Markowi Puszkarskiemu, Panu mgr. inż. Władysławowi Wekerowi, Głównemu Konserwatorowi PMA, Paniom Agnieszce Bart i mgr Marcie Dec z Pracowni Konserwacji Ceramiki PMA, Paniom dr hab. Katarzynie Czarneckiej i mgr Katarzynie Watemborskiej-Rakowskiej oraz Panom mgr. Radosławowi J. Prochowiczowi i mgr. Tomaszowi Rakowskiemu z Działu Epoki Żelaza PMA, Panu dr. hab. Pawłowi Szymańskiemu z Katedry Archeologii Barbaricum i Prowincji Rzymskich WA UW, Panu dr. Mironowi Bogackiemu z Pracowni Modelowania i Dokumentacji Cyfrowej WA UW, Panu mgr. Marcinowi Rudnickiemu, a także wszystkim osobom i instytucjom, które udostępniły nam informacje, jak też rysunki lub zdjęcia zabytków i wyraziły zgodę na ich publikację.

for providing the space and conditions for analysing the material from Dąbek. For the support and numerous consultations, we are also grateful to dr hab. Jacek Andrzejowski, Head of the Iron Age Department of the PMA.

We would like to express our gratitude to the Authors of the appendices in this volume, who kindly agreed to study selected material from Dąbek and carry out specialist analyses:

- dr Michał Dzik from the Institute of Archaeology of the University of Rzeszów for the analysis of medieval material,
- dr Maurycy Łukasz Stanaszek, Head of the Laboratory of Anthropology of PMA, for the analysis of human bones,
- dr hab. Teresa Tomek from the Institute of Systematics and Evolution of Animals of the Polish Academy of Sciences in Kraków and dr Anna Gręzak from the Department of Bioarchaeology of the Faculty of Archaeology of the University of Warsaw (WA UW), for the analysis of animal bones and antler artefacts,
- prof. dr hab. Jerzy Maik from the Department for Research on Old Technologies of the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences in Łódź and mgr Iwona Pannenko, retired Head of the Laboratory of the National Museum in Warsaw, for the analyses of the fabric fragment from feature 3,
- dr inż. Aleksandra Towarek from the Faculty of Materials Science and Engineering of the Warsaw University of Technology for the metallographic analysis of the brass vessel from feature 26.

Moreover, for their help at the various stages of work on this publication, we would like to thank mgr Urszula Perlikowska-Puszkarska, Deputy Director for Research and Protection of Archaeological Features, PMA; Mr. Marek Puszkarski; mgr inż. Władysław Weker, Chief Conservator, PMA; Agnieszka Bart and mgr Marta Dec from the Pottery Conservation Laboratory, PMA; dr hab. Katarzyna Czarnecka, mgr Katarzyna Watemborska-Rakowska, mgr Radosław J. Prochowicz and mgr Tomasz Rakowski from the Iron Age Department, PMA; dr hab. Paweł Szymański from the Department of Archaeology of Barbaricum and Roman Provinces, WA UW; dr Miron Bogacki from the Department for Modelling and Digital Documentation, WA UW; mgr Marcin Rudnicki, as well as all the persons and institutions who provided us with information, drawings or photos of the artefacts and consented to their publication.

The publication of this monograph was possible thanks to the grant obtained in 2020 from the funds of the

Opublikowanie tej monografii stało się możliwe dzięki dofinansowaniu uzyskanemu w 2020 roku ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu „Ochrona zabytków archeologicznych”³, a także dzięki funduszom zapewnionym w tym celu przez Dyрекcję ówczesnego Instytutu Archeologii UW oraz władze dziekańskie obecnego Wydziału Archeologii UW.

Minister of Culture and National Heritage as part of the “Protection of Archaeological Monuments” programme,³ as well as the financing provided for this purpose by the Management of the then Institute of Archaeology of the University of Warsaw and the Authorities of the current Faculty of Archaeology of the University of Warsaw.

---

3 Umowa nr 2837/20/FPK/NID dotycząca zadania pt. *Dąbek, stan. 9 – nekropola kultury przeworskiej i wielbarskiej na północnym Mazowszu*.

---

3 Agreement no. 2837/20/FPK/NID concerning the project *Dąbek, site 9 — a cemetery of the Przeworsk and Wielbark culture in northern Mazovia*.

2. Historia badań na stanowisku i w rejonie miejscowości Dąbek

Stanowisko nr 9 w Dąbku zostało odkryte w trakcie poszukiwań powierzchniowych, prowadzonych w 1982 roku w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Badania obszaru AZP 40-60, w obrębie którego leży wieś Dąbek, realizowali wówczas: Adam Waluś, Ryszard Mazurowski, Jacek Kowalski i Jerzy Gula. Wszystkie pozyskane w ich trakcie materiały są przechowywane w MZZ. Odnaleziona niedawno w Archiwum WA UW oryginalna dokumentacja polowa z tych badań⁴ wskazuje, że pierwotnie tytułowemu cmentarzysku nadano nr 5 (na obszarze). Dokumentacja ta stała się podstawą dla ewidencji stanowisk tworzonej następnie w MZZ. Niemniej urzędowe Karty Ewidencji Stanowiska Archeologicznego (KESA) powstały dopiero w 1992 roku i wykonał je Maciej Czarnecki na zlecenie ówczesnego Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie; obecnie znajdują się one w Narodowym Instytucie Dziedzictwa (NID). To zapewne wtedy tytułowej nekropoli nadano – tym razem oficjalnie – nr stanowiska 9. Opracowując karty, Maciej Czarnecki bazował na odkryciach z 1982 roku oraz na weryfikacji terenowej z lat 1990 i 1991, dokonanej przez pracowników mławskiego muzeum. W efekcie tej weryfikacji poświadczono istnienie wcześniej zarejestrowanych stanowisk, jak również odkryto kolejne. W sumie, w obrębie miejscowości Dąbek, według danych z NID, zostało zarejestrowanych 17 stanowisk lub śladów osadnictwa z różnych odcinków pradziejów i okresów wczesnohistorycznych

---

⁴ Dziękujemy Pani dr Annie Juga-Szymańskiej z Archiwum WA UW za uprzejme informacje na temat tej – dotychczas szerzej nieznanej – oryginalnej dokumentacji.

2. History of the research at the site and in the area of the village of Dąbek

Site no. 9 at Dąbek was discovered in the course of fieldwalking carried out in 1982 as part of the Archaeological Record of Poland (*Archeologiczne Zdjęcie Polski*, AZP) programme. Back then, Area AZP 40-60, where the village of Dąbek is located, was investigated by Adam Waluś, Ryszard Mazurowski, Jacek Kowalski and Jerzy Gula. All the material obtained at that time is stored in the MZZ. Original field documentation from this survey, recently found in the WA UW Archive,⁴ indicates that the cemetery was originally assigned the number 5 (in the Area). This documentation had become the basis for the sites' records subsequently created at the MZZ. Archaeological Site Record Cards (*Karty Ewidencji Stanowiska Archeologicznego*, KESA) were created in 1992 by Maciej Czarnecki at the request of the then Centre for the Documentation of Monuments in Warsaw; they are now housed at the National Heritage Board of Poland (*Narodowy Instytut Dziedzictwa*, NID). It was probably then that the eponymous cemetery was given — this time officially — the site number of 9. While working on the cards, Maciej Czarnecki referred to the discoveries from 1982 and to the field verification carried out by the employees of the Museum in Mława in 1990 and 1991. As a result of the verification, the existence of the previously registered sites was confirmed, and new ones were discovered. According to the NID data, a total of 17 sites or settlement traces from various stages of prehistory and early

---

⁴ We would like to thank dr Anna Juga-Szymańska from the WA UW Archive for kindly providing us with information on this — so far unknown — original documentation.

Tabela 1. Porównanie numeracji omawianych w tekście stanowisk w Dąbku według dokumentacji MZZ oraz według ewidencji AZP w NID

Table 1. Comparison of the numbering of the sites at Dąbek discussed in the text according to the documentation of the MZZ and the AZP records in the NID

MZZ	AZP (NID)
5	9
6	13
29	–

(por. Mapy 1, 2 – dla stanowisk z późnej epoki żelaza i okresu wczesnego średniowiecza).

Wiele problemów w identyfikacji stanowisk spowodował fakt, iż MZZ dysponuje mapą obszaru AZP 40-60, która różni się od tej z bazy danych w NID, zarówno zasięgiem samego obszaru⁵, jak również liczbą i numeracją stanowisk w jego obrębie. Na arkuszu 40-60 znajdującym się w MZZ tytułowe stanowisko nr 9 w Dąbku oznaczone jest numerem 5 i tak też było sygnowane w wielu dotychczasowych publikacjach (por. dalej). Tak samo zostały oznakowane wszystkie znaleziska z tej nekropoli przechowywane w mławskim muzeum. Również inne stanowiska z Dąbka mają różną numerację w dokumentacji NID oraz MZZ (Tab. 1): np. wielokulturowe stanowisko nr 13 (według dokumentacji NID) było badane przez Andrzeja Grzymkowskiego z MZZ w roku 1995 jako stanowisko nr 6. Najpewniej więc w MZZ kontynuowano numerację stanowisk w oparciu o wspomnianą połowę dokumentację z badań AZP z roku 1982, podczas gdy urzędy konserwatorskie – a obecnie również NID – posługują się oficjalną ewidencją stanowisk, wypracowaną przez Macieja Czarneckiego.

Ponadto na arkuszu AZP 40-60 znajdującym się w NID nie zadokumentowano cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich w Dąbku, oznaczonego numerem 29, które zostało odkryte po 1992 roku, a więc po sporządzeniu przez Macieja Czarneckiego kart KESA dla tego obszaru, i było badane przez Andrzeja Grzymkowskiego w latach 1996–1997 (A. MISTEWICZ 2005; 2006).

Według przechowywanej w NID karty KESA dla omawianego stanowiska nr 9 w miejscowości Dąbek i nr 9

historical periods have been recorded within the area of the village of Dąbek (cf. Maps 1 and 2 for the sites from the Late Iron Age and the Early Middle Ages).

Many problems in identifying the sites were caused by the fact that the map of Area AZP 40-60 in the possession of the MZZ differs from the one in the NID database, both in terms of the range of the area itself⁵ as well as in the quantity and numbering of the sites situated there. On Sheet 40-60, kept in the MZZ, titular site no. 9 at Dąbek is marked with number 5, and this is how it was referred to in many previous publications (see below). All the finds from the cemetery stored at the Museum in Mława were annotated in the same way. The numerical designations of other Dąbek sites also differ between the NID and MZZ documentation (Table 1), e.g., multicultural site no. 13 (according to the NID documentation) was excavated by Andrzej Grzymkowski from the MZZ in 1995 as site no. 6. Most likely, therefore, the MZZ continued to number the sites on the basis of the aforementioned AZP field survey documentation from 1982, while the conservation officers and currently also the NID — use the official site records prepared by Maciej Czarnecki.

Moreover, the AZP 40-60 sheet kept in the NID does not document the Dąbek cemetery from the Roman period marked with number 29, which was discovered after 1992, i.e., after Maciej Czarnecki had prepared KESA cards for the area, and which was excavated by Andrzej Grzymkowski in the years 1996–1997 (A. MISTEWICZ 2005; 2006).

According to the KESA card of site no. 9 in the village of Dąbek and no. 9 in Area AZP 40–60 (the site has

5 Obszar AZP 40-60 według mapy znajdującej się w MZZ jest przesunięty o ok. 1,5 km na zachód i ok. 0,2–0,3 km na południe względem źródłowego arkusza w dokumentacji NID.

5 On the map in the possession of the MZZ, Area AZP 40-60 is moved approx. 1.5 km to the west and approx. 0.2–0.3 km to the south in relation to the source sheet in the NID documentation.

na obszarze AZP 40-60 (stanowisko nosi ten sam nr w obu tych ewidencjach) materiały znalezione w 1982 roku zostały określone przez Ryszarda Mazurowskiego oraz Jerzego Gulę jako osadowe, a ich chronologia miała być następująca: „halsztat D – wczesny laten (6 fragm. ceramiki)” oraz „okres rzymski (15 fragmentów ceramiki)”. Weryfikacja terenowa przeprowadzona w 1991 roku przez Andrzeja Grzymkowskiego wykazała istnienie w tym miejscu cmentarzyska z okresu rzymskiego. Na wspomnianej karcie podkreślono konieczność przeprowadzenia na stanowisku dalszych badań o charakterze ratowniczym.

Wykopaliska na stanowisku 9 prowadzono przez pięć sezonów: w latach 1992, 1993, 1994, 1996 i 1997. Łącznie przebadano w tym czasie 12 arów, odkrywając 75 obiektów oraz szereg nienumerowanych i bliżej nieokreślonych „jam” (por. Rozdz. 3.1; Plany 1, 2). Badania prowadził Andrzej Grzymkowski z MZZ, przy współpracy Marka Piotrowskiego z ówczesnego Muzeum Okręgowego (obecnie: Muzeum Szlachty Mazowieckiej) w Ciechanowie. W badaniach brał też udział Andrzej Panasiuk z MZZ. Wyniki prac wykopaliskowych dowodzą, że zasięg stanowiska w kierunku zachodnim jest co najmniej o 50 m większy, sięgając kulminacji obecnego tu wzniesienia, niż zadokumentowany w archiwum AZP na podstawie badań powierzchniowych z 1982 roku (Ryc. 4). Nie udało się jednak uchwycić całkowitego zasięgu nekropoli, być może z wyjątkiem granicy północno-zachodniej (por. Plan 1).

Wzmianki o badaniach terenowych na tytułowym stanowisku i pochodzących stąd zabytkach pojawiły się w kilku publikacjach, w których przeważnie określano je numerem 5 (por. wyżej)⁶. Informacja o badaniach z 1997 roku pojawiła się ponadto w dwóch kolejnych numerach „Informatora Archeologicznego”, gdzie – z niewiadomych przyczyn – stanowisko 9 zostało oznaczone numerem 3 (A. GRZYMKOWSKI 2005a; 2006). Różna numeracja stosowana w kolejnych publikacjach spowodowała błędne pomnażanie liczby stanowisk z okresów

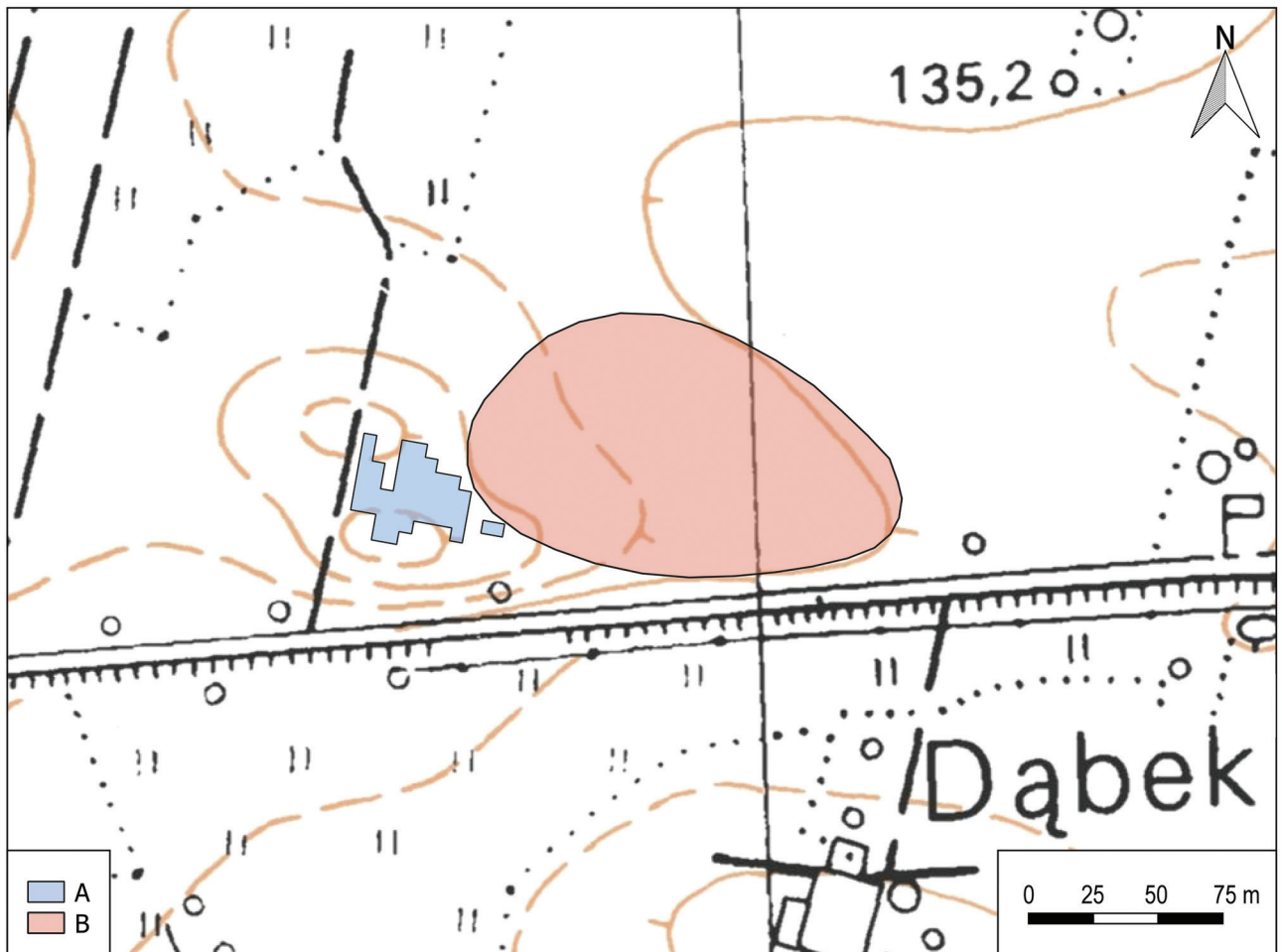
the same number in both records), the material found in 1982 was identified by Ryszard Mazurowski and Jerzy Gula as coming from a settlement, and its chronology was supposed to be as follows: “Hallstatt D – Early La Tène (6 potsherds)” and “the Roman period (15 potsherds)”. The field verification carried out in 1991 by Andrzej Grzymkowski showed that there was a cemetery from the Roman period there. In the aforementioned card, it had been emphasised that further rescue excavations should be carried out at the site.

Excavations at site 9 were conducted for five seasons: in 1992, 1993, 1994, 1996 and 1997. A total of 12 ares were explored during that time, revealing 75 features and a number of unnumbered and unspecified “pits” (cf. Chapter 3.1; Plans 1, 2). The excavations were carried out by Andrzej Grzymkowski from the MZZ, in cooperation with Marek Piotrowski from the then Regional Museum (presently Museum of the Mazovian Nobility, *Muzeum Szlachty Mazowieckiej*) in Ciechanów. Andrzej Panasiuk from the MZZ also participated in the research. The results of the excavations prove that the site extends to the west by at least 50 m more (it reaches the culmination of an elevation that is located there) than was documented in the AZP Archive in accordance with the field survey from 1982 (Fig. 4). However, it was not possible to discern the entire extent of the cemetery, with the possible exception of its north-western border (cf. Plan 1).

The titular site and the artefacts recovered there were mentioned in several publications, where they were usually marked with the site’s number 5 (see above)⁶. Information about the 1997 excavations also appeared in two successive issues of “Informator Archeologiczny”, where — for unknown reasons — site 9 was marked as number 3 (A. GRZYMKOWSKI 2005a; 2006). The different site numbering used in the subsequent publications resulted in an erroneous multiplication of the number of sites from the pre-Roman

6 M.in. A. GRZYMKOWSKI 1996, 180–185; J. ANDRZEJOWSKI, A. ŻÓRAWSKA 2002, 43 (tu obiekt 3/92 – czyli obiekt 3 wg numeracji przyjętej w niniejszej pracy, por. Tab. 2 – omyłkowo cytowany jest jako grób 92 ze stan. 3); A. MISTEWICZ 2005, 229; 2006, 103, 105; T. DĄBROWSKA 2008, 21, 25, 26, 38, 130, ryc. 7:5; A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015, 244, 245, 248–254; A. MACIAŁOWICZ 2015b, 421, 422; 2017, 70, 80, 103; M. GRYGIEL 2018, 379, 415, 424, 428, ryc. 23:9,10, 49:15; I. SZTER, A. WIŚNIEWSKA, M. WOŹNIAK 2018, 178, nr 6 (tu omyłkowo jako stan. III).

6 E.g., A. GRZYMKOWSKI 1996, 180–185; J. ANDRZEJOWSKI, A. ŻÓRAWSKA 2002, 43 (there, feature 3/92 — that is feature 3 according to the numbering system adopted in this work, cf. Table 2 — is erroneously referred to as grave 92 from site 3); A. MISTEWICZ 2005, 229; 2006, 103, 105; T. DĄBROWSKA 2008, 21, 25, 26, 38, 130, fig. 7:5; A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015, 244, 245, 248–254; A. MACIAŁOWICZ 2015b, 421, 422; 2017, 70, 80, 103; M. GRYGIEL 2018, 379, 415, 424, 428, figs. 23:9,10, 49:15; I. SZTER, A. WIŚNIEWSKA, M. WOŹNIAK 2018, 178, no. 6 (there erroneously as site III).

Ryc. 4. Dąbek, stan. 9. A – lokalizacja wykopów badawczych; B – zasięg stanowiska określony na podstawie badań powierzchniowych AZP (oprac. C. Sobczak)

Fig. 4. Dąbek, site 9. A – location of excavation trenches; B – range of the site based on fieldwalking surveys for the AZP project (rendered by C. Sobczak)

przedrzymskiego i wpływów rzymskich w miejscowości Dąbek (np. T. TOKARCZYK 2011, 415).

and Roman periods in the area of the village of Dąbek (e.g., T. TOKARCZYK 2011, 415).

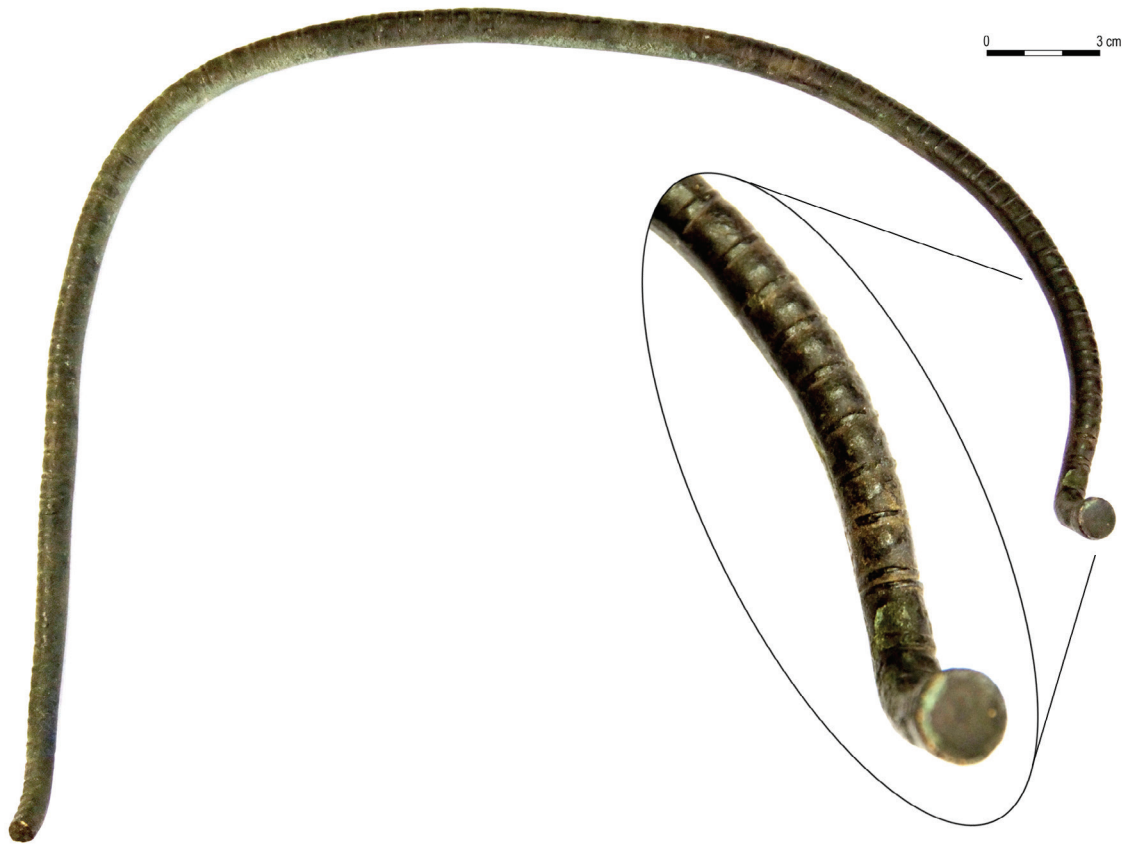
Miejscowość Dąbek była już wcześniej znana z odkryć archeologicznych. W 1918 roku do zbiorów Muzeum Towarzystwa Naukowego w Płocku⁷ przekazano – odkryty w bliżej nieznanych okolicznościach i miejscu

The village of Dąbek had been known from archaeological discoveries before. In 1918, the Museum of the Scientific Society in Płock⁷ received a bronze necklace with bent and thickened funnel-shaped terminals,

⁷ Muzeum to powstało w 1820 r., a rok później – decyzją Komisji Rządowej Wyznań i Oświecenia Publicznego – oficjalnie zatwierdzono jego istnienie; zaprzestало działalności po Powstaniu Listopadowym. Po reaktywacji Towarzystwa Naukowego w Płocku w 1907 r., wznowiono działalność muzeum, a w 1912 r. otwarto jego ekspozycję, na którą składały się również zabytki archeologiczne (M. SOŁTYSIAK 1972, 9–21; 1982, 54).

⁷ The Museum was established in 1820, and a year later — its existence was officially approved by the decision of the Commission for Religious Denominations and Public Enlightenment; it ceased its activity after the November Uprising. After the reactivation of the Scientific Society in Płock in 1907, the museum resumed its activity. In 1912, it opened its exhibition, which included also archaeological artefacts (M. SOŁTYSIAK 1972, 9–21; 1982, 54).

Ryc. 5. Dąbek, stan. 1. Brązowy naszyjnik z wczesnej epoki żelaza (zbiory MMP, fot. Z. Miecznikowski, oprac. A. Maciałowicz)

Fig. 5. Dąbek, site 1. Bronze necklace dated to the Early Iron Age (MMP collection, photo by Z. Miecznikowski, rendered by A. Maciałowicz)

– brązowy naszyjnik o odgiętych i lejkowato zgrubiałych zakończeniach, zdobiony ornamentem tzw. jajownika (Ryc. 5), datowany na późny okres halszacki (J. KOSTRZEWSKI 1949, 168; 1956, 56; 1964, 31, ryc. 14)⁸. Znaleźisko to można wiązać z osadnictwem kultury kurhanów zachodniobałtyjskich na terenach północnego Mazowsza (A. NIEWĘGŁOWSKI 1962, 247, ryc. 2; Ł. OKULICZ 1970, 165; M.J. HOFFMANN 1999, 29; M. ANDRZEJOWSKA 2007, 31–43; A. WALUŚ 2014, 26, 120, nr 21, tabl. XVIII:1). Naszyjnik znajduje się obecnie w zbiorach Muzeum Mazowieckiego w Płocku (dalej: MMP)⁹.

W 1926 roku Adam Borkowski, opisując zabytki Państwowego Seminarium Nauczycielskiego w Mławie,

decorated with the so-called egg-and-dart ornament, dated to the late Hallstatt period (Fig. 5); it was recovered from an unspecified place and under unknown circumstances (J. KOSTRZEWSKI 1949, 168; 1956, 56; 1964, 31, fig. 14)⁸. The find can be associated with the West Balt Barrow culture settlement in northern Mazovia (A. NIEWĘGŁOWSKI 1962, 247, fig. 2; Ł. OKULICZ 1970, 165; M.J. HOFFMANN 1999, 29; M. ANDRZEJOWSKA 2007, 31–43; A. WALUŚ 2014, 26, 120, no. 21, pl. XVIII: 1). The necklace is currently part of the collection of the Mazovian Museum in Płock (*Muzeum Mazowieckie w Płocku*; further: MMP)⁹.

In 1926, while describing the artefacts of the State Teacher-Training Seminary in Mława, which later

8 Znaleźisko to zarejestrowano w ewidencji AZP przechowywanej w NID jako Dąbek, stan. 1 (AZP 40-60/1).

9 Nr inw. MMP/A/1. Za udostępnienie fotografii tego oraz dalej omawianych zabytków wczesnośredniowiecznych z Dąbka (por. Ryc. 5, 6), a także za zgodę na ich opublikowanie dziękujemy Dyrekcji MMP oraz kierownikowi Działu Archeologii tej placówki, Panu mgr. Zbigniewowi Miecznikowskiemu.

8 The find was registered in the AZP records kept in the NID as Dąbek, site 1 (AZP 40-60/1).

9 Inv. no. MMP/A/1. We would like to thank the Administration Office of the MMP and the Head of the Department of Archaeology, Zbigniew Miecznikowski, for sharing photographs of this artefact, as well as the early medieval finds from Dąbek (cf. Figs. 5, 6), discussed later, and allowing them to be published.

które stały się później zalążkiem zbiorów Muzeum Regionalnego w Mławie¹⁰, wspomina średniowieczne „[...] cmentarzysko szkieletowe w Dębku [sic!]. Groby rzędowe, prostokątne, głowy na wschód lub zachód, czaszki wydobyto z czterech grobów; przy pierwszej znaleziono naszyjnik złożony z 5 ametystów dużych, 14 bursztynów oraz 4 paciorków szarych, nierozpoznanego przeze mnie stopu. Tu były również zausznice brązowe, pierścienie i broń żelazna. Cmentarzysko to było eksploatowane przed wojną a w czasie wojny wydobyte przedmioty przepadły. Obecnie plan został sporządzony i przechowany, a reszta grobów pozostała nieporuszona” (A. BORKOWSKI 1926, 11, 12).

O cmentarzysku inhumacyjnym z XI wieku w miejscowości Dąbek pisze również Roman Jakimowicz w sprawozdaniu z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych za rok 1926. Nie jest wprost powiedziane, czy Jakimowicz prowadził jakieś badania na tym stanowisku czy tylko je wizytował¹¹. Wspomina on, że „stan zachowania cmentarzyska jest dobry”. Zabytki znalezione na tym stanowisku miały być przechowywane w dwóch instytucjach: w Muzeum Towarzystwa Naukowego w Płocku oraz w Muzeum Regionalnym w Mławie (R. JAKIMOWICZ 1926, 278). Obecnie w zbiorach MMP znajdują się dwa esowate kabłączki skroniowe z brązu posrebrzanego i oselka z różowego łupku, z otworkiem, подарowane do zbiorów Muzeum Towarzystwa Naukowego w Płocku w kwietniu 1918 roku¹² (Ryc. 6). Najprawdopodobniej są to znaleziska ze wspomnianej nekropoli średniowiecznej (T. KORDALA 2006, 41, poz. 13 – tam dalsza literatura).

Nieco szczegółów odnośnie do tego cmentarzyska dostarcza praca Lechosława Rauhuta, w której pojawia się plan z jego lokalizacją (L. RAUHUT 1971, 534–536, plan na s. 534, ryc. 19–21). Można je na tej podstawie

became the nucleus of the collection of the Regional Museum in Mława,¹⁰ Adam Borkowski mentioned a medieval “[...] inhumation cemetery at Dąbek [sic!]. Linear graves, rectangular, heads turned east or west, skulls recovered from four graves; first one was found with a necklace composed of 5 large amethysts, 14 amber pieces and 4 grey beads of an alloy that I do not recognise. There were also bronze temple rings, finger rings and iron weapons there. The cemetery was exploited before the war, and the items recovered were lost during the war. At present, the plan has been drawn and stored, and the rest of the graves remain intact” (A. BORKOWSKI 1926, 11, 12).

Roman Jakimowicz also writes about an 11th-century inhumation cemetery at Dąbek in his report on the activities of the State Conservator of Prehistoric Monuments for the year 1926. It is not plainly stated whether Jakimowicz carried out any research at the site or only visited it.¹¹ He mentions that “the state of preservation of the cemetery is good”. The artefacts found at the site were to be stored at two institutions: the Museum of the Scientific Society in Płock and the Regional Museum in Mława (R. JAKIMOWICZ 1926, 278). The collection of the MMP currently includes two S-shaped temple rings of silver-plated bronze and a perforated whetstone of pink slate, donated to the collection of the Scientific Society Museum in Płock in April 1918 (Fig. 6).¹² They were most likely found at the aforementioned medieval cemetery (T. KORDALA 2006, 41, no. 13 — with further literature).

Some details about the cemetery are provided in a paper by Lechosław Rauhut, which includes a plan with its location (L. RAUHUT 1971, 534–536, plan on p. 534, figs. 19–21). Thanks to it, the cemetery can

10 Muzeum Regionalne w Mławie utworzono ze zbiorów zgromadzonych przez uczniów Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego im. Stanisława Żółkiewskiego, będących wychowankami m.in. Adama Borkowskiego, późniejszego pierwszego dyrektora muzeum, oraz Stefana Trznadla. Oficjalne otwarcie muzeum w 1929 r. poprzedziła tzw. Wystawa Mazurska, zorganizowana trzy lata wcześniej w Państwowym Seminarium Nauczycielskim. Już wówczas, w 1926 r., rozpoczęto budowę gmachu przeznaczonego na muzeum. Niestety, w 1939 r. zbiory muzeum zostały wywiezione przez wojsko niemieckie do Królewca, gdzie zagięły (A. GRZYMKOWSKI 1989, 3–8; 1991, 5, 6).

11 W przypadku innych wymienionych w tym sprawozdaniu stanowisk, w tekście znajdują się informacje o ich „eksploracji” lub o „badaniach”.

12 Nr. inw. MMP/A/310/1, MMP/A/310/2, MMP/A/310/3.

10 The Regional Museum in Mława was created from the collection gathered by the students of Stanisław Żółkiewski State Teacher-Training Seminary for Men who were pupils of Adam Borkowski, later the first director of the museum, and Stefan Trznadel, among others. The official opening of the museum in 1929 was preceded by the so-called Masurian Exhibition, organised three years earlier at the State Teacher-training Seminary. Construction of a building intended for the museum began already in 1926. Unfortunately, the German army took the museum collections in 1939 to Königsberg, where they were lost (A. GRZYMKOWSKI 1989, 3–8; 1991, 5, 6).

11 In the case of other sites listed in the report, the text contains information about “exploration” or “research”.

12 Inv. nos. MMP/A/310/1, MMP/A/310/2, MMP/A/310/3.

Ryc. 6. Dąbek, stan. 3. Wczesnośredniowieczne kabłączki skroniowe z brązu posrebrzanego i oselka z różowego łupku (zbiory MMP, fot. Z. Miecznikowski)

Fig. 6. Dąbek, site 3. Early medieval silver-plated bronze temple rings and a whetstone of pink slate (MMP collection, photo by Z. Miecznikowski)

identyfikować ze stanowiskiem noszącym – według ewidencji AZP w NID – numer 3, na którym w trakcie badań powierzchniowych w 1982 roku znaleziono jedenaście fragmentów ceramiki, określonych jako pochodzące z osady kultury grobów kłoszowych, a także trzy fragmenty naczyń wczesnośredniowiecznych (Mapa 2: nr 2)¹³.

Rauhut bazował na dwóch – dotychczas niepublikowanych i szerzej nieznanymi – notatkach, zachowanych do dziś w Pracowni Dokumentacji Naukowej PMA¹⁴. Autorem pierwszej z nich był Adam Borkowski; drugą sporządził Jerzy Antoniewicz jako sprawozdanie ze swojej podróży służbowej, odbytej latem 1948 roku na tereny ówczesnych województw: warszawskiego, białostockiego i olsztyńskiego. Pierwsza notatka zawiera, oprócz szkicu z lokalizacją cmentarzyska, wiele informacji o sposobie prowadzenia poszukiwań przez Borkowskiego, określonych później w notatce Antoniewicza jako „rabunkowe”:

„Cmentarzysko w Dąbku pow. Mława, gm. Stupsk zostało nam wskazane przez p. prof. gimn. Doberskiego

be identified with site no. 3 — according to the AZP records in the NID — where eleven potsherds, attributed to the Cloche Grave culture, as well as three fragments of early medieval vessels were found in the course of fieldwalking in 1982 (Map 2: no. 2).¹³

Rauhut based his paper on two previously unpublished and generally unknown notes, preserved to this day in the Scientific Documentation Unit of the PMA.¹⁴ The author of the first note was Adam Borkowski; the second was written by Jerzy Antoniewicz as a report on his official visit in the summer of 1948 to the territories of the then voivodeships of Warsaw, Białystok and Olsztyn. The former note contains, in addition to a sketch showing the location of the cemetery, a lot of information about Borkowski's investigative methods, later referred to in Antoniewicz's note as “robbing”:

“The cemetery at Dąbek, Mława County, Stupsk Commune, was pointed out to us by prof. gymn. Doberski at the end of June 1925. An expedition of Messrs

13 Tym samym błędne jest łączenie nekropolii opisanej przez A. Borkowskiego ze stanowiskiem nr AZP 40-60/13 (por. T. KORDALA 2002, tab. 2). Por. też opracowanie materiałów wczesnośredniowiecznych autorstwa M. Dzika w tym tomie (Aneks 1, w tym przyp. 3).

14 Teczka „Dąbek”, przechowywana w Pracowni Dokumentacji Naukowej PMA. Za zgodę na wykorzystanie tych archiwaliów w niniejszym opracowaniu dziękujemy Dyrekcji Muzeum.

13 Thus, identifying the cemetery described by A. Borkowski with site no. AZP 40-60/13 is incorrect (cf. T. KORDALA 2002, table 2). See also the study on the early medieval material by M. Dzik in this volume (Appendix 1, including footnote 3).

14 The “Dąbek” folder, kept at the Scientific Documentation Unit of the PMA. We would like to thank the Director of the Museum for his consent to use the archival material in this study.

z końcem czerwca 1925 r. Wyruszyła ekspedycja z pp. Borkowskim, Ostrowskim i Doberskim oraz z uczniów 30 P.[aństwowego] Sem.[inarium] naucz.[ycielskiego] i przez cały dzień pracowała nad rozkopaniem części tego wielkiego cmentarzyska. Groby były silnie uszkodzone, kształtu prostokątów wykładanych kamieniami. Szkielety znajdowały się w głębokości 1 m pod powierzchnią. Poprzednio już były rozkopywane groby, znaleziono szereg przedmiotów, jednak w czasie wojny zaginęły. [...] Ostatnio Magistrat miasta Mławy wystąpił z pretensją do wykopalisk, wobec czego sprawa własności stała się sporną”.

Borkowski wymienia następujące znaleziska:

- w pierwszym grobie: czaszkę (zmarła leżała z głową na zachód), naszyjnik z pięciu ametystów i czternastu bursztynów, trzy pierścionki, w tym dwa z białego metalu i jeden brązowy, dwie zausznice;
- w drugim grobie: czaszkę (szkielet ułożony z czaszką na wschód), grot żelazny;
- w trzecim grobie: czaszkę (szkielet ułożony z czaszką na zachód), grot żelazny;
- w czwartym grobie tylko czaszkę.

Z załączonego szkicu wynika, że szkielet z trzeciego grobu miał czaszkę skierowaną na wschód, a z czwartego – na zachód, co w przypadku pierwszego z nich stoi w sprzeczności z przytoczonym opisem. Ponadto: „W ziemi jednego z grobów były resztki rozbitych urn”.

Jerzy Antoniewicz w swoim sprawozdaniu wspomina, iż już w okresie I wojny światowej stanowisko dewastowali Niemcy, poddając je „rabunkowym eksploatajom”. Cmentarzysko w czasie jego wizytacji w 1948 roku przedstawiało „ogromny obraz dewastacji [...] Wymiary tych rabunkowych poszukiwań są widoczne na powierzchni nie zaoranej w postaci nie zasypianych dołów i leżących tu i ówdzie ludzkich kości”. Antoniewicz wydał polecenie sołtysowi o zakazie dalszego rozkopywania stanowiska.

Jeszcze w 1934 roku ukazała się publikacja dr. Józefa Ostaszewskiego¹⁵ pt. *Z dziejów mławskiego Mazowsza*.

Borkowski, Ostrowski and Doberski, and the students of the 30th State Teacher-Training Seminary set out and worked all day long on excavating a part of this huge cemetery. The graves were badly damaged, shaped like rectangles lined with stones. The skeletons were 1 m below the surface. Previously, the graves had been dug up, and a number of items had been found, but they were lost during the war. [...] Recently, the Magistrate of the City of Mława made a claim to the excavated finds, and therefore the matter of ownership became a subject of dispute”.

Borkowski lists the following finds:

- in the first grave: a skull (the deceased was resting with her head towards the west), a necklace of five amethysts and fourteen ambers, three finger rings, two of them made of white metal and one bronze, two temple rings;
- in the second grave: a skull (skeleton oriented with the skull towards the east), an iron spearhead;
- in the third grave: a skull (skeleton oriented with the skull towards the west), an iron spearhead;
- in the fourth grave: only a skull.

The enclosed sketch shows that the skeleton in the third grave was oriented with the skull towards the east, and in the fourth grave — towards the west, which, in the case of the former, is inconsistent with the description above. Moreover: “In the earth in one of the graves, there were remains of broken urns”.

In his report, Jerzy Antoniewicz mentions that the site was devastated by the Germans already during World War I and subjected to “robbery exploitation”. The cemetery during his visit in 1948 was a “scene of utter devastation [...] The scale of this plundering activity is visible on the unploughed surface in the form of unfilled pits and human bones lying here and there”. Antoniewicz ordered the village head not to excavate the site further.

In 1934, a publication by Doctor Józef Ostaszewski¹⁵ titled *Z dziejów mławskiego Mazowsza. Szkic historyczny*

15 Józef Longin Ostaszewski (1875–1942) był lekarzem, publicystą, działaczem społecznym, popularyzatorem historii i kultury ziem Mazowsza i Mazur. W 1902 r. otrzymał doktorat na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego. Od 1910 r. był mieszkańcem Mławy, gdzie pracował jako lekarz kolejowy oraz do 1939 r. kierował szpitalem miejskim (z przerwą w czasie I wojny światowej). Jako członek Rady Miejskiej Mławy był jedną z osób, które przyczyniły się do powstania w 1929 r. Muzeum Regionalnego w Mławie. W 1937 r. Ostaszewski współtworzył Towarzystwo Miłośników Miasta Mławy (S. FLIS 1974;

15 Józef Longin Ostaszewski (1875–1942) was a physician, publicist, social activist, and promoter of the history and culture of Mazovia and Masuria. In 1902, he received a doctorate from the Faculty of Medicine at the University of Warsaw. From 1910, he was a resident of Mława, where he worked as a railway physician and, until 1939, was in charge of the municipal hospital (with a break during World War I). As a member of the Mława City Council, he was one of the people who contributed to the establishment of the Regional Museum in Mława in 1929. In 1937, Ostaszewski co-founded the Society of the Enthusiasts of the City of Mława (S. FLIS 1974; T. ORACKI,

Szkic historyczny. Autor w tekście nie wymienia Dąbka, ale na mapie wykopalisk w powiecie mławskim zaznacza w tej miejscowości wspomniane cmentarzysko rzędowe, jak też groby skrzynkowe i grodzisko (J. OSTASZEWSKI 1934, 56, ryc. 3). Niemniej według dokumentacji AZP, przechowywanej w NID, w obrębie miejscowości Dąbek nie zarejestrowano żadnego grodziska¹⁶.

Zapewne w drugiej połowie XX wieku dokonano w Dąbku przypadkowego odkrycia średniowiecznego miecza. Zabytek ten, według relacji odkrywcy – właściciela pola, został znaleziony podczas prac rolnych, obok ludzkiego szkieletu. Broń złamała się na pół; jedna jej część trafiła w latach 70. XX w. do Ryszarda Juszkiewicza – sędziego z Mławy¹⁷, druga została przekazana w latach 90. XX w. Andrzejowi Grzymkowskiemu z MZZ w Mławie. Przeprowadzone niedawno analizy obu fragmentów potwierdziły, że pochodzą one z tego samego miecza, a także pozwoliły datować go na XI–XII wiek i określić technikę jego wykonania (J. OŚCIEŁOWSKI 2017, 131–134).

Znalezisko miecza zostało w publikacji powiązane z opisanym wyżej wczesnośredniowiecznym cmentarzyskiem na stanowisku 3 (J. OŚCIEŁOWSKI 2017, 131, przyp. 2), lecz należy je raczej łączyć ze stanowiskiem AZP 40-60/13 według ewidencji NID (Mapa 2: nr 7; w dokumentacji

(From the history of Mazovia near Mława. A historical sketch) was issued. The author does not mention Dąbek in the text but marks the aforementioned linear cemetery as well as cist graves and a hillfort on the map of excavations in Mława County as located in said village (J. OSTASZEWSKI 1934, 56, fig. 3). However, according to the AZP documentation stored in the NID, no hillfort has been recorded within the village of Dąbek.¹⁶

Probably in the second half of the 20th century, a medieval sword was by chance discovered at Dąbek. The artefact, according to the finder — owner of the field — was uncovered, next to a human skeleton, while working the land. The weapon broke in two; one part found itself in the 1970s in the possession of Ryszard Juszkiewicz, a judge from Mława;¹⁷ the other part was handed to Andrzej Grzymkowski from the MZZ in Mława in the 1990s. Recent analyses of both fragments have confirmed that they come from the same sword; the dating to the 11th–12th century and the manufacturing technique have also been determined (J. OŚCIEŁOWSKI 2017, 131–134).

The sword has been published as a find related to the early medieval cemetery at site 3 described above (J. OŚCIEŁOWSKI 2017, 131, footnote 2), but it should rather be associated with site AZP 40-60/13 in the NID records (Map 2: no. 7; registered as site 6 in the

T. ORACKI, *Józef Longin Ostaszewski*, „Polski Słownik Biograficzny”, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/jozef-longin-ostaszewski> – dostęp dn. 31.03.2020).

16 Należy wykluczyć, iż Ostaszewski miał w tym przypadku na myśli grodzisko zarejestrowane w sąsiednim Stupsku, ponieważ zostało ono uwzględnione w jego pracy i oznaczone na mapie. Informacja dotycząca grodziska w Dąbku dotyczy więc prawdopodobnie jakiegoś bliżej nieznanego obecnie obiektu (być może już nieistniejącego?).

17 Profesor Ryszard Juszkiewicz (1928–2019) był prawnikiem i historykiem, sędzią Sądu Powiatowego w Mławie, w latach 1989–1993 senatorem Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, kolekcjonerem. Został wielokrotnie odznaczony, m.in. Krzyżem Komandorskim i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski; w 2018 r. nadano mu Honorowe Obywatelstwo Miasta Mławy. Był autorem wielu publikacji historycznych dotyczących głównie dziejów ziemi mławskiej. Piastował stanowisko prezesa, a następnie prezesa honorowego Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Mławskiej, był współzałożycielem MZZ i właścicielem Muzeum Juszkiewiczów w Mławie – prywatnego muzeum, które stworzył w swoim domu, gdzie zgromadził głównie zabytki z XIX i XX w. o charakterze militarnym, jak też bogatą bibliotekę, kolekcję kart pamiątkowych i znaczków. Wśród eksponatów znajdują się też pojedyncze zabytki archeologiczne (A. KOŁODZIEJCZYK 2001, 307; <https://www.mława.pl/artykul/muzeum-juszkiewiczow> – dostęp dn. 31.03.2020).

Józef Longin Ostaszewski, „Polski Słownik Biograficzny”, <https://www.ipsb.nina.ov.pl/a/biografia/jozef-longin-ostaszewski> — accessed on 31.03.2020).

16 In this case, it should be ruled out that Ostaszewski meant the hillfort recorded at nearby Stupsk, as it was included in his work and marked on the map. The information about a hillfort at Dąbek probably concerns some currently unknown site (perhaps no longer existing?).

17 Professor Ryszard Juszkiewicz (1928–2019) was a lawyer and historian, judge of the County Court in Mława, senator of the Senate of the Republic of Poland in 1989–1993, collector. He has received many honours, incl. The Commander's Cross and the Knight's Cross of the Order of Polonia Restituta; in 2018, he was awarded the Honorary Citizenship of the City of Mława. He was the author of many historical publications concerning mainly the history of the Mława region. He held the position of the president and then the honorary president of the Society of the Friends of the Mława Land; he was the co-founder of the MZZ in Mława and the owner of the Juszkiewicz Museum in Mława — a private museum that he created in his home, where he housed mainly military relics from the 19th and 20th century, as well as an extensive library, collection of commemorative cards and stamps. The exhibits also include a few archaeological artefacts (A. KOŁODZIEJCZYK 2001, 307; <https://www.mława.pl/artykul/muzeum-juszkiewiczow> — accessed on 31.03.2020).

MZZ zarejestrowanym jako stan. 6). Na znajdującej się w archiwum NID karcie KESA z 1992 roku zapisano relację matki ówczesnego właściciela pola o wykopywaniu na terenie stanowiska 13 już w latach 30. XX wieku szkieletów, „mieczy (*bagnetów*)”, a także pierścionków. Pojawia się tu też informacja o odkryciu – w trakcie kopania żwiru – miecza określonego jako jednosieczny, wraz z którym znaleziono także „kubek” i inne naczynia, które to zabytki zostały przekazane „sędziemu sądu w Mławie”¹⁸. W trakcie badań powierzchniowych prowadzonych w 1982 roku na stanowisku AZP 40-60/13 według ewidencji w NID (stan. 6 w dokumentacji MZZ) znaleziono zdekompletowany szkielet i dwa fragmenty ceramiki, których chronologię określono jako: „późny laten – okres rzymski”¹⁹. W trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych przez Andrzeja Grzymkowskiego z MZZ w 1995 roku odkryto tu kilkanaście obiektów, o bardzo zróżnicowanym charakterze i chronologii, wśród nich groby ciałopalne ludności kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, a także kultury przeworskiej z wczesnego oraz wielbarskiej z późnego okresu wpływów rzymskich.

W latach 80. i 90. XX w. zarejestrowano szereg kolejnych przypadkowych znalezisk w Dąbku dokonanych przez miejscowych rolników. Na przechowywanej w archiwum NID karcie KESA sporządzonej dla odkrytego w trakcie badań powierzchniowych stanowiska 16 w Dąbku (datowanego na wczesną epokę żelaza) pojawia się informacja z 1982 roku o wyoranej przez syna właściciela tego pola bliżej nieznannej popielnicy z kośćmi. Jej chronologia i przynależność kulturowa są nieokreślone. Niewątpliwie podobnych znalezisk na obszarze wsi Dąbek było więcej, o czym świadczą wzmianki w dziennikach badań prowadzonych przez Andrzeja Grzymkowskiego z MZZ o zgłaszaniu mu odkryć dokonanych przez miejscowych rolników. Ostatnie dwie dekady XX oraz początek XXI wieku to bowiem czas intensywnej aktywności terenowej tego badacza, prowadzonej m.in. w rejonie Dąbka oraz sąsiedniego Stupsk (por. A. GRZYMKOWSKI 1996; 2005b; 2015)²⁰.

MZZ documentation). A KESA card from 1992, kept in the NID archives, contains an account given by the mother of the then owner of the field about skeletons, “swords (*bayonets*)” and rings having been unearthed in the area of site 13 already in the 1930s. There is also information about a discovery — in the course of gravel extraction — of a sword, described as single-edged, found together with a “mug” and other vessels; the artefacts were handed over to a “judge of the court in Mława”.¹⁸ During the fieldwalking carried out in 1982 at site AZP 40-60/13 according to the NID records (site 6 in the MZZ documentation), an incomplete skeleton and two fragments of pottery were found, the chronology of which was described as “late La Tène – Roman period”.¹⁹ During the excavations carried out by Andrzej Grzymkowski from the MZZ in 1995, a dozen or so features were discovered there; they were of a very diverse character and chronology, including cremation burials of the people of the West Balt Barrow culture, Przeworsk culture from the Early Roman period and Wielbark culture from the late Roman period.

In the 1980s and 1990s, a number of other accidental discoveries at Dąbek, made by local farmers, were recorded. The KESA card in the NID archives prepared for site 16 at Dąbek (dated to the Early Iron Age), which was registered in the course of a field survey, contains information from 1982 about an unspecified cinerary urn with bones ploughed out by a son of the owner of the field. However, its chronology and cultural affiliation are unknown. Undoubtedly, there were more similar finds uncovered in the area of the village of Dąbek, as evidenced by the references in the excavation journals of Andrzej Grzymkowski from the MZZ to whom the discoveries made by the local farmers were reported. The last two decades of the 20th century and the beginning of the 21st century are the times of intense field activity of said scholar, undertaken in the area of Dąbek and neighbouring Stupsk, among others (cf. A. GRZYMKOWSKI 1996; 2005b; 2015).²⁰ In 1994, a farmer from Dąbek

18 Ta informacja pozwala łączyć miecz z publikacji J. Ościłowskiego ze stanowiskiem AZP 40-60/13 wg ewidencji NID (w dokumentacji MZZ zarejestrowanym jako stan. 6).

19 Zabytki te znajdują się w MZZ (nr inw. MZZ/A/704). Por. też opracowanie materiałów wczesnośredniowiecznych autorstwa M. Dzika w tym tomie (Aneks 1, przyp. 3).

20 Wymieniamy tu jedynie cmentarzyska zlokalizowane w bezpośredniej bliskości tytułowej nekropolii, lecz A. Grzymkowski badał w tym czasie także szereg innych stanowisk w regionie mławskim (por. A. GRZYMKOWSKI 1996; 2005b, 79, 80).

18 The information allows linking the sword from J. Ościłowski's publication to site AZP 40-60/13 in the NID records (registered as site 6 in the MZZ documentation).

19 The artefacts are kept in the MZZ (inv. no. MZZ/A/704). See also the study on the early medieval material by M. Dzik in this volume (Appendix 1, footnote 3).

20 We only list the cemeteries located in the immediate vicinity of the titular site, but A. Grzymkowski also explored a number of other sites in the Mława region (cf. A. GRZYMKOWSKI 1996; 2005b, 79, 80).

W 1994 roku rolnik z Dąbka zgłosił A. Grzymkowskiemu, badającemu wówczas stanowisko 9 (w dokumentacji MZZ zarejestrowane jako stan. 5), odkrycie naczynia glinianego wypełnionego przepalonymi kośćmi oraz fragmentami innych naczyń. W 1996 oraz 1997 roku przeprowadzono w miejscu znaleziska wykopaliskowe badania ratunkowe. Na stanowisku, określonym według dokumentacji MZZ numerem 29 (stanowisko nieujęte w ewidencji AZP w NID), odkryto 30 grobów ludności kultury przeworskiej, z drugiej połowy I i pierwszej połowy II wieku n.e. (A. MISTEWICZ 2005; 2006). W 1995 roku, jak już wyżej wspomniano, A. Grzymkowski przebadał fragment wielokulturowego stanowiska numer 13 (w dokumentacji MZZ zarejestrowane jako stan. 6). Wszystkie materiały z tych trzech stanowisk (Mapa 1), pozyskane w latach 1992–1997, przechowywane są w mławskim muzeum.

reported to A. Grzymkowski, who was investigating site 9 (registered as site 5 in the MZZ documentation) at that time, a find of a clay vessel filled with cremated bones and fragments of other vessels. In 1996 and 1997, rescue excavations were carried out at the site of the discovery. The site, marked in the MZZ documentation with number 29 (the site is not included in the AZP records kept by the NID), yielded 30 Przeworsk culture graves from the second half of the 1st century and the first half of the 2nd century AD (A. MISTEWICZ 2005; 2006). In 1995, as mentioned above, A. Grzymkowski explored a fragment of multicultural site no. 13 (registered as site 6 in the MZZ documentation). All the material from those three sites (Map 1), obtained in the years 1992–1997, is stored at the Museum in Mława.

3. Katalog znalezisk

3.1. Uwagi wstępne

W katalogu zestawiono zabytki pochodzące z badań prowadzonych na stanowisku 9 w latach 1992–1994, 1996 i 1997. Wszystkie pozyskane w ich trakcie materiały oraz dokumentacja z wykopalisk przechowywane są w MZZ²¹. Znaleziska lokalizowane były w obrębie siatki arowej (Plan 1). Numery arów oznaczone są kolejnymi cyframi arabskimi, a ich ćwiartki – literami A, B, C, D²². Numeracja obiektów odkrytych w latach 1992–1994 była ciągła (nr. 1–39), uzupełniona o wskazanie roku badań. Natomiast obiektom wyróżnionym w trakcie wykopalisk prowadzonych w latach 1996 i 1997 nadawano osobną numerację dla każdego z tych sezonów (odpowiednio nr. 1–20 oraz 1–16), którą uzupełniono o numer według numeracji ciągłej obiektów (począwszy od odkrytych w latach 1992–1994) i wskazanie roku badań. Na potrzeby niniejszego opracowania zdecydowano się uprościć tę ewidencję i – po zweryfikowaniu dostępnych danych – wprowadzić jednolitą numerację ciągłą obiektów (nr. 1–72). Zestawienie obu ewidencji przedstawia Tabela 2.

W trakcie badań wyróżniono 75 obiektów oraz 8 nienumerowanych i bliżej nieopisanych „jam”, z dokumentowano także szereg wkopów określonych jako nowożytnie (Plan 1). W efekcie analizy i weryfikacji materiałów, w niniejszym opracowaniu uwzględniono

---

21 Konserwację tzw. zabytków wydzielonych oraz kilku naczyń glinianych wykonał konserwator zabytków Dariusz Czerniakowski. Większość pozyskanych w trakcie badań naczyń glinianych została oczyszczona i wyklejona przez Annę Mistewicz. Pojedyncze naczynia zostały wyklejone przez Andrzeja Grzymkowskiego.

22 W dokumentacji MZZ ćwiartki arów oznaczone są małymi literami alfabetu (a–d). W niniejszej publikacji przyjęto – dla lepszej czytelności – zapis wielką literą.

3. Catalogue of finds

3.1. Introduction

The catalogue lists the artefacts from the excavations carried out at site 9 in the years 1992–1994, 1996 and 1997. The entire material obtained and the documentation from the excavations are stored in the MZZ.²¹ The finds were located on an are grid (Plan 1). The are are marked with consecutive Arabic numerals, and their quarters with the letters A, B, C, D.²² The numbering of the features discovered from 1992 to 1994 was continuous (nos. 1–39), supplemented with the year of excavations. On the other hand, the features identified during the excavations conducted in 1996 and 1997 were given a separate numbering for each of the seasons (nos. 1–20 and 1–16 respectively), supplemented with a number following the continuous numbering of features (starting from those unearthed in 1992–1994) and with the year of excavations. For the purpose of this study, it was decided to simplify this record and — after verifying the data available — introduce a uniform continuous numbering of features (nos. 1–72). A summary of both records is presented in Table 2.

In the course of the excavations, 75 features and 8 unnumbered and undescribed “pits” were identified, and a number of cuts marked as modern were documented (Plan 1). As a result of an analysis and verification of the material, 72 features that can be attributed

---

21 The conservation of the so-called small finds and several clay vessels was carried out by Dariusz Czerniakowski, artefact conservator. Most of the clay vessels obtained during the excavations were cleaned and reassembled by Anna Mistewicz. A few vessels were reassembled by Andrzej Grzymkowski.

22 In the MZZ documentation, the quarters of are are marked with lowercase letters of the alphabet (a–d). In this publication, capital letters are used for better readability.

72 obiekty, które można łączyć z aktywnością ludzką w epoce żelaza lub we wczesnym średniowieczu²³. Znakomita większość z nich (69 obiektów) związana była z funkcjonowaniem nekropoli (pewne i domniemane groby), a charakter trzech pozostaje nieokreślony – niektóre z nich mogą być destrukcjami grobów. Wspomniane „jamy” nie były dokładniej dokumentowane, a krótkie wzmianki na ich temat w dziennikach badań opisują je jako „płytkie” i „niewielkie” zagłębienia, zawierające wyłącznie spaleniznę. Ich lokalizacja znana jest na podstawie dokumentacji rysunkowej arów. W związku z tym w katalogu brak jest opisów „jam”, ale są one zaznaczone na planie stanowiska (Plan 1). Prawdopodobnie część z nich to obiekty nowożytny (por. przyp. 23), ale nie wykluczona jest wśród nich też obecność spągów silnie zniszczonych jam grobowych.

Katalog znalezisk ze stanowiska 9 w Dąbku uporządkowany jest według numeracji obiektów, a na końcu zestawiono charakterystyczne zabytki znalezione luźno. Opis każdego obiektu rozpoczyna określenie jego funkcji i charakteru oraz wskazanie lokalizacji w obrębie siatki arowej. Charakterystykę obiektów sporządzono w oparciu o dostępną dokumentację rysunkową i opisową²⁴, w niektórych przypadkach posiłkując się wprost określeniami z niej zaczerpniętymi (cytaty takie opatrzone są cudzysłowem). W przypadku grobów ciałopalnych, na podstawie stwierdzenia obecności spalenizny lub jej braku w jamie grobowej, zastosowano dodatkowe

to human activity in the Iron Age or in the early Middle Ages are presented in this study.²³ The vast majority of them (69 features) were related to the use of cemetery (confirmed or presumed graves), and the nature of three remaining features has not been determined — some of them may be remnants of destroyed graves. The aforementioned “pits” were not documented in greater detail, and short mentions of them in the excavation journals describe them as “shallow” and “small” cavities containing only burnt debris. Their location is known from the drawing documentation of the ares. Therefore, the “pits” are not described in the catalogue, but they are marked on the plan of the site (Plan 1). Some of them are probably modern features (cf. footnote 23), but it is possible that some bottom parts of heavily damaged grave pits are also present among them.

The catalogue of finds from site 9 in Dąbek is arranged according to the numbering of the features, with distinctive stray finds listed at the end. The description of each feature begins with the determination of its function and character, and indicates its location on the are grid. The characteristics of the features were based on the available drawing and written documentation;²⁴ the latter, in some cases, is cited directly (text enclosed in the quotation marks). In the case of cremation burials, depending on the presence or absence of burnt debris in the grave pit, an additional designation was used: “with pyre remains” or “without pyre remains”. The terms are

23 Nie uwzględniono dwóch obiektów wyróżnionych w trakcie badań: 1 (40)/96 oraz 12 (71)/97. Ten pierwszy, odkryty na arze 8, ćw. D, był niewielkim zagłębieniem ze śladami drewna (!) i spalenizną, określonym w dzienniku badań jako „śląd po dużym grubym kółku” (nowożytnym). Nie zawierał zabytków ruchomych ani kości. Jego charakterystyka odpowiada innym zarejestrowanym w tej części stanowiska „jamom” i tak też został ostatecznie zinterpretowany w niniejszej publikacji (por. Plan 1). Drugi z wymienionych obiektów, zlokalizowany na arze 6, ćw. A, zawierał kilka niecharakterystycznych ułamków ceramiki i fragment nieokreślonego nowożytnego przedmiotu ze stopu miedzi. Nie został on w ogóle opisany w dokumentacji (zaznaczono go jedynie na planie arów) i należy sądzić, że był to współczesny wkop, których nagromadzenie wystąpiło w tej samej, północno-zachodniej partii nekropoli. Tak też oznaczono go na zamieszczonym tu planie stanowiska (por. Plan 1). Wreszcie dwa obiekty wyróżnione w trakcie badań jako 13 (72)/97 i 16 (75)/97 uznano w niniejszej publikacji za stanowiące *de facto* jeden obiekt nr 70 (por. jego opis w Katalogu).

24 Były to przede wszystkim dzienniki badań, inwentarze oraz tzw. dokumentacja napływu materiału do MZZ, ale też informacje zapisane na metryczkach i opakowaniach, w których przechowane są zabytki.

23 Two features identified during the excavations, 1 (40)/96 and 12 (71)/97, were not included. The former, discovered in are 8, qtr. D, was a small depression with traces of wood (!) and burnt debris, described in the excavation journal as “a trace of a large, thick stake” (modern). It did not contain any artefacts or bones. Its characteristics correspond to other “pits” registered in this part of the site, and this is also how it was finally interpreted in this publication (see Plan 1). The second of the aforementioned features, located in are 6, qtr. A, contained several nondescript pottery sherds and a fragment of an unidentified, modern, copper-alloy object. It was not described at all in the documentation (it was only marked on the plan of are), and it should be assumed that it was a modern cut, commonly occurring in the same, north-western, part of the cemetery. This is also how it was marked on the plan of the site (Plan 1). Finally, two features marked during the excavations as 13 (72)/97 and 16 (75)/97 were considered in this publication as *de facto* one feature, no. 70 (cf. its description in the Catalogue).

24 Mainly excavation journals, inventories and the so-called documentation of the inflow of the material to the MZZ, but also the information recorded on the labels and containers in which the artefacts are stored.

określenie: „ze szczątkami stosu” lub „bez szczątków stosu”. Użyte terminy mają wyłącznie konwencjonalny charakter, nie wiadomo bowiem, czy obecna w wypełnisku obiektu spalenizna pochodziła faktycznie ze stosu, na którym dokonano kremacji, czy też z innych miejsc palenia ognia. Obiekty zarejestrowane w sezonach 1992 i 1997, ale też niektóre odkryte w innych latach, nie miały sporządzonej dokumentacji rysunkowej, niekiedy brak też niwelacji ich stropów, co zasygnalizowano w katalogu²⁵. W przypadku niezgodności pomiędzy rysunkową dokumentacją obiektu w skali 1:10 a dokumentacją arów w skali 1:20 za bardziej wiarygodną uznano tę pierwszą. Do wykonania połowej dokumentacji rysunkowej użyto trzech kolorów na oznaczenie wypełnisk obiektów lub ich otoczenia: żółtej, brązowej oraz szarej (ołówka), przy czym brak dla nich legendy. Jeśli wypełnisko nie zostało opisane inaczej w dostępnej dokumentacji (por. przyp. 24), przyjęto, że barwa szara (ołówek) to czarna lub brunatnoczarna ziemia, brązowa – oznacza brązową lub brunatną ziemię, barwa szarobrązowa – szarobrunatną ziemię, żółta zaś piasek calcowy. Jeśli w dokumentacji wykonanej ołówkiem zastosowano dwa oznaczenia: ciemnoszare i jasnoszare, przyjęto, iż pierwsze z nich odpowiada barwie czarnej (ewentualnie brunatnoczarnej lub szaroczarnej, która w dokumentacji opisowej określana jest często jako „szaro-czarniawa”), a drugie – szarej. W dokumentacji z badań w 1996 roku użyto ponadto koloru pomarańczowego, który oznaczać miał ziemię jasnobrązową lub pomarańczową. Część obiektów eksplorowanych w 1996 roku została dodatkowo zadokumentowana fotograficznie (por. Tabl. XXXVIII–XL), co pozwoliło zweryfikować niektóre określenia i oznaczenia barw wypełnisk zawarte w dokumentacji opisowej i rysunkowej²⁶.

Wyposażenie każdego z obiektów podzielono w katalogu na inwentarz zabytków ruchomych (wraz ze wskazaniem ich nr. inwentarzowego MZZ), zestawienie wyników analiz szczątków kostnych ludzkich (oznaczone symbolem „I”) oraz zwierzęcych (symbol „II”). W inwentarzu

used in a purely conventional manner, as it is not known whether the burnt debris present in the fill of the feature actually came from a funeral pyre or from some other fireplace. For the features recorded in the seasons 1992 and 1997, and also some discovered in other years, there is no drawing documentation and, occasionally, no record of the feature’s top level, as indicated in the catalogue.²⁵ In the case of discrepancies between the drawing documentation of the feature at a scale of 1:10 and the documentation of the area at a scale of 1:20, the former was considered more reliable. In the original drawing documentation three colours had been used to mark the fills of the features or their surroundings: yellow, brown and grey (pencil), but without an associated key. If the fill had not been otherwise described in the documentation available (cf. footnote 24), it was assumed that the grey colour (pencil) denotes black or brownish black earth, brown means brown earth, greyish brown – greyish brown earth, yellow – virgin sand. If two markings are used in the documentation made with a pencil – dark grey and light grey – then it has been assumed that the former corresponds to black (possibly brownish black or greyish black, which is often referred to as “grey-blackish” in the written documentation) and the latter to grey colour. In addition, orange colour was used in the documentation of the 1996 excavations to indicate light brown or orange earth. Some of the features explored in 1996 were additionally photographed (cf. Pls. XXXVIII–XL), which made it possible to verify some of the descriptions and colour markings of the fills contained in the written and drawing documentation.²⁶

The contents of each feature are divided in the catalogue into an inventory of artefacts (with their MZZ inventory number) and a summary of the results of the analyses of human (marked with the symbol “I”) and animal (symbol “II”) bone remains. The inventory lists all the finds from any given assemblage, starting with the so-called small finds and ending with nondescript

25 Obiekty odkryte w sezonach 1992 i 1997 (tj. o nr. 1–7 oraz 59–72 według przyjętej tu numeracji) oznaczano na planie stanowiska (Plan 1) na podstawie szkiców w dzienniku badań i planu sytuacyjnego sporządzonego w skali 1:250 dla sezonów 1992–1994.

26 Wielobarwne wypełniska obiektów (ale też powierzchnie naczyń glinianych) opisane są w Katalogu z użyciem dywizy (np. „brunatno-czarne”), natomiast zapisami bez łącznika (np. „brunatnoczarne”) scharakteryzowano odcień danej barwy.

25 The features discovered in the 1992 and 1997 seasons (i.e., nos. 1–7 and 59–72 according to the numbering system adopted herein) have been marked on the plan of the site (Plan 1) according to the sketches in the excavation journal and on the topographic map made at a scale of 1:250 for the 1992–1994 seasons.

26 Multi-coloured fills of the features (and also the surfaces of clay vessels) are described in the Catalogue using a hyphen (e.g., “brown-black”), while the notations without a hyphen (e.g., “brownish black”) describe the shade of a given colour.

wymieniono wszystkie znaleziska z danego zespołu, począwszy od tzw. zabytków wydzielonych, a kończąc na niecharakterystycznych fragmentach ceramiki. Zabytki żelazne oznaczone są w katalogu skrótem „żel.” Przedmioty ze stopów miedzi określone są tylko konwencjonalnie jako brązowe²⁷, a jedyna zapinka z białego metalu (znalezisko luźne), a więc najprawdopodobniej wykonana ze stopu srebra, jako „srebrna (?)”. W przypadku opisu naczyń zrezygnowano z podawania za każdym razem ich surowca i techniki wykonania, ponieważ niemal bez wyjątku są to naczynia gliniane, lepiące w ręku. W kilku wyjątkowych wypadkach obecności naczyń metalowych lub ceramicznych, lecz wykonanych z użyciem koła garncarskiego, cechy te zostały opisane w katalogu. Opis sposobu opracowania powierzchni i barwy naczyń odnosi się do powierzchni zewnętrznych. O ile to było możliwe, wskazano też fakt tzw. czernienia naczynia. Ewentualne ozdoby były w każdym przypadku ryte lub nakłuwane, stąd też w katalogu nie charakteryzowano techniki ich wykonania. Użyta do wyrobu naczyń domieszka była zawsze mineralna (piasek i/lub kamienny tłuźień), dlatego pominięto ten element jej opisu. Obserwacje dotyczące domieszki prowadzono makroskopowo. Wyróżniono trzy przedziały wielkości ziaren domieszki: drobnoziarnista (ziarna o wielkościach do ok. 0,5 mm), średnioziarnista (ok. 0,5–1 mm) i gruboziarnista (powyżej 1 mm). W przypadku zachowanej we fragmentach tkaniny z obiektu 3 jej bardziej szczegółowa charakterystyka znajduje się w odpowiednich aneksach (Aneksy 4.1, 4.2).

Przy opisie wymiarów zabytków zastosowano skrót „zach.” – zachowany (w odniesieniu do pomiaru niekompletnego zabytku, np. „wysokość zach.” – wysokość zachowanej części zabytku). W przypadku źle zachowanych naczyń, mimo przedstawienia ich rysunkowych rekonstrukcji, niekiedy nie było możliwe precyzyjne określenie niektórych ich wymiarów (stąd brak tej informacji w katalogu). Termin „przepalony” w opisie naczyń glinianych oznacza obecność nawet tak nieznacznych śladów działania ognia (stosu pogrzebowego?), jak wtórne utlenienie (odbarwienie) ich powierzchni oraz towarzysząca mu miejscowo utrata połysku i gładkości. Odnotowano też silniejszy stopień przepalenia naczyń, który często wiązał się z deformacją ich kształtów.

pottery fragments. Items made of copper alloys are conventionally referred to as “bronze”,²⁷ and the only brooch made of white metal (a stray find), so probably made of silver alloy, is referred to as “silver (?)”. For the description of pottery, the raw material and manufacturing technique are not mentioned every time, because, almost without exception, it consists of hand-made clay vessels. In a few exceptional cases of the presence of metal or wheel-turned ceramic vessels, these traits are described in the catalogue. The description of the surface and colour of the vessels applies to the external surfaces. If possible, the so-called blackening of the vessel is also indicated. Any possible ornaments were in each case grooved or punctured, therefore, the catalogue does not describe the technique of their execution. The temper used to make the vessels was always mineral (sand and/or crushed stone), therefore, this element has also not been included in the description. The temper was observed macroscopically. Three ranges of temper grain size have been defined: fine-grained (grain size up to approx. 0.5 mm), medium-grained (approx. 0.5–1 mm) and coarse-grained (above 1 mm). In the case of the fabric preserved in fragments in feature 3, its more detailed characteristics can be found in the relevant appendices (Appendices 4.1, 4.2).

In the description of artefact dimensions, the abbreviation “pres.” — preserved (in relation to the measurement of an incomplete artefact, e.g., “pres. height” — height of the preserved part of the artefact) has been used. In the case of poorly preserved vessels, despite their graphic reconstructions being presented, it was sometimes impossible to precisely determine some of their dimensions (hence the lack of this information in the catalogue). In the description of clay vessels, the term “burnt” refers to the presence of even such insignificant traces of fire activity (funeral pyre?) as the secondary oxidation (discolouration) of their surface and the accompanying local loss of gloss and smoothness. Some of the vessels were more heavily burnt, which was often connected with the deformation of their shapes.

The individual categories of artefacts have been classified according to the following studies: bow brooches from the late pre-Roman period — after J. Kostrzewski (1919), with supplements concerning types A–C by

27 Wyniki analizy metalograficznej jednego z nich – naczynka lub pokrywki z obiektu 26 – wskazują, iż wykonano je z miedzi (por. Aneks 5).

27 The results of the metallographic analysis of one of them — small vessel or container’s lid from feature 26 — indicate that it was made of brass (cf. Appendix 5).

Poszczególne kategorie zabytków sklasyfikowano według następujących opracowań: zapinki kabłąkowe z młodszego okresu przedrzymskiego – według J. Kostrzewskiego (1919), z uzupełnieniami dotyczącymi typów A–C autorstwa T. Dąbrowskiej (1988) i ich oznaczeń zaproponowanych przez E. Bokiniec (2008); najwcześniejsze formy o konstrukcji środkowolateńskiej sklasyfikowano też według opracowania R. Gebharda (1991); zapinki kabłąkowe z okresu wpływów rzymskich – według O. Almgrena (1923), z uzupełnieniami J. Andrzejewskiego (1994) dotyczącymi zapinek o cechach mieszanej grupy A.II/IV, J. Andrzejewskiego i A. Żórawskiej (2002) dotyczącymi zapinek typu A.167 oraz I. Szter, A. Wiśniewskiej i M. Woźniaka (2018) dotyczącymi zapinek typu A.172; zapinki podkowiaste – według M. Feugère'a (1985); klamry pasa – według J. Kostrzewskiego (1919), z uzupełnieniami R. Wiloch (1995) dotyczącymi klamer zawiasowych; sprzączki pasa – według R. Madydy-Legutko (1987); szpilę kościaną – według A. Dulkiwicz (2009); paciorki szklane i bursztynowe – według M. Tempelmann-Mączyńskiej (1985a); ostrogę – według K. Godłowskiego (1970) i A. Kokowskiego (1993); grzebień – według S. Thomas (1960); nożyki sierpikowate – według J. Kostrzewskiego (1919); igły – według T. Dąbrowskiej (1997); klucz i okucie szkatułki – według A. Kokowskiego (1997); naczynia gliniane kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego – według T. Dąbrowskiej (1973; 1988), z modyfikacjami A. Maciałowicza (2006) i przedstawionymi w niniejszej pracy, szczególnie dotyczącymi ukształtowania wylewów; naczynia gliniane kultury przeworskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich – według opracowania materiałów z cmentarzyska w Niedanowie (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a); naczynia gliniane kultury wielbarskiej – według R. Wołagiewicza (1993).

Autorem opisów naczyń wczesnośredniowiecznych z obiektów 22 i 35 jest dr Michał Dzik, który sporządził je w oparciu o dokumentację autorstwa mgr Urszuli Perlikowskiej-Puszkarskiej i Marka Puszkarskiego.

Wśród kości ludzkich pochodzących z pięciu grobów wystąpiła też domieszka kości zwierzęcych, które wyróżniono na etapie analiz osteologicznych. W katalogu przytoczono tylko najważniejsze wyniki analizy antropologicznej (I) i archeozoologicznej (II), a ich bardziej rozbudowane opisy zamieszczone są w odpowiednich aneksach (Aneksy 2, 3).

Opis każdego obiektu kończy pozycja „Datowanie”, w której wskazano przynależność kulturową odkrytych w nim zabytków oraz możliwie dokładne ich datowanie według chronologii względnej, ewentualnie – w przypadku

T. Dąbrowska (1988) and their marking proposed by E. Bokiniec (2008); also, the earliest forms of the Middle La Tène construction were classified according to a study by R. Gebhard (1991); bow brooches from the Roman period — after O. Almgren (1923), with supplements by J. Andrzejewski (1994) concerning fibulae with features of mixed group A.II/IV, by J. Andrzejewski and A. Żórawska (2002) concerning brooches of type A.167, and by I. Szter, A. Wiśniewska and M. Woźniak (2018) concerning type A.172 fibulae; penannular brooches — after M. Feugère (1985); belt hooks — after J. Kostrzewski (1919), with supplements by R. Wiloch (1995) concerning hinged belt hooks; belt buckles — after R. Madyda-Legutko (1987); bone pin — after A. Dulkiwicz (2009); glass and amber beads — after M. Tempelmann-Mączyńska (1985a); spur — after K. Godłowski (1970) and A. Kokowski (1993); combs — after S. Thomas (1960); crescent-shaped knives — after J. Kostrzewski (1919); needles — after T. Dąbrowska (1997); key and casket fitting — after A. Kokowski (1997); Przeworsk culture pottery from the late pre-Roman period — after T. Dąbrowska (1973; 1988), with modifications by A. Maciałowicz (2006) and those presented in this work, especially concerning the shape of rims; Przeworsk culture pottery from the early Roman period — after a study of the material from the cemetery at Niedanowo (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a); Wielbark culture pottery — after R. Wołagiewicz (1993).

Descriptions of the early medieval vessels from features 22 and 35 were made by dr Michał Dzik based on documentation by mgr Urszula Perlikowska-Puszkarska and Marek Puszkarski.

Among the human bones from five graves, there was also an admixture of animal bones, which were identified at the stage of osteological analysis. The catalogue lists only the most important results of the anthropological (I) and zooarchaeological (II) analyses, and their more extensive descriptions are included in the relevant appendices (Appendices 2, 3).

The description of each feature ends with “Dating”, which indicates cultural affiliation of the artefacts discovered and the most accurate possible determination of their relative chronology; in the case of the early medieval finds — also their absolute chronology may be provided. The finds in the inventory that are older than the chronology of the feature (deposited in a secondary context) and the later additions (usually related to a secondary interference in the feature) are also indicated there.

Tabela 2. Porównanie numeracji obiektów przyjętej w niniejszej publikacji oraz zastosowanej w oryginalnej dokumentacji i inwentarzach MZZ

Table 2. Comparison of the feature numbering system adopted in this publication with the one used in the original documentation and the MZZ inventories

publikacja publication	MZZ	publikacja publication	MZZ	publikacja publication	MZZ
1	1/92	25	25/93	49	11 (50)/96
2	2/92	26	26/93	50	12 (51)/96
3	3/92	27	27/94	51	13 (52)/96
4	4/92	28	28/94	52	14 (53)/96
5	5/92	29	29/94	53	15 (54)/96
6	6/92	30	30/94	54	16 (55)/96
7	7/92	31	31/94	55	17 (56)/96
8	8/93	32	32/94	56	18 (57)/96
9	9/93	33	33/94	57	19 (58)/96
10	10/93	34	34/94	58	20 (59)/96
11	11/93	35	35/94	59	1 (60)/97
12	12/93	36	36/94	60	2 (61)/97
13	13/93	37	37/94	61	3 (62)/97
14	14/93	38	38/94	62	4 (63)/97
15	15/93	39	39/94	63	5 (64)/97
16	16/93	40	2 (41)/96	64	6 (65)/97
17	17/93	41	3 (42)/96	65	7 (66)/97
18	18/93	42	4 (43)/96	66	8 (67)/97
19	19/93	43	5 (44)/96	67	9 (68)/97
20	20/93	44	6 (45)/96	68	10 (69)/97
21	21/93	45	7 (46)/96	69	11 (70)/97
22	22/93	46	8 (47)/96	70	13 (72)/97 16 (75)/97
23	23/93	47	9 (48)/96	71	14 (73)/97
24	24/93	48	10 (49)/96	72	15 (74)/97

znalezisk wczesnośredniowiecznych – również absolutnej. W tym miejscu wskazano też wchodzące w skład inwentarza znaleziska starsze niż czas powstania obiektu (zalegające w nim na złożu wtórnym) oraz późniejsze przymieszki (zwykle związane z wtórną ingerencją w obiekt).

Plany i profile obiektów oraz charakterystyczne zabytki są zilustrowane na tablicach I–XXXIV, przy czym numery zabytków w katalogu odpowiadają numeracji na tablicy. Rysunki tzw. zabytków wydzielonych zestawione są w skali 2:3, naczyń glinianych i fragmentów ceramiki –

The plans and sections of features and characteristic artefacts are illustrated in Plates I–XXXIV, with the numbers of artefacts in the catalogue corresponding to the numbering in the plate. The drawings of the so-called small finds are shown at a scale of 2:3, clay vessels and pottery fragments — at a scale of 1:3, and plans and sections of features — at a scale of 1:20. Drawing reconstructions of vessels deformed by fire or preserved only in very small fragments are presented in the form of sketches (their plan views are not shaded, and

w skali 1:3, a planów i profili obiektów – 1:20. Rysunkowe rekonstrukcje naczyń zdeformowanych w ogniu lub zachowanych wyłącznie w bardzo drobnych fragmentach są przedstawione w postaci szkiców (ich rzuty nie są cieniowane, a przekroje – o ile ich rekonstrukcja była możliwa – nie są wypełnione szarością). Również w formie szkiców zilustrowano fragmenty dwóch silnie skorodowanych zabytków – zapinki z obiektu 39 i klucza z obiektu 66; podstawą do ich sporządzenia były zdjęcia rentgenowskie (Tabl. XXII/39:1, XXXI/66:4). Gipsowe wypełnienia ubytków naczyń oznaczono kropkowaniem. Punktami na rysunkach przekrojów zabytków oznaczono wyraźnie czytelne krawędzie faset na wylewach naczyń z młodszego okresu przedrzymskiego i kabłąkach zapinek z młodszego okresu wpływów rzymskich. W przypadku rysunku grzebienia z obiektu 34 strzałkami wskazano miejsca przebarwione przez produkty korozji miedzi, a więc zapewne świadczące o pierwotnej obecności „brązowych” nitów (Tabl. XX/34:3). Autorką rysunków obiektów i zabytków jest Anna Mistewicz, z wyjątkiem rysunku jednego naczynia kultury przeworskiej z obiektu 13, które wykonał Andrzej Maciałowicz (Tabl. VIII/13:7), a także rysunków dwóch naczyń wczesnośredniowiecznych z obiektów 22 i 35, które wykonał Marek Puzkarski (Tabl. XIII/22:8, XX/35:1). Autorem zdjęć zabytków jest Andrzej Maciałowicz, z wyjątkiem fotografii naczynka metalowego z obiektu 26, które wykonał Miron Bogacki (Tabl. XXXV:7). Zdjęcia rentgenowskie zabytków żelaznych zostały wykonane przez Władysława Wekera, Głównego Konserwatora PMA.

3.2. Katalog

Obiekt 1 (zniszczony grób ciałopalny, popielnicowy?, ze szczątkami stosu)

ar 24, ćw. C/D (Tabl. I)

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). Zniszczony, zawierający spaleniznę. W spągu, na głębokości ok. 0,40–0,45 m, w czarnej ziemi z przepalonymi kośćmi ludzkimi, żel. sprzączka. Część przepalonych kości we fragmencie jednego z naczyń.

Inwentarz (MZZ/A/1277): **1.** Sprzączka żel. o jednodelnej, ósemkowatej ramie, typu A 25. Długość ok. 4,75 cm, wysokość 3,2 cm. **2.** Naczynie typu A.1, zachowane fragmentarycznie, silnie przepalone i zdeformowane. Szyja wyodrębniona od wylewu i brzuśca dookolnymi bruzdami; pod załomem pojedyncze, koliste dołeczki. Powierzchnia gładka, barwy szaro-ceglastej;

cross-sections — if their reconstruction has been possible — are not filled-in in grey). Fragments of two heavily corroded artefacts — a buckle from feature 39 and a key from feature 66 — are also illustrated in the form of sketches based on X-ray images (Pls. XXII/39:1, XXXI/66:4). The missing parts of vessels that were restored using plaster have been marked with dots. Points in the drawings of artefact cross-sections denote clearly visible edges of facets on the rims of the vessels from the late pre-Roman period and on the bows of the brooches from the younger Roman period. In the case of the drawing of a comb from feature 34, the arrows indicate places discoloured by the products of copper corrosion, probably indicating the original presence of “bronze” rivets (Pl. XX/34:3). The author of the feature and artefact drawings is Anna Mistewicz, except for the drawing of a single vessel of the Przeworsk culture from feature 13, made by Andrzej Maciałowicz (Pl. VIII/13:7), and the drawings of two early medieval vessels from features 22 and 35, made by Marek Puzkarski (Pls. XIII/22:8, XX/35:1). The photographs of the artefacts have been taken by Andrzej Maciałowicz, with the exception of the photograph of a metal vessel from feature 26, taken by Miron Bogacki (Pl. XXXV:7). The X-ray images of the iron artefacts have been taken by Władysław Weker, Chief Conservator of the PMA.

3.2. Catalogue

Feature 1 (destroyed urn? cremation burial, with pyre remains)

are 24, qtr. C/D (Pl. I)

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation and record of the feature's top level). Destroyed, containing burnt debris. At the bottom, at a depth of approx. 0.40–0.45 m, an iron belt buckle in black earth with cremated human bones. Some of the cremated bones inside a fragment of one of the vessels.

Inventory (MZZ/A/1277): **1.** Iron buckle with figure-of-eight-shaped, one-piece frame, type A 25. Length approx. 4.75 cm, height 3.2 cm. **2.** Vessel of type A.1, fragmentarily preserved, heavily burnt and deformed. Neck separated from the rim and body by circumferential grooves; few circular depressions below the maximum body diameter.

liczna domieszka drobno- i średnioziarnista. Rekonstruowana wysokość ok. 13,5 cm, średnica dna ok. 8,5 cm. **3.** Fragment naczynia o dwustożkowym brzuścu z zaokrąglonym załomem; wylew nieco pogrubiony. Powierzchnia gładka, barwy ceglasto-szarej; średnioliczna domieszka drobnoziarnista. **4.** Fragment naczynia zdobionego na brzuścu ornamentem rytym i nakłuwany. Powierzchnia lśniąca, czerniona. Domieszka drobnoziarnista. **5.** Kilkadziesiąt niecharakterystycznych fragmentów ceramiki.

I: *adultus-maturus* (25–50 lat), płeć (?).

Datowanie: kultura przeworska, stadium B_{1b}.

Obiekt 2 (zniszczony grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu)

ar 24, ćw. C (Tabl. I)

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach, odkryty „płytko” (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). Zniszczony, zawierający spaleniznę, fragmenty ceramiki i przepalone kości ludzkie.

Inwentarz (MZZ/A/1278): **1.** Fragmenty stopionego brązowego przedmiotu z przywartymi drobinami skorodowanego żelaza. **2.** Misa typu XVIII A, zachowana częściowo, przepalona. Brzusiec zdobiony nad załomem dookólną bruzdą, poniżej której ornament krokwiowy. Powierzchnia zniszczona, szara. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 9,5 cm, średnica wylewu ok. 12 cm, średnica dna ok. 7 cm. **3.** Misa typu XaA, zachowana fragmentarycznie. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość co najmniej 9 cm, średnica wylewu ok. 20–21 cm, średnica dna ok. 8–9 cm. **4.** Dziewięć fragmentów ceramiki o powierzchni chropowatej, barwy szarej i licznej średnio- i gruboziarnistej domieszce.

I: *adultus* (25–35 lat), kobieta (?).

Datowanie: kultura wielbarska, fazy B₂/C₁–D.

Obiekt 3 (grób inhumacyjny)

ar 24, ćw. D (Tabl. II, XXXV:1,2)

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach, odkryty na poziomie zabytków podczas sprawdzania powierzchni wykopu (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). Przy północnej krawędzi wykopu, na głębokości 0,50–0,70 m, obok siebie para brązowych zapinek (nr. 1, 2), trzydzieści paciorków szklanych i bursztynowych (nr. 7–36), przęślik gliniany (nr. 5) i dwa naczynia (nr. 38, 39). Nieco dalej na północ, na głębokości ok. 0,65 m, ustawione trzecie naczynie (nr. 40), wypełnione żółtym piaskiem; między nim a naczyniem nr. 39 pozostałości grzebienia (nr. 6).

Smooth, grey-brick red surface; large amount of fine- and medium-grained temper. Reconstructed height approx. 13.5 cm, base diameter approx. 8.5 cm. **3.** Fragment of a vessel with biconical body and rounded profile; slightly thickened rim. Smooth, brick red-grey surface; moderate amount of fine-grained temper. **4.** Fragment of a vessel decorated with a grooved and punctured ornament on the body. Glossy, blackened surface. Fine-grained temper. **5.** Several dozen nondescript pottery fragments.

I: *adultus-maturus* (25–50 years of age), sex (?).

Dating: Przeworsk culture, stage B_{1b}.

Feature 2 (destroyed cremation burial in a pit, with pyre remains)

are 24, qtr. C (Pl. I)

Feature of undetermined outline and dimensions, discovered “shallowly” under the surface (missing drawing documentation and record of the feature’s top level). Destroyed, containing burnt debris, potsherds and cremated human bones.

Inventory (MZZ/A/1278): **1.** Fragments of a melted bronze object with particles of corroded iron adhered to it. **2.** Bowl of type XVIII A, fragmentarily preserved, burnt. Decorated above the maximum body diameter with a chevron ornament underneath a circumferential groove. Damaged, grey surface. Fine-grained temper. Height approx. 9.5 cm, rim diameter approx. 12 cm, base diameter approx. 7 cm. **3.** Bowl of type XaA, fragmentarily preserved. Smooth, grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Height at least 9 cm, rim diameter approx. 20–21 cm, base diameter approx. 8–9 cm. **4.** Nine fragments of pottery with roughened, grey surface; large amount of medium- and fine-grained temper.

I: *adultus* (25–35 years of age), female (?).

Dating: Wielbark culture, phases B₂/C₁–D.

Feature 3 (inhumation burial)

are 24, qtr. D (Pls. II, XXXV:1,2)

Feature of undetermined outline and dimensions, discerned at the level of artefacts during an examination of the trench surface (missing drawing documentation and record of the feature’s top level). Near the northern edge of the trench, at a depth of 0.50–0.70 m, next to one another: a pair of bronze brooches (nos. 1, 2), thirty glass and amber beads (nos. 7–36), a clay spindle whorl (no. 5) and two vessels (nos. 38, 39). Slightly further to the north, at a depth of approx. 0.65 m: a third vessel (no. 40) filled with yellow sand; remains of a comb (no. 6) between the third vessel and the vessel no. 39.

Brak informacji o lokalizacji w obrębie jamy grobowej odkrytych kości ludzkich.

Inwentarz (MZZ/A/1276): **1.** Brązowa zapinka kuszowata z podwiniętą nóżką, typu A.167, wariantu a1, zdobiona na końcach kabłąka i nóżki pojedynczymi pierścieniami z nacinanego drutu; kabłąk i nóżka w przekroju płasko-wypukły, od góry facetowany; oś sprężyny żelazna (?) z ozdobnymi, brązowymi guzkami na zakończeniach. Długość 4,6 cm, szerokość 3 cm. **2.** Zapinka brązowa typu A.167, wariantu a1, analogiczna do fibuli nr 1; sprężyna częściowo zniszczona, obecnie bez guzków na zakończeniach osi. Długość 4,4 cm, zachowana szerokość 2,3 cm. **3.** Iгла brązowa typu II. Długość zach. 7,1 cm. **4.** Brązowa szpila hakowa o tordowanym trzonie. Długość zach. 3,15 cm. **5.** Dwustożkowy przęślik gliniany, bieguny płaskie. Powierzchnia gładka, brązowo-czarna. Wysokość 1,6 cm, średnica 3,4 cm. **6.** Kilkanaście przepalonych fragmentów trójwarstwowego grzebienia kościanego²⁸ z brązowymi nitami. **7, 8.** Dwa beczułkowate paciorki z ciemnozielonego, prawie czarnego szkła, zbliżone do typu TM 4a. Wymiary: 0,9–1×0,8–1,1 cm. **9–12.** Cztery ośmiościenne paciorki z fioletowego, przezroczystego szkła, typu TM 119. Wymiary: 1,1–1,2×0,8–1×0,4–0,5 cm. **13, 14.** Dwa krążkowate paciorki z pomarańczowego opakowego szkła, typu TM 53. Wymiary: 0,6–0,7×0,2 cm. **15–17.** Trzy krążkowate paciorki z czarnego opakowego szkła, typu TM 55. Wymiary: 0,6–0,7×0,2–0,3 cm. **18, 19.** Dwa segmentowe paciorki z czarnego, przezroczystego szkła, typu TM 97a. W przypadku jednego zachowały się trzy segmenty, drugiego – dwa. Wymiary: 0,8×1,2 i 0,6×0,9 cm. **20.** Prawie cylindryczny paciorek z czerwonego szkła opakowego, zbliżony do typu TM 142. Wymiary: 1,4×0,9×0,6 cm. **21.** Prawie prostopadłościenny paciorek z czerwonego opakowego szkła, zbliżony do typu TM 111. Wymiary: 1,2×0,9×0,5 cm. **22.** Poliedryczny paciorek z fioletowego, przezroczystego szkła, typu TM 128. Wymiary: 1,1×0,6×0,6 cm. **23.** Poliedryczny paciorek z czerwonego opakowego szkła, typu TM 132. Wymiary: 0,9×0,6×1,1 cm. **24–30.** Siedem wielościennych, trapezoidalnych i romboidalnych wisiorów bursztynowych, grupy TM XL. Wymiary: 1,1–1,3×0,6–0,8 cm. **31.** Ósemkowy wisior bursztynowy o kulistym korpusie i zaokrąglonej główce podkreślonej kieżą, typu TM 471a. Wymiary: 2,4×1,4 cm.

²⁸ Nie udało się określić surowca kościanego, z którego został wykonany ten grzebień, być może było to poroże (por. Aneks 3).

No information about where the human bones were located within the grave pit.

Inventory (MZZ/A/1276): **1.** Bronze crossbow brooch with returned foot, type A.167, variant a1, decorated on the bow and foot terminals with a few rings of incised wire; the bow and foot are plano-convex in cross-section, faceted from the top; iron (?) spring axis bar with ornamental, bronze knobs at the terminals. Length 4.6 cm, width 3 cm. **2.** Bronze brooch of type A.167, variant a1, analogous to fibula no. 1; partially destroyed spring, presently with no knobs at the spring terminals. Length 4.4 cm, pres. width 2.3 cm. **3.** Bronze needle of type II. Pres. length 7.1 cm. **4.** Bronze hook-pin with spirally twisted shaft. Pres. length 3.15 cm. **5.** Biconical, clay spindle whorl, with flat opposite ends. Smooth, brown-black surface. Height 1.6 cm, diameter 3.4 cm. **6.** Over a dozen fragments of a three-layer comb, made of bone,²⁸ with bronze rivets. **7, 8.** Two barrel-shaped beads of dark green, almost black, glass; resembling type TM 4a. Dimensions: 0.9–1×0.8–1.1 cm. **9–12.** Four octahedral beads of transparent, purple glass; type TM 119. Dimensions: 1.1–1.2×0.8–1×0.4–0.5 cm. **13, 14.** Two disc-shaped beads of opaque, orange glass; type TM 53. Dimensions: 0.6–0.7×0.2 cm. **15–17.** Three disc-shaped beads of opaque, black glass; type TM 55. Dimensions: 0.6–0.7×0.2–0.3 cm. **18, 19.** Two segmented beads of transparent, black glass; type TM 97a. Three segments of one bead and two segments of the other one preserved. Dimensions: 0.8×1.2 and 0.6×0.9 cm. **20.** Almost cylindrical bead of opaque, red glass; resembling type TM 142. Dimensions: 1.4×0.9×0.6 cm. **21.** Almost cuboidal bead of opaque, red glass; resembling type TM 111. Dimensions: 1.2×0.9×0.5 cm. **22.** Polyhedral bead of transparent, purple glass; type TM 128. Dimensions: 1.1×0.6×0.6 cm. **23.** Polyhedral bead of opaque, red glass; type TM 132. Dimensions: 0.9×0.6×1.1 cm. **24–30.** Seven polyhedral, trapezoidal and rhomboidal amber pendants, group TM XL. Dimensions: 1.1–1.3×0.6–0.8 cm. **31.** Figure-of-eight-shaped amber pendant with spherical body and rounded head accentuated with a collar, type TM 471a. Dimensions: 2.4×1.4 cm. **32.** Figure-of-eight-shaped amber pendant with spherical body and flat head accentuated with a collar, resembling type TM 471. Dimensions: 2×1.4 cm. **33–36.** Four (two complete and

²⁸ The raw material of which the comb was made could not be identified, possibly it was antler (cf. Appendix 3).

32. Ósemkowy wisior bursztynowy o kulistym korpusie i płaskiej główce podkreślonej krezą, zbliżony do typu TM 471. Wymiary: 2×1,4 cm. **33–36.** Cztery (dwa całe i dwa we fragmentach) ósemkowane wisiorki bursztynowe o kulistych korpusach, słabo wyodrębnionych główkach i z otworem w szyjkach, typu TM 471m. Wymiary: 1×0,7–0,8 cm. **37.** Trzy fragmenty tkaniny lnianej²⁹, o splocie płóciennym i skręcie nici ZZ. **38.** Misa typu XVIII A, zachowana niemal kompletnie. Na załamie brzuśca zdobienie w postaci rzędu pionowych żłobków, powyżej których dwie dookólne bruzdy. Powierzchnia gładka, czerniona. Wysokość ok. 6 cm, średnica wylewu ok. 7 cm, średnica dna ok. 4,5 cm. **39.** Fragment misy typu XVIII B; w górnej części brzuśca ślad po małym uchu. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, szaro-brunatna. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 8,5 cm, średnica wylewu ok. 10–11 cm, średnica dna ok. 6 cm. **40.** Naczynie zbliżone do typu XVI A, zachowane w całości. Powierzchnia wylewu i szyi gładka, brzusiec chropowaty; barwa czarno-szara. Domieszka drobno-, średnio- i gruboziarnista. Wysokość ok. 10 cm, średnica wylewu ok. 11,5–12 cm, średnica dna ok. 6,5 cm.

I: wczesny *adultus* (18–24 lata), kobieta (?).

Datowanie: kultura wielbarska, stadium C_{1b}.

Obiekt 4 (zniszczony grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu)

ar 24, ćw. C (Tabl. I)

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). Zniszczony i przemieszany (?), zawierający spaleninę i nieliczny materiał zabytkowy oraz przepalone kości.

Inwentarz (MZZ/A/1280): **1.** Fragment większego naczynia o lekko wychylonym, niepogrubionym wylewie, przepalony. Powierzchnia gładka, popielata. Domieszka drobnoziarnista. **2.** Dwa fragmenty misy typu I.1.A.1, przepalone. Powierzchnia gładka, barwy ceglasto-szarej. Domieszka drobno- i średnioziarnista. **3.** Drobny fragment wylewu wariantu B, przepalony. Powierzchnia gładka, popielato-ceglasta. **4.** Dwa fragmenty przydennej partii naczynia o lekko wyodrębnionym dnie. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Domieszka średnioziarnista. Wysokość zach. ok. 2,5 cm, średnica ok. 7 cm. **5.** Ok. 20 niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, w tym przepalone.

two fragmented) figure-of-eight-shaped amber pendants with spherical bodies, poorly defined heads and punctured necks, type TM 471m. Dimensions: 1×0.7–0.8 cm. **37.** Three fragments of linen fabric²⁹ of tabby weave and ZZ yarn twist. **38.** Bowl of type XVIII A, preserved almost in its entirety. Decorated at the maximum body diameter with a row of vertical grooves underneath two circumferential grooves. Smooth, blackened surface. Height approx. 6 cm, rim diameter approx. 7 cm, base diameter approx. 4.5 cm. **39.** Fragment of a bowl of type XVIII B; traces of a small handle in the upper part of the body. Smooth, partially damaged, grey-brown surface. Fine-grained temper. Height approx. 8.5 cm, rim diameter approx. 10–11 cm, base diameter approx. 6 cm. **40.** Vessel resembling type XVI A, preserved in its entirety. Smooth rim and neck surface, roughened body; black-grey. Fine-, medium- and coarse-grained temper. Height approx. 10 cm, rim diameter approx. 11.5–12 cm, base diameter approx. 6.5 cm.

I: early *adultus* (18–24 years of age), female (?).

Dating: Wielbark culture, stage C_{1b}.

Feature 4 (destroyed cremation burial in a pit, with pyre remains)

are 24, qtr. C (Pl. I)

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation and record of the feature's top level). Destroyed and mixed (?), containing burnt debris, scarce archaeological material and cremated bones.

Inventory (MZZ/A/1280): **1.** Fragment of a larger vessel with a slightly everted, non-thickened rim, burnt. Smooth, ashen surface. Fine-grained temper. **2.** Two fragments of a bowl of type I.1.A.1, burnt. Smooth, brick red-grey surface. Fine- and medium-grained temper. **3.** Small rim sherd of variant B, burnt. Smooth, ash-en-brick red surface. **4.** Two base fragments of a vessel with poorly defined base. Smooth, grey-brick red surface. Medium-grained temper. Pres. height approx. 2.5 cm, diameter approx. 7 cm. **5.** Ca. 20 nondescript pottery fragments, some burnt.

I: *adultus–maturus* (30–50 years of age), male (?).

²⁹ Według I. Pannenko niewykluczone, że tkaninę wykonano z włókien konopi (por. Aneks 4.2).

²⁹ According to I. Pannenko, it is possible that the fabric was made of hemp fibres (cf. Appendix 4.2).

I: *adultus-maturus* (30–50 lat), mężczyzna (?).

Datowanie: kultura przeworska, wczesny okres wpływów rzymskich (nr. 2, 3 na złożu wtórnym – młodszy okres przedrzymski, fazy A_{1b}–A₂).

Obiekt 5 (zniszczony grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu)

ar 24, ćw. C

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). Zniszczony, zawierający spaleniznę, przepalone kości ludzkie i pojedyncze zabytki³⁰.

Inwentarz (MZZ/A/1281): **1.** Fragment stopionego paciorka szklanego, barwy zielonej.

I: *adultus* (20–30 lat), kobieta (?).

Datowanie: okres wpływów rzymskich?

Obiekt 6 (zniszczony grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu)

ar 33, ćw. D

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). Odkryty w krawędzi współczesnego rowu; zniszczony. W jamie ślady spalenizny; w górnej partii dwa fragmenty ceramiki³¹, w spągu znikoma ilość kości.

Inwentarz (MZZ/A/1282): brak (?).

I: *infans II* (7–12 lat).

Datowanie: młodszy okres przedrzymski lub okres wpływów rzymskich?

Obiekt 7 (zniszczony grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu)

ar 38, ćw. C (Tabl. III)

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). Zniszczony, z czarnym wypełniskiem, zawierającym spaleniznę. W centralnej partii jamy (i niżej) skupisko przepalonych kości ludzkich, obłożone od strony NE, S i nieco od W fragmentami naczyń. Zabytki metalowe (nr. 1–3) wśród kości.

Inwentarz (MZZ/A/1279): **1.** Sprzączka żel. typu D 1, o jednodelnej, półokrągłej ramie o romboidalnym kształcie.

Dating: Przeworsk culture, early Roman period (nos. 2, 3 in secondary context — late pre-Roman period, phases A_{1b}–A₂).

Feature 5 (destroyed cremation burial in a pit, with pyre remains)

are 24, qtr. C

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation and record of the feature's top level). Destroyed, containing burnt debris, cremated human bones and few artefacts.³⁰

Inventory (MZZ/A/1281): **1.** Fragment of a melted glass bead, green.

I: *adultus* (20–30 years of age), female (?).

Dating: Roman period?

Feature 6 (destroyed cremation burial in a pit, with pyre remains)

are 33, qtr. D

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation and record of the feature's top level). Discovered in the edge of a modern ditch; destroyed. Traces of burnt debris in the pit; two pottery fragments³¹ in the upper part, few bones at the bottom.

Inventory (MZZ/A/1282): none (?).

I: *infans II* (7–12 years of age).

Dating: late pre-Roman period or Roman period?

Feature 7 (destroyed cremation burial in a pit, with pyre remains)

are 38, qtr. C (Pl. III)

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation and record of the feature's top level). Destroyed, with black fill containing burnt debris. In the central part of the pit (and below): a cluster of cremated human bones, surrounded from the NE, S and partially from the W by pottery fragments. Metal artefacts (nos. 1–3) among the bones.

Inventory (MZZ/A/1279): **1.** Iron buckle of type D 1 with semi-circular, one-piece frame with a rhomboidal shape.

30 Według dokumentacji w obiekcie odnotowano też obecność dwóch fragmentów ceramiki, których jednak było brak wśród materiałów udostępnionych do opracowania.

31 Według dokumentacji w obiekcie odnotowano obecność dwóch fragmentów ceramiki, których jednak było brak wśród materiałów udostępnionych do opracowania.

30 According to the documentation, two potsherds had been also recorded in the feature, however, they were not included in the material made available for the study.

31 According to the documentation, two potsherds had been recorded in the feature, however, they were not included in the material made available for the study.

przekroju. Wymiary: 3,3×2,8 cm. **2.** Dwa przepalone fragmenty szpili z poroża jelenia (?), typu VII.C, o profilowanej głowce z otworkiem. Długość zach. 3,9 cm. **3.** Fragment łukowato wygiętej żel. blachy. Długość zach. 4,8 cm, szerokość 0,9 cm. **4.** Dwie grudki stopionego brązu. **5.** Garnek typu B.4, zachowany niemal kompletnie. Pod wylewem zdobienie za pomocą dookolnej, częściowo zagładzonej bruzdy. Powierzchnia wyswiecana, czerniona. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 14,5–15 cm, średnica wylewu ok. 17,5 cm, średnica dna ok. 8,5–9,5 cm. **6.** Kubek zbliżony do typu D.3.2, zachowany niemal kompletnie, silnie przepalony. Brzusiec prawie półkulisty; ucho duże. Powierzchnia zniszczona (pierwotnie gładka), ciemnoszaro-brunatna. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 4–5 cm, średnica wylewu ok. 8,5 cm (?). **7.** Naczynie typu A.2, zachowane w całości, silnie przepalone i zdeformowane. Szyja wyodrębniona od brzuśca dookólną bruzdą; na załomie brzuśca poziomy pas linii rytych w układzie „jodełkowym”; na dnie dwie krzyżujące się linie. Powierzchnia zniszczona (pierwotnie gładka), szaro-brunatna. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 8 cm, średnica wylewu ok. 11,5 cm, średnica dna ok. 5–5,5 cm. **8.** Naczynie typu A.2, silnie przepalone i zdeformowane. Szyja wyodrębniona od wylewu i brzuśca dookólnymi bruzdami. Powierzchnia zniszczona (pierwotnie gładka), ciemnoszara. Domieszka drobnoziarnista. Średnica wylewu ok. 21,5 cm (?), średnica dna ok. 7–7,5 cm. **9.** Fragmenty naczynia typu A.1, silnie przepalone. Szyja wyodrębniona od wylewu i brzuśca dookólnymi bruzdami. Powierzchnia zniszczona, ciemnoszaro-brunatna. Średnica wylewu co najmniej 15 cm, średnica dna ok. 9–9,5 cm. **10.** Fragmenty naczynia typu B.5, silnie przepalone. Powierzchnia gładka, szaro-brunatna. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość ok. 8,5 cm, średnica wylewu ok. 12–13 cm, średnica dna ok. 6 cm. **11.** Fragment naczynia zdobionego ukośnymi równoległymi liniami. Powierzchnia gładka (?), szaro-ceglasta. Domieszka drobnoziarnista. **12.** Niecharakterystyczny fragment grubościennego naczynia o chropowatej powierzchni, domieszce drobno- i średnioziarnistej (przy zewnętrznej powierzchni domieszka gruboziarnista).

I: *adultus–maturus* (30–50 lat), mężczyzna.

Datowanie: kultura przeworska, faza B₂.

Obiekt 8 (zniszczony grób ciałopalny, popielnicowy, bez szczątków stosu)
ar 10, ćw. D (Tabl. IV)

cross-section. Dimensions: 3.3×2.8 cm. **2.** Two burnt fragments of a pin made of deer antler (?), type VII.C, with a perforated profiled head. Pres. length 3.9 cm. **3.** Fragment of an arched iron sheet. Pres. length 4.8 cm, width 0.9 cm. **4.** Two lumps of melted bronze. **5.** Pot of type B.4, preserved almost in its entirety. Ornament in the form of a circumferential, partially obliterated groove under the rim. Burnished, blackened surface. Fine-grained temper. Height approx. 14.5–15 cm, rim diameter approx. 17.5 cm, base diameter approx. 8.5–9.5 cm. **6.** Mug resembling type D.3.2, preserved almost in its entirety, heavily burnt. Almost semi-spherical body; large handle. Damaged (originally smooth), dark grey-brown surface. Fine-grained temper. Height approx. 4–5 cm, rim diameter approx. 8.5 cm (?). **7.** Vessel of type A.2, preserved in its entirety, heavily burnt and deformed. Neck separated from the body with a circumferential groove; a horizontal band of grooved lines in a “herringbone” arrangement at the maximum body diameter; two crossed lines at the base. Damaged (originally smooth), grey-brown surface. Fine-grained temper. Height approx. 8 cm, rim diameter approx. 11.5 cm, base diameter approx. 5–5.5 cm. **8.** Vessel of type A.2, heavily burnt and deformed. Neck separated from the rim and the body with circumferential grooves. Damaged (originally smooth), dark grey surface. Fine-grained temper. Rim diameter approx. 21.5 cm (?), base diameter approx. 7–7.5 cm. **9.** Fragments of a vessel of type A.1, heavily burnt. Neck separated from the rim and the body with circumferential grooves. Damaged, dark grey-brown surface. Rim diameter at least 15 cm, base diameter approx. 9–9.5 cm. **10.** Fragments of a vessel of type B.5, heavily burnt. Smooth, grey-brown surface. Fine- and medium-grained temper. Height approx. 8.5 cm, rim diameter approx. 12–13 cm, base diameter approx. 6 cm. **11.** Fragment of a vessel decorated with oblique, parallel lines. Smooth (?), grey-brick red surface. Fine-grained temper. **12.** Nondescript fragment of a thick-walled vessel with roughened surface; fine- and medium-grained temper (coarse-grained temper near the external surface).

I: *adultus–maturus* (30–50 years of age), male.

Dating: Przeworsk culture, phase B₂.

Feature 8 (destroyed urn cremation burial, without pyre remains)
are 10, qtr. D (Pl. IV)

Odkryty na głębokości ok. 0,15 m, zniszczony przez orkę. Zarys w planie zbliżony do kołowego, o średnicy ok. 0,45 m; w profilu nieckowaty, o głębokości ok. 0,10 m. Wypełnisko brązowo-brunatne; w nim dwa naczynia ustawione obok siebie, na linii NW-SE: „czarna popielnica” (zapewne „wielki kubek” nr 1) oraz „fragm. brązowego nac. [...] z prostym brzegiem” (prawdopodobnie misa nr 5). W obu naczyniach, w brunatno-brązowej ziemi, przepalone kości ludzkie. W górnej partii jamy fragmenty obu ww. naczyń oraz trzeciego, o facetowanym wylewie.

Inwentarz (MZZ/A/1284): **1.** „Wielki kubek” typu III.A.1 (popielnica?), zachowany częściowo, głównie w dolnej partii, ze śladem po dolnej nasadzie ucha i luźnym fragmentem wylewu. Powierzchnia gładka, czerniona. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość zach. dolnej partii 14 cm, rekonstruowana średnica wylewu ok. 25 cm, średnica dna ok. 11,5 cm. **2.** Kubek typu II.A.1, zachowany częściowo (osobno dolna i górna partia naczynia), przepalony. Powierzchnia gładka, barwy szaro-ceglastej. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Rekonstruowana wysokość ok. 12 cm, średnica wylewu ok. 15–17 cm, średnica dna ok. 11 cm. **3.** Kubek typu V, zachowany niemal kompletnie (brak ucha), przepalony. Powierzchnia pierwotnie gładka (?), barwy szaro-brunatno-ceglastej. Drobno- i średnioziarnista domieszka. Wysokość 8 cm, średnica wylewu ok. 8,5 cm, średnica dna ok. 6,5–7 cm. **4.** Misa typu I.1.A.1, zachowana częściowo, przepalona. Powierzchnia gładka, barwy popielatoceglastej. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 9 cm, średnica wylewu ok. 26 cm, średnica dna ok. 7 cm. **5.** Misa typu III? (popielnica?), zachowana częściowo w górnej partii, przepalona. Powierzchnia gładka, barwy szaro-ceglasto-brunatnej. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość zach. 5 cm, średnica wylewu ok. 32 cm. **6.** Fragment przewężonego ucha, zdobionego w środkowej partii pionowymi nakłuciami, przepalony. Powierzchnia gładka, barwy szaropopielatej. Domieszka drobnoziarnista. **7.** Kilkadziesiąt niecharakterystycznych, przepalonych fragmentów ceramiki, w tym jeden zdobiony pojedynczą rytą linią.

I: *infans II/iuvenis* (10–15 lat), płeć (?).

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b}–A₂.

Obiekt 9 (zniszczony grób ciałopalny, jamowy?, ze szczątkami stosu)

ar 10, ćw. D (Tabl. IV)

Odkryty na głębokości ok. 0,27 m. Zarys w planie owalny, o wymiarach ok. 0,60×0,50 m; w profilu nieregularny, o głębokościach ok. 0,10–0,30 m. Wypełnisko

Discovered at a depth of approx. 0.15 m, destroyed by ploughing. Roughly circular in plan, measuring approx. 0.45 m in diameter; basin-shaped in section, approx. 0.10 m deep. Brown fill, with two vessels placed next to each other; on the NW-SE line: “a black cinerary urn” (probably “large mug” no. 1) and “frags of a brownish vessel [...] with straight rim” (probably the bowl no. 5). Cremated human bones in brown earth inside both vessels. Fragments of both aforementioned vessels and of another one, with faceted rim, in the upper part of the pit.

Inventory (MZZ/A/1284): **1.** “Large mug” of type III.A.1 (cinerary urn?), partially preserved, mainly in the lower part, with a trace of the lower handle base and a loose rim fragment. Smooth, blackened surface. Fine-grained temper. Pres. height of the lower part 14 cm, reconstructed rim diameter approx. 25 cm, base diameter approx. 11.5 cm. **2.** Mug of type II.A.1, partially preserved (lower and upper part of the vessel preserved separately), burnt. Smooth, grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Reconstructed height approx. 12 cm, rim diameter approx. 15–17 cm, base diameter approx. 11 cm. **3.** Mug of type V, preserved almost in its entirety (missing a handle), burnt. Originally smooth (?), grey-brown-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Height 8 cm, rim diameter approx. 8.5 cm, base diameter approx. 6.5–7 cm. **4.** Bowl of type I.1.A.1, partially preserved, burnt. Smooth, ashen-brick red surface. Fine-grained temper. Height approx. 9 cm, rim diameter approx. 26 cm, base diameter approx. 7 cm. **5.** Bowl of type III? (cinerary urn?), partially preserved in the upper part, burnt. Smooth, grey-brick red-brown surface. Fine- and medium-grained temper. Pres. height 5 cm, rim diameter approx. 32 cm. **6.** Fragment of a constricted handle, decorated in the central part with vertical punctures, burnt. Smooth, grey-ashen surface. Fine-grained temper. **7.** Several dozen burnt, nondescript pottery fragments, including one decorated with a single grooved line.

I: *infans II/iuvenis* (10–15 years of age), sex (?).

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b}–A₂.

Feature 9 (destroyed cremation burial in a pit?, with pyre remains)

are 10, qtr. D (Pl. IV)

Discovered at a depth of approx. 0.27 m. Oval in plan, measuring approx. 0.60×0.50 m; irregular in section, from 0.10 to 0.30 m deep. Brown-black fill

brunatno-czarne, ze spalenizną; w nim pojedyncze przepalone kamienie oraz drobne fragmenty ceramiki³².

Inwentarz (MZZ/A/1300)³³: **1.** Fragment ceramiki, zdobionej wąskim pasmem ornamentu ujętym między dwie linie ryte (motyw podłużnych nakłuć). Powierzchnia gładka, barwy ciemnoszarej. Domieszka drobnoziarnista. **2.** Drobne, niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b}–A₂?

Obiekt 10 (zniszczony grób ciałopalny, jamowy, bez szczątków stosu?)

ar 10, ćw. D (Tabl. IV)

Odkryty na głębokości 0,25 m, zniszczony. Zarys w planie kołisty, o średnicy ok. 0,30 m; w profilu półkołisty, o głębokości ok. 0,15 m. Wypełnisko szarobrązowe; w nim rozproszone fragmenty przepalonych kości.

Inwentarz (MZZ/A/1300)³⁴: brak.

I: *adultus–maturus* (25–50 lat), kobieta (?).

Datowanie: młodszy okres przedrzymski lub okres wpływów rzymskich?

Obiekt 11 (grób ciałopalny, popielnicowy, bez szczątków stosu)

ar 5, ćw. D / ar 10, ćw. C (Tabl. V, VI, XXXVI:1,2)

Odkryty na głębokości ok. 0,15 m (niwelacja wylewu popielnicy). Obiekt o nieuchwyconym zarysie na tle calca; głębokość zalegania zabytków – do ok. 0,45 m. W jamie ustawiona popielnica (naczynie baniaste, nr 3), przykryta splekaną misą (nr 4); bezpośrednio przy popielnicy ustawione trzy naczynia: od strony NE – prawdopodobnie małe naczynko baniaste (nr 8), od SE – kubek (nr 6 lub 7), a od SW – kolejny kubek (nr 5). W popielnicy duża ilość przepalonych kości oraz oba zabytki żelazne.

Inwentarz (MZZ/A/1285): **1.** Zapinka żel. zbliżona do typu B-II, zachowana niemal kompletnie (brak drutu na odcinku przejścia pochewki w odgiętej nóżkę, uzupełniony w konserwacji). Sprężyna 4-zwojowa z górną cięciwą. Kabłąk w przekroju kołisty. Obejma płasko rozklepana. Długość 7,45 cm. **2.** Żel. kłamra zawiasowa typu IX.B, zachowana niemal kompletnie, w dwóch

with burnt debris, few burnt stones and small pottery fragments.³²

Inventory (MZZ/A/1300):³³ **1.** Potsherd, decorated with a narrow band of ornament (longitudinal punctures) between two grooved lines. Smooth, dark grey surface. Fine-grained temper. **2.** Small, nondescript pottery fragments.

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b}–A₂?

Feature 10 (destroyed cremation burial in a pit, without pyre remains?)

are 10, qtr. D (Pl. IV)

Discovered at a depth of 0.25 m, destroyed. Circular in plan, measuring approx. 0.30 m in diameter; semi-circular in section, approx. 0.15 m deep. Greyish brown fill, with scattered fragments of cremated bones.

Inventory (MZZ/A/1300):³⁴ none.

I: *adultus–maturus* (25–50 years of age), female (?).

Dating: late pre-Roman period or Roman period?

Feature 11 (urn cremation burial, without pyre remains)

are 5, qtr. D / are 10, qtr. C (Pls. V, VI, XXXVI:1,2)

Discovered at a depth of approx. 0.15 m (level of the cinerary urn's rim). Feature outline imperceptible against the virgin soil; depth of artefact deposition — up to approx. 0.45 m. In the pit, a cinerary urn (globular vessel, no. 3) covered with a cracked bowl (no. 4) with three vessels placed directly next to it: from the NE — probably a small globular vessel (no. 8), from the SE — a mug (no. 6 or 7), from the SW — another mug (no. 5). Inside the urn, a large amount of cremated bones and both iron artefacts.

Inventory (MZZ/A/1285): **1.** Iron brooch resembling type B-II, preserved almost in its entirety (missing the wire at the transition between the catch-plate and the bent foot, restored in conservation). Four-coil spring with an external chord. Bow circular in cross-section. Collar hammered flat. Length: 7.45 cm. **2.** Hinged iron

32 Według dokumentacji w obiekcie odnotowano też obecność trzech drobnych fragmentów przepalonych kości, których jednak było brak wśród materiałów udostępnionych do opracowania.

33 Ten sam numer inwentarza mają też kości z obiektu 10 oraz materiał luźny z ara 19, ćw. B.

34 Ten sam numer inwentarza ma też wyposażenie obiektu 9 oraz materiał luźny z ara 19, ćw. B.

32 According to the documentation, three small fragments of cremated bones had been recorded in the feature, however, they were not included in the material made available for the study.

33 The same inventory number is also assigned to the bones from feature 10 and stray finds from are 19, qtr. B.

34 The same inventory number is also assigned to the contents of feature 9 and stray finds from are 19, qtr. B.

częściach (brak haczykowego zakończenia krótszego ramienia, pierwotnie zagiętego do wewnątrz), skorodowana. Wzdłuż krawędzi obu ramion podłużne żłobki (częściowo zatarte). Długość łuku (i cięciwy) dłuższego ramienia: 14,5 cm (13,2 cm), długość łuku (i cięciwy) krótszego ramienia: 11 cm (10,8 cm), szerokość zawiasu 3,7 cm. **3.** Naczynie baniaste wariantu A.1 (popielnica), z krótką pseudo-szyjką wydzieloną za pomocą niewielkiego wcięcia, zachowana niemal kompletnie, przepalona. Powierzchnia lśniąca, barwy szaro-brunatnej. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość 25 cm, średnica wylewu ok. 22–23 cm, średnica dna 14 cm. **4.** Misa typu IV (pokrywa popielnicy), z niewielkim uchem poniżej wylewu, zachowana niemal kompletnie. Powierzchnia gładka, barwy brązowobrunatnej. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 12 cm, średnica wylewu 34,5 cm, średnica dna 10–10,5 cm. **5.** Kubek typu I.1.A.2, zachowany w całości. Powierzchnia gładka, barwy popielato-ceglastej, domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 11 cm, średnica wylewu ok. 13,5 cm, średnica dna 7–7,5 cm. **6.** Kubek typu III.A.2, zachowany niemal kompletnie, przepalony. Powierzchnia lśniąca, barwy brązowo-czarnej, pierwotnie czerniona, zdobiona wąskim pasmem ornamentu ujętym między dwie linie ryte (motyw podwójnej linii zygzakowatej, wypełnionej nakłuciami). Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 14,5 cm, średnica wylewu 17–17,5 cm, średnica dna ok. 8,5 cm. **7.** Kubek typu V, zachowany niemal kompletnie. Powierzchnia gładka przy wylewie, na brzuchu szorstka ze śladami przecierania, barwy brązowo-ceglastej; przy górnej nasadzie ucha plastyczny poprzeczny guzek. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 15 cm, średnica wylewu 15–15,5 cm, średnica dna ok. 10,5 cm. **8.** Dwuuche naczynko baniaste wariantu A.1, zachowane niemal kompletnie, przepalone. Powierzchnia gładka, barwy popielato-ciemnobrązowo-czarnej, pierwotnie być może czerniona. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 13,5 cm, średnica wylewu ok. 12 cm, średnica dna ok. 9 cm. **9.** Kilkadziesiąt niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, w tym przepalone.

I: *adultus* (25–35 lat), kobieta (?).

Datowanie: kultura przeworska, faza A₂ (stadium A_{2b}?).

Obiekt 12 (zniszczony grób ciałopalny, jamowy?, ze szczątkami stosu)

ar 10, ćw. C (Tabl. VII)

Odkryty na głębokości ok. 0,22 m. Zarys w planie kołisty, o średnicy ok. 0,45 m; w profilu półkołisty,

belt hook of type IX.B, preserved almost in its entirety, in two parts (missing the hooked terminal of the shorter arm, originally bent inwards), corroded. Longitudinal grooves (partially obliterated) along the edges of both arms. Longer arm arch (and chord) length: 14.5 cm (13.2 cm), shorter arm arch (and chord) length: 11 cm (10.8 cm), hinge width: 3.7 cm. **3.** Globular vessel of variant A.1 (cinerary urn), with a short pseudo-neck defined by a small indentation, preserved almost in its entirety, burnt. Glossy, grey-brown surface. Fine-grained temper. Height 25 cm, rim diameter approx. 22–23 cm, base diameter 14 cm. **4.** Bowl of type IV (lid of the cinerary urn), with a small handle below the rim, preserved almost in its entirety. Smooth, brown surface. Fine- and medium-grained temper. Height 12 cm, rim diameter 34.5 cm, base diameter 10–10.5 cm. **5.** Mug of type I.1.A.2, preserved in its entirety. Smooth, ashen-brick red surface; fine- and medium-grained temper. Height 11 cm, rim diameter approx. 13.5 cm, base diameter 7–7.5 cm. **6.** Mug of type III.A.2, preserved almost in its entirety, burnt. Glossy, brown-black surface, originally blackened, decorated with a narrow band of ornament (double zigzag line, filled with punctures) between two grooved lines. Fine- and medium-grained temper. Height 14.5 cm, rim diameter 17–17.5 cm, base diameter approx. 8.5 cm. **7.** Mug of type V, preserved almost in its entirety. Surface smooth near the rim and roughened on the body, with traces of rubbing; brown-brick red colour; applied transverse knob near the upper handle base. Fine- and medium-grained temper. Height 15 cm, rim diameter 15–15.5 cm, base diameter approx. 10.5 cm. **8.** Globular vessel with two handles, variant A.1, preserved almost in its entirety, burnt. Smooth, ashen-dark brown-black surface, originally possibly blackened. Fine- and medium-grained temper. Height 13.5 cm, rim diameter approx. 12 cm, base diameter approx. 9 cm. **9.** Several dozen nondescript pottery fragments, some burnt.

I: *adultus* (25–35 years of age), female (?).

Dating: Przeworsk culture, phase A₂ (stage A_{2b}?).

Feature 12 (destroyed cremation burial in a pit?, with pyre remains)

are 10, qtr. C (Pl. VII)

Discovered at a depth of approx. 0.22 m. Circular in plan, measuring approx. 0.45 m in diameter;

o głębokości ok. 0,20 m. Wypełnisko szarobrazowe, ze spalenizną; w nim fragmenty ceramiki i przepalone kości.

Inwentarz (MZZ/A/1292): **1.** Misa typu I.1.A.2, zachowana fragmentarycznie (w górnej partii), przepalona. Powierzchnia lśniąca, barwy szaro-ceglastej i czarnej, pierwotnie czerniona. Domieszka średnioziarnista. Średnica wylewu ok. 30 cm. **2.** Naczynie gruszkowate (?) wariantu B.1, zachowane fragmentarycznie (w górnej partii), przepalone. Powierzchnia gładka. Średnica wylewu ok. 13 cm. **3.** Naczynie baniaste (?) wariantu A.2, zachowane fragmentarycznie (w górnej partii). Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej. Domieszka średnioziarnista. Średnica wylewu ok. 15–17 cm. **4.** Dolna partia naczynia o zaokrąglonym brzuścu (być może naczynia nr 3). Powierzchnia gładka. Wysokość zach. 6,5 cm, średnica dna ok. 8–10 cm. **5.** Fragment taśmowatego ucha (być może naczynia nr 3). Powierzchnia gładka, barwy ceglastej. Domieszka średnioziarnista. **6.** Fragment facetowanego ucha (być może z naczyń nr 1 lub 2), przepalony. Powierzchnia gładka, barwy ciemnoszaro-ceglastej. Domieszka drobnoziarnista. **7.** Kilkadziesiąt niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, w tym przepalone.

I: *infans I/II* (6–8 lat).

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b}–A₂.

Obiekt 13 (grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu?)

ar 10, ćw. C (Tabl. VIII, XXXV:5)

Brak niwelacji stropu obiektu. Zarys w planie kołisty, o średnicy ok. 0,35–0,45 m; w profilu półkołisty, o głębokości ok. 0,25 m. Północna partia wypełniska brunatna, południowa – brunatnoczarna. W centralnej i południowej partii jamy zabytki.

Inwentarz (MZZ/A/1286): **1.** Żel. zapinka podkowiasta typu 30e2, zachowana częściowo (brak igły, zachowało się tylko jej uszko na obręczy); obręcz drucikowata o końcach odgiętych na zewnątrz i zawiniętych w spiralną tarczkę. Wymiary obręczy: 3,2×3,45 cm. **2.** Zapinka żel. typu K, zachowana niemal kompletnie (uszkodzona sprężyna), skorodowana. Sprężyna 4(?)-zwojowa z górną cięciwą. Kabłąk w przekroju kołisty. Długość 4,7 cm. **3.** Zapinka żel. typu K, zachowana niemal kompletnie (uszkodzona sprężyna), skorodowana. Sprężyna z górną cięciwą. Kabłąk o przekroju zbliżonym do trójkątnego? Długość 4,5 cm. **4.** Żel. kłama prętowa typu IIa, zachowana w całości. Przekrój kłamy bliżej dłuższego haka kwadratowy, bliżej krótszego – zbliżony do kołistego.

semi-circular in section, approx. 0.20 m deep. Greyish brown fill with burnt debris, pottery fragments and cremated bones.

Inventory (MZZ/A/1292): **1.** Bowl of type I.1.A.2, fragmentarily preserved (upper part), burnt. Glossy, grey-brick red and black surface, originally blackened. Medium-grained temper. Rim diameter approx. 30 cm. **2.** Pear-shaped (?) vessel of variant B.1, fragmentarily preserved (upper part), burnt. Smooth surface. Rim diameter approx. 13 cm. **3.** Globular (?) vessel of variant A.2, fragmentarily preserved (upper part). Smooth, light brown surface. Medium-grained temper. Rim diameter approx. 15–17 cm. **4.** Bottom part of a vessel with rounded body (perhaps vessel no. 3). Smooth surface. Pres. height approx. 6.5 cm, base diameter approx. 8–10 cm. **5.** Fragment of a strap handle (perhaps from vessel no. 3). Smooth, brick red surface. Medium-grained mineral temper. **6.** Fragment of a faceted handle (perhaps from vessel no. 1 or 2), burnt. Smooth, dark grey-brick red surface. Fine-grained temper. **7.** Several dozen nondescript pottery fragments, some burnt.

I: *infans I/II* (6–8 years of age).

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b}–A₂.

Feature 13 (cremation burial in a pit, with pyre remains?)

are 10, qtr. C (Pls. VIII, XXXV:5)

No record of the feature's top level. Circular in plan, measuring approx. 0.35–0.45 m in diameter; semi-circular in section, approx. 0.25 m deep. The fill was brown in the northern part and brownish black in the southern part. Artefacts in the central and southern part of the pit.

Inventory (MZZ/A/1286): **1.** Iron penannular brooch of type 30e2, partially preserved (pin missing, only its loop is preserved on the frame); wire-like frame with the terminals bent outwards and coiled into spiral discs. Frame diameter: 3.2×3.45 cm. **2.** Iron brooch of type K, preserved almost in its entirety (damaged spring), corroded. Four(?)–coil spring with an external chord. Bow circular in cross-section. Length: 4.7 cm. **3.** Iron brooch of type K, preserved almost in its entirety (damaged spring), corroded. Spring with an external chord. Bow roughly triangular in cross-section? Length: 4.5 cm. **4.** Iron rod belt hook of type IIa, preserved in its entirety. Cross-section: square near the longer catch, roughly

Długość łuku (i cięciwy) 13,2 cm (11,5 cm). **5.** Kubek typu I.1.A.1, zachowany częściowo, silnie przepalony (wewnątrz kubka, przy dnie, ślady produktów korozji żelaza, co sugeruje, że zalegała w nim co najmniej jedna z zapinek lub klamra). Powierzchnia gładka, barwy szaro-brunatno-ceglastej. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość 11,5 cm, średnica wylewu ok. 11 cm (?), średnica dna ok. 7,5 cm. **6.** Kubek typu III.A.1, zachowany częściowo, przepalony. Powierzchnia gładka, barwy szaro-brązowo-ceglastej. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 14 cm, średnica wylewu ok. 18 cm, średnica dna 8,5–9,5 cm. **7.** Miniaturowy kubek typu V, zachowany częściowo, przepalony. Powierzchnia gładka, miejscami nierówna, barwy szarobrunatnej. Domieszka średnioziarnista. Wysokość 4,3 cm, średnica wylewu ok. 6 cm, średnica dna ok. 4 cm. **8.** Fragmenty dolnej partii większego naczynia lub misy (?), przepalone. Powierzchnia gładka, barwy popielato-ceglastej. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość zach. 5,2 cm, średnica dna ok. 8–9 cm. **9.** Kilka niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, w tym przepalone.

I: *infans I/II* (4–10 lat).

Datowanie: kultura przeworska, stadium A_{2b}.

Obiekt 14 (grób ciałopalny, popielnicowy, ze szczątkami stosu)

ar 5, ćw. D (Tabl. IX, XXXVI:4)

Odkryty na głębokości 0,27 m. Zarys w planie owalny, o wymiarach ok. 0,70×0,80 m; w profilu nieckowaty z przegłębieniem w części N, o głębokościach 0,10–0,20 m. Wypełnisko przeważnie czarne, ze spalenizną. W północnej partii jamy ustawione dwa naczynia: popielnica (waza nr 1) i kubek z utraconym uchem (nr 3). W popielnicy trzy mniejsze naczynia, ustawione do góry dnami lub nieco na boku, jedno pod drugim: na górze miniaturowy kubek (nr 4), pod nim niewielka miska (nr 2), a najniżej głęboka czarka (nr 5). Pod tą ostatnią, na dnie popielnicy, niewielka ilość przepalonych kości ludzkich. Fragment ucha kubka nr 3 wewnątrz popielnicy.

Inwentarz (MZZ/A/1287): **1.** Waza typu A.5.1 (popielnica), zachowana niemal kompletnie. Powierzchnia gładka, czerniona. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość ok. 14 cm, średnica wylewu ok. 15,5 cm, średnica dna ok. 8 cm. **2.** Miska zbliżona do typu B.1, zachowana częściowo. Wylew nieznacznie pogrubiony, ścięty od zewnątrz, podkreślony szeroką bruzdą. Powierzchnia gładka, brązowa. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość ok. 6–7 cm, średnica wylewu ok. 13,5 cm, średnica dna ok. 5 cm. **3.** Kubek typu D.3.1,

circular near the shorter catch. Arch (and chord) length 13.2 cm (11.5 cm). **5.** Mug of type I.1.A.1, partially preserved, heavily burnt (traces of iron corrosion products inside the mug at its bottom, which suggests that it contained at least one of the small finds). Smooth, grey-brown-brick red surface. Fine-grained temper. Height 11.5 cm, rim diameter approx. 11 cm (?), base diameter approx. 7.5 cm. **6.** Mug of type III.A.1, partially preserved, burnt. Smooth, grey-brown-brick red surface. Fine-grained temper. Height approx. 14 cm, rim diameter approx. 18 cm, base diameter 8.5–9.5 cm. **7.** Miniature mug of type V, partially preserved, burnt. Smooth, uneven in places, greyish brown surface. Medium-grained temper. Height 4.3 cm, rim diameter approx. 6 cm, base diameter approx. 4 cm. **8.** Base fragments of a larger vessel or bowl (?), burnt. Smooth, ashen-brick red surface. Fine-grained temper. Pres. height 5.2 cm, base diameter approx. 8–9 cm. **9.** A few nondescript pottery fragments, some burnt.

I: *infans I/II* (4–10 years of age).

Dating: Przeworsk culture, stage A_{2b}.

Feature 14 (urn cremation burial, with pyre remains are 5, qtr. D (Pls. IX, XXXVI:4)

Discovered at a depth of 0.27 m. Oval in plan, measuring approx. 0.70×0.80 m; basin-shaped in section, with a depression in the northern part, from 0.10 to 0.20 m deep. Fill mostly black, with burnt debris. Two vessels in the northern part of the pit: a cinerary urn (vase no. 1) and a mug with a broken handle (no. 3). Three smaller vessels inside the urn, placed upside down or slightly on a side, one above the other: a miniature mug (no. 4) at the top, a small bowl (no. 2) under the mug, a deep cup (no. 5) at the bottom. Small amount of cremated human bones at the bottom of the urn, underneath the cup. Fragment of a handle from the mug no. 3 inside the urn.

Inventory (MZZ/A/1287): **1.** Vase of type A.5.1 (cinerary urn), preserved almost in its entirety. Smooth, blackened surface. Fine- and medium-grained temper. Height approx. 14 cm, rim diameter approx. 15.5 cm, base diameter approx. 8 cm. **2.** Bowl resembling type B.1, partially preserved. Slightly thickened rim, bevelled on the outside, accentuated with a wide groove. Smooth, brown surface. Fine- and medium-grained temper. Height approx. 6–7 cm, rim diameter approx. 13.5 cm, base diameter approx. 5 cm. **3.** Mug of type D.3.1, partially preserved. Smooth, grey-brown-brick red surface.

zachowany częściowo. Powierzchnia gładka, szaro-brunatno-ceglasta. Domieszka średnioziarnista. Wysokość ok. 9,5 cm, średnica wylewu ok. 12,5 cm, średnica dna ok. 6 cm. **4.** Miniaturowy kubek typu D.3.1, zachowany niemal kompletnie. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 5 cm, średnica wylewu ok. 6 cm, średnica dna ok. 3–3,5 cm. **5.** Naczynko typu B.7, zachowane w całości. Wylew podkreślony dookołą bruzdą. Powierzchnia gładka, szaro-brązowa. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 8,5 cm, średnica wylewu ok. 12 cm, średnica dna ok. 5 cm.

I: *infans I/II* (6–8 lat).

Datowanie: kultura przeworska, faza B₁.

Obiekt 15 (zniszczony grób ciałopalny?, ze szczątkami stosu)

ar 4, ćw. B / ar 5, ćw. D (Tabl. VIII)

Brak niwelacji stropu obiektu. Zarys w planie kolisty, o średnicy ok. 0,30 m; w profilu nieckowaty, o głębokości ok. 0,10–0,15 m. Wypełnisko czarne, ze spalenizną, na obrzeżach przemieszane z żółtym piaskiem. Brak artefaktów.

Inwentarz: brak.

Datowanie: młodszy okres przedrzymski lub okres wpływów rzymskich?

Obiekt 16 (grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu?)

ar 5, ćw. D (Tabl. VII)

Brak niwelacji stropu obiektu. Zarys w planie zbliżony do kolistego, o średnicy ok. 0,35–0,40 m; w profilu trójkątny, o głębokości ok. 0,35 m. Wypełnisko brunatnoczarne. W spągu jamy liczne przepalone kości ludzkie, wśród których fragmenty grzebień (nr 2) i naczynie (nr 4).

Inwentarz (MZZ/A/1289): **1.** Fragment kabłąka brązowej zapinki z podwiniętą nóżką. Kabłąk w przekroju od wierzchu wielokątny, od spodu lekko wklęsły. Długość zach. 2,4 cm. **2.** Jednoczęściowy grzebień z poroża jelenia, typu A.I, zachowany częściowo (m.in. brak zębów), przepalony. Uchwyt łukowaty, z jednej strony zdobiony pięcioma koncentrycznymi kółkami ustawionymi w rzędzie. Szerokość 5,5 cm, wysokość zach. ok. 4 cm. **3.** Drobny fragment skorodowanej blaszki żel. (przedmiot starożytny?). **4.** Naczynie typu XVIIIA/B, zachowane niemal kompletnie, przepalone. Brzusiec dwustożkowy, zdobiony na i nad załomem dwoma plastycznymi, dookołnymi poziomymi listwami. Powierzchnia zniszczona, ciemnoszara.

Medium-grained temper. Height approx. 9.5 cm, rim diameter approx. 12.5 cm, base diameter approx. 6 cm.

4. Miniature mug of type D.3.1, preserved almost in its entirety. Smooth, grey-brick red surface. Fine-grained temper. Height approx. 5 cm, rim diameter approx. 6 cm, base diameter approx. 3–3.5 cm. **5.** Small vessel of type B.7, preserved in its entirety. Rim accentuated with a circumferential groove. Smooth, grey-brown surface. Fine-grained temper. Height approx. 8.5 cm, rim diameter approx. 12 cm, base diameter approx. 5 cm.

I: *infans I/II* (6–8 years of age).

Dating: Przeworsk culture, phase B₁.

Feature 15 (destroyed cremation burial?, with pyre remains)

are 4, qtr. B / are 5, qtr. D (Pl. VIII)

No record of the feature's top level. Circular in plan, measuring approx. 0.30 m in diameter; basin-shaped in section, approx. 0.10–0.15 m deep. Black fill, with burnt debris, mixed with yellow sand near the edges. No artefacts.

Inventory: none.

Dating: late pre-Roman period or Roman period?

Feature 16 (cremation burial in a pit, with pyre remains?)

are 5, qtr. D (Pl. VII)

No record of the feature's top level. Roughly circular in plan, measuring approx. 0.35–0.40 m in diameter; triangular in section, approx. 0.35 m deep. Brownish black fill. Numerous cremated human bones, together with comb fragments (no. 2) and a vessel (no. 4), at the bottom of the pit.

Inventory (MZZ/A/1289): **1.** Bow fragment of a bronze brooch with returned foot. Cross-section of the bow: polygonal at the top, slightly concave at the bottom. Pres. length 2.4 cm. **2.** One-piece comb made of deer antler, type A.I, partially preserved (e.g., missing teeth), burnt. Arched back, decorated on one side with five concentric circles arranged in a row. Width 5.5 cm, pres. height approx. 4 cm. **3.** Small fragment of a corroded iron sheet (ancient object?). **4.** Vessel of type XVIIIA/B, preserved almost in its entirety, burnt. Biconical body, decorated below and above the maximum body diameter with two circumferential, horizontal cordons. Damaged, dark grey surface. Fine-grained

Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 6,5 cm, średnica wylewu ok. 5 cm, średnica dna ok. 4 cm.

I: *adultus* (25–35 lat), kobieta.

Datowanie: kultura wielbarska, stadium C_{1a}.

Obiekt 17 (grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu)

ar 5, ćw. C (Tabl. IX)

Zadokumentowany na głębokości ok. 0,48–0,58 m. Zarys w planie kołisty, o średnicy ok. 0,35 m; w profilu półkołisty, o głębokości ok. 0,20–0,25 m. Wypełnisko czarne lub brunatnoczarne, ze spalenizną. Ściany jamy, szczególnie w dolnej partii, wyłożone niewielkimi kamieniami. W wypełnisku, wśród licznych przepalonych kości ludzkich, zabytki metalowe (nr. 1–3).

Inwentarz (MZZ/A/1290): **1.** Sprzączka żel. typu D 1, o jednodzielnej, półokrągłej, w przekroju rombówatej ramie. Kolec prosty, w przekroju kwadratowy. Wymiary: 2,9×2,3 cm. **2.** Żel. okucie pasa (?) w formie dwóch prostokątnych blaszek spojonych na środku nitami. Długość zach. 1,8 cm, szerokość ok. 0,65 cm. **3.** Żel. nóż prosty, z obustronnie wyodrębnionym trzpieniem rękojeści. Długość 12,9 cm.

I: *adultus–maturus* (30–50 lat), mężczyzna.

Datowanie: kultura przeworska, faza B₂.

Obiekt 18 (grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu?)

ar 5, ćw. C (Tabl. X)

Odkryty na głębokości 0,22 m. Zarys w planie zbliżony do kołistego, o średnicy 0,60 m; w profilu zbliżony do trapezowatego, o głębokości ok. 0,35 m. Wypełnisko brunatnoczarne (?), w centralnej i północno-wschodniej partii przemieszane z żółtym piaskiem. Na dnie jamy kubek i śladowe ilości przepalonych kości ludzkich.

Inwentarz (MZZ/A/1293): **1.** Kubek typu V / typu D.3.1, zachowany niemal kompletnie. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasto-brązowa. Domieszka średnioziarnista. Wysokość ok. 8 cm, średnica wylewu ok. 9,5 cm, średnica dna ok. 6,5 cm.

I: dziecko w okresie płodowym lub wczesny *infans I*.

Datowanie: kultura przeworska, młodszy okres przedrzymski lub wczesny okres wpływów rzymskich.

Obiekt 19 (grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu)

ar 5, ćw. C (Tabl. X, XXXV:3)

Brak niwelacji stropu obiektu. Zarys w planie owalny, o wymiarach 0,85×0,50 m; w profilu półowalny, o głębokości 0,40 m. Wypełnisko brązowoczarne, ze spalenizną.

temper. Height approx. 6.5 cm, rim diameter approx. 5 cm, base diameter approx. 4 cm.

I: *adultus* (25–35 years of age), female.

Dating: Wielbark culture, stage C_{1a}.

Feature 17 (cremation burial in a pit, with pyre remains are 5, qtr. C (Pl. IX))

Documented at a depth of approx. 0.48–0.58 m. Circular in plan, measuring approx. 0.35 m in diameter; semi-circular in section, approx. 0.20–0.25 m deep. Black or brownish black fill, with burnt debris. The walls of the pit, especially in the lower part, lined with small stones. In the fill, metal artefacts (nos. 1–3) among numerous cremated bones.

Inventory (MZZ/A/1290): **1.** Iron buckle of type D 1 with a semi-circular, one-piece frame with a rhomboidal cross-section. Straight pin, square in cross-section. Dimensions: 2.9×2.3 cm. **2.** Iron belt fitting (?) in the form of two rectangular plates joined in the middle with a rivet. Pres. length 1.8 cm, width approx. 0.65 cm. **3.** Iron straight knife with tang defined on both sides. Length 12.9 cm.

I: *adultus–maturus* (30–50 years of age), male.

Dating: Przeworsk culture, phase B₂.

Feature 18 (cremation burial in a pit, with pyre remains?)

are 5, qtr. C (Pl. X)

Discovered at a depth of 0.22 m. Roughly circular in plan, measuring approx. 0.60 m in diameter; roughly trapezoidal in section, approx. 0.35 m deep. Brownish black (?) fill, mixed with yellow sand in the central and north-eastern part. At the bottom of the pit, a mug and trace amount of cremated human bones.

Inventory (MZZ/A/1293): **1.** Mug of type V / type D.3.1, preserved almost in its entirety. Smooth, grey-brick reddish-brown surface. Medium-grained temper. Height approx. 8 cm, rim diameter approx. 9.5 cm, base diameter approx. 6.5 cm.

I: foetus or early *infans I*.

Dating: Przeworsk culture, late pre-Roman period or early Roman period.

Feature 19 (cremation burial in a pit, with pyre remains are 5, qtr. C (Pls. X, XXXV:3))

No record of the feature's top level. Oval in plan, measuring approx. 0.85×0.50 m; semi-oval in section, 0.40 m deep. Brownish black fill, with burnt debris. Artefacts

Zabytki i przepalone kości rozproszone w obrębie całej jamy. Na dnie jamy kamienie niewielkich rozmiarów.

Inwentarz (MZZ/A/1294): **1.** Dwa fragmenty brązowej ostrogi zbliżonej do typu VIII wg Godłowskiego / do „wariantu drugiego” wg Kokowskiego, o haczykowatych zakończeniach (zachowane jedno) i nitowanym, profilowanym bodźcu. Kabłąk przy zaczepie zdobiony ukośnymi bruzdami, w przekroju trójkątny, przy bodźcu płaski; krawędź powyżej i poniżej bodźca zniszczona. Wysokość kolca 1,25 cm, długość zach. partii kabłąka 1,7 cm. **2.** Fragment brązowej sprzączki o D-kształtnej (?) ramie, w przekroju prostokątnej i pięciokątnej. Długość zach. (po obwodzie) ok. 2,2 cm. **3.** Dwa nadtopione fragmenty brązowej blaszki; większy zdobiony wzorem tzw. wilczych zębów lub ściegu wibrującego. Długość zach. ok. 1,7 cm. **4.** Fragmenty misy typu VIB (?). Brzusiec zdobiony nad załomem rzędem zakreskowanych trójkątów ujętych z obu stron w parę dookólnych bruzd. Powierzchnia gładka (pierwotnie lśniąca), szaro-ceglasta (pierwotnie czerniona). Domieszka średnioziarnista. Średnica wylewu ok. 20–22 cm, średnica dna ok. 9–9,5 cm. **5.** Fragmenty misy typu VIB/C, silnie przepalone. W górnej partii brzuśca dookólna plastyczna listwa. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, szara. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość ok. 12,5 cm (?), średnica wylewu co najmniej 15 cm, średnica dna ok. 9 cm.

I: *maturus* (35–45 lat), mężczyzna (?).

Datowanie: kultura wielbarska, schyłek fazy C₂ (?) – faza C₃–D.

Obiekt 20 (grób ciałopalny, popielnicowy, ze szczątkami stosu?)

ar 4, ćw. B (Tabl. XI, XII, XXXVII:1,2)

Odkryty na głębokości 0,25 m. Zarys w planie kolisty, o średnicy ok. 0,55 m; w profilu półkolisty, o głębokości 0,30 m. Wypełnisko w stropie czarne lub brunatnoczarne, poniżej – brunatne (?); w nim ustawiona popielnica (nr 4), przykryta misą (nr 5 lub 6). W popielnicy przepalone kości ludzkie (kości czaszki na dnie naczynia)³⁵, a wśród nich zabytki żelazne (nr. 1–3). Wokół popielnicy ustawione lub zalegające na boku pozostałe naczynia. Ponadto w obiekcie także nieliczne kości zwierzęce.

and cremated bones scattered in the entire pit. Small stones at the bottom of the pit.

Inventory (MZZ/A/1294): **1.** Two fragments of a bronze spur resembling type VIII after Godłowski / “second variant” after Kokowski, with hooked terminals (one preserved) and riveted, profiled goad. Side near the hook decorated with diagonal grooves and triangular in cross-section, flat near the goad; edge damaged above and below the goad. Goad height 1.25 cm, length of the pres. part of the heel band 1.7 cm. **2.** Fragment of a bronze belt buckle with D-shaped (?) frame; rectangular and pentagonal cross-section. Pres. length (along the circumference) approx. 2.2 cm. **3.** Two melted fragments of a bronze sheet; larger one decorated with the so-called “wolf teeth” or *tremolo* motif. Pres. length approx. 1.7 cm. **4.** Fragments of a bowl of type VIB (?). Body decorated above its maximum diameter with a row of hatched triangles between double circumferential grooves. Smooth (originally glossy), grey-brick red (originally blackened) surface. Medium-grained temper. Rim diameter approx. 20–22 cm, base diameter approx. 9–9.5 cm. **5.** Fragments of a bowl of type VIB/C, heavily burnt. Circumferential cordon on the upper part of the body. Smooth, partially damaged, grey surface. Fine- and medium-grained temper. Height approx. 12.5 cm (?), rim diameter at least 15 cm, base diameter approx. 9 cm.

I: *maturus* (35–45 years of age), male (?).

Dating: Wielbark culture, the end of phase C₂ (?) – phase C₃–D.

Feature 20 (urn cremation burial, with pyre remains?) are 4, qtr. B (Pls. XI, XII, XXXVII:1,2)

Discovered at a depth of 0.25 m. Circular in plan, measuring approx. 0.55 m in diameter; semi-circular in section, 0.30 m deep. Fill in the top part black or brownish black, below — brown (?), with a cinerary urn (no. 4) covered with a bowl (no. 5 or 6). Cremated human bones (skull bones at the bottom of the vessel)³⁵ and iron artefacts (nos. 1–3) inside the urn. The urn surrounded with vessels, standing upright or lying on the side. Moreover, scarce animal bones present in the feature.

35 Kości z tego obiektu zostały podpisane jako pochodzące z jednego z naczyń z grobu „11/93(?)”. W trakcie opracowywania materiału ustalono jednak, że pochodzą one z obiektu 20.

35 The bones from this feature had been labelled as originating from one of the vessels from grave “11/93 (?)”. However, during the study of the material, it has been established that they came from feature 20.

Inwentarz (MZZ/A/1288): 1. Zapinka żel. typu F, zachowana niemal kompletnie (niewielki ubytek drutu na odcinku przejścia pochewki w odgiętą nóżkę, uzupełniony w konserwacji), skorodowana. Sprężyna 2(?)-zwojowa, z górną cięciwą. Kabłąk o przekroju zbliżonym do kołistego. Długość 7,9 cm. 2. Szydło żel., zachowane niemal kompletnie. Przekrój do ok. połowy długości czworokątnej, w dalszej partii – kołisty; przy przejściu części czworokątnej w kołistą, na każdej krawędzi trzy karby. Długość zach. 10,35 cm. 3. Żel. nożyk sierpikowaty typu Ia, zachowany częściowo. Uchwyt w przekroju płaski. Długość zach. 6,7 cm. 4. Naczynie zbliżone do odwrotnie gruszkowatego, wariantu A.2 (popielnica), z krótką szyjką wydzieloną za pomocą niewielkiego wcięcia, zachowane częściowo. Powierzchnia lśniąca, barwy ciemnobrunatno-brązowej. Domieszka średnioziarnista. Wysokość 30 cm, średnica wylewu 19 cm, średnica dna 13 cm. 5. Misa typu I.1.A.2, zachowana niemal kompletnie, przepalona. Powierzchnia lśniąca, barwy brązowobrunatno-czarnej, pierwotnie czerniona. Domieszka średnioziarnista. Wysokość 9 cm, średnica wylewu ok. 28 cm, średnica dna 8,7 cm. 6. Misa typu I.1.A.2, zachowana niemal kompletnie, przepalona i zdeformowana. Powierzchnia gładka, barwy brunatno-brązowo-czarnej, pierwotnie czerniona. Domieszka średnioziarnista. Wysokość 11 cm, średnica wylewu ok. 30 cm, średnica dna 9,5–10 cm. 7. Fragmenty wylewu misy typu IV (?), przepalone. Powierzchnia gładka, barwy brązowo-szarej. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średnica wylewu ok. 26 cm (?). 8. Jednouche naczynie gruszkowate wariantu B.2, zachowane częściowo. Powierzchnia lśniąca, barwy jasnobrązowej, zdobiona wąskim pasmem ornamentu ujętym między dwie linie ryte (motyw poziomych nakłuć). Domieszka drobnoziarnista. Wysokość 17,8 cm, średnica wylewu 10–11 cm, średnica dna ok. 7,5 cm. 9. Kubek typu I.1.A.1, zachowany niemal kompletnie, przepalony. Powierzchnia lśniąca, barwy ceglasto-brązowej, pierwotnie czerniona, zdobiona wąskim pasmem ornamentu ujętym między dwie linie ryte (motyw poziomych lub lekko ukośnych nakłuć). Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 10 cm, średnica wylewu 12–12,5 cm, średnica dna 7,5–8 cm. 10. Kubek typu II.A, zachowany niemal kompletnie, przepalony. Powierzchnia gładka, barwy ceglasto-brązowej, zdobiona wąskim pasmem ornamentu ujętym między dwie linie ryte (motyw poziomych nakłuć). Domieszka drobnoziarnista. Wysokość 7,5 cm, średnica wylewu ok. 10 cm, średnica dna 7 cm. 11. Kilkadziesiąt niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, w tym przepalone.

Inventory (MZZ/A/1288): 1. Iron brooch of type F, preserved almost in its entirety (missing small part of a wire at the transition between the catch-plate and the bent foot, restored in conservation), corroded. Two(?)-coil spring with an external chord. Roughly circular cross-section of the bow. Length: 7.9 cm. 2. Iron awl, preserved almost in its entirety. Quadrangular cross-section up to approx. half its length, later circular; at the transition from the quadrangular to the circular part, three notches on each edge. Pres. length 10.35 cm. 3. Iron crescent-shaped knife of type Ia, partially preserved. Flat cross-section of the tang. Pres. length 6.7 cm. 4. A vessel resembling an inverted pear-shaped form, variant A.2 (cinerary urn), with a short neck defined by a small indentation, partially preserved. Glossy, dark brown-brown surface. Medium-grained temper. Height 30 cm, rim diameter 19 cm, base diameter 13 cm. 5. Bowl of type I.1.A.2, preserved almost in its entirety, burnt. Glossy, brown-black surface, originally blackened. Medium-grained temper. Height 9 cm, rim diameter approx. 28 cm, base diameter 8.7 cm. 6. Bowl of type I.1.A.2, preserved almost in its entirety, burnt and deformed. Smooth, brown-black surface, originally blackened. Medium-grained temper. Height 11 cm, rim diameter approx. 30 cm, base diameter 9.5–10 cm. 7. Rim fragments of a bowl of type IV (?), burnt. Smooth, brown-grey surface. Fine- and medium-grained temper. Rim diameter approx. 26 cm (?). 8. Pear-shaped vessel with one handle, variant B.2, partially preserved. Glossy, light brown surface, decorated with a narrow band of ornament (horizontal punctures) between two grooved lines. Fine-grained temper. Height 17.8 cm, rim diameter 10–11 cm, base diameter approx. 7.5 cm. 9. Mug of type I.1.A.1, preserved almost in its entirety, burnt. Glossy, brick red-brown surface, originally blackened, decorated with a narrow band of ornament (horizontal or slightly oblique punctures) between two grooved lines. Fine- and medium-grained temper. Height 10 cm, rim diameter 12–12.5 cm, base diameter 7.5–8 cm. 10. Mug of type II.A, preserved almost in its entirety, burnt. Smooth, brick red-brown surface, decorated with a narrow band of ornament (horizontal punctures) between two grooved lines. Fine-grained temper. Height 7.5 cm, rim diameter approx. 10 cm, base diameter 7 cm. 11. Several dozen nondescript pottery fragments, some burnt.

I: late *iuvenis/adultus* (ca. 20 years of age), male.

I: późny *iuuenis/adultus* (ok. 20 lat), mężczyzna.

II: kości kury domowej i ptaka o nieokreślonym gatunku.

Datowanie: kultura przeworska, stadium A_{2b}.

Obiekt 21 (grób ciałopalny, popielnicowy, bez szczątków stosu)

ar 4, ćw. B (Tabl. XI, XXXVI:3)

Odkryty na głębokości ok. 0,25 m. Obiekt o nieuchwyconym zarysie na tle calca. W jamie ustawione naczynie, wypełnione brązową ziemią (bez śladów spalenizny), zmieszaną z przepalonymi kośćmi ludzkimi.

Inwentarz (MZZ/A/1291): **1.** Misa zbliżona do typu B.1, zachowana w całości. Brzusiec dwustożkowy, zdobiony nad załomem dookólnym pasmem linii i rzędów poziomych lub pionowych kresiek; pod wylewem horyzontalna bruzda. Powierzchnia gładka, czarna. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość ok. 8,5–9 cm, średnica wylewu ok. 11 cm, średnica dna ok. 5,5–6 cm.

I: *infans I* (0–3 lata).

Datowanie: kultura przeworska, faza B₁.

Obiekt 22 (zniszczony grób ciałopalny, jamowy?, ze szczątkami stosu)

ar 19, ćw. B (Tabl. XIII)

Odkryty na głębokości 0,25 m, silnie zniszczony przez orkę, a także uszkodzony przez – bliżej nieopisany i niezadokumentowany rysunkowo – wkop zawierający fragmenty naczynia wczesnośredniowiecznego. Zarys w planie zbliżony do kolistego, o średnicy ok. 0,75–0,80 m; w profilu nieckowaty, o głębokości 0,12 m. Wypełnisko czarno-brunatne, ze spalenizną. W centralnej i północnej partii jamy ułamki ceramiki; fragmenty żel. igły wśród przepalonych kości ludzkich. Ponadto w obiekcie także nieliczne kości zwierzęce.

Inwentarz (MZZ/A/1295): **1.** Igła żel. typu II, zachowana w dwóch fragmentach. Długość zach. 8,2 cm. **2.** Kubek typu V, zachowany częściowo, przepalony. Powierzchnia zniszczona (pierwotnie wygładzana?), szaro-ceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 13,5 cm, średnica wylewu ok. 17 cm, średnica dna ok. 9 cm. **3.** Misa typu I.1.B.1, zachowana częściowo, przepalona. Powierzchnia wygładzana, szaro-ceglasto-popielata. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średnica wylewu ok. 27 cm. **4.** Fragment dna naczynia (prawdopodobnie misy nr 3). Powierzchnia wygładzana, brunatno-ceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średnica 7 cm. **5.** Fragmenty większego naczynia („wielkiego kubka” typu I.2?) wariantu A,

II: chicken bones and bones of a bird of undetermined species.

Dating: Przeworsk culture, stage A_{2b}.

Feature 21 (urn cremation burial, without pyre remains) are 4, qtr. B (Pls. XI, XXXVI:3)

Discovered at a depth of approx. 0.25 m. Feature outline imperceptible against the virgin soil. In the pit, a vessel filled with brown earth (without burnt debris) mixed with cremated human bones.

Inventory (MZZ/A/1291): **1.** Bowl resembling type B.1, preserved in its entirety. Biconical body, decorated above the maximum diameter with a circumferential band of lines and rows of horizontal or vertical strokes; horizontal groove under the rim. Smooth, blackened surface. Fine- and medium-grained temper. Height approx. 8.5–9 cm, rim diameter approx. 11 cm, base diameter approx. 5.5–6 cm.

I: *infans I* (0–3 years of age).

Dating: Przeworsk culture, phase B₁.

Feature 22 (destroyed cremation burial in a pit?, with pyre remains)

are 19, qtr. B (Pl. XIII)

Discovered at a depth of 0.25 m, heavily damaged by ploughing and by a cut — missing detailed description and drawing documentation — containing sherds of an early medieval vessel. Roughly circular in plan, measuring approx. 0.75–0.80 m in diameter; basin-shaped in section, 0.12 m deep. Black-brown fill, with burnt debris. Potsherds in the central and northern part of the pit; fragments of an iron needle among cremated human bones. Moreover, scarce animal bones present in the feature.

Inventory (MZZ/A/1295): **1.** Iron needle of type II, preserved in two fragments. Pres. length 8.2 cm. **2.** Mug of type V, partially preserved, burnt. Damaged (originally smoothed?), grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Height 13.5 cm, rim diameter approx. 17 cm, base diameter approx. 9 cm. **3.** Bowl of type I.1.B.1, partially preserved, burnt. Smoothed, grey-brick red-ashen surface. Fine- and medium-grained temper. Rim diameter approx. 27 cm. **4.** Base fragment of a vessel (probably bowl no. 3). Smoothed, brown-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Diameter 7 cm. **5.** Fragments of a larger vessel (“large mug” of type I.2?), variant A, with a preserved trace of a handle, burnt. Smoothed, grey-brick red surface.

z zachowanym śladem po uchu, przepalone. Powierzchnia wygładzana, szaro-ceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość zach. 10 cm, średnica wylewu ok. 21 cm. **6.** Fragment brzuśca naczynia zdobionego ornamentem pasmowym (wętek poziomych nacięć). Powierzchnia wygładzana, szaro-ceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. **7.** Kilkanaście niecharakterystycznych fragmentów ceramiki. Wysokość zach. 10 cm, średnica wylewu ok. 20 cm (?). **8.** Fragmenty naczynia esowatego z szyjką wyodrębnioną, silnie zwężoną względem brzuśca³⁶. Krawędź profilowana, z wrębem. Brzusiec o łagodnym załomie, z największą wydętością w górnej części. Dno lekko wklęsłe. Powierzchnia górnej partii brzuśca zdobiona pasowym układem trzech wątków: ukośnych nacięć (bezpośrednio pod szyjką), pojedynczych linii falistych oraz żłobków dookólnych (te ostatnie także w dolnej części brzuśca). Naczynie wykonane techniką ugniatań, obtaczane. Powierzchnia brunatno-ceglasta; wypał w atmosferze utleniającej. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Rekonstruowana wysokość ok. 23 cm, średnica wylewu 9,5 cm, średnica dna 13,5 cm.

I: *adultus-maturus* (25–45 lat), kobieta (?).

II: kości dużego przeżuwacza (bydła lub konia) i ssaka nieoznaczonego gatunku.

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b}–A₂ (nr 8 – XII–1. poł. XIII w., we wtórnym wkopie).

Obiekt 23 (grób ciałopalny, popielnicowy, bez szczątków stosu)

ar 19, ćw. B (Tabl. XIV)

Odkryty na głębokości 0,25 m. Obiekt o nieuchwyconym zarysie i brązowożółtym wypełnisku, nieodróżniającym się od otaczającego calca. W jamie leżący na boku kubek (popielnica), zawierający ślady przepalonych kości ludzkich.

Inwentarz (MZZ/A/1296): **1.** Kubek typu I.1.A.1 (popielnica), zachowany częściowo. Powierzchnia wygładzana, czerniona. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość 11,8 cm, średnica wylewu 14 cm, średnica dna 6,2 cm.

I: *infans I/II* (5–12 lat).

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b}–A₂.

Fine- and medium-grained temper. Pres. height. 10 cm, rim diameter approx. 21 cm (?). **6.** Body sherd decorated with a band ornament (horizontal incisions). Smoothed, grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. **7.** Over a dozen nondescript pottery fragments. **8.** Fragment of an S-shaped vessel with defined neck, heavily narrowed in relation to the body.³⁶ Profiled edge with a notch. Gently profiled body with the maximum diameter in the upper part. Base slightly concave. Surface of the upper body decorated with three motifs arranged in bands: oblique incisions (directly below the neck), isolated wavy lines and circumferential grooves (the latter also in the lower part of the body). Made using the kneading technique, wheel-turned. Brown-brick red surface; fired in oxidising atmosphere. Fine- and medium-grained temper. Reconstructed height approx. 23 cm, rim diameter 9.5 cm, base diameter 13.5 cm.

I: *adultus-maturus* (25–45 years of age), female (?).

II: bones of a large ruminant (cattle or horse) and of a mammal of undetermined species.

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b}–A₂ (no. 8 – 12th c.–1st half of 13th c., in the secondary cut).

Feature 23 (urn cremation burial, without pyre remains)

are 19, qtr. B (Pl. XIV)

Discovered at a depth of 0.25 m. Feature outline imperceptible, brownish yellow fill, indistinguishable from the surrounding virgin soil. In the pit, a mug (cinerary urn), lying on its side and containing traces of cremated human bones.

Inventory (MZZ/A/1296): **1.** Mug of type I.1.A.1 (cinerary urn), partially preserved. Smoothed, blackened surface. Fine-grained temper. Height 11.8 cm, rim diameter 14 cm, base diameter 6.2 cm.

I: *infans I/II* (5–12 years of age).

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b}–A₂.

³⁶ Opis naczynia na podstawie dokumentacji opisowej autorstwa U. Perlikowskiej-Puszkarskiej oraz rysunkowej M. Puszkarskiego.

³⁶ Description of the vessel based on written documentation by U. Perlikowska-Puszkarska and drawings by M. Puszkarski.

Obiekt 24 (grób ciałopalny, popielnicowy, ze szczątkami stosu?)

ar 20, ćw. D (Tabl. XIV)

Odkryty na głębokości 0,30 m, zadokumentowany rysunkowo 0,15 m niżej. Zarys w planie kolisty, o średnicy 0,40 m; w profilu nieckowaty, o głębokości 0,20 m. Wypełnisko brunatnoczarne. W centralnej partii jamy ustawiony kubek (popielnica), zawierający drobne przepalone kości ludzkie i żel. zapinkę.

Inwentarz (MZZ/A/1297): **1.** Zapinka żel. typu K, zachowana niemal kompletnie, skorodowana; przywarły do główki kawałek żelaza uniemożliwia określenie jej kształtu. Sprężyna 5(?)-zwojowa, z górną cięciwą. Kabłąk w przekroju kolisty. Pochewka zdobiona ażurowym wycięciem (?)³⁷. Długość 6,2 cm. **2.** Kubek typu I.1.A.2 (popielnica), zachowany niemal kompletnie, przepalony. Powierzchnia gładka, barwy szarocęglasto-czarnej, pierwotnie czerniona. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 11,5 cm, średnica wylewu 13 cm, średnica dna 7,3 cm.

I: *infans II/iuvenis* (10–14 lat), płeć (?).

Datowanie: kultura przeworska, stadium A_{2b}.

Obiekt 25 (nieokreślony)

ar 20, ćw. D (Tabl. XIII)

Odkryty na głębokości 0,30 m. Zarys w planie owalny, o wymiarach ok. 0,35×0,50 m; w profilu półkolisty, o głębokości 0,30 m. Wypełnisko czarnobrunatne, bez zabytków.

Inwentarz: brak.

Datowanie: ?

Obiekt 26 (grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu)

ar 20, ćw. D (Tabl. XV, XXXV:7)

Odkryty na głębokości 0,28 m. Zarys w planie nieregularny, w przybliżeniu owalny, o wymiarach ok. 0,70×1 m (ok. 0,50 m poniżej poziomu wyróżnienia – owalny, o wymiarach 0,50×0,60 m); w profilu nieregularny, zbliżony do trapezu, o głębokości ok. 0,70 m. Przy wschodniej krawędzi jamy duży kamień. Wypełnisko brunatnoczarne, przemieszane ze spalenizną; w nim luźno zalegające fragmenty ceramiki i przepalone kości. Na dnie jamy oba zabytki metalowe.

37 Na zdjęciu rentgenowskim brak jest tylnej części pochewki oraz „poprzeczki” wewnątrz jej ramki, które to elementy są widoczne na zabytku. Obecnie nie można stwierdzić, czy „poprzeczka” w ramce jest faktycznie pozostałością – w postaci tlenków żelaza – po ażurowym zdobieniu, czy też została „zrekonstruowana” dopiero podczas konserwacji zabytku.

Feature 24 (urn cremation burial, with pyre remains?)

are 20, qtr. D (Pl. XIV)

Discovered at a depth of 0.30 m, drawn 0.15 m lower. Circular in plan, measuring 0.40 m in diameter; basin-shaped in section, 0.20 m deep. Brownish black fill. In the central part of the pit, a mug (cinerary urn) containing small, cremated human bones and an iron brooch.

Inventory (MZZ/A/1297): **1.** Iron brooch of type K, preserved almost in its entirety, corroded; a piece of iron adhered to the head makes it impossible to discern its shape. Five(?)-coil spring with an external chord. Bow circular in cross-section. Catch-plate decorated with an openwork cut-out (?).³⁷ Length: 6.2 cm. **2.** Mug of type I.1.A.2 (cinerary urn), preserved almost in its entirety, burnt. Smooth, greyish brick red-black surface, originally blackened. Fine- and medium-grained temper. Height 11.5 cm, rim diameter 13 cm, base diameter 7.3 cm.

I: *infans II/iuvenis* (10–14 years of age), sex (?).

Dating: Przeworsk culture, stage A_{2b}.

Feature 25 (undetermined)

are 20, qtr. D (Pl. XIII)

Discovered at a depth of 0.30 m. Oval in plan, measuring approx. 0.35×0.50 m; semi-circular in section, 0.30 m deep. Blackish brown fill, no artefacts.

Inventory: none.

Dating: ?

Feature 26 (cremation burial in a pit, with pyre remains)

are 20, qtr. D (Pls. XV, XXXV:7)

Discovered at a depth of 0.28 m. Irregular outline, roughly oval in plan, measuring approx. 0.70×1 m (approx. 0.50 m below the level of detection — oval, measuring 0.50×0.60 m); irregular in section, roughly trapezoidal, approx. 0.70 m deep. Large stone near the eastern edge. Brownish black fill, mixed with burnt debris, with loosely deposited pottery fragments and cremated bones. Both iron artefacts at the bottom of the pit.

37 Back part of the catch-plate and the “crossbar” inside its frame, visible on the artefact, are missing in the X-ray image. Presently, it cannot be determined if the “crossbar” in the frame really is a remnant — in the form of iron oxides — of an openwork decoration, or if it was “reconstructed” only during the conservation work.

Inwentarz (MZZ/A/1298): **1.** Fragment brązowego naczynia (pokrywki?) o kolistej podstawie, pionowo ustawionych ściankach i nieznacznie pogrubionym, wywiniętym na zewnątrz brzegu; zdeformowany. Na dnie i w dolnej części ścianek dookólne żłobki. Wysokość ok. 1,5 cm, średnica dna ok. 7 cm. **2.** Nadtopiony fragment brązowej sprzączki z prostokątną (?) skuwką z dwoma nitami. Wymiary zach.: 1,7×1,95 cm. **3.** Dwuuchce naczynie baniaste wariantu A.1, zachowane fragmentarycznie, silnie przepalone i zdeformowane. Powierzchnia zniszczona (pierwotnie gładka?), barwy szarej i ciemnoszarej. Domieszka drobno- i średnioziarnista. **4.** Misa typu IV, zachowana fragmentarycznie (w górnej partii) ze śladem po uchu, przepalona. Powierzchnia gładka, barwy szaro-ciemnoszaro-ceglastej. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średnica wylewu ok. 20 cm. **5.** Przydenny fragment naczynia o silnie rozchylających się ściankach (prawdopodobnie misy nr 4), przepalony. Powierzchnia gładka, barwy popielatej. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średnica dna ok. 8 cm. **6.** Kilkadziesiąt niecharakterystycznych fragmentów ceramiki (m.in. krążka dna), w tym przepalone.

I: *adultus* (25–35 lat), kobieta (?).

Datowanie: kultura wielbarska, fazy B₂/C₁–C₂ (nr. 3, 4?, 5? – kultura przeworska, fazy A_{1b}–A₂, na złożu wtórnym).

Obiekt 27 (grób ciałopalny, popielnicowy, ze szczątkami stosu?)

ar 19, ćw. A (Tabl. XVI, XVII, XXXV:6)

Odkryty na głębokości 0,36 m. Zarys w planie kolisty, o średnicy ok. 0,60 m; w profilu nieckowaty, o głębokości ok. 0,15 m. Wypełnisko szare, pomiędzy naczyniami – czarne. W południowej partii jamy ustawiona popielnica (naczynie baniaste, nr 8), przykryta fragmentami drugiego naczynia (misy nr 9?). W popielnicy, wśród przepalonych kości ludzkich, żel. zabytki: dwie spośród trzech zapinek typu K (być może para mniejszych okazów, nr 2 i 3?), zapinka podkowiasta (nr 4), klamra zawiasowa (nr 5) i nóż (nr 7). Poza popielnicą trzecia zapinka typu K (nr 1?) oraz szydło (nr 6). Na północ od popielnicy, w centrum jamy, zwrócone ku niej wylewem trzeciej, „ceglasto-brązowawe” naczynie (być może baniaste, nr 15?); w nim dwa małe naczynka: kubek (prawdopodobnie nr 12) i czarka (nr 13); wokół popielnicy fragmenty również innych naczyń. Ponadto w obiekcie także nieliczne kości zwierzęce.

Inwentarz (MZZ/A/1304): **1.** Zapinka żel. typu K, zachowana w całości. Sprężyna 4-zwojowa z górną cięciwą. Główka silnie rozszerzona. Kabłąk w przekroju kolisty

Inventory (MZZ/A/1298): **1.** Fragment of a bronze vessel (a lid?) with round bottom and vertical walls with slightly thickened and everted rim; deformed. Circumferential grooves on both sides of the base and the lower part of the walls. Pres. height approx. 1.5 cm, diameter approx. 7 cm. **2.** Melted fragment of a bronze belt buckle with a rectangular (?) buckle plate with two rivets. Pres. dimensions: 1.7×1.95 cm. **3.** Globular vessel with two handles, variant A.1, fragmentarily preserved, heavily burnt and deformed. Damaged (originally smooth?), grey and dark grey surface. Fine- and medium-grained temper. **4.** Bowl of type IV, fragmentarily preserved (upper part) with a trace of a handle, burnt. Smooth, grey-dark grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Rim diameter approx. 20 cm. **5.** Base fragment of a vessel with strongly expanding walls (probably from the bowl no. 4), burnt. Smooth, ashen surface. Fine- and medium-grained temper. Base diameter approx. 8 cm. **6.** Several dozen nondescript pottery fragments (including a base disc), some burnt.

I: *adultus* (25–35 years of age), female (?).

Dating: Wielbark culture, phases B₂/C₁–C₂ (nos. 3, 4?, 5? — Przeworsk culture, phases A_{1b}–A₂, in secondary context).

Feature 27 (urn cremation burial, with pyre remains?) are 19, qtr. A (Pls. XVI, XVII, XXXV:6)

Discovered at a depth of 0.36 m. Circular in plan, measuring approx. 0.60 m in diameter; basin-shaped in section, approx. 0.15 m deep. Grey and black (between the vessels) fill. Cinerary urn (globular vessel, no. 8), covered with fragments of another vessel (bowl no. 9?), placed in the southern part of the pit. In the urn, iron artefacts among cremated human bones: two out of the three type-K brooches (perhaps the two smaller specimens, no. 2 and 3?), a penannular brooch (no. 4), a hinged belt hook (no. 5) and a knife (no. 7). Outside the urn, the third-K type brooch (no. 1?) and an awl (no. 6). North of the urn, in the centre of the pit, a third “brick red-brownish” vessel (possibly globular, no. 15?), with its rim turned towards the urn and with two small vessels inside: a mug (probably no. 12) and a cup (no. 13); around the urn, also fragments of other vessels. Moreover, scarce animal bones present in the feature.

Inventory (MZZ/A/1304): **1.** Iron brooch of type K, preserved in its entirety. Four-coil spring with an external chord. Head strongly expanded. Bow circular in cross-section, with a circumferential moulded rib on

z plastycznym dookólnym żeberkiem na kolankowatym załomie. Długość 8,7 cm. **2.** Zapinka żel. typu K, zachowana w całości. Sprężyna 4-zwojowa z górną cięciwą. Główka zakończona obłym guzkiem. Kabłąk w przekroju kolisty z plastycznym dookólnym żeberkiem na kolankowatym załomie. Długość 4 cm. **3.** Zapinka żel. typu K, zachowana w całości. Sprężyna 4-zwojowa z górną cięciwą. Główka zakończona obłym guzkiem. Kabłąk w przekroju kolisty z plastycznym dookólnym żeberkiem na kolankowatym załomie. Długość 4,6 cm. **4.** Żel. zapinka podkowiasta typu 30e2, zachowana w całości; obręcz drucikowata o końcach odgiętych na zewnątrz i zawiniętych w spiralną tarczkę. Wymiary obręczy 2,9×3,4 cm, długość igły 3,65 cm. **5.** Żel. klamra zawiasowa typu IX.E, zachowana w całości (obecnie w dwóch fragmentach), skorodowana. Wzdłuż krawędzi obu ramion podłużne żłobki; na powierzchni dłuższego ramienia dekoracyjne wzory ryte (częściowo zatarte) linią zygzakowatą o tzw. ściegu wibrującym, m.in. trójkątne i w kształcie litery H. Długość łuku (i cięciwy) krótszego ramienia: 9 cm (8 cm), długość łuku (i cięciwy) dłuższego ramienia: 15,7 cm (14 cm), szerokość zawiasu 4,05 cm. **6.** Szydło żel., zachowane niemal kompletnie, skorodowane. Przekrój dłuższej części kolisty, krótszej – czworokątnej. Długość 15,4 cm. **7.** Żel. nożyk sierpikowaty typu Ia, zachowany niemal kompletnie (brak czubka); ostrze łukowate, jednostronnie wyodrębnione od prostego smukłego trzpienia przechodzącego płynnie w niemal prosty tylec. Długość zach. 10,2 cm. **8.** Naczynie baniaste wariantu A.2 (popielnica), zachowane w drobnych fragmentach, ze śladem po jednym uchu. Powierzchnia gładka, barwy ciemnobrązowo-czarnej, zdobiona poniżej dolnej nasady ucha szerokim dookólnym żłobkiem. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średnica wylewu ok. 23 cm, średnica dna ok. 9–10 cm. **9.** Duża misa typu I.2.B.1 z uchem, zachowana częściowo, przepalona. Powierzchnia gładka, barwy ceglasto-szarej. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 17 cm, średnica wylewu ok. 35 cm, średnica dna ok. 10 cm. **10.** Kubek typu I.1.A.1, zachowany częściowo, silnie przepalony i zdeformowany. Powierzchnia gładka, barwy ceglasto-szarej. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość rekonstruowana ok. 13 cm, średnica wylewu ok. 16 cm, średnica dna ok. 7,5 cm. **11.** Kubek typu I.1.A.1, zachowany w całości, silnie przepalony i zdeformowany. Powierzchnia gładka, barwy ciemnoszaro-ceglastej, zdobiona wąskim pasmem ornamentu ujętym między dwie linie ryte (motyw podwójnych poziomych nakłuc); ucho facetowane, zdobione motywem

the knee-shaped bend. Length: 8.7 cm. **2.** Iron brooch of type K, preserved in its entirety. Four-coil spring with an external chord. Head ends with a round lump. Bow circular in cross-section, with a circumferential moulded rib on the knee-shaped bend. Length: 4 cm. **3.** Iron brooch of type K, preserved in its entirety. Four-coil spring with an external chord. Head ends with a round lump. Bow circular in cross-section, with a circumferential moulded rib on the knee-shaped bend. Length: 4.6 cm. **4.** Iron penannular brooch of type 30e2, preserved in its entirety; wire-like frame with terminals bent outwards and coiled into spiral discs. Frame dimensions 2.9×3.4 cm, pin length 3.65 cm. **5.** Hinged iron belt hook of type IX.E, preserved in its entirety (presently in two fragments), corroded. Longitudinal grooves along the edges of both arms; decorative patterns (partially obliterated), for example, triangular and H-shaped, engraved with a *tremolo* zigzag line on the surface of the longer arm. Shorter arm arch (and chord) length: 9 cm (8 cm), longer arm arch (and chord) length: 15.7 cm (14 cm), hinge width 4.05 cm. **6.** Iron awl, preserved almost in its entirety, corroded. Cross-section of the longer part circular, of the shorter part quadrangular. Length 15.4 cm. **7.** Iron crescent-shaped knife of type Ia, preserved almost in its entirety (without the tip); curved blade; straight, thin tang defined on one side, on the other transitioning directly into an almost straight back. Preserved length 10.2 cm. **8.** Globular vessel of variant A.2 (cinerary urn), preserved in small fragments, with a trace of one handle. Smooth, dark brown-black surface, decorated below the lower handle base with a wide, circumferential groove. Fine- and medium-grained temper. Rim diameter approx. 23 cm, base diameter approx. 9–10 cm. **9.** Large bowl with a handle, type I.2.B.1, partially preserved, burnt. Smooth, brick red-grey surface. Fine- and medium-grained temper. Height 17 cm, rim diameter approx. 35 cm, base diameter approx. 10 cm. **10.** Mug of type I.1.A.1, partially preserved, heavily burnt and deformed. Smooth, brick red-grey surface. Fine- and medium-grained temper. Reconstructed height approx. 13 cm, rim diameter approx. 16 cm, base diameter approx. 7.5 cm. **11.** Mug of type I.1.A.1, preserved in its entirety, heavily burnt and deformed. Smooth, dark grey-brick red surface, decorated with a narrow band of ornament (double horizontal punctures) enclosed by two grooved lines; faceted handle decorated with a “herringbone” (converging oblique punctures) enclosed by a vertical “ribbon”. Fine- and medium-grained temper.

„jodelki” (zbieżnie ukośnych nakłuc), ujętym w pionową „wstęgę”. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość ok. 7 cm, średnica wylewu ok. 10 cm, średnica dna 7,5 cm. **12.** Miniaturowy kubek typu V, zachowany niemal kompletnie, przepalony. Powierzchnia szorstka, miejscami zniszczona, barwy szaro-ceglastej. Domieszka średnio- i gruboziarnista. Wysokość 5,5 cm, średnica wylewu 6,5–6,9 cm, średnica dna 5,7–6 cm. **13.** Jednoucha czarka na wyodrębnionej, pustej od środka nóżce, wariantu A.2, zachowana w całości, przepalona. Powierzchnia gładka, barwy szarobrunatnej. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 6,7 cm, średnica wylewu ok. 11 cm, średnica dna 6 cm. **14.** Naczynie gruszkowate wariantu A.1, zachowane częściowo (m.in. brak ucha), silnie przepalone i zdeformowane. Powierzchnia gładka, barwy brązowo-ceglastej, zdobiona wąskim pasmem ornamentu ujętym między dwie linie ryte (motyw „jodelki” utworzony ze zbieżnie ukośnych nakłuc). Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 14,5 cm, średnica wylewu ok. 10 cm, średnica dna ok. 6 cm. **15.** Dwuuche naczynie baniaste wariantu A.2, zachowane niemal kompletnie, przepalone. Powierzchnia gładka, barwy brunatnoszaro-ceglastej. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 18,2 cm, średnica wylewu ok. 17 cm, średnica dna 10,3 cm. **16.** Fragmenty stopionego przezroczystego szkła barwy zielonej, przywarte do fragmentu ceramiki.

I: *adultus–maturus* (25–45 lat), kobieta (?).

II: kości owcy/kozy i kury domowej oraz ptaka nieoznaczonego gatunku.

Datowanie: kultura przeworska, stadium A_{2b}.

Obiekt 28 (zniszczony grób ciałopalny, jamowy?, ze szczątkami stosu?)

ar 19, ćw. A (Tabl. XIV)

Odkryty na głębokości 0,28 m, uszkodzony przez orkę. Zarys w planie kołisty, o średnicy ok. 0,45 m; w profilu nieckowaty, o głębokości 0,05 m, z przegłębieniem w części centralnej (nora zwierzęca lub ślad po korzeniu?). Wypełnisko szaro-czarne; w nim śladowe ilości przepalonych kości ludzkich i zabytki.

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Fragment wylewu prawdopodobnie misy typu IV lub D.2. Powierzchnia gładka, barwy ciemnoszaro-ceglastej. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średnica wylewu ok. 15–20 cm (?). **2.** Dwa fragmenty wylewu naczynia, prawdopodobnie kubka typu V lub D.3. Powierzchnia gładka, barwy szaropopielatej. **3.** Kilkadziesiąt niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, w tym przepalone. **4.** Fragment

Height approx. 7 cm, rim diameter approx. 10 cm, base diameter approx. 7.5 cm. **12.** Miniature mug of type V preserved almost in its entirety, burnt. Rough, partially damaged, grey-brick red surface. Medium- and coarse-grained temper. Height 5.5 cm, rim diameter 6.5–6.9 cm, base diameter 5.7–6 cm. **13.** Cup with one handle and defined, hollow foot, variant A.2, preserved in its entirety, burnt. Smooth, greyish brown surface. Fine- and medium-grained temper. Height 6.7 cm, rim diameter approx. 11 cm, base diameter 6 cm. **14.** Pear-shaped vessel of variant A.1, partially preserved (missing handle, among others), heavily burnt and deformed. Smooth, brown-brick red surface, decorated with a narrow band of ornament (“herringbone” formed by converging oblique punctures) between two grooved lines. Fine- and medium-grained temper. Height 14.5 cm, rim diameter approx. 10 cm, base diameter approx. 6 cm. **15.** Globular vessel with two handles, variant A.2, preserved almost in its entirety, burnt. Smooth, brown-grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Height 18.2 cm, rim diameter approx. 17 cm, base diameter 10.3 cm. **16.** Fragments of melted, green, transparent glass, adhered to a pottery fragment.

I: *adultus–maturus* (25–45 years of age), female (?).

II: bones of sheep/goat, chicken and a bird of undetermined species.

Dating: Przeworsk culture, stage A_{2b}.

Feature 28 (destroyed cremation burial in a pit?, with pyre remains?)

are 19, qtr. A (Pl. XIV)

Discovered at a depth of 0.28 m, damaged by ploughing. Circular in plan, measuring approx. 0.45 m in diameter; basin-shaped in section, 0.05 m deep, deepened in the central part (animal burrow or root?). Grey-black fill with a trace amount of cremated human bones and artefacts.

Inventory (missing inv. no.): **1.** Rim fragment, probably from a bowl of type IV or D.2. Smooth, dark grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Rim diameter approx. 15–20 cm (?). **2.** Two rim fragments, probably from a mug of type V or D.3. Smooth, greyish ashen surface. **3.** Several dozen nondescript pottery fragments, some burnt. **4.** Fragment of a corroded iron object; in the documentation, referred to as “a rather modern knife (?)”.

skorodowanego przedmiotu żel., określonego w dokumentacji jako „raczej współczesny nożyk (?)”.

I: *infans I/II* (6–8 lat).

Datowanie: kultura przeworska, młodszy okres przedrzymski lub wczesny okres wpływów rzymskich (nr 4 – nowożytność?, przypadkowy komponent w inwentarzu?).

Obiekt 29 (grób ciałopalny, jamowy?, bez szczątków stosu?) ar 9, ćw. D / ar 20, ćw. C (Tabl. XVIII)

Odkryty na głębokości 0,45 m. Zarys w planie zbliżony do kolistego³⁸, o średnicy 0,70–0,80 m; w profilu nieckowaty, o głębokości 0,25 m. Wypełnisko czarne lub brunatnoczarne (wg dokumentacji rysunkowej), lecz bez szczątków stosu? („grób czysty” wg dokumentacji opisowej). Na dnie jamy śladowe ilości przepalonych kości ludzkich wśród fragmentów ceramiki: zgnieczonego naczynia baniastego (nr 4) i zalegających w jego obrębie ułamków kubka (nr 3). W tej części jamy wystąpiły też oba zabytki żelazne.

Inwentarz (MZZ/A/1305): **1.** Zapinka żel. typu Gebhard 19d, zachowana niemal kompletnie (brak drutu na odcinku zagięcia przy główce, uzupełniony w konserwacji w sposób nadający jej zbyt kolankowaty kształt), skorodowana. Sprężyna 4-zwojowa z górną cięciwą. Kabłąk o przekroju zbliżonym do kolistego. Obejma profilowana; bezpośrednio za nią odgięta nóżka zdobiona poprzecznymi nacięciami. Długość 10,9 cm. **2.** Szydło żel., zachowane niemal kompletnie, skorodowane. Przekrój u jednego z końców kolisty, u drugiego – czworokątny. Długość zach. 11,3 cm. **3.** Kubek typu I.1.A.1, zachowany częściowo, silnie przepalony i zdeformowany. Powierzchnia gładka (miejscami zniszczona), barwy szaro-ceglastej. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 11,5 cm, średnica wylewu ok. 15 cm (?), średnica dna ok. 8,5 cm. **4.** Dwuuche naczynie baniaste wariantu A.1, zachowane częściowo, przepalone. Powierzchnia gładka, barwy popielato-ceglastej. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 20 cm, średnica wylewu ok. 17 cm, średnica dna ok. 11 cm.

I: *infans I/II* (2–10 lat).

Datowanie: kultura przeworska, stadium A_{2a}.

Obiekt 30 (grób ciałopalny, jamowy?, ze szczątkami stosu?) ar 20, ćw. A (Tabl. XIX)

Odkryty na głębokości 0,30 m. Zarys w planie kolisty, o średnicy 0,55–0,60 m; w profilu nieckowaty, o głębokości 0,30 m. Wypełnisko brunatnoczarne. W centralnej

I: *infans I/II* (6–8 years of age).

Dating: Przeworsk culture, late pre-Roman period or early Roman period (no. 4 — modern period?, accidental component in the inventory?).

Feature 29 (cremation burial in a pit?, without pyre remains?)

are 9, qtr. D / are 20, qtr. C (Pl. XVIII)

Discovered at a depth of 0.45 m. Roughly circular in plan,³⁸ measuring 0.70–0.80 m in diameter; basin-shaped in section, 0.25 m deep. Black or brownish black fill (according to the drawing documentation) but without pyre remains? (“clean grave” according to the description in documentation). At the bottom of the pit, a trace amount of cremated human bones among pottery fragments: a crushed globular vessel (no. 4) with mug sherds (no. 3) inside. Both iron artefacts in the same part of the pit.

Inventory (MZZ/A/1305): **1.** Iron brooch of Gebhard type 19d, preserved almost in its entirety (missing a wire at the bend near the head, added in conservation in such a way that it makes it too knee-shaped), corroded. Four-coil spring with an external chord. Roughly circular cross-section of the bow. Bent foot decorated with transverse incisions directly behind the profiled collar. Length 10.9 cm. **2.** Iron awl, preserved almost in its entirety, corroded. Cross section at one end circular, quadrangular at the other. Pres. length 11.3 cm. **3.** Mug of type I.1.A.1, partially preserved, heavily burnt and deformed. Smooth (partially damaged), grey-brick red surface. Fine-grained temper. Height approx. 11.5 cm, rim diameter approx. 15 cm (?), base diameter approx. 8.5 cm. **4.** Globular vessel with two handles, variant A.1, partially preserved, burnt. Smooth, ashen-brick red surface. Fine-grained temper. Height approx. 20 cm, rim diameter approx. 17 cm, base diameter approx. 11 cm.

I: *infans I/II* (2–10 years of age).

Dating: Przeworsk culture, stage A_{2a}.

Feature 30 (cremation burial in a pit?, with pyre remains?) are 20, qtr. A (Pl. XIX)

Discovered at a depth of 0.30 m. Circular in plan, measuring approx. 0.55–0.60 m in diameter; basin-shaped

38 W dokumentacji rysunkowej zarys jamy w planie zaznaczono jedynie przerywaną linią na tle calca.

38 In the drawing documentation, the outline of the pit in plan was marked only with a dashed line against the virgin soil background.

partii jamy zabytki, m.in. „spękane duże naczynie” (być może odwrótnie gruszkowate nr 6? lub misa nr 5?), wewnątrz którego oba zabytki żelazne.

Inwentarz (MZZ/A/1306): **1.** Igła żel. typu I, zachowana niemal kompletnie; trzon lekko łukowato wygięty. Długość 10,8 cm. **2.** Szydło żel., zachowane w całości. Przekrój do ok. połowy długości czworokątny, w dalszej partii – kolisty; przy przejściu części czworokątnej w kolistą, na każdej krawędzi po pięć–sześć karbów. Długość 7,25 cm. **3.** Kubek typu I.1(?).A.1, zachowany częściowo, silnie przepalony i zdeformowany. Powierzchnia gładka, barwy szaro-ceglastej. Domieszka średnioziarnista. Wysokość 14,5 cm, średnica wylewu ok. 18 cm, średnica dna ok. 8 cm. **4.** Kubek typu I.1(?).B, zachowany częściowo, silnie przepalony i zdeformowany. Powierzchnia zniszczona, barwy ciemnoszaro-ceglastej. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość ok. 7 cm, średnica wylewu ok. 8 cm (?), średnica dna ok. 6 cm. **5.** Misa typu I.1.A.1, zachowana w drobnych fragmentach, przepalona. Powierzchnia zniszczona, szaro-ceglasto-popielata. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średnica wylewu ok. 35 cm, średnica dna 8–9 cm. **6.** Jednoucha naczynie odwrótnie gruszkowate wariantu A.1, zachowane częściowo, przepalone. Powierzchnia gładka (częściowo zniszczona), barwy ceglasto-szarej. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 24 cm, średnica wylewu ok. 13 cm, średnica dna ok. 9,5 cm. **7.** Fragment wylewu o szorstkiej (chropowatej) powierzchni.

I: *adultus–maturus* (30–55 lat), płeć (?).

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b}–A₂ (nr 7 – wczesna epoka żelaza?, na złożu wtórnym).

Obiekt 31 (grób ciałopalny?, bez szczątków stosu) ar 20, ćw. A (Tabl. XIV)

Obiekt o nieuchwyconym zarysie na tle calca (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu), wyróżniony na podstawie obecności fragmentu kubka w jasnoszarym piasku, na głębokości ok. 0,50–0,60 m. Nie stwierdzono obecności przepalonych kości ludzkich.

Inwentarz (MZZ/A/1308): **1.** Kubek typu V lub D.3, zachowany fragmentarycznie. Powierzchnia gładka (obecnie zniszczona), barwy popielatej. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość zach. 6,9 cm, średnica wylewu ok. 8 cm. **2.** Dwa niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

Datowanie: kultura przeworska (?), młodszy okres przedrzymski lub wczesny okres wpływów rzymskich (?).

in section, 0.30 m deep. Brownish black fill. Artefacts, including “a large, cracked vessel” (perhaps inverted pear-shaped vessel no. 6? or bowl no. 5?) containing both iron artefacts, in the central part of the pit.

Inventory (MZZ/A/1306): **1.** Iron needle of type I, preserved almost in its entirety; shaft slightly curved. Length: 10.8 cm. **2.** Iron awl, preserved in its entirety. Quadrangular cross-section up to approx. half its length, later — circular; at the transition from the quadrangular to the circular part, five–six notches on each edge. Length: 7.25 cm. **3.** Mug of type I.1(?).A.1, partially preserved, heavily burnt and deformed. Smooth, grey-brick red surface. Medium-grained temper. Height 14.5 cm, rim diameter approx. 18 cm, base diameter approx. 8 cm. **4.** Mug of type I.1(?).B, partially preserved, heavily burnt and deformed. Damaged, dark grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Height approx. 7 cm, rim diameter approx. 8 cm (?), base diameter approx. 6 cm. **5.** Bowl of type I.1.A.1, preserved in small fragments, burnt. Damaged, grey-brick red-ashen surface. Fine- and medium-grained temper. Rim diameter approx. 35 cm, base diameter approx. 8–9 cm. **6.** Inverted pear-shaped vessel with one handle, variant A.1, partially preserved, burnt. Smooth (partially damaged), brick red-grey surface. Fine- and medium-grained temper. Height 24 cm, rim diameter approx. 13 cm, base diameter approx. 9.5 cm. **7.** Rim fragment with coarse (roughened?) surface.

I: *adultus–maturus* (30–55 years of age), sex (?).

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b}–A₂ (no. 7 — Early Iron Age?, in secondary context).

Feature 31 (cremation burial?, without pyre remains) are 20, qtr. A (Pl. XIV)

Feature outline imperceptible against the virgin soil (missing drawing documentation and record of the feature’s top level); identified on the basis of the presence of a fragment of a mug in light grey sand, at a depth of 0.50–0.60 m. Cremated human bones were not registered.

Inventory (MZZ/A/1308): **1.** Mug of type V or D.3, fragmentarily preserved. Smooth (presently damaged), ashen surface. Fine-grained temper. Preserved height 6.9 cm, rim diameter approx. 8 cm. **2.** Two nondescript pottery fragments.

Dating: Przeworsk culture (?), late pre-Roman period or early Roman period (?).

Obiekt 32 (zniszczony grób ciałopalny, bez szczątków stosu?)

ar 10, ćw. B (Tabl. XIX)

Obiekt o nieuchwyconym zarysie na tle calca (brak dokumentacji rysunkowej), wyróżniony na podstawie nagromadzenia fragmentów ceramiki i nielicznych przepalonych kości ludzkich w szaro-żółtej ziemi.

Inwentarz (MZZ/A/1309): **1.** Fragment wylewu wariantu A.1, przepalony. Powierzchnia gładka, barwy szaro-ceglastej. Domieszka drobnoziarnista. **2.** Trzy fragmenty naczynia, w tym wylew wariantu A.1. Powierzchnia gładka, czerniona. Domieszka drobnoziarnista (być może fragmenty „wielkiego kubka” nr 1 z obiektu 8?)³⁹. **3.** Ornamentowany fragment brzuśca cienkościennego naczynia. Powierzchnia gładka, barwy szaro-ceglastej, zdobiona wąskim pasmem ornamentu ujętym między dwie linie ryte (motyw podwójnej ukośnej linii, wypełnionej podłużnymi nakłuciami). Domieszka drobnoziarnista. **4.** Przydenny fragment naczynia (kubka?). Powierzchnia gładka, barwy szaro-ceglastej. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość zach. 2,3 cm, średnica dna ok. 10 cm. **5.** Kilkanaście niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, w tym przepalone.

I: *iuvenis-adultus* (15–25 lat), płeć (?).

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b}–A₂.

Obiekt 33 (grób ciałopalny, popielnicowy, ze szczątkami stosu?)

ar 11, ćw. A (Tabl. XX)

Odkryty na głębokości 0,25 m. Zarys w planie kolisty, o średnicy 0,40 m; w profilu nieckowaty, o głębokości 0,08 m. Wypełnisko brunatnoczarne. W centralnej partii jamy dolna część naczynia (nr 2), w której przepalone kości ludzkie.

Inwentarz (MZZ/A/1310): **1.** Fragment wylewu kubka (?) wariantu B, przepalony. Powierzchnia gładka, szaro-popielato-ceglasta. Domieszka drobnoziarnista (być może część naczynia nr 2). **2.** Przydenna partia kubka (popielnica), przepalona. Powierzchnia gładka, popielato-ceglasta. Domieszka drobnoziarnista. Średnica dna 8,5 cm (być może część naczynia nr 1). **3.** Cztery fragmenty ceramiki.

³⁹ Fragmenty naczynia nr 2 są bardzo zbliżone pod względem kształtu i technologii wykonania do „wielkiego kubka” (nr 1) z nieodległego obiektu 8. Być może więc nagromadzenie zażytków, wyróżnione jako obiekt 32, jest efektem destrukcji obiektu 8? Jednoznaczne zinterpretowanie ewentualnego związku obu tych zespołów jest jednak utrudnione z uwagi m.in. na nieco odmienną charakterystykę pochodzących z nich przepalonych kości ludzkich (por. Aneks 2).

Feature 32 (destroyed cremation burial, without pyre remains?)

are 10, qtr. B (Pl. XIX)

Feature outline imperceptible against the virgin soil (missing drawing documentation); identified on the basis of the presence of scarce cremated human bones and a concentration of pottery fragments in grey-yellow earth.

Inventory (MZZ/A/1309): **1.** Rim fragment of variant A.1, burnt. Smooth, grey-brick red surface. Fine-grained temper. **2.** Three vessel fragments, including a rim of variant A.1. Smooth, blackened surface. Fine-grained temper (perhaps fragments of the “large mug” no. 1 from feature 8?).³⁹ **3.** Ornamented body fragment of a thin-walled vessel. Smooth, grey-brick red surface, decorated with a narrow band of ornament (double oblique line filled with longitudinal punctures) between two grooved lines. Fine-grained temper. **4.** Base sherd (from a mug?). Smooth, grey-brick red surface. Fine-grained temper. Preserved height 2.3 cm, base diameter approx. 10 cm. **5.** Over a dozen nondescript pottery fragments, some burnt.

I: *iuvenis-adultus* (15–25 years of age), sex (?).

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b}–A₂.

Feature 33 (urn cremation burial, with pyre remains?)

are 11, qtr. A (Pl. XX)

Discovered at a depth of 0.25 m. Circular in plan, measuring 0.40 m in diameter; basin-shaped in section, 0.08 m deep. Brownish black fill. In the central part of the pit, a base fragment of a vessel (no. 2) containing cremated human bones.

Inventory (MZZ/A/1310): **1.** Rim fragment of a mug (?) of variant B, burnt. Smooth, grey-ashen-brick red surface. Fine-grained temper (perhaps part of the vessel no. 2). **2.** Base part of a mug (cinerary urn), burnt. Smooth, ashen-brick red surface. Fine-grained temper. Base diameter 8.5 cm (perhaps part of the vessel no. 1). **3.** Four pottery fragments. Roughened, grey-ashen surfaces. **4.** Fragment of a corroded iron object.

³⁹ Fragments of vessel no. 2 closely resemble the “large mug” (no. 1) from nearby feature 8 in terms of shape and manufacturing technology. Is it then possible that the concentration of artefacts marked as feature 32 is a result of the destruction of feature 8? Unequivocal interpretation of a potential connection between these two assemblages is made difficult due to, for example, different characteristics of the cremated bones found in these two features (cf. Appendix 2).

Powierzchnie chropowate, szaro-popielate. **4.** Fragment skorodowanego przedmiotu żelaznego.

I: *adultus–maturus* (30–40 lat), mężczyzna (?).

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b} – A_2 ? (nr 3 – wczesna epoka żelaza, na złożu wtórnym; nr 4 – nowożytność?, przypadkowy komponent w inwentarzu?).

Obiekt 34 (grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu) ar 11, ćw. A (Tabl. XX)

Odkryty na głębokości 0,28 m. Zarys w planie owalny, o wymiarach 0,60×0,80 m; w profilu nieckowaty, o głębokości 0,22 m, z wąskim, trójkątnym przegłębieniem w partii zachodniej (nora zwierzęca lub ślad po korzeniu?). Wypełnisko czarno-szare, ze spalenizną i przepalonymi kośćmi. Wyposażenie rozproszone w obrębie całej jamy. Ponadto w obiekcie także nieliczne kości zwierzęce.

Inwentarz (MZZ/A/1311): **1.** Sprzączka brązowa zbliżona do typów D 17 i D 29, o D-kształtnej, dwudzielnej ramie i prostokątnej skuwce z dwoma nitami. Kolec na czubku lekko wygięty. Wymiary skuwki ok. 1,9×3,6 cm, szerokość ramki 2,65 cm, długość kolca 2,2 cm. **2.** Fragment brązowej igły (?). Długość zach. 3 cm. **3.** Dwanaście przepalonych fragmentów trójwarstwowego grzebienia z poroża jelenia, z brązowymi nitami. W niektórych miejscach widoczne częściowo zachowane otwory po nitach, zabarwione na zielono produktami korozji miedzi. **4.** Nadtopiony, krążkowaty paciorek z przezroczystego, żółtawo-zielonego szkła, typu TM 49/50. Wymiary: 0,5×0,2 cm. **5.** Dwie bryłki stopionego szkła. **6.** Kilkanaście bryłek stopionego brązu i brązu z przywartymi drobinami żelaza.

I: *adultus–maturus* (30–50 lat), kobieta.

II: kości ssaka nieoznaczonego gatunku.

Datowanie: kultura wielbarska, fazy B_2/C_1 – C_2 .

Obiekt 35 (nieokreślony)

ar 11, ćw. C (Tabl. XX)

Odkryty na głębokości 0,26 m. Zarys w planie kolisty, o średnicy ok. 0,40 m; w profilu nieckowaty, o głębokości ok. 0,06 m. Wypełnisko szarobrunatne. W centralnej partii jamy fragmenty ceramiki i kamienie.

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Fragmenty naczynia z cylindryczną szyjką⁴⁰. Krawędź wylewu zaokrąglona na zewnątrz i do wewnątrz, z lekko zaznaczonym wrębem.

I: *adultus–maturus* (30–40 years of age), male (?).

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b} – A_2 ? (no. 3 — Early Iron Age, in secondary deposit; no. 4 — modern period?, accidental component in the inventory?).

Feature 34 (cremation burial in a pit, with pyre remains) are 11, qtr. A (Pl. XX)

Discovered at a depth of 0.28 m. Oval in plan, measuring 0.60×0.80 m; basin-shaped in section, 0.22 m deep, with a narrow, triangular depression in the western part (animal burrow or trace of root?). Black-grey fill, with burnt debris and cremated bones. The contents were scattered across the entirety of the pit. Moreover, scarce animal bones present in the feature.

Inventory (MZZ/A/1311): **1.** Bronze belt buckle resembling type D 17 and D 29, with a D-shaped, two-piece frame and a rectangular plate with two rivets. Slightly bent tip of the pin. Dimensions of the buckle plate approx. 1.9×3.6 cm, frame width 2.65 cm, pin length 2.2 cm. **2.** Fragment of a bronze needle (?). Pres. length 3 cm. **3.** Twelve burnt fragments of a three-layer, deer-antler comb with bronze rivets. Partially preserved rivet holes, coloured green by copper corrosion products, visible in some places. **4.** Melted, disc-shaped bead of transparent, yellowish green glass; type TM 49/50. Dimensions: 0.5×0.2 cm. **5.** Two lumps of melted glass. **6.** Over a dozen lumps of melted bronze and bronze with adhered iron particles.

I: *adultus–maturus* (30–50 years of age), female.

II: bones of a mammal of undetermined species.

Dating: Wielbark culture, phases B_2/C_1 – C_2 .

Feature 35 (undetermined)

are 11, qtr. C (Pl. XX)

Discovered at a depth of 0.26 m. Circular in plan, measuring approx. 0.40 m in diameter; basin-shaped in section, approx. 0.06 m deep. Greyish brown fill. Pottery fragments and stones in the central part of the pit.

Inventory (missing inv. no.): **1.** Fragments of a vessel with cylindrical neck.⁴⁰ Lip rounded on the outside and the inside, with a slightly marked notch. Gently profiled body.

⁴⁰ Opis naczynia na podstawie dokumentacji opisowej autorstwa U. Perlikowskiej-Puszkarskiej oraz rysunkowej M. Puszkarskiego.

⁴⁰ Description of the vessel based on the written documentation by U. Perlikowska-Puszkarska and drawings by M. Puszkarski.

Brzusiec o łagodnym załomie. Powierzchnia brzuśca zdobiona pasowym układem trzech wątków: ukośnych nacięć (na żeberku bezpośrednio pod szyjką), żłobków dookólnych oraz odcisków narzędzia wielozębego. Naczynie wykonane techniką ugniatań, obtaczane. Powierzchnia barwy ceglastej, przełom dwubarwny; wypał w atmosferze utleniającej. Domieszka średnio- i drobnoziarnista. Wysokość zach. 7 cm, średnica wylewu 16,5 cm.
Datowanie: XII – poł. XIII w.

Obiekt 36 (grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu) ar 4, ćw. D (Tabl. XX)

Odkryty na głębokości 0,26 m. Zarys w planie kołisty, o średnicy 0,50 m; w profilu nieco stożkowy, o głębokości 0,15 m. Wypełnisko czarnobrunatne, ze spalenizną; w nim śladowe ilości przepalonych kości ludzkich.

Inwentarz: brak (?)⁴¹.

I: *adultus-maturus* (25–50 lat), płeć (?).

Datowanie: młodszy okres przedrzymski lub okres wpływów rzymskich?

Obiekt 37 (grób ciałopalny, popielnicowy?, ze szczątkami stosu)

ar 24, ćw. A/B (Tabl. XXI)

Odkryty na głębokości ok. 0,25 m. Zarys w planie wydłużony, wrzecionowaty, o wymiarach 0,95–1,25×0,20 m; w profilu nieckowaty, o głębokości 0,20 m. Wypełnisko czarnoszare, niżej szare, zmieszane ze spalenizną. Dolna partia jamy wyłożona kamieniami, wśród których fragmenty ceramiki. W części południowej, pod jednym z kamieni, w żółtym piasku kubek (nr 1). W północnym skraju jamy, w niewielkim, zwartym skupisku, przepalone kości ludzkie (pierwotnie w popielnicy z materiału organicznego?).

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Kubek o zaokrąglonym brzuścu, pionowej szyjce i ściętej, niewyodrębnionej krawędzi wylewu, zachowany częściowo (osobno – fragment ucha). Powierzchnia gładka, brązowo-szaro-ceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość ok. 9,5–10 cm, średnica wylewu ok. 7,5 cm, średnica dna ok. 5,5 cm. **2.** Fragment silnie przepalonego i zdeformowanego naczynia ze śladem po uchu. Powierzchnia zniszczona, szaro-brunatna. Domieszka drobnoziarnista. **3.** Trzy niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

I: *adultus* (25–35 lat), kobieta (?).

Datowanie: kultura przeworska, faza B₁.

Surface of the body decorated with three motifs arranged in bands: oblique incisions (on a rib directly below the neck), circumferential grooves and stamps made with a multi-tooth tool. The vessel was made using the kneading technique, wheel-turned. Red-brick surface, bicolour fracture; fired in oxidising atmosphere. Fine- and medium-grained temper. Pres. height 7 cm, rim diameter 16.5 cm.

Dating: 12th – mid-13th c.

Feature 36 (cremation burial in a pit, with pyre remains) ar 4, qtr. D (Pl. XX)

Discovered at a depth of 0.26 m. Circular in plan, measuring 0.50 m in diameter; slightly conical in section, 0.15 m deep. Blackish brown fill, with burnt debris and a trace amount of cremated human bones.

Inventory: none (?)⁴¹.

I: *adultus-maturus* (25–50 years of age), sex (?).

Dating: late pre-Roman period or Roman period?

Feature 37 (urn? cremation burial, with pyre remains) ar 24, qtr. A/B (Pl. XXI)

Discovered at a depth of approx. 0.25 m. Elongated, spindle-shaped in plan, measuring 0.95–1.25×0.20 m; basin-shaped in section, 0.20 m deep. The fill was blackish grey and grey in the lower part, mixed with burnt debris. Lower part of the pit lined with stones with pottery fragments in-between. Under one of the stones in the southern part, a mug (no. 1) placed in yellow sand. At the northern edge of the pit, a small concentration of cremated human bones (originally in a cinerary urn made of organic material?).

Inventory (missing inv. no.): **1.** Mug with rounded body, vertical neck and bevelled, undefined lip; partially preserved (fragment of a handle – separated). Smooth, brown-grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Height approx. 9.5–10 cm, rim diameter approx. 7.5 cm, base diameter approx. 5.5 cm. **2.** Fragment of a heavily burnt and deformed vessel with a trace of a handle. Damaged, grey-brown surface. Fine-grained temper. **3.** Three nondescript pottery fragments.

I: *adultus* (25–35 years of age), female (?).

Dating: Przeworsk culture, phase B₁.

41 W dokumentacji napływu materiału jest wzmianka o fragmentach ceramiki z tego obiektu, których jednak było brak wśród materiałów udostępnionych do opracowania.

41 Pottery fragments from this feature are mentioned in the documentation of the inflow of the material, however, they are missing from the material made available for the study.

Obiekt 38 (grób ciałopalny, jamowy?, bez szczątków stosu)

ar 24, ćw. A (Tabl. XXI)

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej), wyróżniony na podstawie obecności „niewielkiego naczynia” i nielicznych przepalonych kości ludzkich.

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Kubek typu II.A.1, zach. częściowo, przepalony. Powierzchnia gładka, szaro-popielata, miejscami czarna. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 8 cm, średnica wylewu ok. 10,5 cm, średnica dna ok. 7,5 cm. **2.** Dolna partia naczynia. Powierzchnia gładka, szaro-brunatno-popielata. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość zach. ok. 6,5 cm, średnica dna ok. 8,5–9 cm. **3.** Kilkadziesiąt niecharakterystycznych fragmentów ceramiki.

I: *infans I* (0–2 lata).

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b}–A₂.

Obiekt 39 (grób ciałopalny, popielnicowy, bez szczątków stosu?)

ar 19, ćw. B / ar 24, ćw. A (Tabl. XXII)

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu), wyróżniony na podstawie obecności zabytków. Wypełnisko szare; w nim spękana popielnica (naczynie nr 7?). W popielnicy i obok niej przepalone kości ludzkie oraz – wewnątrz naczynia – zabytki żelazne.

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Zapinka żel. typu C-I, zachowana częściowo (brak igły i pochwewki), skorodowana. Sprężyna 4(?)-zwojowa z górną cięciwą. Obejma pierścieniowata (?). Długość zach. 7,2 cm. **2.** Żel. nożyk sierpikowaty, zbliżony do typu I, zachowany niemal kompletnie (brak czubka). Uchwyt profilowany na kształt dwóch stykających się końcami półksiężyców, zakończony kółkiem. U nasady ostrza, na tylcu, poprzeczne żłobki. Długość zach. 7,6 cm. **3.** Szydło żel., zachowane w całości. Przekrój dłuższej części kolisty, krótszej – czworokątny; przy przejściu części czworokątnej w kolistą trzy poprzeczne żłobki. Długość 11,6 cm. **4.** Gładzik kamienny, zachowany w całości, przepalony? (spękany). Wypukła powierzchnia wyswiecona (część pracująca?). Wymiary: 5×3,7×2,1 cm. **5.** Fragmenty misy typu IV, przepalone. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Domieszka średnio- i gruboziarnista. Średnica wylewu ok. 30 cm. **6.** Przydenny fragment naczynia, przepalony. Powierzchnia gładka, szaro-popielato-brązowa. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość zach. ok. 3 cm, średnica dna ok. 10 cm (?).

Feature 38 (cremation burial in a pit?, without pyre remains)

are 24, qtr. A (Pl. XXI)

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation), identified on the basis of the presence of a “small vessel” and scarce cremated human bones.

Inventory (missing inv. no.): **1.** Mug of type II.A.1, partially preserved, burnt. Smooth, grey-ashen, here and there, black surface. Fine-grained temper. Height approx. 8 cm, rim diameter approx. 10.5 cm, base diameter approx. 7.5 cm. **2.** Lower part of a vessel. Smooth, grey-brown-ashen surface. Fine- and medium-grained temper. Pres. height approx. 6.5 cm, base diameter approx. 8.5–9 cm. **3.** Several dozen nondescript pottery fragments.

I: *infans I* (0–2 years of age).

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b}–A₂.

Feature 39 (urn cremation burial, without pyre remains?)

are 19, qtr. B / are 24, qtr. A (Pl. XXII)

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation and record of the feature's top level), identified on the basis of the presence of artefacts. Grey fill, with a cracked cinerary urn (vessel no. 7?). Cremated human bones in and next to the urn; iron artefacts inside the vessel.

Inventory (missing inv. no.): **1.** Iron brooch of type C-I, partially preserved (missing the pin and catch-plate), corroded. Four(?)–coil spring with an external chord. Ring-shaped (?) collar. Pres. length 7.2 cm. **2.** Iron crescent-shaped knife, resembling type I, preserved almost in its entirety (without the tip). Tang profiled in the shape of two crescents with touching ends, terminated with a ring. Transverse grooves on the back of the blade, near its base. Pres. length 7.6 cm. **3.** Iron awl, preserved in its entirety. Cross-section circular in the longer part, quadrangular in the shorter part, with three transverse grooves at the transition from the quadrangular to the circular part. Length 11.6 cm. **4.** Polishing stone preserved in its entirety, burnt? (cracked). Polished convex surface (working part?). Dimensions: 5×3.7×2.1 cm. **5.** Fragments of a bowl of type IV, burnt. Smooth, grey-brick red surface. Medium- and coarse-grained temper. Rim diameter approx. 30 cm. **6.** Base fragment of a vessel, burnt. Smooth, grey-ashen-brown surface. Fine- and medium-grained temper. Pres. height approx.

7. Dolna partia większego naczynia (popielnica?), przepalona. Powierzchnia gładka, szaro-popielato-ceglasta. Domieszka średnioziarnista. Wysokość zach. 12 cm, średnica dna ok. 12 cm. 8. Kilkanaście niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, przepalonych.

I: *adultus* (25–35 lat), mężczyzna.

Datowanie: kultura przeworska, stadium A_{2a}.

Obiekt 40 (grób ciałopalny, jamowy?, ze szczątkami stosu) ar 8, ćw. D (Tabl. XXI, XXXVIII:1)

Odkryty na głębokości 0,40 m (plan zadokumentowany rysunkowo na głębokości 0,50 m, a profil – 0,55 m). Zarys w planie zbliżony do kołowego, o wymiarach 0,45×0,50 m; w profilu nieckowaty, o głębokości ok. 0,20 m. Wypełnisko w stropie brązowe (bez spalenizny), a 0,05–0,10 m niżej czarne, ze spalenizną (poziom dokumentacji rysunkowej). W centralnej partii jamy, w warstwie spalenizny, leżący na boku kubek i śladowa ilość przepalonych kości ludzkich.

Inwentarz (MZZ/A/1330): **1.** Kubek typu II.B, zachowany niemal kompletnie, przepalony. Powierzchnia gładka, brązowo-szaro-czarna, pierwotnie czerniona. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 7 cm, średnica wylewu ok. 9,5–10 cm, średnica dna ok. 5,5–6 cm. **2.** Kilkanaście niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, w tym trzy fragmenty o chropowatej powierzchni.

I: *infans I* (2–6 lat).

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b}–A₂ (nr 2: fragmenty o chropowatej powierzchni – wczesna epoka żelaza?).

Obiekt 41 (grób ciałopalny, popielnicowy, bez szczątków stosu)

ar 8, ćw. D (Tabl. XXIII, XXXVIII:2)

Odkryty na głębokości 0,45–0,50 m. Obiekt o nieuchwyconym zarysie na tle calca, o zasięgu wytyczonym jedynie na podstawie wielkości spękanej popielnicy (misy nr 3): średnica ok. 0,35 m, głębokość 0,15 m. W popielnicy fragmenty pozostałych naczyń, żel. zapinka (w centralnej części stropu obiektu) oraz przepalone kości ludzkie (te ostatnie również pod ułamkami popielnicy).

Inwentarz (MZZ/A/1331): **1.** Zapinka żel. typu C (odmiana C-II?), zachowana częściowo (fragment kabłąka z odgiętą nóżką i część sprężyny). Kabłąk w przekroju kołisty (?), trójkątnie rozszerzający się w miejscu fałdy oporowej. Obejma pierścieniowata. Długość zach. 3,2 cm. **2.** Kubek typu I.1.B.2, zachowany niemal kompletnie, przepalony. Powierzchnia gładka,

3 cm, base diameter approx. 10 cm (?). 7. Lower part of a larger vessel (cinerary urn?), burnt. Smooth, grey-ashen-brick red surface. Medium-grained temper. Pres. height 12 cm, base diameter approx. 12 cm. 8. Over a dozen nondescript pottery fragments, burnt.

I: *adultus* (25–35 years of age), male.

Dating: Przeworsk culture, stage A_{2a}.

Feature 40 (cremation burial in a pit?, with pyre remains) are 8, qtr. D (Pls. XXI, XXXVIII:1)

Discovered at a depth of 0.40 m (plan drawn at a depth of 0.50 m, section — at a depth of 0.55 m). Roughly circular in plan, measuring 0.45×0.50 m; basin-shaped in section, approx. 0.20 m deep. The fill at the top level — brown (without burnt debris); 0.05–0.10 m deeper — black, with burnt debris (the level of drawn documentation). In the layer of burning in the central part of the pit, a mug placed on its side and a trace amount of cremated human bones.

Inventory (MZZ/A/1330): **1.** Mug of type II.B, preserved almost in its entirety, burnt. Smooth, brown-grey-black surface, originally blackened. Fine- and medium-grained temper. Height 7 cm, rim diameter approx. 9.5–10 cm, base diameter approx. 5.5–6 cm. **2.** Over a dozen nondescript pottery fragments, including three sherds with roughened surface.

I: *infans I* (2–6 years of age).

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b}–A₂ (no. 2: sherds with roughened surface — Early Iron Age?).

Feature 41 (urn cremation burial, without pyre remains)

are 8, qtr. D (Pls. XXIII, XXXVIII:2)

Discovered at a depth of 0.45–0.50 m. Feature outline imperceptible against the virgin soil; the range of the feature was determined solely on the basis of the size of a cracked cinerary urn (bowl no. 3); approx. 0.35 m in diameter, 0.15 m deep. Inside the urn: fragments of other vessels, an iron brooch (in the central part of the feature's top level) and cremated human bones (the latter also under a sherd of the urn).

Inventory (MZZ/A/1331): **1.** Iron brooch of type C (variety C-II?), partially preserved (fragment of the bow with bent foot and part of the spring). Bow circular in cross-section (?), expanding triangularly at the support fold. Ring-shaped collar. Pres. length 3.2 cm. **2.** Mug of type I.1.B.2, preserved almost in its entirety, burnt. Smooth, brownish brick-red surface.

brunatnoceglata. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 10 cm, średnica wylewu 13–13,5 cm, średnica dna 7 cm. **3.** Jednoucha misa typu I.1.A.2 (popielnica), zachowana niemal kompletnie (ucho zachowane osobno), przepalona. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasto-brunatna. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość 9 cm, średnica wylewu ok. 26–27 cm, średnica dna 8–8,5 cm. **4.** Dwuuche smukłe naczynie wariantu B.1, zachowane niemal kompletnie, przepalone. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasto-brunatna. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 18 cm, średnica wylewu ok. 16–17 cm, średnica dna 10 cm. **5.** Fragmenty przepalonego i silnie zdeformowanego naczynia (brak możliwości określenia jego pierwotnego kształtu). Powierzchnia zniszczona, ciemnoszaro-brunatna. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średnica dna ok. 5 cm.

I: *infans I/II* (6–8 lat).

Datowanie: kultura przeworska, faza A₂.

Obiekt 42 (grób ciałopalny, jamowy, bez szczątków stosu) ar 9, ćw. B (Tabl. XXI)

Odkryty na głębokości 0,50–0,55 m. Zarys w planie kołisty, o średnicy ok. 0,35 m; w profilu półowalny, o głębokości 0,25 m. Wypełnisko barwy brązowej. W nim luźno zalegające fragmenty ceramiki, przepalone kości ludzkie (w centralnej partii stropu) i żel. kółko (w zachodniej części jamy).

Inwentarz (MZZ/A/1332): **1.** Kółko żel. z cienkiego pręta o romboidalnym przekroju i stykających się końcach, zachowane w całości. Średnica ok. 2 cm. **2.** Fragment misy typu I.1.A.1, przepalonej. Powierzchnia gładka, szaro-ceglata. Domieszka drobnoziarnista. **3.** Fragmenty wylewu misy (?) typu I.1.A.1 (?). Powierzchnia gładka, szaro-brązowa. Domieszka drobnoziarnista. **4.** Fragment wylewu naczynia baniastego wariantu B.1, przepalony. Powierzchnia gładka, szarobrązowa. Domieszka drobnoziarnista. Średnica wylewu ok. 16 cm. **5.** Pięć fragmentów ceramiki, w tym wylewu naczynia jajowatego. Powierzchnia chropowata (obmazywana), popielatoszara. Domieszka gruboziarnista. **6.** Kilkadziesiąt niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, w tym przepalone.

I: *infans I* (2–6 lat).

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b}–A₂ (nr 5 – wczesna epoka żelaza?, na złożu wtórnym).

Obiekt 43 (zniszczony grób ciałopalny?) ar 23, ćw. C (Tabl. XXIV)

Odkryty na głębokości 0,35–0,40 m. Zarys w planie zbliżony do owalnego, o wymiarach ok. 1×1,30 m;

Fine- and medium-grained temper. Height 10 cm, rim diameter 13–13.5 cm, base diameter 7 cm. **3.** Bowl with one handle, type I.1.A.2 (cinerary urn), preserved almost in its entirety (the handle was preserved separately), burnt. Smooth, grey-brick red-brown surface. Fine-grained temper. Height 9 cm, rim diameter approx. 26–27 cm, base diameter 8–8.5 cm. **4.** Slender vessel with two handles, variant B.1, preserved almost in its entirety, burnt. Smooth, grey-brick red-brown surface. Fine- and medium-grained temper. Height 18 cm, rim diameter approx. 16–17 cm, base diameter 10 cm. **5.** Fragments of a burnt and heavily deformed vessel (its original shape cannot be determined). Damaged, dark grey-brown surface. Fine- and medium-grained temper. Base diameter approx. 5 cm.

I: *infans I/II* (6–8 years of age).

Dating: Przeworsk culture, phase A₂.

Feature 42 (cremation burial in a pit, without pyre remains)

are 9, qtr. B (Pl. XXI)

Discovered at a depth of 0.50–0.55 m. Circular in plan, measuring approx. 0.35 m in diameter; semi-oval in section, 0.25 m deep. Brown fill with loosely deposited pottery fragments, cremated human bones (in the central part of the top level) and an iron ring (in the western part of the pit).

Inventory (MZZ/A/1332): **1.** Iron ring made from a thin rod with a rhomboid cross-section and touching ends, preserved in its entirety. Diameter approx. 2 cm. **2.** Fragments of a bowl of type I.1.A.1, burnt. Smooth, grey-brick red surface. Fine-grained temper. **3.** Rim fragments of a bowl (?) of type I.1.A.1 (?). Smooth, grey-brown surface. Fine-grained temper. **4.** Rim fragment of a globular vessel of variant B.1, burnt. Smooth, grey-brown surface. Fine-grained temper. Rim diameter approx. 16 cm. **5.** Five pottery fragments, including the rim of an egg-shaped vessel. Roughened (bedaubed), ashen grey surface. Coarse-grained temper. **6.** Several dozen nondescript pottery fragments, some burnt.

I: *infans I* (2–6 years of age).

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b}–A₂ (no. 5 — Early Iron Age?, in secondary context).

Feature 43 (destroyed cremation burial?) are 23, qtr. C (Pl. XXIV)

Discovered at a depth of 0.35–0.40 m. Roughly oval in plan, measuring approx. 1×1.30 m;

w profilu nieckowaty, o głębokości 0,30 m. Wypełnisko brunatnoczarne. W stropie jamy fragmenty ceramiki.

Inwentarz (MZZ/A/1347)⁴²: **1.** Kilkanaście niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, w tym przepalone.

Datowanie: młodszy okres przedrzymski lub okres wpływów rzymskich?

Obiekt 44 (grób ciałopalny, popielnicowy, ze szczątkami stosu)

ar 23, ćw. D (Tabl. XXIII, XXXVII:3, XXXVIII:3)

Odkryty na głębokości 0,32 m. Zarys w planie zbliżony do owalnego, o wymiarach ok. 0,50×0,80 m; w profilu nieckowaty, o głębokości 0,15 m. Wypełnisko czarne, ze spalenizną. W południowej partii jamy fragmenty popielnicy (naczynie nr 1) z drobnymi, nielicznymi ułamkami przepalonych kości ludzkich.

Inwentarz (MZZ/A/1333): **1.** Dwuuchce naczynie odwrotnie gruszkowate wariantu B (popielnica), o słabo wyodrębnionej szyjce, zachowane częściowo, przepalone. Powierzchnia gładka, ceglasto-szara. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość 19,5 cm, średnica wylewu ok. 11 cm, średnica dna ok. 8,5 cm.

I: *infans I/II* (4–7 lat).

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b}–A₂.

Obiekt 45 (grób ciałopalny, popielnicowy, ze szczątkami stosu)

ar 20, ćw. B (Tabl. XXIV)

Odkryty na głębokości 0,45 m. Zarys w planie owalny, o wymiarach ok. 0,50×0,55 m; w profilu nieckowaty, o głębokości 0,18 m. Wypełnisko czarne lub brunatnoczarne, ze spalenizną. We wschodniej partii jamy ustawiona popielnica (kubek nr 2), w której niewielka ilość przepalonych kości ludzkich i żel. zapinka.

Inwentarz (MZZ/A/1334): **1.** Zapinka żel. typu H, zachowana w całości. Sprężyna 4-zwojowa z górną cięciwą. Kabłąk w przekroju kolisty. Obejma pierścieniowata, w pobliżu sprężyny. Długość 3,65 cm. **2.** Kubek typu I.1.A (popielnica), zachowany niemal kompletnie, przepalony. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość 10,5 cm, średnica wylewu 13,5 cm, średnica dna 7 cm.

I: *infans I/II* (6–8 lat).

Datowanie: kultura przeworska, faza A₂.

in section, 0.30 m deep. Brownish black fill. Pottery fragments in the top part of the pit.

Inventory (MZZ/A/1347):⁴² **1.** Over a dozen nondescript pottery fragments, some burnt.

Dating: late pre-Roman period or Roman period?

Feature 44 (urn cremation burial, with pyre remains)

are 23, qtr. D (Pls. XXIII, XXXVII:3, XXXVIII:3)

Discovered at a depth of 0.32 m. Roughly oval in plan, measuring approx. 0.50×0.80 m; basin-shaped in section, 0.15 m deep. Black fill, with burnt debris. Fragments of a cinerary urn (vessel no. 1) with a few small pieces of cremated human bones in the southern part of the pit.

Inventory (MZZ/A/1333): **1.** Inverted pear-shaped vessel with two handles, variant B (cinerary urn), with a poorly defined neck, partially preserved, burnt. Smooth, brick red-grey surface. Fine-grained temper. Height 19.5 cm, rim diameter approx. 11 cm, base diameter approx. 8.5 cm.

I: *infans I/II* (4–7 years of age).

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b}–A₂.

Feature 45 (urn cremation burial, with pyre remains)

are 20, qtr. B (Pl. XXIV)

Discovered at a depth of 0.45 m. Oval in plan, measuring approx. 0.50×0.55 m; basin-shaped in section, 0.18 m deep. Black or brownish black fill, with burnt debris. Cinerary urn (mug no. 2), containing small amount of cremated human bones and an iron brooch, placed in the eastern part of the pit.

Inventory (MZZ/A/1334): **1.** Iron brooch of type H, preserved in its entirety. Four-coil spring with an external chord. Bow circular in cross-section. Ring-shaped collar near the spring. Length 3.65 cm. **2.** Mug of type I.1.A (cinerary urn), preserved almost in its entirety, burnt. Smooth, grey-brick red surface. Fine-grained temper. Height 10.5 cm, rim diameter 13.5 cm, base diameter 7 cm.

I: *infans I/II* (6–8 years of age).

Dating: Przeworsk culture, phase A₂.

42 Ten sam numer inwentarza ma też wyposażenie obiektu 48.

42 The same inventory number is also assigned to the contents of feature 48.

Obiekt 46 (grób ciałopalny, popielnicowy, ze szczątkami stosu)

ar 20, ćw. B (Tabl. XXII, XL:1)

Odkryty na głębokości 0,45 m. Zarys w planie owalny, o wymiarach 0,38×0,48 m; w profilu nieckowaty, o głębokości 0,18 m. Wypełnisko czarne lub brunatnoczarne, ze spalenizną; w centralnej części jamy ustawiona popielnica (kubek nr 1), wewnątrz i obok niej niewielka ilość przepalonych kości ludzkich.

Inwentarz (MZZ/A/1335): **1.** Miniaturowy kubek typu II.A (popielnica), zachowany częściowo, silnie przepalony. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasto-popielata. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 5,5 cm, średnica wylewu 12 cm, średnica dna 9 cm. **2.** Dwa niecharakterystyczne fragmenty ceramiki z innych naczyń.

I: *infans I/II* (5–7 lat).

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b}–A₂.

Obiekt 47 (grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu?)

ar 20, ćw. B (Tabl. XXV)

Odkryty na głębokości 0,40 m. Zarys w planie kolisty, o średnicy ok. 0,60 m; w profilu nieckowaty, o głębokości 0,30 m. Wypełnisko czarne lub brunatnoczarne. W stropie centralnej partii jamy niewielka ilość drobnych przepalonych kości ludzkich i fragmentów ceramiki oraz żel. kółko.

Inwentarz (MZZ/A/1336): **1.** Kółko żel. o romboidalnym przekroju. Średnica ok. 2,5 cm. **2.** Trzy niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

I: *infans I/II* (6–8 lat).

Datowanie: kultura przeworska?, młodszy okres przedrzymski?

Obiekt 48 (nieokreślony)

ar 20, ćw. B (Tabl. XXIV)

Odkryty na głębokości 0,40 m. Zarys w planie kolisty, o średnicy ok. 0,30 m; w profilu zbliżony do nieckowatego, o głębokości 0,20 m. Wypełnisko czarne lub brunatnoczarne, ze spalenizną. W stropie centralnej partii jamy pojedyncze fragmenty ceramiki.

Inwentarz (MZZ/A/1347)⁴³: **1.** Cztery niecharakterystyczne fragmenty ceramiki o chropowatej powierzchni, w tym jeden barwy popielatej, zdobiony ornamentem rytych linii. Domieszka średnioziarnista.

Datowanie: wczesna epoka żelaza?

Feature 46 (urn cremation burial, with pyre remains) are 20, qtr. B (Pls. XXII, XL:1)

Discovered at a depth of 0.45 m. Oval in plan, measuring 0.38×0.48 m; basin-shaped in section, 0.18 m deep. Black or brownish black fill, with burnt debris; cinerary urn (mug no. 1) placed in the central part of the pit; small amount of cremated human bones inside and next to the urn.

Inventory (MZZ/A/1335): **1.** Miniature mug of type II.A (cinerary urn), partially preserved, heavily burnt. Smooth, grey-brick red-ashen surface. Fine- and medium-grained temper. Height 5.5 cm, rim diameter 12 cm, base diameter 9 cm. **2.** Two nondescript fragments of other vessels.

I: *infans I/II* (5–7 years of age).

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b}–A₂.

Feature 47 (cremation burial in a pit, with pyre remains?) are 20, qtr. B (Pl. XXV)

Discovered at a depth of 0.40 m. Circular in plan, measuring approx. 0.60 m in diameter; basin-shaped in section, 0.30 m deep. Black or brownish black fill. At the top level in the central part of the pit, there was a small amount of cremated human bones, pottery fragments and an iron ring.

Inventory (MZZ/A/1336): **1.** Iron ring with a rhomboid cross-section. Diameter approx. 2.5 cm. **2.** Three nondescript pottery fragments.

I: *infans I/II* (6–8 years of age).

Dating: Przeworsk culture?, late pre-Roman period?

Feature 48 (undetermined)

are 20, qtr. B (Pl. XXIV)

Discovered at a depth of 0.40 m. Circular in plan, measuring approx. 0.30 m in diameter; roughly basin-shaped in section, 0.20 m deep. Black or brownish black fill, with burnt debris. Few pottery fragments found at the top level in the central part of the pit.

Inventory (MZZ/A/1347)⁴³: **1.** Four nondescript pottery fragments with roughened surface, including one of ashen colour, ornamented with grooved lines. Medium-grained temper.

Dating: Early Iron Age?

⁴³ Ten sam numer inwentarza ma też wyposażenie obiektu 43.

⁴³ The same inventory number is also assigned to the contents of feature 43.

Obiekt 49 (grób ciałopalny, popielnicowy, ze szczątkami stosu?)

ar 20, ćw. B (Tabl. XXIV, XL:2)

Odkryty na głębokości 0,45 m. Zarys w planie kolisty, o średnicy ok. 0,40 m; w profilu nieckowaty, o głębokości 0,15 m. Wypełnisko brunatnoczarne. W zachodniej partii jamy ustawiona popielnica (kubek nr 2); w niej żel. zapinka i przepalone kości ludzkie (te ostatnie również obok naczynia).

Inwentarz (MZZ/A/1337): **1.** Zapinka żel. typu H, zachowana w całości. Sprężyna 4-zwojowa z górną cięciwą. Kabłąk w przedniej części taśmowaty; obejma zdobiona poprzecznym żłobkiem. Długość 4,35 cm. **2.** Kubek typu I.2.B (popielnica), zachowany niemal kompletnie, przepalony. Powierzchnia gładka, szaro-popielato-ceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 9,5 cm, średnica wylewu ok. 10 cm, średnica dna 6–6,5 cm.

I: *infans I* (2–5 lat).

Datowanie: kultura przeworska, faza A₂.

Obiekt 50 (grób ciałopalny, popielnicowy, ze szczątkami stosu)

ar 23, ćw. A (Tabl. XXV, XXXVII:4, XL:3)

Odkryty na głębokości 0,40 m. Zarys w planie kolisty, o średnicy ok. 0,55–0,60 m; w profilu półkolisty, o głębokości 0,25 m. Wypełnisko czarne, jaśniejsze na obrzeżach. W centralnej partii jamy popielnica (naczynie odwrótnie gruszkowate nr 5) przykryta odwróconym do góry dnem kubkiem (nr 6). Wewnątrz popielnicy, wśród dużej ilości przepalonych kości ludzkich, zabytki żelazne: zapinka, nożyk sierpikowy, kółko i szydło.

Inwentarz (MZZ/A/1338): **1.** Zapinka żel. typu A-I/Gebhard 17b, zachowana w całości. Sprężyna 4-zwojowa z górną cięciwą. Kabłąk w przekroju kolisty. Obejma profilowana. Długość 8,9 cm. **2.** Żel. nożyk sierpikowy typu Ib, zachowany w całości. Trzonek tordowany z końcem zawiniętym w uszko, w którym żel. kółko z drutu o kolistym przekroju i stykających się końcach. Długość (bez kółka) 12,85 cm, średnica kółka ok. 1,2×1,3 cm. **3.** Szydło żel., zachowane w całości. Przekrój dłuższej części czworokątnej, krótszej – kolisty; przy przejściu części czworokątnej w kolistą, na każdej krawędzi po sześć karbów. Długość 10,7 cm. **4.** Kółko żel. z cienkiego pręta o romboidalnym przekroju i stykających się końcach, zachowane w całości. Średnica 1,8–2 cm. **5.** Naczynie odwrótnie gruszkowate o wąskiej szyjce, wariantu A.1 (popielnica), zachowane niemal kompletnie. Powierzchnia gładka, ciemnoszaro-brązowa. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 27 cm, średnica

Feature 49 (urn cremation burial, with pyre remains?)

are 20, qtr. B (Pls. XXIV, XL:2)

Discovered at a depth of 0.45 m. Circular in plan, measuring approx. 0.40 m in diameter; basin-shaped in section, 0.15 m deep. Brownish black fill. Cinerary urn (mug no. 2) placed in the western part of the pit; an iron brooch and cremated human bones inside the urn (the latter also next to the vessel).

Inventory (MZZ/A/1337): **1.** Iron brooch of type H, preserved in its entirety. Four-coil spring with an external chord. Strip-shaped front part of the bow; collar decorated with a transverse groove. Length: 4.35 cm. **2.** Mug of type I.2.B (cinerary urn), preserved almost in its entirety, burnt. Smooth, grey-ashen-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Height 9.5 cm, rim diameter approx. 10 cm, base diameter 6–6.5 cm.

I: *infans I* (2–5 years of age).

Dating: Przeworsk culture, phase A₂.

Feature 50 (urn cremation burial, with pyre remains)

are 23, qtr. A (Pls. XXV, XXXVII:4, XL:3)

Discovered at a depth of 0.40 m. Circular in plan, measuring approx. 0.55–0.60 m in diameter; semi-circular in section, 0.25 m deep. Black fill, lighter at the edges. Cinerary urn (inverted pear-shaped vessel no. 5), covered with an upside-down mug (no. 6), located in the central part of the pit. Iron artefacts — a brooch, a crescent-shaped knife, a ring and an awl — inside the urn, among a large number of cremated human bones.

Inventory (MZZ/A/1338): **1.** Iron brooch of type A-I/Gebhard 17b, preserved in its entirety. Four-coil spring with an external chord. Bow circular in cross-section. Profiled collar. Length 8.9 cm. **2.** Iron crescent-shaped knife of type Ib, preserved in its entirety. Spirally twisted tang with a looped terminal, with an iron ring made from a piece of wire with round cross-section and touching ends passed through it. Length (without the ring) 12.85 cm, ring diameter 1.2×1.3 cm. **3.** Iron awl, preserved in its entirety. Cross-section quadrangular in the longer part, circular in the shorter part; at the transition from the quadrangular to the circular part, six notches on each edge. Length 10.7 cm. **4.** Iron ring from a thin rod with rhomboid cross-section and touching ends, preserved in its entirety. Diameter 1.8–2 cm. **5.** Inverted pear-shaped vessel with a narrow neck, variant A.1 (cinerary urn), preserved almost in its entirety. Smooth, dark grey-brown surface. Fine- and medium-grained temper. Height 27 cm, rim diameter 9.3 cm, base diameter

wylewu 9,3 cm, średnica dna ok. 9 cm. **6.** Kubek typu I.2.A.1, zachowany niemal kompletnie, przepalony. Powierzchnia gładka, ciemnoszaro-popielata. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 12,5 cm, średnica wylewu ok. 13,5 cm, średnica dna 7,5 cm. **7.** Niecharakterystyczny fragment ceramiki, silnie przepalony.

I: *maturus* (35–45 lat), mężczyzna.

Datowanie: kultura przeworska, stadium A_{1b}.

Obiekt 51 (grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu) ar 9, ćw. C / ar 10, ćw. A (Tabl. XXVI, XXXIX:1)

Odkryty na głębokości 0,40–0,45 m. Zarys w planie kolisty, o średnicy ok. 0,60–0,65 m; w profilu półkolisty, o głębokości 0,25 m. Wypełnisko czarne, szare na obrzeżach. W centralnej, czarnej partii jamy fragmenty naczyń, pośród których przepalone kości ludzkie oraz zabytki żelazne.

Inwentarz (MZZ/A/1339): **1.** Zapinka żel. typu B-II / Gebhard 18b, zachowana częściowo (brak pochewki z odgiętą nóżką i części igły). Sprężyna 6-zwojowa z górną cięciwą. Kabłąk w przekroju kolisty. Obejma płasko rozklepana (?). Długość zach. 3,5 cm. **2.** Żel. nożyk sierpikowaty typu Ia, zachowany fragmentarycznie. Koniec prostego uchwytu zawinięty w uszko, w którym pozostałości żel. kółka (?). Długość zach. fragmentów 2,2 cm, 3,6 cm i 3,1 cm. **3.** Szydło żel., zachowane częściowo. Przekrój dłuższej części kolisty, krótszej – czworokątny. Długość zach. 12,9 cm. **4.** Dwa fragmenty żel. trzpienia, skorodowane. Długość zach. fragmentów: 3 cm i 4,1 cm. **5.** Gładzik kamienny o kształcie kolistym, zachowany w całości (powierzchnia miejscami ukruszona). Wymiary: 2,9×2,45×1,3 cm. **6.** Kubek typu I.1.A.1, zachowany częściowo, silnie przepalony. Powierzchnia gładka, ciemnoszara, miejscami ceglasta. Domieszka średnioziarnista. Wysokość 12 cm, średnica wylewu ok. 14 cm, średnica dna ok. 7,5 cm. **7.** Kubek typu IV.B, zachowany częściowo, przepalony. Powierzchnia gładka, szaro-brunatnoceglasta. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość 9,5 cm, średnica wylewu ok. 7 cm, średnica dna 5 cm. **8.** Misa typu I.1.A.1 z uchem, zachowana częściowo, przepalona. Powierzchnia zniszczona, pierwotnie gładka. Średnica wylewu ok. 30 cm. **9.** Naczynie gruszkowate wariantu B (?), zachowane częściowo z jednym uchem, silnie przepalone i zdeformowane. Powierzchnia gładka, ciemnoszaro-ceglasta. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 21 cm, średnica dna ok. 10,5 cm.

I: *adultus–maturus* (25–50 lat), płeć (?).

Datowanie: kultura przeworska, fazy (A_{1b}–)A_{2a}.

approx. 9 cm. **6.** Mug of type I.2.A.1, preserved almost in its entirety, burnt. Smooth, dark grey-ashen surface. Fine- and medium-grained temper. Height 12.5 cm, rim diameter approx. 13.5 cm, base diameter 7.5 cm. **7.** Nondescript pottery fragment, heavily burnt.

I: *maturus* (35–45 years of age), male.

Dating: Przeworsk culture, stage A_{1b}.

Feature 51 (cremation burial in a pit, with pyre remains) are 9, qtr. C / are 10, qtr. A (Pls. XXVI, XXXIX:1)

Discovered at a depth of 0.40–0.45 m. Circular in plan, measuring approx. 0.60–0.65 m in diameter; semi-circular in section, 0.25 m deep. The fill was black and, near the edges, grey. Cremated human bones and iron artefacts among pottery fragments in the central, black-coloured part of the pit.

Inventory (MZZ/A/1339): **1.** Iron brooch of type B-II / Gebhard 18b, partially preserved (missing the catch-plate with bent foot and part of the pin). Six-coil spring with an external chord. Bow circular in cross-section. Collar hammered flat (?). Pres. length 3.5 cm. **2.** Iron crescent-shaped knife of type Ia, partially preserved. Straight tang with a looped terminal with remains of an iron ring (?) passed through it. Length of pres. fragments 2.2 cm, 3.6 cm and 3.1 cm. **3.** Iron awl, partially preserved. Cross-section of the longer part circular, of the shorter part quadrangular. Preserved length 12.9 cm. **4.** Two fragments of an iron shaft, corroded. Length of pres. fragments 3 cm and 4.1 cm. **5.** Round polishing stone, preserved in its entirety (surface partially chipped). Dimensions: 2.9×2.45×1.3 cm. **6.** Mug of type I.1.A.1, partially preserved, burnt. Smooth, dark grey, here and there, brick red surface. Medium-grained temper. Height 12 cm, rim diameter approx. 14 cm, base diameter approx. 7.5 cm. **7.** Mug of type IV.B, partially preserved, burnt. Smooth, grey brownish brick-red surface. Fine-grained temper. Height 9.5 cm, rim diameter approx. 7 cm, base diameter 5 cm. **8.** Bowl of type I.1.A.1 with a handle, partially preserved, burnt. Damaged (originally smooth) surface. Rim diameter approx. 30 cm. **9.** Pear-shaped vessel of variant B (?), partially preserved, with one handle, heavily burnt and deformed. Smooth, dark grey-brick red surface. Fine-grained temper. Height approx. 21 cm, base diameter approx. 10.5 cm.

I: *adultus–maturus* (25–50 years of age), sex (?).

Dating: Przeworsk culture, phases (A_{1b}–)A_{2a}.

Obiekt 52 (grób ciałopalny, jamowy?, bez szczątków stosu)

ar 9, ćw. A (Tabl. XXVIII)

Odkryty na głębokości 0,45–0,50 m. Obiekt o nieuchwyconym zarysie na tle calca (brak dokumentacji rysunkowej profilu), wyróżniony na podstawie obecności zabytków: fragmentów naczynia, zalegającej obok żel. zapinki i śladowej ilości przepalonych kości ludzkich⁴⁴.

Inwentarz (MZZ/A/1340): **1.** Zapinka żel. typu H, zachowana w całości. Sprężyna 4(?)-zwojowa z górną cięciwą. Kabłąk w przekroju kolisty, nieco zgrubiał przy główce. Obejma zdobiona poprzecznym żłobkiem. Długość 3,2 cm. **2.** Kubek typu I.1.B.2, zachowany fragmentarycznie (m.in. brak ucha). Powierzchnia gładka, popielatoceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średnica wylewu 12 cm, średnica dna 8 cm. **3.** Dwa niecharakterystyczne fragmenty ceramiki. Powierzchnie chropowate, czarno-popielato-ceglaste. Domieszka gruboziarnista.

Datowanie: kultura przeworska, faza A₂.

Obiekt 53 (grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu)

ar 9, ćw. C (Tabl. XXVII, XXVIII)

Odkryty na głębokości 0,40 m. Zarys w planie kolisty, o średnicy ok. 0,65 m; w profilu półkolisty, o głębokości 0,35 m. Wypełnisko czarne, ze spalenizną. W centralnej partii jamy fragmenty naczyń; pomiędzy nimi przepalone kości ludzkie oraz zabytki żelazne (te ostatnie – wg dokumentacji opisowej – poniżej ceramiki, w spągu jamy).

Inwentarz (MZZ/A/1341): **1.** Zapinka żel. typu Gebhard 19d, zach. niemal kompletnie (m.in. brak igły). Sprężyna 4-zwojowa z górną cięciwą. Kabłąk w przekroju daszkowaty (przy główce). Obejma pierścieniowata; bezpośrednio za nią odgięta nóżka zdobiona poprzecznymi nacięciami. Długość 9,1 cm. **2.** Zapinka żel. typu A-II / zbliżona do typu Gebhard 18b, zachowana w całości. 4-zwojowa sprężyna z górną cięciwą. Kabłąk w przekroju taśmowaty (przy główce). Obejma profilowana. Długość 5,9 cm. **3.** Żel. nożyk sierpikowaty typu Ib, zachowany niemal kompletnie (krawędź ostrza ukruszona). Uchwyt tordowany, koniec zawinięty w uszko. Długość 16,5 cm. **4.** Szydło żel., zachowane w całości. Przekrój dłuższej części czworokątny, krótszej

Feature 52 (cremation burial in a pit?, without pyre remains)

are 9, qtr. A (Pl. XXVIII)

Discovered at a depth of 0.45–0.50 m. Feature outline imperceptible in the virgin soil (missing drawing documentation of the section), identified on the basis of the presence of artefacts: pottery fragments next to an iron brooch and a trace amount of cremated human bones.⁴⁴

Inventory (MZZ/A/1340): **1.** Iron brooch of type H, preserved in its entirety. Four(?)-coil spring with an external chord. Bow circular in cross-section, slightly thickened near the head. Collar decorated with a transverse groove. Length 3.2 cm. **2.** Mug of type I.1.B.2, partially preserved (missing the handle, among others). Smooth, ashen brick-red surface. Fine- and medium-grained temper. Rim diameter 12 cm, base diameter 8 cm. **3.** Two nondescript pottery fragments. Roughened, black-ashen-brick red surfaces. Coarse-grained temper.

Dating: Przeworsk culture, phase A₂.

Feature 53 (cremation burial in a pit, with pyre remains)

are 9, qtr. C (Pls. XXVII, XXVIII)

Discovered at a depth of 0.40 m. Circular in plan, measuring approx. 0.65 m in diameter; semi-circular in section, 0.35 m deep. Black fill, with burnt debris. Pottery fragments in the central part of the pit; among them, cremated human bones and iron artefacts (the latter – according to the written documentation – located below the pottery, at the bottom of the pit).

Inventory (MZZ/A/1341): **1.** Iron brooch of Gebhard type 19d, preserved almost in its entirety (missing the pin, among others). Four-coil spring with an external chord. Bow triangular in cross-section (near the head). Bent foot decorated with transverse incisions directly behind the ring-shaped collar. Length 9.1 cm. **2.** Iron brooch of type A-II / resembling Gebhard type 18b, preserved in its entirety. Four-coil spring with an external chord. Bow strip-shaped in cross-section (near the head). Profiled collar. Length 5.9 cm. **3.** Iron crescent-shaped knife of type Ib, preserved almost in its entirety (chipped edge of the blade). Spirally twisted tang with a looped terminal. Length 16.5 cm. **4.** Iron awl,

⁴⁴ Według dokumentacji kości „praktycznie nie było” i zapewne nie udało się ich wyeksplorować (było ich brak wśród materiałów udostępniowanych do opracowania).

⁴⁴ According to the documentation, the bones “were practically not present” and, likely, it was impossible to extract them (they are missing from the material made available for the study).

– kolisty; przy przejściu części czworokątnej w kolistą potrójne poprzeczne żłobki. Długość 14 cm. **5.** Igła żel. typu I, zachowana w całości. Trzon bliżej czubka lekko łukowato wygięty. Długość 9,8 cm. **6.** Kółko żel. z cienkiego pręta o czworokątnym przekroju i stykających się końcach, zachowane w całości. Średnica kółka ok. 2,3 cm. **7.** Kubek typu I.1(?).B.1, zachowany częściowo, silnie przepalony. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, szaro-ceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość ok. 11 cm, średnica wylewu ok. 12 cm, średnica dna ok. 9,5 cm. **8.** Misa typu I.A.1, zachowana we fragmentach z jednym uchem, silnie przepalona. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, ciemnoszaro-ceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Rekonstruowana wysokość ok. 13 cm, średnica dna ok. 9 cm. **9.** Dwuuche smukłe (?) naczynie wariantu B.1, zachowane częściowo, silnie przepalone i zdeformowane. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, szaro-popielatoceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średnica wylewu ok. 16 cm, średnica dna ok. 10 cm. **10.** Fragment ceramiki o chropowatej, popielatej powierzchni i średnioziarnistej domieszce

I: *adultus–maturus* (25–50 lat), płeć (?).

Datowanie: kultura przeworska, stadium A_{2a} (nr 10 – wczesna epoka żelaza?, na złożu wtórnym).

Obiekt 54 (grób ciałopalny, popielnicowy, ze szczątkami stosu)

ar 9, ćw. C (Tabl. XXVIII, XXXV:4, XL:4)

Odkryta na głębokości 0,55–0,65 m. Zarys w planie kolisty, o średnicy ok. 0,40 m; w profilu półkolisty, o głębokości 0,20 m. Wypełnisko czarne lub brunatnoczarne, ze spalenizną. W centralnej partii jamy fragmenty dwóch naczyń; wewnątrz jednego z nich, popielnicy (naczynie gruszkowate nr 3), niewielka ilość przepalonych kości ludzkich⁴⁵ i zapinka żelazna.

Inwentarz (MZZ/A/1342): **1.** Zapinka żel. o konstrukcji środkowolateńskiej, zbliżona do typu H, zachowana w całości. Sprężyna 4-zwojowa z górną cięciwą. Kabłąk w przekroju taśmowaty, rozszerzający się ku główce, silnie wysklepiony i załamany w przedniej części. Obejma profilowana, bezpośrednio za nią odgięta nóżka zdobiona poprzecznymi nacięciami; kolejne trzy nacięcia,

preserved in its entirety. Cross-section quadrangular in the longer part, circular in the shorter part; three transverse grooves at the transition from the quadrangular to the circular part. Length 14 cm. **5.** Iron needle of type I, preserved in its entirety. Slightly arched shaft near the tip. Length 9.8 cm. **6.** Iron ring from a thin rod with quadrangular cross-section and touching ends, preserved in its entirety. Ring diameter approx. 2.3 cm. **7.** Mug of type I.1(?).B.1, partially preserved, heavily burnt. Smooth, partially damaged, grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Height approx. 11 cm, rim diameter approx. 12 cm, base diameter approx. 9.5 cm. **8.** Bowl of type I.A.1, preserved in fragments, with one handle, heavily burnt. Smooth, partially damaged, dark grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Reconstructed height approx. 13 cm, base diameter approx. 9 cm. **9.** Slender (?) vessel with two handles, variant B.1, partially preserved, heavily burnt and deformed. Smooth, partially damaged, grey-ashen brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Rim diameter approx. 16 cm, base diameter approx. 10 cm. **10.** Pottery sherd with roughened, ashen surface and medium-grained temper.

I: *adultus–maturus* (25–50 years of age), sex (?).

Dating: Przeworsk culture, stage A_{2a} (no. 10 — Early Iron Age?, in secondary context).

Feature 54 (urn cremation burial, with pyre remains) are 9, qtr. C (Pls. XXVIII, XXXV:4, XL:4)

Discovered at a depth of 0.55–0.65 m. Circular in plan, measuring approx. 0.40 m in diameter; semi-circular in section, 0.20 m deep. Black or brownish black fill, with burnt debris. Fragments of two vessels in the central part of the pit; inside one of them — cinerary urn (pear-shaped vessel no. 3) — there was a small amount of cremated human bones⁴⁵ and an iron brooch.

Inventory (MZZ/A/1342): **1.** Iron brooch of the Middle La Tène construction, resembling type H, preserved in its entirety. Four-coil spring with an external chord. Bow strip-shaped in cross-section, expanding toward the head, high-arched and bent at the front. Bent foot decorated with transverse incisions directly behind the profiled collar; three additional incisions, forming a “pseudo-rib”, further down on the bent foot.

⁴⁵ Według dokumentacji w obiekcie odnotowano obecność przepalonych kości, których jednak było brak wśród materiałów udostępniowanych do opracowania.

⁴⁵ According to the documentation, cremated bones had been recorded in the feature; however, they were not included in the material made available for the study.

tworzące pseudo-grzebyk, w dalszej części odgiętej nóżki. Przy przejściu kabłąka w pochewkę plastyczny występ w kształcie zbliżonym do półksiężyca. Długość 4,8 cm. **2.** Kubek typu I.1/II.A.1, zachowany niemal kompletnie, przepalony. Powierzchnia gładka, szaro-brunatno-ceglasta. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość 7,5 cm, średnica wylewu 11 cm, średnica dna ok. 7,5 cm. **3.** Naczynie gruszkowate wariantu A.1, zachowane częściowo z jednym uchem, silnie przepalone i zdeformowane. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Domieszka drobnoziarnista. Rekonstruowana wysokość ok. 15 cm, średnica wylewu 11 cm, średnica dna ok. 6,5 cm.

Datowanie: kultura przeworska, faza A₂.

Obiekt 55 (grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu) ar 9, ćw. C/D (Tabl. XXIX, XXXIX:2)

Odkryty na głębokości ok. 0,40–0,45 m, zadokumentowany rysunkowo na głębokości 0,50 m. Zarys w planie kolisty, o średnicy ok. 0,55 m; w profilu półkolisty, o głębokości 0,25 m. Wypełnisko czarne, ze spalenizną; w nim liczne spękane naczynia, tworzące rodzaj wieńca wokół centrum jamy ze skupiskiem przepalonych kości ludzkich. Przy jednym z naczyń i w jego wnętrzu zabytki żelazne: zapinka, nożyk sierpikowaty, szydło, igła, a nieco dalej – kamienny gładzik.

Inwentarz (MZZ/A/1343): **1.** Zapinka żel. typu H, zachowana niemal kompletnie, skorodowana. Sprężyna 5-zwojowa z górną cięciwą. Kabłąk o przekroju zbliżonym do kolistego. Obejma profilowana. Przy przejściu kabłąka w pochewkę niewielki plastyczny występ. Długość 4,2 cm. **2.** Żel. nożyk sierpikowaty typu IIa, zachowany niemal kompletnie (ukruszony czubek ostrza). Uchwyt torowany z zakończeniem zawiniętym w niewielkie uszko, zorientowane poprzecznie do płaszczyzny ostrza. Długość 10,1 cm. **3.** Szydło żel., zachowane niemal kompletnie. Przekrój do ok. połowy długości czworokątny, w dalszej partii – kolisty; przy przejściu części czworokątnej w kolistą, na każdej krawędzi po pięć karbów. Długość zach. 10,7 cm. **4.** Igła żel. typu II, zachowana w całości. Długość 10,4 cm. **5.** Gładzik kamienny, zachowany w całości. Powierzchnia wypukła wyświecona (część pracująca?). Wymiary: 3,8×3,3×1,5 cm. **6.** Kubek typu I.1.A, zachowany niemal kompletnie, przepalony. Powierzchnia gładka, szaro-brunatno-ceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 9,5 cm, średnica wylewu ok. 11,5 cm, średnica dna ok. 8,5 cm. **7.** Kubek typu I.1.A, zachowany fragmentarycznie, silnie przepalony. Powierzchnia zniszczona, miejscami gładka, szaro-ceglasta. Domieszka drobnoziarnista.

At the transition between the bow and the catch-plate, a moulded protrusion resembling a crescent in shape. Length 4.8 cm. **2.** Mug of type I.1/II.A.1, preserved almost in its entirety, burnt. Smooth, grey-brown-brick red surface. Fine-grained temper. Height 7.5 cm, rim diameter 11 cm, base diameter approx. 7.5 cm. **3.** Pear-shaped vessel of variant A.1, partially preserved, with one handle, heavily burnt and deformed. Smooth, grey-brick red surface. Fine-grained temper. Reconstructed height approx. 15 cm, rim diameter 11 cm, base diameter approx. 6.5 cm.

Dating: Przeworsk culture, phase A₂.

Feature 55 (cremation burial in a pit, with pyre remains) are 9, qtr. C/D (Pls. XXIX, XXXIX:2)

Discovered at a depth of approx. 0.40–0.45 m, drawn at a depth of 0.50 m. Circular in plan, measuring approx. 0.55 m in diameter; semi-circular in section, 0.25 m deep. Black fill, with burnt debris and numerous cracked vessels forming a kind of a ring around the centre of the pit where there was a concentration of cremated human bones. Iron artefacts next to one of the vessels and inside it: a brooch, a crescent-shaped knife, an awl, a needle and — slightly further away — a polishing stone.

Inventory (MZZ/A/1343): **1.** Iron brooch of type H, preserved almost in its entirety, corroded. Five-coil spring with an external chord. Roughly circular cross-section of the bow. Profiled collar. Small moulded protrusion on the transition between the bow and catch-plate. Length 4.2 cm. **2.** Iron crescent-shaped knife of type IIa, preserved almost in its entirety (chipped tip of the blade). Spirally twisted tang terminating in a loop oriented transversely to the plane of the blade. Length 10.1 cm. **3.** Iron awl, preserved almost in its entirety. Square cross-section up to approx. half its length, later circular; at the transition from the quadrangular to the circular part, five notches on each edge. Pres. length 10.7 cm. **4.** Iron needle of type II, preserved in its entirety. Length 10.4 cm. **5.** Polishing stone, preserved in its entirety. Polished convex surface (working part?). Dimensions: 3.8×3.3×1.5 cm. **6.** Mug of type I.1.A, preserved almost in its entirety, burnt. Smooth, grey-brown-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Height 9.5 cm, rim diameter approx. 11.5 cm, base diameter approx. 8.5 cm. **7.** Mug of type I.1.A, fragmentarily preserved, heavily burnt. Damaged, partially smooth, grey-brick red surface. Fine-grained temper. Rim diameter approx. 10 cm, base diameter

Średnica wylewu ok. 10 cm, średnica dna ok. 7 cm. **8.** Misa typu I.1.A.1, zachowana częściowo z jednym uchem, silnie przepalona. Powierzchnia zniszczona, ciemnoszaro-ceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średnica wylewu ok. 30 cm (?). **9.** Jednoucha naczynie gruszkowate (?) wariantu A.1, zachowane częściowo, silnie przepalone i zdeformowane. Powierzchnia zniszczona, miejscami gładka, szaro-ceglasta. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 28 cm, średnica wylewu ok. 12,5 cm, średnica dna ok. 10 cm.

I: *adultus* (25–35 lat), kobieta (?).

Datowanie: kultura przeworska, faza A₂.

Obiekt 56 (grób ciałopalny, popielnicowy, bez szczątków stosu)

ar 8, ćw. C (Tabl. XXX, XXXIX:3)

Odkryty na głębokości 0,45 m. Obiekt o nieuchwyconym zarysie na tle calca, wyróżniony na podstawie obecności ustawionego naczynia, wypełnionego przepalonymi kośćmi ludzkimi.

Inwentarz (MZZ/A/1344): **1.** Naczynie typu D.1, zachowane niemal kompletnie. Powierzchnia chropowata, w górnej partii gładka, szara. Domieszka średnioziarnista. Wysokość ok. 18,5–19 cm, średnica wylewu ok. 16,5–19 cm, średnica dna ok. 10,5 cm.

I: *adultus–maturus* (25–45 lat), kobieta (?).

Datowanie: kultura przeworska, faza B₂.

Obiekt 57 (grób ciałopalny?, bez szczątków stosu)

ar 5, ćw. B (Tabl. XXX)

Odkryty na głębokości 0,45 m. Obiekt o nieuchwyconym zarysie na tle calca, wyróżniony na podstawie obecności fragmentów naczynia. Nie stwierdzono obecności przepalonych kości ludzkich.

Inwentarz (MZZ/A/1345): **1.** Kubek typu II.A.1, zachowany częściowo, przepalony. Powierzchnia gładka, popielatobrazowa, zdobiona wąskim pasmem ornamentu ujętym między dwie linie ryte (motywy linii zygzakowatej i pionowych nakłuć). Domieszka drobnoziarnista. Wysokość 11 cm, średnica wylewu 12 cm, średnica dna 8 cm.

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b}–A₂.

Obiekt 58 (grób ciałopalny?, bez szczątków stosu)

ar 5, ćw. B (Tabl. XXX)

Odkryty na głębokości 0,50 m. Obiekt o nieuchwyconym zarysie na tle calca, wyróżniony na podstawie obecności fragmentów ceramiki. Nie stwierdzono obecności przepalonych kości ludzkich.

approx. 7 cm. **8.** Bowl of type I.1.A.1, partially preserved, with one handle, heavily burnt. Damaged, dark grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Rim diameter approx. 30 cm (?). **9.** Pear-shaped (?) vessel with one handle (?), variant A.1, partially preserved, heavily burnt and deformed. Damaged, partially smooth, grey-brick red surface. Fine-grained temper. Height approx. 28 cm, rim diameter approx. 12.5 cm, base diameter approx. 10 cm.

I: *adultus* (25–35 years of age), female (?).

Dating: Przeworsk culture, phase A₂.

Feature 56 (urn cremation burial, without pyre remains)

are 8, qtr. C (Pls. XXX, XXXIX:3)

Discovered at a depth of 0.45 m. Feature outline imperceptible against the virgin soil, identified on the basis of the presence of a standing vessel filled with cremated human bones.

Inventory (MZZ/A/1344): **1.** Vessel of type D.1, preserved almost in its entirety. Roughened (smooth in the upper part), grey surface. Medium-grained temper. Height approx. 18.5–19 cm, rim diameter approx. 16.5–19 cm, base diameter approx. 10.5 cm.

I: *adultus–maturus* (25–45 years of age), female (?).

Dating: Przeworsk culture, phase B₂.

Feature 57 (cremation burial?, without pyre remains)

are 5, qtr. B (Pl. XXX)

Discovered at a depth of 0.45 m. Feature outline imperceptible against the virgin soil; identified on the basis of the presence of pottery fragments. Cremated human bones were not registered.

Inventory (MZZ/A/1345): **1.** Mug of type II.A.1, partially preserved, burnt. Smooth, ashen brown surface, decorated with a narrow band of ornament (zigzag line and vertical punctures) between two grooved lines. Fine-grained temper. Height 11 cm, rim diameter 12 cm, base diameter 8 cm.

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b}–A₂.

Feature 58 (cremation burial?, without pyre remains)

are 5, qtr. B (Pl. XXX)

Discovered at a depth of 0.50 m. Feature outline imperceptible against the virgin soil; identified on the basis of the presence of pottery fragments. Cremated human bones were not registered.

Inwentarz (MZZ/A/1346): **1.** Kubek typu I.1 (?), zachowany częściowo (m.in. brak wylewu), przepalony. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość zach. 6 cm, średnica dna ok. 8 cm. **2.** Niecharakterystyczny fragment ceramiki o chropowatej powierzchni.

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b}-A₂? (nr 2 – wczesna epoka żelaza?, na złożu wtórnym).

Obiekt 59 (zniszczony grób ciałopalny?)

ar 60, ćw. D

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). Zniszczony, zawierający nieliczne zabytki i przepalone kości ludzkie⁴⁶.

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Cztery przepalone niecharakterystyczne fragmenty ceramiki.

I: nieokreślone.

Datowanie: młodszy okres przedrzymski lub okres wpływów rzymskich?

Obiekt 60 (zniszczony grób ciałopalny, ze szczątkami stosu)

ar 60, ćw. D

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). Zniszczony, zawierający spaleniznę, pojedyncze przepalone kości ludzkie i fragment ceramiki.

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Fragment skorodowanej żel. blaszki (zabytek starożytny?). **2.** Niecharakterystyczny fragment przepalanej ceramiki.

I: *infans I/II* (2–10 lat).

Datowanie: młodszy okres przedrzymski lub okres wpływów rzymskich?

Obiekt 61 (zniszczony grób ciałopalny?)

ar 60, ćw. D (Tabl. XXX)

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). Zniszczony, zawierający w brunatnym wypełnisku kilka fragmentów ceramiki.

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Przepalony fragment naczynia, zdobiony liniami w układzie trójkątów. Powierzchnia gładka, szara. Domieszka drobnoziarnista.

Inventory (MZZ/A/1346): **1.** Mug of type I.1 (?), partially preserved (missing the rim, among others), burnt. Smooth, grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Pres. height 6 cm, base diameter approx. 8 cm. **2.** Nondescript pottery fragment with roughened surface.

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b}-A₂? (no. 2 – Early Iron Age?, in secondary context).

Feature 59 (destroyed cremation burial?)

are 60, qtr. D

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation and record of the feature's top level). Destroyed, with cremated human bones and few artefacts.⁴⁶

Inventory (missing inv. no.): **1.** Four burnt, nondescript pottery fragments.

I: undetermined.

Dating: late pre-Roman period or Roman period?

Feature 60 (destroyed cremation burial, with pyre remains)

are 60, qtr. D

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation and record of the feature's top level). Destroyed, with burnt debris, cremated human bones and one fragment of pottery.

Inventory (missing inv. no.): **1.** Fragment of a corroded iron sheet (ancient object?). **2.** Nondescript fragment of burnt pottery.

I: *infans I/II* (2–10 years of age).

Dating: late pre-Roman period or Roman period?

Feature 61 (destroyed cremation burial?)

are 60, qtr. D (Pl. XXX)

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation and record of the feature's top level). Destroyed, with a few pottery fragments in the brown fill.

Inventory (missing inv. no.): **1.** Burnt fragment of a vessel, decorated with lines arranged into triangles. Smooth, grey surface. Fine-grained temper. **2.** Two burnt pottery

⁴⁶ Według dokumentacji w obiekcie odnotowano również obecność przedmiotów metalowych, wzmiankowanych jako „współczesne” i „fragm. odłamków” (pocisku?), których jednak było brak wśród materiałów udostępnionych do opracowania.

⁴⁶ According to the documentation, metal objects referred to as “modern” and “shrapnel frags” (from a missile?) had been recorded in the feature; however, they were not present in the material made available for the study.

2. Dwa przepalone fragmenty ceramiki, w tym ułamek załomu brzuśca. Powierzchnia gładka, szara. Domieszka drobnoziarnista.

Datowanie: kultura wielbarska, fazy B₂/C₁-D.

Obiekt 62 (zniszczony grób ciałopalny?)

ar 60, ćw. B (Tabl. XXX)

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). W czarno-brunatnym wypełnisku nieliczne zabytki. Brak kości ludzkich.

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Fragment naczynia typu XVIIIA/B. Brzusiec zaokrąglony. Powierzchnia gładka, szara. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość zach. ok. 5,5 cm, średnica wylewu ok. 6–7 cm. **2.** Przepalony fragment naczynia zdobiony na brzuścu pasmem zakreskowanych trójkątów, poniżej których dwie poziome bruzdy. Powierzchnia gładka, szara. Domieszka drobnoziarnista. **3.** Dziesięć niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, w tym o chropowatej powierzchni.

Datowanie: kultura wielbarska, fazy B₂/C₁-D (nr 3 – wczesna epoka żelaza?, na złożu wtórnym).

Obiekt 63 (zniszczony grób ciałopalny?)

ar 60, ćw. B

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). W brunatnym wypełnisku kilka fragmentów ceramiki. Brak kości ludzkich.

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Cztery niecharakterystyczne przepalone fragmenty ceramiki, w tym jeden fragment naczynia wykonanego przy użyciu koła garncarskiego.

Datowanie: kultura wielbarska?, fazy C_{1b}-D?

Obiekt 64 (grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu)

ar 60, ćw. B (Tabl. XXX)

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). W wypełnisku ze spalenizną bardzo drobne przepalone kości ludzkie i pojedyncze fragmenty ceramiki.

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Dwa fragmenty naczynia (jednego?) zdobionego liniami tworzącymi układ trójkątów lub zygzaka. Powierzchnia gładka, szara. Domieszka drobnoziarnista. **2.** Siedem niecharakterystycznych przepalonych fragmentów ceramiki.

I: *iuvenis* (15–20 lat), płeć (?).

Datowanie: kultura wielbarska, fazy B₂/C₁-D.

fragments, including one from the maximum body diameter. Smooth, grey surface. Fine-grained temper.

Dating: Wielbark culture, phases B₂/C₁-D.

Feature 62 (destroyed cremation burial?)

are 60, qtr. B (Pl. XXX)

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation and record of the feature's top level). Blackish brown fill with few artefacts. Human bones not present.

Inventory (missing inv. no.): **1.** Fragment of a vessel of type XVIIIA/B. Rounded body. Smooth, grey surface. Fine-grained temper. Pres. height approx. 5.5 cm, rim diameter approx. 6–7 cm. **2.** Burnt fragment of a vessel decorated on the body with a band of hatched triangles above two horizontal grooves. Smooth, grey surface. Fine-grained temper. **3.** Ten nondescript pottery fragments, including with roughened surface.

Dating: Wielbark culture, phases B₂/C₁-D (no. 3 — Early Iron Age?, in secondary context).

Feature 63 (destroyed cremation burial?)

are 60, qtr. B

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation and record of the feature's top level). Brown fill with a few pottery fragments. Human bones not present.

Inventory (missing inv. no.): **1.** Four burnt, nondescript pottery fragments, including one fragment of a vessel made with the help of a potter's wheel.

Dating: Wielbark culture?, phases C_{1b}-D?

Feature 64 (cremation burial in a pit, with pyre remains)

are 60, qtr. B (Pl. XXX)

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation and record of the feature's top level). In the fill with burnt debris, very small cremated human bones and few pottery fragments.

Inventory (missing inv. no.): **1.** Two fragments of (one?) vessel decorated with lines forming an arrangement of triangles or a zigzag. Smooth, grey surface. Fine-grained temper. **2.** Seven burnt, nondescript pottery fragments.

I: *iuvenis* (15–20 years of age), sex (?).

Dating: Wielbark culture, phases B₂/C₁-D.

Obiekt 65 (grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu) ar 60, ćw. B (Tabl. XXX)

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach w planie, o głębokości do 0,65–0,68 m od poziomu darni (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). Wypełnisko czarne, ze spalenizną, zawierające nieliczne zabytki i niewielką ilość przepalonych kości ludzkich.

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Fragment trójwarstwowego grzebienia kościanego, przepalony. **2.** Fragment naczynia zdobionego na brzuscu poziomą plastyczną listwą (?). Powierzchnia gładka, brązowa. Domieszka drobnoziarnista. **3.** Fragment naczynia zdobionego wąskim pasmem ornamentu ujętym między dwie linie ryte (motyw grup ukośnych żłobków). Powierzchnia gładka, ceglasta. Domieszka drobnoziarnista. **4.** Trzy fragmenty zniszczonego naczynia o pogrubionym wylewie. Powierzchnia gładka, szara. Domieszka drobnoziarnista. **5.** Kilkanaście niecharakterystycznych, przepalonych fragmentów ceramiki.

I: *infans I/II* (5–7 lat).

Datowanie: kultura wielbarska, fazy B₂/C₁–D (nr 3, 4 – kultura przeworska, młodszy okres przedrzymski [nr 3] lub wczesny okres wpływów rzymskich? [nr 4], na złożu wtórnym).

Obiekt 66 (grób ciałopalny, popielnicowy, ze szczątkami stosu)

ar 59, ćw. C (Tabl. XXXI, XXXII)

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). Wypełnisko czarne, ze spalenizną, o głębokości 0,40 m. W jego spagowej partii ustawiona popielnica (waza nr 13?), wewnątrz której przepalone kości, żel. klucz do szkatułki (nr 4) i jeden z przęślików. Nad popielnicą, w warstwie czarnej ziemi z przepalonymi kośćmi i licznymi fragmentami ceramiki, okucie zamka szkatułki (nr 6), szklany paciorek (nr 8), przęślik, żel. szpila hakowa (nr 2) i igła (nr 3). Ponadto w obiekcie także nieliczne kości zwierzęce.

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Sprzączka żel. typu D 1, o półokrągłej, jednodzielnej ramie o romboidalnym przekroju; brak kolca. Wymiary: ok. 4×5 cm. **2.** Trzy fragmenty żel. szpili hakowej; trzon w przekroju kolistym. Długość zach. 3,65 cm. **3.** Igła żel. typu II; otwór wybity w rowku na główce. Długość ok. 10 cm. **4.** Klucz żel. o U-kształtnym piórze, typu A. Trzon przekroju czworokątny. Koniec uchwytu zwinięty w pierścień z przewleczonym przezeń żel. kółkiem. Długość zach. fragmentów 8,4 i 5,8 cm (bez kółka), wymiary kółka 1,6×1,9 cm. **5.** Sprężyna zamka żel. Długość ok. 8,7 cm. **6.** Okucie żel. zamka szkatułki, łączące

Feature 65 (cremation burial in a pit, with pyre remains) are 60, qtr. B (Pl. XXX)

Feature outline and dimensions undetermined in plan, reaching the depth of 0.65–0.68 m from the turf level (missing drawing documentation and record of the feature's top level). Black fill with burnt debris, a few artefacts and small amount of cremated human bones.

Inventory (missing inv. no.): **1.** Fragment of a three-layer, bone comb, burnt. **2.** Fragment of a vessel decorated on the body with a horizontal cordon (?). Smooth, brown surface. Fine-grained temper. **3.** Fragment of a vessel decorated with a narrow band of ornament (groups of oblique grooves) between two grooved lines. Smooth, brick red surface. Fine-grained temper. **4.** Three fragments of a destroyed vessel with thickened rim. Smooth, grey surface. Fine-grained temper. **5.** Over a dozen nondescript pottery fragments, burnt.

I: *infans I/II* (5–7 years of age).

Dating: Wielbark culture, phases B₂/C₁–D (nos. 3, 4 — Przeworsk culture, late pre-Roman period [no. 3] or early Roman period? [no. 4], in secondary context).

Feature 66 (urn cremation burial, with pyre remains) are 59, qtr. C (Pls. XXXI, XXXII)

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation and record of the feature's top level). Black fill with burnt debris, 0.40 cm deep. Cinerary urn (vase no. 13) containing cremated bones, iron key to a casket (no. 4) and one of the spindle whorls, placed in the bottom part of the pit. Located above the urn, in a layer of black earth with cremated bones and numerous potsherds: a fitting of a casket lock (no. 6), a glass bead (no. 8), a spindle whorl, an iron hook-pin (no. 2) and a needle (no. 3). Moreover, scarce animal bones present in the feature.

Inventory (missing inv. no.): **1.** Iron buckle of type D 1 with semi-circular, one-piece frame with rhomboidal cross-section; the pin is missing. Dimensions: approx. 4×5 cm. **2.** Three fragments of an iron hook-pin; shaft circular in cross-section. Pres. length 3.65 cm. **3.** Iron needle of type II, with an eye pierced in a groove on the head. Length approx. 10 cm. **4.** Iron key with U-shaped bit, type A. Shaft quadrangular in cross-section. Looped handle terminal, with an iron ring passed through the loop. Length of pres. fragments 8.4 and 5.8 cm (without the ring), ring dimensions 1.6×1.9 cm. **5.** Iron lock

cechy typów 2 i 10. Jedno z zakończeń prostokątne, drugie zaokrąglone, w każdym pojedynczy otwór na nit. Wymiary zach. 2,2×7 cm. **7.** Bryłki stopionego brązu, jedna z nich z przywartymi drobinami skorodowanego żelaza. **8.** Fragmenty paciorka (paciorków?) z niebieskiego, przezroczystego szkła. **9.** Dwustożkowy przęślik gliniany z wklęsłymi biegunami. Barwa szara. Domieszka drobnoziarnista. Średnica 2,7–2,9 cm, wysokość 1,6 cm. **10.** Dwustożkowy przęślik gliniany z wklęsłymi biegunami Barwa szara. Domieszka drobnoziarnista. Średnica 2,8–2,9 cm, wysokość 1,5 cm. **11.** Niemal kulisty przęślik gliniany, pierwotnie z wklęsłymi biegunami, silnie przepalony i zdeformowany. Barwa ciemnoszaro-szara. Domieszka drobnoziarnista. Średnica zach. ok. 4 cm, wysokość 3,3 cm. **12.** Misa zbliżona do typu B.3, o prawie cylindrycznym wylewie, zachowana niemal kompletnie. Na brzuszku zdobienie za pomocą grup owalnych lub kolistych dołków. Powierzchnia gładka, miejscami zniszczona, szara. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość ok. 12–13 cm, średnica wylewu 18 cm, średnica dna ok. 9 cm. **13.** Trójucha waza zbliżona do typu A.4 (popielnica?), zachowana w drobnych fragmentach, silnie przepalona. Wylew podkreślony bruzdą; brzusek zdobiony dookólną listwą plastyczną na wysokości dolnej nasady uch oraz, niżej, poziomymi liniami, między którymi pasmo złożone z grup ukośnych równoległych linii i kolistych dołków. Powierzchnia gładka, ciemnoszaro-brązowo-ceglasta. Domieszka drobnoziarnista. Średnica wylewu ok. 20–30 cm, średnica dna ok. 11,5 cm. **14.** Waza typu A.1.3, zachowana częściowo, przepalona. Na „szyjce” zdobienie w postaci trzech układów ukośnych linii tworzących dwa stykające się wierzchołkami trójkąty. Powierzchnia gładka, ciemnoszaro-szaro-ceglasta. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 15,5 cm, średnica wylewu ok. 18 cm, średnica dna 9 cm. **15.** Misa zbliżona do typu D.2, zachowana częściowo. Brzusek w kształcie wycinka kuli; dno wydzielone. Powierzchnia gładka, szarobrunatna. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość ok. 8 cm, średnica wylewu ok. 13 cm, średnica dna ok. 6,5 cm. **16.** Naczynko typu B.8, z dookólną, miejscami zagładzaną, bruzdą pod wylewem, zachowane niemal kompletnie. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość ok. 4,5 cm, średnica wylewu ok. 5,5 cm, średnica dna ok. 3,5 cm. **17.** Miseczka typu E.4 (ewentualnie E.1.3, jeśli dno wklęsłe), silnie przepalona i zdeformowana. Powierzchnia gładka, szara. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 3,5 cm, średnica wylewu ok. 6,5 cm. **18.** Miseczka typu E.1.4b, silnie przepalona i zdeformowana. Powierzchnia gładka, ciemnoszaro-ceglasta. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 5,5 cm,

spring. Length approx. 8.7 cm. **6.** Iron fitting of a casket lock, combining features of types 2 and 10. One of the terminals rectangular, the other one rounded, each has a single rivet hole. Pres. dimensions: 2.2×7 cm. **7.** Lumps of melted bronze, one with particles of corroded iron adhered to it. **8.** Fragment of a bead (beads?) of transparent, blue glass. **9.** Biconical, clay spindle whorl with concave opposite ends. Grey. Fine-grained temper. Diameter 2.7–2.9 cm, height 1.6 cm. **10.** Biconical, clay spindle whorl with concave opposite ends. Grey. Fine-grained temper. Diameter 2.8–2.9 cm, height 1.5 cm. **11.** Nearly spherical, clay spindle whorl, originally with concave opposite ends, heavily burnt and deformed. Grey-dark grey in colour. Fine-grained temper. Pres. diameter approx. 4 cm, height 3.3 cm. **12.** Bowl resembling type B.3, with an almost cylindrical rim, preserved almost in its entirety. Decorated on the body with a group of oval or round depressions. Smooth, partially damaged, grey surface. Fine- and medium-grained temper. Height approx. 12–13 cm, rim diameter 18 cm, base diameter approx. 9 cm. **13.** Vase with three handles, resembling type A.4 (cinerary urn?), preserved in small fragments, heavily burnt. Rim marked with a groove; body decorated with a circumferential cordon at the lower handle base level and, slightly lower, with horizontal lines enclosing a band composed of oblique, parallel lines and round depressions. Smooth, dark grey-brown-brick red surface. Fine-grained temper. Rim diameter approx. 20–30 cm, base diameter approx. 11.5 cm. **14.** Vase of type A.1.3, partially preserved, burnt. On the “neck”, an ornament in the shape of three arrangements of oblique lines forming two triangles touching at the vertices. Smooth, dark grey-grey-brick red surface. Fine-grained temper. Height approx. 15.5 cm, rim diameter approx. 18 cm, base diameter 9 cm. **15.** Bowl resembling type D.2, partially preserved. Body in the shape of a section of a sphere; well-defined base. Smooth, greyish brown surface. Fine- and medium-grained temper. Height approx. 8 cm, rim diameter approx. 13 cm, base diameter approx. 6.5 cm. **16.** Small vessel of type B.8, with a circumferential, partially obliterated groove under the rim, preserved almost in its entirety. Smooth, grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Height approx. 4.5 cm, rim diameter approx. 5.5 cm, base diameter approx. 3.5 cm. **17.** Small bowl of type E.4 (possibly E.1.3 if the base was concave), heavily burnt and deformed. Smooth, grey surface. Fine-grained temper. Height approx. 3.5 cm, rim diameter approx. 6.5 cm. **18.** Small bowl of type E.1.4b, heavily burnt and deformed. Smooth, dark grey-brick red surface.

średnica wylewu 8 cm. **19.** Fragmenty naczynka o wychylonym wylewie i o zaokrąglonym brzuścu, silnie przepalone i zdeformowane. Powierzchnia zniszczona, żółto-ciemnoszara. Domieszka drobno-, średnio- i gruboziarnista. Średnica wylewu ok. 7–10 cm.

I: *adultus* (25–35 lat), kobieta.

II: kości bydła, kury domowej, kuraków (cf. kury domowej), ptaka nieoznaczonego gatunku oraz nieoznaczone.

Datowanie: kultura przeworska, faza B₂.

Obiekt 67 (zniszczony grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu)

ar 6, ćw. C

Rozwleczony przez orkę obiekt o nieokreślonym zarysie, o wymiarach w planie ok. 0,90×0,90 m (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). W wypełniku, ze spalenizną, nieliczne zabytki i przepalone kości ludzkie.

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Fragment „żel. zapinki” (zaginął). **2.** Dziewięć niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, w tym jeden przepalony fragment naczynia wykonanego przy użyciu koła garncarskiego.

I: *iuvenis* (12–15 lat), płeć (?).

Datowanie: kultura wielbarska?, fazy C_{1b}–D?

Obiekt 68 (grób ciałopalny, jamowy?, bez szczątków stosu)

ar 6, ćw. C (Tabl. XXXIII)

Obiekt o nieuchwyconym zarysie na tle calca (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu), wyróżniony na podstawie obecności fragmentów ceramiki i niewielkiej ilości przepalonych kości ludzkich.

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Kubek typu I.1.A.1, zachowany częściowo (m.in. brak ucha), przepalony. Powierzchnia gładka, szarobrunatna. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 12 cm, średnica wylewu ok. 16 cm, średnica dna ok. 7,5 cm. **2.** Miniaturowy kubek typu V, zachowany częściowo (m.in. brak ucha), przepalony. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość 5,5 cm, średnica dna ok. 4,5 cm. **3.** Misa typu IV, zachowana częściowo, przepalona. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Wysokość ok. 15 cm, średnica wylewu ok. 27 cm, średnica dna 14 cm. **4.** Naczynie baniaste (?) wariantu A.1, zachowane fragmentarycznie z jednym uchem. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średnica wylewu ok. 16 cm.

I: *iuvenis* (15–20 lat), kobieta (?).

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b}–A₂.

Fine-grained temper. Height approx. 5.5 cm, rim diameter 8 cm. **19.** Fragments of vessel with everted rim and rounded body, heavily burnt and deformed. Damaged, yellow-dark grey surface. Fine-, medium- and coarse-grained temper. Rim diameter approx. 7–10 cm.

I: *adultus* (25–35 years of age), female.

II: bones of cattle, chicken, gallinacean (cf. chicken), a bird of undetermined species and unidentified.

Dating: Przeworsk culture, phase B₂.

Feature 67 (destroyed cremation burial in a pit, with pyre remains)

are 6, qtr. C

Feature of undetermined outline, diffused by ploughing, measuring approx. 0.90×0.90 m in plan (missing drawing documentation and record of the feature's top level). The fill contained burnt debris, scarce artefacts and cremated human bones.

Inventory (missing inv. no.): **1.** Fragment of an “iron brooch” (lost). **2.** Nine nondescript pottery fragments, including one burnt fragment of a vessel made with the help of a potter's wheel.

I: *iuvenis* (12–15 years of age), sex (?).

Dating: Wielbark culture?, phases C_{1b}–D?

Feature 68 (cremation burial in a pit?, without pyre remains)

are 6, qtr. C (Pl. XXXIII)

Feature outline imperceptible against the virgin soil (missing drawing documentation and record of the feature's top level); identified on the basis of the presence of pottery fragments and a small amount of cremated human bones.

Inventory (missing inv. no.): **1.** Mug of type I.1.A.1, partially preserved (missing the handle, among others), burnt. Smooth, greyish brown surface. Fine-grained temper. Height approx. 12 cm, rim diameter approx. 16 cm, base diameter approx. 7.5 cm. **2.** Miniature mug of type V, partially preserved (missing the handle, among others), burnt. Smooth, grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Height 5.5 cm, base diameter approx. 4.5 cm. **3.** Bowl of type IV, partially preserved, burnt. Smooth, grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Height approx. 15 cm, rim diameter approx. 27 cm, base diameter 14 cm. **4.** Globular vessel (?) of variant A.1, fragmentarily preserved, with one handle. Smooth, grey-brick red surface. Fine- and medium-grained temper. Rim diameter approx. 16 cm.

I: *iuvenis* (15–20 years of age), female (?).

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b}–A₂.

Obiekt 69 (zniszczony grób ciałopalny, bez szczątków stosu)

ar 5, ćw. A (Tabl. XXXII)

Obiekt o nieuchwyconym zarysie na tle calca („lekkie zaciemnienie brązowawej ziemi”), wyróżniony na podstawie obecności fragmentów ceramiki i niewielkiej ilości przepalonych kości ludzkich (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu).

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Fragment wylewu wariantu A.1, przepalony. **2.** Sześć niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, przepalonych.

I: *iuvenis–adultus* (15–20 lat), płeć (?).

Datowanie: kultura przeworska, fazy A_{1b}–A₂.

Obiekt 70 (grób inhumacyjny)

ar 6, ćw. A (Tabl. XXXII)

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu)⁴⁷. Od strony N i NE naruszony przez wkop nowożytny („okop”). W stropie obiektu „rozległa” warstwa kamieni, wśród których destrukty grobu ciałopalnego (?): fragmenty ceramiki (nr 2), śladowa ilość przepalonych kości ludzkich oraz – przy krawędzi współczesnego wkopu albo już w jego obrębie – zapinka żel. (nr 1). Na głębokości 0,90–1,20 m „układy kamieni”, a pod nimi – na głębokości 1,20 m – w obrębie „obudowy” z kamieni mierzących ok. 0,20×0,30 m (a także większych i mniejszych), „bliżej narożnika SW” – pochówek inhumacyjny, bez wyposażenia. Szkielet źle zachowany, w układzie na wznak, zorientowany wzdłuż osi E-W, z czaszką w kierunku E, z lekkim odchyleniem w kierunku SE⁴⁸.

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Zapinka żel. typu A.158, zachowana częściowo (brak igły i pochewki), skorodowana; sprężyna 4-zwojowa z górną cięciwą (konstrukcja

Feature 69 (destroyed cremation burial, without pyre remains)

are 5, qtr. A (Pl. XXXII)

Feature outline imperceptible against the virgin soil (“slight darkening of brownish earth”); identified on the basis of the presence of pottery fragments and a small amount of cremated human bones (missing drawing documentation and record of the feature’s top level).

Inventory (missing inv. no.): **1.** Rim fragment of variant A.1, burnt. **2.** Six nondescript pottery fragments, burnt.

I: *iuvenis–adultus* (15–20 years of age), sex (?).

Dating: Przeworsk culture, phases A_{1b}–A₂.

Feature 70 (inhumation burial)

are 6, qtr. A (Pl. XXXII)

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation and record of the feature’s top level).⁴⁷ Disturbed from the N and NE by a modern cut (“trench”). In the top part of the feature, an “extensive” stone layer with the remains of a destroyed cremation burial (?): pottery fragments (no. 2), a trace amount of cremated human bones and — next to the edge of the modern cut or within its area — an iron brooch (no. 1). “Stone arrangements” at a depth of 0.90–1.20 m, below them — at a depth of 1.20 m — in a “casing” of stones measuring approx. 0.20×0.30 m (also larger and smaller), “closer to the SW corner” — an inhumation burial, without grave goods. The skeleton was poorly preserved, lying in supine position, oriented along the E-W axis, with the skull toward the E, with a slight deviation to the SE.⁴⁸

Inventory (missing inv. no.): **1.** Iron brooch of type A.158, partially preserved (missing the pin and catch-plate), corroded; four-coil spring with an external chord (one-piece

47 Podczas badań, stropową – zniszczoną – partię obiektu, w obrębie której odkryto zapinkę, fragmenty naczyń i przepalone kości, sugerujące obecność pochówku ciałopalnego, wyróżniono jako obiekt 13 (72)/97. Z kolei zarejestrowanej głębiej jamie z pochówkiem inhumacyjnym nadano nr obiektu 16 (75)/97. Wspomniane zabytki (zapinka, ceramika) i przepalone kości zalegały prawdopodobnie na złożu wtórnym w zasypisku grobu inhumacyjnego, a częściowo także być może w obrębie nowożytnego wkopu.

48 Opis orientacji szkieletu przytoczono za zapisem w dzienniku badań. Z kolei na planie zbiorczym obiekt 70 (w oryginalnej dokumentacji: 16 [75]/97) był zorientowany na osi E-W, z lekkim odchyleniem w kierunku NE, i dlatego tak oznaczono go na planie stanowiska w niniejszej publikacji (Plan 1).

47 During the excavations, the top — destroyed — part of the feature, where a brooch, pottery fragments and cremated bones were located, suggesting the presence of a cremation burial, was recorded separately as feature 13 (72)/97. The pit with the inhumation burial was recorded as feature 16 (75)/97. The aforementioned artefacts (brooch, pottery) and cremated bones were probably a secondary deposit in the backfill of the inhumation grave and, partially, maybe also within the area of the modern cut.

48 The description of the skeleton orientation is given after a note in the excavation journal. In the collective plan of the site, feature 70 (16[75]/97 in the original documentation) was oriented on the E-W axis, with a slight deviation towards the NE, and this is how it was marked in the plan of the site in this publication (Plan 1).

jednoczęściowa). Długość zach. ok. 6 cm. **2.** Kilka niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, w tym przepalone. **I** (pochówek inhumacyjny): *maturus* (35–45 lat), kobieta. **Datowanie** (pochówek inhumacyjny): wczesne średniowiecze (nr 1 i 2? – kultura wielbarska, fazy C_{1b}–C₂, na złożu wtórnym), ewentualnie kultura wielbarska, fazy C_{1b}–D.

Obiekt 71 (zniszczony? grób ciałopalny, jamowy, ze szczątkami stosu)

ar 5, ćw. A / ar 6, ćw. C

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). W wypełnisku zawierającym spaleniznę duża ilość przepalonych kości ludzkich. Brak innych zabytków (brak nr. inw.).

I: 1. *Infans I*. 2. *adultus–maturus* (30–50 lat), mężczyzna⁴⁹.

Datowanie: młodszy okres przedrzymski lub okres wpływów rzymskich?

Obiekt 72 (zniszczony grób ciałopalny, popielnicowy, ze szczątkami stosu)

ar 6, ćw. A (Tabl. XXXIII)

Obiekt o nieokreślonym zarysie i wymiarach (brak dokumentacji rysunkowej i niwelacji stropu). Zniszczony, z wypełniskiem zawierającym spaleniznę. W nim spękana popielnica (misa nr 2?), wśród fragmentów której przepalono kości ludzkie i brązowa zapinka.

Inwentarz (brak nr. inw.): **1.** Kabłąk nadtopionej brązowej zapinki grupy A.II/IV, typu 3.1a; brak główki i sprężyny. Kabłąk zdobiony trzema podłużnymi pasmami tzw. płaskiego pseudoperelkowania, w przekroju taśmowaty; grzebyki na kabłąku i nóżce profilowane. Długość zach. 5,1 cm. **2.** Misa typu B.5 (popielnica?), zachowana częściowo. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość co najmniej 9 cm, średnica wylewu ok. 18 cm, średnica dna ok. 8 cm. **3.** Miseczka typu E.2 (?), zachowana częściowo, przepalona. Szyja wyodrębniona od wylewu i brzuśca dookólnymi bruzdami. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Domieszka drobnoziarnista. Wysokość ok. 5 cm, średnica wylewu ok. 11 cm. **4.** Fragment naczynia o wychylonym wylewie, przepalony. Powierzchnia gładka, szaro-ceglasta. Domieszka drobnoziarnista.

I: *iuvenis–adultus* (15–20 lat), mężczyzna.

Datowanie: kultura przeworska, stadium B_{2b}.

construction). Pres. length approx. 6 cm. **2.** Several nondescript pottery fragments, some burnt.

I (inhumation burial): *maturus* (35–45 years of age), female.

Dating (inhumation burial): early Middle Ages (nos. 1 and 2? – Wielbark culture, phases C_{1b}–C₂, in secondary context), or – less likely – Wielbark culture, phases C_{1b}–D.

Feature 71 (destroyed? cremation burial in a pit, with pyre remains)

are 5, qtr. A / are 6, qtr. C

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation and record of the feature's top level). Burnt debris and a large number of cremated human bones in the fill. No artefacts (missing inv. no.).

I: 1. *infans I*. 2. *adultus–maturus* (30–50 years of age), male.⁴⁹

Dating: late pre-Roman period or Roman period?

Feature 72 (destroyed urn cremation burial, with pyre remains)

are 6, qtr. A (Pl. XXXIII)

Feature of undetermined outline and dimensions (missing drawing documentation and record of the feature's top level). Destroyed, with burnt debris in the fill. Cremated human bones and a bronze brooch among the fragments of a cracked cinerary urn (bowl no. 2?) in the fill.

Inventory (missing inv. no.): **1.** Bow of a melted bronze brooch of group A.II/IV, type 3.1a; the head and spring missing. Decorated with three longitudinal bands of tiny knobs, imitating beaded decoration on the bow, strip-shaped in cross-section; profiled crests on the bow and foot. Pres. length 5.1 cm. **2.** Bowl of type B.5 (cinerary urn?), partially preserved. Smooth, grey-brick red surface. Fine-grained temper. Height at least 9 cm, rim diameter approx. 18 cm, base diameter approx. 8 cm. **3.** Small bowl of type E.2 (?), partially preserved, burnt. Neck separated from the rim and the body with circumferential grooves. Smooth, grey-brick red surface. Fine-grained temper. Height approx. 5 cm, rim diameter approx. 11 cm. **4.** Fragment of a vessel with everted rim, burnt. Smooth, grey-brick red surface. Fine-grained temper.

I: *iuvenis–adultus* (15–20 years of age), male.

Dating: Przeworsk culture, stage B_{2b}.

⁴⁹ Według oceny Ł.M. Stanaszka różny stopień przepalenia kości obu osób może sugerować, iż np. pochówek męski został wkopany w starszy grób dziecka (por. Aneks 2).

⁴⁹ According to the assessment of Ł.M. Stanaszek, the different degree of bone burn may suggest that, for example, the male burial was dug into the older grave of a child (cf. Appendix 2).

Znaleziska luźne (Tabl. XXXIV):

1. Kabłąk brązowej dwuczęściowej zapinki z podwiniętą nóżką i blaszkowatym zaczepem, typu A.172 (grupy IIIA). Kabłąk i nóżka częściowo facetowane, płaskie. Długość zach. 4,1 cm (ar 24, ćw. B, brak nr. inw.). **2.** Fragment srebrnej (?) sprężyny na osi i główki (?) zapinki. Długość zach. sprężyny 2,2 cm (ar 20, ćw. C; brak nr. inw.). **3.** Żel. nóż prosty, zachowany niemal kompletnie – czubek ostrza ukruszony. Trzpień rękojści dwustronnie wyodrębniony. Długość zach. 14,4 cm (ar 33, ćw. A; brak nr. inw.). **4.** Fragment kubka jajowatego typu XVC. Przy górnej nasadzie ucha niewielkie zagłębienie. Powierzchnia w górnej partii naczynia gładka, niżej chropowata, szaro-ceglasto-brązowa. Domieszka drobno-, średnio- i gruboziarnista. Wysokość zach. 12,5 cm, średnica wylewu ok. 15–16 cm (bez dokładnej lokalizacji – przekazany przez właściciela pola; brak nr. inw.). **5.** Fragment naczynia z wyodrębnionym wylewem, przepalony. Powierzchnia zniszczona, pierwotnie gładka. Domieszka drobno- i średnioziarnista (ar 20, ćw. D; brak nr. inw.). **6.** Fragment misy typu I.1.A.1. Powierzchnia gładka, popielata. Domieszka drobnoziarnista (ar 20, ćw. D; brak nr. inw.). **7.** Fragment naczynia o silnie profilowanym brzuścu i wyodrębnionym wylewie. Powierzchnia gładka, ciemnoszara. Domieszka drobnoziarnista (ar 20, ćw. D; brak nr. inw.). **8.** Fragment misy typu I.1.A.2, przepalony. Powierzchnia gładka, szaroceglata. Domieszka drobnoziarnista (ar 10, ćw. C; MZZ/A/1299). **9.** Fragment pogrubionego wylewu z listwą plastyczną poniżej, przepalony. Powierzchnia gładka, szarobrązowo-ceglata. Domieszka drobnoziarnista (bez dokładnej lokalizacji; MZZ/A/1282). **10.** Fragment misy typu III (?), przepalony. Powierzchnia gładka, szaroceglata. Domieszka drobno- i średnioziarnista (bez dokładnej lokalizacji; MZZ/A/1282). **11.** Fragment misy typu IV (?). Powierzchnia gładka, szara. Domieszka drobno- i średnioziarnista (ar 19, ćw. B; MZZ/A/1300). **12.** Fragment naczynia o niewyodrębnionym wylewie. Powierzchnia gładka, brązowa. Domieszka drobno- i średnioziarnista (ar 19, ćw. B; MZZ/A/1300). **13.** Przydenna partia naczynia (kubka?). Powierzchnia gładka, popielato-szaro-brązowa. Domieszka drobno- i średnioziarnista. Średnica dna ok. 5 cm (ar 20, ćw. D; brak nr. inw.). **14.** Fragment taśmowatego ucha, przewężonego w środku. Powierzchnia gładka, szarobrązowa. Domieszka drobnoziarnista (ar 20, ćw. D; brak nr. inw.). **15.** Fragment brzuśca naczynia. Powierzchnia gładka, częściowo zniszczona, zdobiona wąskim pasmem ornamentu ujętym między dwie linie ryte (motyw podwójnej linii zygzakowatej, wypełnionej podłużnymi nakłuciami). Domieszka drobnoziarnista (bez dokładnej lokalizacji; brak nr. inw.).

Stray finds (Pl. XXXIV):

1. Bow of a two-piece, bronze brooch with returned foot and so-called lamellar attachment, type A.172 (group IIIA). The bow and foot flat and partially faceted. Pres. length 4.1 cm (are 24, qtr. B, missing inv. no.). **2.** Fragment of a silver (?) spring on an axis and head (?) of a brooch. Pres. spring length 2.2 cm (are 20, qtr. C, missing inv. no.). **3.** Iron straight knife, preserved almost in its entirety – chipped tip of the blade (missing inv. no.). Tang defined on both sides. Pres. length 14.4 cm (are 33, qtr. A, missing inv. no.). **4.** Fragment of an egg-shaped mug, type XVC. Small indentation near the upper base of the handle. Grey-brick red-brown surface, smooth in the upper part of the vessel, roughened below. Fine-, medium- and coarse-grained temper. Pres. length 12.5 cm, rim diameter approx. 15–16 cm (missing precise location — presented by the owner of the field; missing inv. no.). **5.** Fragment of a vessel with well-defined rim, burnt. Damaged, originally smooth surface. Fine- and medium-grained temper (are 20, qtr. D; missing inv. no.). **6.** Fragment of a bowl of type I.1.A.1. Smooth, ashen surface. Fine-grained temper (are 20, qtr. D; missing inv. no.). **7.** Fragment of a vessel with strongly profiled body and well-defined rim. Smooth, dark grey surface. Fine-grained temper (are 20, qtr. D; missing inv. no.). **8.** Fragment of a bowl of type I.1.A.2, burnt. Smooth, greyish brick red surface. Fine-grained temper (are 10, qtr. C; MZZ/A/1299). **9.** Fragment of a thickened rim with a cordon below it, burnt. Smooth, greyish brown-brick red surface. Fine-grained temper (missing precise location; MZZ/A/1282). **10.** Fragment of a bowl of type III (?), burnt. Smooth, greyish brick red surface. Fine- and medium-grained temper (missing precise location; MZZ/A/1282). **11.** Fragment of a bowl of type IV (?). Smooth, grey surface. Fine- and medium-grained temper (are 19, qtr. B; MZZ/A/1300). **12.** Fragment of a vessel with undefined rim. Smooth, brown surface. Fine- and medium-grained temper (are 19, qtr. B; MZZ/A/1300). **13.** Base fragment of a vessel (mug?). Smooth, ashen-grey-brown surface. Fine- and medium-grained temper. Base diameter approx. 5 cm (are 20, qtr. D; missing inv. no.). **14.** Fragment of a strap handle, constricted in the middle. Smooth, greyish brown surface. Fine-grained temper (are 20, qtr. D; missing inv. no.). **15.** Body fragment of a vessel. Smooth, partially damaged surface, decorated with a narrow band of ornament (double zigzag line filled with longitudinal punctures) between two grooved lines. Fine-grained temper (missing precise location; missing inv. no.).

4. Analiza zabytków

4.1. Zapinki

Na cmentarzysku odkryto łącznie 30 zapinek⁵⁰, z których 22 egzemplarze należy datować na młodszy okres przedrzymski, a pozostałe – na okres wpływów rzymskich.

Młodszy okres przedrzymski

Wszystkie zapinki z młodszego okresu przedrzymskiego są wykonane z żelaza i w znakomitej większości są to okazy kabłąkowe (20 egz.), przeważnie o konstrukcji środkowo- (14 egz.), rzadziej późnolateńskiej (6 egz.). Pozostałe dwa egzemplarze to tzw. zapinki podkowiaste (niem. *Ring-*, *Omegafibeln*, ang. *penannular brooches*), rzadziej spotykane wśród materiałów z młodszego okresu przedrzymskiego.

W odniesieniu do zapinek kabłąkowych najczęściej stosowana jest typologia autorstwa Józefa Kostrzewskiego (1919), wraz z późniejszymi jej rozwinięciami (m.in. T. DĄBROWSKA 1988; TH. VÖLLING 1995; R. BOCKIUS, P. ŁUCZKIEWICZ 2004; E. BOKINIEC 2008). W niniejszej pracy, w celu rozróżnienia długich i krótkich zapinek odmian A, B i C, ich określenie typologiczne zostało uzupełnione o zapis: „-I” – w przypadku form mierzących powyżej 8 cm długości, lub „-II” – w przypadku krótszych egzemplarzy (por. T. DĄBROWSKA 1988, 16–21; E. BOKINIEC 2008, 17, 22, 32). Niemniej w celu poprawnego sklasyfikowania, a przede wszystkim datowania wczesnych form o konstrukcji środkowolateńskiej, które w kulturze przeworskiej są albo importami, albo wiernymi naśladownictwami stylistyki lateńskiej, należy przede wszystkim odwoływać się do opracowań zapinek celtyckich. Określenie np. „krótka zapinka typu A” (A-II) jest dziś już

⁵⁰ W liczbie tej uwzględniono też nieznaną bliżej (zaginioną) żelazną zapinkę z obiektu 67.

4. Analysis of artefacts

4.1. Brooches

A total of 30 brooches⁵⁰ were discovered at the cemetery, 22 of which should be dated to the late pre-Roman period, and the rest — to the Roman period.

Late pre-Roman period

All the brooches from the late pre-Roman period are made of iron, and the vast majority of them are bow fibulae (20 pcs.), mostly of the Middle (14 pcs.) and, less frequently, Late La Tène (6 pcs.) construction. The last two specimens are the so-called penannular brooches (German: *Ring-*, *Omegafibeln*), which are less common in the material from the late pre-Roman period.

In the case of bow brooches, the typology by Józef Kostrzewski (1919) is the most frequently used, along with its later elaborations (e.g., T. DĄBROWSKA 1988; TH. VÖLLING 1995; R. BOCKIUS, P. ŁUCZKIEWICZ 2004; E. BOKINIEC 2008). In this paper, in order to distinguish between the long and short fibulae of variants A, B and C, their typological designation has been supplemented with the following notation: “-I” for the forms measuring more than 8 cm in length, and “-II” for the shorter ones (cf. T. DĄBROWSKA 1988, 16–21; E. BOKINIEC 2008, 17, 22, 32). Nevertheless, in order to correctly classify and, above all, date the early forms of the Middle La Tène construction, which, in the Przeworsk culture, are either imports or faithful imitations of the La Tène style, one should first of all refer to the studies on Celtic brooches. A description such as, for example, “short type-A brooch” (A-II) is now only a general

⁵⁰ The number also includes an otherwise unknown (lost) iron fibula from feature 67.

tylko ogólnym opisem cech formalnych danego zabytku, natomiast nie niesie za sobą niemal żadnej treści o walorze datującym. Okazy mieszczące się w takim określeniu mogą bowiem pochodzić zarówno z najwcześniejszego odcinka fazy A₁, jak i z początków fazy A₃ (M. GRYGIEL 2018, 37, ryc. 13, 47; A. MACIAŁOWICZ 2017, 91, 92). W związku z tym, stylistycznie wczesne zapinki z Dąbka sklasyfikowano również według typologii wypracowanej na podstawie dużej serii zapinek z celtyckiego oppidum w Manching, Lkr. Pfaffenhofen an der Ilm w Niemczech (R. GEBHARD 1991).

Typ A-I / Gebhard 17b

Zapinka z obiektu 50, mierząca 8,9 cm długości, o nisko wysklepionym, łukowatym kabląku, środkowolateńskiej konstrukcji, stosunkowo krótkiej, niezdobionej nóżce i górnej cięciwie, reprezentuje typologicznie najstarszą na cmentarzysku odmianę A-I (Ryc. 7:1, Tabl. XXV/50:1). Omawiany zabytek znajduje dobre odpowiedniki wśród zapinek zaliczonych przez Ruperta Gebharda do grup 16 i 17 (R. GEBHARD 1991, 17, 18, tabl. 24–27). Z uwagi na niewielkie zgięcie tylnej części kabląka, przy przejściu w pochewkę, zapinkę z obiektu 50 należałoby łączyć raczej z grupą 17, prawdopodobnie typem 17b (tj. o niepogrubionej główce kabląka)⁵¹. Tylna część kabląka niektórych takich zapinek jest zgięta niemal prostokątnie, przez co niektórzy autorzy wyróżniają je jako tzw. typ A/B (por. J. BRANDT 2001, 80, 81; E. BOKINIEC 2008, 18 – wariant A-Ib; w obu pracach dalsza literatura). W przypadku zapinki z Dąbka owo zgięcie jest jednak na tyle niepozorne, że na pierwszy rzut oka nie odróżnia się ona wizualnie od „klasycznych” zapinek typu A-I / grupy 16 według Gebharda, o łukowatym kabląku.

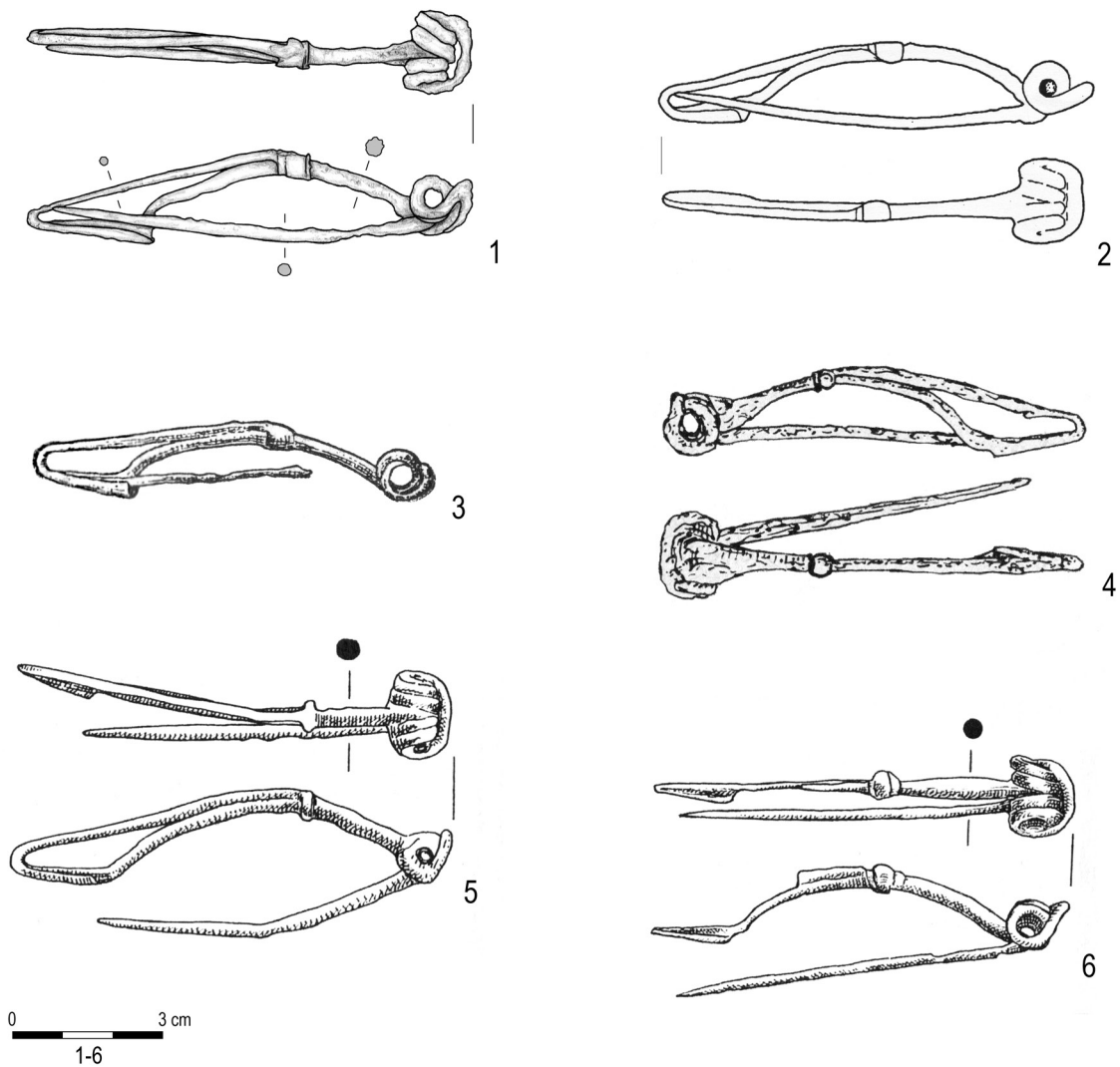
51 Praktyczne stosowanie klasyfikacji R. Gebharda może w niektórych przypadkach przysparzać trudności, ponieważ wyróżnione przez niego formy nie zawsze zdefiniowane są według jednoznacznych kryteriów. Problem ten dotyczy m.in. prawidłowego rozróżnienia obu typów w obrębie grupy 17, wydzielonych na podstawie obecności pogrubionej (typ 17a) lub niepogrubionej (17b) główki kabląka. Wymowną ilustracją tego problemu jest fakt, iż w opublikowanej monografii R. Gebhard zaliczył do typu 17b także okazy o wyraźnie zgrubiałej główce kabląka (R. GEBHARD 1991, tabl. 26:395,396,398–400), a szereg innych sklasyfikował tylko ogólnie w ramach grupy 17, bez podziału na oba typy, mimo iż stan ich zachowania umożliwiał dokonanie tego rozróżnienia (R. GEBHARD 1991, tabl. 27–29). Z punktu widzenia chronologii szczególnie różnice formalne tych zapinek nie są jednak istotne, ponieważ grupy 16–18 reprezentują zasadniczo wspólny horyzont, datowany na fazę LT C₂ (R. GEBHARD 1991, 81, ryc. 42).

illustration of the formal traits of a given artefact, but it has almost no chronological value. So-described specimens may come from both the earliest section of phase A₁ as well as the beginning of phase A₃ (M. GRYGIEL 2018, 37, figs. 13, 47; A. MACIAŁOWICZ 2017, 91, 92). For this reason, the stylistically early brooches from Dąbek have also been classified according to the typology that was based on a large series of fibulae from the Celtic oppidum at Manching, Lkr. Pfaffenhofen an der Ilm in Germany (R. GEBHARD 1991).

Type A-I / Gebhard 17b

The brooch of the Middle La Tène construction from feature 50, measuring 8.9 cm in length, with a low arched bow, relatively short, undecorated foot and external chord, represents variant A-I, which, in terms of typology, is the oldest one at the cemetery (Fig. 7:1, Pl. XXV/50:1). The artefact in question has good equivalents among the brooches classified by Rupert Gebhard as groups 16 and 17 (R. GEBHARD 1991, 17, 18, pls. 24–27). Due to the slight bend in the rear part of the bow, where it transitions into the catch-plate, the brooch from feature 50 should probably be assigned to group 17, probably type 17b (i.e., with a non-thickened head of the bow)⁵¹. The rear part of the bow of some of those brooches is bent almost at a right angle, so some authors distinguish them as type A/B (cf. J. BRANDT 2001, 80, 81; E. BOKINIEC 2008, 18 — variant A-Ib; both with further literature). In the case of the Dąbek brooch, the bend is so inconspicuous that, at first glance, it does not differ visually from the “classic” fibulae of type A-I / Gebhard group 16, which have an arched bow.

51 Using the classification of R. Gebhard in practice may be difficult in some cases, as the forms he distinguished are not always defined according to unambiguous criteria. The problem applies, for example, to a correct identification of both types in group 17, determined on the basis of the presence of a thickened (type 17a) or non-thickened (17b) head of the bow. A clear illustration of this issue is the fact that, in his published monograph, R. Gebhard included in type 17b also specimens with a clearly thickened head (R. GEBHARD 1991, pl. 26:395,396,398–400), while a number of other brooches were classified only generally as group 17, without division into the two types, even though their state of preservation allowed making such a distinction (R. GEBHARD 1991, pls. 27–29). As far as their chronology is concerned, the exact formal differences between those brooches are not important, as groups 16–18 generally represent the same horizon, dated to phase LT C₂ (R. GEBHARD 1991, 81, fig. 42).

Ryc. 7. Żelazne zapinki typu A-I. 1 – Dąbek, obiekt 50; 2 – Brodno, grób 7; 3 – Twardów; 4 – Zadowice, grób 570; 5, 6 – Manching (1 – rys. A. Mistewicz; 2 – wg R. JARYSZ 1999; 3 – wg M. PIASZYKOWA 1959; 4 – wg E. KASZEWSKA 1975; 5, 6 – wg R. GEBHARD 1991)

Fig. 7. Iron brooches of type A-I. 1 – Dąbek, feature 50; 2 – Brodno, grave 7; 3 – Twardów; 4 – Zadowice, grave 570; 5, 6 – Manching (1 – drawn by A. Mistewicz; 2 – after R. JARYSZ 1999; 3 – after M. PIASZYKOWA 1959; 4 – after E. KASZEWSKA 1975; 5, 6 – after R. GEBHARD 1991)

Z ziem Polski znanych jest nieco ponad 50 okazów typu A-I o stosunkowo krótkiej nóżce, a więc odpowiadających grupom 16 i 17 według Gebharda (por. M. GRYGIEL 2018, 377–391, zestawienie 2). Można wśród nich zaobserwować pewne zróżnicowanie kształtów i detali stylistycznych, i tylko nieliczne egzemplarze, pochodzące przede wszystkim z zachodnich i środkowych części kraju, stanowią dobre odpowiedniki dla zapinki z Dąbka (Ryc. 7:2–4)⁵².

A little over 50 specimens of type A-I with a relatively short foot, corresponding to Gebhard groups 16 and 17 (cf. M. GRYGIEL 2018, 377–391, compilation 2), are known from Poland. They vary in shape and stylistic details, and only a few of them, mainly from the western and central parts of the country, are good equivalents of the Dąbek brooch (Fig. 7:2–4).⁵² Very similar specimens are

52 Np. zapinki z Brodna, grób 7 (R. JARYSZ 1999, ryc. 4:c), Starej Krobia, grób VIa (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 33, karta b.n.; A. MICHAŁOWSKI 2008, ryc. 22:4 – tu przerysunki z archiwum Kostrzewskiego, autorstwa S. Jasnosza), Twardowa, grób b.n. (M. PIASZYKOWA 1959, ryc. 7;

52 E.g., brooches from Brodno, grave 7 (R. JARYSZ 1999, fig. 4:c), Stara Krobia, grave VIa (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 33, unnumbered card; A. MICHAŁOWSKI 2008, fig. 22:4 — with a copy of the sketches from Kostrzewski's archive, drawn by S. Jasnosz), Twardów, unnumbered grave (M. PIASZYKOWA 1959, fig. 7; M. GRYGIEL 2018, fig. 19:1), Zadowice, grave 570

Bardzo podobne okazy znane są też z kultury lateńskiej (Ryc. 7:5,6)⁵³. Obecnie nie sposób rozstrzygnąć, czy znaleziska z ziem Polski to importy czy też wyroby lokalne. Niemniej z uwagi na ich stosunkowo proste kształty i niewyszukane zdobnictwo, znane też z późniejszych zapinek, z pewnością wytwarzanych w strefie Niziu Polskiego, badacze skłaniają się raczej ku tej drugiej interpretacji (T. BOCHNAK 2014, 34; M. GRYGIEL 2018, 79–83).

Okazy z ziem Polski są datowane na fazę A₁, a ostatnio uznano je za jeden z wyróżników stadium A_{1b} (T. DĄBROWSKA 1988, 27, tabl. I:3; E. BOKINIEC 2008, 18, 19; M. GRYGIEL 2018, 93, ryc. 47). Warto jednak zauważyć, że chronologia ta jest oparta niemal wyłącznie na ich podobieństwie do datowanych na fazę LT C₂ celtyckich zapinek z grup 16 i 17 według R. Gebharda (1991, 81, ryc. 42). Taki stan rzeczy wynika z faktu, iż okazy typu A-I na ziemiach Polski zwykle występują w grobach bez innych zabytków datujących, w tym przede wszystkim innych typów zapinek (E. BOKINIEC 2008, 19; M. GRYGIEL 2018, 89–92). Zatem pierwsza faza młodszego okresu przedrzymskiego (A₁), szczególnie na obszarze „przeworskim”, to okres, który – zasadniczo rzecz biorąc – wyprzedza pojawienie się zwyczaju spinania szat za pomocą dwóch lub więcej typologicznie różnych zapinek⁵⁴.

Jak dotąd z północnego Mazowsza pochodzą tylko dwa okazy typu A-I. Drugim znaleziskiem jest zapinka z grobu 34/88 z nekropoli w nieodległym Stupsku. Ma ona silniej wysklepiony kabląk, przez co nawiązuje kształtem do grup 17 i 18 według R. Gebharda (A. GRZYMKOWSKI 2005b, 93, ryc. 19:34/88 – tu zapinka błędnie zaliczona do odmiany D/E; A. MACIAŁOWICZ 2009, 454–455, tabl. XCVII:8). Tak skromna liczba egzemplarzy omawianej odmiany, wyraźnie mniejsza od innych długich zapinek o konstrukcji środkowolateńskiej (por. dalej), zdaje się sugerować, że do ich pojawienia się

also known from the La Tène culture (Fig. 7:5,6).⁵³ At present, it is impossible to decide whether the finds from Poland were imported or made locally. Nevertheless, due to their relatively simple shape and modest decoration, known also from the later brooches that were definitely manufactured in the Polish Lowland, the scholars tend to favour the latter interpretation (T. BOCHNAK 2014, 34; M. GRYGIEL 2018, 79–83).

The specimens found in the territory of Poland are dated to phase A₁ and have recently been established as one of the distinguishing features of stage A_{1b} (T. DĄBROWSKA 1988, 27, pl. I:3; E. BOKINIEC 2008, 18, 19; M. GRYGIEL 2018, 93, fig. 47). It is worth noting, however, that this chronology is based almost exclusively on their similarity to the LT C₂-dated Celtic brooches from groups 16 and 17 distinguished by R. Gebhard (1991, 81, fig. 42). The reason for this state of affairs is the fact that type-A-I specimens from Poland are usually found in graves devoid of other chronological markers, including, in particular, other types of brooches (E. BOKINIEC 2008, 19; M. GRYGIEL 2018, 89–92). Thus, the first phase of the late pre-Roman period (A₁), especially in the “Przeworsk” area, is a period which, generally speaking, predates the appearance of the custom of fastening garments with two, or more, typologically different fibulae.⁵⁴

So far, only two A-I specimens are known from northern Mazovia. The second one is the brooch from grave 34/88 from the cemetery in nearby Stupsk. It has a more heavily arched bow, which makes it similar in shape to Gebhard groups 17 and 18 (A. GRZYMKOWSKI 2005b, 93, fig. 19:34/88 — there, the brooch was identified incorrectly as type D/E; A. MACIAŁOWICZ 2009, 454, 455, pl. XCVII:8). Such a modest number of specimens of the variant under discussion, clearly lower than in the case of other long brooches of the Middle La Tène construction (see below), seems to suggest that their appearance in the

M. GRYGIEL 2018, ryc. 19:1), Zadowic, grób 570 (E. KASZEWSKA 1975, ryc. 10:e), Gulinka (B. BALKE 1991, tabl. I:1) i Woli Załęznej (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 69, karta b.n.).

53 Np. R. GEBHARD 1991, tabl. 24:372,373,375, 26:399.

54 Inaczej rzecz wygląda np. w grupie gubińskiej kultury jastorfskiej, gdzie zestawy złożone z różnych zapinek zawierają okazy typowe dla fazy LT C₁, a więc powinny być datowane już na stadium A_{1a} (np. G. DOMAŃSKI 1975, tabl. XIII:b,c,h; por. M. GRYGIEL 2018, 99, 100, ryc. 47). Zestawy zapinek pojawiają się stosunkowo licznie, zapewne w młodszym stadium fazy A₁ na szeroko rozumianym Pomorzu, ale składają się one zwykle z dwóch zapinek tej samej odmiany, ponadto o proveniencji jastorfskiej lub północnoeuropejskiej, nie lateńskiej (por. E. BOKINIEC 2001).

(E. KASZEWSKA 1975, fig. 10:e), Gulinek (B. BALKE 1991, pl. I:1) and Wola Załęzna (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 69, unnumbered card).

53 E.g., R. GEBHARD 1991, pls. 24:372,373,375, 26:399.

54 The same cannot be said, for example, about the Gubin group of the Jastorf culture, in which sets composed of different brooches included specimens typical of phase LT C₁, meaning they should be dated already to stage A_{1a} (e.g., G. DOMAŃSKI 1975, pl. XIII:b,c,h; cf. M. GRYGIEL 2018, 99, 100, fig. 47). Brooch sets probably appear in Pomerania in fairly large numbers in the later stage of phase A₁, but they are usually composed of two brooches of the same type; moreover, they are of Jastorf or north European, not La Tène, provenance (cf. E. BOKINIEC 2001).

w dorzeczu Wkry doszło w okresie, kiedy formy te wychodziły już z użycia w środowisku kultury przeworskiej.

Analiza antropologiczna wykazała, że szczątki ludzkie z grobu 50 w Dąbku należą do mężczyzny zmarłego w wieku ok. 35–45 lat. Niemniej towarzyszące omawianej zapince przedmioty, tj. żelazne szydło, a przede wszystkim nożyk sierpikowaty, sugerują raczej żeńską płeć pochowanej tu osoby⁵⁵. Na podstawie innych znalezisk z ziem Polski można stwierdzić, że zapinki typu A-I / Gebhard 16 i 17 występują najczęściej w grobach kobiecych. Przemawia za tym sporadyczne występowanie takich zapinek w grobach kultury oksywieckiej wraz z żelaznymi trójczłonowymi klamrami pasa⁵⁶, a więc elementem stroju uznawanego za kobiecy⁵⁷, co w jednym przypadku potwierdza też analiza szczątków kostnych (grób 126 z Podwieska – por. przyp. 56). Wśród znalezisk kultury przeworskiej jedynym grobem zawierającym zapinkę typu A-I o krótkiej nóżce, w przypadku którego kości zostały poddane analizie (a jej wyniki opublikowane), jest obiekt 50 z Dąbka. Stąd też, dla próby określenia płci użytkowników takich fibul w tym środowisku, możemy wziąć pod uwagę jedynie towarzyszące im zabytki. Przesłanki wskazujące na żeńską płeć osób pochowanych w tych grobach są mniej jednoznaczne w swojej wymowie, ale za to względnie liczne. Podobnie bowiem jak w obiekcie 50 z Dąbka, zapince A-I towarzyszył najczęściej żelazny nożyk sierpikowaty lub szydło, występujące razem⁵⁸ lub osobno⁵⁹; niekiedy zestaw takich drobnych narzędzi

Wkra River basin took place at the time when these forms were already going out of use in the Przeworsk culture.

The anthropological analysis has shown that the human remains from grave 50 at Dąbek belong to a man, who died at the age of 35–45. Nevertheless, the items accompanying the brooch in question, i.e., an iron awl and, most of all, a crescent-shaped knife, suggest rather that the person buried there was a woman.⁵⁵ On the basis of other finds from Poland, it can be concluded that brooches of type A-I / Gebhard 16 and 17 are most often found in female graves. This is supported by the occasional presence of such brooches in Oksywie culture graves together with iron three-piece belt hooks,⁵⁶ i.e., an element of clothing regarded as feminine.⁵⁷ In one case, such a sex determination has also been confirmed by an analysis of bone remains (grave 126 from Podwieska — cf. footnote 56). Regarding the finds from the Przeworsk culture, the only grave containing a brooch of type A-I with a short foot for which the bones were analysed (and the results published) is feature 50 from Dąbek. Therefore, an attempt at determining the sex of the users of such brooches in this environment needs to be based on the accompanying artefacts only. The indications that it was women who were buried in such graves are ambiguous but relatively numerous. As in the case of feature 50 from Dąbek, brooches of type A-I were usually accompanied by an iron crescent-shaped knife or an awl, appearing together⁵⁸ or on their own;⁵⁹ a set of such small tools was sometimes

55 Na temat tzw. archeologicznych wyznaczników płci w kulturze przeworskiej młodszego okresu przedrzymskiego, a także wiarygodności antropologicznych określeń płci dokonanych na podstawie materiału z grobów ciałopalnych por. ostatnio A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015, 241–244, tam dalsza literatura; por. A. STROBIN 2016.

56 Pruszcz Gdański, stan. 10, grób 170 (M. PIETRZAK 1997, 31, tabl. LXI/170:1,2), Podwieska, grób 126 – o ile odkryte tu dwie uszkodzone zapinki typu A faktycznie reprezentowały tzw. odmianę długą (E. BOKINIEC 2005, 33, tabl. LIV/126:4–6).

57 Por. J. KOSTRZEWSKI 1919, 42; R. WIŁOCH 1995, 26.

58 Np. Piotrków Kujawski, grób 16 (E. KASZEWSKA 1962, 11, 12, tabl. XVI:1–4), Twardów, grób b.n. (M. PIASZYKOWA 1959, 236, ryc. 7), Zadowice, grób 214 (E. KASZEWSKA 1961, 207, tabl. XX:1–4).

59 Np. Brodno, grób b.n. (R. JARYSZ 1999, 471, ryc. 4), Piotrków Kujawski, grób 1 (E. KASZEWSKA 1962, 5, 6, tabl. II:1–3), Poznań-Główna, grób b.n. (M. PIASZYKÓWNA 1953, 222, 223, ryc. 61:4–6), Stara Krobia, grób VIa (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 33, karta b.n.; A. MICHAŁOWSKI 2008, ryc. 22:4–6), Zadowice, grób 270 (uprzejma informacja dr. Wojciecha Sicińskiego nt. zbiorów MAE).

55 On the subject of the so-called archaeological sex indicators in the Przeworsk culture of the late pre-Roman period and the credibility of anthropological sex determinations obtained for the material from cremation graves, cf. recently A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015, 241–244 — with further literature; cf. A. STROBIN 2016.

56 Pruszcz Gdański, site 10, grave 170 (M. PIETRZAK 1997, 31, pl. LXI/170:1,2), Podwieska, grave 126 — assuming that the two damaged brooches of type A discovered there did in fact represent the so-called long variety (E. BOKINIEC 2005, 33, pl. LIV/126:4–6).

57 Cf. J. KOSTRZEWSKI 1919, 42; R. WIŁOCH 1995, 26.

58 E.g., Piotrków Kujawski, grave 16 (E. KASZEWSKA 1962, 11, 12, pl. XVI:1–4), Twardów, unnumbered grave (M. PIASZYKOWA 1959, 236, fig. 7), Zadowice, grave 214 (E. KASZEWSKA 1961, 207, pl. XX:1–4).

59 E.g., Brodno, unnumbered grave (R. JARYSZ 1999, 471, fig. 4), Piotrków Kujawski, grave 1 (E. KASZEWSKA 1962, 5, 6, pl. II:1–3), Poznań-Główna, unnumbered grave (M. PIASZYKÓWNA 1953, 222, 223, fig. 61:4–6), Stara Krobia, grave VIa (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 33, unnumbered card.; A. MICHAŁOWSKI 2008, fig. 22:4–6), Zadowice, grave 270 (information about the MAE collection kindly provided by dr Wojciech Siciński).

uzupełniał kamienny gładzik, żelazna igła lub nóż prosty (ten ostatni oczywiście trudno uznać za tzw. archeologiczny wyznacznik płci). Pochówki, które na podstawie elementów wyposażenia można określić jako męskie, są stosunkowo rzadkie, a w przypadku części z nich odkryte tu zapinki budzą wątpliwości klasyfikacyjne⁶⁰.

Typ A-II

Z grobu 53 pochodzi tzw. krótka zapinka typu A (A-II), mierząca 5,9 cm długości (Ryc. 8:1, Tabl. XXVII/53:2). Jej kabląk jest łukowaty, stosunkowo wysoko wysklepiony, ma też – rzadko spotykany wśród zapinek kultury przeworskiej – taśmowaty kształt. Nóżka zapinki jest stosunkowo krótka. Bezpośrednią dla niej analogią jest znalezisko luźne z cmentarzyska w Patokach (J. SKOWRON 2012, 99, tabl. I:1 – tu zapinka sklasyfikowana jako typ E). Oba zabytki cechują się podobnymi rozmiarami, taśmowatym kabląkiem, obejmą w formie profilowanego pierścienia, ulokowaną na szczycie kabląka, a także 4-zwojową

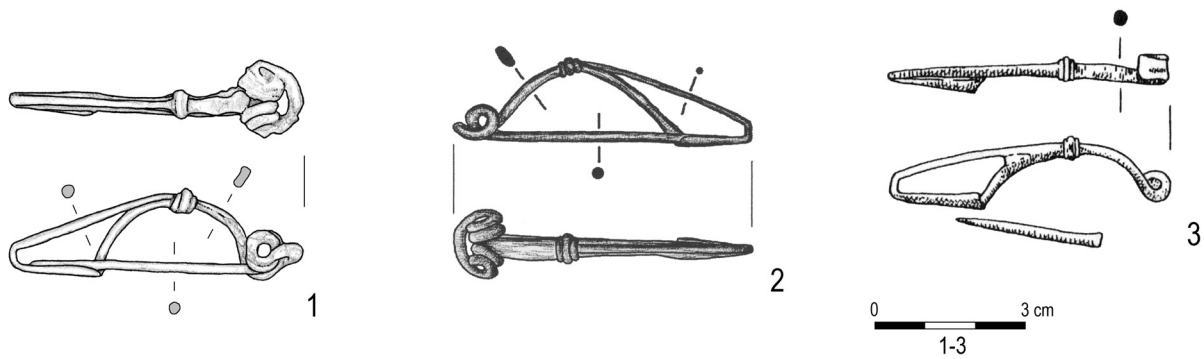
supplemented with a stone polisher, an iron needle or a straight knife (the last one, of course, cannot be regarded as the so-called archaeological sex indicator). The burials that, on the basis of the grave goods, can be described as male are relatively rare, and the classification of some of the brooches found in them raises doubts.⁶⁰

Type A-II

A so-called short brooch of type A (A-II), 5.9 cm long (Fig. 8:1, Pl. XXVII/53:2) was found in grave 53. Its bow is relatively high arched and strip-shaped, which is rarely found among the brooches of the Przeworsk culture. The foot is relatively short. Its direct analogy is a stray find from the cemetery at Patoki (J. SKOWRON 2012, 99, pl. I:1 — there, the brooch is classified as type E). Both artefacts are of similar size, with a strip bow, a collar, in the form of a profiled ring located at the top of the bow, and a 4-coil spring with a clearly upturned chord (Fig. 8:2). The brooches resemble some specimens

60 Stupsk, grób 34/88, w którym wystąpiła ostroga żelazna (A. GRZYMKOWSKI 2005b, 93, ryc. 19; A. MACIAŁOWICZ 2009, 191, 192, 454, 455, tabl. XCVII:9); Gniewowo, grób jamowy zawierający, obok zapinki typu A-I z krótką nóżką, żelazny tok włóczni, brzytwę i długi nóż (M. CIESIELSKI 2015 – tu błędna identyfikacja typologiczna zapinki). Jako długie zapinki typu A Michał Grygiel (2018, 333, zestawienie 2, nr. 3a, 3b) określił też egzemplarze odkryte w grobach I oraz III z Bartodziejów. Pierwszy z pochówków, obok zapinki, dostarczył m.in. żelaznej brzytwy, pęsety, nożyc, długiego noża oraz masywnych okuć pasa, a drugi – żelaznego toku (?) broni drzewcowej, dwóch masywnych noży oraz przedmiotu określonego w publikacji źródłowej raczej błędnie jako „sprzączka” (H. SEGER 1902, 34, 36, ryc. 29–31, 35, 39, 40, 44, 47, 48, 49, 57; por. M. GRYGIEL 2018, 199–201, 225, 226). Opublikowane przez Hansa Segera rysunki istotnie mogą sugerować przynależność obu zapinek do typu A, choć jednocześnie identyfikacja taka jest bardzo niepewna z uwagi na widoczne silne skorodowanie ich kabląków. J. Kostrzewski (1919, 256, dodatek 1) określił egzemplarz z grobu I jako należący do typu A, natomiast zapinka z grobu III nie została przez niego sklasyfikowana. Niemniej odrębne szkice autorstwa J. Kostrzewskiego (*Archiwum*, teka 46, karty b.n.), przedstawiające przednią część płaskiego, wydłużonego kabląka zapinki z grobu I oraz schodkowe przejście kabląka w pochewkę zapinki z grobu III, w zasadzie wykluczają ich łączenie z typem A i skłaniają do uznania obu za długie egzemplarze typu B. Pierwszy z nich ściśle nawiązuje do niektórych okazów typu 17b lub 19a wg R. Gebharda (1991, tabl. 26:404, 33:496,497), drugi – ogólnie do grupy 19 (R. GEBHARD 1991, tabl. 33:491, 35:518,519). Wobec zaginięcia obu zabytków kwestia ich typologicznej identyfikacji musi pozostać nierozstrzygnięta.

60 Stupsk, grave 34/88, with an iron spur (A. GRZYMKOWSKI 2005b, 93, fig. 19; A. MACIAŁOWICZ 2009, 191, 192, 454, 455, pl. XCVII:9), Gniewowo, pit grave containing, in addition to a brooch of type A-I with a short foot, an iron spear butt-end, a razor and a long knife (M. CIESIELSKI 2015 — with incorrectly identified brooch type). Michał Grygiel described also the specimens found in graves I and III from Bartodziej, as long brooches of type A (M. GRYGIEL 2018, 333, compilation 2, nos. 3a, 3b). The first of those burials contained, in addition to the brooch, an iron razor, tweezers, shears, a long knife and massive belt fittings, among others, while the second one — an iron butt-end (?) of a shafted weapon, two massive knives and an object described in the source publication, probably incorrectly, as a “buckle” (H. SEGER 1902, 34, 36, figs. 29–31, 35, 39, 40, 44, 47, 48, 49, 57; cf. M. GRYGIEL 2018, 199–201, 225, 226). The drawings published by Hans Seger may indeed suggest that both brooches belonged to type A; at the same time, their identification is uncertain due to the visible heavy corrosion of the bows. J. Kostrzewski (1919, 256, appendix 1) described the specimen from grave I as type A, while the brooch from grave III was not classified. Nevertheless, the sketches hand-drawn by J. Kostrzewski (*Archive*, folder 46, unnumbered cards), showing the front side of the straight, elongated bow of the brooch from grave I and the stepped transition between the bow and the catch-plate of the brooch from grave III, basically prevent them from being categorised as type A; both should rather be considered as long examples of type B. The first brooch clearly resembles some specimens of type 17b or 19a distinguished by R. Gebhard (1991, pls. 26:404, 33:496,497), the second one is roughly similar to group 19 (R. GEBHARD 1991, pls. 33:491, 35:518,519). As both the artefacts have been lost, their typological identification will have to remain inconclusive.

Ryc. 8. Żelazne zapinki typu A-II. 1 – Dąbek, obiekt 53; 2 – Patoki; 3 – Manching (1 – rys. A. Mistewicz; 2 – wg J. SKOWRON 2012; 3 – wg R. GEBHARD 1991)

Fig. 8. Iron brooches of type A-II. 1 – Dąbek, feature 53; 2 – Patoki; 3 – Manching (1 – drawn by A. Mistewicz; 2 – after J. SKOWRON 2012; 3 – after R. GEBHARD 1991)

sprężyną z wyraźnie zadartą ku górze cięciwą (Ryc. 8:2). Zapinki te przypominają niektóre okazy typu 18b, ewentualnie też grupy 20 według R. Gebharda (1991, 18, 20, tabl. 32:474,475,479, 38:564), choć cechą zapinek z Manching jest zawsze kolisty przekrój kabłąka i zwykle nieco dłuższe, 5- lub 6-zwojowe sprężyny (Ryc. 8:3).

Zapinki o konstrukcji środkowolateńskiej i taśmowatych kabłąkach pojawiają się w kulturach przeworskiej i oksywickiej tylko sporadycznie i reprezentują odmiany: B-I⁶¹, B-II⁶², G⁶³ oraz – nieco częściej – typ H i formy doń zbliżone, którego dwa okazy pochodzą również z nekropoli w Dąbku (Tabl. XXIV/49:1, XXVIII/54:1)⁶⁴. O ile znaleziska z obu wymienionych ugrupowań należą do rzadkości, to tradycja kształtowania taśmowatych kabłąków jest silniej zauważalna w grupie gubińskiej⁶⁵

of type 18b or, possibly, of group 20 distinguished by R. Gebhard (1991, 18, 20, pls. 32:474,475,479, 38:564), although the Manching fibulae always have a circular cross-section of the bow, and their springs usually are slightly longer, with 5 or 6 coils (Fig. 8:3).

In the Przeworsk and Oksywie cultures, brooches of the Middle La Tène construction and strip bows appear only sporadically and represent the following variants: B-I,⁶¹ B-II,⁶² G⁶³ and – slightly more often – type H and similar forms, two examples of which were also found at the Dąbek cemetery (Pls. XXIV/49:1, XXVIII/54:1).⁶⁴ While the finds attributed to those two cultures are rare, the tradition of shaping strip bows is more noticeable in the Gubin⁶⁵ and

61 Np. Grabów nad Prosną, znal. luźne (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 33, karta b.n.), Luszyń, znal. luźne (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 69, karta nr 54f), Piotrków Kujawski, grób 7 (zbiory MOT, nr inw. PLR/3, nr kat. 122/71; E. KASZEWSKA 1962, 8, tabl. VII:3 – tu zapinka określona jako „drucikowata”, ale jej kabłąk jest taśmowaty).

62 Np. Warszawa-Wilanów, grób 74 (J. MARCINIAK 1957, tabl. LXVI:12).

63 Np. Malbork-Wielbark, znal. luźne z cmentarzyska (W. GAERTE 1929, ryc. 106:b).

64 Zapinki typu H o taśmowatym kabłąku są omówione dalej w tekście.

65 Np. Coschen, Lkr. Oder-Spree w Niemczech, znal. luźne z cmentarzyska (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 89, karty b.n.; H. JENTSCH 1886, 19, tabl. III:39), Jazów, grób 2 (G. DOMAŃSKI 1998, 526, ryc. 2:3), Wierzchno, znal. luźne z cmentarzyska (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 75, karta b.n.; H. JENTSCH 1882, 413, ryc. 16).

61 E.g., Grabów nad Prosną, stray find (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 33, unnumbered card), Luszyń, stray find (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 69, card no. 54f), Piotrków Kujawski, grave 7 (MOT collection, inv. no. PLR/3, cat. no. 122/71; E. KASZEWSKA 1962, 8, pl. VII:3 – there, the brooch was described as wire-like, but its bow is strip-shaped).

62 E.g., Warszawa-Wilanów, grave 74 (J. MARCINIAK 1957, pl. LXVI:12).

63 E.g., Malbork-Wielbark, stray find from the cemetery (W. GAERTE 1929, fig. 106:b).

64 Brooches of type H with a strip bow are discussed later in the text.

65 E.g., Coschen, Lkr. Oder-Spree in Germany, stray find from the cemetery (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 89, unnumbered cards; H. JENTSCH 1886, 19, pl. III:39), Jazów, grave 2 (G. DOMAŃSKI 1998, 526, fig. 2:3), Wierzchno, stray find from the cemetery (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 75, unnumbered card; H. JENTSCH 1882, 413, fig. 16).

i nadłabsko-soławskiej⁶⁶ (niem. *Elbe-Saale Gruppe*) kultury jastorfskiej, gdzie dotyczy przeróżnych form zapinek, nie wyłączając też długich okazów o konstrukcji środkowolateńskiej. Obecność aż trzech zapinek o tak uformowanych kabłąkach na cmentarzysku w Dąbku wydaje się być wyrazem szczególnie silnej recepcji tych zachodnich wzorców stylistycznych.

Chronologia występowania zapinek typu A-II w kulturze przeworskiej jest bardzo szeroka, począwszy od fazy A₁, po początki fazy A₃ (por. wyżej). Niemniej okaz z obiektu 53 można – na podstawie towarzyszącej mu długiej zapinki typu Gebhard 19d – datować bardziej precyzyjnie, tj. na stadium A_{2a} (por. niżej). Takie ramy chronologiczne odpowiadają z grubsza rzecz biorąc późnemu odcinkowi fazy LT C₂ i początkowi LT D₁, a więc też datowaniu celtyckich zapinek typu 18b i grupy 20 według R. Gebharda (1991, 81, 82–86, ryc. 42).

Zapinki typu A-II (z krótką nóżką), podobnie jak zbliżone okazy typu H, były sporadycznie wykorzystywane w środowisku kultury przeworskiej do kompletowania zestawów złożonych z kilku różnych zapinek. Okaz dąbecki, z uwagi na obecność w grobie drugiej zapinki – typu Gebhard 19d, stanowi najwcześniejszy przykład takiego garnituru⁶⁷. W tym samym horyzoncie pojawiają się też pierwsze przypadki występowania zapinek odmiany H z innymi formami o konstrukcji środkowolateńskiej, tj. okazami typu Gebhard 19d lub typu C-I⁶⁸. A zatem dopiero w początkach fazy A₂ pojawia się w kulturze przeworskiej zwyczaj kompletowania

Elbe-Saale⁶⁶ groups of the Jastorf culture, where it was applied to various forms of fibulae, including long specimens of the Middle La Tène construction. The presence at the Dąbek cemetery of as many as three brooches with the bows formed in such a manner seems to reflect a particularly strong reception of the western stylistic designs.

The chronology of occurrence of type-A-II brooches in the Przeworsk culture is very wide, from phase A₁ to the beginning of phase A₃ (see above). Nevertheless, the specimen from feature 53 can be dated — on the basis of the accompanying long brooch of Gebhard type 19d — with more precision, i.e., to stage A_{2a} (see below). This corresponds roughly to late phase LT C₂ and the beginning of phase LT D₁ and, therefore, also to the dating of Celtic fibulae of type 18b and group 20 distinguished by R. Gebhard (1991, 81, 82–86, fig. 42).

Brooches of type A-II (with a short foot), like the similar specimens of type H, were occasionally used in the Przeworsk culture to compose sets consisting of several different fibulae. The Dąbek specimen, due to the presence of another brooch in the grave — of Gebhard type 19d — is one of the earliest examples of such a set.⁶⁷ The first examples of occurrence of H-type brooches accompanied by other forms of the Middle La Tène construction, i.e., specimens of Gebhard type 19d or type C-I, also appear in the same horizon.⁶⁸ Thus, the customary set of brooches, usually

66 Np. Gräfenhainichen, Lkr. Wittenberg, groby 41, 58, 59, 67, 115 (G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, ryc. 12/41:2–4, 15/58:3, 16/59:3, 17/67:4, 27/115:3,4), Pakendorf, Lkr. Anhalt-Bitterfeld, grób b.n. (R. MÜLLER 1985, tabl. 109:15).

67 W innych grobach kultury przeworskiej, obok zapinek typu A-II (z krótką nóżką), spotykamy już wyłącznie formy typologicznie młodsze: H, K oraz J (por. T. DĄBROWSKA 2008, 21, 25, zestawienie 1 – tu błędna korelacja typu A z zapinką o stopniowatym kabłąku [niem. *Stufenfibel*]; w rzeczywistości pod tą ostatnią kryje się okaz typu Gebhard 19d z omawianego obiektu 53 w Dąbku).

68 Np. Świerkówiec, grób 5 – tu z zapinką typu Gebhard 19d (E. BOKINIEC 1999, 117, ryc. 5), Zadowice, grób 587 – tu z zapinką typu Gebhard 19d (zbiory MAE, nr inw. III-1972/223, nr. kat. III-1972/854, 855), Krusza Zamkowa, groby VI oraz XXIX – tu, odpowiednio, z zapinką typu Gebhard 19d lub C-I oraz z typem C-I (A. KOKOWSKI 1991, ryc. 31:4,5, 42:14,15), Stupsk, grób 24/88 – tu z zapinką typu C-I (A. GRZYMKOWSKI 1996, ryc. na s. 172; A. MACIAŁOWICZ 2009, 454, tabl. XCVII:5–7), Zagorzyn, grób 56 – tu z zapinką typu C-I (K. DĄBROWSKI 1970, ryc. 29:20,21).

66 E.g., Gräfenhainichen, Lkr. Wittenberg, graves: 41, 58, 59, 67, 115 (G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, figs. 12/41:2–4, 15/58:3, 16/59:3, 17/67:4, 27/115:3,4), Pakendorf, Lkr. Anhalt-Bitterfeld, unnumbered grave (R. MÜLLER 1985, pl. 109:15).

67 In other Przeworsk culture graves, brooches of type A-II (with a short foot) are accompanied exclusively by typologically younger forms: H, K and J (cf. T. DĄBROWSKA 2008, 21, 25, compilation 1 — there, type A was incorrectly correlated with a brooch with a rectangular bow [German: *Stufenfibel*]; the latter is, in fact, the same fibula of Gebhard type 19d from feature 53 at Dąbek discussed here).

68 E.g., Świerkówiec, grave 5 — there, with a brooch of Gebhard type 19d (E. BOKINIEC 1999, 117, fig. 5), Zadowice, site 1, grave 587 — there, with a brooch of Gebhard type 19d (MAE collection, inv. no. III-1972/223, cat. nos. III-1972/854, 855), Krusza Zamkowa, graves VI and XXIX — there, with a brooch of Gebhard type 19d, or type C-I, and type C-I respectively (A. KOKOWSKI 1991, figs. 31:4,5, 42:14,15), Stupsk, grave 24/88 — there, with a brooch of type C-I (A. GRZYMKOWSKI 1996, fig. on p. 172; A. MACIAŁOWICZ 2009, 454, pl. XCVII:5–7), Zagorzyn, grave 56 — there, with a brooch of type C-I (K. DĄBROWSKI 1970, fig. 29:20,21).

zestawów zapinek, złożonych zwykle z jednego lub dwóch egzemplarzy krótkich (A-II lub H) oraz pojedynczego o wyraźnie większej długości (Gebhard 19d lub C-I). Na podstawie innych elementów wyposażenia grobowego towarzyszących takim garniturom można stwierdzić, że były one użytkowane przez kobiety (por. przyp. 67, 68 – tam dalsza literatura), co znajduje też potwierdzenie w inwentarzu obiektu 53 z Dąbka. Znaleziono tu bowiem m.in. zestaw drobnych narzędzi żelaznych: nożyk sierpikowaty, igłę oraz szydło (Tabl. XXVII:3–5)⁶⁹. Powyższą interpretację wspiera również sam fakt wykorzystania zapinek typu H do kompletowania owych garniturów, ponieważ odmianę tę powszechnie uważa się za element stroju kobiecego (R. HACHMANN 1961, 80, przyp. 339; TH. VÖLLING 1995, 162; R. BOCKIUS, P. ŁUCZKIEWICZ 2004, 26).

Typ B-II

Dwie zapinki z cmentarzyska reprezentują typ B-II lub formę do niego zbliżoną. Są to więc krótkie egzemplarze odmiany B (mierzące poniżej 8 cm długości), które miały się co prawda pojawić już w fazie A₁, ale pozostawały w użyciu także w fazie A₂, w ujęciu T. Dąbrowskiej (1988, 18–21, 29; 2008, 25), a zatem w horyzoncie zapinek typu K.

Spośród znalezisk z Dąbka stylistycznie wczesna zdaje się być uszkodzona zapinka z obiektu 51, o zachowanej długości 3,5 cm (Ryc. 9:1, Tabl. XXVI/51:1). Brak nóżki nie pozwala stwierdzić, czy była ona długa czy krótka, ale symetryczny, zbliżony do prostokątnego kształt kabłąka, umiejscowienie obejmki w tylnej jego części (blisko środka), a także 6-zwojowa sprężyna z nisko poprowadzoną cięciwą, to cechy wyróżniające omawiany egzemplarz spośród większości „późnych” zapinek typu B-II i doń zbliżonych (por. M. GRYGIEL 2018, 95, 96, ryc. 49). Nieduże zapinki o bardzo podobnie ukształtowanych kabłąkach można wskazać wśród okazów typu 18b według R. Gebharda (1991, tabl. 31:470,471, 32:481; Ryc. 9:4,5). Dobre odpowiedniki pochodzą też z cmentarzyska grupy gubińskiej w Luboszycach, groby 128 i 161 (G. DOMAŃSKI 1975, tabl. XIII:h, XVII:b). Różnią się one jedynie – o ile można to stwierdzić na podstawie publikacji – krótszymi, bo 4-zwojowymi sprężynami (Ryc. 9:2,3).

consisting of one or two short ones (A-II or H) and a single one of a clearly greater length (Gebhard 19d or C-I) appears in the Przeworsk culture only at the beginning of phase A₂. Given the grave goods that accompanied such sets, it can be stated that they were used by women (cf. footnotes 67, 68 — with further literature). This is also confirmed by the contents of feature 53 from Dąbek, which included a set of small iron tools: a crescent-shaped knife, a needle and an awl (Pl. XXVII:3–5).⁶⁹ The above interpretation is also supported by the very presence of type-H brooches in the aforementioned sets, as this variant is commonly regarded as a female dress accessory (R. HACHMANN 1961, 80, footnote 339; TH. VÖLLING 1995, 162; R. BOCKIUS, P. ŁUCZKIEWICZ 2004, 26).

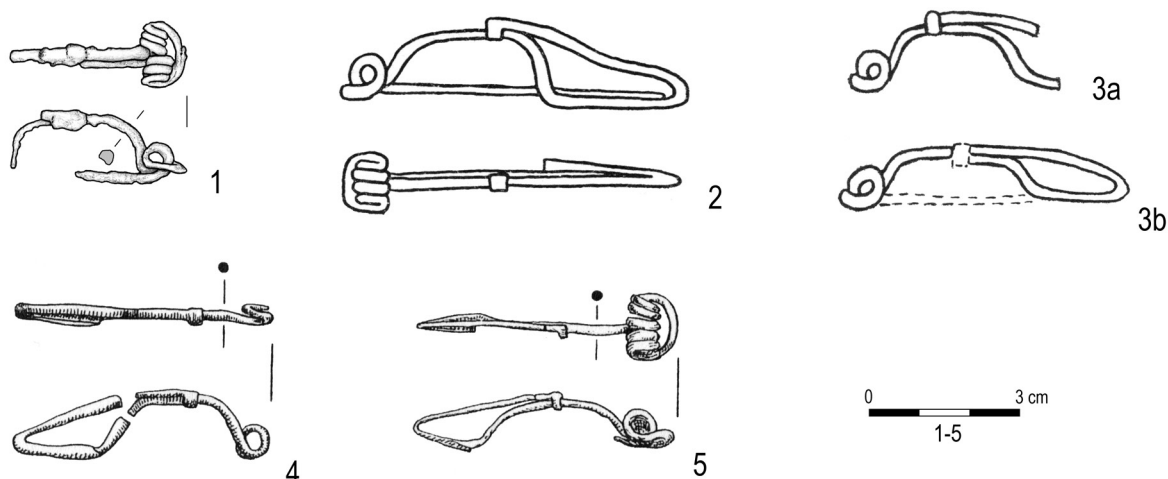
Type B-II

Two brooches from the cemetery represent type B-II or a similar form. They are, therefore, short specimens of variant B (measuring less than 8 cm in length), considered to have appeared already in phase A₁ and remained in use also in phase A₂, according to T. Dąbrowska (1988, 18–21, 29; 2008, 25), and thus in the horizon of type-K brooches.

Among the finds from Dąbek, the damaged brooch from feature 51, with a preserved length of 3.5 cm, seems to be a stylistically early form (Fig. 9:1, Pl. XXVI/51:1). Due to the missing foot, it is impossible to state whether it was long or short, but the symmetrical, roughly rectangular shape of the bow, with the collar located in its rear part (close to the centre), as well as the 6-coil spring with a low chord differentiate this specimen from the majority of “late” brooches of type B-II and similar (cf. M. GRYGIEL 2018, 95, 96, fig. 49). Small brooches with very similarly shaped bows can be found among the specimens of type 18b distinguished by R. Gebhard (1991, pls. 31:470,471, 32:481; Fig. 9:4,5). Other good analogies come from the cemetery of the Gubin group at Luboszyce, graves 128 and 161 (G. DOMAŃSKI 1975, pls. XIII:h, XVII:b). They differ only — as far as it can be discerned from the publication — in shorter, i.e., 4-coil springs (Fig. 9:2,3). Nevertheless, it is the 6-coil springs, very rarely present among the “late”

⁶⁹ Analiza szczątków kostnych nie przyniosła odpowiedzi na pytanie o płeć pochowanej w tym grobie osoby.

⁶⁹ The sex of the person buried in the grave was not determined in the course of anthropological analysis.

Ryc. 9. Żelazne zapinki typu B-II. 1 – Dąbek, obiekt 51; 2 – Luboszyce, grób 128; 3a, 3b – Luboszyce, grób 161; 4, 5 – Manching (1 – rys. A. Mistewicz; 2, 3 – wg G. DOMAŃSKI 1975; 4, 5 – wg R. GEBHARD 1991)

Fig. 9. Iron brooches of type B-II. 1 – Dąbek, feature 51; 2 – Luboszyce, grave 128; 3a, 3b – Luboszyce, grave 161; 4, 5 – Manching (1 – drawn by A. Mistewicz; 2, 3 – after G. DOMAŃSKI 1975; 4, 5 – after R. GEBHARD 1991)

Niemniej właśnie 6-zwojowe sprężyny, bardzo rzadko obecne wśród „późnych” egzemplarzy typów A i B⁷⁰, są stosunkowo częste w przypadku długich i krótkich zapinek o konstrukcji środkowolateńskiej, znanych z grupy gubińskiej i przyległych partii kultury przeworskiej⁷¹.

Zapinki typu 18b datowane są na fazę LT C₂ (R. GEBHARD 1991, 81, ryc. 42). Podobnie wczesna, a w przypadku grobu 128 – być może nawet nieco wcześniejsza, jest chronologia obu wspomnianych zespołów z Luboszyca, które dostarczyły też wczesnych form klamer pasa oraz pary (?) zapinek z kulkami na kabłąku (niem. *Kugelfibeln*; G. DOMAŃSKI 1975, 114, 116, tabl. XIII:b,c,f, XVII:g). Wobec braku większej liczby dobrze datowanych analogii, jak również innych datowników w obiekcie 51 z Dąbka, trudno jest precyzyjnie ustalić

examples of types A and B,⁷⁰ which are relatively common in the long and short brooches of the Middle La Tène construction known from the Gubin group and the adjacent parts of the Przeworsk culture.⁷¹

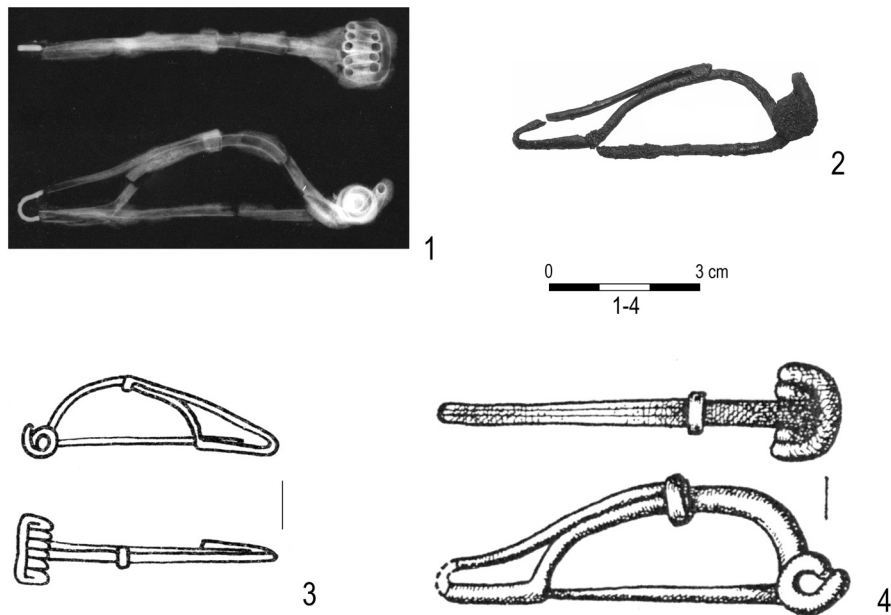
Type-18b brooches are dated to phase LT C₂ (R. GEBHARD 1991, 81, fig. 42). Just as early, in the case of grave 128 — perhaps even slightly earlier — is the chronology of the two abovementioned graves from Luboszyce, which also contained early forms of belt hooks and a pair (?) of brooches with rounded knobs on the bow (German: *Kugelfibeln*; G. DOMAŃSKI 1975, 114, 116, pls. XIII:b,c,f, XVII:g). In the absence of a larger number of well-dated analogies as well as other chronological markers in feature 51 from Dąbek, it is difficult to precisely determine its chronological position. An early dating of the brooch found there, apart from its stylistic traits, seems to be supported by

70 Por. przykłady zestawione w pracy M. Grygiela (2018, 95, 96, przyp. 71 – tu dalsza literatura). Autor ten zaliczył do późnych odmian także zapinki o 6-zwojowych sprężynach i nisko wysklepionych kabłąkach (*ibidem*, 95, ryc. 49:1–3), typowe dla obszarów środkowego Nadodrza (w tym grupy gubińskiej), które jednak na podstawie zabytków im towarzyszących lub analogii z lepiej datowanych zespołów należałoby umieszczać w horyzoncie czasowym wyprzedzającym pojawienie się zapinek typu K (*ibidem*, 49, ryc. 21:7).

71 Np. G. DOMAŃSKI 1975, tabl. I:h, XI:e, XIII:k, XVI:e, XVII:m, XIX:h, XXIX:s,u, XXX:c; M. GRYGIEL 2018, ryc. 20:3, 23:2, 30:7,8, 49:3; w obu pracach dalsza literatura.

70 Cf. the examples compiled by M. Grygiel (2018, 95, 96, footnote 71 — with further literature). The author included brooches with 6-coil springs and low arched bows (*ibid.*, 95, fig. 49:1–3), typical of the Middle Oder region (including the Gubin group), among the late variants; however, considering the accompanying artefacts or analogies from better-dated assemblages, they should be placed in the time horizon preceding the emergence of type-K fibulae (cf. *ibid.*, 49, fig. 21:7).

71 E.g., G. DOMAŃSKI 1975, pls. I:h, XI:e, XIII:k, XVI:e, XVII:m, XIX:h, XXIX:s,u, XXX:c; M. GRYGIEL 2018, figs. 20:3, 23:2, 30:7,8, 49:3; both with further literature.

Ryc. 10. Żelazne zapinki zbliżone do typu B-II. 1 – Dąbek, obiekt 11; 2 – Drohiczyn „Kozarówka”, obiekt XXV; 3 – Luboszyce, grób 189; 4 – Brachlewo-Biały Dwór, grób 471; (1 – rtg. W. Weker; 2 – wg M. GRYGIEL 2018; 3 – wg G. DOMAŃSKI 1975; 4 – wg W. HEYM 1961)

Fig. 10. Iron brooches resembling type B-II. 1 – Dąbek, feature 11; 2 – Drohiczyn „Kozarówka”, feature XXV; 3 – Luboszyce, grave 189; 4 – Brachlewo-Biały Dwór, grave 471 (1 – X-ray image by W. Weker; 2 – after M. GRYGIEL 2018; 3 – after G. DOMAŃSKI 1975; 4 – after W. HEYM 1961)

jego pozycję chronologiczną. Za wczesnym datowaniem znalezionej tu zapinki, obok jej cech stylistycznych, zdaje się przemawiać lokalizacja tego obiektu w skupisku grobów, które dostarczyły zapinek typów Gebhard 19d oraz H, a w pewnej odległości od tej strefy nekropoli, w obrębie której wystąpiły zapinki typów F i K (Plan 4). Można więc przypuszczać, że omawiana zapinka reprezentuje wczesny horyzont użytkowania nekropoli, datowany na schyłek fazy A₁ lub raczej na początki fazy A₂ (stadium A_{2a}).

Dруга zapinka, którą można uznać za zbliżoną do typu B-II, pochodzi z obiektu 11 (Ryc. 10:1; Tabl. V/11:1). Mierzy ona 7,45 cm długości, profil jej kabłąka jest nieco trapezowaty, lecz wyraźnie asymetryczny – wysklepiony wyżej w przedniej części, nóżka jest krótka, a 4-zwojowa sprężyna zaopatrzona jest w silnie zadartą ku górze cięciwę. Znaczne rozmiary tego egzemplarza mogłyby sugerować stosunkowo wczesną pozycję chronologiczną, ale opisane cechy formalne wskazują, że jest to zabytek wyraźnie młodszy niż zapinka z obiektu 51. Co prawda mieści się on w definicji grupy 18 według R. Gebharda, ale ani w Manching, ani na innych stanowiskach środkowoeuropejskiej strefy kultury lateńskiej, nie znajduje tak ścisłych analogii jak wcześniej omawiane zabytki. Natomiast w przeciwieństwie do

the location of the feature in a cluster of graves that yielded fibulae of types Gebhard 19d and H and at a certain distance from the part of the cemetery where brooches of types F and K were found (Plan 4). Therefore, it can be assumed that the brooch under discussion represents the early horizon of use of the cemetery, dating to the end of phase A₁ or rather the beginning of phase A₂ (stage A_{2a}).

The second brooch that can be considered as resembling type B-II comes from feature 11 (Fig. 10:1, Pl. V/11:1). It measures 7.45 cm in length; the profile of the bow is slightly trapezoidal, but clearly asymmetrical — more heavily arched in the front part. The foot is short, and the 4-coil spring is equipped with a strongly upturned chord. The considerable size of the specimen may suggest a relatively early chronology, but the formal features described indicate that it is distinctly younger than the artefact from feature 51. Even though it falls within the definition of Gebhard group 18, it does not find as close analogies as the previously discussed artefacts either at Manching or at other central European sites within the zone of the La Tène culture. On the other hand, contrary to the previous fibulae, numerous good equivalents of the brooch from feature 11 can be indicated in the Przeworsk and Oksywie cultures and,

tych ostatnich, dla zapinki z obiektu 11 można wskazać liczne dobre odpowiedniki w kulturach przeworskiej i oksywskiej, a w mniejszym stopniu też w grupie gubińskiej (Ryc. 10:2–4)⁷². Wydaje się więc, że w przypadku tych zapinek można z dużo większym prawdopodobieństwem przyjmować możliwość ich lokalnej wytwórczości w środowisku kultur „germańskich”. Odkryta w obiekcie 11 klamra zawiasowa pozwala datować go ogólnie na fazę A₂⁷³, co z grubsza odpowiada chronologii analogicznych zapinek z ziem Polski⁷⁴. Datowanie tego grobu można prawdopodobnie zawęzić do rozwiniętego odcinka fazy A₂, na co zdaje się wskazywać jego lokalizacja wśród obiektów zawierających zapinki typów F i K (Plan 4).

Typ Gebhard 19d

Z dwóch obiektów – 29 i 53 – pochodzą długie zapinki (odpowiednio: 10,9 cm i 9,1 cm długości) o środkowo-lateńskiej konstrukcji i prostym kabłąku, którego główka jest nad sprężyną silnie zagięta (Tabl. XVIII/29:1, XXVII/53:1). Cechy te pozwalają przyporządkować oba zabytki do typu Gebhard 19d, wyróżnionego na podstawie materiałów z oppidum w Manching (R. GEBHARD 1991, 18, 19, ryc. 6:19d, tabl. 36, 37:546–554). Zgodnie z ustaleniami autora tej klasyfikacji rozwój zapinek grupy 19, o długich, płaskich kabłąkach, prowadził do powstania form o główce kabłąka zgiętej pod kątem prostym (typ 19c) lub silnie zagiętej ponad sprężyną (typ 19d). Ta ostatnia cecha

to a lesser extent, also in the Gubin group (Fig. 10:2–4).⁷² Therefore, it seems that it can be much more confidently assumed that they could have been manufactured locally in the milieu of the “Germanic” cultures. The hinged belt hook that was discovered in feature 11 allows it to be dated generally to phase A₂,⁷³ which roughly corresponds to the chronology of analogous brooches from Poland.⁷⁴ The chronology of the feature can probably be narrowed down to the developed section of phase A₂, which seems to be indicated by its location among the features containing fibulae of types F and K (Plan 4).

Gebhard type 19d

Long brooches (10.9 cm and 9.1 cm in length respectively) of the Middle La Tène construction and a straight bow, the head of which is strongly bent over the spring (Pls. XVIII/29:1, XXVII/53:1), come from two features — 29 and 53. Due to said characteristics, both artefacts can be categorised as Gebhard type 19d, distinguished on the basis of the material from the oppidum at Manching (R. GEBHARD 1991, 18, 19, fig. 6:19d, pl. 36, 37:546–554). According to the findings of the author of the classification, the development of brooches of group 19 with long, flat bows led to the creation of forms with the head bent at right angles (type 19c) or bent strongly over the spring (type 19d).

72 Chodzi tu o zapinki zaliczane do krótkich okazów typów A lub B. Podobne formy z kultury oksywskiej Ewa Bokiniec (2008, 20, zestawienie 1:10) wyróżniła jako typ A-IIc. Por. Drohiczyn „Kozarówka”, obiekt XXV (Z. SZMIT 1923, 153, ryc. 32; M. GRYGIEL 2018, ryc. 49:6), Garwolin, grób 5a (A. NIEWĘGŁOWSKI 1991, 21, 70, 71, ryc. 9:e), Brachlewo-Biały Dwór, grób 471 (W. HEYM 1961, 155, ryc. 8:13), Chełmno, grób 148 (W. ŁĘGA 1938, 38, tabl. VI:1), Luboszyce, grób 189 (G. DOMAŃSKI 1975, 117, tabl. XIX:h).

73 T. DĄBROWSKA 1988, 29, 30; 2008, 38. Klamry zawiasowe pojawiają się natomiast już w fazie A₁ na Pomorzu (E. BOKINIEC 2008, 62–73, tab. 16; M. GRYGIEL 2018, 190, 191, tab. II).

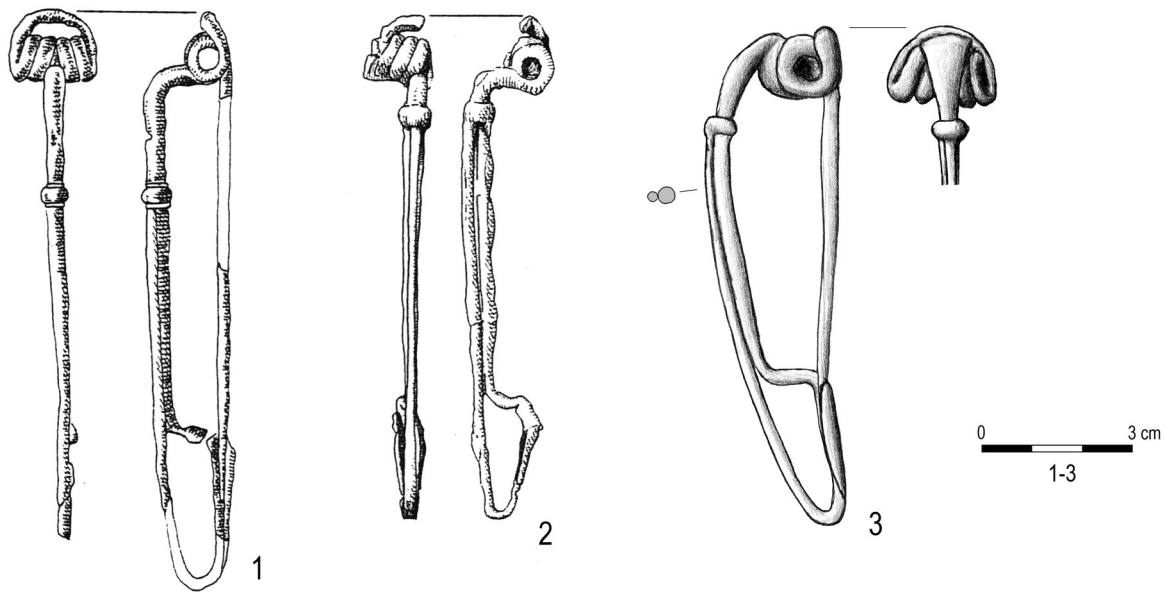
74 Por. przyp. 72. Najwcześniej, bo zapewne na początkowy odcinek fazy A₂, można datować grób 189 z Luboszyce, z którego pochodzi też długa zapinka typu C oraz prętowa klamra hakowa ze skuwką na ramię (niem. *Stabgürtelhaken mit Riemenkappe*). Najmłodszym, dobrze datowanym znaleziskiem spośród wskazanych odpowiedników dla zapinki z Dąbka jest okaz z Garwolina, grób 5a, który – na podstawie towarzyszącej mu ceramiki oraz żelaznej sprzączki typu C 9 – należy datować na początki fazy A₃, zapewne na stadium A₂/A₃.

72 I.e., brooches classified as short examples of types A or B. Ewa Bokiniec (2008, 20, compilation 1:10) defined similar forms present in the Oksywie culture as type A-IIc. Cf. Drohiczyn “Kozarówka”, feature XXV (Z. SZMIT 1923, 153, fig. 32; M. GRYGIEL 2018, fig. 49:6), Garwolin, grave 5a (A. NIEWĘGŁOWSKI 1991, 21, 70, 71, fig. 9:e), Brachlewo-Biały Dwór, grave 471 (W. HEYM 1961, 155, fig. 8:13), Chełmno, grave 148 (W. ŁĘGA 1938, 38, pl. VI:1), Luboszyce, grave 189 (G. DOMAŃSKI 1975, 117, pl. XIX:h).

73 T. DĄBROWSKA 1988, 29, 30; 2008, 38. In Pomerania, hinged belt hooks appear already in phase A₁ (E. BOKINIEC 2008, 62–73, table 16; M. GRYGIEL 2018, 190, 191, table II).

74 Cf. footnote 72. The earliest (probably from the initial section of phase A₂) is grave 189 from Luboszyce, which also contained a long brooch of type C and a rod belt hook with a sleeve-shaped cap for the strap (German: *Stabgürtelhaken mit Riemenkappe*). The youngest well-dated find among the indicated analogies of the Dąbek fibula is a specimen from Garwolin, grave 5a, which — on the basis of the accompanying pottery and an iron buckle of type C 9 — should be dated to the beginning of phase A₃, probably to stage A₂/A₃.

Ryc. 11. Żelazne zapinki typów: B-I/ Gebhard 19c (1), Gebhard 19d (2), C-I (3). 1, 2 – Manching; 3 – Stupsk, grób 24/88 (1, 2 – wg R. GEBHARD 1991; 3 – zbiory MZZ, rys. A. Maciałowicz)

Fig. 11. Iron brooches of types: B-I/ Gebhard 19c (1), Gebhard 19d (2), C-I (3). 1, 2 – Manching; 3 – Stupsk, grave 24/88 (1, 2 – after R. GEBHARD 1991; 3 – MZZ collection, drawn by A. Maciałowicz)

upodabnia typ 19d do wyróżnionej przez J. Kostrzewskiego odmiany C. Istotną różnicą jest jednak wciąż jeszcze brak w pełni ukształtowanej fałdy oporowej (niem. *Stützfalte*) w typie 19d. Zapinki tej odmiany stanowią więc niejako ogniwo pośrednie w rozwoju długich form o konstrukcji środkowolateńskiej, między „klasycznym” typem B o prostokątnym kabłąku (w którym mieści się również typ 19c według Gebharda) a typem C z fałdą oporową nad sprężyną i zwykle też o lekko łukowatym kabłąku (Ryc. 11). Na pośredni charakter omawianych zapinek zwracali uwagę autorzy opracowania materiałów z cmentarzyska kultury jastorfskiej w Gräfenhainichen (G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, 105). Licznie występujące na tym stanowisku zapinki odpowiadające morfologicznie typowi Gebhard 19d określili oni jako formę przejściową B/C – „już typ C” (niem. *schon Var. C*), podkreślając ich bliższy związek z tą drugą odmianą.

Z ziem Polski znanych jest 56 egzemplarzy, które można zaliczyć do typu 19d, choć taka identyfikacja niektórych zapinek, szczególnie znanych tylko z ilustracji, może budzić wątpliwości (Lista 1)⁷⁵. Cechą dystynktywną,

W the latter trait, type 19d resembles Kostrzewski’s variant C. However, type 19d still lacks a fully formed “support fold” (German: *Stützfalte*). Brooches of this variant are thus an intermediate link in the development of long forms of the Middle La Tène construction, situated between the “classic” type B with a rectangular bow (which also includes Gebhard type 19c) and type C with a “support fold” above the spring and, usually, also a slightly arched bow (Fig. 11). The authors of a study on the material from the cemetery of the Jastorf culture at Gräfenhainichen (G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, 105) also drew attention to the intermediate nature of the brooches in question. They described the numerous brooches from that site corresponding to Gebhard type 19d in terms of morphology as a transitional form B/C — “already type C” (German: *schon Var. C*), emphasizing their closer relationship with the latter variant.

There are 56 examples of type 19d known from Poland, although identifying some of the brooches as such, especially those known only from illustrations, may raise doubts (List 1).⁷⁵ The feature that differentiates

⁷⁵ Wyjątkowo na Liście 1 uwzględniono też znalezisko z Coschen w Niemczech (nr 2), które dopełnia obrazu występowania tej odmiany na terytorium grupy gubińskiej kultury jastorfskiej.

⁷⁵ As an exception, List 1 also includes a find from Coschen in Germany (no. 2), which complements the image of distribution of this variant in the territory of the Gubin group of the Jastorf culture.

odróżniającą typ Gebhard 19d z jednej strony od „klasycznych” zapinek odmiany B, a z drugiej – od zapinek typu C, jest bowiem przede wszystkim stopień zaгиęcia główki kabłąka nad sprężyną⁷⁶ (Ryc. 12). Detal ten nie zawsze jest prawidłowo ilustrowany, nawet w stosunkowo niedawnych publikacjach, czemu dodatkowo nie sprzyja zwykle zły stan zachowania tych wykonanych z żelaznego drutu zabytków.

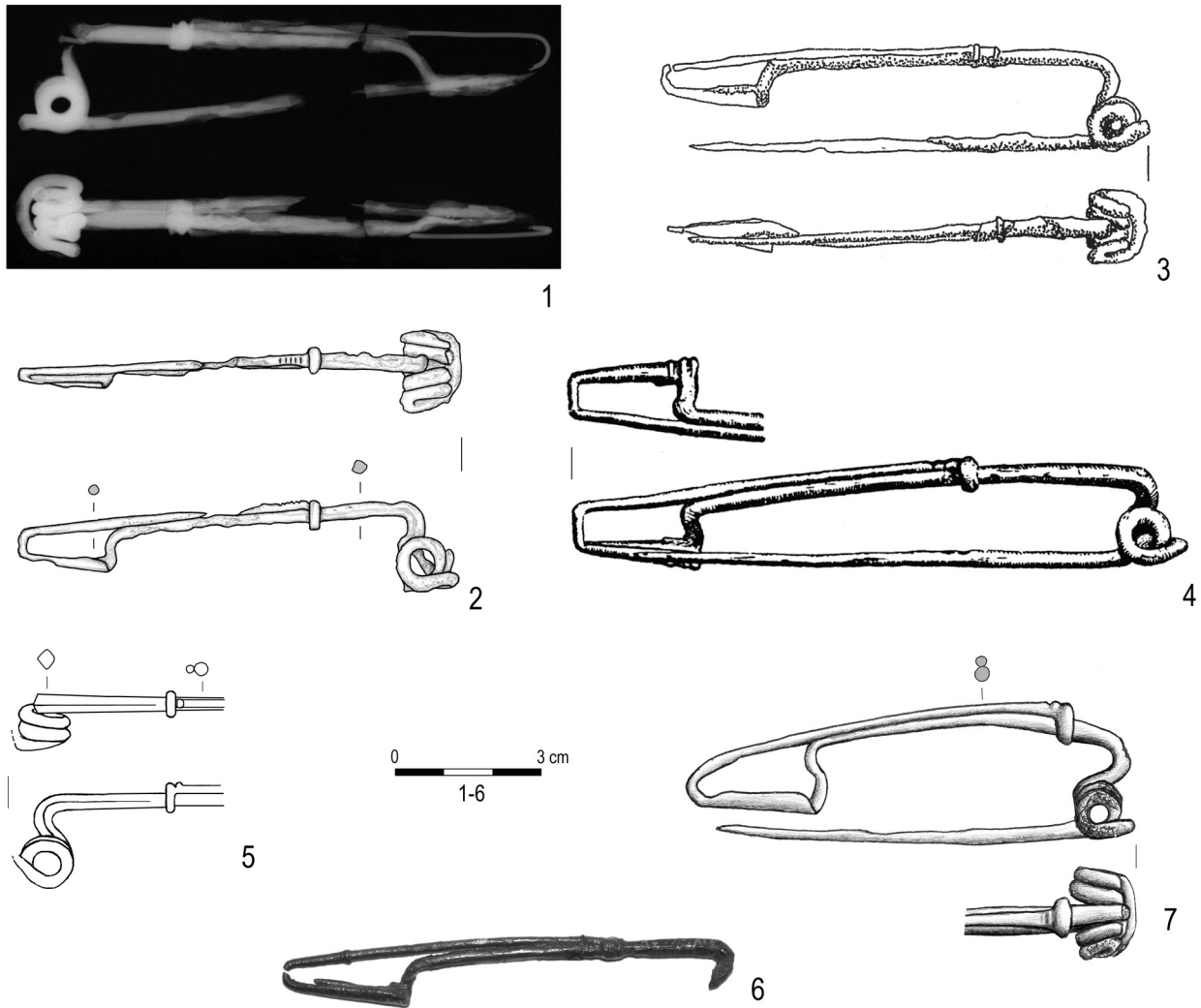
Do niedawna zapinki tej odmiany nie były wyróżniane w polskiej literaturze i zwykle zaliczano je do typu B, ewentualnie do typu C (por. Lista 1). Szerzej omówiono je w publikacji autorstwa M. Grygiela (2018, 53, 54, 65, 66, 79, ryc. 23, 24, 41), który zestawiał znaleziska tej odmiany i potwierdził wnioski płynące z opracowania R. Gebharda (1991), nt. ich zachodniolateńskiej proveniencji (por. A. MACIAŁOWICZ 2009, 112–120). Nie wielka liczba tych zapinek na terenach osadnictwa celtyckiego w środkowo-wschodniej Europie (w tym zupełny ich brak w inwentarzach kultury lateńskiej na południu Polski), a także charakterystyczne rozprzestrzenienie na obszarze Niżu Polskiego wskazują, że do ich pojawienia się tu doszło najpewniej w wyniku oddziaływań docierających za pośrednictwem wschodnich ugrupowań kultu-

Gebhard type 19d from the “classic” type B-fibulae and, on the other hand, from the brooches of type C is the angle at which the head of the bow is bent over the spring (Fig. 12).⁷⁶ This detail is not always properly illustrated, even in relatively recent publications, which is not helped by the poor state of preservation of these artefacts made of iron wire.

Until recently, brooches of this variant were not recognised in the Polish literature and were usually classified as type B or type C (cf. List 1). They were discussed in more detail in M. Grygiel’s publication (2018, 53, 54, 65, 66, 79, figs. 23, 24, 41), which compiled the finds representing this variant and confirmed the conclusions of R. Gebhard’s study (1991) regarding their western La Tène provenance (cf. A. MACIAŁOWICZ 2009, 112–120). The small number of such fibulae in the areas of Celtic settlement in central and eastern Europe (including their complete absence in the inventories of the La Tène culture in southern Poland) as well as their characteristic distribution in the area of the Polish Lowland indicate that they appeared most likely under the influence of the eastern groups of the Jastorf

76 Problemy z poprawną identyfikacją dawnych znalezisk dobrze ilustruje przykład zapinek ze Szlichtyngowej/Górczyny. Szkice zapinek z grobów 10 i 11 z tego cmentarzyska, znajdujące się w *Archiwum* J. Kostrzewskiego (teka 33, karty b.n.), mogą sugerować ich podobieństwo do typu Gebhard 19d, i w ten sposób okaz z grobu 11 zaklasyfikował Michał Grygiel (2018, 426, zestawienie 6, nr 96). Niemniej porównanie rysunków Kostrzewskiego z fotografiami opublikowanymi w pracy F. Pfützenreitera (1933, tabl. 16/3:3, 16/4:10), a przede wszystkim z oryginalnymi zabytkami zachowanymi w zbiorach MA-MMW we Wrocławiu (dawne nr. inw. 83:04, 91:04), pozwala stwierdzić, że kształt ich główek został niedokładnie odwzorowany na archiwalnych szkicach polskiego badacza. W rzeczywistości są one skierowane w dół i silnie zaгиęte nad sprężyną, tworząc fałdę oporową, co pozwala zaklasyfikować je do typu C (a nie Gebhard 19d). Z kolei zapinkę z grobu 8 Michał Grygiel (2018, 107, ryc. 52:12 – tu zmodyfikowany rysunek zabytku na podstawie archiwalnego szkicu J. Kostrzewskiego) zaliczył do zapinek o stopniowatym kabłąku (niem. *Stufenfibeln*). Takie zaklasyfikowanie może budzić wątpliwości z uwagi na sporą wielkość kabłąka, a przede wszystkim średnicy zwojów sprężyny tej zapinki (por. M. GRYGIEL 2018, ryc. 52). Tymczasem zaгиęty nad sprężyną kształt jej główki, zilustrowany przez J. Kostrzewskiego (*Archiwum*, teka 33, karta b.n.), w połączeniu z informacjami z publikacji F. Pfützenreitera (1933, 20, 111, tabl. 17:9), pozwalają hipotetycznie łączyć egzemplarz z grobu 8 z typem Gebhard 19d (por. Lista 1: nr 16b).

76 The problems with the correct identification of old finds are well illustrated on the example of the brooches from the cemetery at Szlichtyngowa/Górczyna. The sketches of the brooches from graves 10 and 11 in Kostrzewski’s *Archive* (folder 33, unnumbered cards) may suggest that they resemble Gebhard type 19d, and this is how the specimen from grave 11 was classified by Michał Grygiel (2018, 426, compilation 6, no. 96). Nevertheless, a comparison of Kostrzewski’s drawings with the photographs published in a work by F. Pfützenreiter (1933, pl. 16/3:3,4:10) and, especially, with the originals preserved in the collection of the MA-MMW in Wrocław (old inv. nos. 83:04, 91:04) shows that their head shape wasn’t correctly copied in the archival sketches drawn by the Polish scholar. In reality, they point downwards and are strongly bent over the spring, thus forming a “support fold”, which makes it possible to classify them as type C (instead of Gebhard 19d). As for the brooch from grave 8, Michał Grygiel (2018, 107, fig. 52:12 – with a modified drawing of the artefact, based on the archival sketch by Kostrzewski) identified it as a fibula with rectangular bow (German: *Stufenfibeln*). Such classification may raise doubts due to the significant size of the bow and, especially, due to the diameter of the spring coils (cf. M. GRYGIEL 2018, fig. 52). However, considering the shape of its head, which is bent over the spring as illustrated by J. Kostrzewski (*Archive*, folder 33, unnumbered card), and the information from F. Pfützenreiter’s publication (1933, 20, 111, pl. 17:9), the fibula from grave 8 may tentatively be identified as Gebhard type 19d (cf. List 1: no. 16b).

Ryc. 12. Żelazne zapinki typu Gebhard 19d. 1 – Dąbek, obiekt 29; 2 – Dąbek, obiekt 53; 3 – Świerkówiec, grób 5; 4 – Bytom Odrzański, grób 1; 5 – Gołębiewo, znal. luźne; 6 – Luszyń; 7 – Stupsk, grób 11/88 (1 – rtg. W. Weker; 2 – rys. A. Mistewicz; 3 – wg E. BOKINIEC 1999; 4 – wg E. PETERSEN 1934; 5, 7 – zbiory MZZ [7], rys. A. Maciałowicz; 6 – zbiory MŁ, fot. A. Kośmider)

Fig. 12. Iron brooches of type Gebhard 19d. 1 – Dąbek, feature 29; 2 – Dąbek, feature 53; 3 – Świerkówiec, grave 5; 4 – Bytom Odrzański, grave 1; 5 – Gołębiewo, stray find; 6 – Luszyń; 7 – Stupsk, grave 11/88 (1 – X-ray image by W. Weker; 2 – drawn by A. Mistewicz; 3 – after E. BOKINIEC 1999; 4 – after E. PETERSEN 1934; 5, 7 – MZZ collection [7], drawn by A. Maciałowicz; 6 – MŁ collection, photo by A. Kośmider)

ry jastorfskiej, w tym grupy gubińskiej (Ryc. 13). Mocną przesłanką przemawiającą za zachodnią drogą rozprzestrzenienia się tego wzoru zapinki jest daszkowaty (lub zbliżony do daszkowatego) przekrój główki co najmniej 11–13 egzemplarzy z ziem Polski, w tym licznych ze strefy nadodrzańskiej (Lista 1; Ryc. 13). Wielokątne w przekroju („facetowane”), zwykle też zgrubiałe główki kabłąków to bowiem – jak podkreślał już Józef Kostrzewski (1919, 15, 235) – cecha charakterystyczna różnych zapinek o konstrukcji środkowolateńskiej, znanych z grupy gubińskiej, ale też z ugrupowań kultury jastorfskiej z dorzecza

culture, including the Gubin group (Fig. 13). A strong argument in favour of this fibula design arriving from the western direction is the triangular (or roughly triangular) cross-section of the head of at least 11–13 specimens from Poland, including many from the Oder region (List 1, Fig. 13). Polygonal cross-section (“facet-ing”) of the heads, which usually were also thickened, is — as already highlighted by Józef Kostrzewski (1919, 15, 235) — a characteristic trait of various brooches of the Middle La Tène construction known from the Gubin group and Jastorf culture groups from the basin

środkowej Łaby⁷⁷. Daszkowaty przekrój kabłąków ma kilka zapinek typu Gebhard 19d pochodzących z dorzecza Wkry, w tym egzemplarz z obiektu 53 w Dąbku. Trudno rozstrzygnąć, czy w przypadku znalezisk północnomazowieckich mamy do czynienia z importem przedmiotów czy też z rozprzestrzenianiem się idei ich wykonywania. W każdym razie szereg zabytków z Dąbka zdaje się potwierdzać zachodni kierunek powiązań kształtujących oblicze kulturowe społeczności użytkującej tę nekropole w młodszym okresie przedrzymskim.

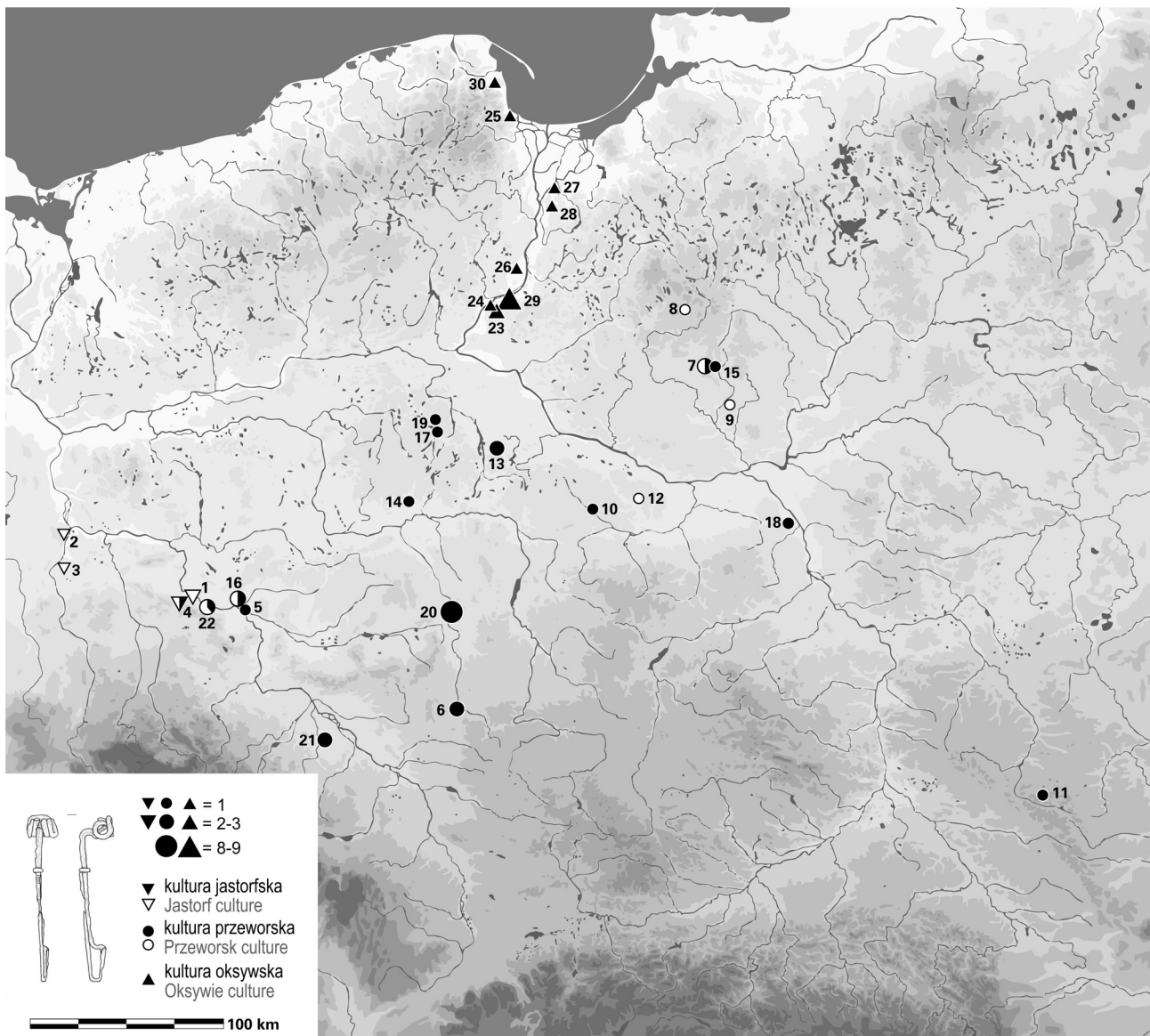
Zapinki grupy 19 według Gebharda datowane są na młodszy odcinek fazy LT C₂, przy czym późne jej odmiany, a w szczególności typ 19d, pojawiają się w dobrze datowanych zespołach z Celtyki zachodniej dopiero na przełomie faz LT C₂/D₁, a *de facto* występują nierzadko z wyznacznikami fazy LT D₁ (R. GEBHARD 1991, 82, ryc. 42; por. M. GRYGIEL 2018, 91, 92, przyp. 65). Taka chronologia typu Gebhard 19d znajduje potwierdzenie także na wschodniemieckich cmentarzyskach kultury jastorfskiej. Jak wynika z ustaleń Giseli i Svena Gustavów, poczynionych na podstawie znalezisk z Gräfenhainichen, egzemplarze omawianej odmiany, określane przez nich mianem formy przejściowej B/C – „już typ C” (niem. *schon Var. C*), wraz z zapinkami właściwego typu C oraz typu K, wyznaczają kolejny horyzont użytkowania tej nekropoli, następujący po wyjściu z użycia zapinek typów A oraz A/B (G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, 150–153, 156–159). Z kolei analiza zespołów zwartych pozwoliła sformułować przypuszczenie o wcześniejszej pozycji chronologicznej typu C (a więc także formy B/C – „już typ C”) od zapinek odmiany K. Zgodnie z ustaleniami obojga badaczy, omawiany horyzont zapinek należałoby datować na fazę IIb2 według schematu chronologii wypracowanego przez Heinza Seyera (1982), a uwzględniając ich sugestię o wcześniejszej pozycji typu C, należy przyjąć, że w przypadku form typu Gebhard 19d chodziłoby raczej o starszy odcinek fazy IIb2. Otrzymujemy więc zgodność datowania zapinek typu 19d na zachodnim obszarze kultury lateńskiej oraz w kulturze jastorfskiej,

of the Middle Elbe.⁷⁷ The bows of several brooches of Gebhard type 19d from the Wkra basin, including the Dąbek specimen from feature 53, are triangular in cross-section. It is difficult to decide whether the northern Mazovian finds were imports or if they were manufactured locally. In any case, a number of artefacts from Dąbek seem to confirm the western direction of connections that shaped the cultural face of the community that used the cemetery in the late pre-Roman period.

Brooches of Gebhard group 19 are dated to the later section of phase LT C₂, while their late variants, type 19d in particular, appear in well-dated assemblages from the western Celtic areas only during the transition from phase LT C₂ to phase LT D₁; in fact, they often occur together with the markers of phase LT D₁ (R. GEBHARD 1991, 82, fig. 42; cf. M. GRYGIEL 2018, 91, 92, footnote 65). Such a chronology of Gebhard type 19d is also confirmed at the east German cemeteries of the Jastorf culture. According to the findings of Gisela and Sven Gustavs, based on the artefacts from Gräfenhainichen, the specimens of the variant in question, to which they refer as transitional form B/C — “already type C” (German: *schon Var. C*), together with the fibulae of type C proper and of type K, mark another occupation horizon at the cemetery, after the brooches of types A and A/B went out of use (G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, 150–153, 156–159). Then, an analysis of closed assemblages led to an assumption that type C (and thus also the B/C — “already type C” form) fibulae were of an earlier chronology than brooches of variant K. According to the findings of both researchers, the brooch horizon under discussion should be dated to phase IIb2 in accordance with the chronological model developed by Heinz Seyer (1982), and, taking into account their suggestion of the earlier position of type C, the forms of Gebhard type 19d should be assigned to the older section of phase IIb2. The dating of type 19d-brooches is then consistent between the western area of the La Tène culture and the Jastorf culture, as phase IIb2 essentially corresponds to phase LT D₁ (H. SEYER 1982, 20, 21, fig. 2).

77 Np. Bytom Odrzański: 3 egz. (zbiory MA-MMW; E. PETERSEN 1934, 241, 242, ryc. 1, 3, 4); Gubin: 2 egz. (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 75, karta b.n.); Luboszyce: co najmniej 3 egz. (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 75, karta b.n.; G. DOMAŃSKI 1975, tabl. VII:c, XI:c,e); Wierzchno: 1 egz. (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 75, karta b.n.); Gräfenhainichen: co najmniej 8 egz. (G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, ryc. 16/59:3,4, 17/64:1, 20/79:3, 24/97, 25/102:1, 25/104, 27/117).

77 E.g., Bytom Odrzański: 3 pcs. (MA-MMW collection; E. PETERSEN 1934, 241, 242, fig. 1, 3, 4); Gubin: 2 pcs. (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 75, unnumbered card); Luboszyce: at least 3 pcs. (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 75, unnumbered card; G. DOMAŃSKI 1975, pls. VII:c, XI:c,e); Wierzchno: 1 pc. (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 75, unnumbered card); Gräfenhainichen: at least 8 pcs. (G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, figs. 16/59:3,4, 17/64:1, 20/79:3, 24/97, 25/102:1, 25/104, 27/117).

Ryc. 13. Rozprzestrzenienie na ziemiach Polski zapinek typu Gebhard 19d. Białym kolorem oznaczono ewentualny udział okazów o daszkowatym przekroju główki (rys. A. Wiśniewska). Por. Lista 1

Fig. 13. Distribution of the brooches of Gebhard type 19d in Poland. White colour indicates the potential share of specimens with a triangular cross-section of the head (graphics by A. Wiśniewska). Cf. List 1

bowiem faza IIb2 jest zasadniczo korelowana z LT D₁ (H. SEYER 1982, 20, 21, ryc. 2).

Z kolei zapinki typu Gebhard 19d z terenu kultury przeworskiej najczęściej określano jako długie okazy typu B (B-I), a w konsekwencji datowano je na fazę A₁⁷⁸.

On the other hand, the brooches of Gebhard type 19d from the Przeworsk culture area were most often referred to as long specimens of type B (B-I) and, consequently, were dated to phase A₁.⁷⁸ Since the publication of

78 T. DĄBROWSKA 1988, 18, 34, 40, 41, 47, zestawienia 1, 4 i 10 (uwzględniono tu zapinki z Piotrkowa Kujawskiego, grób 2, Warszawy-Wilanowa, grób 53a, oraz Zadowic, groby 44 i 45 – tę ostatnią określono jako okaz typu C); E. BOKINIEC 1999, 121 (zapinka ze Świerkówca, grób 5); G. MARTYNIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, 19, 40, 41 (okazy

78 T. DĄBROWSKA 1988, 18, 34, 40, 41, 47, compilations 1, 4 and 10 (including the brooches from Piotrków Kujawski, grave 2, Warszawa-Wilanów, grave 53a and Zadowice, graves 44 and 45 — that last one was described as an example of type C); E. BOKINIEC 1999, 121 (brooch from Świerkówiec, grave 5); G. MARTYNIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, 19, 40, 41 (specimens from Ciecierzyn,

Od czasu ukazania się fundamentalnej pracy Teresy Dąbrowskiej (1988) przyjęło się bowiem uznawać większość tzw. długich zapinek o konstrukcji środkowolateńskiej, szczególnie typów A i B⁷⁹, za wyznaczniki pierwszej fazy młodszego okresu przedrzymskiego. Ów najwcześniejszy horyzont znalezisk kultury przeworskiej, wyróżniony jako faza A₁, T. Dąbrowska skorelowała z przełomem faz LT C₁/C₂ i większą częścią tej drugiej. Niemniej jednak najmłodszy odcinek LT C₂ i faza LT D₁ powinny – według tej badaczki – odpowiadać już fazie A₂ (T. DĄBROWSKA 1988, 59, 62; 2008, 8). Taka synchronizacja pierwszych faz młodszego okresu przedrzymskiego z chronologią okresu lateńskiego została następnie przyjęta przez innych badaczy (P. ŁUCZKIEWICZ 2006, 7, 8; E. BOKINIEC 2008, 9; T. BOCHNAK 2014, 22)⁸⁰. W efekcie powstaje rozbieżność datowania zapinek typu Gebhard 19d w Celtyce i kulturze jastorfskiej z jednej strony (młodsza część LT C₂ i początki [?] LT D₁), a kulturze przeworskiej z drugiej (faza LT C₂, bez jej późnego odcinka). Wobec dobrze poświadczonych zachodnioceltyckiej genezy tej formy trudno przyjąć jej wcześniejsze pojawienie się na ziemiach Polski.

Na podstawie przeprowadzonej weryfikacji dostępnej bazy źródłowej dotychczasowe ustalenia dotyczące datowania zapinek typu Gebhard 19d można jednak poddać dyskusji⁸¹. Wydaje się, że dla postrzegania tak

Teresa Dąbrowska's fundamental work (1988), most of the so-called long brooches of the Middle La Tène construction, especially types A and B,⁷⁹ have been commonly seen as the markers of the first phase of the late pre-Roman period. T. Dąbrowska correlated this earliest horizon of the Przeworsk culture finds — defined as phase A₁ — with the end of phase LT C₁ and most of phase LT C₂. Nevertheless, both the latest section of phase LT C₂ and phase LT D₁ should — according to said scholar — correspond already to phase A₂ (T. DĄBROWSKA 1988, 59, 62; 2008, 8). Such a synchronization of the first phases of the late pre-Roman period with the chronology of the La Tène period was later adopted by other researchers (P. ŁUCZKIEWICZ 2006, 7, 8; E. BOKINIEC 2008, 9; T. BOCHNAK 2014, 22).⁸⁰ As a result, there is a discrepancy in the dating of Gebhard 19d brooches in the Celtic areas and the Jastorf culture on the one hand (late LT C₂ and beginning [?] of LT D₁) and in the Przeworsk culture on the other (phase LT C₂, without its latest section). In view of the well-attested western Celtic origin of this form, it is difficult to accept its earlier appearance in Poland.

However, on the basis of the verification of available sources conducted, current assumptions regarding the dating of Gebhard 19d brooches can be disputed.⁸¹

z Ciecierzyna, groby 51 i 191). Również M. Grygiel (2018, 93, 94, 100, ryc. 47:20) skłonny jest datować zapinki omawianej odmiany na zdefiniowane przez tego autora stadium A_{1b}, zwracając jednak uwagę na możliwość użytkowania niektórych egzemplarzy jeszcze w fazie A₂.

79 O ile nie zaznaczono inaczej, w dalszej części tekstu mowa jest o egzemplarzach typów A-I oraz B-I z krótką nóżką, ściśle nawiązujących do stylistyki celtyckich zapinek grup 16–19 Gebharda. Ostatnio zaproponowano datowanie takich form na stadium A_{1b} (M. GRYGIEL 2018, 92–94, 349–351, ryc. 47).

80 Nieco inne spojrzenie zaproponował niedawno M. Grygiel (2018, 89–98, ryc. 47, 48, 174), który uznał, iż pierwsze odcinki młodszego okresu przedrzymskiego można wprost korelować z kolejnymi fazami okresu lateńskiego (A_{1a} – LT C₁, A_{1b} – LT C₂, A₂ – LT D₁). Badacz ten przyjął więc założenie o identycznym rytmie przemian zachodzących w środowisku kultur Niżu Polskiego i w świecie celtyckim.

81 Weryfikacja materiału okazała się niezbędna w przypadku analizy tych drobnych zabytków żelaznych, często skorodowanych, których opublikowane rysunki nie zawsze oddają istotne detale morfologiczne. Z racji ograniczonego miejsca, w niniejszej publikacji przedstawiono wyłącznie najważniejsze ustalenia dotyczące pozycji chronologicznej zapinek typu Gebhard 19d w kulturze przeworskiej, w niektórych przypadkach odwołując się także do znalezisk kultury oksywskiej. Kwestia ta zostanie szerzej omówiona przez A. Maciałowicza w osobnym opracowaniu.

graves 51 and 191). M. Grygiel (2018, 93, 94, 100, fig. 47:20) is also inclined to date the brooches of the variant under discussion to stage A_{1b} (as defined by him), while still drawing attention to the possibility that some specimens may have also been used in phase A₂.

79 If not stated otherwise, the later part of the text concerns examples of types A-I and B-I with a short foot, clearly referencing Celtic brooches of Gebhard groups 16–19. It has been recently proposed to date such forms to stage A_{1b} (M. GRYGIEL 2018, 92–94, 349–351, fig. 47).

80 M. Grygiel (2018, 89–98, fig. 47, 48, 174) has recently proposed a slightly different view by assuming that the early stages of the late pre-Roman period may be correlated directly with the subsequent phases of the La Tène period (A_{1a} – LT C₁, A_{1b} – LT C₂, A₂ – LT D₁). The scholar has then assumed that the changes in the environment of the cultures of the Polish Lowland and in the Celtic area proceeded at the same pace.

81 Verification of the material turned out to be necessary for an analysis of those small, often corroded, iron artefacts whose drawings do not always show all the important morphological details. Due to the limited space, only the most important findings regarding the chronology of Gebhard 19d brooches in the Przeworsk culture, with some references to similar finds in the Okywie culture, are presented in this publication. The issue will be further elaborated upon by A. Maciałowicz in a separate study.

wczesnej pozycji chronologicznej wszystkich zapinek typów A-I i B-I nie bez znaczenia jest m.in. wyraźny kontrast stylistyczny między tymi smukłymi, niekiedy też zdobionymi okazami, a typologicznie młodszymi formami o konstrukcji środkowolateńskiej, zwykle o wyraźnie mniejszych rozmiarach i krępych kształtach (typy A-II, G, H, D/E), nie wspominając już o zupełnie odmiennych zapinkach typu K z ramowatą pochewką, uznawanych za przewodnią formę fazy A₂. Tymczasem egzemplarze typu A-I oraz „klasyczne” okazy typu B-I⁸², które znajdują odpowiedniki wśród form celtyckich pewnie datowanych na fazę LT C₂, w zasadzie nie występują w kulturze przeworskiej wraz z innymi dobrymi datownikami (por. wyżej), co szczególnie dotyczy elementów stroju⁸³, ale też np. umb. Dopiero wraz z egzemplarzami typów Gebhard 19d oraz C-I w grobach zaczęły występować zapinki typów A-II oraz H, które będą następnie licznie współwystępować z wyznacznikami klasycznie rozumianej fazy A₂ (por. wyżej, też przyp. 67, 68)⁸⁴. Również dopiero wraz z zapinkami typów Gebhard 19d i C-I pojawią się najwcześniejsze formy umb o półkulistej kalocie, typów B.1 i B.2⁸⁵ oraz typu Bartodzieje (T. BOCHNAK 2005, 111, 112 – tu jako typy 1–4; P. ŁUCZKIEWICZ 2006, 77–79, 207–211)⁸⁶, a także pochwy mieczy obusiecznych o wydłużonych, zwykle asymetrycznych zawieszkiach (J. KOSTRZEWSKI 1919, 93–95, ryc. 78, 83:e,f – typ II; T. BOCHNAK 2005, 39, 40,

It seems that the clear stylistic contrast between these slender, sometimes also decorated, specimens and the typologically younger, usually smaller and stockier, forms of the Middle La Tène construction (types A-II, G, H, D/E), not to mention the completely different fibulae of type K with a framed catch-plate, considered to be the defining form of phase A₂, is not without significance for an early chronological position of all brooches of types A-I and B-I to be perceived as such. Meanwhile, examples of type A-I and “classic” specimens of type B-I,⁸² which find their equivalents among Celtic forms confidently dated to phase LT C₂, generally do not occur in the Przeworsk culture along with other good chronological markers (see above), which include mainly dress accessories,⁸³ but also, for example, shield bosses. Brooches of types A-II and H, later co-occurring in large numbers with the indicators of the classically understood phase A₂, only start appearing in the graves together with the specimens of types Gebhard type 19d and C-I (see above, also footnotes 67, 68).⁸⁴ The same applies to the earliest forms of shield bosses with a hemispherical dome, representing types B.1 and B.2⁸⁵ and type Bartodzieje (T. BOCHNAK 2005, 111, 112 — there as types 1–4; P. ŁUCZKIEWICZ 2006, 77–79, 207–211),⁸⁶ as well as to scabbards of double-edged swords with elongated, usually asymmetric loops (J. KOSTRZEWSKI 1919, 93–95, fig. 78, 83:e,f — type II; T. BOCHNAK 2005,

82 Chodzi tu o egzemplarze o prostokątnym kabląku, a więc inne niż typ Gebhard 19d.

83 Wyjątkiem jest grób z Niestronna, w którym wystąpiły dwie uszkodzone, ale zapewne bardzo do siebie podobne zapinki typu A-I (F. WYDRA 1939). Na Pomorzu w grobach z takimi zapinkami sporadycznie odkrywano żelazne klamry trójczłonowe (por. przyp. 56).

84 Występowanie typu Gebhard 19d z krótkimi zapinkami o konstrukcji środkowolateńskiej jest również potwierdzone w kulturze oksywieckiej: z odmianą C-II (Chełmno-Kępa Panieńska, grób b.n.; Podwiesk, grób 119) oraz H (Podwiesk, grób 197N). Por. Lista 1: nr. 24 i 29, tam dalsza literatura.

85 Określenia według klasyfikacji umb autorstwa Dietricha Bohnsacka (1938, ryc. 36).

86 Oprócz znanych już wcześniej przypadków współwystępowania umb typu B.1 z zapinkami odmiany C-I (Gołębiewo, grób I/1896 i Nowa Wieś, grób 13; por. literaturę cytowaną w tekście), obecnie można także potwierdzić identyfikację z typem Gebhard 19d zapinek, które towarzyszyły dwóm kolejnym umbom o półkulistej kalocie: typu B.1 (Ciecierzyn, grób 51) oraz typu Bartodzieje (grób 7 na eponimicznym cmentarzysku); por. Lista 1: nr. 5a, 6a, 6b – tam dalsza literatura.

82 Specimens with a rectangular bow, thus different from Gebhard type 19d.

83 A grave from Niestronno, with two damaged but possibly very similar brooches of type A-I, is the exception (F. WYDRA 1939). In Pomerania, graves with such brooches rarely contained also tripartite iron belt hooks (cf. footnote 56).

84 Occurrences of Gebhard type 19d accompanied by short brooches of the Middle La Tène construction are also confirmed in the Oksywie culture: with variant C-II (Chełmno-Kępa Panieńska, unnumbered grave; Podwiesk, grave 119) and H (Podwiesk, grave 197N). Cf. List 1, nos. 24 and 29 — with further literature.

85 According to the classification of shield bosses authored by Dietrich Bohnsack (1938, fig. 36).

86 In addition to the already known co-occurrences of shield bosses of type B.1 with brooches of variant C-I (Gołębiewo, grave I/1896 and Nowa Wieś, grave 13; cf. literature referenced in the text), the brooches that accompanied two other shield bosses with hemispherical domes: type B.1 (Ciecierzyn, grave 51) and type Bartodzieje (grave 7 at the eponymous cemetery) can now be confirmed as Gebhard type 19d; cf. List 1, nos. 5a, 6a, 6b — with further literature).

47, 48 – typ IV; P. ŁUCZKIEWICZ 2006, 61, 62 – typ 2)⁸⁷. Podobnie jak w przypadku wspomnianych zapinek typów A-II i H, również opisane formy pochew będą następnie użytkowane jeszcze we właściwej fazie A₂, rozumianej jako horyzont zapinek odmiany K. Również okazy typów Gebhard 19d i C-I wystąpiły, choć sporadycznie, w grobach razem z egzemplarzami typu K, *de facto* reprezentującymi już kolejny horyzont zapinek⁸⁸. Z Podwieska, grób 167N, znamy wreszcie przykład obecności zapinek typów Gebhard 19d i C-I w jednym zespole⁸⁹.

Można więc stwierdzić, że obie te odmiany długich, dość do siebie podobnych zapinek reprezentują jeden horyzont chronologiczny. W kulturze przeworskiej wyznacza go również pojawienie się krótkich, typologicznie młodszych form o konstrukcji środkowolateńskiej (m.in. typów A-II i H), wraz z którymi rozpoczęła się moda na użytkowanie zestawów składających się z dwóch lub więcej zapinek. Kolejnym zjawiskiem w ramach tego horyzontu jest pojawienie się w grobach nowych form uzbrojenia, tj. kolistych i prostokątnych umb z półkulistą kalotą oraz pochew mieczy obusiecznych o wydłużonych, zwykle też asymetrycznych zawieszkach. Natomiast mała liczba zespołów

39, 40, 47, 48 — type IV; P. ŁUCZKIEWICZ 2006, 61, 62 — type 2).⁸⁷ Similar to the above-mentioned brooches of types A-II and H, the scabbard forms described were used still in phase A₂ proper, which is understood as the horizon of type-K fibulae. Examples of Gebhard type 19d and C-I specimens also appeared, albeit sporadically, in assemblages containing type-K fibulae, which, in fact, already represent the next brooch horizon.⁸⁸ Finally, an example of brooches of types Gebhard 19d and C-I co-occurring in one grave is known from Podwiesk, grave 167N.⁸⁹

It can therefore be concluded that these two variants of quite similar long brooches represent one chronological horizon. In the Przeworsk culture, it is also marked by the appearance of short, typologically younger, forms of the Middle La Tène construction (e.g., types A-II and H), which started the trend of using sets composed of two or more brooches. Another phenomenon within this horizon is the presence of new forms of armament in graves, i.e., circular and rectangular shield bosses with a hemispherical dome and scabbards of double-edged swords with elongated, usually asymmetrical loops. On the other hand, the small number of co-occurrences of the brooches of Gebhard type 19d and of type C-I may

87 Oprócz znanych już wcześniej przypadków współwystępowania tego typu pochew z zapinkami odmiany C-I (Gołębiewo, grób I/1896 i Nowa Wieś, grób 13; por. literaturę cytowaną w tekście), obecnie można także potwierdzić ich obecność w grobach z zapinkami typu Gebhard 19d (Bartodzieje, grób 7 oraz Żerniki Wielkie, grób 2); por. Lista 1: nr. 5a, 21a – tam dalsza literatura.

88 Z kultury przeworskiej znany jest tylko jeden przykład obecności zapinek typów Gebhard 19d oraz K w jednym zespole: Zadowice, grób 586 (zbiory MAE, nr inw. III-1972-222, nr. kat. III-1972-841–843, 847, 850; por. E. KASZEWSKA 1975, ryc. 6:e,g – tu zilustrowano tylko dwie zapinki odmiany K, z których jedna może przypominać typ C-I). Natomiast w kulturze oksywiejskiej odnotowano cztery zespoły, w których wystąpiły zarówno zapinki typu C-I, jak i K: Brachlewo-Białe Dwór, groby 274 i 395 (W. HEYM 1961, ryc. 7:18–20, 8:9,10), Podwiesk, groby 322 i 393 (E. BOKINIEC 2005, tabl. CXII/322:3,4; CXXXVI/393:4,5). Liczba ta może wydawać się znacząca. Trzeba jednak pamiętać, że w grobach kultury oksywiejskiej bardzo często odkrywana jest więcej niż jedna zapinka – z samej tylko ziemi chełmińskiej znanych jest ponad 130 takich zespołów (E. BOKINIEC 2008, 16). W związku z tym granice między następującymi po sobie horyzontami zapinek silną rzeczą będą rysować się w mniej ostry sposób niż np. w kulturze przeworskiej, gdzie takich grobów jest zdecydowanie mniej.

89 Zbiory MOT, nr inw. PLR/4, nr. kat. 621, 622/72; E. BOKINIEC 2005, tabl. LXVIII/167N:3,4.

87 In addition to the already known co-occurrences of scabbards of this type with brooches of variant C-I (Gołębiewo, grave I/1896 and Nowa Wieś, grave 13; cf. literature referenced in the text), their presence in graves containing brooches of Gebhard type 19d can now also be confirmed (Bartodzieje, grave 7 and Żerniki Wielkie, grave 2); cf. List 1: nos. 5a, 21a — with further literature.

88 There is only one example known from the Przeworsk culture of a co-occurrence of brooches of Gebhard type 19d and type K in one grave: Zadowice, grave 586 (MAE collection, inv.no. III-1972-222, cat. no. III-1972-841–843, 847, 850; cf. E. KASZEWSKA 1975, fig. 6:e,g — only two brooches of variant K, one possibly resembling type C-I, were illustrated there). On the other hand, four Oksywie culture assemblages containing brooches of both type C-I and type K have been recorded: Brachlewo-Białe Dwór, graves 274 and 395 (W. HEYM 1961, figs. 7:18–20, 8:9,10), Podwiesk, graves 322 and 393 (E. BOKINIEC 2005, pls. CXII/322:3,4; CXXXVI/393:4,5). This number may seem significant. It should, nevertheless, be remembered that Oksywie culture graves very often yield more than one brooch — more than 130 such graves are known from the Chełmno Land alone (E. BOKINIEC 2008, 16). It follows then that the dividing lines between the subsequent brooch horizons will be more blurred there than, for example, in the case of the Przeworsk culture, where such graves occur less frequently.

89 MOT collection, inv. no. PLR/4, cat. nos. 621, 622/72; E. BOKINIEC 2005, pl. LXVIII/167N:3,4.

zawierających zarówno zapinki typu Gebhard 19d, jak i C-I może wynikać z faktu, iż pełniły one taką samą funkcję w stroju (zapięcie płaszcza?) i najpewniej użytkowano je zamiennie. Co prawda nie sposób obecnie wykluczyć nieznacznego późniejszego pojawienia się zapinek typu C-I (niż Gebhard 19d) i ich nieco dłuższego trwania, np. na Pomorzu (por. przyp. 88), ale też trudno dowodnie to wykazać. Za uznaniem obu tych form za względnie współczesne sobie przemawia też, obok powyższych danych, duże podobieństwo niektórych okazów typu Gebhard 19d do typu C-I (Ryc. 12:7; por. Lista 1: nr. 15a, 29a, 30a?).

Ponadto, horyzont zapinek typów Gebhard 19d i C-I – w świetle ich współwystępowania z zapinkami odmiany A-II i H oraz z pochwami mieczy o wydłużonych zawieszkach – silniej łączy się z tradycyjnie postrzeganą fazą A_2 , niż z najwcześniejszym etapem funkcjonowania kultury przeworskiej. Ten ostatni reprezentowany jest m.in. przez zapinki typu A-I i „klasyczne” okazy typu B-I o prostokątnych kabłkach (ściśle nawiązujące do grup 16–18 i do typów a–c grupy 19 Gebharda), a także przez niektóre wczesne i stosunkowo rzadkie formy uzbrojenia, m.in. miecze w pochwach z ramowatymi klamrami (niem. *Froschklammer*) lub/i ornamentyką krzywoliniwną oraz umbo taśmowate typu A według klasyfikacji T. Bochnaka (2005; por. M. GRYGIEL 2018, 211–216). Znaleźiska tego pierwszego etapu rozwoju kultury przeworskiej nie wykazują jednak znaczących korelacji ani między sobą, ani tym bardziej z zapinkami typów Gebhard 19d i C-I, które wyznaczają następny horyzont. Łączy je natomiast to, że większość z nich reprezentuje spektrum form typowych dla dużej części fazy $LT C_2$ w kulturze lateńskiej.

Ten pierwszy etap rozwoju kultury przeworskiej został wyróżniony przez M. Grygiela (2018) jako stadium A_{1b} ⁹⁰. Z kolei horyzont zapinek typów Gebhard 19d i C-I, z uwagi na dłuższe trwanie niektórych pojawiających się wraz z nim nowych form zabytków (krótkie, typologicznie młodsze zapinki o konstrukcji środkowolateńskiej – głównie typów A-II i H – oraz pochwy mieczy dwusiecznych z wydłużonymi zawieszkami), można wydzielić jako inicjalny odcinek fazy A_2 , czyli stadium A_{2a} . Związane z nim będą także koliste i prostokątne umba o półkulistej kalocie. Zasadnicza

result from the fact that they served the same function (dress fasteners?) and were most likely used interchangeably. While it is currently impossible to eliminate the possibility that type-C-I brooches appeared slightly later (than Gebhard 19d) and stayed in use for slightly longer, e.g., in Pomerania (cf. footnote 88), it is also difficult to prove it. In addition to the abovementioned data, the fact that both forms may be seen as roughly contemporary is also supported by the great resemblance between some of the Gebhard 19d specimens and those of type C-I (Fig. 12:7; cf. List 1: nos. 15a, 29a, 30a?).

Moreover, the horizon of Gebhard 19d- and C-I-fibulae — in the light of their co-occurrences with A-II- and H-type brooches and with sword scabbards with elongated loops — is more strongly associated with the traditionally-defined phase A_2 than with the earliest stage of the Przeworsk culture. The latter is represented by brooches of type A-I and “classic” B-I-specimens with rectangular bows (with direct references to groups 16–18 and types a–c of Gebhard group 19) as well as by some early and relatively rare forms of weaponry, incl. swords in scabbards with the so-called “frog” reinforcement (German: *Froschklammer*) and/or curvilinear ornamentation, as well as band-shaped shield bosses of type A according to T. Bochnak’s classification (2005; cf. M. GRYGIEL 2018, 211–216). However, the finds from the first stage of development of the Przeworsk culture do not show any significant correlations either with one another or, even more so, with the Gebhard 19d- and C-I-brooches that indicate the next chronological horizon. What they have in common, however, is that most of them represent the spectrum of forms typical of a large part of phase $LT C_2$ in the La Tène culture.

M. Grygiel (2018) defined the first stage of development of the Przeworsk culture as stage A_{1b} ⁹⁰. The horizon of brooches of types Gebhard 19d and C-I, due to the longevity of some of the new forms of artefacts that appear in it (short, typologically younger, brooches of the Middle La Tène construction — mainly types A-II and H — and scabbards of double-edged swords with elongated loops), can then be isolated as the initial section of phase A_2 , i.e., stage A_{2a} . It also includes round and rectangular shield bosses with a hemispherical dome. The main part of

90 Przy czym, w ujęciu tego badacza, do tego stadium miały przynależeć też zapinki typu Gebhard 19d, a także część ze współwystępujących z nimi form uzbrojenia.

90 According to the researcher, brooches of Gebhard type 19d and some of the forms of weaponry that accompany them would also belong in this stage.

część fazy A_2 – określona tu jako stadium A_{2b} – charakteryzuje się dalszym trwaniem ww. krótkich zapinek o konstrukcji środkowolateńskiej oraz pochew mieczy obusiecznych, a jednocześnie wyróżnia się pojawieniem się m.in. zapinek typów D/E, F i K, umb kolistych typu B.3/4 oraz pochew typu Paruszewice⁹¹.

Kwestia dokładnej korelacji tak wyróżnionego stadium A_{2a} z chronologią kultury lateńskiej jest bardziej problematyczna. Na obecnym etapie ograniczymy się tylko do ogólnej konstatacji, że skoro zabytki typowe dla stadium A_{1b} są w dużej mierze odpowiednikami form celtyckich z fazy LT C_2 , a przynajmniej część z wyznaczników stadium A_{2b} znajduje analogie wśród form wiązanych z LT D_1 ⁹², to stadium A_{2a} może być orientacyjnie lokowane około czasów odpowiadających schyłkowi LT C_2 i początkom LT D_1 . Tym samym, weryfikując niektóre dotychczasowe ustalenia dotyczące podziału chronologii względnej kultury przeworskiej, udało się jednocześnie uzyskać większą zgodność w datowaniu form interregionalnych, jakimi są zapinki typu Gebhard 19d.

Można też zauważyć, że planigrafia zapinek z nekropoli w Dąbku – mimo iż stanowisko nie zostało w całości rozpoznane – zdaje się potwierdzać zasadność wyróżniania najwcześniejszego odcinka fazy A_2 (Plan 4). Obiekt 50, zawierający zapinkę typu A-I, datowaną na stadium A_{1b} , zlokalizowany jest przy północno-wschodniej krawędzi przebadanej partii stanowiska. Z kolei obiekty, które na podstawie zapinek typów Gebhard 19d (obiekty 29 i 53) i C-I (obiekt 39), można datować na stadium A_{2a} , położone są w strefie wyraźnie odsuniętej na południowy zachód od obiektu 50. Natomiast groby, w których odkryto zapinki typów F (obiekt 20) i K (obiekty 13, 24, 27), a więc datowane na stadium A_{2b} , ciągną się pasem na osi NE-SW, poszerzając zasięg nekropoli w kierunku południowo-zachodnim.

W przypadku zapinki typu Gebhard 19d z obiektu 29, mierzącej 10,9 cm długości, zaskakuje fakt, że tak duży egzemplarz wystąpił w grobie dziecka zmarłego w wieku ok. 2–10 lat. Zapinki odkryte we wszystkich pozostałych grobach dzieci na cmentarzysku, nie przekraczały ok. 6 cm długości⁹³. Jeszcze dłuższą zapinkę

phase A_2 — there referred to as stage A_{2b} — is characterised by the continuation of the above-mentioned short brooches of the Middle La Tène construction and scabbards of double-edged swords, and, at the same time, this is when brooches of types D/E, F and K, round shield bosses of type B.3/4 and scabbards of type Paruszewice, among others, start to appear.⁹¹

The issue of the exact correlation of so-defined stage A_{2a} with the chronology of the La Tène culture is more problematic. At the present stage, we will limit ourselves to a general conclusion that, since the artefacts typical of stage A_{1b} are largely equivalent to Celtic forms from phase LT C_2 , and at least some of the indicators of stage A_{2b} have analogies among the forms associated with LT D_1 ,⁹² stage A_{2a} may be tentatively positioned around the time corresponding to the end of LT C_2 and the beginning of LT D_1 . Thus, while verifying some of the previous findings concerning the division of the relative chronology of the Przeworsk culture, it was possible to achieve greater consistency in the dating of interregional forms, such as Gebhard 19d-brooches.

It can also be noticed that the planigraphy of the brooches from the Dąbek cemetery — even though the site has not been fully explored — seems to confirm the legitimacy of isolating the earliest section of phase A_2 (Plan 4). Feature 50, containing a brooch of type A-I dated to stage A_{1b} , is located at the north-eastern edge of the excavated part of the site. On the other hand, the features which can be dated to stage A_{2a} , on the basis of Gebhard 19d (features 29 and 53) and C-I (feature 39) brooches, are in a zone located clearly south-west of feature 50 (moreover, both burials with fibulae of Gebhard type 19d appeared side by side), while graves containing brooches of types F (feature 20) and K (features 13, 24, 27), i.e., dated to stage A_{2b} , stretch along the NE-SW axis, extending the range of the cemetery towards the south-west.

In the case of the Gebhard 19d-brooch from feature 29, measuring 10.9 cm in length, it is surprising that such a large specimen was found in a grave of a child of approx. 2–10 years of age. The fibulae found in all the other child burials at the cemetery did not exceed

91 A więc stadium to zawiera większość przewodnich form zabytków dla tradycyjnie rozumianej fazy A_2 , takiej jak zdefiniowała ją T. Dąbrowska (1988, 29, 30, tabl. III; 2008, 26–28, 43, 44, 48).

92 Por. ustalenia oparte na analizie zabytków typowych dla tradycyjnie rozumianej fazy A_2 (T. DĄBROWSKA 1988, 57, 58; M. GRYGIEL 2018, 95–98).

93 Por. zapinki z obiektów: 13, 24, 45, 49.

91 Thus, the stage contains most of the artefact forms indicative of phase A_2 in its traditional definition, i.e., the one proposed by T. Dąbrowska (1988, 29, 30, pl. III; 2008, 26–28, 43, 44, 48).

92 Cf. the findings based on an analysis of the artefacts typical of traditionally-understood phase A_2 (T. DĄBROWSKA 1988, 57, 58; M. GRYGIEL 2018, 95–98).

omawianej odmiany (11,9 cm długości) znaleziono wraz z pochówkiem dziecka zmarłego w wieku *infans II* na cmentarzysku w Podwiesku, grób 136 (Lista 1: nr 29b). Druga z zapinek omawianego typu, z obiektu 53 w Dąbku, wystąpiła w grobie osoby dorosłej, prawdopodobnie kobiety, jak na to wskazuje towarzyszący zestaw drobnych narzędzi żelaznych (nożyk sierpikowaty, igła, szydło).

Typ C

Na cmentarzysku odkryto dwie zapinki typu C. Pierwsza z nich, znaleziona w obiekcie 39, mierzy obecnie – mimo braku nóżki z pochewką – 7,2 cm długości (Ryc. 14:1; Tabl. XXII/39:1). Najpewniej reprezentuje więc ona odmianę długą, tj. C-I. Z obszaru dorzecza Wkry znanych jest co najmniej osiem kolejnych takich egzemplarzy (Ryc. 14:2–4)⁹⁴, a więc w sumie jest ich dwukrotnie więcej niż zapinek typu Gebhard 19d z tego regionu (Lista 1: nr. 7–9, 15). Obie te formy występują na północnym Mazowszu na tych samych cmentarzyskach⁹⁵, wyznaczając wspólny – a zwykle też najwcześniejszy – horyzont ich użytkowania, zdefiniowany tu jako stadium A_{2a} (por. analizę typu Gebhard 19d, w tym Rozdziale).

Zapinki typu C, obu odmian: długiej i krótkiej, z obszaru kultury przeworskiej zostały zestawione przed ponad trzydziestu laty przez T. Dąbrowską (1988, zestawienie 1, mapa 4), a z kultury oksywieckiej – przez E. Bokinieca (2008, 432). Późniejsze odkrycia nie przyniosły zasadniczych zmian w obrazie ich występowania na ziemiach Polski. Można zauważyć, że typy C-I oraz Gebhard 19d (Ryc. 13) bardzo rzadko występują w Polsce wschodniej i południowo-wschodniej, choć znaleziska pierwszego z nich notowane są sporadycznie na

approx. 6 cm in length.⁹³ An even longer brooch of the same variant (11.9 cm long) was found in a burial of an older child (*infans II*) at the Podwiesk cemetery, grave 136 (List 1: no. 29b). The second fibula of this type, from feature 53 in Dąbek, appeared in a grave of an adult, probably a woman, as indicated by the accompanying set of small, iron tools (crescent-shaped knife, needle, awl).

Type C

Two brooches of type C were discovered at the cemetery. First one, found in feature 39, is currently 7.2 cm long, despite the lack of its foot and catch-plate (Fig. 14:1, Pl. XXII/39:1). It most likely represents the long variant, i.e., C-I. At least eight more such specimens are known from the Wkra River basin (Fig. 14:2–4),⁹⁴ so, in total, they are twice as numerous as Gebhard 19d brooches from the same region (List 1: nos. 7–9, 15). Both forms occur in northern Mazovia at the same cemeteries,⁹⁵ marking a common – and usually also the earliest – horizon of their use, defined here as stage A_{2a} (cf. analysis of Gebhard type 19d in this Chapter).

Type-C brooches, both their long and short variants, from the Przeworsk culture area were compiled over thirty years ago by T. Dąbrowska (1988, compilation 1, map 4) and from the Oksywie culture – by E. Bokiniec (2008, 432). Later finds did not bring about any fundamental changes in the image of their distribution in Poland. It can be noticed that types C-I and Gebhard 19d (Fig. 13) are very rare in eastern and south-eastern Poland, although the former are sporadically recorded in

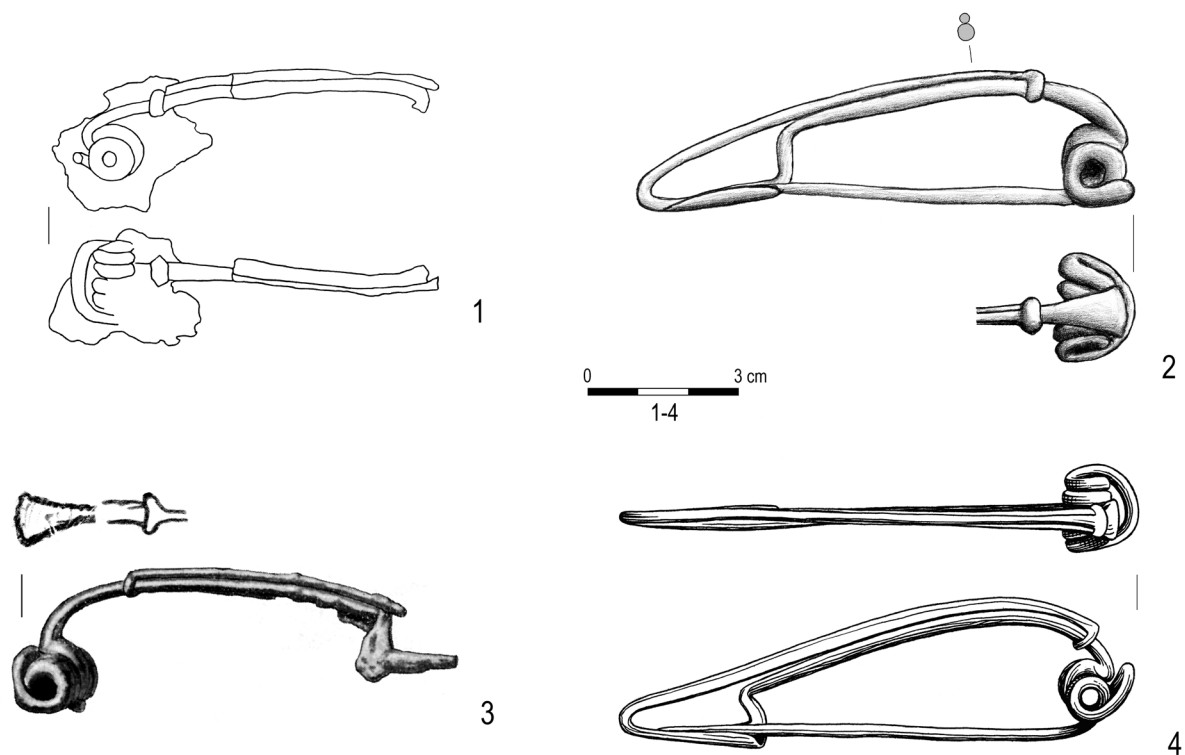
94 Dziektarzewo, grób 13 (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 69, karty nr 22a, 22g, 22h; B. OPORSKA 2005, 21, tabl. VIII:2), Gołębiewo, groby I/1882 i I/1896 (J. HEYDECK 1900, 54, tabl. III:16, IV:6; A. MACIAŁOWICZ 2008, 52, ryc. 1, 4), Kraszewo, groby 5, 11 i 12 (zbiory PMA, nr inw. IV/3173; A. MACIAŁOWICZ 2009, 409, 411, tabl. LXXIII:1, LXXIV:1,4), Stupsk, groby 12/88 i 24/88 (zbiory MZZ, nr. inw. MZZ/A/1201,1207; A. MACIAŁOWICZ 2009, 452, 454, tabl. XCVII:4,5; A. GRZYMKOWSKI 2015, 25, 28 z ryc.). Niewykluczone, że również zachowana tylko we fragmentach zapinka z Niedanowa, grób (?) 436, reprezentuje odmianę C, a nie K, jak określono ją w publikacji źródłowej (zbiory MWiM, nr inw. MWiM.A/858; W. ZIEMLIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 81, tabl. CLXII/436:1).

95 Wyjątkiem jest bardzo słabo rozpoznana nekropola z Dziektarzewa, z której pochodzi wyłącznie okaz typu C-I, a także zapinki późniejszych odmian (por. przyp. 94).

93 Cf. the brooches from features: 13, 24, 45, 49.

94 Dziektarzewo, grave 13 (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 69, cards nos. 22a, 22g, 22h; B. OPORSKA 2005, 21, pl. VIII:2), Gołębiewo, graves I/1882 and I/1896 (J. HEYDECK 1900, 54, pls. III:16, IV:6), Kraszewo, graves 5, 11 and 12 (PMA collection, inv. no. IV/3173; A. MACIAŁOWICZ 2009, 409, 411, pls. LXXIII:1, LXXIV:1,4), Stupsk, graves 12/88 and 24/88 (MZZ collection, inv. nos. MZZ/A/1201,1207; A. MACIAŁOWICZ 2009, 452, 454, pl. XCVII:4,5; A. GRZYMKOWSKI 2015, 25, 28 with figs.). It is also possible that the brooch from Niedanowo, grave (?) 436, preserved in pieces, represents variant C, and not K, as it was identified in the source publication (MWiM collection, inv. no. MWiM.A/858; W. ZIEMLIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 81, pl. CLXII/436:1).

95 A poorly explored cemetery from Dziektarzewo, with only a specimen of type C-I and brooches of later variants, is the exception (cf. footnote 94).

Ryc. 14. Żelazne zapinki typu C-I. 1 – Dąbek, obiekt 39; 2 – Stupsk, grób 24/88; 3 – Gołębiewo, grób I/1896; 4 – Dziektarzewo, grób 13 (1 – rys. A. Mistewicz; 2 – zbiory MZZ, rys. A. Maciałowicz; 3 – wg J. HEYDECK 1900; J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*; 4 – wg J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*)

Fig. 14. Iron brooches of type C-I. 1 – Dąbek, feature 39; 2 – Stupsk, grave 24/88; 3 – Gołębiewo, grave I/1896; 4 – Dziektarzewo, grave 13 (1 – drawn by A. Mistewicz; 2 – MZZ collection, drawn by A. Maciałowicz; 3 – after J. HEYDECK 1900; J. KOSTRZEWSKI, *Archive*; 4 – after J. KOSTRZEWSKI, *Archive*)

wschodnim Mazowszu, a także w Małopolsce⁹⁶. W kulturze przeworskiej typ C-I jest jednak znacznie częściej spotykany, czego wyrazem jest m.in. stosunek liczbowy zapinek obu typów znanych z dorzecza Wkry (9:5). Nieco szersze rozprzestrzenienie, a także większa liczba zapinek typu C-I może sugerować, że okres ich użytkowania był nieco dłuższy niż odmiany Gebhard 19d. Brak większej liczby zespołów potwierdzających takie przypuszczenie nakazuje jednak na obecnym etapie badań przyjąć, iż obie formy reprezentują zasadniczo wspólny horyzont w kulturze przeworskiej (por. przyp. 88).

Drugi okaz typu C z Dąbka pochodzi z obiektu 41 i reprezentuje zapewne odmianę krótką (Tabl. XXIII/41:1). Z północnego Mazowsza znane są jeszcze tylko jeden lub

eastern Mazovia as well as in Lesser Poland.⁹⁶ Type C-I is much more common in the Przeworsk culture, which is reflected in the numerical ratio of both types of brooches known from the Wkra basin (9:5). The slightly greater spread and number of C-I fibulae may suggest that they were used slightly longer than those of Gebhard 19d variant. However, the lack of more assemblages confirming such a supposition requires that, at the present stage of research, it should be assumed that both forms essentially represent a common horizon in the Przeworsk culture (cf. footnote 88).

The second brooch of type C comes from feature 41 and probably represents its short variant (Pl. XXIII/41:1). There are only one or two other such specimens known

96 Np. T. DĄBROWSKA 1997, tabl. CLXIX/364:1; R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, tabl. XIII/B:3; S. SKURCZYŃSKI 1947, 12, ryc. 31.

96 E.g., T. DĄBROWSKA 1997, pl. CLXIX/364:1; R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, pl. XIII/B:3; S. SKURCZYŃSKI 1947, 12, fig. 31.

dwa takie okazy, oba odkryte na cmentarzysku w Kleszewie (M. WOŹNIAK 2021a, tabl. CCLXVII/917:8, CCCI:1). Przyjmuje się raczej późną pozycję chronologiczną odmiany C-II, tj. współczesną z horyzontem zapinek typów D/E i K (T. DĄBROWSKA 1988, 29). Można jednak zauważyć, że z kultury przeworskiej znamy tylko jeden zespół, w którym zapinka typu C-II wystąpiła wraz z inną zapinką – w tym przypadku typu E⁹⁷. Liczniejsze zespoły z kultury oksywiejskiej wskazują jednak, że chronologia odmiany C-II może być równie długa, co zapinek typu A-II, ponieważ najwcześniejsze jej okazy towarzyszą zapinkom typu Gebhard 19d⁹⁸, a najpóźniejsze – zapinkom miseczkowatym⁹⁹. Można więc sądzić, że – podobnie jak w przypadku egzemplarzy typów A-II i B-II – krótkie okazy odmiany C są nie tyle wyrazem ewolucji tej formy zapinki, co dostosowania jej wielkości do indywidualnych potrzeb użytkowników, niezależnych od chronologii. Kilukrotnie wchodziły one bowiem – w charakterze okazów „małych” – w skład zestawów złożonych z dwóch lub trzech zapinek¹⁰⁰, przypuszczalnie użytkowanych przez kobiety. Ewentualnie mogły one też służyć jako pojedyncze upięcie szaty, np. dziecka, jak wskazuje na to wynik analizy antropologicznej kości z obiektu 41 w Dąbku. Omawiane znalezisko wystąpiło w północnej strefie przebadanej części nekropoli (Plan 4), co sugeruje raczej wczesną pozycję chronologiczną tego grobu (faza A₂).

Typ F

W obiekcie 20 odkryto jedyny na cmentarzysku egzemplarz nawiązujący do typu F, a więc charakteryzujący się trójkątnym kształtem kabłąka oraz środkowolateńską konstrukcją częściowo zachowanej nóżki (Tabl. XI/20:1). Wątpliwości dla takiej identyfikacji typologicznej budzi jedynie brak fałdy oporowej ponad sprężyną, której nie widać ani na samym zabytku, ani na jego

from northern Mazovia, both discovered at the cemetery at Kleszewo (M. WOŹNIAK 2021b, pls. CCLXVII/917:8, CCCI:1). A rather late chronological position is assumed for variant-C-II brooches, i.e., they were contemporary with the horizon of fibulae of types D/E and K (T. DĄBROWSKA 1988, 29). However, in the Przeworsk culture they are very rarely accompanied by other forms of brooches, and we know of only a single case where a brooch of this variant was present in an assemblage together with a type-E fibula.⁹⁷ Numerous assemblages from the Oksywie culture indicate, however, that the chronology of variant C-II may be as long as of type-A-II, as its earliest examples accompany Gebhard 19d⁹⁸ brooches and the latest — “spoon bow” brooches.⁹⁹ It can therefore be assumed — as in the case of types A-II and B-II — that the short specimens of variant C reflect not so much the evolution of this brooch form, but rather their size was adjusted to suit individual needs of the users, independently of the chronology. On several occasions, they were included — as “small” specimens — in the sets of two or three brooches,¹⁰⁰ presumably used by women. Possibly, they could have also served as a single fastener of a robe, e.g., that of a child, as indicated by the results of anthropological analysis of the bones from feature 41 at Dąbek. The find in question comes from the northern zone of the excavated part of the cemetery (Plan 4), which suggests a rather early chronological position of the grave (phase A₂).

Type F

The only specimen resembling type F at the cemetery, characterised by a triangular shape of the bow and the Middle La Tène construction of its partially preserved foot (Pl. XI/20:1), was found in feature 20. The only doubts as to such a typological identification arise from the absence of a “support fold” above the spring, which cannot be seen either on the artefact itself or in its X-ray image. The head also does not appear to be thickened

97 Głogów-Nosocice, grób 70 (K. TACKENBERG 1925, 15, tabl. 4:5,8).

98 Podwiesk, grób 119 (Lista 1: nr 29a).

99 Brachlewo-Biały Dwór, grób 79 (W. HEYM 1961, 152, ryc. 8:28,29).

100 Taka sytuacja miała miejsce w przypadku znalezisk z Głogowa-Nosocice, Podwieska i Brachlewa-Białego Dworu (por. przyp. 97–99), a także grobu 9 na cmentarzysku grupy gubińskiej kultury jastorfskiej w Nowym Miasteczku, gdzie para zapinek typu C-II towarzyszyła większemu okazowi odmiany E (K. TACKENBERG 1929, 245, 246, ryc. 5:13,19,24).

97 Głogów-Nosocice, grave 70 (K. TACKENBERG 1925, 15, pl. 4:5,8).

98 Podwiesk, grave 119 (List 1, no. 29a).

99 Brachlewo-Biały Dwór, grave 79 (W. HEYM 1961, 152, pl. 8:28,29).

100 Such was the case with the finds from Głogów-Nosocice, Podwiesk and Brachlewo-Biały Dwór (cf. footnotes 97–99), and grave 9 at the cemetery of the Gubin group of the Jastorf culture in Nowe Miasteczko, where a pair of type-C-II brooches accompanied a larger specimen of variant E (K. TACKENBERG 1929, 245–246, fig. 5:13,19,24).

zdjęciu rentgenowskim. Główka nie wydaje się też być w tym miejscu pogrubiona, co jest cechą typową dla większości okazów odmiany F. Również obecność jedynie 2(?)-zwojowej sprężyny jest dość niezwykła wśród zapinek z młodszego okresu przedrzymskiego. Cechy te mogą wynikać ze złego stanu zachowania tego zabytku, ewentualnie – co się z tym wiąże – są efektem jego niewłaściwej rekonstrukcji wykonanej podczas zabiegów konserwatorskich. Nie można jednak wykluczyć, iż zapinka ta była swego rodzaju eksperymentem konstrukcyjnym, tym bardziej, że z nieodległych Kitek znany jest okaz niewielkiej zapinki typu B o równie krótkiej, 2-zwojowej sprężynie (J. ANTONIEWICZ, M. GOZDOWSKI 1952, 55, 56, ryc. 5:b).

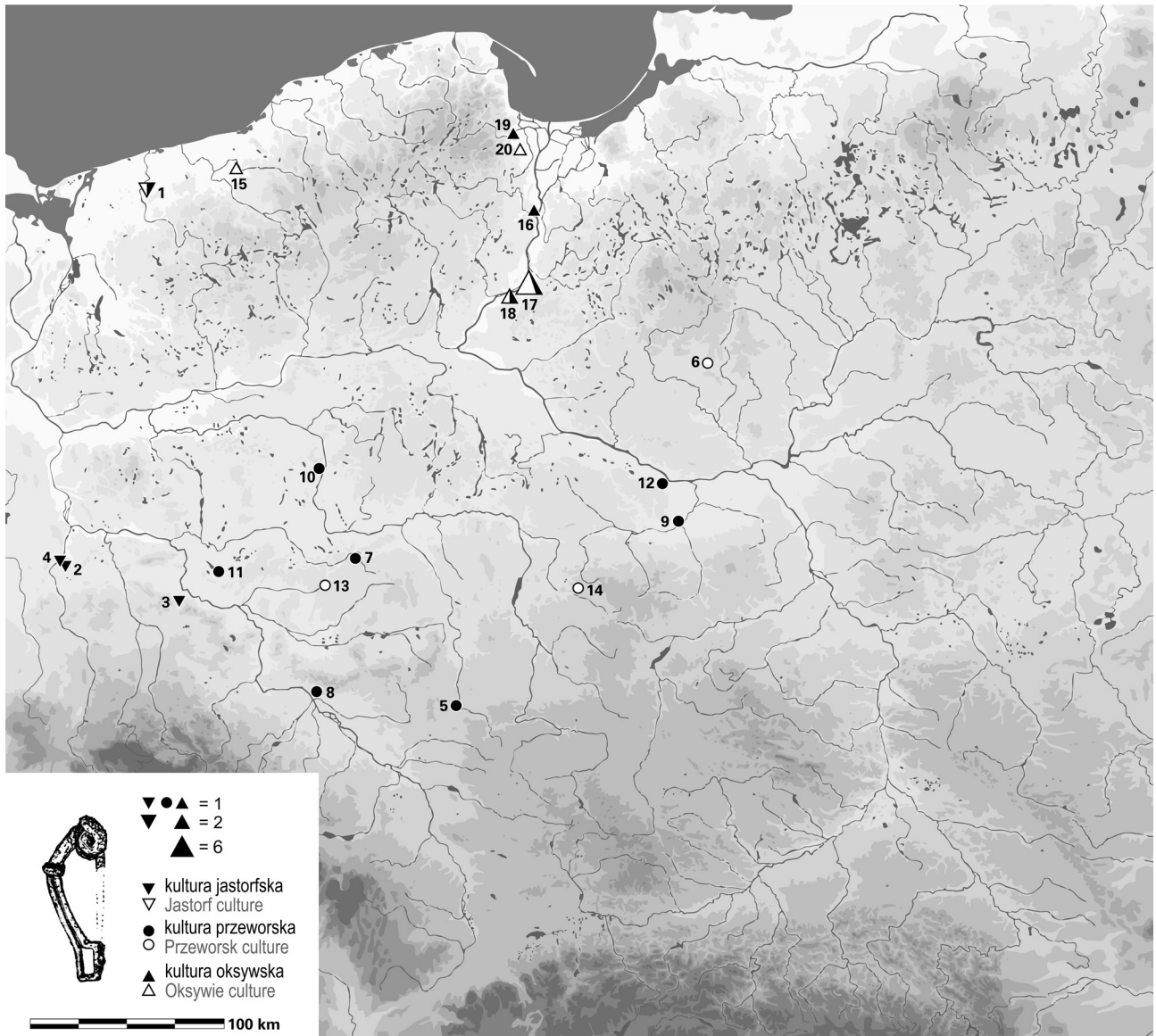
Zapinki typu F występują na ziemiach Polski stosunkowo rzadko – obecnie można wskazać 27 egzemplarzy (Ryc. 15; Lista 2)¹⁰¹, z których najwięcej (12 egz.) odkryto na obszarze kultury oksywskiej, nieco mniej (10 egz.) – kultury przeworskiej, a pięć okazów pochodzi ze wschodnich grup kultury jastorfskiej: gubińskiej (3) i nadodrzańskiej (2). Ich obecność w kulturach przeworskiej i oksywskiej tłumaczona jest kontaktami ze środowiskiem jastorfskim (A. MACIAŁOWICZ 2006, 304 – tu wcześniejsza literatura). Znamienna jest koncentracja tych znalezisk w południowo-zachodniej Polsce, która może przemawiać za udziałem społeczności

in this spot, which is typical of most examples of variant-F brooches. Its only 2(?)-coil spring is also quite unusual among the brooches from the late pre-Roman period. These features may result from the poor state of preservation of the artefact or — which is related to it — its incorrect reconstruction in the course of conservation treatments. It cannot be excluded, however, that the brooch was a kind of an experiment, especially as there is an example of a small type-B brooch with an equally short, 2-coil spring known from nearby Kitek (J. ANTONIEWICZ, M. GOZDOWSKI 1952, 55, 56, fig. 5:b).

Type-F brooches are relatively rare in Poland — there are currently 27 known examples (Fig. 15; List 2),¹⁰¹ the most of which (12 pcs.) were found in the Oksywie culture, slightly fewer (10 pcs.) in the Przeworsk culture, and five specimens come from the eastern groups of the Jastorf culture: Gubin (3) and Oder (2). Their presence in the Przeworsk and Oksywie cultures is explained by the contacts with the Jastorf culture environment (A. MACIAŁOWICZ 2006, 304 — with older literature). The concentration of such fibulae in south-western Poland, which may indicate the participation of the Gubin group community in the dissemination of this brooch design, especially in the Oder

101 J. Kostrzewski (1919, 259, dodatek 6) wymienia wśród okazów typu F również dwie zapinki: z Grudziądza-Rządza, grób A3 z dn. 14.10.1887 (nr inw. 1202) oraz z Chełmna-Kępy Panieńskiej, grób b.n. Pierwsza z nich reprezentuje jednak najpewniej odmianę C (M. KURZYŃSKA 2020, 82, tabl. 125/99:2). Z kolei archiwalny szkic drugiej z zapinek wskazuje, że był to krótki okaz odmiany C (długość zach. 3,9 cm, pierwotnie ok. 4,5 cm), o bardzo słabo wysklepionym ku górze kabłąku, nieznacznie załamany ku główce w miejscu obejmy (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 13, karta 332). Bardzo podobne zapinki typu C-II znane są licznie z ziem Polski i niekiedy rzeczywiście mogą one sprawiać wrażenie form nawiązujących do odmiany F (np. K. TACKENBERG 1925, 4, 16, tabl. 2:e4, 4:9; F. PFÜTZENREITER 1934, 228, ryc. 1:2; E. BOKINIEC 2005, 45, 52, tabl. LXXIV/206:2, LXXXVII/260:3), a niektóre z nich były faktycznie określane jako typ F (por. R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 67, 81, tabl. XCII/D:2, CXXXII:3; A. KOKOWSKI 1989, 84, 85, ryc. 39:3, 40:8; J. LEWCZUK 1997, 39, tabl. XVII:5; S. JASNOSZ 1952, 254, ryc. 88:10). Podobnych problemów klasyfikacyjnych dostarczyły identyczne zapinki z eponimicznego cmentarzyska grupy kobyłskiej w Czechach (W. MÄHLING 1944, 86, 87, ryc. 21:5–8, 24:1–3, tabl. 21/1:g–k, 24/1:a–c). Wątpliwości względem identyfikacji typologicznej mogą też budzić dwa kolejne okazy z Grudziądza-Rządza, tylko hipotetycznie zaliczone do typu F (por. Lista 2: nr. 17a, 17f).

101 Among the examples of type F brooches, J. Kostrzewski (1919, 259, appendix 6) also lists two fibulae: from Grudziądz-Rządza, grave A3 uncovered on 14.10.1887 (inv. no. 1202) and from an unnumbered grave from Chełmno-Kępa Panieńska. The former, however, most likely represents type C (M. KURZYŃSKA 2020, 82, pl. 125/99:2). An archival sketch of latter one indicates that it was a short specimen of type C (pres. length 3.9 cm, originally approx. 4.5 cm), with a very low-arched bow, slightly bent towards the head at the collar (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 13, card 332). Very similar brooches of type C-II are known from Poland in great numbers, and sometimes they can indeed seem to resemble type F (np. K. TACKENBERG 1925, 4, 16, pls. 2:e4, 4:9; F. PFÜTZENREITER 1934, 228, fig. 1:2; E. BOKINIEC 2005, 45, 52, pls. LXXIV/206:2, LXXXVII/260:3); some have even been identified as type F (cf. R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 67, 81, pls. XCII/D:2, CXXXII:3; A. KOKOWSKI 1989, 84, 85, figs. 39:3, 40:8; J. LEWCZUK 1997, 39, pl. XVII:5; S. JASNOSZ 1952, 254, fig. 88:10). Identical brooches from the eponymous cemetery of the Kobyly group in Bohemia caused similar identification problems (W. MÄHLING 1944, 86, 87, figs. 21:5–8, 24:1–3, pls. 21/1:g–k, 24/1:a–c). Two more specimens from Grudziądz-Rządza, tentatively classified as type F, may also raise doubts regarding their typological identification (cf. List 2: nos. 17a, 17f).

Ryc. 15. Rozprzestrzenienie na ziemiach Polski zapinek typu F. Białym kolorem oznaczono ewentualny udział okazów o wyraźnie asymetrycznym kabłąku (rys. A. Wiśniewska). Por. Lista 2

Fig. 15. Distribution of the brooches type F in Poland. White colour indicates the potential share of specimens with a clearly asymmetrical bow (graphics by A. Wiśniewska). Cf. List 2

grupy gubińskiej w upowszechnianiu tego wzorca zapinki, szczególnie w dorzeczu Odry. Szereg innych znalezisk z Dąbka zdaje się potwierdzać taki „zachodni” nurt kontaktów, jakie utrzymywały społeczności użytkujące tę nekropolę w młodszym okresie przedrzymskim¹⁰².

River basin, is significant. A number of other finds from Dąbek seem to confirm the “western” direction of contacts maintained by the communities using this cemetery in the late pre-Roman period.¹⁰²

102 Chodzi tu przede wszystkim o prętową klamrę do pasa typu IIa z obiektu 13, a do pewnego stopnia też o obie zapinki typu Gebhard 19d z obiektów 29 i 53 oraz zapinki podkowiaste z obiektów 13 i 27 (por. analizy tych zabytków w Rozdz. 4.1 i 4.3).

102 Namely the rod belt hook of type IIa from feature 13 and, to some extent, also both Gebhard 19d brooches from features 29 and 53 and penannular brooches from features 13 and 27 (cf. analyses of these artefacts in Chapters 4.1, 4.3).

Warto jednak zwrócić uwagę na wyraźnie asymetryczny kształt omawianego zabytku, w przypadku którego kolankowate zagięcie kabłąka znajduje się w pobliżu główki. Ta cecha morfologiczna odróżnia go od większości znalezisk zarówno z grupy gubińskiej, jak i kultury przeworskiej, u których zagięcie kabłąka znajduje się około połowy jego długości lub w pobliżu tego punktu, nadając całej zapince mniej więcej symetryczny – lub tylko nieznacznie asymetryczny – kształt. Wśród lepiej zachowanych egzemplarzy „przeworskich” podobną asymetrię kabłąka można wskazać tylko wyjątkowo (Ryc. 16:1,2; Lista 2: nr. 13a, 14a). Natomiast formy takie dominują wśród pomorskich znalezisk typu F (Ryc. 15). Szczególnie liczne odpowiedniki można wskazać wśród zapinek z cmentarzyska w Grudziądzu-Rządzu czy Skowarczu, ale podobne okazy pochodzą też z Podwieska (Ryc. 16:3–9; Lista 2: nr. 17, 18, 20). Warto zauważyć, że zapinka ze Skowarcza, zbliżona do typu F, cechuje się brakiem fałdy oporowej, a także – wyjątkową wśród tej odmiany – taśmowato rozszerzoną główką. Tymczasem – na ile można się zorientować na podstawie publikacji – w środowisku kultury jastorfskiej, a szczególnie na terenie Brandenburgii i Saksonii-Anhalt, przeważają zapinki o mniej więcej symetrycznym kształcie kabłąka¹⁰³, a więc podobne do znalezisk z grupy gubińskiej i kultury przeworskiej.

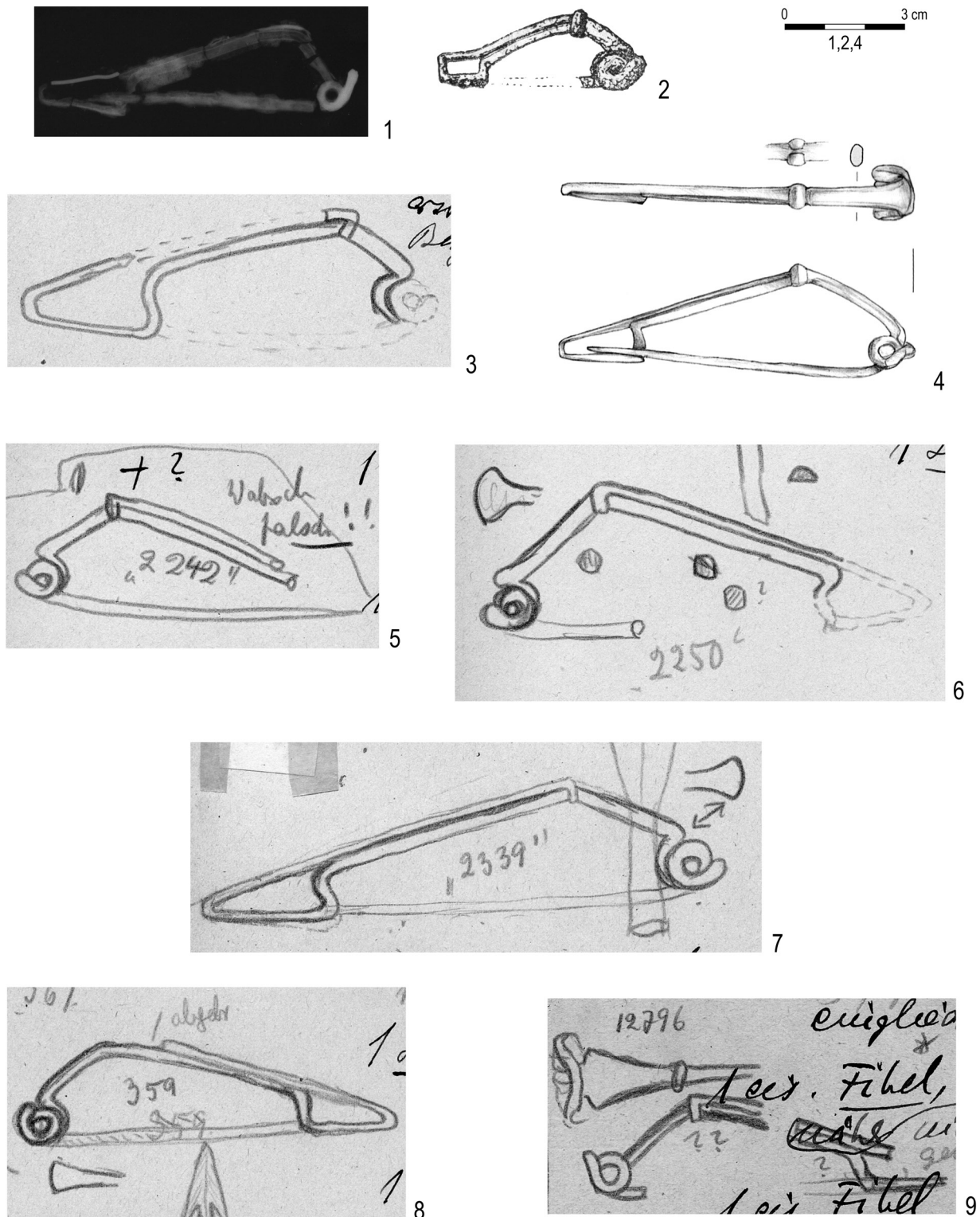
Wydaje się więc, że o ile większość znalezisk z kultury przeworskiej należy faktycznie tłumaczyć oddziaływaniami docierającymi znad lub zza środkowej Odry, to zapinkę z Dąbka należałoby postrzegać raczej jako przejaw kontaktów z dolnowiślańską strefą osadnictwa kultury oksywskiej. To w tym ostatnim środowisku dominowały bowiem formy wyraźnie asymetryczne, a spotykane są też okazy będące lokalną wariacją, nawiązującą tylko w niektórych aspektach do wzorca zdefiniowanego przez J. Kostrzewskiego jako odmiana F (zabytek ze Skowarcza). Trudno jednak określić znalezisko dąbeckie wprost jako import przedmiotu znad dolnej Wisły. Należy bowiem pamiętać o ścisłych relacjach, jakie w tym czasie utrzymywali między sobą rzemieślnicy (kowale) z tego

However, it is worth noting the clearly asymmetrical shape of the artefact in question, with a knee-like bend of the bow located near the head. This morphological feature distinguishes it from most of the finds from both the Gubin group and the Przeworsk culture, in which the bow is bent at approximately its mid-length or close to this point, giving the entire brooch a more or less symmetrical – or only slightly asymmetrical – shape. Among the better-preserved “Przeworsk” examples, a similar asymmetry of the bow can be found only in exceptional cases (Fig. 16:1,2; List 2: nos. 13a, 14a). On the other hand, such forms dominate among the Pomeranian finds of type-F brooches (Fig. 15). Numerous equivalents can be identified among the brooches from the cemeteries at Grudziądz-Rząd and Skowarcz, but similar specimens also come from Podwieska (Fig. 16:3–9; List 2: nos. 17, 18, 20). It is worth noting that the Skowarcz brooch, which resembles type F, is characterised by the lack of a “support fold” and by a strip-like head expansion, which is a unique feature in this variant. Meanwhile, as far as can be told on the basis of the publications, brooches with a more or less symmetrical bow, i.e., similar to the finds from the Gubin group and the Przeworsk culture, are dominant in the Jastorf culture environment, especially in Brandenburg and Saxony-Anhalt.¹⁰³

It seems that while most of the finds from the Przeworsk culture should indeed be explained by the influence from the areas by or beyond the Middle Oder, the brooch from Dąbek should likely be perceived as a sign of contacts with the Lower Vistula settlement zone of the Oksywie culture. The clearly asymmetrical forms dominated in that area; moreover, there are also local variations, alluding to the design defined by J. Kostrzewski as variant F in some aspects only (the Skowarcz artefact). However, it is difficult to describe the Dąbek find directly as an import from the Lower Vistula region. It is necessary to remember about the close relations between the craftsmen (blacksmiths) from said region and Mazovia (cf. A. MACIAŁOWICZ 2015b, 425–429; 2017).

103 Por. K.H. MARSCHALLECK 1927, 242, ryc. 13:7,13,16; E. REINBACHER 1963, tabl. 48/C542, 50/C546a, Cm486a, 51/C:533; H. SEYER 1970, ryc. 1/8:e, 2/4:b, 4/7:d, 8A:d, 7/14:c, 8/51:b, 9/29:c, 35, 12/50:b, 126:b, 17/129:d; 1982, tabl. 17:1; K. PESCHEL 1973, ryc. 9:G.5, G.13; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, ryc. 26/108:2; R. MÜLLER 1985, tabl. 79:7, 92:6, 95:2(?).

103 Cf. K.H. MARSCHALLECK 1927, 242, fig. 13:7,13,16; E. REINBACHER 1963, pls. 48/C:542, 50/C:546a, Cm486a, 51/C:533; H. SEYER 1970, figs. 1/8:e, 2/4:b, 4/7:d, 8A:d, 7/14:c, 8/51:b, 9/29:c, 35, 12/50:b, 126:b, 17/129:d; 1982, pl. 17:1; K. PESCHEL 1973, fig. 9:G.5, G.13; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, fig. 26/108:2; R. MÜLLER 1985, pls. 79:7, 92:6, 95:2(?).

Ryc. 16. Żelazne zapinki typu F (i zbliżone) o wyraźnie asymetrycznym kabłąku. 1 – Dąbek, obiekt 39; 2 – Wymysłowo, grób 131; 3–8 – Grudziądz-Rząd, groby: 432/15.05.1888 (3), 511/17.05.1888 (4), 542/18.05.1888 (5), 544/18.05.1888 (6), 588/19.05.1888 (7) i znal. luźne sprzed 22.11.1883 (8); 9 – Skowarcz, grób XL (1 – rtg. W. Weker; 2 – wg S. JASNOSZ 1952; 3, 5–9 – wg J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum* [bez skali, skan 1:1]; 4 – wg M. KURZYŃSKA 2020)

Fig. 16. Iron brooches of type F (and similar) with clearly asymmetrical bow. 1 – Dąbek, feature 39; 2 – Wymysłowo, grave 131; 3–8 – Grudziądz-Rząd, graves: A.3/14.10.1887 (3), 432/15.05.1888 (4), 511/17.05.1888 (5), 542/18.05.1888 (6), 544/18.05.1888 (7), 588/19.05.1888 (8), and the stray find from before 22.11.1883 (9); 10 – Skowarcz, grave XL (1 – X-ray image by W. Weker; 2 – after S. JASNOSZ 1952; 3, 5–9 – after J. KOSTRZEWSKI, *Archive* [not to scale, scanned 1:1]; 4 – after M. KURZYŃSKA 2020)

regionu i z Mazowsza (por. A. MACIAŁOWICZ 2015b, 425–429; 2017).

W kulturze przeworskiej zapinki typu F datowane są na fazę A_2 w ujęciu T. Dąbrowskiej (1988, 29, tabl. III:47), a zatem w horyzoncie zapinek typów D/E i K. Potwierdza to znalezisko z Kotowic, grób 1, w którym zapince typu F towarzyszył m.in. egzemplarz odmiany E i umbo zbliżone do typu B.3/4 (CH. PESCHECK 1939, ryc. 56:2,6,7). Możliwość wcześniejszego pojawienia się typu F w kulturze oksywiejskiej, tj. już w horyzoncie zapinek typu Gebhard 19d¹⁰⁴ i C-I, postuluje E. Bokinić (2008, 34). Pogląd ten oparto jednak wyłącznie na podstawie datowania zapinek tej odmiany w kulturze jastorfskiej, co wydawać się może dyskusyjne. W przypadku znalezisk z kultury przeworskiej istnieją przesłanki, by sądzić, że formy, które można by określić jako hybrydowe, a więc łączące w sobie cechy odmiany C i F¹⁰⁵, faktycznie pojawiły się już w horyzoncie długich zapinek typu C (por. np. A. KOKOWSKI 1989, ryc. 40:7,8). Jednak na obecnym etapie brak jest przypadków współwystępowania w pełni ukształtowanych okazów typu F, o silnie wysklepionych kabłąkach, z wyznacznikami zdefiniowanego tu stadium A_{2a} (czy to wczesnych zapinek, czy to elementów uzbrojenia). W związku z tym, dotychczasowe ustalenia T. Dąbrowskiej na temat ich pozycji chronologicznej należy uznać za wciąż obowiązujące i – zgodnie z zaproponowanym w niniejszej pracy podziałem fazy A_2 – łączyć je ze stadium A_{2b} . Takie datowanie odmiany F zdaje się też potwierdzać planigrafia zapinek z nekropoli w Dąbku (Plan 4). Obiekt 20 wystąpił w południowo-zachodniej strefie przebadanej części stanowiska, w pasie grobów zawierających zapinki typów K i B-II (w tym ostatnim przypadku chodzi o stylistycznie późny okaz z obiektu 11 – por. wyżej).

Typ H

Z cmentarzyska pochodzą cztery zapinki typu H (Tabl. XXIV/45:1,49:1, XXVIII/52:1, XXIX/55:1), a także jeden okaz wyraźnie doń nawiązujący (Tabl. XXVIII/54:1). Są to niewielkie zapinki, których długości mieszczą się w przedziale ok. 3,2–4,3 cm, nieco większy jest tylko egzemplarz z obiektu 54, zbliżony

In the Przeworsk culture, type-F brooches are dated to phase A_2 according to T. Dąbrowska (1988, 29, pl. III:47) and are, therefore, in the horizon of brooches of types D/E and K. This is confirmed by the find from Kotowice, grave 1, in which a type-F brooch was accompanied by, among others, a specimen of variant E and a shield boss resembling type B.3/4 (CH. PESCHECK 1939, fig. 56:2,6,7). The possibility of an earlier appearance of type F in the Oksywie culture, i.e., already in the horizon of Gebhard 19d¹⁰⁴ and C-I brooches has been postulated by E. Bokinić (2008, 34). However, this view was based solely on the dating of the brooches representing the variant discussed in the Jastorf culture, which may seem disputable. In the case of the finds from the Przeworsk culture, there are reasons to believe that the forms that could be described as hybrid, i.e., combining features of type C and F brooches,¹⁰⁵ indeed appeared already in the horizon of long brooches of type C (cf., e.g., A. KOKOWSKI 1989, fig. 40:7,8). However, at the present stage, there are no examples of a co-occurrence of fully formed F-type specimens with strongly arched bows and the indicators of stage A_{2a} defined herein (be it early brooches or weaponry). Therefore, the previous findings of T. Dąbrowska concerning their chronological position should be regarded as still valid, and the brooches — according to the division of phase A_2 proposed in this paper — linked to stage A_{2b} . Such dating of type F brooches seems to also be confirmed by the distribution of the brooches at the Dąbek cemetery (Plan 4). Feature 20 was situated in the south-western zone of the excavated part of the site, in a strip of graves containing brooches of types K and B-II (in the latter case, it is the stylistically late specimen from feature 11 — see above).

Type H

Four brooches of type H (Pls. XXIV/45:1,49:1, XXVIII/52:1, XXIX/55:1) as well as one specimen clearly resembling said type (Pl. XXVIII/54:1) were found at the cemetery. The brooches are small, between 3.2 and 4.3 cm in length; only the specimen from feature 54, similar to type H, is slightly larger

104 E. Bokinić stosuje określenie „typ B-Ic”, który ma charakteryzować się trapezowatym kształtem kabłąka. Zaliczone do niego egzemplarze z Podwieska *de facto* reprezentują odmianę Gebhard 19d (por. E. BOKINIĆ 2008, 22–24, zestawienie 2:3).

105 Chodzi tu o niektóre krótkie okazy typu C o nieznacznie załamanej przy główce kabłąku (por. przyp. 101).

104 E. Bokinić uses the term “type B-Ic”, which is characterised by a trapezoidal shape of the bow. The specimens from Podwiesiek included in said type are actually examples of variant Gebhard 19d (cf. E. BOKINIĆ 2008, 22–24, compilation 2:3).

105 Namely, some short examples of type C, with the bow slightly bent near the head (cf. footnote 101).

do typu H, o długości 4,8 cm. Ich łukowate kabląki są zwykle wysoko wysklepione, jedynie zapinka z obiektu 45 ma stosunkowo niski kabląk, przez co zdaje się nawiązywać do odmiany A-II. Asymetrycznym ukształtowaniem kabląka, który jest niemal prosto załamany ku sprężynie, wyróżnia się zapinka z obiektu 54, którą z tego powodu uznano za tylko zbliżoną do typu H. Obejmy zapinek z obiektów 54 i 55 są szerokie i profilowane za pomocą poprzecznych żeber u obu krawędzi, a więc takie same, jak u wielu wczesnych, długich zapinek o konstrukcji środkowolateńskiej (por. Ryc. 7, 12:1,3,6, Tabl. XVIII/29:1, XXV/50:1). Oba te okazy cechuje też obecność plastycznych występów przy przejściu kabląka w pochewkę: w formie półksiężyca (Tabl. XXVIII/54:1, XXXV:4) lub niewielkiego guzka (Tabl. XXIX/55:1). Wzornictwo to jest echem stylistyki brązowych zapinek kultury lateńskiej, a na ziemiach Polski jego przykłady szczególnie licznie spotykane są na Mazowszu i w rejonie dolnej Wisły, świadcząc o ścisłych wzajemnych relacjach, jakie utrzymywali rzemieślnicy (kowale) działający w tych strefach osadnictwa kultury przeworskiej i oksywskiej (A. MACIAŁOWICZ 2015b; 2017, 61–75).

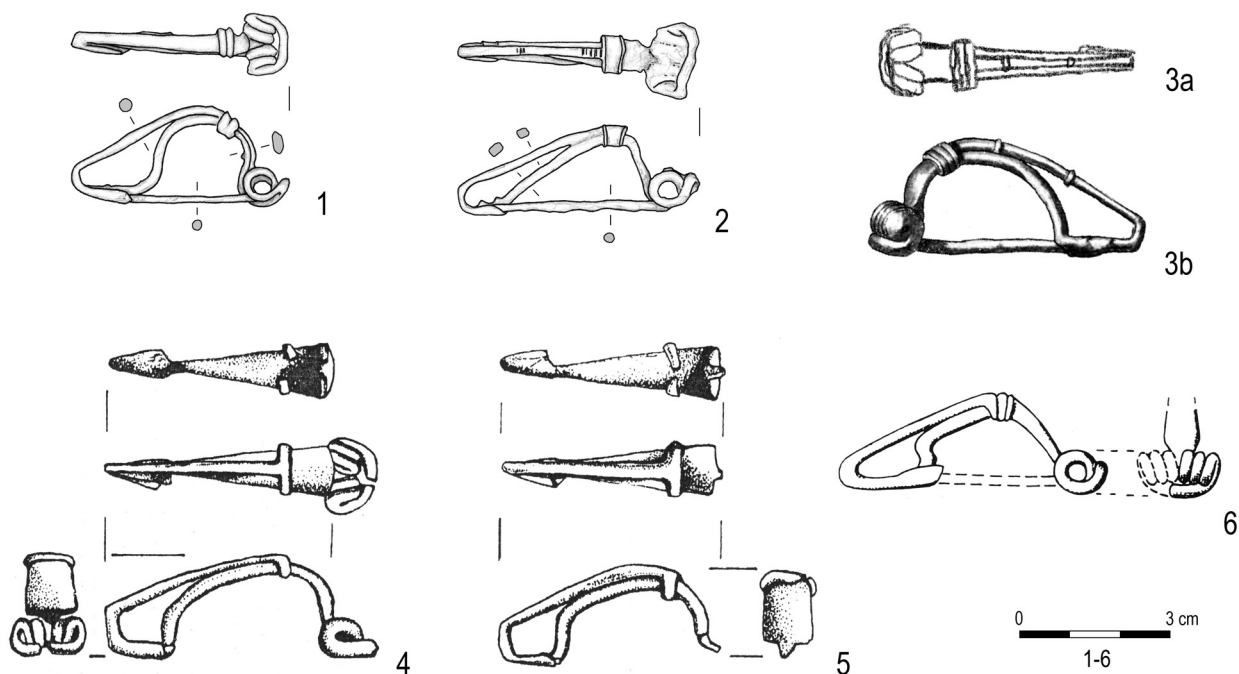
Warto zwrócić uwagę na rozszerzony przy główce lub niemal taśmowaty kształt kabląka egzemplarzy z obiektów 49 i 54. Jest to cecha rzadko spotykana wśród zapinek o konstrukcji środkowolateńskiej z ziem Polski. Wśród typu H można wskazać jeszcze tylko kilka okazów o taśmowatym kabląku, pochodzących z północnego i zachodniego Mazowsza, Kujaw i znad dolnej Wisły (Ryc. 17:1–5)¹⁰⁶. Jak była o tym mowa wyżej, więcej zapinek o tak ukształtowanych kabląkach znanych jest z środkowo-wschodniej strefy kultury jastorfskiej (por. opis typu A-II). O ile okazy typu H o rozszerzonej lub taśmowatej główce są tam jednak stosunkowo nieliczne (co odzwierciedla niezbyt dużą popularność tej

and measures 4.8 cm. Their bows are usually highly arched; only the brooch from feature 45 has a relatively low-arched bow, in which it seems to resemble variant A-II. The brooch from feature 54 is distinguished by an asymmetrical shape of the bow, bent at almost right angles to the spring, due to which it is regarded as only resembling type H. The collars of the brooches from features 54 and 55 are wide and profiled with transverse ribs on both edges, i.e., they are identical to the collars of many early long fibulae of the Middle La Tène construction (cf. Figs. 7, 12:1,3,6, Pls. XVIII/29:1, XXV/50:1). Both specimens are also characterised by the presence of protrusions at the transition from the bow to the catch-plate: in the form of a crescent (Pls. XXVIII/54:1, XXXV:4) or a small knob (Pl. XXIX/55:1). This design echoes the style of bronze La Tène brooches; its examples in Poland are particularly numerous in Mazovia and in the lower Vistula region, testifying to the close mutual relations between the craftsmen (smiths) operating in these two zones of settlement of the Przeworsk and Oksywie cultures (A. MACIAŁOWICZ 2015b; 2017, 61–75).

The bow, widening near the head or almost strip shaped, of the brooches from features 49 and 54 is worth noting, as such a shape is rare among the fibulae of the Middle La Tène construction from Poland. There are only a few more specimens of type H with strip bows known from northern and western Mazovia, Kujawy and the Lower Vistula region (Fig. 17:1–5).¹⁰⁶ As already mentioned, a larger number of brooches with bows shaped in such a manner is known from the central-eastern zone of the Jastorf culture (cf. the description of type A-II). While type-H specimens with a widened or strip shaped head are relatively scarce there (reflecting the unpopularity of this variant in

106 Gołębiewo, grób III/1896 (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 16, karta b.n.; J. HEYDECK 1900, tabl. IV:9), Niedanowo, grób 469 (zbiory MWiM, nr inw. MWiM.A/858; W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, tabl. CLXXI/469:1 – opublikowana ilustracja nie ukazuje faktycznego taśmowatego kształtu kabląka), Piotrków Kujawski, grób 34 (zbiory MOT, nr inw. PLR/3, nr kat. 279/71; E. KASZEWSKA 1962, tabl. XXXIII:1), Suchodół, grób 106 (A. MACIAŁOWICZ 2006, 305, tabl. XXVIII/106:1), Świerkówiec, grób 5 – 2 egz. (zbiory MOT, nr inw. PLR/7, nr kat. 18,19/75; E. BOKINIEC 1999, 121, ryc. 5:2,3), Podwiesk, grób 141 (zbiory MOT, nr inw. PLR/4, nr kat. 548/72; E. BOKINIEC 2005, tabl. LVII/141:3), Pruszcz Gdański, stan. 7, grób 92 – 2 egz. (M. TUSZYŃSKA 1995, 214, tabl. I:1,2).

106 Gołębiewo, grave III/1896 (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 16, unnumbered card; J. HEYDECK 1900, pl. IV:9), Niedanowo, grave 469 (MWiM collection, inv. no. MWiM.A/858; W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, pl. CLXXI/469:1 — published illustration does not show the actual strip-like shape of the bow), Piotrków Kujawski, grave 34 (MOT collection, inv. no. PLR/3, cat. no. 279/71; E. KASZEWSKA 1962, pl. XXXIII:1), Suchodół, grave 106 (A. MACIAŁOWICZ 2006, 305, pl. XXVIII/106:1), Świerkówiec, grave 5 — 2 pcs. (MOT collection, inv. no. PLR/7, cat. nos. 18,19/75; E. BOKINIEC 1999, 121, fig. 5:2,3), Podwiesk, grave 141 (MOT collection, inv. no. PLR/4, cat. no. 548/72; E. BOKINIEC 2005, pl. LVII/141:3), Pruszcz Gdański, site 7, grave 92 — 2 pcs. (M. TUSZYŃSKA 1995, 214, pl. I:1,2).

Ryc. 17. Żelazne zapinki typu H (i zbliżone) o taśmowatym kabłąku. 1 – Dąbek, obiekt 49; 2 – Dąbek, obiekt 54; 3a, 3b – Gołębiewo, grób III/1896; 4, 5 – Pruszcz Gdański, stan. 7, grób 92; 6 – Vehlów, grób 7 (1, 2 – rys. A. Mistewicz; 3a – wg J. KOSTRZEWSKI, *Archivum*; 3b – wg J. HEYDECK 1900; 4, 5 – wg M. TUSZYŃSKA 1995; 6 – wg K. PESCHEL 1973)

Fig. 17. Iron brooches of type H (and similar) with strip-shaped bow. 1 – Dąbek, feature 49; 2 – Dąbek, feature 54; 3a, 3b – Gołębiewo, grave III/1896; 4, 5 – Pruszcz Gdański, site 7, grave 92; 6 – Vehlów, grave 7 (1, 2 – drawn by A. Mistewicz; 3a – after J. KOSTRZEWSKI, *Archive*; 3b – after J. HEYDECK 1900; 4, 5 – after M. TUSZYŃSKA 1995; 6 – after K. PESCHEL 1973)

odmiany nad Łabą)¹⁰⁷, to stylistyka ta jest powszechna wśród ich brązowych odpowiedników, czyli egzemplarzy typu G¹⁰⁸. W związku z tym, wydaje się, że wspomniane nieliczne na ziemiach Polski okazy typu H są przejawem kontaktów z kulturą jastorfską, gdzie tradycja wykonywania tak ukształtowanych kabłąków sięga jeszcze horyzontu długich fibul typów A i B. Niektóre ze znalezisk nadłabskich mają zresztą podobnie załamana

the Elbe region),¹⁰⁷ the design is common among their bronze counterparts, i.e., brooches of type G.¹⁰⁸ Therefore, it seems that the aforementioned type-H brooches, which are rare in Poland, are a manifestation of contacts with the Jastorf culture, where the tradition of shaping such bows dates back to the horizon of long fibulae of types A and B. Some of the finds from the Elbe region

107 Por. np. K. PESCHEL 1973, 15, ryc. 8/G.7; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, 108, ryc. 5/12, 13/47.

108 Por. np. K.H. MARSCHALLECK 1927, 242; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, 108, ryc. 3/1:2,3, 14/51:3, 15/57:2,3, 24/99; R. MÜLLER 1985, tabl. 13:6–9, 35:29, 55:11, 75:14, 76:12, 79:6, 87:8,9; R. SPEHR 2013, 348–350, ryc. 45:3,4, 47:1,2. Zapinki typu G o poszerzonych lub taśmowatych kabłąkach występują również w Celtyce, a szczególnie licznie w Turyngii, w strefie styku między kulturami jastorfską i lateńską, gdzie zresztą były wytwarzane (R. BEHREND 1969, ryc. 5:7,11,14, 6:1,3,4; TH. GRASSELLT 1994, 25, 26, tabl. 4). Z kolei na ziemiach Polski tak ukształtowane kabłąki u zapinek typu G pojawiają się zupełnie wyjątkowo (np. W. GAERTE 1929, ryc. 106:b; Ł. KACZMAREK 2012, 84, ryc. 5:2; K. GODŁOWSKI 1995, ryc. 6:2).

107 Cf., e.g., K. PESCHEL 1973, 15, fig. 8/G.7; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, 108, figs. 5/12, 13/47.

108 Cf., e.g., K.H. MARSCHALLECK 1927, 242; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, 108, figs. 3/1:2,3, 14/51:3, 15/57:2,3, 24/99; R. MÜLLER 1985, pls. 13:6–9, 35:29, 55:11, 75:14, 76:12, 79:6, 87:8,9; R. SPEHR 2013, 348–350, figs. 45:3,4, 47:1,2. Brooches of type G with widened or strip bows are also present in the Celtic region, especially in Thuringia, at the junction of the Jastorf and La Tène cultures, which is where they were manufactured (R. BEHREND 1969, figs. 5:7,11,14, 6:1,3,4; TH. GRASSELLT 1994, 25, 26, pl. 4). On the other hand, bows of this shape are extremely rare in the brooches of type G from Poland (e.g., W. GAERTE 1929, fig. 106:b; Ł. KACZMAREK 2012, 84, fig. 5:2; K. GODŁOWSKI 1995, fig. 6:2).

przednią część kabłąka do zapinki z obiektu 54 w Dąbku (Ryc. 17:6)¹⁰⁹.

Chronologia zapinek typu H była przedmiotem licznych dyskusji. Pierwotnie datowano je na środkowy odcinek młodszego okresu przedrzymskiego, a spór budziła jedynie kwestia lokowania ich w starszym lub młodszym horyzoncie tej fazy¹¹⁰. Natomiast od niedawna coraz częściej uznaje się, że do ich pojawienia się doszło już w pierwszej fazie młodszego okresu przedrzymskiego, co szczególnie ma dotyczyć kultury jastorfskiej, ale wspomina się o tym również w odniesieniu do znalezisk z ziem Polski¹¹¹. Niemniej w kulturze przeworskiej, ale też oksywiejskiej, zapinki typu H pojawiają się dopiero w – zdefiniowanym w niniejszej pracy – początkowym stadium fazy A₂. Jak dotąd bowiem, najwcześniejsza ich obecność jest potwierdzona w horyzoncie zapinek typów Gebhard 19d oraz C-I (por. przyp. 68, 84)¹¹².

have the front part of the bow bent similarly to the brooch from feature 54 at Dąbek (Fig. 17:6).¹⁰⁹

The chronology of type-H brooches has often been debated. They were originally dated to the middle section of the late pre-Roman period, with the only dispute concerning whether to place them in its older or younger horizon.¹¹⁰ Recently, however, it has been more and more frequently acknowledged that they had appeared already in the first phase of the late pre-Roman period. This is especially true of the Jastorf culture but is also mentioned in relation to the finds from Poland.¹¹¹ Nevertheless, in the Przeworsk and also in the Oksywie culture, brooches of type H did not appear until the initial stage of phase A₂ defined in this paper. So far, their earliest presence has been confirmed in the horizons of brooches of Gebhard type 19d and type C-I (cf. footnotes 68, 84).¹¹² The chronology of this variant

109 Formalnie bardzo zbliżona do okazu dąbeckiego jest też zapinka z celtyckiej osady wyżynnej w Oberleiserbergu, Bez. Korneuburg, która różni się jedynie dolną cięciwą (M. KARWOWSKI 2020, 357, ryc. 12.22:2). Analogię tę należy jednak uznać za przypadkową, ponieważ podobne formy o taśmowatym, załamany przy główce kabłąka i dolnej cięciwie są typowe dla strefy wschodnioalpejskiej, a wspomniane stanowisko z Dolnej Austrii jest najdalej na północ wysuniętym punktem ich występowania. Spośród ośmiu znalezionych tu sztuk (M. KARWOWSKI, J. MILITKÝ 2014, 63, tab. 4), opublikowano rysunki także trzech kolejnych okazów, o których można powiedzieć, mimo fragmentarycznego stanu ich zachowania, że wyraźnie różnią się od zapinki z Dąbka (por. M. KARWOWSKI 2009, ryc. 7).

110 R. HACHMANN 1961, 77, 81; T. DĄBROWSKA 1988, 29, tabl. III:46; 2001, 31; Z. WOŹNIAK 1994, 130.

111 Por. TH. VÖLLING 1995, 160–162, tab. 2; E. BOKINIEC 1999, 121; 2008, 37; R. BOCKIUS, P. ŁUCZKIEWICZ 2004, 27; M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, 273, tab. 1.

112 Można tu zauważyć, że kwestia datowania najwcześniejszych zapinek typu H w środowisku kultury jastorfskiej tak naprawdę nie rysuje się bardzo odmiennie od sytuacji notowanej na ziemiach Polski. Przytaczane przykłady ich obecności we „wczesnych” zespołach wraz z długimi zapinkami typów A lub B (por. M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, tab. 1, tam dalsza literatura) odnoszą się bowiem w rzeczywistości albo do okazów krótkich (Vehlow, Lkr. Prignitz, grób 7), a więc o potencjalnie długiej chronologii, albo zapinki odkryte w tych grobach zachowane są tylko fragmentarycznie, co uniemożliwia ich jednoznaczną klasyfikację (Gräfenhainichen, grób 33; Horath, Lkr. Bernkastel-Wittlich, grób 104), albo też – i to jest najlichniesz grupa wśród tych „wczesnych” zespołów – zapinki towarzyszące, określone jako „typ B”, reprezentują *de facto* typ Gebhard 19d (Gräfenhainichen, groby 15 i 64 – tu dodatkowo razem z odmianą C; Uetz, Lkr. Stendal, grób 29; Vehlow, zespół „Bl.1”). W zasadzie jednym zespołem z dorzecza

109 The form of a brooch from the Celtic hilltop settlement of Oberleiserberg, Bez. Korneuburg, also bears close resemblance to the Dąbek specimen; the only difference is that it features an internal chord (M. KARWOWSKI 2020, 357, fig. 12.22:2). However, this analogy should be considered accidental, as similar forms with a strip bow bent at the head and with an internal chord are typical of the eastern Alpine zone, with the aforementioned site from Lower Austria being the northernmost point of their occurrence. Three more specimens out of the eight examples known from there (M. KARWOWSKI, J. MILITKÝ 2014, 63, table 4) have been published in the form of drawings. Despite their poor state of preservation, it can be stated that they differ significantly from the Dąbek brooch (cf. M. KARWOWSKI 2009, fig. 7).

110 R. HACHMANN 1961, 77, 81; T. DĄBROWSKA 1988, 29, pl. III:46; 2001, 31; Z. WOŹNIAK 1994, 130.

111 Cf. TH. VÖLLING 1995, 160–162, table 2; E. BOKINIEC 1999, 121; 2008, 37; R. BOCKIUS, P. ŁUCZKIEWICZ 2004, 27; M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, 273, table 1.

112 It can be observed that the issue of dating of the earliest brooches of type H in the Jastorf culture environment is not much different from the situation in Poland. In reality, the listed examples of their presence in “early” assemblages with long brooches of type A or B (cf. M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, table 1 with further literature) either concern short specimens of potentially long chronology (Vehlow, Lkr. Prignitz, grave 7), fibulae from graves that were only partially preserved making their unambiguous classification impossible (Gräfenhainichen, grave 33; Horath, Lkr. Bernkastel-Wittlich, grave 104), or — and this group is the most numerous among these “early” assemblages — specimens accompanied by brooches described as “type B” but which actually represent Gebhard type 19d (Gräfenhainichen, graves 15 and 64 — there additionally with variant C; Uetz, Lkr. Stendal, grave 29; Vehlow, assemblage “Bl.1”). In fact, the only assemblage from the Elbe basin that included a typologically early brooch of Gebhard type 19a is grave 102 from Gräfenhainichen.

Chronologia tej odmiany bez wątplenia obejmuje też stadium A_{2b} , na co wskazuje ich współwystępowanie z egzemplarzami typów D/E i K¹¹³. Zapinki te z pewnością były również użytkowane – być może sporadycznie – jeszcze w początkach fazy A_3 (stadium A_2/A_3), o czym świadczy ich obecność w zespołach z zapinkami miseczkowatymi¹¹⁴.

A zatem zapinki typu H, o ile nie towarzyszą im inne wyznaczniki chronologiczne, należy datować ogólnie na całą fazę A_2 , pamiętając jednak o możliwości ich wystąpienia także w początkach fazy następnej. W przypadku znalezisk z Dąbka, wobec braku w tych zespołach innych datowników, a także z uwagi na brak w przebadanej strefie nekropoli pochówków z fazy A_3 , należy odnosić je ogólnie do fazy A_2 . Planigrafia zapinek może co prawda sugerować łączenie odkrytych tu egzemplarzy odmiany H raczej ze stadium A_{2a} (z uwagi na ich obecność w północnej części cmentarzyska), ale nie sposób tego dowodnie wykazać (Plan 4).

Zapinki odmiany H uważane są powszechnie za element stroju kobiecego¹¹⁵, ale z kultury przeworskiej znane są też liczne przykłady ich obecności w grobach dzieci (dziewczynek?)¹¹⁶. Wśród znalezisk z Dąbka tylko w jednym przypadku egzemplarz typu H towarzyszył pochówkowi określonym przez antropologa jako kobiecy (obiekt 55), dwukrotnie – jako dziecięcy (obiekty 45 i 49), a w dwóch jamach grobowych nie stwierdzono kości w ogóle (obiekt 52) lub też odnotowano jedynie ich niewielką ilość (obiekt 54). W tych dwóch ostatnich przypadkach również należy liczyć się z możliwością, iż były to pochówki dzieci, których przepalone kości mogły ulec całkowitemu rozpadowi. Hipoteza ta znajduje oparcie w wyposażeniu tych obiektów, na które – obok zapinki typu H – składał się przeważnie pojedynczy kubek; tylko w jednym przypadku (obiekt 54) towarzyszyły mu fragmenty drugiego, niedużego naczynia (por. A. MACIAŁOWICZ 2006, 321; A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015, 245–248).

undoubtedly extends also to stage A_{2b} , as indicated by the co-occurrences with specimens of types D/E and K.¹¹³ Such brooches were certainly also in use — perhaps sporadically — as late as the beginning of phase A_3 (stage A_2/A_3), as evidenced by their presence in assemblages with “spoon bow” fibulae.¹¹⁴

Therefore, type-H brooches, unless accompanied by other chronological markers, should generally be dated to the entire phase A_2 , bearing in mind, however, that they might have also been present at the beginning of the following phase. In the case of the finds from Dąbek, due to the lack of other dating material in the assemblages and the absence of burials from phase A_3 in the examined part of the cemetery, they should generally be associated with phase A_2 . The planigraphy of the brooches may suggest that the specimens of type H discovered are connected with stage A_{2a} (due to their presence in the northern part of the cemetery), but this cannot be proven (Plan 4).

Brooches of type H are generally regarded as female dress accessories,¹¹⁵ but there are also numerous examples of their presence in the graves of children (girls?) known from the Przeworsk culture.¹¹⁶ In regard to the finds from Dąbek, only one burial anthropologically identified as female (feature 55), two children's graves (features 45 and 49) and two grave pits with no or only a small number of bones (feature 52 and 54 respectively) contained type-H brooches. In the latter two cases, it is possible that these were also child burials in which cremated bones may have been completely disintegrated. The hypothesis is supported by the grave goods, which — apart from a brooch of type H — usually consisted of a single mug; which, in one case only (feature 54), was accompanied by the fragments of a second small vessel (cf. A. MACIAŁOWICZ 2006, 321; A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015, 245–248).

Łaby, który dostarczył typologicznie wcześniejszej zapinki – typu Gebhard 19a, jest grób 102 z Gräfenhainichen.

113 T. DĄBROWSKA 1988, zestawienie 2; 2008, 21, 26, zestawienie 1; E. BOKINIEC 2008, tab. 7.

114 A. MACIAŁOWICZ 2017, 66, 91, 92, przyp. 10; por. M. WOŹNIAK 2021a, tabl. XCVIII/214:1 (forma zbliżona do typu H), CXXXIV/357:1,2.

115 R. HACHMANN 1961, 80, przyp. 339; Th. VÖLLING 1995, 162.

116 A. MACIAŁOWICZ 2006, 306.

113 T. DĄBROWSKA 1988, compilation 2; 2008, 21, 26, compilation 1; E. BOKINIEC 2008, table 7.

114 A. MACIAŁOWICZ 2017, 66, 91, 92, footnote 10; cf. M. WOŹNIAK 2021b, pls. XCVIII/214:1 (specimen resembling type H), CXXXIV/357:1,2.

115 R. HACHMANN 1961, 80, footnote 339; Th. VÖLLING 1995, 162.

116 A. MACIAŁOWICZ 2006, 306.

Typ K

Najlichniesza na cmentarzysku grupa zapinek z młodszego okresu przedrzymskiego reprezentuje typologicznie najpóźniejszą odmianę K. Odkryto tu sześć okazów w trzech grobach (Tabl. VIII/13:2,3, XIV/24:1, XVI/27:1–3). Zapinki typu K zostały przez J. Kostrzewskiego (1919, 34, 35) zdefiniowane m.in. na podstawie obecności tzw. fałdy oporowej. Niemniej uformowanie główek znakomitej większości okazów znanych z ziem Polski znacznie odbiega od „klasycznej” fałdy oporowej, rozumianej jako silne podgięcie drutu kabłąka (zwykle w tym miejscu rozszerzonego), z którego następnie formowano sprężynę (por. Ryc. 14:2–4; T. DĄBROWSKA 1997, tabl. CLXIX/364:1). W przypadku zapinek typu K owo charakterystyczne wysunięcie główki nad sprężynę uzyskiwano zwykle nie przez silne podgięcie przedniej części kabłąka, a w efekcie wymodelowania mniej lub bardziej masywnej główki bezpośrednio nad nasadą sprężyny (por. Tabl. XVI/27:1; J. OKULICZ 1971, ryc. 13:h, 41:m, 46:g; T. DĄBROWSKA 1997, tabl. CL/330:1, CLI/331:1, CLXXXIII/396:1).

Zapinki typu K należą do najpowszechniej spotykanych fibul w Barbaricum ostatnich wieków przed Chrystusem. Stąd też zauważalne jest ich duże zróżnicowanie morfologiczne i surowcowe, które dało podstawy do wypracowania kilku systemów klasyfikacji tych zabytków¹¹⁷. Pod względem ogólnego kształtu znaleziska z kultury przeworskiej stanowią jednak dość homogeniczną grupę, czego świadectwem są też zapinki z Dąbka. Cechami różnicującymi poszczególne okazy są natomiast detale stylistyczne, czytelne w ukształtowaniu główki, pochewki oraz grzebyka na szczycie kabłąka.

W przypadku znalezisk dąbeckich tylko zabytki z obiektu 27 są na tyle dobrze zachowane, że możliwa jest jednoznaczna identyfikacja wspomnianych elementów mikromorfologii. Wszystkie trzy okazy cechują się obecnością zwykłych, tj. nie mających zdobień czy profilowania, ramowatych pochewek, a także wąskich, niemal dookólnych, grzebyków na szczycie kabłąka. Różni je natomiast ukształtowanie masywnych główek. U obu małych, niemal identycznych zapinek z tego grobu zostały one od strony przedniej skute na kształt obłego guzka o nieco większej średnicy niż grubość kabłąka

Type K

The largest group of brooches from the late pre-Roman period at the cemetery represents the typologically latest variant K. Six specimens were discovered in three graves (Pls. VIII/13:2,3, XIV/24:1, XVI/27:1–3). Brooches of type K were distinguished by J. Kostrzewski (1919, 34, 35) on the basis of the presence of the so-called “support fold”, among others. Nevertheless, the shape of the heads of the vast majority of specimens known from Poland differs considerably from the “classic” support fold, defined as a strong bend of the wire of the bow (usually expanded at this point) from which the spring was then formed (cf. Fig. 14:2–4; T. DĄBROWSKA 1997, pl. CLXIX/364:1). In the case of type-K brooches, this characteristic expansion of the head above the spring was usually achieved by modelling a massive head, or slightly less so, directly above the spring base (cf. Pl. XVI/27:1; J. OKULICZ 1971, figs. 13:h, 41:m, 46:g; T. DĄBROWSKA 1997, pls. CL/330:1, CLI/331:1, CLXXXIII/396:1) rather than bending the front part of the bow.

Brooches of type K are among the most common fibulae found in Barbaricum, dating to the last centuries BC. Hence their great diversity in form and raw material, which has given rise to several systems of classification of these artefacts.¹¹⁷ As far as their general shape is concerned, the finds from the Przeworsk culture constitute a rather homogenous group, which also applies to the artefacts from Dąbek. Individual specimens differ in stylistic details, such as the shape of the head, of the catch-plate and of the crest at the top of the bow.

In the case of the Dąbek finds, only the artefacts from feature 27 are preserved well enough that it is possible to unequivocally identify the above-mentioned micromorphological elements. All three specimens are characterised by the presence of an ordinary, i.e., lacking ornamentation or profiling, framed catch-plate as well as a narrow, almost circumferential crest at the top of the bow. However, they differ in the shape of their massive heads. The two almost identical small brooches from said grave had their heads hammered from the front into the shape of an ovoid lump of a slightly larger diameter than the thickness of the bow in the same place

117 Por. TH. VÖLLING 1995, 163–168; M. MEYER 2001; R. BOCKIUS, P. ŁUCZKIEWICZ 2004, 32–43; E. BOKINIEC 2008, 39–41, zestawienia 5, 6:1–4.

117 Cf. TH. VÖLLING 1995, 163–168; M. MEYER 2001; R. BOCKIUS, P. ŁUCZKIEWICZ 2004, 32–43; E. BOKINIEC 2008, 39–41, compilations 5, 6:1–4.

w tym miejscu (Tabl. XVI/27:2,3). Taka forma główki jest spotykana zapewne na całym obszarze kultury przeworskiej, lecz możliwość poprawnej identyfikacji tego elementu ściśle wiąże się ze stanem zachowania zabytku, a następnie z jakością publikowanych ilustracji lub dostępem do oryginalnego przedmiotu¹¹⁸. Trzecia zapinka z obiektu 27 charakteryzuje się silnie poszerzoną główką, która tworzy rodzaj masywnego półokrągłego występu ponad sprężyną (Tabl. XVI/27:1). Ta forma główki ma szereg wariacji, ponieważ obok kształtów niemal półkolistych¹¹⁹, pojawiają się też okazy o coraz wyraźniej ukształtowanych bocznych występkach („skrzydełkach”)¹²⁰. Tak rozbudowane główki zapinek z ziem Polski znajdują odpowiedniki wśród znalezisk z Turynii i południowo-zachodnich Niemiec, które zaliczane są do odmiany K bądź do tzw. wczesnych zapinek o wygiętym kabląku (niem. *frühe geschweifte Fibeln*)¹²¹. Wydaje się więc, że są to typologicznie najmłodsze formy główek w typie K, choć – jak dotąd – w środowisku kultury przeworskiej

(Pl. XVI/27:2,3). Such a form of the head can probably be encountered in the whole area of the Przeworsk culture, but the possibility of a correct identification of this element depends on the state of preservation of the artefact and, later, on the quality of published illustrations or access to the original object.¹¹⁸ The third brooch from feature 27 is characterised by a heavily expanded head, which forms a kind of a massive semi-circular projection above the spring (Pl. XVI/27:1). This form of the head has a number of variations, as, in addition to almost semi-circular shapes,¹¹⁹ there are also specimens with more and more prominent lateral protrusions (“wings”).¹²⁰ Such elaborate heads of the brooches from Poland find equivalents among the finds from Thuringia and south-western Germany, classified as type K or as the so-called early brooches with a curved bow (German: *frühe geschweifte Fibeln*).¹²¹ While it seems that such head forms of type-K brooches are typologically the youngest, so far it does not clearly translate into their

118 Np. Ciecierzyn, grób 28 (zbiory MJD, nr inw. MK-A-19/25; G. MARTYNIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, tabl. XXXI:11 – opublikowany rysunek nie oddaje rzeczywistego kształtu główki), Dobrzankowo, grób 12 i znal. luźne (J. OKULICZ 1971, ryc. 22:f, 46:g), Kamieńczyk, grób 115 (T. DĄBROWSKA 1997, tabl. LX/115:6), Niedanowo, grób 48 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, tabl. XV/48:3), Nowy Młyn, grób 7 (E. KASZEWSKA 1969, tabl. V:2), Suchodół, grób 136 (A. MACIAŁOWICZ 2006, tabl. XXXVII/136:1), Zadowice, grób 586: 2 egz. (zbiory MAE, nr inw. III-1972/222, nr. kat. III-1972/841,842; E. KASZEWSKA 1975, ryc. 6:g).

119 Np. Dobrzankowo, groby 6 i 15, (J. OKULICZ 1971, ryc. 13:h, 25:o), Kleszewo, grób 68 (A. MACIAŁOWICZ 2017, ryc. 9:5), Legionowo, grób 52 (W. ORLIŃSKI, M. WOIŃSKA 2017, tabl. 22:1), Ruszków Pierwszy, grób 28 (H. MACHAJEWSKI, B. ROGALSKI 2016, tabl. XXXI:2), Stupsk, grób 23/1917 (E. REINBACHER 1964, tabl. 27:a1).

120 Np. Ciecierzyn, grób 24 (zbiory MJD, nr inw. MK-A-19/21; G. MARTYNIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, tabl. XXVII:14 – opublikowany rysunek nie oddaje rzeczywistego kształtu główki), Dobrzankowo, grób 10 (J. OKULICZ 1971, ryc. 18:d), Gródek, grób 82 (A. SZELA 2017, ryc. 1:8), Kamieńczyk, groby 323 i 396 (T. DĄBROWSKA 1997, tabl. CXLVII/323:1, CLXXXIII/396:1), Stupsk, grób 16/88 (A. MACIAŁOWICZ 2017, ryc. 9:2 – tu w podpisie błędny nr grobu).

121 Por. G. NEUMANN 1973, tabl. IX:5,6; R. GEBHARD 1991, tabl. 57:874,875,877; S. RIECKHOFF 1995, 55–59, ryc. 41:4,5, 52:2,4; S. DEMETZ 1999, 115–117, tabl. 28:6,7, 29:1; M. MEYER 2001, 166–171, ryc. 7:4,8–10; A. MACIAŁOWICZ 2017, 84.

118 E.g., Ciecierzyn, grave 28 (MJD collection, inv. no. MK-A-19/25; G. MARTYNIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, pl. XXXI:11 – published drawing does not reflect the actual shape of the head), Dobrzankowo, grave 12 and stray find (J. OKULICZ 1971, figs. 22:f, 46:g), Kamieńczyk, grave 115 (T. DĄBROWSKA 1997, pl. LX/115:6), Niedanowo, grave 48 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, pl. XV/48:3), Nowy Młyn, grave 7 (E. KASZEWSKA 1969, pl. V:2), Suchodół, grave 136 (A. MACIAŁOWICZ 2006, pl. XXXVII/136:1), Zadowice, grave 586: 2 pcs. (MAE collection, inv. no. III-1972/222, cat. nos. III-1972/841,842; E. KASZEWSKA 1975, fig. 6:g).

119 E.g., Dobrzankowo, graves 6 and 15 (J. OKULICZ 1971, figs. 13:h, 25:o), Kleszewo, grave 68 (A. MACIAŁOWICZ 2017, fig. 9:5), Legionowo, grave 52 (W. ORLIŃSKI, M. WOIŃSKA 2017, pl. 22:1), Ruszków Pierwszy, grave 28 (H. MACHAJEWSKI, B. ROGALSKI 2016, pl. XXXI:2), Stupsk, grave 23/1917 (E. REINBACHER 1964, pl. 27:a1).

120 E.g., Ciecierzyn, grave 24 (MJD collection, inv. no. MK-A-19/21; G. MARTYNIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, pl. XXVII:14 – published drawing does not reflect the actual shape of the head), Dobrzankowo, grave 10 (J. OKULICZ 1971, fig. 18:d), Gródek, grave 82 (A. SZELA 2017, fig. 1:8), Kamieńczyk, graves 323 and 396 (T. DĄBROWSKA 1997, pls. CXLVII/323:1, CLXXXIII/396:1), Stupsk, grave 16/88 (A. MACIAŁOWICZ 2017, fig. 9:2 – with an incorrect grave number in the caption).

121 Cf. G. NEUMANN 1973, pl. IX:5,6; R. GEBHARD 1991, pl. 57:874,875,877; S. RIECKHOFF 1995, 55–59, figs. 41:4,5, 52:2,4; S. DEMETZ 1999, 115–117, pls. 28:6,7, 29:1; M. MEYER 2001, 166–171, fig. 7:4,8–10; A. MACIAŁOWICZ 2017, 84.

nie znajduje to wyraźnego przełożenia na ich ewentualnie późniejszą pozycję chronologiczną¹²².

Można też zwrócić uwagę na domniemaną dekorację ażurową w pochewce zapinki z obiektu 24 (Tabl. XIV/24:1)¹²³. Obecność takiego egzemplarza w dorzeczu Wkry nie byłaby niczym zaskakującym, bowiem północne Mazowsze to – obok nadwiślańskiej strefy osadnictwa kultury oksywijskiej – wyróżniający się region ich licznej koncentracji na ziemiach Polski (A. MACIAŁOWICZ 2017, 75–89 – tam starsza literatura). Zapinki typu K z ażurową pochawką są kolejnym przejawem recepcji lateńskich wzorców stylistycznych w zakresie wytwarzania żelaznych zapinek, a z drugiej strony również – świadectwem bliskich związków z Pomorzem.

Jak już była o tym mowa, zapinki typu K są wyznacznikiem zdefiniowanego w niniejszej pracy stadium A_{2b} (por. wyżej – omówienie zapinek typu Gebhard 19d).

Na koniec warto jeszcze podkreślić wyraźne zróżnicowanie wielkości i sposobu doboru zapinek odmiany K z omawianego cmentarzyska. W obiektach 13 i 27 znajdowało się po parze wzajemnie bardzo do siebie podobnych, małych zapinek, mierzących tylko 4–4,7 cm długości (Tabl. VIII/13:2,3, XVI/27:2,3). Z kolei pozostałe dwa okazy są wyraźnie większe (długości 6,2 oraz 8,7 cm), a przy tym wystąpiły tylko po jednej sztuce, w obiektach 24 i 27 (Tabl. XIV/24:1, XVI/27:1). W tym ostatnim zespole okazał się duży towarzyszył wspomnianej parze zapinek mniejszych rozmiarów. Mamy tu więc do czynienia z kontynuacją tradycji komponowania garniturów zapinek, sięgającej w kulturze przeworskiej początkowego stadium fazy A_2 , kiedy to rolę zapinki „dużej” pełniły okazy odmiany Gebhard 19d lub C-I, a zapinek „małych” – przeważnie egzemplarze typów A-II lub H (por. wyżej – opis tych form). Wielkość zapinki prawdopodobnie wiązała się z funkcją, jaką miała ona pełnić w stroju (por. Rozdz. 7.3). Niemniej zestawy składające się z większej liczby zapinek, a szczególnie zawierające parę (niemal) identycznych okazów,

possibly later chronology in the Przeworsk culture environment.¹²²

The presumed open-work decoration of the catch-plate of the brooch from feature 24 (Pl. XIV/24:1) is also noteworthy.¹²³ The presence of such a specimen in the Wkra basin would not be surprising, as northern Mazovia — in addition to the settlement zone of the Oksywie culture on the Vistula — is a region of Poland characterised by their large concentration (A. MACIAŁOWICZ 2017, 75–89 — with older literature). Brooches of type K with an open-work catch-plate are another manifestation of the adoption of La Tène stylistic patterns in the manufacture of iron fibulae and, on the other hand, evidence of close links with Pomerania.

As has already been mentioned, brooches of type K are indicators of stage A_{2b} defined in this work (cf. above — description of Gebhard type 19d brooches).

Finally, it is worth it to emphasise the variety in the size and the manner of selection of the brooches of type K from the cemetery discussed. Features 13 and 27 contained a pair each of very similar, small brooches, measuring only 4–4.7 cm in length (Pls. VIII/13:2,3, XVI/27:2,3). The remaining two specimens are visibly larger (6.2 and 8.7 cm in length), with one each found in features 24 and 27 (Pls. XIV/24:1, XVI/27:1). In the latter assemblage, the large specimen accompanied the aforementioned pair of smaller brooches, continuing the tradition of brooch sets, which in the Przeworsk culture dates back to the early stage of phase A_2 , when fibulae of Gebhard type 19d or variant C-I acted as the “large” brooch, while the “small” brooches were mostly specimens of types A-II or H (cf. description of these forms, above). The size of the brooch was probably related to the function it was supposed to perform as a dress accessory (cf. remarks in Chapter 7.3). Sets consisting of a larger number of brooches, and especially ones containing a pair of (almost) identical specimens, are usually attributed to females (A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015, 242–244, fig. 14 — with further literature).

122 Ze stanowiska 1 w Gródku znany jest pojedynczy przypadek obecności takiej zapinki wraz z egzemplarzem typu Nauheim w tym samym zespole (por. przyp. 120). Natomiast w odniesieniu do zapinek odmiany K o silnie poszerzonych główkach z kultury oksywijskiej podkreśla się ich podobieństwo do fibul miseczkowatych, a niekiedy także postuluje ich późniejszą chronologię, obejmującą początki fazy A_3 (E. BOKINIEC 2008, 41, 44, tab. 8; P. HARASIM 2011, 231).

123 Obecności takiego zdobienia nie potwierdza jednak zdjęcie rentgenowskie zabytku (por. uwagi w Katalogu).

122 A single example of a co-occurrence of such a brooch with a Nauheim-type fibula is known from the site at Gródek (cf. footnote 120). In regard to type-K brooches with heavily expanded heads from the Oksywie culture, their resemblance to “spoon bow” brooches has been highlighted, and their later chronology, including the beginning of phase A_3 , postulated (E. BOKINIEC 2008, 41, 44, table 8; P. HARASIM 2011, 231).

123 Such an ornamentation has not been confirmed by an X-ray (cf. remarks in the Catalogue).

wiązane są raczej z kobiecym modelem stroju (A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015, 242–244, ryc. 14 – tam dalsza literatura). Taką interpretację zdaje się też wspierać określenie antropologiczne kości ludzkich z obiektu 27.

Zapinki podkowiaste

W obiektach 13 i 27 wystąpiły dwie zapinki podkowiaste, których kolista obręcz wykonana jest z cienkiego żelaznego drutu (Tabl. VIII/13:1, XVI/27:4, XXXV:5,6). Ich spiralne zakończenia, odwinięte na zewnątrz w płaszczyźnie obręczy, pozwalają zaliczyć je do typu 30e2 według M. Feugère'a (1985, 416, ryc. 30e2 na s. 185). Zapinki podkowiaste z młodszego okresu przedrzymskiego, reprezentujące typy Feugère 30e2 i 30f, należą do form rzadko spotykanych na ziemiach Polski (A. MACIAŁOWICZ, w przygotowaniu)¹²⁴. W sumie znanych jest ok. piętnastu egzemplarzy, które w sposób pewny (10 egz.) lub tylko hipotetyczny (5 egz.) można datować na ten odcinek epoki żelaza. Najwięcej, bo cztery lub pięć okazów, odkryto na cmentarzysku kultury oksywijskiej w Podwiesku¹²⁵. Stanowisko w Dąbku, skąd pochodzą dwie zapinki podkowiaste, jest drugim pod względem liczby takich zabytków z ziem Polski; pozostałe znaleziska są pojedyncze, nierzadko też pozbawione kontekstu. Oprócz zabytków z ziemi chełmińskiej oraz rozproszonych – głównie w środkowo-zachodniej Polsce – znalezisk z kultury przeworskiej, warto wspomnieć o obecności brązowej zapinki podkowiastej typu 30f na cmentarzysku grupy gubińskiej kultury jastorfskiej w Luboszycach (H. JENTSCH 1895, 108, ryc. 42). Wydaje się bowiem, że – mimo obecności zupełnie pojedynczych okazów omawianych zabytków we wschodniej strefie kultury lateńskiej – ich genezy należy doszukiwać się w zachodniej Europie, skąd pochodzi najwięcej okazów, w tym dobrze datowane na okres LT D (M. FEUGÈRE 1985, 419, 420; A. MACIAŁOWICZ, w przygotowaniu). Prawdopodobnie więc

This interpretation also seems to be supported by the anthropological identification of the human bones from feature 27.

Penannular brooches

Two penannular brooches with circular frames made of thin iron wire (Pls. VIII/13:1, XVI/27:4, XXXV:5,6) were found in features 13 and 27. Their spiral terminals, bent outwards in the plane of the frame, allow them to be classified as type 30e2 distinguished by M. Feugère (1985, 416, fig. 30e2 on p. 185). Penannular brooches from the late pre-Roman period representing Feugère types 30e2 and 30f are rarely found in Poland (A. MACIAŁOWICZ, in prep.).¹²⁴ There are approx. 15 known specimens which can be confidently (10 specimens) or only hypothetically (5 specimens) dated to said period of the Iron Age. The largest number of specimens, four or five, was found at the cemetery of the Oksywie culture at Podwiesk.¹²⁵ With two penannular brooches, the site at Dąbek comes second in terms of the number of finds of such artefacts in Poland; other finds are isolated and often devoid of context. In addition to the artefacts from the Chełmno Land and the scattered (mainly in central-western Poland) finds from the Przeworsk culture, the presence of a bronze penannular brooch of type 30f at the cemetery of the Gubin group of the Jastorf culture at Luboszyce (H. JENTSCH 1895, 108, fig. 42) is also worth mentioning. It seems that — despite the presence of very few examples of the artefacts discussed in the eastern zone of the La Tène culture — their origins should be sought in western Europe, which yielded the greatest number of specimens, including those well dated to phase LT D (M. FEUGÈRE 1985, 419, 420; A. MACIAŁOWICZ, in prep.). It is, therefore, likely that such objects, or possibly the idea of their manufacture, appeared in the Oder and

¹²⁴ Odkryte na ziemiach Polski zapinki podkowiaste o spiralnych zakończeniach, datowane przeważnie na okres wpływów rzymskich i pochodzące z różnych ugrupowań kulturowych, zostały omówione w pracach J. Andrzejowskiego (2009, 57–60) i W. Nowakowskiego (2018).

¹²⁵ Są to znaleziska z grobów: 44, 302, 366, 370 (identyfikacja tego znaleziska jako zapinki podkowiastej jest niepewna) i 412 (E. BOKINIEC 2005, tabl. XX/44:10,14, CIV/302:4, CXXVII/366:2, CXXVIII/370:6, CXLIII/412:5).

¹²⁴ Penannular brooches with spiral terminals from Poland, usually dated to the Roman period and attributed to various cultural groups, have been discussed in the works by J. Andrzejowski (2009, 57–60) and W. Nowakowski (2018).

¹²⁵ Finds from graves 44, 302, 366, 370 (the identification of this find as a penannular brooch is uncertain) and 412 (E. BOKINIEC 2005, pls. XX/44:10,14, CIV/302:4, CXXVII/366:2, CXXVIII/370:6, CXLIII/412:5).

przedmioty te, ewentualnie idea ich wykonywania, pojawiły się w dorzeczu Odry i Wisły w efekcie powiązań raczej zachodnich niż południowych.

Stosunkowo nieliczne zapinki podkowiaste z młodszego okresu przedrzymskiego, którym towarzyszyły inne zabytki datujące, można łączyć przede wszystkim z fazą A₂, choć w niektórych przypadkach niewykluczona jest też nieznacznie starsza lub młodsza pozycja chronologiczna. Najwcześniej datowany jest okaz typu 30e2 z grobu 412 w Podwiesku, który – na podstawie znalezionej wraz z nim zapinki odmiany C-I – należy odnosić do wyróżnionego w niniejszej pracy stadium A_{2a}. Być może równie wczesne jest znalezisko z grobu w Luboszycach, w którym odkryto też bliżej nieokreśloną, ale stosunkowo długą, zapinkę o konstrukcji środkowolateńskiej (typu C?) oraz taśmowatą kłamerę pasa z przynitowanym uszkiem (niem. *Bandgürtelhaken mit angenieteter Öse*). Ten typ klamer jest typowy dla stadium IIB2 według chronologii kultury jastorfskiej w Brandenburgii, synchronizowanego z fazą LT D₁, a zatem również z fazą A₂ (H. SEYER 1982, 20, 21, ryc. 2, tabl. 25:1; por. M. GRYGIEL 2018, ryc. 174). Obecność w zespole wspomnianej zapinki kabłąkowej pozwala przypuszczać, że chodzi tu o raczej wczesny odcinek tej fazy. Z kolei oba okazy z Dąbka wystąpiły wraz z zapinkami typu K, co pozwala w sposób pewny łączyć je ze stadium A_{2b}. Podobnie można zapewne datować znaleziska z grobów 302 i 370 z Podwieska. W zespołach zwartych brak jest jak dotąd przykładów współwystępowania zapinek podkowiastych z niewątpliwymi wyznacznikami fazy A₃.

W przypadku znakomitej większości znalezisk grobowych z ziem Polski (8/11), w tym również z nekropoli w Dąbku, zapinkom podkowiastym towarzyszyły m.in. metalowe kłamy pasa. Można więc sądzić, że ich użytkownikami były przede wszystkim kobiety. Antropologiczne określenia szczątków kostnych, uzyskane łącznie dla czterech pochówków z Dąbka i z Podwieska, wskazują, że przeważnie były to kobiety w wieku *adultus* lub zbliżonym¹²⁶, ewentualnie (Dąbek, obiekt 13) – dziecko, zapewne dziewczynka, jak wskazuje na to wyposażenie grobowe. Można też zauważyć, że obu zapinkom podkowiastym z omawianej nekropoli towarzyszył niezwykle bogaty – jak na standardy kultury przeworskiej z młodszego okresu

Vistula basins as a result of western rather than southern connections.

The relatively few penannular brooches from the late pre-Roman period that were accompanied by other date markers can be attributed mainly to phase A₂, although a slightly older or younger chronological position is also possible in some cases. The earliest specimen is the brooch of type 30e2 from grave 412 at Podwiesk, which — on the basis of the C-I fibula with which it was found — should be dated to stage A_{2a} defined in this study. Perhaps just as early is the find from the grave at Luboszyce in which an unspecified but relatively long brooch of the Middle La Tène construction (type C?) and a band-shaped belt hook with a riveted loop (German: *Bandgürtelhaken mit angenieteter Öse*) were discovered. Such belt hooks are typical of stage IIB2 in the Jastorf culture chronology in Brandenburg, synchronized with phase LT D₁ and, therefore, also with phase A₂ (H. SEYER 1982, 20, 21, fig. 2, pl. 25:1; cf. M. GRYGIEL 2018, fig. 174). On the basis of the presence of the above-mentioned bow brooch in the assemblage, a rather early stage of said phase can be considered. On the other hand, both specimens from Dąbek were found with type-K brooches, which confidently places them in stage A_{2b}. The finds from graves 302 and 370 from Podwiesk can probably be dated in a similar way. There is no example of a co-occurrence of penannular brooches and unequivocal indicators of phase A₃ in closed assemblages.

In the vast majority of grave finds from Poland (8/11), including those from the cemetery at Dąbek, penannular brooches were accompanied by metal belt hooks. It can, therefore, be assumed that they were used mainly by women. Anthropological identification of bone remains, obtained for a total of four graves from Dąbek and Podwiesk, indicates that they were mostly burials of adult women (*adultus*) or similar,¹²⁶ or (Dąbek, feature 13) of a child, probably a girl, as indicated by the grave goods. It can also be observed that the two penannular brooches from the cemetery under discussion were accompanied by an unusually rich — by the standards of the Przeworsk culture of the late pre-Roman period — set of metal dress accessories, consisting also of

126 Jako prawdopodobnie kobiece zidentyfikowano szczątki kostne pochodzące z grobów 44 i 412 z Podwieska, a także z grobu 27 z Dąbka. Tylko kości pochodzące z grobu 302 z Podwieska określono jako pochodzące ze szkieletu mężczyzny, czemu jednak przeczy obecność w tym zespole klamry zawiasowej do pasa.

126 The skeletal remains from graves 22 and 412 from Podwiesk as well as grave 27 from Dąbek were identified as probably female. Only the bones from grave 302 at Podwiesk were determined as belonging to a man; however, this is contradicted by the presence of a hinged belt hook in the assemblage.

przedrzymskiego – zestaw metalowych elementów stroju, złożony ponadto z dwóch lub trzech zapinek kabłąkowych oraz klamry pasa. Wydaje się więc, że ten aspekt mody miejscowej społeczności kształtował się pod silnym wpływem bodźców zewnętrznych. Analiza zarówno zapinek podkowiastych, jak i okuć pasa (por. Rozdz. 4.3), sugeruje szeroko rozumiany zachodni kierunek tych nawiązań.

Okres wpływów rzymskich

Na cmentarzysku zarejestrowano łącznie osiem fibul, które można wiązać z okresem wpływów rzymskich, w tym jedną pochodzącą z obiektu kultury przeworskiej i sześć z wielbarskiej fazy użytkowania nekropoli.

Grupa II/IV

Jedyna zapinka, którą można wiązać z wczesnorzymskim horyzontem użytkowania nekropoli, została znaleziona w obiekcie 72 (Tabl. XXXIII/72:1). Ogólna jej klasyfikacja, pomimo uszkodzenia, nie nastręcza większych trudności. Charakterystyczny taśmowaty kabłąk z grzebykiem i smukłą, zakończona guzkiem nóżka pozwalają interpretować ją jako formę łączącą cechy fibul II i IV grupy Almgrena (J. ANDRZEJOWSKI 1994), określanych niekiedy typem Nadkole (M. OŁĘDZKI 1986). W ostatniej pracy poświęconej tej formie (J. ANDRZEJOWSKI 1994) zapinki takie podzielono na podstawie budowy sprężyny na trzy serie. Zapinki 1. serii (zachodniej) to egzemplarze z haczykiem na główce, spotykane głównie w północnej Jutlandii i nad środkową Łabą. Okazy 2. serii (północnej) ze sprężyną i cięciwą osadzonymi w cylindrze grupują się na południowo-wschodnich pobrzeżach Bałtyku. Fibule 3. serii (wschodniej) to okazy bez haczyka, z cięciwą umieszczoną w rurce utworzonej poprzez zwiniecie zakończenia główki. Te ostatnie są charakterystyczne dla ludności kultury przeworskiej zamieszkującej Mazowsze, przede wszystkim jego część położoną na wschód od Wisły (Ryc. 18; Lista 3). Na innych terenach tej kultury spotykane są rzadko, a poza jej obszarem zupełnie wyjątkowo (ostatnio J. ANDRZEJOWSKI 2020, 27, ryc. 7, 19)¹²⁷. Zapinka z Dąbka, u której przednia partia kabłąka wraz ze sprężyną uległy zniszczeniu, nie może być jednoznacznie przyporządkowana do którejś

two or three bow brooches and a belt hook. It seems, therefore, that this aspect of the local community's fashion was shaped under the strong influence of external stimuli. The analysis of both the penannular brooches and the belt fittings (cf. Chapter 4.3) suggests a broadly understood western direction of influence.

Roman period

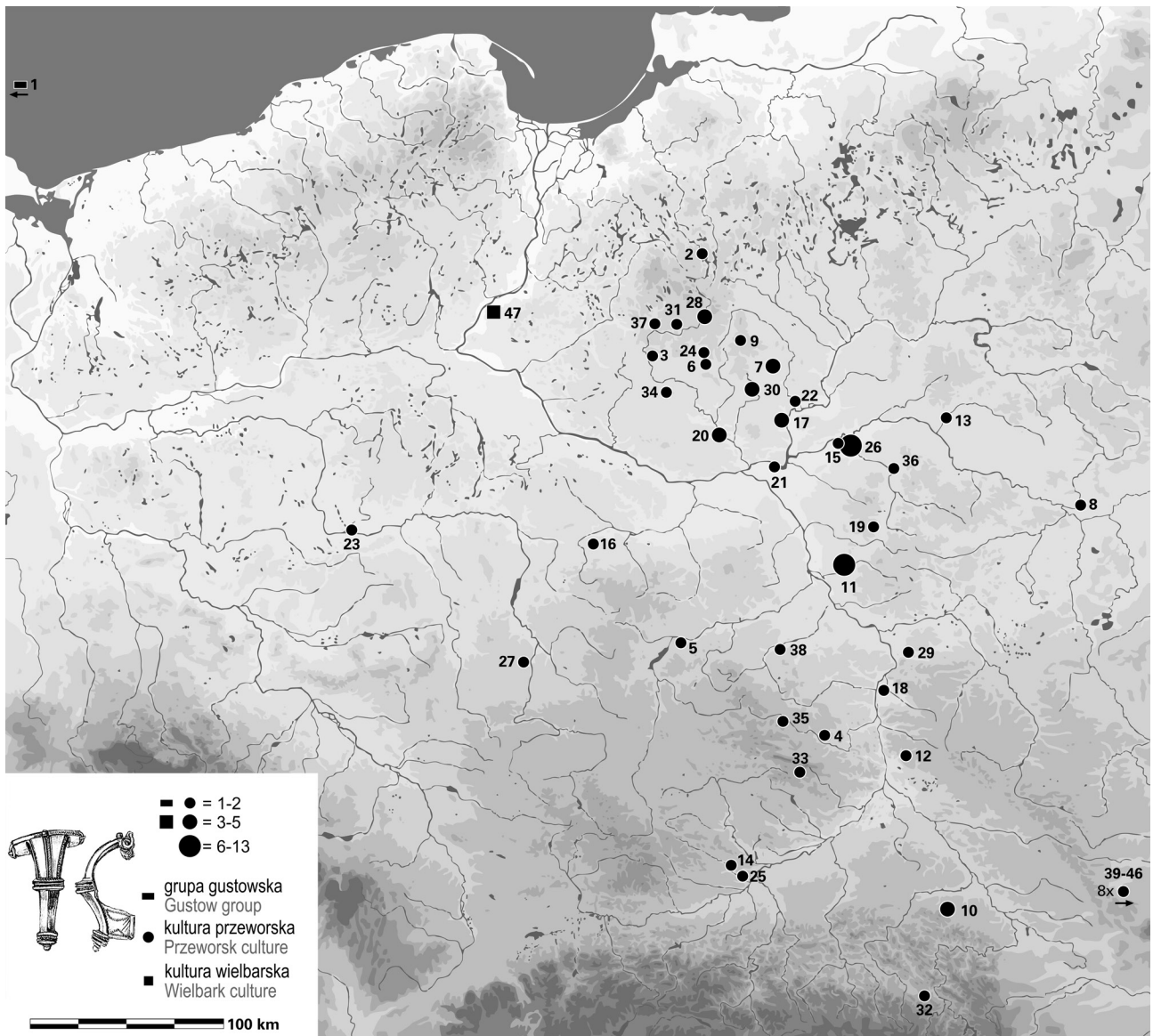
A total of eight brooches which can be associated with the Roman period were recorded at the cemetery, including one from a Przeworsk culture feature and six from the Wielbark culture phase of cemetery occupation.

Group II/IV

The only brooch that can be linked to the early Roman horizon at the cemetery was found in feature 72 (Pl. XXXIII/72:1). Its general classification, despite the damage, is not very difficult. The characteristic strip bow with a crest and its slender foot terminating with a knob allow it to be interpreted as the form combining the features of fibulae of Almgren groups II and IV (J. ANDRZEJOWSKI 1994), sometimes referred to as the Nadkole type (M. OŁĘDZKI 1986). In the last work devoted to said form (J. ANDRZEJOWSKI 1994), brooches of this type were divided into three series on the basis of the spring construction. Brooches of the 1st series (western) have a hook on the head and are mainly found in northern Jutland and along the Middle Elbe. Specimens of the 2nd series (northern), with the spring and chord confined in a cylinder, are grouped on the south-eastern shores of the Baltic Sea. Fibulae of the 3rd series (eastern) do not have a hook, and the chord is enclosed in a tube formed by folding the end of the head. That last type is typical of the Przeworsk culture population living in Mazovia, mainly in its part located east of the Vistula (Fig. 18; List 3). They are rarely found in other areas of said culture and almost never, save for some exceptions, outside of its range (recently J. ANDRZEJOWSKI 2020, 27, figs. 7, 19)¹²⁷. The brooch from Dąbek, in which the front part of the bow and the spring were damaged, cannot be clearly assigned to one of the aforementioned

¹²⁷ Jako materiały wywodzące się z tzw. wschodniej strefy kultury przeworskiej interpretowane są też znaleziska z terenów Ukrainy (J. ANDRZEJOWSKI 2020, 26, 27).

¹²⁷ Finds from Ukraine are also interpreted as materials originating in the so-called eastern zone of the Przeworsk culture (J. ANDRZEJOWSKI 2020, 26, 27).

Ryc. 18. Rozprzestrzenienie na ziemiach Polski zapinek grupy A.II/IV, 3. serii (rys. A. Wiśniewska; wg J. ANDRZEJOWSKI 2020 ze zmianami). Por. Lista 3

Fig. 18. Distribution of the brooches of the group A.II/IV, 3rd series in Poland (graphics by A. Wiśniewska; after J. ANDRZEJOWSKI 2020 with modifications). Cf. List 3

z wyodrębnionych serii. Brak na terenach kultury przeworskiej okazów z haczykiem bądź cylindrem (J. ANDRZEJOWSKI 1994; 2001a, 64, ryc. 5) pozwala wiązać ją jednak z 3. serią, ściślej z typem 3.1a (J. ANDRZEJOWSKI 1994, 93–95, 97, 98). Zapinki te datowane są najczęściej na stadium B_{2b}. Na cmentarzyskach znajdują się zazwyczaj w grobach cechujących się tzw. żeńskim modelem wyposażenia lub interpretowanych na podstawie analiz antropologicznych jako pochówki kobiet. Okaz z Dąbka znaleziono w grobie zawierającym kości określone przez antropologa jako należące do młodego mężczyzny. Nie jest to odosobniony przypadek. Według publikowanych

series. The lack of specimens with a hook or cylinder in the Przeworsk culture areas (J. ANDRZEJOWSKI 1994; 2001a, 64, fig. 5) allows it to be categorised as belonging to the 3rd series, more precisely to type 3.1a (J. ANDRZEJOWSKI 1994, 93–95, 97, 98). Such fibulae are usually dated to stage B_{2b}. At cemeteries, they are usually found in graves with typical female grave goods or interpreted, on the basis of anthropological analyses, as female burials. The Dąbek specimen was found in a grave containing bones determined anthropologically as belonging to a young man. This is not an isolated case. According to published analyses, male remains

analiz szczątki mężczyzn znaleziono też w kilku innych zespołach zawierających analogiczne zapinki, np. Nadkole, stan. 2, groby 26, 66, 79 (J. ANDRZEJOWSKI 1998, 22, 23, 32, 35), czy Niedanowo, grób 529 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 92). W większości przypadków w grobach tych odkryto jednak przedmioty powszechnie uznawane za atrybuty kobiet, np. bransolety, metalowe części szkatulek, naszyjniki z paciorków, nigdy zaś broń. Stąd też przypuszcza się, że wykonane dla nich oznaczenia antropologiczne mogą być błędne (J. ANDRZEJOWSKI 1994, 101). Skąpy inwentarz obiektu z Dąbka wyklucza, niestety, weryfikację ustaleń antropologicznych metodami archeologicznymi.

Grupa VI

Na cmentarzysku w Dąbku odkryto pięć zapinek grupy VI Almgrena. Cztery z nich można w sposób pewny wiązać z kulturą wielbarską. Trzy okazy pochodzą z obiektów 3 (2 egz.) i 16, a jeden to znalezisko luźne. Są to formy typowe dla Mazowsza i Podlasia.

Brązowa zapinka z podwiniętą nóżką została znaleziona w obiekcie 16 (Tabl. VII/16:1). Szczątkowy stan zachowania przedmiotu nie pozwala na jego bliższą klasyfikację. Zapinki z podwiniętą nóżką są najpowszechniejszą formą fibul rejestrowanych na mazowiecko-podlaskich stanowiskach kultury wielbarskiej w młodszym okresie wpływów rzymskich. Dominują wśród nich okazy dwuczęściowe, będące wariantami typów A.161–162. Okaz z Dąbka na podstawie grzebienia typu A.I według S. Thomas (1960, 56–61) może być datowany na stadium C_{1a} (por. niżej).

Lepiej zachowane egzemplarze znaleziono w obiekcie 3. Są to dwie, niemal identyczne, brązowe fibule kuszowate z podwiniętymi nóżkami zdobione pierścieniami nacinanego drutu, typu A.167 (Tabl. II/3:1,2, XXXV:1,2), konkretnie wariantu A.167a1 według J. Andrzejewskiego i A. Żórawskiej (2002, 43). Grupa je on okazy bez guzka na główce i o oszczędnym zdobieniu pojedynczymi pierścieniami. Wariant ten stanowi najlichnieszą grupę pośród mazowiecko-podlaskich znalezisk fibul A.167 (por. J. ANDRZEJOWSKI, A. CIEŚLIŃSKI 2007, 306, ryc. 27; J. ANDRZEJOWSKI, T. RAKOWSKI, K. WATEMBORSKA 2016, 486). Zapinki A.167 datowane są w ramach faz C₁–C₂, a najczęściej na stadium C_{1b} (R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 24; A. CIEŚLIŃSKI 2010, 63, 132; J. ANDRZEJOWSKI, T. RAKOWSKI, K. WATEMBORSKA 2016, 486, 487). Takie datowanie należy też przyjąć dla okazów z Dąbka.

have also been found in several other assemblages containing similar brooches, e.g., Nadkole, site 2, graves 26, 66, 79 (J. ANDRZEJOWSKI 1998, 22, 23, 32, 35), and Niedanowo, grave 529 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 92). In most of those cases, however, the graves contained objects commonly regarded as female attributes, for example, bracelets, metal parts of caskets, bead necklaces, never weapons. Hence, it is assumed that the anthropological determinations may be erroneous (J. ANDRZEJOWSKI 1994, 101). Unfortunately, the meagre contents of the feature from Dąbek exclude verifying anthropological findings with archaeological methods.

Group VI

Five brooches of Almgren group VI were discovered at the cemetery in Dąbek. Four of them can be undoubtedly attributed to the Wielbark culture. Three specimens were found in features 3 (2 pcs.) and 16, one is a stray find. They represent forms typical of Mazovia and Podlachia.

A bronze fibula with returned foot was found in feature 16 (Pl. VII/16:1). The poor state of preservation of the item does not allow its more precise classification. Brooches with returned foot are the most common fibula form observed at Mazovian and Podlachian sites of the Wielbark culture in the younger Roman period. Two-piece specimens, which are variants of types A.161–162, are dominant. On the basis of a comb of type A.I distinguished by S. Thomas (1960, 56–61), the Dąbek specimen can be dated to stage C_{1a} (see below).

Better-preserved specimens were found in feature 3: two, almost identical, bronze crossbow brooches with returned foot decorated with rings of incised wire, type A.167 (Pls. II/3:1,2, XXXV:1,2), specifically variant A.167a1 according to J. Andrzejewski and A. Żórawska (2002, 43). The variant consists of specimens without a knob on the head and sparsely decorated with a few rings. It constitutes the largest group among the Mazovian-Podlachian finds of A.167-fibulae (cf. J. ANDRZEJOWSKI, A. CIEŚLIŃSKI 2007, 306, fig. 27; J. ANDRZEJOWSKI, T. RAKOWSKI, K. WATEMBORSKA 2016, 486). A.167-type brooches are dated within phases C₁–C₂, and most often to stage C_{1b} (R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 24; A. CIEŚLIŃSKI 2010, 63, 132; J. ANDRZEJOWSKI, T. RAKOWSKI, K. WATEMBORSKA 2016, 486, 487). Such dating should also be assumed for the specimens from Dąbek.

Najmłodszym wariantem zapinek z podwiniętą nóżką z Dąbka jest znaleziona luźno fibula z tzw. blaszkowatym zaczepem, typu A.172 (Tabl. XXXIV:1). Jest to forma powszechnie spotykana na obszarach objętych przez osadnictwo ugrupowań tzw. gockiego kręgu kulturowego, dość licznie notowana też na terenach zachodniobałtyjskich i w Skandynawii (A. KOKOWSKI 1995, 48, 49, ryc. 67, mapa 37; J. SCHUSTER 2004, 88–90, ryc. 4; I. SZTER, A. WIŚNIEWSKA, M. WOŹNIAK 2018, 169, ryc. 15). Zapinki te często rejestrowane są na północno-mazowieckich stanowiskach kultury wielbarskiej. Znanych jest stąd kilkadziesiąt okazów, co stanowi blisko połowę wszystkich egzemplarzy odkrytych dotychczas na obszarze tegoż ugrupowania. Okaz z Dąbka reprezentuje najliczniejszą odmianę tych zapinek w kulturze wielbarskiej tj. o częściowo facetowanym kabłąku z polami metopowymi na jego końcach i bez guzka na główce (grupa IIIA). Jest ona dość pewnie datowana w ramach faz C₃–D (I. SZTER, A. WIŚNIEWSKA, M. WOŹNIAK 2018, 157, 158, 169, 174–176, ryc. 13–15).

Osobnego omówienia wymaga żelazna fibula typu A.158 (Tabl. XXXII/70:1). Została ona znaleziona na złożu wtórnym – w wypełniku grobu inhumacyjnego (obiekt 70) o niejasnej atrybucji kulturowej i datowaniu lub w obrębie nowożytnego wkopu, który go naruszył. Okaz jest silnie skorodowany. Zniszczeniu uległa pochewka, nie sposób też określić kształt przekroju kabłąka, poza tym, że jest on sztabkowaty. Forma i surowiec, z którego wykonano przedmiot, jest nietypowa dla ludności kultury wielbarskiej. Zapinki typu A.158 na terenach obecnych ziem polskich spotykane są przede wszystkim na stanowiskach kultury przeworskiej. Występują tam w najróżniejszych wariantach, w zespołach datowanych od początków młodszego okresu rzymskiego po wczesny odcinek okresu wędrówek ludów (ostatnio I. JAKUBCZYK 2014). Z prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia, wliczając okaz z Dąbka, znanych jest nam dziewięć zapinek A.158. Trzy z nich to okazy brązowe. Odkryto je w grobach ludności kultury wielbarskiej w Brulinie-Piwkach (d. *Brulino-Koski*), grób 10 (A. KEMPISTY 1968, 415, ryc. 18a), Kleszewie, grób 884 (M. WOŹNIAK 2016a, 190, ryc. 7:6), i Kuczborku-Osadzie, obiekt 21 (A. SZELA 2018a, 24, tabl. XVI:4). Pozostałe zrobione są z żelaza¹²⁸.

The youngest variant among the Dąbek brooches with returned foot is represented by a fibula with so-called lamellar attachment, type A.172 (Pl. XXXIV:1), which was a stray find. Such forms are commonly found in the areas of settlement of the so-called Gothic cultural circle and are quite numerous in the west Balt territories and in Scandinavia (A. KOKOWSKI 1995, 48, 49, fig. 67, map 37; J. SCHUSTER 2004, 88–90, fig. 4; I. SZTER, A. WIŚNIEWSKA, M. WOŹNIAK 2018, 169, fig. 15). Such brooches are often registered at the Wielbark culture sites in northern Mazovia. Several dozen pieces are known from that last region, which accounts for nearly half of all the specimens discovered so far in the area settled by said group. The Dąbek brooch represents the most common variant of these fibulae in the Wielbark culture, i.e., the one with a partially faceted bow with metopic fields at its ends and without a knob on the head (group IIIA). It is quite confidently dated to phases C₃–D (I. SZTER, A. WIŚNIEWSKA, M. WOŹNIAK 2018, 157, 158, 169, 174–176, figs. 13–15).

The iron fibula of type A.158 should be discussed separately (Pl. XXXII/70:1). It was found in a secondary context — in the fill of an inhumation grave (feature 70) of unclear cultural attribution and dating, or within a modern trench that had disturbed it. The specimen is heavily corroded. The catch-plate was damaged, and it is impossible to determine the shape of the bow cross-section, except that it is rod-like. The form and the raw material of which the object is made are unusual for the population of the Wielbark culture. Type A.158 brooches are found mainly at Przeworsk culture sites in present-day Poland, where they appear in various variants, in assemblages dated from the beginning of the younger Roman period to the early phase of the Migration period (recently I. JAKUBCZYK 2014). We know of nine type A.158 brooches from right-bank Mazovia and Podlachia, including the specimen from Dąbek. Three of them are made of bronze. They were discovered in the graves of the Wielbark culture population at Brulino-Piwki (former *Brulino-Koski*), grave 10 (A. KEMPISTY 1968, 415, fig. 18a), Kleszewo, grave 884 (M. WOŹNIAK 2016a, 190, fig. 7:6), and Kuczbork-Osada, feature 21 (A. SZELA 2018a, 24, pl. XVI:4). The remaining specimens are made of iron.¹²⁸ The one from Marki,

128 Stan zachowania powoduje, że ich jednoznaczna klasyfikacja do typu A.158 nie zawsze jest możliwa, np. okaz z Milewa/Minczewa nie ma nóżki. Za możliwość zapoznania się

128 The state of preservation of the brooches is the reason why their unequivocal classification as type A.158 is not always possible, e.g., the specimen from Milewo/Minczewo

Z kulturą wielbarską wiązany jest okaz z Marek, obiekt 447 (badania M. Czarneckiego; por. J. ANDRZEJOWSKI 2001b, 112; M. CZARNECKI 2005, 177). Przynależność kulturowa innych, tj. z Daniłowa (H. OLCZAK, D. KRASNODĘBSKI, A. JAREMEK 2018, 203, 206, ryc. 14:1), Milewa/Minczewa (zbiory PMA), Liwa (J. ANDRZEJOWSKI 2001b, 112) oraz Dzierzgowia (A. SZELA 2006, 130), jest niejasna. Wszystkie to okazy o mniej lub bardziej sztabkowatych kabłąkach. Są one mocno skorodowane i niekompletne, co w większości przypadków uniemożliwia odtworzenie ich pierwotnego kształtu, a tym samym odniesienie do którejś z form/typów/wariantów w proponowanych klasyfikacjach fibul typu A.158 (np. M. MAŁCZYŃSKA 2011, 73–75; R. MADYDA-LEGUTKO, J. RODZIŃSKA-NOWAK, J. ZAGÓRSKA-TELEGA 2011, 12, przyp. 10; I. JAKUBCZYK 2014¹²⁹). Fakt ten w zasadzie wyklucza możliwość ich precyzyjnego datowania. Brak jednak pośród nich form ewidentnie wczesnych, o rozszerzających się trapezowato nóżkach czy owalnych, blaszanych bądź drucikowatych kabłąkach, odnoszonych do początków młodszego okresu wpływów rzymskich, jak i dużych okazów o długich nóżkach datowanych na wczesny odcinek okresu wędrówek ludów (por. M. MAŁCZYŃSKA 2011, 73–75; I. JAKUBCZYK 2014, 145, 146, ryc. 4). Kwestia datowania ma podstawowe znaczenie przy próbie określenia atrybucji kulturowej tych egzemplarzy, które znaleziono poza obiektami archeologicznymi na stanowiskach przeworsko-wielbarskich. W początkach młodszego okresu wpływów rzymskich na północnym i wschodnim Mazowszu oraz Podlasiu obok licznych nowozałożonych¹³⁰ obiektów kultury wielbarskiej funkcjonowały jeszcze pojedyncze cmentarzyska kultury przeworskiej, np. Rostki (J. OKULICZ-KOZARYN 1965/2006, 249–256), Załubice Stare (J. ANDRZEJOWSKI 2005a, 237, ryc. 8; zbiory MSHM). Stąd też, wczesne żelazne zapinki A.158, odkryte bez kontekstu, można teoretycznie wiązać zarówno z ludnością

feature 447 (excavations of M. Czarnecki; cf. J. ANDRZEJOWSKI 2001b, 112; M. CZARNECKI 2005, 177) is attributed to the Wielbark culture. The cultural affiliation of the other ones, i.e., from Daniłowo (H. OLCZAK, D. KRASNODĘBSKI, A. JAREMEK 2018, 203, 206, fig. 14:1), Milewo/Minczewo (PMA collection), Liw (J. ANDRZEJOWSKI 2001b, 112), and Dzierzgowo (A. SZELA 2006, 130) is unclear. All of them have more or less rod-like bows. They are heavily corroded and incomplete, which, in most cases, makes it impossible to recreate their original shape, and thus the link to any of the forms/types/variants in the proposed classifications of type-A.158 brooches (e.g., M. MAŁCZYŃSKA 2011, 73–75; R. MADYDA-LEGUTKO, J. RODZIŃSKA-NOWAK, J. ZAGÓRSKA-TELEGA 2011, 12, footnote 10; I. JAKUBCZYK 2014).¹²⁹ This fact basically eliminates the possibility of their precise dating. However, neither the evidently early forms with trapezoidal feet or oval, lamellar or wire-like bows, associated with the beginning of the younger Roman period, nor the large specimens with a long foot, dated to the early stage of the Migration period, are present among them (cf. M. MAŁCZYŃSKA 2011, 73–75; I. JAKUBCZYK 2014, 145, 146, fig. 4). The issue of dating is of fundamental importance when trying to determine the cultural attribution of the specimens found outside of archaeological features at the Przeworsk-Wielbark culture sites. At the beginning of the younger Roman period in northern and eastern Mazovia and Podlachia, apart from the numerous newly-founded¹³⁰ sites of the Wielbark culture, a few cemeteries of the Przeworsk culture were still in use, e.g., at Rostki (J. OKULICZ-KOZARYN 1965/2006, 249–256) and Załubice Stare (J. ANDRZEJOWSKI 2005a, 237, fig. 8; MSHM collection). Thus, the early iron brooches of type A.158 that were discovered without a context can theoretically be attributed to both the Przeworsk and Wielbark population. The situation of the forms of later chronology, from the developed phase

z „żywymi” zabytkami (Milewo/Minczewo) bądź ich fotografiami/rysunekami (Dzierzgowo, Liw, Marki), dziękujemy Panom: dr. hab. Jackowi Andrzejowskiemu (PMA), mgr. Markowi Czarneckiemu i dr. Andrzejowi Szeli (WA UW).

129 I. Jakubczyk (2014, 151) zapinkę z Milewa/Minczewa klasyfikuje na podstawie rombówatego przekroju kabłąka jako wariant Wólka Pracka.

130 Nowych, tj. założonych na tzw. surowym korzeniu lub założonych na terenie dawnych cmentarzysk kultury przeworskiej (por. J. ANDRZEJOWSKI 1989).

is missing the foot. For the opportunity to study the “live” specimens (Milewo/Minczewo) or their photographs/drawings (Dzierzgowo, Liw, Marki), we would like to thank dr. hab. Jacek Andrzejowski (PMA), mgr. Marek Czarnecki and dr. Andrzej Szela (WA UW).

129 I. Jakubczyk (2014, 151) classifies the brooch from Milewo/Minczewo as variant Wólka Pracka, on the basis of the rhomboidal cross-section of the bow.

130 New, i.e., founded “in cruda radice”, or established in the area of former Przeworsk culture cemeteries (cf. J. ANDRZEJOWSKI 1989).

kultury przeworskiej, jak i wielbarskiej. Inaczej rysuje się kwestia form chronologicznie młodszych, z rozwiniętej fazy młodszego okresu wpływów rzymskich, kiedy na omawianym obszarze osadnictwo kultury przeworskiej definitywnie zanikło. Obecność tych zabytków bywa interpretowana jako przejaw dziedzictwa populacji kultury przeworskiej, której jakaś część została zasymilowana przez lokalną społeczność kultury wielbarskiej (J. ANDRZEJOWSKI 2001b, 111, 112); inną interpretację prezentują I. Jakubczyk i A. Strobin (2016, 223). Hipoteza ta nie musi jednak tłumaczyć obecności wszystkich interesujących nas znalezisk w tym rejonie. Przymuszalnie część z nich to importy, które napłynęły tu z terenów kultury przeworskiej, np. z zachodniego Mazowsza. Na taką możliwość pośrednio wskazują żelazne zapinki A.158 znajdujące na stanowiskach wielbarskich na Pomorzu i Kaszubach, np. Leśno, stan. 24, obiekt 26 (K. WALENTA 2009, 86), Pruszcz Gdański, stan. 5, groby 8 i 38 (M. PIETRZAK, L. CYMEK, F. ROŻNOWSKI 2015, 20, 37, tabl. VII/8A,B:4, XXXII/38:1,2), czy Lipianki (I. JAKUBCZYK, A. STROBIN 2016, 212–215, 223), których tradycją kultury przeworskiej tłumaczyć nie sposób. Stan zachowania zapinki z Dąbka uniemożliwia jej klasyfikację i precyzyjne datowanie, a więc także jednoznaczne określenie jej atrybucji kulturowej. Silnie wysklepiony, sztabkowy kabłąk wskazuje raczej na rozwinięty odcinek młodszego okresu wpływów rzymskich (fazy C_{1b} – C_2). Tym samym, zabytek należałoby wiązać z wielbarską fazą użytkowania cmentarzyska.

Nieokreślone

Fragmenty srebrnej zapinki (sprężyna i ułamek główki), zapewne grupy VI lub VII Almgrena, odkryto luźno na powierzchni stanowiska (Tabl. XXXIV:2). Część żelaznej fibuli nieznanego typu znaleziono w grobie kultury wielbarskiej (obiekt 67) z fazy C_2 –D. Zabytek, niestety, zaginął.

4.2. Szpila kościana

W obiekcie 7 z fazy B_2 odkryto szpilę kościaną zrobioną najpewniej z poroża jelenia (Tabl. III/7:2). Jest to okaz o profilowanej główce w formie kolistej tarczki z otworem, znajdującej się między dwoma dyskami. Odpowiada ona typowi VIIC według A. Dulkiwicz (2009, 228, tabl. IV). Z terenów prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia znanych jest nam kilka takich okazów. Najbliższą terytorialnie analogią jest egzemplarz z Modły, grób 272,

of the younger Roman period, looks different, as the Przeworsk culture settlement had definitively disappeared from the area discussed. The presence of those artefacts is sometimes interpreted as a manifestation of the heritage of the Przeworsk culture population, some of which had been assimilated into the local community of the Wielbark culture (J. ANDRZEJOWSKI 2001b, 111, 112); another interpretation is presented by I. Jakubczyk, A. Strobin (2016, 223). However, this hypothesis does not necessarily explain the presence of all such finds in the area in question. Presumably, some of them were imports from the Przeworsk culture territories, for example, from western Mazovia. This possibility is indirectly indicated by the A.158 iron brooches found at the Wielbark culture sites in Pomerania and Kashubia, e.g., Leśno, site 24, feature 26 (K. WALENTA 2009, 86), Pruszcz Gdański, site 5, graves 8 and 38 (M. PIETRZAK, L. CYMEK, F. ROŻNOWSKI 2015, 20, 37, pls. VII/8A,B:4, XXXII/38:1,2), and Lipianki (I. JAKUBCZYK, A. STROBIN 2016, 212–215, 223), which cannot be explained by a continuation of the Przeworsk culture tradition. The state of preservation of the Dąbek brooch prevents its classification and precise dating. Hence, an unequivocal determination of its cultural attribution is impossible. Its strongly arched, rod-like bow points rather to the developed stage of the younger Roman period (phases C_{1b} – C_2). Thus, the artefact should be linked to the Wielbark phase of cemetery's occupation.

Undefined

Fragments of a silver brooch (spring and a fraction of the head), probably of Almgren group VI or VII, were found on the surface of the site (Pl. XXXIV:2). A part of an iron fibula of unknown form was found in a Wielbark culture grave (feature 67) from phase C_2 –D. Unfortunately, the artefact was lost.

4.2. Bone pin

A bone pin, most probably made of deer antler (Pl. III/7:2), was found in feature 7 from phase B_2 . It has a profiled head in the form of a circular plate with an opening in-between two discs. It corresponds to type VIIC distinguished by A. Dulkiwicz (2009, 228, pl. IV). Several such specimens are known from the right-bank areas of Mazovia and Podlachia. In terms of territory, the closest analogy is the find from Modła,

datowany na stadium B_{2a} (J. ANDRZEJOWSKI 2009, 213, 214, tabl. 3.142/272:3). Podobne znaleziono m.in. w Gródkach, stan. 2, krąg 1, grób 2 (J. OKULICZ 1983, 85, ryc. 7:h), i Nadkolu, stan. 2, grób 44B (J. ANDRZEJOWSKI 1998, 27, tabl. XXXVI/44B:10), oba z fazy B₂.

Na terenie kultury przeworskiej szpile kościane spotykane są zarówno w grobach kobiet, jak i – co ma miejsce w przypadku obiektu z Dąbka – mężczyzn. Znaleziska pochodzące z tych ostatnich są na tyle liczne¹³¹, że wbrew dawnym opiniom (K. GODŁOWSKI 1977, 42), ta kategoria zabytków nie może być uznawana za archeologiczny wyróżnik płci (por. J. ANDRZEJOWSKI 1998, 63). Uwaga ta dotyczy też znalezisk z prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia, które bywają odkrywane m.in. w obiektach z bronią czy ostrogami (Gródki, stan. 2, krąg 1, grób 2 – J. OKULICZ 1983, 85, ryc. 7; Nadkole, stan. 2, grób 44A – J. ANDRZEJOWSKI 1998, 26, tabl. XXXIII/44A; Niedanowo, groby 247 i 401 – W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 49, 75, tabl. LXXV/247, LXXVI/247, CXLV/401).

4.3. Klamry pasa

Na cmentarzysku odkryto trzy żelazne klamry pasa datowane na młodszy okres przedrzymski. Jedna z nich reprezentuje formę prętową, a pozostałe dwie to okazy dwudzielne o konstrukcji zawiasowej.

Typ IIa

Zabytek z obiektu 13 (Ryc. 19:1; Tabl. VIII/13:4) ma kształt łukowato wygiętego pręta o długości 11,5 cm (pomiar po cięciwie) i grubości ok. 0,5 cm. Jego oba końce są ścienione i haczykowato zagięte do wewnątrz, tworząc dwa zaczepy, o różnej długości. Pręt, z którego wykonano klamrę, ma zmienny przekrój: bliżej dłuższego zaczepu jest kwadratowy, bliżej krótszego – zbliżony do kolistego. Dłuższy, silniej zagięty zaczep służył zapewne do względnie trwałego przymocowania klamry do rzemienia, natomiast krótszy zaczep – słabiej zagięty do wewnątrz – był najpewniej wprowadzany w otwór u drugiego końca pasa, a więc pełnił funkcję zapięcia. Stąd też, dla rozróżnienia obu zakończeń tej i innych

grave 272, dated to stage B_{2a} (J. ANDRZEJOWSKI 2009, 213, 214, pl. 3.142/272:3). Similar examples were found, among others, at Gródki, site 2, stone circle 1, grave 2 (J. OKULICZ 1983, 85, fig. 7:h), and Nadkole, site 2, grave 44B (J. ANDRZEJOWSKI 1998, 27, pl. XXXVI/44B:10), both from phase B₂.

In the Przeworsk culture area, bone pins are found both in female and — as is the case with the Dąbek feature — male burials. They are so numerous¹³¹ in the latter that, contrary to older opinions (K. GODŁOWSKI 1977, 42), this category of artefacts cannot be regarded as an archaeological sex indicator (cf. J. ANDRZEJOWSKI 1998, 63). This is also true of the finds from right-bank Mazovia and Podlachia, which are sometimes uncovered in features with weapons or spurs (Gródki, site 2, stone circle 1, grave 2 — J. OKULICZ 1983, 85, fig. 7; Nadkole, site 2, grave 44A — J. ANDRZEJOWSKI 1998, 26, pl. XXXIII/44A; Niedanowo, graves 247 and 401 — W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 49, 75, pls. LXXV/247, LXXVI/247, CXLV/401).

4.3. Belt hooks

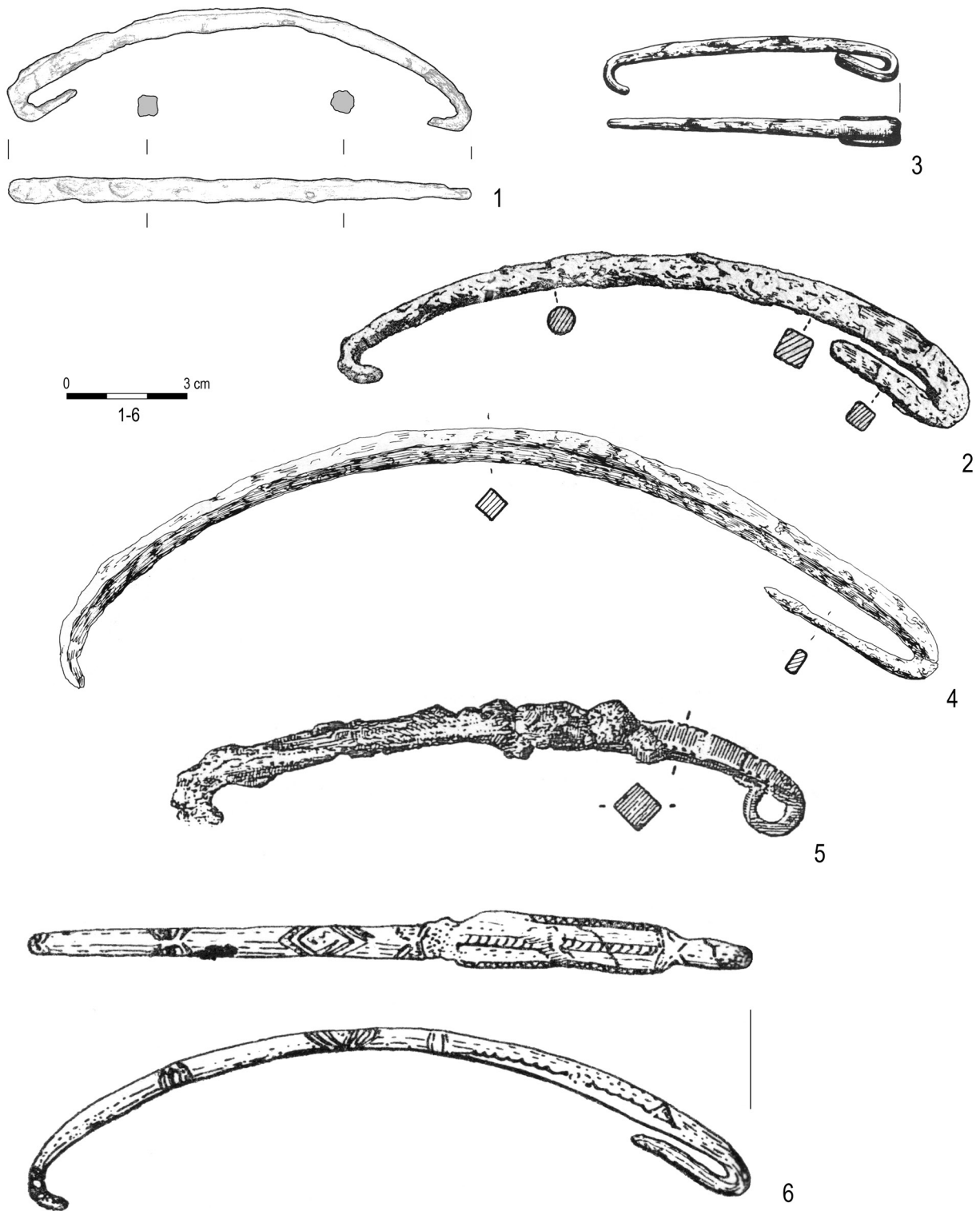
Three iron belt hooks dated to the late pre-Roman period were found at the cemetery. One represents rod-shaped forms, the other two are two-piece, hinged specimens.

Type IIa

The artefact from feature 13 (Fig. 19:1; Pl. VIII/13:4) is shaped as a curved rod, 11.5 cm long (measured along the chord) and approx. 0.5 cm thick. Its two ends are thinned and hooked inwards, forming two catches of different lengths. The rod from which the belt hook was made has a variable cross-section: square near the longer catch, almost circular closer to the shorter one. The longer, more strongly bent catch was probably used to firmly attach the belt hook to the strap, while the shorter catch, less strongly bent inwards, was most probably inserted in a hole at the other end of the strap and served as a fastener. Therefore, in order to distinguish both ends of this and other belt hooks discussed

131 Np. w Karczynie/Witowych cztery z pięciu obiektów, w których znaleziono szpile kościane, to groby mężczyzn (J. BEDNARCZYK, A. ROMAŃSKA 2015, 54, 55).

131 For example, at Karczyn/Witowy, four out of the five features in which bone pins were found are male burials (J. BEDNARCZYK, A. ROMAŃSKA 2015, 54, 55).

Ryc. 19. Żelazne klamry prętowe typu IIa i zbliżone. 1 – Dąbek, obiekt 13; 2 – Wymysłowo, grób 125; 3 – Kamieńczyk, grób 325; 4 – Kamieńczyk, grób 365; 5 – okolice Wołowa; 6 – Warszawa-Wilanów, grób 15 (1 – rys. A. Mistewicz; 2 – wg S. JASNOSZ 1952; 3, 4 – wg T. DĄBROWSKA 1997; 5 – wg CH. PESCHECK 1939; 6 – wg J. MARCINIAK 1957)

Fig. 19. Iron rod belt hooks of type IIa and similar. 1 – Dąbek, feature 13; 2 – Wymysłowo, grave 125; 3 – Kamieńczyk, grave 325; 4 – Kamieńczyk, grave 365; 5 – Wołów vicinity; 6 – Warszawa-Wilanów, grave 15 (1 – drawn by A. Mistewicz; 2 – after S. JASNOSZ 1952; 3, 4 – after T. DĄBROWSKA 1997; 5 – after CH. PESCHECK 1939; 6 – after J. MARCINIAK 1957)

omawianych tu klamer, stosujemy terminy: zaczep mocujący i zaczep spinający¹³².

Podobne klamry J. Kostrzewski (1919, 50, ryc. 37) zaliczył do wyróżnionego przez siebie typu IIa, który jednak miał się charakteryzować rombownym przekrojem. Obecnie taka definicja omawianej odmiany wydaje się zbyt wąska, gdyż nowsze, nieznanne Kostrzewskiemu, znaleziska z obszarów kultury przeworskiej cechują się dużo większym zróżnicowaniem kształtów. Na potrzeby niniejszego opracowania stosujemy więc określenie „klamry typu IIa i formy zbliżone”, rozumiejąc przez to zabytki wykonane z mniej lub bardziej łukowato wygiętego pręta o różnym przekroju (rombownym, kwadratowym, kolistym i in.), niekiedy zmiennym na całej długości klamry, lecz zawsze zakończonego zaczepami skierowanymi do wewnątrz (Ryc. 19). Oba zaczepy zwykle są haczykowato zagięte (i przeważnie są różnej długości), ewentualnie zaczep mocujący może być uformowany w mniej lub bardziej koliste „uszko”¹³³ (Ryc. 19:5).

W przypadku wielu dawnych znalezisk z zachodniej Polski, znanych wyłącznie z lakonicznych opisów, identyfikacja typologiczna jest utrudniona i może budzić wątpliwości¹³⁴. Problemów nastręcza też fragmentaryczny stan zachowania wielu zabytków, ponieważ z południowo-wschodnich prowincji kultury jastorfskiej, w tym grupy gubińskiej, obok okazów typu IIa i form zbliżonych, znane są również liczne i bardzo podobne klamry prętowe, lecz zaopatrzone w tulejkowatą skuwkę na ramię (niem. *Gürtelhaken mit Riemenkappe, Schieberspange*)¹³⁵. Skuwka nasuwana była na – zwykle

here, the terms “attachment catch” and “fastening catch” are used.¹³²

J. Kostrzewski (1919, 50, fig. 37) classified similar belt hooks as type IIa, which he distinguished and which were supposed to be characterised by a rhomboid cross-section. At present, such a definition of the variant discussed seems too narrow, as more recent finds from the areas of the Przeworsk culture, unknown to Kostrzewski, exhibit a much greater diversity in shapes. For the purposes of this study, we use the term “belt hooks of type IIa and similar”, by which we understand artefacts shaped from a rod curved to a varying degree and with different cross-sections (rhomboid, square, circular, etc.), sometimes changing along the length of the belt hook, but always terminating in inward-bent catches (Fig. 19). The two catches are usually hooked (and often of different lengths); alternatively, the attachment catch may be shaped as a circular or roughly circular loop (Fig. 19:5).¹³³

Typological identification of some old finds from western Poland, known only from laconic descriptions, is difficult and may raise doubts.¹³⁴ The fragmentary state of preservation of many artefacts may also be problematic, since, in addition to specimens of type IIa and similar, there are numerous rod belt hooks in the south-eastern provinces of the Jastorf culture, including the Gubin group, which resemble said type but also possess a sleeve-shaped cap for the strap (German: *Gürtelhaken mit Riemenkappe, Schieberspange*).¹³⁵ The cap was slipped

132 Taką interpretację funkcjonalną zaczepów klamer zaprezentował już J. Kostrzewski (1919, 61, 62). Znajduje ona szczególnie czytelne potwierdzenie w przypadku klamer, których większy zaczep (mocujący) jest wyraźnie rozszerzony, niekiedy na kształt tarczki (np. J. KOSTRZEWSKI 1919, ryc. 33–35, 38, 43, 47) lub też ma formę zamkniętego „uszka”, jak w przypadku niektórych okazów zbliżonych do typu IIa (Ryc. 19:5) lub innych odmian znanych z kultury jastorfskiej (np. H. SEYER 1982, tabl. 16:4–7, 17:1, 18:3,5, 20:2,3, 28:2,4,7,10).

133 Szczególnie ta ostatnia cecha wyraźnie odbiega od definicji zaproponowanej przez J. Kostrzewskiego, który – mimo iż znał szereg prętowych klamer z „uszkiem” z cmentarzyska w Sadzarzewicach – nie zaliczył ich do wyróżnionego przez siebie typu IIa (J. KOSTRZEWSKI 1919, 50, 51 – przyp. 3, 270, do datek 24; por. Lista 4: nr. 3b–e).

134 Serdeczne podziękowania za konsultacje w tym zakresie i życzliwą pomoc w identyfikacji wielu dawnych znalezisk z południowo-wschodniej Odry kierujemy do Pana dr. Michała Kasińskiego (IA UJ).

135 W literaturze dot. znalezisk z kultury jastorfskiej i pokrewnych jej ugrupowań obie odmiany klamer prętowych – typu IIa (i form

132 This interpretation of the functions of belt hook catches was presented already by J. Kostrzewski (1919, 61–62). In particular, it finds confirmation in the belt hooks whose larger (attachment) catch is clearly widened, occasionally disc-shaped (e.g., J. KOSTRZEWSKI 1919, figs. 33–35, 38, 43, 47), or is in the form of a closed loop, as is the case with, for example, some specimens resembling type IIa (Fig. 19:5) or other variants known from the Jastorf culture (e.g., H. SEYER 1982, pls. 16:4–7, 17:1, 18:3,5, 20:2,3, 28:2,4,7,10).

133 Especially this last feature clearly diverges from the definition proposed by J. Kostrzewski, who – even though he knew of a number of looped rod belt hooks from the cemetery at Sadzarzewice – did not include them in type IIa, which he distinguished (J. KOSTRZEWSKI 1919, 50, 51 – footnote 3, 270, appendix 24; cf. List 4: nos. 3b–e).

134 We offer our sincere thanks to dr Michał Kasiński (IA UJ) for the consultations on the subject and his kind help with identifying many old finds from the Middle Oder region.

135 In the literature on the finds from the Jastorf culture and related groups, both variants of rod belt hooks – type IIa (and similar) and specimens with a strap cap – are usually discussed jointly, occasionally also charted together, without

wyraźnie spłaszczony – odcinek pręta w pobliżu haczykowatego zaczepu mocującego. Zatem w przypadku zabytków bez zachowanego tego odcinka pręta lub zachowanych kompletnie, ale niezbyt dobrze zadokumentowanych, nie sposób rozstrzygnąć, z którą z obu tych form klamer mamy do czynienia (skuwka mogła się łatwo zsunąć z zaczepu i zagubić, gdy nie był w niej osadzony rzemień)¹³⁶. Są także inne formy klamer prętowych, których nie uwzględniono w dalszej analizie¹³⁷.

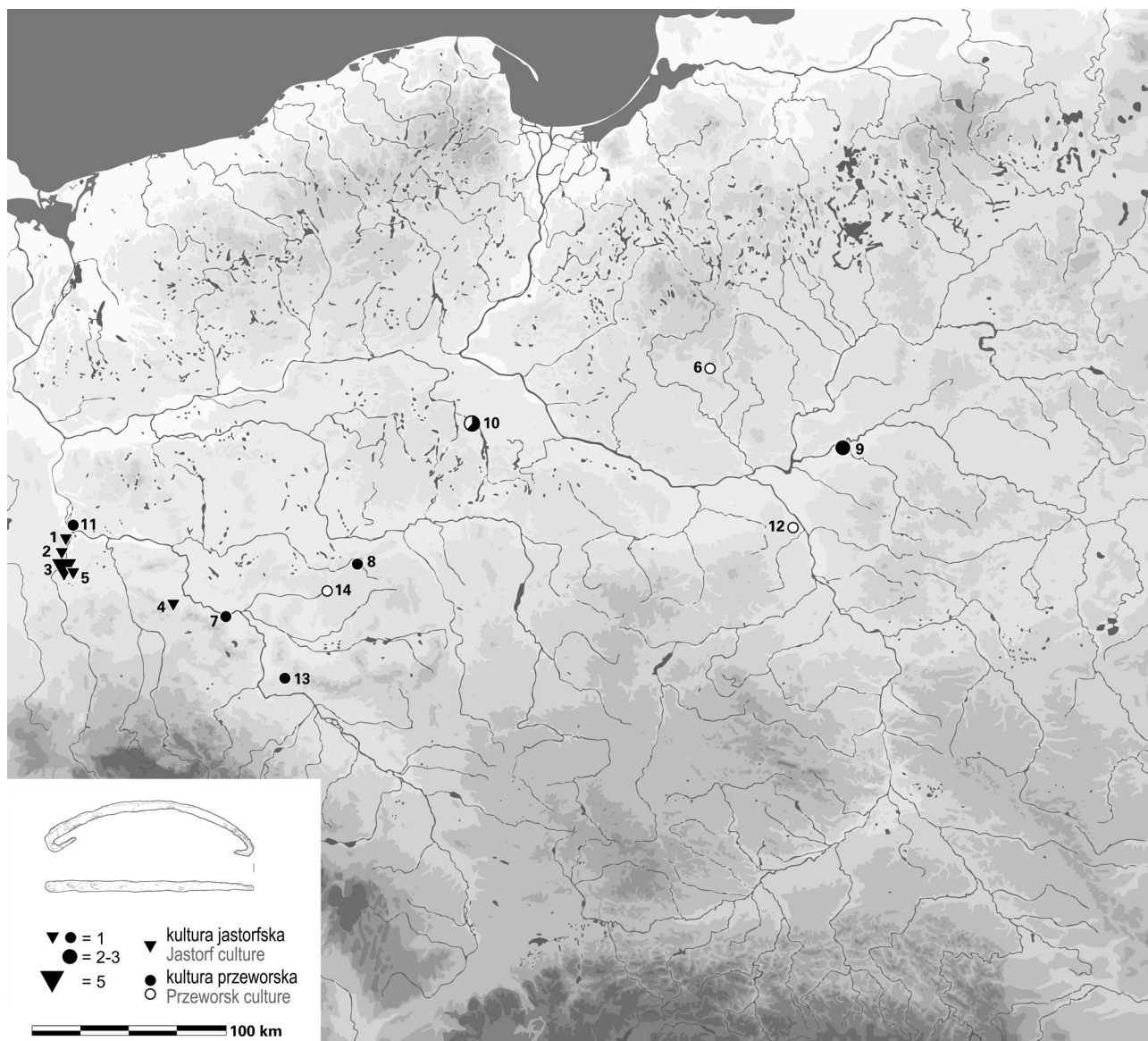
Z ziem Polski znamy ok. 20 lub 21 egzemplarzy reprezentujących odmianę IIa lub formy zbliżone (Lista 4)¹³⁸. Aktualna mapa ich rozprzestrzenienia

onto a, usually clearly flattened, section of the rod near the hooked attachment catch. Therefore, in the case of the artefacts without this part of the rod preserved or those that were fully preserved but not very well documented, it is impossible to determine which of the two forms is represented by the artefact (the cap could easily slip off the hook and get lost without the strap passing through it).¹³⁶ There are also other forms of rod belt hooks which have not been included further in the analysis.¹³⁷

Around 20 or 21 specimens representing type IIa or similar are known from Poland (List 4).¹³⁸ The current map of their distribution (Fig. 20) confirms

- zbliżonych) oraz okazy zaopatrzone w skuwkę na rzemień – zwykle omawiane są razem, a niekiedy też kartowane wspólnie, bez rozróżnienia obu tych form. Por. W. MÄHLING 1944, 89, 90; R. HACHMANN 1957, 56, mapa 7; G. DOMAŃSKI 1975, 26, 98, ryc. 20; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, 115–119, ryc. 35; H. SEYER 1982, 90, 158: lista 15B, ryc. 39; R. MÜLLER 1985, 90.
- 136 Z tych przyczyn w dalszej części analizy nie uwzględniono następujących okazów, nawet jeśli inni badacze łączyli je z typem IIa: 1. Barlinek (F. BUCHHOLZ 1930, 55, ryc. 3; D. BOHNSACK 1938, 24, 25, przyp. 1): silne przewężenie pręta przed zaczepem mocującym sugeruje pierwotną obecność skuwki na rzemień; 2. Guben, stan. „Windmühlenberg”, Lkr. Spree-Neiße (zbiory MfV, nr inw. MfV If 5382a,c; J. KOSTRZEWSKI *Archiwum*, teka 75, karta b.n.; 1919, 270, dodatek 24): J. Kostrzewski zaliczył ten zachowany we fragmentach okaz (okazy?) do typu IIa mimo niezachowanego zaczepu mocującego; 3. Guben, stan. „Windmühlenberg” (G. DOMAŃSKI 1975, 25, tabl. XXXVI:h): w rzeczywistości to okaz taśmowaty o szerokości do 2 cm (por. H. JENTSCH 1885, 23, tabl. II:8); 4. Luboszyce, grób 193 (G. DOMAŃSKI 1975, 25, tabl. XX:c): niezachowany zaczep mocujący; 5. Płonno (D. BOHNSACK 1938, 24, 25): zabytek znany wyłącznie z lakonicznej wzmianki, a przykład wymienionego w tym samym miejscu przez D. Bohnsacka okazu z Barlinka (por. wyżej) budzi poważne wątpliwości również względem identyfikacji znaleziska z Płonna.
- 137 Chodzi tu m.in. o znane głównie z terenów kultury oksywiejskiej okazy typu IIb i formy zbliżone (J. KOSTRZEWSKI 1919, 51, 270, 271, dodatek 25, ryc. 38; por. też R. WIŁOCH 1995, 12, 13, ryc. 3:a–d), czyli posiadające zaczepy skierowane przeciwnie, ale także o nieliczne klamry zakończone kolistą tarczką z otworem na nit do mocowania rzemienia (S. ANGER 1890, 37, tabl. 15:4; T. DĄBROWSKA 1997, 88, tabl. III/3:1) oraz inne wyjątkowe formy (K. TACKENBERG 1925, 8, tabl. 3:2; K. DĄBROWSKI 1970, 356, ryc. 22:8 – tu zabytek błędnie określony jako szpila; por. podobne formy klamer w: M. BABEŚ 1993, 103, tabl. 9/84:f, 15/27).
- 138 Wyjątkowo na Liście 4 uwzględniono też domniemane znalezisko z Guben w Niemczech (nr 2), które – o ile zabytek ten faktycznie pochodzi z tej miejscowości (por. uwagi w Liście 4) – dopełnia obrazu występowania takich klamer na terytorium grupy gubińskiej kultury jastorfskiej.

- differentiating between the two forms. Cf. W. MÄHLING 1944, 89, 90; R. HACHMANN 1957, 56, map 7; G. DOMAŃSKI 1975, 26, 98, fig. 20; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, 115–119, fig. 35; H. SEYER 1982, 90, 158: list 15B, fig. 39; R. MÜLLER 1985, 90.
- 136 For these reasons, the following specimens were not included further in the analysis, even if other researchers had classified them as type IIa: 1. Barlinek (F. BUCHHOLZ 1930, 55, fig. 3; D. BOHNSACK 1938, 24, 25, footnote 1): the rod is heavily narrowed before the catch, which suggests that a cap for the strap was originally present; 2. Guben, site “Windmühlenberg”, Lkr. Spree-Neiße (MfV collection, inv. no. MfV If 5382a,c; J. KOSTRZEWSKI *Archive*, folder 75, unnumbered card; J. KOSTRZEWSKI 1919, 270, appendix 24): J. Kostrzewski categorised this partially preserved specimen (specimens?) as type IIa, even though the attachment catch was not preserved; 3. Guben, site “Windmühlenberg” (G. DOMAŃSKI 1975, 25, pl. XXXVI:h): it is actually a band-shaped specimen, 2 cm wide (cf. H. JENTSCH 1885, 23, pl. II:8), 4. Luboszyce, grave 193 (G. DOMAŃSKI 1975, 25, pl. XX:c): attachment catch was not preserved; 5. Płonno (D. BOHNSACK 1938, 24, 25): the artefact is known only from a short mention, and the example of the Barlinek specimen (see above), also listed by D. Bohnsack in the same place, raises serious doubts also in regard to the identification of the Płonno find.
- 137 These are mainly the specimens of type IIb and similar known from the area of the Oksywie culture (J. KOSTRZEWSKI 1919, 51, 270, 271, appendix 25, fig. 38; cf. also R. WIŁOCH 1995, 12, 13, fig. 3:a–d), whose catches are directed opposite to each other, and also scarce belt hooks terminating in a circular plate with a rivet hole for attaching the strap (S. ANGER 1890, 37, pl. 15:4; T. DĄBROWSKA 1997, 88, pl. III/3:1), as well as other unique forms (K. TACKENBERG 1925, 8, pl. 3:2; K. DĄBROWSKI 1970, 356, fig. 22:8 – there, the artefact was incorrectly identified as a pin; cf. similar belt hook forms in: M. BABEŚ 1993, 103, pls. 9/84:f, 15/27).
- 138 As an exception, List 4 includes the alleged find from Guben in Germany (no. 2), which – assuming this is where the artefact was actually found (cf. Remarks in List 4) – completes the picture of the occurrence of such belt hooks in the area of the Gubin group of the Jastorf culture.

Ryc. 20. Rozprzestrzenienie na ziemiach Polski klamer prętowych typu IIa i form zbliżonych. Białym kolorem oznaczono ewentualny udział okazów o kolistym lub/i zmiennym przekroju (rys. A. Wiśniewska). Por. Lista 4

Fig. 20. Distribution of the rod belt hooks of type IIa and similar in Poland. White colour indicates the potential share of specimens with a circular and/or variable cross-section (graphics by A. Wiśniewska). Cf. List 4

(Ryc. 20) potwierdza wcześniej czynione obserwacje, że zabytki te są szczególnie charakterystyczne dla środkowego Nadodrza, czyli obszaru zajmowanego przede wszystkim przez grupę gubińską kultury jastorfskiej (8–9 egz.). Znajdźiska łączone z kulturą przeworską występują w większym rozproszeniu. Najwięcej ich jest na obszarze stosunkowo nieodległym od grupy gubińskiej, tj. rozciągającym się od ziemi lubuskiej, przez Dolny Śląsk, po południowo-zachodnią Wielkopolskę (5 egz.), ale wyspowo rejestrowane są też na Kujawach (3 egz.) i w różnych częściach Mazowsza (4 egz.). Obrazu rozprzestrzenienia

earlier observations that these artefacts are particularly characteristic of the Middle Oder region, i.e., the area occupied mainly by the Gubin group of the Jastorf culture (8–9 pcs.). The finds associated with the Przeworsk culture are more scattered. Most of them are found in the area relatively close to the Gubin group, i.e., extending from the Lubusz Land through Lower Silesia to south-western Greater Poland (5 pcs.), but they are also recorded in Kujawy (3 pcs.) and in various parts of Mazovia (4 pcs.). Relatively few finds from the areas of the Jastorf culture in central-eastern Germany,

dopełniają stosunkowo nieliczne znaleziska z obszarów kultury jastorfskiej w środkowo-wschodnich Niemczech oraz grupy kobyłskiej w północnych Czechach, a także z Bornholmu, które niekiedy uważane są za efekt kontaktów ze strefą środkowego Nadodrza¹³⁹.

Jak wskazywał na to już J. Kostrzewski (1919, 50), za genezę omawianych okuć pasa w środowisku grupy gubińskiej przemawia nie tylko wyraźne zagęszczenie znalezisk w tym niewielkim regionie, ale także fakt, że niemal wyłącznie w południowo-wschodnich prowincjach kultury jastorfskiej licznie występują także, wspomniane już, bardzo podobne klamry prętowe, zaopatrzone w skuwkę na rzemień. Nie oznacza to jednak, że każde znalezisko z terenu kultury przeworskiej jest importem jastorfskim.

Wśród omawianych klamer można bowiem zaobserwować pewne prawidłowości w występowaniu poszczególnych form. O ile zabytki znad Odry i Nysy Łużyckiej charakteryzują się rombokatowym lub kwadratowym przekrojem, a ich zaczep mocujący może być haczykowato zagięty lub uformowany w „uszko”, to wśród znalezisk z Wielkopolski, Kujawy i Mazowsza można stwierdzić większe zróżnicowanie kształtów i przekroju pręta (który może też być zmienny na całej swojej długości), natomiast jak dotąd brak jest okazów z zaczepem w formie „uszka”. W kulturze przeworskiej można więc odnaleźć okazy zbliżone do klamer z grupy gubińskiej (Ryc. 19:3–5; Lista 4: nr. 7a, 8a, 9a, 9b, 10a, 10b, 11a, 13a), ale spotykane są też klamry nie znajdujące analogii wśród materiałów tego ugrupowania (Ryc. 19:1,2,6; Lista 4: nr. 6a, 10c, 12a, 14a).

Możliwość poprawnego zinterpretowania zaobserwowanych prawidłowości jest ograniczona z powodu stosunkowo skromnej bazy źródłowej, a także braku dokładnych informacji nt. blisko połowy spośród zebranych zabytków, pochodzących zarówno z dawnych odkryć na cmentarzyskach grupy gubińskiej, jak i z nowszych badań prowadzonych w Kruszy Zamkowej (Lista 4: nr. 3, 10). Niemniej tylko wyjątkowa obecność klamer prętowych typu IIa i form zbliżonych w kulturze przeworskiej, w świetle stosunkowo dobrego rozpoznania materiałów sepulkralnych tej jednostki, wydaje się być w dużym

the Kobyly group in Northern Bohemia, and from Bornholm, which are sometimes seen as a result of contacts with the Middle Oder zone,¹³⁹ complete the picture.

As already pointed out by J. Kostrzewski (1919, 50), the genesis in the environment of the Gubin group of the belt hooks under discussion is supported not only by the clear concentration of finds in this small region, but also by the fact that the aforementioned, numerous belt hooks with strap caps occur almost exclusively in the south-eastern provinces of the Jastorf culture. This does not mean, however, that every find from the area of the Przeworsk culture is a Jastorf import.

In the case of the belt hooks described, some regularities in the occurrence of particular forms can be observed. While the artefacts from the Oder and the Lusatian Neisse regions are characterised by a rhomboid or square cross-section, and their attachment catch may be either hooked or looped, the artefacts from Greater Poland, Kujawy and Mazovia show greater diversity in the shape and cross-section of the rod (which may also vary along its entire length); however, there are no specimens with a looped catch known so far. The Przeworsk culture then yields specimens similar to the belt hooks from the Gubin group (Fig. 19:3–5; List 4: nos. 7a, 8a, 9a, 9b, 10a, 10b, 11a, 13a), but there are also belt hooks which do not have equivalents in the material of the latter (Fig. 19:1,2,6; List 4: nos. 6a, 10c, 12a, 14a).

The possibility of correct interpretation of the regularities observed is limited by the relatively scarce sources as well as the lack of precise information concerning almost half of the collected artefacts, including both the old finds from the cemeteries of the Gubin group and those from more recent excavations carried out in Krusza Zamkowa (List 4: nos. 3, 10). Nevertheless, the rare presence of type-IIa rod belt hooks and similar forms in the Przeworsk culture — and considering that the sepulchral material of this cultural unit is relatively well-researched — seems to mostly reflect the situation in antiquity. The visible concentration of finds in the

139 Np. K.H. MARSCHALLECK 1926, 64, 83, tabl. XVII:32 (typ IIa?); 1927, 218, 246, ryc. 14:6; M. KÖNIG 1931, ryc. 1; W. MÄHLING 1944, 27, 89, przyp. 3, ryc. 6:1, tabl. 10:4; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, 80, 116, ryc. 19/74:1; K. PESCHEL 1973, 11, 29, ryc. 5:Bl. 24 (typ IIa?); H. SEYER 1982, tabl. 20:2; R. MÜLLER 1985, 90; C.J. BECKER 1990, 121, tabl. 40/352:1; 1993, 11, ryc. 4; R. SPEHR 2013, 352, ryc. 50:3 (typ IIa?). Por. też uwagi i literaturę cytowaną w przyp. 135.

139 E.g., K.H. MARSCHALLECK 1926, 64, 83, pl. XVII:32 (type IIa?); 1927, 218, 246, fig. 14:6; M. KÖNIG 1931, fig. 1; W. MÄHLING 1944, 27, 89, footnote 3, fig. 6:1, pl. 10:4; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, 80, 116, fig. 19/74:1; K. PESCHEL 1973, 11, 29, fig. 5:Bl.24 (type IIa?); H. SEYER 1982, pl. 20:2; R. MÜLLER 1985, 90; C.J. BECKER 1990, 121, pl. 40/352:1; 1993, 11, fig. 4; R. SPEHR 2013, 352, fig. 50:3 (type IIa?). Cf. also the remarks and literature cited in footnote 135.

stopniu odzwierciedleniem rzeczywistości starożytnej. Widoczną koncentrację znalezisk – przeważnie nie odbiegających kształtem od form jastorfskich – na ziemi lubuskiej, Dolnym Śląsku oraz przyległych partiach Wielkopolski (Ryc. 20) należy więc tłumaczyć bliskimi relacjami między obiema społecznościami. Mogły to być importy przedmiotów, być może napływające tu wraz z ich właścicielkami (na skutek aranżowania związków egzogamicznych?), ale część z nich jest zapewne wyrobem miejscowym, świadczącym o zaadaptowaniu tego elementu mody kobiecej wśród przynajmniej niektórych grup ludności. Na tę możliwość wskazuje obecność w Wielkopolsce klamer o formach nieznanych w grupie gubińskiej (Wymysłowo, por. niżej).

Duży rozrzut klamer typu IIa i form zbliżonych w środkowej części kraju, pojawiających się tu wyspowo w kilku miejscach, pojedynczo lub w liczbie 2–3 sztuk na jednym cmentarzysku, należy chyba również tłumaczyć mobilnością osób dobrze zaznajomionych z modą na użytkowanie tak okutych pasów. Mogły być to zarówno kobiety, które inicjowały ten obcy w miejscowym środowisku wzorzec stroju, jak i przybywający z tego samego, południowego lub południowo-zachodniego kierunku wędrowni rzemieślnicy (kowale), którzy dystrybuowali lokalnie nieduże serie tych przedmiotów. Znaleziska obu klamer z Kamieńczyka (Ryc. 19:3,4; Lista 4: nr. 9a, 9b), nie odbiegające formalnie od nadodrzańskich pierwowzorów, sugerują, że połączenia te mogły sięgać Mazowsza nawet bezpośrednio z obszaru grupy gubińskiej. Z nekropoli tej pochodzą zresztą także inne zabytki przemawiające za istnieniem tego rodzaju dalekosiężnych kontaktów¹⁴⁰. Warto też zwrócić uwagę, że w co drugim zespole kultury przeworskiej (w tym w obiekcie 13 z Dąbka), obok klamry prętowej typu IIa lub formy zbliżonej, wystąpiły też zestawy dwóch, a nawet trzech zapinek (Lista 4: nr. 6a, 7a, 9b, 10a, 10c – tam dalsza literatura). Zwyczaj kompletowania takich garniturów, szczególnie złożonych z trzech

Lubusz Land, Lower Silesia and adjacent parts of Greater Poland (Fig. 20), which mostly do not differ in shape from the Jastorf forms, should then be explained by close contacts between the two communities. The items could have been imported, perhaps arriving together with their owners (as a result of arranged exogamous marriages?), but some of them are probably local products, testifying that at least some groups adapted this element of women's fashion. This possibility is indicated by the presence in Greater Poland of forms of belt hooks unknown in the Gubin group (Wymysłowo, cf. below).

The wide dispersion of belt hooks of type IIa and similar in the central part of Poland, with insular occurrences in several places, ranging from one to 2–3 pieces per cemetery, can probably also be explained by the mobility of the people well acquainted with the fashion of using such belt fittings. They could have been either women, who introduced this dress accessory design that was alien to the local environment, or itinerant craftsmen (smiths) coming from the same, southern or south-western direction, who locally distributed small series of such items. The finds of both belt hooks from Kamieńczyk (Fig. 19:3,4; List 4: nos. 9a, 9b), formally similar to the prototypes from the Oder region, suggest that these connections may even have reached Mazovia directly from the area of the Gubin group. The cemetery also yielded other artefacts supporting the existence of such far-reaching contacts.¹⁴⁰ It is also worth noting that in every second assemblage from the Przeworsk culture (including feature 13 from Dąbek), a rod belt hook of type IIa or similar was accompanied by sets of two or even three brooches (List 4: nos. 6a, 7a, 9b, 10a, 10c — with further literature). The custom of composing such sets, especially ones consisting of three brooches in the “2+1” pattern (a stylistic pair, supplemented by a third specimen of different form), which appeared

140 W grobie 386 wystąpiła taśmowata klamra pasa typu Ia oraz drobna zapinka typu A-II, o nisko wysklepionym kabłąku i 6-zwojowej sprężynie z silnie zadartą cięciwą (T. DĄBROWSKA 1997, tabl. CLXXX/386:1,3). Analogiczne klamry odkrywane są w zachodniej Polsce, w tym licznie na cmentarzyskach grupy gubińskiej (M. GRYGIEL 2018, 181, ryc. 77), a na ten właśnie kierunek powiązań wskazuje wspomniana zapinka, należąca do grupy charakterystycznych okazów odmian A i B, spotykanych nad Nysą Łużycką i środkową Odrą, a nawet między Łabą a Muldą (por. M. GRYGIEL 2018, ryc. 21:7, 49:1–3; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, ryc. 15/58:3, 25/104, 27/115:3,4).

140 A band-shaped belt hook of type Ia and a small brooch of type A-II with a low-arched bow and 6-coil spring with strongly upturned chord were found in grave 386 (T. DĄBROWSKA 1997, pl. CLXXX/386:1,3). Analogous belt hooks have been discovered in western Poland, including, in large numbers, at the cemeteries of the Gubin group (M. GRYGIEL 2018, 181, fig. 77), which is the direction of connections indicated by the aforementioned brooch, which belongs to the group of characteristic specimens of variants A and B, encountered by the Lusatian Neisse and the Middle Oder, and even between the Elbe and the Mulde (cf. M. GRYGIEL 2018, figs. 21:7, 49:1–3; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, figs. 15/58:3, 25/104, 27/115:3,4).

zapinek w schemacie „2+1” (stylistyczna para, uzupełniona o trzeci okaz innej formy), pojawiający się w kulturze przeworskiej w początku fazy A₂ (por. Rozdz. 4.1), rodzi skojarzenia ze światem jastorfskim, gdzie taka moda była powszechnie obecna już od początku młodszego okresu przedrzymskiego, a kompletowi zapinek najczęściej towarzyszyła klamra pasa¹⁴¹. Wreszcie, niewątpliwym świadectwem napływu do środkowej Polski elementów pasa typowych m.in. dla grupy gubińskiej jest klamra prętowa pierwotnie zaopatrzona w skuwkę na ramię, pochodząca z nekropoli w Gledzianówku, stan. 1, grób 84a/1934¹⁴².

Co ciekawe, dopiero w głębi obszaru kultury przeworskiej doszło do modyfikacji „klasycznego” wzoru klamry typu IIa, polegającej na urozmaiceniu jej kształtu poprzez odkucie pręta o kolistym lub/i zmiennym przekroju na całej jego długości (Ryc. 20). Dobrym przykładem jest klamra z Warszawy-Wilanowa o wyjątkowo bogatym profilowaniu (Ryc. 19:6), a także dwa wzajemnie podobne okazy z Dąbka i Wymysłowa, o zmiennym, kwadratowo-kolistym przekroju pręta. Ten ostatni zabytek cechuje się jeszcze bogatszą stylistyką, bowiem jego przekrój zmienia się dwukrotnie na całej długości, a ponadto na odcinku, gdzie jest on kwadratowy, górna płaszczyzna nosi ślady zdobienia w postaci trzech (?) ukośnie rytych krzyży (Lista 4: nr 14a)¹⁴³.

Większość klamer typu IIa i form zbliżonych (w tym okaz dąbecki), odkrytych w grobach kultury przeworskiej, można pewnie datować na stadium A_{2b}, na co wskazują liczne przykłady współwystępowania z zapinkami typów: A-II oraz K (Kamieńczyk, grób 365)¹⁴⁴, C-II (Kamieńczyk, grób 325), C-II oraz E (Głogów-Nosocice, grób 70), E (Gola, grób 14), K (Dąbek, obiekt 13; Warszawa-Wilanów, grób 15), K oraz G (Krusza Zamkowa, grób XXVII). Niemniej klamry te pojawiają się zapewne już w początkowym stadium tej fazy (A_{2a}),

in the Przeworsk culture at the beginning of phase A₂ (cf. Chapter 4.1), brings to mind the world of the Jastorf culture, where such a fashion was common from the beginning of the late pre-Roman period, with a set of brooches usually accompanied by a belt hook.¹⁴¹ Lastly, an undoubted evidence of an inflow of belt elements typical of the Gubin group to central Poland is the rod belt hook fitted with a strap cap from the cemetery at Gledzianówek, site 1, grave 84a/1934.¹⁴²

Interestingly, it was only deep inside the area of the Przeworsk culture that the “classic” design of type-IIa belt hook was modified by diversifying its shape by forging a rod with a circular and/or variable cross-section along its entire length (Fig. 20). The belt hook from Warszawa-Wilanów, with exceptionally rich profiling (Fig. 19:6), as well as two alike specimens from Dąbek and Wymysłowo, with a variable, square-circular rod cross-section, are good examples. That last artefact is even more richly styled, as its cross-section changes twice along its length; moreover, the upper surface of the square section bears traces of decoration in the form of three (?) obliquely engraved crosses (List 4: no. 14a).¹⁴³

The majority of the belt hooks of type IIa and similar (including the Dąbek specimen) discovered in the Przeworsk culture graves can be confidently dated to stage A_{2b}, as indicated by numerous co-occurrences with brooches of types: A-II and K (Kamieńczyk, grave 365),¹⁴⁴ C-II (Kamieńczyk, grave 325), C-II and E (Głogów-Nosocice, grave 70), E (Gola, grave 14), K (Dąbek, feature 13; Warszawa-Wilanów, grave 15), K and G (Krusza Zamkowa, grave XXVII). Nevertheless, such artefacts were probably already present in the initial stage of this phase (A_{2a}), which is supported by the finds from Krusza Zamkowa, which were accompanied by brooches of types: C-I? (grave XVII), C-I? and H (grave VI). Grave 125 from Wymysłowo contained a head of a brooch with

141 Np. G. DOMAŃSKI 1975, tabl. XIII:b,c,h, XVII:a-c, XXIX:r,s,u, XXX:h,i,k, XXXV:d,e,g; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, ryc. 3/1, 6/15, 12/41, 13/48,49, 14/51,54, 15/57,58, 16/59, 17/64,67, 19/74?,75, 25/102, 27/115; H. SEYER 1982, 19, 20, tabl. 14/3, 16/7, 17/4, 18/4?, 20/2,3?, 43/6.

142 Inwentarz tego zespołu jest najpewniej przemieszany, ponieważ obok wspomnianej klamry wystąpiły w nim wyłącznie zabytki z wczesnego okresu wpływów rzymskich (E. KASZEWSKA 1977, 93, tabl. LII:3).

143 W publikacji źródłowej zadokumentowano tylko kwadratowy i kolisty przekrój pręta tej klamry, nie zarejestrowano też śladów ornamentu.

144 Por. literaturę dotyczącą poszczególnych znalezisk wskazaną w Liście 4.

141 E.g., G. DOMAŃSKI 1975, pls. XIII:b,c,h, XVII:a-c, XXIX:r,s,u, XXX:h,i,k, XXXV:d,e,g; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, figs. 3/1, 6/15, 12/41, 13/48,49, 14/51,54, 15/57,58, 16/59, 17/64,67,19/74?,75, 25/102, 27/115; H. SEYER 1982, 19-20, pls. 14/3, 16/7, 17/4, 18/4?, 20/2,3?, 43/6.

142 The contents of this grave have probably been mixed, as the aforementioned belt hook was accompanied only by artefacts from the early Roman period (E. KASZEWSKA 1977, 93, pl. LII:3).

143 Source publication documents only the square and circular cross-section of the belt hook rod; there is also no record about the traces of ornamentation.

144 Cf. the literature on individual finds referenced in List 4.

za czym przemawiają znaleziska z Kruszy Zamkowej, którym towarzyszyły zapinki typów: C-I? (grób XVII), C-I? oraz H (grób VI). W grobie 125 z Wymysłowa wystąpiła główka zapinki z fałdą oporową, być może również odmiany C, zatem i ten pochówek można datować w obrębie fazy A₂.

Jedyny zespół z terenu grupy gubińskiej, zawierający domniamaną klamrę typu IIa lub formy zbliżonej oraz zapinkę, której identyfikacja nie następuje z trudności, to grób 6 z Sadzarzewic. Odkryta tu brązowa zapinka „bojska” reprezentuje odmianę charakterystyczną przede wszystkim dla Kotliny Czeskiej, gdzie datowana jest na fazy LT C₂-D₁ okresu lateńskiego (M. ČIŽMÁŘ, J. MEDUNA 2012, 348–350)¹⁴⁵. Datowanie to można więc korelować z przedziałem faz A_{1b}-A_{2b} według chronologii kultury przeworskiej. Z kolei w zespołach grobowych kultury jastorfskiej z terenu Niemiec, a także pokrewnej jej grupy kobylińskiej w północnych Czechach, omawianym formom klamer towarzyszyły m.in. zapinki typów: A/B oraz okazy z kulkami na kabłąku (niem. *Kugelfibel*; K.H. MARSCHALLECK 1927, 218), z kulkami na kabłąku oraz o stopniowatym kabłąku (niem. *Stufenfibel*; M. KÖNIG 1931, ryc. 1), C-I oraz H (H. SEYER 1982, tabl. 20:2), E (W. MÄHLING 1944, 27, ryc. 6:2, tabl. 10:4a), K oraz G (G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, ryc. 19/74). Klamry typu IIa i formy zbliżone mają więc w środowisku kultury jastorfskiej i ugrupowań pokrewnych szeroką chronologię, która odpowiada przedziałowi faz A_{1b}-A_{2b} w kulturze przeworskiej.

Powyższy przegląd chronologii omawianych klamer potwierdza, że ich genezy należy szukać w południowo-wschodniej prowincji kultury jastorfskiej, gdzie okazy takie pojawiły się najwcześniej, bo jeszcze przed końcem pierwszej fazy młodszego okresu przedrzymskiego. Natomiast na obszar kultury przeworskiej trafiły nieco później, bo dopiero w początkach fazy A₂ i pozostały w użyciu aż do jej rozwiniętego odcinka.

Podłużne klamry do pasa z młodszego okresu przedrzymskiego uchodzą za element stroju typowy dla grobów kobiecych¹⁴⁶. Przepalone kości ludzkie z obiektu 13 w Dąbku zostały określone jako pochodzące ze szkieletu dziecka zmarłego w wieku 4–10 lat, bez możliwości wskazania jego płci. Niemniej towarzyszący klamrze

a „support fold”, possibly also of type C; therefore, this burial can also be dated within phase A₂.

The only assemblage from the Gubin group containing an alleged belt hook of type IIa or similar and an easy-to-identify brooch is grave 6 from Sadzarzewice. The bronze “Boii” brooch discovered there is characteristic mainly of the Bohemian Basin, where it is dated to phases LT C₂-D₁ of the La Tène period (M. ČIŽMÁŘ, J. MEDUNA 2012, 348–350).¹⁴⁵ This dating can thus be correlated with phases A_{1b}-A_{2b} in the chronology of the Przeworsk culture. On the other hand, in the graves of the Jastorf culture from Germany as well as the related Kobyly group in northern Bohemia, the belt hook forms discussed were accompanied by, for example, brooch of type A/B and brooch with rounded knobs on the bow (German: *Kugelfibel*; K.H. MARSCHALLECK 1927, 218), brooch with rounded knobs on the bow and brooch with rectangular bow (German: *Stufenfibel*; M. KÖNIG 1931, fig. 1), brooches of types C-I and H (H. SEYER 1982, fig. 20:2), E (W. MÄHLING 1944, 27, fig. 6:2, pl. 10:4a), K and G (G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, fig. 19/74). Thus, belt hooks of type IIa and similar in the environment of the Jastorf culture and related groups have a broad chronology, which corresponds to phases A_{1b}-A_{2b} in the Przeworsk culture.

The review of the chronology of the belt hooks in question presented above confirms that their genesis should be connected with the south-eastern province of the Jastorf culture, where they were present even before the end of the first phase of the late pre-Roman period. In the area of the Przeworsk culture, they appeared slightly later, at the beginning of phase A₂, and remained in use until its developed stage.

Elongated belt hooks from the late pre-Roman period are regarded as an element of attire typical of female graves.¹⁴⁶ The cremated human bones from feature 13 at Dąbek were identified as belonging to a child, who died at the age of 4–10; its sex was not possible to determine. However, the set of three brooches accompanying the belt hook indicates that it was most probably a girl. It is also worth noting that the small size of the belt hook (11.5 cm long along the chord) as well as the brooches discovered in the grave correspond to

145 Autorzy cytowanego opracowania są skłonni zawęzić chronologię zespołu z Sadzarzewic do fazy LT C₂, nie podając jednak ku temu podstaw.

146 J. KOSTRZEWSKI 1919, 42; R. WIŁOCH 1995, 26; E. BOKINIEC 2008, 222–224, 226.

145 The authors of the cited study are inclined to narrow the chronology of the Sadzarzewice assemblage down to phase LT C₂ but have not stated what it was based on.

146 J. KOSTRZEWSKI 1919, 42; R. WIŁOCH 1995, 26; E. BOKINIEC 2008, 222–224, 226.

zestaw trzech zapinek wskazuje, że w grobie tym najpewniej pochowano dziewczynkę. Warto też zwrócić uwagę, że niewielkie rozmiary klamry (11,5 cm długości po cięciwie), podobnie jak odkrytych w grobie zapinek, korespondują z młodym wiekiem ich właścicielki. Jeszcze krótszy, bo mierzący zaledwie 7,5 cm długości (po cięciwie), jest okaz z grobu 325 w Kamieńczyku. Analiza antropologiczna kości nie dała jednak odpowiedzi na pytanie o wiek i płeć pochowanej tu osoby (T. DĄBROWSKA 1997, 66). Dla porównania można wskazać, że klamry typu IIa i formy zbliżone, które odkryto w grobach osób dorosłych, miały ponad 15 cm długości mierzonej po cięciwie (por. Lista 4: nr. 9b, 10a–c, tam dalsza literatura).

Klamry zawiasowe

W obiektach 11 i 27 wystąpiły tzw. klamry zawiasowe. Składają się one z dwóch taśmowatych ramion, zwężających się ku zaczepom (zagiętym do wewnątrz) i połączonych ze sobą za pomocą zawiasu (Tabl. V/11:2, XVI/27:5). Oba ramiona są nieznacznie łukowato wygięte i różnią się długością: ramię zwieńczone zaczepem mocującym jest krótsze od ramienia z zaczepem spinającym. Powierzchnie obu okazów są zdobione, przy czym obecnie ornamenty te są częściowo zatarte. Dekoracja klamry z obiektu 11 składa się ze żłobków biegnących wzdłuż krawędzi ramion. Dużo bogatszy jest ornament klamry z obiektu 27. Oprócz żłobków przykrawędznych składają się nań różne układy rytych linii zygzakowatych, utworzonych z krótkich łukowatych odcinków. Ten ostatni wzór określany jest zwykle mianem tzw. wilczych zębów (np. K. CZARNECKA 2007, 75), choć w literaturze polskojęzycznej stosowany jest też nań termin „ścieg wibrujący” (np. J. MARCINIAK 1957, 138; M. KACZMAREK 2017, 116, 150), jako odpowiednik niemieckiego *Tremolierstich* czy angielskiego *tremolo* (por. J. KOSTRZEWSKI 1919, 52; M. VASILEVA 2013, 15; A. STROBIN 2019, 7, przyp. 29). Z uwagi na rodzaj zdobienia zabytek z obiektu 11 można przyporządkować do typu IX.B, a ten z obiektu 27 – do typu IX.E według klasyfikacji R. Wiloch (1995, 17, 18, ryc. 5:d,g).

Klamry zawiasowe są elementem stroju typowym dla kultury oksywiejskiej (R. WILOCH 1995, 17–20). Z terenu samej tylko ziemi chełmińskiej znanych jest ponad 170 okazów (E. BOKINIEC 2008, 60–61). Dla kultury przeworskiej brak jest aktualnych zestawień tej kategorii zabytków, ale nie są to liczne znaleziska (por. J. KOSTRZEWSKI 1919, 271–273, dodatek 26; J. LEWCZUK 1997, 41–42; T. DĄBROWSKA 2008, 37–38).

the young age of their owner. Even shorter, measuring only 7.5 cm in length (along the chord), is the specimen from grave 325 at Kamieńczyk. Anthropological bone analysis did not answer the question about the age and sex of the person buried there (T. DĄBROWSKA 1997, 66). For comparison, it can be pointed out that the belt hooks of type IIa and similar that were discovered in the burials of adults had over 15 cm in length, measured along the chord (cf. List 4: nos. 9b, 10a–c, with further literature).

Hinged belt hooks

Hinged belt hooks were present in features 11 and 27. They are made up of two band-shaped arms, tapering towards the catches (bent inwards) and connected to each other by a hinge (Pls. V/11:2, XVI/27:5). Both arms are slightly curved and differ in length; the arm ending in the attachment catch is shorter than the arm with the fastening catch. The surfaces of both specimens are decorated, with the ornaments now partially obliterated. The decoration of the belt hook from feature 11 consists of grooves running along the edges of the arms. The ornamentation of the belt hook from feature 27 is much richer. Apart from the edge grooves, it is composed of different arrangements of zigzag lines formed by short arched sections. The latter pattern is usually referred to as the so-called “wolf teeth” (e.g., K. CZARNECKA 2007, 75), although the term *tremolo* is used in the English-language literature and *Tremolierstich* in the German-language one (cf. J. KOSTRZEWSKI 1919, 52; M. VASILIEVA 2013, 15). Due to the type of decoration, the artefact from feature 11 can be assigned to type IX.B and the one from feature 27 to type IX.E in R. Wiloch's classification (1995, 17, 18, fig. 5:d,g).

Hinged belt hooks are a dress accessory typical of the Oksywie culture (R. WILOCH 1995, 17–20). Over 170 specimens are known from Chelmno Land alone (E. BOKINIEC 2008, 60–61). There are no current compilations of this category of artefacts for the Przeworsk culture, but such finds are not numerous (cf. J. KOSTRZEWSKI 1919, 271–273, appendix 26; J. LEWCZUK 1997, 41–42; T. DĄBROWSKA 2008, 37–38). About 12–15 examples (including the two artefacts from Dąbek) can be identified in the broadly

Z terenów szeroko rozumianego Mazowsza można obecnie wskazać ok. 12–15 egzemplarzy (wliczając w to dwa zabytki z Dąbka)¹⁴⁷. Na cmentarzyskach kultury przeworskiej klamry zawiasowe – o ile w ogóle je odnotowano – występują przeważnie w liczbie 1–3 sztuk. Zupełnie wyjątkowa pod tym względem jest nekropola w Błoniu na Wyżynie Sandomierskiej, która dostarczyła być może nawet 14 okazów¹⁴⁸. Klamry zawiasowe spotykane są też na terenach ościennych, tj. we wschodniej strefie kultury jastorfskiej, szczególnie w obu jej grupach zlokalizowanych nad Odrą, a sporadycznie również w środowisku pokrewnej jej grupy kobyłskiej w Czechach, na stanowiskach kultury lateńskiej na Morawach, a także na Bornholmie¹⁴⁹.

Żłobki przykrawędne to najłatwiejszy do zaobserwowania element zdobienia klamer, nawet w przypadku silnie uszkodzonych zabytków. Stąd też wśród okazów ornamentowanych – zarówno z terenów kultury oksywijskiej, jak i przeworskiej – najliczniej reprezentowane są egzemplarze typu IX.B (R. WIŁOCH 1995, 19;

defined area of Mazovia.¹⁴⁷ At Przeworsk culture cemeteries, hinged belt hooks — if recorded at all — usually occur in the number of 1 to 3 specimens. Completely unique in this respect is the cemetery at Błonie in the Sandomierz Upland which may have yielded as many as 14 specimens.¹⁴⁸ Hinged belt hooks are also found in neighbouring areas, i.e. in the eastern zone of the Jastorf culture, especially in both its groups located on the Oder River, and sporadically also in the environment of the related Kobyly group in Bohemia, at La Tène sites in Moravia, as well as on Bornholm.¹⁴⁹

Edge grooves are the easiest element of the belt hook decoration to observe, even in the case of heavily damaged artefacts. Hence, among the ornamented examples — from both the Oksywie and Przeworsk culture sites — the most

147 Arbasy, stan. 9, grób 12 (zbiory MPB, nr inw. MB/A/7924; T. DĄBROWSKA 2008, 123); Dąbek, stan. 9, obiekty 11 i 27 (Tabl. V/11:2, XVI/27:5); Kleszewo, groby 68, 200B, 916A (klasyfikacja zabytku z grób 916A jest niepewna; M. WOŹNIAK 2021a, tabl. XXXI/68:3, XC/200B:7, CCLXIV/916A:3); Kołoząb, znal. luźne (zbiory PMA, nr inw. IV/10313; T. DĄBROWSKA 2008, 147); Kraszewo, grób 7 (klasyfikacja niepewna; zbiory PMA, nr inw. IV/3173; T. DĄBROWSKA 2008, 149); Oblin, grób 101 (K. CZARNECKA 2007, 34, tabl. CIX/101:1); Patoki, obiekt 127 (J. SKOWRON 2012, 99–100, tabl. II:1); Petrykozy, stan. 3, grób 69 (klasyfikacja niepewna; uprzejma inf. mgr E. Roszyk z WA UW); Setropie, znal. luźne (zbiory MD, nr inw. 1212–1219; J. KOSTRZEWSKI, *Archivum*, teka 69, karty 88a, 88b; J. KOSTRZEWSKI 1921, 117, 121); Warszawa-Wilanów, groby 61, 62, 89 (zbiory PMA, nr inw. IV/211; J. MARCINIAK 1957, 138, tabl. LVII:4, LVIII:9, LXXXI:9). Trzy okazy – z Kleszewa, grób 916A, Kraszewa, grób 7 i Petrykozów, grób 69 – są zachowane tylko we fragmentach, bez partii z ewentualnym mocowaniem zawiasu. Niemniej za takim ich zaklasyfikowaniem przemawia ich kształt, silnie rozszerzający się ku części środkowej, a także fakt, że spośród różnicowanej grupy taśmowatych klamer pasa jedynie odmiana o konstrukcji zawiasowej jest reprezentowana w środowisku kultury przeworskiej względnie często.

148 Zbiory MAK, nr. inw. 9340, 9341; R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, tabl. XLII/A:3?, LXVII/B:1,2?, LXXI/D:1, XCIV/B:2, XCVIII/B:5, CI/C:3, CLXXXVIII/B:2?, CXXXIX/B:3?, CXLI/B:2?, CXLII:4, CXLVIII/C:1, CLXXXII:4?, CLXXXIII/B:4?, CLXXXIX:3? Por. uwagi w przyp. 147.

149 Por. R. HACHMANN 1957, 56, mapa 7; R. WOŁĄGIEWICZ 1963, 300, 301, ryc. 5:13; G. DOMAŃSKI 1975, 26–27; N. VENCLOVÁ 1973, 55, 56; H. SEYER 1982, 73, 74, przyp. 71; C.J. BECKER 1990, 122; 1993, 11–12, ryc. 40:E; M. ČIŽMÁŘ 2003, 40, 69, ryc. 10:3,4?,7–9; E. BOKINIEC 2008, 62; R. HEYNOWSKI, E. RITZ 2010, 47–49.

147 Arbasy, site 9, grave 12 (MPB collection, inv. no. MB/A/7924; T. DĄBROWSKA 2008, 123), Dąbek, site 9, features 11 and 27 (Pls. V/11:2, XVI/27:5); Kleszewo, graves 68, 200B and 916A (classification of the artefact from grave 916A is uncertain; M. WOŹNIAK 2021b, pls. XXXI/68:3, XC/200B:7, CCLXIV/916A:3); Kołoząb, stray find (PMA collection, inv. no. IV/10313; T. DĄBROWSKA 2008, 147); Kraszewo, grave 7 (classification uncertain; PMA collection, inv. no. IV/3173; T. DĄBROWSKA 2008, 149); Oblin, grave 101 (K. CZARNECKA 2007, 34, pl. CIX/101:1); Patoki, feature 127 (J. SKOWRON 2012, 99–100, pl. II:1); Petrykozy, site 3, grave 69 (classification uncertain; inf. kindly provided by mgr E. Roszyk from WA UW); Setropie, stray find (MD collection, inv. no. 1212–1219; J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 69, cards 88a, 88b; J. KOSTRZEWSKI 1921, 117, 121); Warszawa-Wilanów, graves 61, 62 and 89 (PMA collection, inv. no. IV/211; J. MARCINIAK 1957, 138, pls. LVII:4, LVIII:9, LXXXI:9). Three specimens — from Kleszewo, grave 916A, Kraszewo, grave 7, and Petrykozy, grave 69 — are only fragmentarily preserved, missing the part with the possible hinge. Nevertheless, such classification of these artefacts is supported by their shape, strongly widening towards the middle part, as well as by the fact that out of all the diverse band-shaped belt hooks, only the variant with hinged construction is relatively often represented in the Przeworsk culture environment.

148 MAK collection, inv. nos. 9340, 9341; R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, pls. XLII/A:3?, LXVII/B:1,2?, LXXI/D:1, XCIV/B:2, XCVIII/B:5, CI/C:3, CLXXXVIII/B:2?, CXXXIX/B:3?, CXLI/B:2?, CXLII:4, CXLVIII/C:1, CLXXXII:4?, CLXXXIII/B:4?, CLXXXIX:3? Cf. remarks in footnote 147.

149 Cf. R. HACHMANN 1957, 56, map 7; R. WOŁĄGIEWICZ 1963, 300, 301, fig. 5:13; G. DOMAŃSKI 1975, 26–27; N. VENCLOVÁ 1973, 55, 56; H. SEYER 1982, 73, 74, footnote 71; C.J. BECKER 1990, 122; 1993, 11–12, fig. 40:E; M. ČIŽMÁŘ 2003, 40, 69, fig. 10:3,4?,7–9; E. BOKINIEC 2008, 62; R. HEYNOWSKI, E. RITZ 2010, 47–49.

E. BOKINIEC 2008, 62; por. R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, tabl. XLII/A:3, LXVII/B:1,2, XCIV/B:2, CXXXIX/B:3, CXLI/B:2, CXLII:4; J. SKOWRON 2012, tabl. II:1; M. WOŹNIAK 2021a, tabl. XC/200B:7). Natomiast zły stan zachowania wielu zabytków, jak również nie zawsze dokładne informacje na ich temat w publikacjach, utrudnia prawidłową identyfikację ewentualnych ornamentów pokrywających powierzchnię klamry, co dotyczy m.in. okazów typu IX.E. Szczególnie odnosi się to do wzorów utworzonych za pomocą delikatnie rytej linii zygzakowatej o tzw. ściegu wibrującym, które – na skutek ich częściowego zatarcia lub niedokładnych oględzin zabytku – bywają niekiedy przedstawiane w źródłach jako układy złożone ze „zwykłego” zygzaka, krótkich poprzecznych nacięć czy z motywu tzw. jodelki¹⁵⁰.

Klamry zawiasowe, które z mniejszą lub większą dozą pewności można zaliczyć do okazów zdobionych linią zygzakowatą o tzw. ściegu wibrującym, są stosunkowo nieliczne. Najwięcej pochodzi z nadwiślańskiej strefy osadnictwa kultury oksywskiej, szczególnie z ziemi chełmińskiej oraz z obszarów położonych na wschód od dolnej Wisły¹⁵¹. W mniejszej liczbie tak zdobione okazy znane są z kultury przeworskiej¹⁵², w tym z terenu

numerous are the specimens of type IX.B (R. WIŁOCH 1995, 19; E. BOKINIEC 2008, 62; cf. R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, pls. XLII/A:3, LXVII/B:1,2, XCIV/B:2, CXXXIX/B:3, CXLI/B:2, CXLII:4; J. SKOWRON 2012, pl. II:1; M. WOŹNIAK 2021b, pl. XC/200B:7). However, the poor state of preservation of many artefacts, as well as not always accurate information about them in the publications, make it difficult to correctly identify possible ornaments covering the surface of the belt hook, which applies, among others, to specimens of type IX.E. This is particularly true of the patterns formed by a finely engraved *tremolo* line, which — due to their partial obliteration or careless examination of the artefact — are sometimes presented in the sources as arrangements composed of a ‘simple’ zigzag, short transverse incisions or the so-called herringbone motif.¹⁵⁰

Hinged belt hooks that can be classified, more or less confidently, as *tremolo* decorated specimens are relatively few. Most of them come from the Vistula settlement zone of the Oksywie culture, especially from Chełmno Land and the areas east of the Lower Vistula River.¹⁵¹ A smaller number of specimens ornamented in such a manner is known from the Przeworsk culture,¹⁵²

150 Wymowny jest tu przykład klamry zawiasowej (nr inw. 1253) z grobu B.12 z dn. 14.10.1887 z Grudziądz-Rządza, której ornament w publikacjach źródłowych opisano jako „wybijany”, a na podstawie zamieszczonych w nich ilustracji można by go też zinterpretować jako wykonany za pomocą krótkich poprzecznych nacięć (S. ANGER 1890, 19, tabl. 15:9; M. KURZYŃSKA 2020, 87, tabl. 78/15:9, 80/34:2 – tu jako grób nr 115). I tylko krótka wzmianka oraz archiwalny szkic tego zabytku, autorstwa J. Kostrzewskiego, ujawniają faktyczny charakter zdobienia, które wykonano za pomocą rytej linii zygzakowatej o tzw. ściegu wibrującym (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 14, karta b.n.; J. KOSTRZEWSKI 1919, 52, przyp. 6).

151 Np. J. KOSTRZEWSKI 1919, 52, przyp. 6; D. BOHNSACK 1938, 29, przyp. 1; W. HEYM 1961, ryc. 3:7, 7:9–11, 17, 23; E. BOKINIEC 2005, 98, tabl. VI/13:6, XIII/34:4, XXXVI/80:5, LXI/170:2, LXXVI/208:5; E. FUDZIŃSKA, P. FUDZIŃSKI 2013, tabl. XLVIII:2

152 Np. Arbasy, stan. 9, grób 12 (zbiory MPB, nr inw. MB/A/7924; T. DĄBROWSKA 2008, 123), Błonie, groby 113, 118, 124 (zbiory MAK, nr inw. 9341; R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, tabl. XCVIII/B:5, CI/C:3, CLXXXII:4), Bonikowo, znal. luźne? (J. KOSTRZEWSKI 1919, 52, przyp. 6), Oblin, grób 101 (zbiory PMA, nr inw. IV/8896; K. CZARNECKA 2007, 34, tabl. CIX/101:1), Warszawa-Wilanów, groby 62 i 89 (zbiory PMA, nr inw. IV/211; J. MARCINIAK 1957, 138, tabl. LVIII:9, LXXXI:9 – tu błędna informacja, jakoby okaz z grobu 62 był niezdobiony; ponadto opublikowane rysunki nie ilustrują rzeczywiście, bogatej ornamentyki klamer z obu tych

150 Telling is the example of the hinged belt hook (inv. no. 1253) from grave B.12, uncovered on 14.10.1887 at Grudziądz-Rządza, whose ornament in the source publications is described as “punched” and, considering the illustrations enclosed therein, could also be interpreted as made up of short, transverse incisions (S. ANGER 1890, 19, pl. 15:9; M. KURZYŃSKA 2020, 87, pls. 78/15:9, 80/34:2 — there as grave no. 115). And it is only thanks to a brief mention and archival sketch of the artefact in question, authored by J. Kostrzewski, that the true nature of the decoration, made with an engraved *tremolo* line, is revealed (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 14, unnumbered card; J. KOSTRZEWSKI 1919, 52, footnote 6).

151 E.g., J. KOSTRZEWSKI 1919, 52, footnote 6; D. BOHNSACK 1938, 29, footnote 1; W. HEYM 1961, figs. 3:7, 7:9–11, 17, 23; E. BOKINIEC 2005, 98, pls. VI/13:6, XIII/34:4, XXXVI/80:5, LXI/170:2, LXXVI/208:5; E. FUDZIŃSKA, P. FUDZIŃSKI 2013, pl. XLVIII:2.

152 E.g., Arbasy, site 9, grave 12 (MPB collection, inv. no. MB/A/7924; T. DĄBROWSKA 2008, 123), Błonie, graves 113, 118 and 124 (MAK collection, inv. no. 9341; R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, pls. XCVIII/B:5, CI/C:3, CLXXXII:4), Bonikowo, stray find? (J. KOSTRZEWSKI 1919, 52, footnote 6), Oblin, grave 101 (PMA collection, inv. no. IV/8896; K. CZARNECKA 2007, 34, pl. CIX/101:1), Warszawa-Wilanów, graves 62 and 89 (PMA collection, inv. no. IV/211; J. MARCINIAK 1957, 138, pls. LVIII:9, LXXXI:9 — with incorrect information that the specimen from grave 62 was unornamented; moreover, the actual, rich decoration of the belt hooks from both these graves, consisting of triangular motifs, among others, is not

Mazowska, a zupełnie sporadycznie także z grupy gubińskiej kultury jastorfskiej nad środkową Odrą (K. TACKENBERG 1929, 245, ryc. 5:23). Rozbudowana dekoracja klamry z obiektu 27 w Dąbku nie znajduje co prawda ścisłych analogii, ale można wskazać okazy o podobnym rozplanowaniu ornamentu w strefie u nasady ramion (w pobliżu zawiasu). Chodzi tu o motyw niedużych trójkątów, rozmieszczonych w poprzecznych do osi klamry rzędach (Tabl. XVI/27:5). Podobne układy linii zygzakowatej o tzw. ściegu wibrującym odnaleźć można na trzech klamrach zawiasowych z cmentarzysk kultury przeworskiej w Warszawie-Wilanowie, groby 62 i 89, oraz Wymysłowie, grób 272 (por. przyp. 152). Motyw trójkąta, choć w innym układzie, spotykany jest także na zabytkach z terenów kultury oksywskiej i grupy gubińskiej (W. HEYM 1961, ryc. 3:7, 7:23; K. TACKENBERG 1929, 245, ryc. 5:23). Bardzo skromna liczba analogii jest najpewniej pochodną dużego zindywidualizowania ornamentyki pokrywającej powierzchnie klamer zawiasowych, ale bez wątplenia wiąże się też z przeważnie złym stanem zachowania tych zabytków oraz z jakością publikacji (por. uwagi na temat klamer z Warszawy-Wilanowa w przyp. 152). Tym niemniej fakt, iż względnie najlepsze odpowiedniki stylistyczne dla omawianej klamry pochodzą z kultury przeworskiej (w tym z Mazowsza), a nie oksywskiej, jest zastanawiający. O ile bowiem obecność klamer zawiasowych w środkowej i południowej części kraju zwykle tłumaczona jest jako efekt kontaktów z Pomorzem (E. BOKINIEC 2008, 62; T. DĄBROWSKA 2008, 110), o tyle wyniki analizy porównawczej zabytku z Dąbka, obiekt 27, a także wspomniane, wyjątkowo duże nagromadzenie klamer zawiasowych na cmentarzysku w Błoniu, są poważnymi przesłankami za istnieniem lokalnej wytwórczości tej kategorii przedmiotów także w środowisku kultury przeworskiej.

Podsumowując, obecność obu omawianych zabytków na dąbeckiej nekropoli jest zapewne świadectwem pośrednich lub bezpośrednich relacji utrzymywanych ze społecznościami kultury oksywskiej, wśród których moda na użytkowanie klamer zawiasowych była powszechna. Północno-zachodni kierunek nawiązań w odniesieniu do znaleziska z obiektu 27 zdradza też technika jego zdobienia za pomocą rytej linii zygzakowatej o tzw. ściegu wibrującym (choć już nie użyte motywy

including Mazovia, and sporadically also from the Gubin group of the Jastorf culture on the Middle Oder (K. TACKENBERG 1929, 245, fig. 5:23). Although the elaborate decoration of the belt hook from feature 27 at Dąbek does not find exact analogies, specimens with similar ornamentation at the base of the arms (near the hinge), i.e., a motif of small triangles arranged in rows transverse to the axis of the belt hook (Pl. XVI/27:5), can be identified. Similar arrangements of *tremolo* lines can be found on three hinged belt hooks from the Przeworsk culture cemeteries at Warszawa-Wilanów, graves 62 and 89, and Wymysłowo, grave 272 (cf. footnote 152). The triangle motif, although in a different layout, is also found on artefacts from the Oksywie culture and the Gubin group (W. HEYM 1961, figs. 3:7, 7:23; K. TACKENBERG 1929, 245, fig. 5:23). The highly individualised ornamentation on the surfaces of hinged belt hooks is most probably the reason for the very small number of analogies; however, this state of affairs is undoubtedly also related to the usually poor state of preservation of these artefacts and the quality of publications (cf. the remarks on the belt hooks from Warszawa-Wilanów in footnote 152). Nevertheless, the fact that the relatively best stylistic equivalents of the belt hook in question come from the Przeworsk (including Mazovia) rather than the Oksywie culture is puzzling. While the presence of hinged belt hooks in the central and southern part of the country is usually explained as the effect of contacts with Pomerania (E. BOKINIEC 2008, 62; T. DĄBROWSKA 2008, 110), the results of comparative analysis of the artefact from Dąbek, feature 27, as well as the above-mentioned, exceptionally large accumulation of hinged belt hooks at the Błonie cemetery are strong arguments for the existence of local manufacture of this category of objects also in the Przeworsk culture environment.

In conclusion, the presence of both artefacts at the Dąbek cemetery is probably a testimony to the direct or indirect relations with the communities of the Oksywie culture, among which hinged belt hooks were commonly used. The north-western direction of reference in relation to the find from feature 27 is also indicated by the technique (if not by the motifs and their layout) of its decoration with an engraved *tremolo* line as well as by

grobow, na którą składają się motywy m.in. trójkątne), Wymysłowo, grób 272 (zbiory MAP; S. JASNOSZ 1952, ryc. 272:10), Zadowice, grób 586 (E. KASZEWSKA 1975, ryc. 6:h).

illustrated in the drawings published; Wymysłowo, grave 272 (MAP collection; S. JASNOSZ 1952, fig. 272:10), Zadowice, grave 586 (E. KASZEWSKA 1975, fig. 6:h).

i ich układ), a także odkryty tu bogaty zestaw zapinek, w tym jednej odmiany podkowiastej (por. Rozdz. 4.1). Niemniej spektrum możliwych interpretacji dotyczących pojawienia się obu klamer nad Wkrą wydaje się równie szerokie jak w przypadku klamry zbliżonej do typu IIa (por. wyżej).

Klamry zawiasowe to kategoria zabytków o stosunkowo szerokiej chronologii (E. BOKINIEC 2008, 62–73, tab. 16; M. GRYGIEL 2018, 190–191), niemniej okazy z obiektów 11 i 27 można pewnie datować na stadium A_{2b}. Przemawiają za tym nie tylko towarzyszące im zapinki typu K oraz zbliżonej do odmiany B-II (por. Rozdz. 4.1), ale także lokalizacja obu grobów w południowej strefie występowania pochówków z młodszego okresu przedrzymskiego (Plany 3, 4).

Jak już była o tym mowa, podłużne klamry pasa uznawane są za element stroju typowy dla grobów kobiecych i na taką płęć osób pochowanych w obiektach 11 i 27 wskazują też wyniki analizy antropologicznej szczątków kostnych.

4.4. Sprzączki i okucia pasa

Na cmentarzysku w Dąbku odkryto siedem sprzączek (całych lub zachowanych we fragmentach) wiązanych z okresem wpływów rzymskich. Cztery spośród nich zarejestrowano w grobach kultury przeworskiej (obiekty 1, 7, 17, 66), trzy w obiektach wiązanych z kulturą wielbarską (obiekty 19, 26, 34).

Najstarszy okaz znaleziono w obiekcie 1. Jest to żelazny egzemplarz o ósemkowatej, łukowato rozszerzonej na przedzie ramie (Tabl. I/1:1). Odpowiada on typowi A 25 według R. Madydy-Legutko (1987, 9, tabl. 4:25). Sprzączki tej formy spotykane są głównie na terenach kultury przeworskiej¹⁵³ (R. Madyda-Legutko 1987, 212; 1999, ryc. 1)¹⁵⁴. Ich genezy upatruje się w ewolucji

the rich set of brooches, including a penannular one, discovered there (cf. Chapter 4.1). Nevertheless, the spectrum of possible interpretations concerning the appearance of both these belt hooks on the Wkra River seems to be as wide as in the case of the belt hook resembling type IIa (cf. above).

Hinged belt hooks are a category of artefacts with a relatively broad chronology (E. BOKINIEC 2008, 62–73, pl. 16; M. GRYGIEL 2018, 190–191), but the specimens from features 11 and 27 can be confidently dated to stage A_{2b}. This is supported not only by the accompanying brooches of type K and resembling variant B-II (cf. Chapter 4.1) but also by the location of both graves in the southern zone of burials from the late pre-Roman period (Plans 3, 4).

As already mentioned, elongated belt hooks are considered dress accessories typical of the graves of women; such is also the sex of the people buried in features 11 and 27, indicated by the results of anthropological analysis of the skeletal remains.

4.4. Belt buckles and fittings

Seven belt buckles (intact or in fragments) attributed to the Roman period were discovered at the Dąbek cemetery. Four of them were registered in Przeworsk culture graves (features 1, 7, 17, 66), three in features related to the Wielbark culture (features 19, 26, 34).

The oldest specimen was found in feature 1. It is made of iron and has a figure-of-eight shaped frame, expanding in an arch at the front (Pl. I/1:1). It corresponds to type A 25 distinguished by R. Madyda-Legutko (1987, 9, pl. 4:25). Buckles of this form are found mainly in the area of the Przeworsk culture¹⁵³ (R. Madyda-Legutko 1987, 212; 1999, fig. 1).¹⁵⁴

153 Ciekawostką jest, iż bardzo podobne okazy znane są z obszarów północnego Nadcarnomorza. Przypuszcza się, że są to miejscowe wyroby wywodzące się z form rzymskich (A.A. TRUFANOV 2004, 160, 164, 165, ryc. 3:5–7; A.V. SIMONENKO 2011, 28, 30, ryc. 14:3).

154 Zestawienie R. Madydy-Legutko (1987, 212) można uzupełnić o następujące egzemplarze: Kamieńczyk, groby 166 i 247 (T. DĄBROWSKA 1997, 41, 54, tabl. LXXXVII/166:2, CXXI/247:2), Kolonia Rychłocice, grób 160 (W. SICIŃSKI 2019, 83, ryc. 99:1 – tu jako typ A 13), Łęgonice Małe, stan. II, grób 54 (M. KORDOWSKA, K. KOWALSKA 2018, 38, tabl. LV/54:1), Nowe Miasto nad Pilicą, grób 12 (T. LIANA 1975, 382, tabl. V:2), Oblin, znal. luźne (K. CZARNECKA 2007,

153 Interestingly, very similar specimens are known from the northern areas of the Black Sea region. It is assumed that they are locally-manufactured objects, originating from Roman forms (A.A. TRUFANOV 2004, 160, 164, 165, fig. 3:5–7; A.V. SIMONENKO 2011, 28, 30, fig. 14:3).

154 The compilation by R. Madyda-Legutko (1987, 212) can be supplemented with the following artefacts: from Kamieńczyk, graves 166 and 247 (T. DĄBROWSKA 1997, 41, 54, pls. LXXXVII/166:2, CXXI/247:2), Kolonia Rychłocice, grave 160 (W. SICIŃSKI 2019, 83, fig. 99:1 – there, as type A 13), Łęgonice Małe, site II, grave 54 (M. KORDOWSKA, K. KOWALSKA 2018, 38, pl. LV/54:1), Nowe Miasto nad Pilicą, grave 12 (T. LIANA 1975, 382, pl. V:2), Oblin, stray find (K. CZARNECKA 2007, 70, pl. CCLXI:26).

miejscowych, starszych stylistycznie form o długich, jednodzielnych ramach zbliżonych do typów A 12–14 (por. R. Madyda-Legutko 1999, 250–252). Większość egzemplarzy typu A 25 i zbliżonych została znaleziona w grobach o dość bogatym inwentarzu, który umożliwia precyzyjne datowanie oraz określenie charakteru tych znalezisk. Niemal wszystkie na podstawie towarzyszących im zapinek typu A.68 (Kamieńczyk, grób 247), trąbkowatych odmiany 1 według T. Liana (Domaradzice, grób 99; Wymysłowo, grób 363; Nowe Miasto, grób 12; Kamieńczyk, grób 166) lub uzbrojenia grup 1 i 2 według K. Godłowskiego (Łęgonice Małe, grób 54) można datować na stadium B_{1b}. Nieco młodszą jest sprzączka z Kamieńczyka, grób 166, znaleziona razem z zapinką trąbkowatą odmiany 2, a więc formą charakterystyczną już dla fazy B₂ (T. Liana 1970, 444). Trzeba jednak podkreślić, że wiek pochowanej tam osoby określono w przedziale 55–65 lat. Możliwe więc, że sprzączka została zdeponowana po nieco dłuższym okresie użytkowania.

W tak zakreślonych ramach chronologicznych nie mieszczą się egzemplarze znalezione w Karczewcu, grób 94 (T. Dąbrowska 1973, 438, tabl. XXIII, XXIV/1–13), oraz Kolonii Rychłocice, grób 160 (W. Siciński 2019, 83, ryc. 99:1). Pierwszy, na podstawie pierścieniowatej klamry od pasa oraz bogatego zbioru naczyń glinianych tzw. pierwszej fazy ceramicznej można odnosić do fazy A₂, może wczesnego odcinka fazy A₃, ale raczej nie później (por. T. Dąbrowska 1988, 30, 31; 2008, 8). Drugi z wymienionych okazów znaleziono m.in. z dwiema zapinkami kapturkowymi A.38–39¹⁵⁵, co każe wiązać go ze stadium B_{2b} (por. M. Olędzki 1998, 74, 75). Obecność interesujących nas sprzączek w tak datowanych zespołach jest trudna do wytłumaczenia. Okaz z Karczewca mógł teoretycznie znaleźć się w obrębie jamy grobowej przypadkowo, np. w skutek późniejszego

Their origins are seen in the evolution of local, stylistically older forms with long, one-piece frames similar to types A 12–14 (cf. R. Madyda-Legutko 1999, 250–252). Most of the examples of type A 25 and similar were found in graves with a fairly extensive inventory that allows precise dating and determination of the nature of the finds. On the basis of the accompanying brooches of Almgren type 68 (Kamieńczyk, grave 247), trumpet fibulae of variant 1 distinguished by T. Liana (Domaradzice, grave 99; Wymysłowo, grave 363; Nowe Miasto, grave 12; Kamieńczyk, grave 166) or weapons of groups 1 and 2 distinguished by K. Godłowski (Łęgonice Małe, grave 54), almost all of them can be dated to stage B_{1b}. The buckle from Kamieńczyk, grave 166, found together with a trumpet brooch, type 2, i.e., a form characteristic of phase B₂ (cf. T. Liana 1970, 444), is slightly younger. However, it should be emphasised that the age of the individual that had been buried there was determined as 55–65 years. It is then possible that the buckle was deposited after having been used for a longer time.

The buckles found at Karczewiec, grave 94 (T. Dąbrowska 1973, 438, pls. XXIII and XXIV/1–13), and Kolonia Rychłocice, grave 160 (W. Siciński 2019, 83, fig. 99:1), do not fit in the chronology outlined above. The former, on the basis of a ring-shaped belt hook and rich assemblage of clay vessels of the so-called first ceramic phase, can be associated with phase A₂, perhaps an early stage of phase A₃ but no later than that (cf. T. Dąbrowska 1988, 30, 31; 2008, 8). The second of the specimens mentioned was found with, among others, two A.38–39 spring-cover brooches,¹⁵⁵ which links it to stage B_{2b} (cf. M. Olędzki 1998, 74, 75). The presence of the buckles in question in so-dated assemblages is difficult to explain. The Karczewiec specimen could have theoretically ended up in the burial pit

70, tabl. CCLXI:26). Do typu A 25 zbliżone są też okazy z Domaradzic, grób 160 (B. Kostrzewski 1954, 250, ryc. 195:1), Wymysłowa, grób 363 (S. Jasnosz 1952, 238, ryc. 375:17), oraz Kamieńczyka, grób 312 (T. Dąbrowska 1997, 64, tabl. CXLII/312:1), które wyróżnia obecność skuwki.

155 Autor publikacji (W. Siciński 2019, 83) klasyfikuje obie fibule jako typ A.41a (por. M. Olędzki 1998, 78) i tym samym datuje obiekt na fazę B₂/C₁. Zapinki to jednak formy smukłe, w jednym przypadku o lekko esowatym profilu (profil drugiej zapinki nie jest naszkicowany), z wąskimi nóżkami i wydatnymi, wąskimi grzebykami, co sugeruje wiązanie ich ze starszym typem A.38–39 (por. M. Olędzki 1998, 74–76).

The specimens from Domaradzice, grave 160 (B. Kostrzewski 1954, 250, fig. 195:1), Wymysłowo, grave 363 (S. Jasnosz 1952, 238, fig. 375:17) and Kamieńczyk, grave 312 (T. Dąbrowska 1997, 64, pl. CXLII/312:1), also resemble type A 25 but have a plate.

155 The author of the publication (W. Siciński 2019, 83) classifies both fibulae as type A.41a (cf. M. Olędzki 1998, 78), therefore dating the feature to phase B₂/C₁. The brooches, however, are slender (in one case, with a slightly S-shaped profile; the profile of the second brooch has not been drawn) with a narrow foot and pronounced, narrow crests, which suggests they should be identified with an older type: A.38–39 (cf. M. Olędzki 1998, 74–76).

naruszenia obiektu¹⁵⁶. Interpretacja taka nie może mieć miejsca w odniesieniu do zabytku z Kolonii Rychłocice, który odkryto znaleziono w urnie. Pomijając omawianą sprzączkę, inwentarz tego grobu tworzył liczny, zwarty chronologicznie zestaw przedmiotów, przypuszczalnie używanych na co dzień przez pochowaną osobę: trzy zapinki, szpila, elementy szkatułki, przęślik oraz sprzączka o półokrągłej, jednodzielnej ramie. Obecność drugiej sprzączki, odpowiadającej chronologicznie pozostałym elementom wyposażenia, wskazuje, że nieprzystający do reszty okaz typu A 25, można traktować raczej w kategoriach daru grobowego, niż przedmiotu codziennego użytku zmarłego. Za tym samym przemawia zresztą płeć pochowanej osoby (kobieta, w wieku *adultus*). Cechą charakterystyczną prawie wszystkich inwentarzy grobowych, pośród których znaleziono sprzączki A 25, jest bowiem obecność uzbrojenia (Tab. 3). Najczęściej są to zestawy obejmujące okucia tarczy i jeden lub dwa groty, w jednym przypadku zarejestrowano też ostrogę i miecz. Elementem tym towarzyszyły noże proste (ośmiokrotnie), szydła (sześciokrotnie), narzędzia do krzesania ognia (pięciokrotnie), igły (czterokrotnie), inna sprzączka/klamra, okucie końca pasa, nożyce (trzykrotnie), brzytwy i okucia rogu do picia (dwukrotnie). W pojedynczych przypadkach zarejestrowano też siekiere, pilnik, przęślik i szpilę kościaną. W większości są to więc elementy silnie korelowane z pochówkami mężczyzn (por. K. CZARNECKA 1990, 42–44). Pomijając obiekt z Kolonii Rychłocice, analizom antropologicznym poddano szczątki z sześciu zespołów. W czterech przypadkach zmarłych określono jako mężczyzn, dwukrotnie zachowany materiał nie dał podstaw do jednoznacznej oceny. We wszystkich przypadkach kości należały do osób dorosłych, w trzech – w wieku *maturus* lub *senilis*. Powyższe dane wskazują, że pasy zaopatrzone w sprzączki A 25 noszone były najczęściej przez dojrzałych mężczyzn i stanowiły element wyposażenia wojownika w młodszym odcinku fazy B₁.

Pozostałe trzy sprzączki znalezione w grobach kultury przeworskiej to okazy o jednodzielnych, mniej lub bardziej półokrągłych ramach, wykonanych z żelaznych prętów o czworokątnych przekrojach (Tabl. III/7:1, IX/17:1, XXXI/66:1). Odpowiadają one powszechnemu w okresie wpływów rzymskich typowi D 1 (R. MARYDA-LEGUTKO 1987, 24, 25, tab. 7). Na Mazowszu i Podlasiu najliczniej spotykane są w grobach kultury przeworskiej

by accident, e.g., as a result of a later disturbance of the feature.¹⁵⁶ Such an interpretation cannot be applied to the artefact from Kolonia Rychłocice, which was found in an urn. Apart from the buckle, the grave goods formed a large, chronologically closed artefact assemblage composed of items presumably used by the buried individual on a daily basis: three brooches, a pin, elements of a casquet, a spindle whorl and a buckle with a semi-circular, one-piece frame. The presence of another buckle, corresponding to the rest of the inventory in terms of chronology, indicates that the incompatible type-A 25 specimen can be treated as a funeral gift rather than an object used by the deceased on a daily basis. The same is indicated by the sex of the buried individual (female, *adultus* age). A characteristic feature of almost all grave inventories in which A 25 buckles were found is the presence of weapons (Table 3). The sets most often included shield fittings and one or two spear heads; a spur and a sword were also recorded in one case. They were accompanied by straight knives (eight times), awls (six times), tools for striking fire (five times), needles (four times), another buckle/belt hook, a strap-end, shears (three times), razors and drinking horn fittings (twice). In a few cases, an axe, a file, a spindle whorl and a bone pin were also recorded. Most of those elements are strongly correlated with male burials (cf. K. CZARNECKA 1990, 42–44). Apart from the feature from Kolonia Rychłocice, anthropological analyses were carried out on the remains from six graves. In the case of four of them, the sex of the deceased was determined as male; twice, unambiguous determination was not possible on the basis of the material preserved. In all the cases, the bones belonged to adults, with three of them — at the age of *maturus* or *senilis*. The data indicate that belts with A 25 buckles were most often worn by mature men and were part of the warrior's equipment set in the later stage of phase B₁.

The other three buckles found in the Przeworsk culture graves are specimens with more or less semi-circular, one-piece frames made of iron rods with quadrangular cross-sections (Pls. III/7:1, IX/17:1, XXXI/66:1). They correspond to type D 1, common in the Roman period (R. MARYDA-LEGUTKO 1987, 24, 25, table 7). In Mazovia and Podlachia, they are most often found in the Przeworsk culture graves from phase B₂; see, e.g., Krupice (J. JASKANIS 2005, 93), Nadkole, site 2

156 Taką możliwość sugeruje też T. Dąbrowska (2008, 144, przyp. 14; por. 1973, 508, 511).

156 This possibility has also been suggested by T. Dąbrowska (2008, 144, footnote 14; cf. 1973, 508, 511).

Tabela 3. Zestawienie elementów inwentarzy grobowych zawierających sprzączki typu A 25 i wyników analiz antropologicznych

Table 3. Inventory and results of anthropological analyses of burials containing belt buckles of type A 25

Stanowisko, nr grobu	Zapinka A.68	Zapinka trąbkowata odm. 1	Zapinka A.75	Klamra do pasa	Sprzączka (drugi egz.)	Okucie końca pasa	Szpila kościana	Miecz	Grot	Okucia tarczy	Ostroga	Brzytwa	Nóż	Nożyce	Narzędzia do krzesania ognia	Siekiera	Pilnik	Oselka	Okucie rogu do picia	Igła	Szydło	Przędzlik	Płeć (wiek)
Korytnica, 10								•	•		•			•						•		•	
Kamieńczyk, 166			•						•			•	•		•							•	M (55–65)
Kamieńczyk, 247	•								•				•		•					•			? (20–30)
Kamieńczyk, 312					•	•							•			•			•	•	•		M (45–55)
Wymysłowo, 363		•					•		•	•		•	•	•	•		•	•				•	
Łęgonice Małe, 54				•					•	•			•										M (40–50)
Domaradzice, 160						•			•	•				•					•				
Domaradzice, 99		•			•	•			•	•				•									
Głogów- -Nosocice, 1									•	•			•									•	
Nowe Miasto, 12		•							•	•			•									•	M (>14)
Site, grave no.	Brooch A.68	Trumpet brooch var. 1	Brooch A.75	Belt hook	Buckle (another spec.)	Strap-end fitting	Bone pin	Sword	Spear head	Shield fittings	Spur	Razor	Knife	Scissors	Fire striking tools	Axe	File	Whetstone	Drinking horn fitting	Needle	Awl	Spindle whorl	Sex (age)

z fazy B₂, por. np. Krupice (J. JASKANIS 2005, 93), Nadkole, stan. 2 (J. ANDRZEJOWSKI 1998, 58), Niedanowo (W. ZIEMLIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 116).

Sprzączki znalezione w obiektach kultury wielbarkskiej zrobione są ze stopów miedzi. Najlepiej zachowany egzemplarz odkryto w obiekcie 34 (Tabl. XX/34:2). Jest to okaz o dwuczęściowej, zaokrąglonej ramie z prostokątną skuwką, zbliżony do typów D 17 i D 29. W kulturze wielbarkskiej sprzączki takie datowane są odpowiednio w ramach faz B₂/C₁-C₂ i C_{1b}-C₂

(J. ANDRZEJOWSKI 1998, 58), Niedanowo (W. ZIEMLIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 116).

The buckles found in the Wielbark culture features are made of copper alloys. The best-preserved specimen was found in feature 34 (Pl. XX/34:2). It has a rounded, two-piece frame with a rectangular plate, similar to types D 17 and D 29. In the Wielbark culture, the two types are dated to phases B₂/C₁-C₂ and C_{1b}-C₂ respectively (R. MADYDA-LEGUTKO 1987, 29, 30, 32-35, table 8). The frame of the Dąbek buckle is much smaller

(R. MADYDA-LEGUTKO 1987, 29, 30, 32–35, tab. 8). Rama sprzączki z Dąbka jest dużo mniejsza od skuwki, co wskazuje, iż koniec rzemienia był zwężony.

Pozostałe dwie sprzączki zachowały się w niewielkich fragmentach. Ułamek ramy nieznanego kształtu (półokrągłej lub prostokątnej o zaokrąglonych narożnikach) znaleziono w obiekcie 19 (Tabl. X/19:2). Z obiektu 26 pochodzi zaś część prostokątnej (?) skuwki (Tabl. XV/26:2).

W obiekcie 17, datowanym na fazę B₂, znaleziono niewielkie okucie złożone z dwóch prostokątnych blaszek spiętych ze sobą nitami (Tabl. IX/17:2). Przymuszczać należy, że stanowiło ono element pasa. Sugerują to niewielkie rozmiary zabytku, obecność w zespole sprzączki, a pośrednio brak przedmiotów, które wskazywałyby na możliwość innej interpretacji. Podobne okucia na Mazowszu spotykane są jednak dość rzadko, np. Krupice, grób 208 (J. JASKANIS 2005, 53, tabl. LX/208:6). Dominują tu formy złożone z dwóch blaszek połączonych dwoma nitami bądź okazy składające się z jednej blaszki z parą nitów na końcach lub jednym na środku (por. T. DĄBROWSKA 1997, 89, 90; J. ANDRZEJOWSKI 1998, 60; W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 117). Płaskie, czworokątne okucia były typowym elementem pasów ludności tzw. wschodniej strefy kultury przeworskiej, szczególnie popularnym w młodszym odcinku wczesnego okresu wpływów rzymskich (J. ANDRZEJOWSKI 1998, 74, 75).

4.5. Kółka żelazne

W czterech grobach (obiekty 42, 47, 50, 53) odkryto pojedyncze żelazne kółka o średnicach ok. 1,8–2,5 cm, wykonane z cienkiego pręta o czworokątnym – zwykle romboidalnym – przekroju (Tabl. XXI/42:1, XXV/47:1, XXV/50:4, XXVII/53:6). Chronologia obiektów 42, 50 i 53, mieści się w fazach A_{1b}–A₂; czwarty z grobów (47), nie zawierający innego wyposażenia, można tylko hipotetycznie łączyć z kulturą przeworską i młodszym okresem przedrzymskim na podstawie lokalizacji w północno-wschodniej strefie przebadanej partii nekropolii (Plan 3).

Podobne zabytki sporadycznie spotykane są też w innych cmentarzyskach z młodszego okresu przedrzymskiego, choć ich funkcja zwykle pozostaje niejasna. Komplet pięciu kółek o średnicach 2,2–3,2 cm, które wraz z kłami pierścieniowatą najpewniej stanowiły elementy segmentowego pasa, odkryto w grobie inhumacyjnym kultury przeworskiej nr 506 w Siechnicach pod Wrocławiem (P. DULĘBA et al. 2018, 354, 372, ryc. 4:3–7). Być może garnitur podobnego pasa, tym razem

than the plate, which indicates that the end of the strap was tapered.

The remaining two buckles were preserved in small fragments. A piece of a frame of unknown shape (semi-circular or rectangular with rounded corners) was found in feature 19 (Pl. X/19:2). A part of a rectangular (?) buckle plate comes from feature 26 (Pl. XV/26:2).

A small fitting, consisting of two rectangular plates joined together with a rivet (Pl. IX/17:2), was found in feature 17, dated to phase B₂. It could have been a part of a belt. This is suggested by the small size of the artefact, the presence of a buckle in the grave, and, indirectly, by the lack of objects that would indicate the possibility of a different interpretation. However, similar fittings are quite rare in Mazovia, for example: Krupice, grave 208 (J. JASKANIS 2005, 53, pl. LX/208:6). Forms consisting of two plates joined with two rivets or specimens consisting of one plate with a pair of rivets at the ends or one in the middle are dominant in the region (cf. T. DĄBROWSKA 1997, 89, 90; J. ANDRZEJOWSKI 1998, 60; W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 117). Belt elements in the form of flat, square fittings are typical of the people of the so-called eastern zone of the Przeworsk culture and were especially popular in the late stage of the early Roman period (cf. J. ANDRZEJOWSKI 1998, 74, 75).

4.5. Iron rings

Isolated iron rings, measuring approx. 1.8–2.5 cm in diameter, were found in four graves (features 42, 47, 50, 53). They were made from a thin rod with a quadrangular — usually rhomboid — cross-section (Pls. XXI/42:1, XXV/47:1, XXV/50:4, XXVII/53:6). The chronology of features 42, 50 and 53 falls within phases A_{1b}–A₂; the fourth grave (47), without any other grave goods, can be only hypothetically associated with the Przeworsk culture and the late pre-Roman period, on the basis of its location in the north-eastern zone of the excavated part of the cemetery (Plan 3).

Similar artefacts are occasionally encountered also at other cemeteries of the late pre-Roman period, although their function is usually unclear. A set of five rings with a diameter from 2.2 cm to 3.2 cm, which, together with a ring belt hook, had probably been elements of a segmented belt, were discovered in the Przeworsk culture grave no. 506 at Siechnice near Wrocław (P. DULĘBA et al. 2018, 354, 372, fig. 4:3–7). A similar belt set, this time perhaps consisting of two rings (2.2 cm and 2.3 cm in

złożonego z dwóch kółek o średnicach 2,2 i 2,3 cm oraz trójkątnej klamry, pochodzi z grobu 1 na cmentarzysku nieodległej enklawy grupy gubińskiej w Nowym Miasteczku (K. TACKENBERG 1929, 244, ryc. 5:17,20,21). Skojarzenia z wykorzystywaniem przez ludność tego ugrupowania żelaznych kółek w stroju budzi też żelazna zapinka typu B-I z nanizanym na jej igłę pojedynczym kółkiem o średnicy ok. 2,7 (?) cm, jaką odkryto w grobie 141 w Luboszycach (G. DOMAŃSKI 1975, 115, tabl. XV:g). Żelazne kółka pochodzące z nekropoli kultury oksywskiej w Podwiesku również zaliczono w poczet „ozdób i części stroju” (E. BOKINIEC 2008, 85). Dwa okazy z grobu 33, o średnicach ok. 1,8 cm, istotnie wystąpiły m.in. wraz ze szklanymi i brązowymi elementami bogatej kolii, ale dwa kolejne, z grobu 36 – o średnicach 2,7 i 2,9 cm – odkryto w towarzystwie m.in. pozostałości miecza obusiecznego, co nasuwa przypuszczenie, że miały związek ze sposobem jego troczenia (E. BOKINIEC 2005, 18, 19, tabl. XV/33:19,20, XVI/36:10,11). W ten właśnie sposób zinterpretowano parę kółek żelaznych o średnicach ok. 2 cm, pochodzącą z grobu 156 w Kamieńczyku (z fazy A₃), której towarzyszył m.in. miecz jednosieczny, co z kolei znajduje jednoznaczne potwierdzenie w przypadku zabytków z grobu 323 (ze stadium A_{2b}), w którym dwa bardzo podobne kółka tkwiły jeszcze w tzw. C-kształtnych okuciach pochwy takiego miecza (T. DĄBROWSKA 1997, 40, 65, tabl. LXXXIV/156:7,8, CXLVII/323:9,10). Interesujących informacji w zakresie wykorzystania omawianej kategorii przedmiotów dostarczyły dwa inhumacyjne pochówki mężczyzn z Inowrocławia, stan. 58, datowane na fazę A₃/B₁–B_{1a}. W grobie 67 żelazne kółko o średnicy ok. 2,8 cm wystąpiło przy kości miednicy, w pobliżu nożyka sierpikowatego (A. COFTA-BRONIEWSKA, J. BEDNARCZYK 1998, 55, 58, ryc. 30:3,c). Można więc przypuszczać, że kółko to znajdowało się przy pasie i służyło do podwieszenia innych przedmiotów, np. wspomnianego nożyka¹⁵⁷. Podobną funkcję pełniło zapewne małe (1,75 cm średnicy) brązowe kółko ze skuwką, odkryte poniżej kości miednicy w grobie 30 z tej samej nekropoli (A. COFTA-BRONIEWSKA, J. BEDNARCZYK 1998, 35, ryc. 18:6,f).

157 Należy raczej wykluczyć możliwość, iż kółko stanowiło pierwotnie zakończenie uchwytu nożyka, jak sugeruje to rysunek rekonstrukcyjny w publikacji źródłowej. W tym czasie brak już nożyków sierpikowatych o takiej konstrukcji (por. Rozdz. 4.10).

diameter) and a triangular belt hook, might come from grave 1 at a cemetery of the nearby enclave of the Gubin group at Nowe Miasteczko (K. TACKENBERG 1929, 244, fig. 5:17,20,21). The iron brooch of type B-I from grave 141 at Luboszyce, with a single ring measuring approx. 2.7 (?) cm in diameter threaded on its pin (G. DOMAŃSKI 1975, 115, pl. XV:g), also evokes associations with the population of this group using iron rings in their outfits. The iron rings from the Oksywie culture cemetery at Podwiesk were likewise counted among “decorations and parts of clothing” (E. BOKINIEC 2008, 85). Two specimens from grave 33, with a diameter of approx. 1.8 cm, were indeed accompanied by glass and bronze elements of a rich necklace, among others. On the other hand, two further specimens from grave 36, with a diameter of 2.7 cm and 2.9 cm, were found together with the remains of a double-edged sword, among others, which leads to the assumption that they played a part in how the sword was strapped (E. BOKINIEC 2005, 18, 19, pls. XV/33:19,20, XVI/36:10,11). This is also how the pair of iron rings, approx. 2 cm in diameter, from grave 156 at Kamieńczyk (phase A₃) was interpreted. The rings were accompanied by a single-edged sword, among others. Such an interpretation finds clear confirmation in the case of the artefacts from grave 323 (stage A_{2b}), which contained two very similar rings still stuck inside the so-called C-shaped fittings of a scabbard of such a sword (T. DĄBROWSKA 1997, 40, 65, pls. LXXXIV/156:7,8, CXLVII/323:9,10). Interesting information on the use of the objects in question comes from two male inhumation burials from Inowrocław, site 58, dated to phase A₃/B₁–B_{1a}. In grave 67, an iron ring with a diameter of approx. 2.8 cm was found next to the pelvic bone, near a crescent-shaped knife (A. COFTA-BRONIEWSKA, J. BEDNARCZYK 1998, 55, 58, fig. 30:3,c). It can then be assumed that the ring was located at the belt and was used to suspend other objects, e.g., the aforementioned knife.¹⁵⁷ The small (1.75 cm in diameter) bronze ring with an attachment plate found below the pelvic bone in grave 30 at the same cemetery probably served a similar function (A. COFTA-BRONIEWSKA, J. BEDNARCZYK 1998, 35, fig. 18:6,f).

157 The possibility that the ring originally was the terminal of the knife's tang, as suggested by the reconstruction drawing in the source publication, should be excluded. Crescent-shaped knives of such construction no longer occurred at that point (cf. Chapter 4.10).

W ciałopalnych grobach kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego żelazne kółka najczęściej jednak występują w kontekstach, które uniemożliwiają jednoznaczne określenie ich funkcji¹⁵⁸. W przypadku niektórych znalezisk można stwierdzić obecność na ich obręczach silnie skorodowanych pozostałości po jakiegoś rodzaju mocowaniu lub uszku (por. wymienione w przyp. 158 znaleziska z Kruszy Zamkowej, groby XVIII i XXXX, Obornik oraz Piotrków Kujawski, grób 30). Niemniej, jak można wnosić na podstawie zabytku z grobu 67 z Inowrocławia, obecność skuwki nie była konieczna, aby połączyć kółko z rzemieniem.

Podsumowując – żelazne kółka odkryte w grobach z Dąbka pierwotnie były najpewniej połączone ze skórzanym paskiem. Nie sposób jednak stwierdzić, czy chodziło tu o element konstrukcyjny danej części stroju (np. pasa) czy też były to funkcjonalne zakończenia rzemieni, ułatwiające mocowanie doń innych przedmiotów. Brak w tych obiektach innych metalowych elementów pasa sugeruje raczej tę drugą interpretację.

4.6. Paciorki szklane

Szklane paciorki bądź ich pozostałości zarejestrowano w dwóch grobach ludności kultury przeworskiej (obiekty 27 i 66), dwóch kultury wielbarskiej (obiekty 3 i 34), w jednym przypadku atrybucji kulturowej obiektu nie udało się ustalić (obiekt 5).

Siedemnaście egzemplarzy znaleziono w obiekcie 3 (grób inhumacyjny) ze stadium C_{1b} (Tabl. II/3:7–23). Razem z trzynastoma wisiorkami bursztynowymi (zob. niżej) tworzyły one niewielki naszyjnik. Pozostałe okazy odkryto w grobach ciałopalnych; są one silnie odkształcone w ogniu. W większości przypadków zachowały się w formie amorficznych bryłek stopionego szkła barwy zielonej (obiekty 5 i 27), niebieskiej (obiekt 66) lub nieokreślonej (obiekt 34). Paciorki, których pierwotny kształt jest znany (tj. wszystkie z obiektu 3 i jeden okaz z obiektu 34 – Tabl. XX/34:4), mają

In Przeworsk culture cremation graves from the late pre-Roman period, iron rings are most often found in the contexts that make it impossible to unambiguously determine their function.¹⁵⁸ In the case of some of the finds, it is possible to detect the presence of strongly corroded remnants of some kind of a fastening or loop on the rim (cf. the finds from Krusza Zamkowa, graves XVIII and XXXX, Oborniki and Piotrków Kujawski, grave 30, mentioned in footnote 158). However, as it can be inferred from the artefact from Inowrocław grave 67, the presence of an attachment plate was not necessary to connect the ring with the strap.

In conclusion, the iron rings discovered in the graves from Dąbek were probably originally connected with a leather strap. However, it is impossible to say whether they were a structural element of a given part of the outfit (e.g., a belt) or whether they were functional strap terminals, which facilitated attaching other objects to them. The absence of other metal belt elements in these features suggests the latter interpretation.

4.6. Glass beads

Glass beads or their remains were registered in two Przeworsk culture graves (features 27 and 66) and two Wielbark culture graves (features 3 and 34); in one case the cultural affiliation of the feature could not be determined (feature 5).

Seventeen specimens were found in feature 3 (inhumation grave) from stage C_{1b} (Pl. II/3:7–23). Together with thirteen amber pendants (see below) they formed a small necklace. The remaining specimens were discovered in cremation graves; they had been strongly deformed by the fire. In most cases, they are preserved in the form of amorphous lumps of melted glass, green (features 5, 27), blue (feature 66) or of undefined colour (feature 34). The beads whose original shape is known (i.e., all specimens from feature 3 and one from

158 Np. Krusza Zamkowa, grób XVIII i XXX (A. KOKOWSKI 1989, 110, ryc. 38:7, 43:6), Oborniki, grób b.n. (S. JASNOSZ 1983, 149, ryc. 142:2), Piotrków Kujawski, groby 27 i 30 (E. KASZEWSKA 1962, tabl. XXVIII:1, XXXI:1 – kółko z grobu 30 ma średnicę ok. 4 cm, jest więc wyraźnie większe od pozostałych omawianych tu zabytków), Stupsk, groby 20/88 i 24/88 (A. GRZYMKOWSKI 1996, ryc. na s. 171, 172), Zagorzyn, grób 54 (K. DĄBROWSKI 1970, ryc. 28:17).

158 E.g., Krusza Zamkowa, graves XVIII and XXX (A. KOKOWSKI 1989, 110, figs. 38:7, 43:6), Oborniki, unnumbered grave (S. JASNOSZ 1983, 149, fig. 142:2), Piotrków Kujawski, graves 27 and 30 (E. KASZEWSKA 1962, pls. XXVIII:1, XXXI:1 — the ring from grave 30 has approx. 4 cm in diameter; it is then visibly larger than the rest of the artefacts discussed here), Stupsk, graves 20/88 and 24/88 (A. GRZYMKOWSKI 1996, figs. on pages 171, 172), Zagorzyn, grave 54 (K. DĄBROWSKI 1970, fig. 28:17).

odpowiedniki w klasyfikacji pióra M. Tempelmann-Mączyńskiej (1985a).

Dwa beczułkowate okazy z ciemnozielonego, prawie czarnego szkła, z obiektu 3 (Tabl. II/3:7,8), można zaliczyć do typu TM 4a. Jest to forma powszechnie spotykana na obszarach Barbaricum, datowana na cały okres wpływów rzymskich i początki okresu wędrówek ludów (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 18, 27, 28, tab. 1). Bliskie terytorialnie analogie pochodzą z Modły, groby 199 i 213 (J. ANDRZEJOWSKI 2009, 175, 183, tabl. 3.96/199:14, 3.10/213:3), Brudnic, grób 318 (A. SZELA 2013, 10) i Niedanowa, groby 120, 218, 520, 526, 539, 585 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 131).

Małe, krążkowate paciorki grupy III znaleziono w dwóch grobach (obiekty 3 i 34). Nadtopiony okaz, wykonany z żółtawego/żółto-zielonego szkła (Tabl. XX/34:4), zbliżony jest do typów TM 49 i 50. Z obiektu 3 pochodzą dwa okazy z pomarańczowego szkła – typu TM 53 (Tabl. II/3:13,14) i trzy ze szkła czarnego – typu TM 55 (Tabl. II/3:15–17). Na terenie ziem polskich paciorki wymienionych typów spotykane są głównie na obszarze objętym osadnictwem kultury wielbarskiej, przede wszystkim na Pomorzu, a w mniejszym stopniu na Kujawach czy w Wielkopolsce (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 171, mapa 27)¹⁵⁹. Znaleźiska z prawobrzeżnego Mazowsza, Podlasia czy zachodniej Białorusi są znacznie mniej liczne, zazwyczaj mniejsza jest tu też liczba egzemplarzy w poszczególnych zespołach. Analogie do typu TM 53, tj. najczęściej rejestrowanego tu spośród omawianych form, można wskazać, np. w Cecelach, groby 81 i 403 (J. JASKANIS 1996, 21, 56, tabl. XI/81:8, L/403:8), Jartyporach, grób 372 (J. ANDRZEJOWSKI, T. RAKOWSKI, K. WATEMBORSKA 2016, 483, ryc. 8:7), Piotrowiczach, obwód brzeski (Пятровічы, Брэсцкая вобл.) na Białorusi, groby 1 i 30 (V. BELÂVEC 2002, 243, ryc. 3:12,13; 2007, 322, ryc. 9/30:5d). Paciorki typu TM 55 znaleziono m.in. w Goździku, grób 19/61 (A. NIEWĘGŁOWSKI

feature 34 — Pl. XX/34:4) have equivalents in the classification by M. Tempelmann-Mączyńska (1985a).

Two barrel-shaped specimens made of dark green, almost black glass from feature 3 (Pl. II/3:7,8) can be classified as type TM 4a. It is a form commonly found in the areas of Barbaricum, dated to the entire Roman period and the beginnings of the Migration period (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 18, 27, 28, table 1). Geographically close analogies come from Modła, graves 199 and 213 (J. ANDRZEJOWSKI 2009, 175, 183, pls. 3.96/199:14, 3.10/213:3), Brudnice, grave 318 (A. SZELA 2013, 110), and Niedanowo, graves 120, 218, 520, 526, 539, 585 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 131).

Small, disc-shaped beads of group III were found in two graves (features 3 and 34). A slightly melted specimen made of yellowish/yellow-green glass (Pl. XX/34:4) resembles types TM 49 and 50. Two beads of orange glass — type TM 53 (Pl. II/3:13,14), and three of black glass — type TM 55 (Pl. II/3:15–17), come from feature 3. Beads representing the types mentioned are found in Poland mainly in the area of the Wielbark culture settlement, mainly in Pomerania and, to a lesser extent, in Kujawy and Greater Poland (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 171, map 27).¹⁵⁹ The finds from right-bank Mazovia, Podlachia and western Belarus are much less numerous, and the number of beads in individual assemblages is usually smaller. Analogies to type TM 53, i.e., the type most frequently recorded among the forms discussed here, can be indicated at, for example, Cecele, graves 81 and 403 (J. JASKANIS 1996, 21, 56, pls. XI/81:8, L/403:8), Jartypory, grave 372 (J. ANDRZEJOWSKI, T. RAKOWSKI, K. WATEMBORSKA 2016, 483, fig. 8:7), Piatrovічы, Brest County (Пятровічы, Брэсцкая вобл.) in Belarus, graves 1 and 30 (V. BELÂVEC 2002, 243, fig. 3:12,13; 2007, 322, fig. 9/30:5d). TM 55-type beads were found, e.g., at Goździk, grave 19/61

159 Zestawienie paciorków typu TM 55 (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 171) jest już wyjątkowo nieaktualne i nie oddaje powszechności tej formy na obszarach kultury wielbarskiej. Można je uzupełnić choćby o Kowalewko – 34 egz. w dwóch grobach (T. SKORUPKA 2001, 155), Krosno – 341 egz. w ośmiu grobach (A. JARZEC 2018, 30, 67, 70, 75, 88, 95, 105, 106, 111), Linowo – 25 egz. w dwóch grobach (M. KURZYŃSKA 2015, 79), Weklice – 1 egz. (M. NATUNIEWICZ-SEKUŁA, J. OKULICZ-KOZARYN 2011, 51), Odry – 1 egz. (T. GRABARCZYK 2007, 8); Węgrowo – 60 egz. w dwóch grobach (M. KURZYŃSKA 2013, 36, 40, 49).

159 The compilation of beads of type TM 55 (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 171) is already very out-of-date and does not reflect the ubiquity of this form in the Wielbark culture areas. It could be supplemented with the finds from, for example, Kowalewko — 34 pcs. in two graves (T. SKORUPKA 2001, 155), Krosno — 341 pcs. in eight graves (A. JARZEC 2018, 30, 67, 70, 75, 88, 95, 105, 106, 111), Linowo — 25 pcs. in two graves (M. KURZYŃSKA 2015, 79), Weklice — 1 pc. (M. NATUNIEWICZ-SEKUŁA, J. OKULICZ-KOZARYN 2011, 51), Odry — 1 pc. (T. GRABARCZYK 2007, 8), Węgrowo — 60 pcs. in two graves (M. KURZYŃSKA 2013, 36, 40, 49).

1984 145, ryc. 10:5), Pajewie-Szwelicach, grób 36c (Z. DŁUBAKOWSKI 2005, 33, tabl. XXX:11), Piotrowiczach, groby 1 i 13 (V. BELÁVEC 2007, 322, ryc. 6/13:6, 7:1/4e). Z terenu Mazowsza i Podlasia nie są nam znane egzemplarze typów TM 49–50. Okazy grupy III datowane są w ramach faz B_2 – C_2 (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 31).

Dwa paciorki segmentowe z czarnego szkła (Tabl. II/3:18,19) można zaliczyć do typu TM 97a. Jest to forma znana z innych mazowiecko-podlaskich cmentarzyisk kultury wielbarskiej. Najbliższe terytorialnie analogie pochodzą z Modły, grób 122 (J. ANDRZEJOWSKI 2006, 23, ryc. 5:8), Kleszewa, grób 386 (M. WOŹNIAK 2021a) i Brudnic, grób 344 (A. SZELA 2013, 112). Paciorki segmentowe typów TM 95–100 datowane są w ramach faz C_1 –D (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 33, 34).

Grupa XII reprezentowana jest przez pięć egzemplarzy. Okaz z czerwonego, opakowego szkła, o prawie czworokątnym przekroju (Tabl. II/3:21) odpowiada typowi TM 111 (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 19). Niemal identyczne egzemplarze znany np. z Ceceli, groby 2, 13A, 28 (J. JASKANIS 1996, 12, 13, 15, tabl. I/2:2, IV/13A:6, VI/26:2). Cztery podłużne paciorki z fioletowego przezroczystego szkła (Tabl. II/3:9–12) należą zaś do typu TM 119 (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 19). Analogie dla nich można wskazać w Brudnicach, groby 353 i 496 (A. SZELA 2013, 112), i Cecelach, groby 81 i 403 (J. JASKANIS 1996, 21, 56, tabl. XI/81:7). Typy te datowane są na fazy B_2/C_1 –D (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 35).

Poliedryczny paciorek z fioletowego szkła (Tabl. II/3:22) odpowiada typowi TM 128, a egzemplarz tego samego kształtu zrobiony z czerwonego szkła opakowego (Tabl. II/3:23) – typowi TM 132. Obie formy znane są ze stanowisk kultury wielbarskiej na wschodnim Mazowszu i Podlasiu, przy czym te pierwsze spotykane są znacznie częściej. Obie formy datowane są szeroko, na fazy B_2/C_1 –D (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 38, tabl. 34).

Cylindryczny okaz o nieco spłaszczonym (w przekroju owalnym) korpusie, wykonany z czerwonego szkła opakowego (Tabl. II/3:20), najbliższy jest typowi TM 142 (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 19, 38). Paciorki takie odkryto m.in. w Brulinie-Piwkach (d. *Brulino-Koski*), groby 21 i 25 (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 175), i Niedanowie, groby 146 i 220 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 131), gdzie datowane są na fazy B_2/C_1 –D.

(A. NIEWĘGŁOWSKI 1984, 145, fig. 10:5), Pajewo-Szwelice, grave 36c (Z. DŁUBAKOWSKI 2005, 33, pl. XXX:11), Pátrovičy, graves 1 and 13 (V. BELÁVEC 2007, 322, figs. 6/13:6, 7:1/4e). We do not know of any examples of types TM 49–50 from the area of Mazovia and Podlachia. Specimens of group III are dated to phases B_2 – C_2 (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 31).

Two segmented beads of black glass (Pl. II/3:18,19) can be classified as type TM 97a. The form is known from other Mazovian and Podlachian cemeteries of the Wielbark culture. Geographically closest analogies come from Modła, grave 122 (J. ANDRZEJOWSKI 2006, 23, fig. 5:8), Kleszewo, grave 386 (M. WOŹNIAK 2021b), and Brudnice, grave 344 (A. SZELA 2013, 112). Segmented beads of types TM 95–100 are dated to phases C_1 –D (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 33, 34).

Group XII is represented by five beads. The specimen made of opaque, red glass with an almost quadrilateral cross-section (Pl. II/3:21) corresponds to type TM 111 (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 19). Almost identical specimens are known, for example, from Cecele, graves 2, 13A, 28 (J. JASKANIS 1996, 12, 13, 15, pls. I/2:2, IV/13A:6, VI/26:2). Four elongated beads of transparent, purple glass (Pl. II/3:9–12) belong to type TM 119 (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 19). Their analogies can be indicated at Brudnice, graves 353 and 496 (A. SZELA 2013, 112), and Cecele, graves 81 and 403 (J. JASKANIS 1996, 21, 56, pl. XI/81:7). Said types are dated to phases B_2/C_1 –D (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 35).

The polyhedral bead of purple glass (Pl. II/3:22) corresponds to type TM 128, and the specimen of the same shape but made of opaque, red glass (Pl. II/3:23) to type TM 132. Both forms are known from the Wielbark culture sites in eastern Mazovia and Podlachia, with the former being much more common. Both forms are dated broadly to phases B_2/C_1 –D (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 38, pl. 34).

The cylindrical specimen with a slightly flattened (oval cross-section) body made of opaque, red glass (Pl. II/3:20) most resembles type TM 142 (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 19, 38). Such beads have been discovered, among others, at Brulino-Piwki (former *Brulino-Koski*), graves 21 and 25 (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 175), and Niedanowo, graves 146 and 220 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 131), where they are dated to phases B_2/C_1 –D.

4.7. Wisioriki bursztynowe

Wszystkie wisioriki bursztynowe znaleziono w obiekcie 3. Siedem z nich to niewielkie okazy o kanciastych – romboidalnych bądź trapezoidalnych – korpusach (Tabl. II/3:24–30). Można je przypisać do grupy XL obejmującej różnorakie formy o zgeometryzowanej lub nieregularnej bryle (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 24, tabl. 15:414–420). Pozostałe to egzemplarze ósemkowate. Cztery (dwa całe i dwa zachowane we fragmentach) o wysokich szyjkach z otworami (Tabl. II/3:33–36) odpowiadają typowi TM 471m. Okaz z profilowaną główką (Tabl. II/3:31) najbliższy jest typowi TM 471a, egzemplarz z płaską główką i krezą (Tabl. II/3:32) nie ma bezpośrednich odpowiedników w klasyfikacji M. Tempelmann-Mączyńskiej (1985a).

Wisioriki i paciorki bursztynowe znane są z wielu stanowisk kultury wielbarskiej z prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia. Na stosunkowo wysoką liczbę¹⁶⁰ znalezisk wpływ ma praktykowana przez lokalne populacje inhumacja, dzięki czemu wiele z nich uniknęło zniszczenia w ogniu stosu pogrzebowego. Osobną kwestią był dostęp do surowca. Na terenach północno-wschodniego Mazowsza (dorzecze środkowej Narwi, szczególnie Równina Kurpiowska) występują bogate, powierzchniowe złoża sukcyntu. Z danych etnograficznych wiadomo, że były one od dawna na dużą skalę eksploatowane i przetwarzane prostymi metodami przez miejscową ludność (A. MAŁKA 2010, 502–504, tam starsza literatura). Wydaje się mało prawdopodobne, aby podobny proceder nie był uprawiany w starożytności.

4.8. Tkanina

W obiekcie 3 odkryto skrawek tkaniny lnianej/konopnej (por. Aneksy 4.1, 4.2). Na obszarach leżących na wschód od środkowej Wisły starożytne tkaniny rejestrowane są rzadko. Znanych jest stąd około 25 fragmentów tekstyliów z wełny owczej lub lnu. Wszystkie odkryto w grobach inhumacyjnych ludności kultury wielbarskiej¹⁶¹.

160 Ostatnie zbiorcze zestawienie wyrobów z bursztynu z wschodniego Mazowsza, Podlasia i zachodniej Białorusi, poczynione blisko ćwierć wieku temu przez A. Reszczyńską (1998), z oczywistych względów nie oddaje powszechności takich ozdób na tym terenie.

161 Zestawienie J. Maika (2012, 46–52) można uzupełnić o skrawki tkanin z Kleszewa, grób 629 (M. WOŹNIAK 2021a, tabl. CCIV/629:6), Goździka, grób 18/61 (A. NIEWĘGŁOWSKI 1984, 145), oraz Brudnic, grób 282 (A. SZELA 2011, 171, ryc. 2:2–4,6–12).

4.7. Amber pendants

All the amber pendants were found in feature 3. Seven of them are small specimens with angular — rhomboidal or trapezoidal — bodies (Pl. II/3:24–30). They can be assigned to group XL, which includes various forms of geometrical or irregular shape (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985a, 24, pl. 15:414–420). The remaining pendants are shaped as a figure-of-eight. Four (two whole and two preserved in fragments) of them, with high, perforated necks (Pl. II/3:33–36), correspond to type TM 471m. The specimen with a profiled head (Pl. II/3:31) most resembles type TM 471a; the pendant with a flat head and a collar (Pl. II/3:32) has no direct equivalents in the classification of M. Tempelmann-Mączyńska (1985a).

Amber pendants and beads are known from many Wielbark culture sites in right-bank Mazovia and Podlachia. The reason for the relatively high number¹⁶⁰ of finds is the inhumation rite practiced by the local communities, thanks to which many artefacts avoided destruction in the fire of a funeral pyre. Access to raw material was a separate issue. In the areas of north-eastern Mazovia (the basin of the Middle Narew River, especially the Kurpie Plain), there are rich surface deposits of succinite. From ethnographic data, it is known that they have long been exploited on a large scale and processed through simple methods by the local population (A. MAŁKA 2010, 502–504, with further literature). It seems likely that a similar practice was also exercised in antiquity.

4.8. Fabric

A scrap of a linen/hemp fabric was found in feature 3 (see Appendices 4.1, 4.2). Ancient fabrics are rarely recorded to the east of the Middle Vistula, with about 25 pieces of textiles made of sheep wool or linen known from those areas. All of them were discovered in inhumation graves of the people of the Wielbark culture.¹⁶¹

160 For obvious reasons, the last list of amber objects from eastern Mazovia, Podlachia and western Belarus, compiled almost a quarter of a century ago by A. Reszczyńska (1998), does not reflect the ubiquity of these decorations in the area specified.

161 The compilation by J. Maik (2012, 46–52) can be supplemented with the fabric pieces from Kleszewo, grave 629 (M. WOŹNIAK 2021b, pl. CCIV/629:6), Goździk, grave 18/61 (A. NIEWĘGŁOWSKI 1984, 145), and Brudnice, grave 282 (A. SZELA 2011, 171, fig. 2:2–4,6–12).

4.9. Noże proste

Na cmentarzysku znaleziono dwa proste noże wykonane z żelaza. Oba mają obustronnie wyodrębnione trzpienie rękojeści. Jeden odkryto w grobie kultury przeworskiej z fazy B₂ (Tabl. IX/17:3). Drugi to znalezisko luźne o nieokreślonej metryce i atrybucji kulturowej (Tabl. XXXIV:3). Tego typu przedmioty na terenach Mazowsza i Podlasia spotykane są zazwyczaj w grobach kultury przeworskiej (por. T. DĄBROWSKA 1997, 95, 96; W. ZIEMLIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 117). Na stanowiskach kultury wielbarkskiej notowane są wyjątkowo (por. M. GŁADYSZ 1998, 50).

4.10. Nożyki sierpikowate

W siedmiu grobach z młodszego okresu przedrzymskiego odkryto żelazne tzw. nożyki sierpikowate. Na podstawie ukształtowania uchwytu można je sklasyfikować według typologii autorstwa J. Kostrzewskiego (1919, 153–157).

Nożyki z obiektów 20, 27 i 51 reprezentują typ Ia, grupujący okazy o prostym, gładkim uchwycie (Tabl. XI/20:3, XVI/27:7, XXVI/51:2). W przypadku zabytków z dwóch pierwszych zespołów uchwyt ma postać stosunkowo krótkiego, nieco spłaszczonego i być może prosto (?) zakończonego trzpienia, który pierwotnie mógł być osadzony w okładzinie rękojeści wykonanej z materiału organicznego (niezachowanej). Smukły uchwyt trzeciego z wymienionych egzemplarzy jest u końca zawinięty w uszko, w którym tkwi skorodowana pozostałość po żelaznym kółku (?). Okaz ten, na podstawie towarzyszącej mu zapinki odmiany B-II / Gebhard 18b, można datować na stadium A_{2a}, ewentualnie jeszcze w obrębie stadium A_{1b}. Pozostałe dwa egzemplarze pochodzą z obiektów pewnie datowanych zapinkami typów F i K na stadium A_{2b}. Nożyki sierpikowate typu Ia, zarówno o uchwytach z przymocowanym kółkiem, jak i o płaskich, prosto zakończonych trzpieniach, pojawiają się w grobach kultury przeworskiej począwszy być może już od młodszego odcinka fazy A₁, a z pewnością od początku fazy A₂¹⁶². Obie formy pozostają

162 Przykładowe znaleziska typu Ia, które prawdopodobnie należy łączyć z fazami A_{1b}–A_{2a}, wraz z datownikiem (gwiazdką oznaczono nożyki z kółkiem osadzonym w zakończeniu uchwytu; pozostałe okazy mają uchwyty płaskie, prosto zakończone): Kamieńczyk, grób 386 – wraz z wczesną formą zapinki typu A-II (T. DĄBROWSKA 1997, tabl. CLXXX/386:4), Kraszewo, grób 4* – wraz z zapinką typu Gebhard 19d (zbiory PMA, nr inw. IV/3173; A. MACIAŁOWICZ 2009, tabl. LXXII:6); Krusza Zamkowa,

4.9. Straight knives

Two straight, iron knives were found at the cemetery. Both have tangs defined on both sides. One was discovered in the Przeworsk culture grave from phase B₂ (Pl. IX/17:3). The second is a stray find of undetermined chronology and cultural attribution (Pl. XXXIV:3). Items of this type in Mazovia and Podlachia are usually found in Przeworsk culture graves (cf. T. DĄBROWSKA 1997, 95, 96; W. ZIEMLIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 117). They are very rarely recorded at Wielbark culture sites (cf. M. GŁADYSZ 1998, 50).

4.10. Crescent-shaped knives

Iron crescent-shaped knives were discovered in seven graves from the late pre-Roman period. Considering the shape of the tang, they can be classified according to J. Kostrzewski's typology (1919, 153–157).

The knives from features 20, 27 and 51 represent type Ia, which groups specimens with a straight and smooth tang (Pls. XI/20:3, XVI/27:7, XXVI/51:2). In the case of the artefacts from first two graves, the tang is relatively short and slightly flattened, possibly with a straight-ended (?) terminal. It might have originally been inserted in a handle made of organic material (not preserved). The slender tang of the third specimen has a looped terminal, with corroded remains of an iron ring (?) inside. The specimen, on the basis of the accompanying brooch of variant B-II / Gebhard 18b, may be dated to stage A_{2a} or still within stage A_{1b}. The other two specimens come from features confidently dated by brooches of types F and K to stage A_{2b}. Crescent-shaped knives of type Ia, both with grips with a ring attached and with flat, straight tangs, appear in Przeworsk culture graves from the later part of phase A₁ and certainly from the beginning of phase A₂.¹⁶² Both forms remain in use

162 Examples of finds of type Ia, which should probably be associated with phases A_{1b}–A_{2a}, together with their chronology marker (knives with a ring fixed to the tang terminal are marked with an asterisk; remaining specimens have flat tangs with straight-ended terminals): Kamieńczyk, grave 386 – with an early form of type A-II brooch (T. DĄBROWSKA 1997, pl. CLXXX/386:4), Kraszewo, grave 4* – with a brooch of Gebhard type 19d (PMA collection, inv. no. IV/3173; A. MACIAŁOWICZ 2009, pl. LXXII:6); Krusza Zamkowa, graves VI* and X – both with brooches of type C-I? (A. KOKOWSKI 1989, figs. 31:1, 33:10), Nowy Młyn, grave 1* – with a brooch with rectangular bow

w użyciu dłużej, a druga z nich trwa w głąb okresu wpływów rzymskich (por. dalej).

Dwa zabytki, z obiektów 50 i 53, z uwagi na prosty, tordowany uchwyt, należy zaliczyć do typu Ib (Tabl. XXV/50:2, XXVII/53:3). Uchwyty obu egzemplarzy są u końca zawinięte w uszko, w którym – w przypadku pierwszego ze znalezisk – wciąż tkwi niewielkie żelazne kółko. Warto podkreślić, iż uchwyty obu zabytków są skierowane mniej więcej horyzontalnie, podczas gdy większość egzemplarzy typu Ib cechuje się uchwytem zadartym ku górze, tj. zorientowanym wyraźnie ukośnie względem osi ostrza (por. znaleziska wymienione w pracach: J. KOSTRZEWSKI 1919, 307 – dodatek 81, ryc. 149; E. BOKINIEC 2008, 90, zestawienie 20:3). Obiekt 50 można pewnie datować na stadium A_{1b} , a obiekt 53 – na stadium A_{2a} . Nożyki sierpikowate typu Ib znane są także z innych cmentarzysk kultury przeworskiej, gdzie – szczególnie okazy o uchwytach skierowanych poziomo – datowane są niekiedy równie wcześnie jak znaleziska z Dąbka, choć pozostają one w użyciu także później¹⁶³.

W nawiązaniu do wcześniejszych obserwacji T. Dąbrowskiej (1988, 28, tabl. I:10) warto podkreślić, że wśród nożyków sierpikowatych typów I–III można wyróżnić okazy o relatywnie długim i mniej więcej poziomo skierowanym uchwycie (tordowanym lub gładkim), z osadzonym w nim kółkiem, które są formą zasadniczo

for some time longer, and the second one persists long into the Roman period (cf. below).

Two artefacts, from features 50 and 53, due to their straight, spirally twisted tangs, should be classified as type Ib (Pls. XXV/50:2, XXVII/53:3). The tangs of both specimens are looped at the end; in the case of the first find, there is still a small iron ring attached to the loop. It is worth emphasising that the tangs of both artefacts are oriented more or less horizontally, whereas the majority of finds of type Ib is characterised by a tang tilted upwards, i.e., oriented clearly diagonally to the axis of the blade (cf. the finds mentioned in: J. KOSTRZEWSKI 1919, 307 — appendix 81, fig. 149; E. BOKINIEC 2008, 90, compilation 20:3). Feature 50 can be reliably dated to stage A_{1b} , feature 53 — to stage A_{2a} . Crescent-shaped knives of type Ib are known also from other Przeworsk culture cemeteries, where — specimens with horizontally-oriented tangs in particular — they are at times dated equally early as the finds from Dąbek, even though they were also used later.¹⁶³

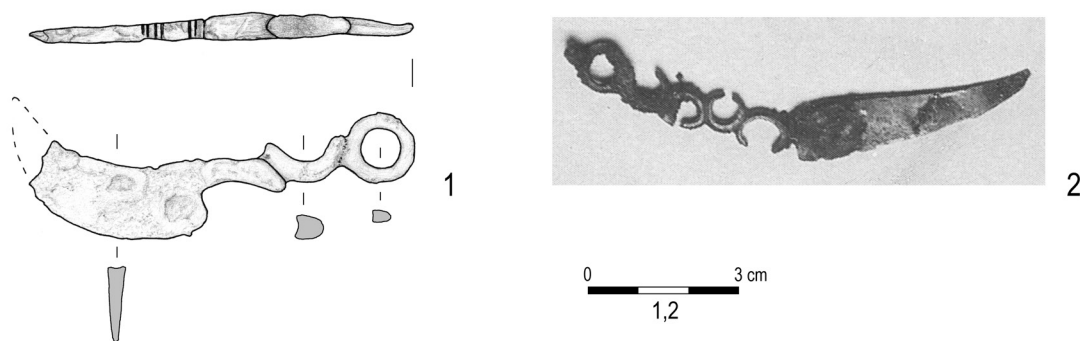
In reference to the earlier observations by T. Dąbrowska (1988, 28, fig. I:10), it is worth emphasising that among crescent-shaped knives of types I–III we can distinguish specimens with a relatively long and more or less horizontally-oriented tang (spirally twisted or smooth) with a fixed ring. They are an essentially early form, i.e., they co-occur with the determinants of phases A_{1b} – A_{2a} .

groby VI* i X – oba wraz z zapinkami typu C-I? (A. KOKOWSKI 1989, ryc. 31:1, 33:10), Nowy Młyn, grób 1* – wraz z zapinką o stopniowatym kabłąku (niem. *Stufenfibel*; E. KASZEWSKA 1969, tabl. II:2 – nożyk o pierścieniowatym rozszerzeniu w połowie długości uchwytu), Stupsk, grób 24/88* – wraz z zapinką typu C-I (A. GRZYMKOWSKI 1996, ryc. na s. 172), Warszawa-Wilanów, grób 70 – wraz z zapinką typu C-I, grób 85* – wraz z łącznikiem pochodzącym ze środkowolaterńskiego pasa-łańcucha (J. MARCINIAK 1957, tabl. LXII:6, LXXVIII:15), Wesółki, grób 1* – wraz z zapinką zbliżoną do typu C-I (I. & K. DĄBROWSCY 1967, ryc. 4:3), Zadowice, grób 214* – wraz z zapinką typu A-I (E. KASZEWSKA 1961, tabl. XX:1,2).

163 Przykładowe znaleziska typu Ib, wraz z datownikiem (gwiazdka oznaczono nożyki z kółkiem osadzonym w zakończeniu uchwytu): Niedanowo, grób 48* – wraz z zapinką typu K (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, tabl. XV/48:6), Piotrków Kujawski, grób 2* – wraz z zapinką typu Gebhard 19d (E. KASZEWSKA 1962, tabl. III:1), Poznań-Główna, grób b.n. – wraz z zapinką typu A-I (M. PIASZYKÓWNA 1953, ryc. 61:6), Rąpice, znal. luźne* z cmentarzyska datowanego na fazy A_1 – A_2 (A. LEUBE 1992, tabl. 7:9), Stupsk, grób 23/1917 – wraz z zapinką typu K (E. REINBACHER 1964, tabl. 27a:2), Warszawa-Wilanów, grób 87 – wraz z wczesną formą zapinki typu B-II oraz pochwą miecza obusiecznego zaopatrzoną w ramową klamrę (niem. *Froschklammer*; J. MARCINIAK 1957, tabl. LXXIX:19).

(German: *Stufenfibel*; E. KASZEWSKA 1969, pl. II:2 — knife with a ring-shaped widening at the mid-length of the tang), Stupsk, grave 24/88* — with a brooch of type C-I (A. GRZYMKOWSKI 1996, fig. on page 172), Warszawa-Wilanów, grave 70 — with a brooch of type C-I, grave 85* — with a link from a Middle La Tène chain belt (J. MARCINIAK 1957, pls. LXII:6, LXXVIII:15), Wesółki, grave 1* — with a brooch resembling type C-I (I. & K. DĄBROWSCY 1967, fig. 4:3), Zadowice, site 1, grave 214* — with a brooch of type A-I (E. KASZEWSKA 1961, pl. XX:1,2).

163 Examples of finds of type Ib, together with their chronology marker (knives with a ring fixed to the tang terminal are marked with an asterisk): Niedanowo, grave 48* — with a brooch of type K (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, pl. XV/48:6), Piotrków Kujawski, grave 2* — with a brooch of Gebhard type 19d (E. KASZEWSKA 1962, pl. III:1), Poznań-Główna, unnumbered grave — with a brooch of type A-I (M. PIASZYKÓWNA 1953, fig. 61:6), Rąpice, stray find* from a cemetery dated to phases A_1 – A_2 (A. LEUBE 1992, pl. 7:9), Stupsk, grave 23/1917 — with a brooch of type K (E. REINBACHER 1964, pl. 27a:2), Warszawa-Wilanów, grave 87 — with an early form of type B-II brooch and a scabbard of a double-edged sword with so-called “frog” reinforcement (German: *Froschklammer*; J. MARCINIAK 1957, pl. LXXIX:19).

Ryc. 21. Żelazne nożyki sierpikowate. 1 – Dąbek, obiekt 39; 2 – Grudziądz-Rządź, grób 503/17.05.1888 (1 – rys. A. Mistewicz; 2 – wg M. KURZYŃSKA 2020)

Fig. 21. Iron crescent-shaped knives. 1 – Dąbek, feature 39; 2 – Grudziądz-Rządź, grave 503/17.05.1888 (1 – drawn by A. Mistewicz; 2 – after M. KURZYŃSKA 2020)

wczesną, tj. współwystępującą z wyznacznikami faz A_{1b} – A_{2a} ; nie można ich jednak uznać za precyzyjny datownik, ponieważ sporadycznie spotykane są także z zapinkami typu K, charakterystycznymi dla stadium A_{2b} .¹⁶⁴

Jako zbliżony do typu I można określić unikatowy nożyk z obiektu 39 w Dąbku, którego uchwyt jest profilowany na kształt dwóch, stykających się końcami, naprzemiennie zwróconych półksiężyców i zwieńczony kółkiem (Tabl. XXII/39:2). Jedynym egzemplarzem o zbliżonej stylistyce jest nożyk sierpikowaty z cmentarzyska kultury oksywskiej w Grudziądzu-Rządzu, grób 503 z dn. 17.05.1888 (Ryc. 21)¹⁶⁵. Jego ostrze jest jednak wyraźnie mniej łukowate, a przede wszystkim jego uchwyt ma postać czterech¹⁶⁶ naprzemiennie

However, they cannot be considered a precise chronological marker, as they are occasionally found with brooches of type K, characteristic of stage A_{2b} .¹⁶⁴

The unique knife from feature 39 can be described as resembling type I. Its tang is profiled in the shape of two crescents, touching at the ends and facing opposite directions, and terminated with a ring (Pl. XXII/39:2). The only other example of a similar design is a crescent-shaped knife from the Oksywie culture cemetery at Grudziądz-Rządź, grave 503, found on 17.05.1888 (Fig. 21).¹⁶⁵ Its blade, however, is visibly less arched, and, more importantly, its tang is in the shape of four¹⁶⁶ C-shaped elements, facing alternate directions and terminated with a ring with a small protrusion. The knife

164 Dla typów Ia oraz Ib – por. znaleziska wymienione w przyp. 162, 163; dla typu IIa (o uchwycie łagodnie łukowatym) – por. znalezisko z Piotrkowa Kujawskiego, grób 16, któremu towarzyszyła zapinka typu A-I (E. KASZEWSKA 1962, tabl. XVI:1); dla typu III (o uchwycie łagodnie esowatym) – por. znalezisko ze Starej Krobii, grób VIa, któremu towarzyszyła zapinka typu A-I (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 33, karta b.n.; J. KOSTRZEWSKI 1919, 156, ryc. 154; A. MICHAŁOWSKI 2008, ryc. 22:6).

165 S. ANGER 1890, 42, tabl. 18:18; M. KURZYŃSKA 2020, 171, tabl. 91/18:18, 94/44:10, 103/21:38, 167/669:1 – tu grób oznaczony numerem 669.

166 J. Kostrzewski (1919, 154) pisze o pięciu C-kształtnych elementach, najwyraźniej zaliczając w ich poczet także wieńczące uchwyt kółko. S. Anger, autor publikacji źródłowej, opisując ów uchwyt, wymienia jednak cztery „otwarte” i jedno „domknięte” kółko („besteht aus 1 geschl. und 4 offenen platten Ringen”), który to kształt znajduje potwierdzenie na archiwalnych fotografiach tego – ówczesnie częściowo skorodowanego, a obecnie zaginionego – zabytku (por. literaturę w przyp. 165).

164 For types Ia and Ib — cf. the finds listed in footnotes 162, 163; for type IIa (with a gently arched tang) — cf. the find from Piotrków Kujawski, grave 16, accompanied by a brooch of type A-I (E. KASZEWSKA 1962, pl. XVI:1), for type III (with a gently S-shaped tang) — cf. the find from Stara Krobia, grave VIa, accompanied by a brooch of type A-I (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 33, unnumbered card; J. KOSTRZEWSKI 1919, 156, fig. 154; A. MICHAŁOWSKI 2008, fig. 22:6).

165 S. ANGER 1890, 42, pl. 18:18; M. KURZYŃSKA 2020, 171, pls. 91/18:18, 94/44:10, 103/21:38, 167/669:1 — there, the grave was marked as no. 669.

166 J. Kostrzewski (1919, 154) writes about five C-shaped elements, clearly including among them also the ring terminating the tang. However, the description of the tang by S. Anger, author of the source publication, mentions four “open” rings and a single “closed” one (“besteht aus 1 geschl. und 4 offenen platten Ringen”); such a shape is confirmed by archival photographs of this artefact, partially corroded back then and now lost (cf. the literature in footnote 165).

zwróconych, C-kształtnych elementów, zwieńczonych kółkiem z niewielkim występem. Nożyk ten został opisany przez J. Kostrzewskiego (1919, 154, 306–307, dodatki 80, 81) przy okazji omówienia typów Ia i Ib, ale nie został jednoznacznie zaliczony do żadnego z nich. Z kolei E. Bokiniec (2008, 89, 91, zestawienie 20:14) wyróżniła na podstawie tego pojedynczego zabytku typ VI nożyków sierpikowatych. Znaleźisko z Dąbka można pewnie datować na podstawie towarzyszącej mu zapinki typu C-I na stadium A_{2a} . Natomiast zabytek z Grudziądza-Rządza jest najpewniej dużo młodszy, bo w tym samym grobie odkryto też m.in. zapinkę typu M (?), która datuje cały zespół najwcześniej na początek fazy A_3 (stadium A_2/A_3). Mimo różnic w chronologii oraz szczegółach ukształtowania obu tych wyjątkowych zabytków można je traktować jako realizację jednej koncepcji stylistycznej. Ich obecność z jednej strony na północnym Mazowszu, a z drugiej – na ziemi chełmińskiej, jest zapewne przejawem tych samych powiązań o charakterze warsztatowym, jakie stwierdzono przy okazji podobnego rozprzestrzenienia nożyków sierpikowatych typu Gołębiewo (A. MACIAŁOWICZ 2010, 380–382, ryc. 14). Można zresztą zauważyć, że profilowanie uchwytów obu omawianych zabytków znajduje analogie w ażurowej dekoracji pochewek niektórych zapinek z fazy A_2 , spotykanych przede wszystkim na obu wspomnianych obszarach osadnictwa kultur oksywskiej i przeworskiej (A. MACIAŁOWICZ 2017, 77–79, ryc. 9:6–8, 10:3,5, 11, tab. 1).

Ostatni z nożyków sierpikowatych z Dąbka, pochodzący z obiektu 55, charakteryzuje się łukowato skierowanym w dół uchwytem, co pozwala zaliczyć go do typu IIa (Tabl. XXIX/55:2). Ponadto uchwyt jest tordowany¹⁶⁷, a jego koniec zawinięty w uszko. Podobne okazy, różniące się niekiedy orientacją wieńczącego uchwyt uszka (które może być zorientowane równoległe lub prostopadle względem płaszczyzny ostrza) albo brakiem tordowania, znane są także z innych stanowisk kultury przeworskiej, gdzie notowane są począwszy już od stadium A_{1b} .¹⁶⁸

167 Warto zwrócić uwagę, że kierunek skrętu tordowania zmienia się około połowy długości uchwytu, co jest rzadko spotykaną cechą wśród tej kategorii zabytków. Tordowanym uchwytem o zmiennym kierunku skrętu cechuje się też egzemplarz typu Ib z cmentarzyska w Rąpicach (por. przyp. 163).

168 Przykładowe znaleziska typu IIa o zakończeniu uchwytu zawiniętym w uszko, wraz z datownikiem: Drohiczyń „Kozarówka”, grób 2 – wraz z zapinką typu H (T. DĄBROWSKA 1978, tabl. IV:5), Kamieńczyk, grób 318 – wraz z zapinkami

was described by J. Kostrzewski (1919, 154, 306–307, appendices 80, 81) in relation to the discussion on types Ia and Ib but was not categorically classified as either of them. Using this single artefact as a basis, E. Bokiniec (2008, 89, 91, compilation 20:14) distinguished type VI of crescent-shaped knives. The find from Dąbek can reliably be dated, on the basis of the accompanying brooch of type C-I, to stage A_{2a} . The find from Grudziądz-Rządza, on the other hand, is probably much younger, as the same grave yielded a type-M (?) brooch, which dates the whole assemblage to the beginning of phase A_3 (stage A_2/A_3) at the earliest. Despite the differences in chronology and shape details of these two exceptional artefacts, they can be treated as an implementation of a single stylistic concept. Their presence in northern Mazovia, on the one hand, and in Chełmno Land, on the other, is probably a manifestation of the same workshop connections that were observed in relation to the similar distribution of Gołębiewo-type crescent-shaped knives (A. MACIAŁOWICZ 2010, 380–382, fig. 14). It can also be noted that the tang profiling of both the specimens described finds analogies in the openwork decoration of the catch-plates of some of phase- A_2 brooches, encountered first and foremost in the above-mentioned areas of the Oksywie and Przeworsk culture settlement (A. MACIAŁOWICZ 2017, 77–79, fig. 9:6–8, 10:3,5, 11, table 1).

The last of the crescent-shaped knives from Dąbek, from feature 55, is characterised by a downward curved tang, which allows it to be classified as type IIa (Pl. XXIX/55:2). Moreover, the tang is spirally twisted,¹⁶⁷ and its terminal looped. Similar specimens, sometimes differing in the orientation of the loop (which can be parallel or perpendicular to the plane of the blade) or lacking the spiral twisting, are also known from other sites of the Przeworsk culture, where they are recorded from stage A_{1b} onward.¹⁶⁸ The artefact from

167 It is worth noting that the direction of the twist changes around the mid-length of the tang, which is a rarely encountered feature in this category of artefacts. The specimen of type Ib from the Rąpice cemetery is also characterised by a spirally twisted tang with an alternating direction of the twist (cf. footnote 163).

168 Examples of finds of type IIa with a looped tang terminal, together with their chronology marker: Drohiczyń „Kozarówka”, grave 2 — with a brooch of type H (T. DĄBROWSKA 1978, pl. IV:5), Kamieńczyk, grave 318 — with brooches of type K (T. DĄBROWSKA 1997, pl. CXLIV/318:3), Kraszewo, grave 5 — with a brooch of type C-I (PMA collection,

Zabytek z Dąbka, z uwagi na towarzyszącą mu zapinkę typu H, można datować tylko ogólnie na całą fazę A₂.

Nożyki sierpikowe tradycyjnie uznawane są za typowy element wyposażenia grobów kobiecych i interpretowane jako narzędzia, które mogły służyć podczas prac kuchennych lub zajęć związanych z garbarstwem, kuśnierstwem i szyciem odzieży (J. KOSTRZEWSKI 1919, 158; J. MARCINIĄK 1957, 134; E. BOKINIEC 2008, 91; A. STROBIN 2016, 154). Od niedawna zwraca się jednak uwagę na fakt, że okazy o płaskim, prosto lub ostro zakończonym trzpieniu (pierwotnie mocowanym w okładzinie z materiałów organicznych) często występują w grobach męskich, stąd interpretuje się je jako brzytwy (K. CZARNECKA 2007, 89; T. DĄBROWSKA 2008, 62). Najstarsze takie znaleziska datowane są na początki fazy A₃ (stadium A₂/A₃), ale ich chronologia obejmuje także okres wpływów rzymskich (T. LIANA 1970, 449 – okazy grupy 3; T. DĄBROWSKA 1997, 96; M. KORDOWSKA, K. KOWALSKA 2018, 56–57).

Egzemplarze z Dąbka tylko w dwóch przypadkach (obiekty 27 i 55) stanowiły wyposażenie grobów określonych na podstawie analizy szczątków kostnych jako kobiece lub prawdopodobnie kobiece, natomiast aż w trzech przypadkach (obiekty 20, 39, 50) określono je jako męskie. Płci osób pochowanych w dwóch obiektach (51 i 53) nie ustalono. Zachowany tylko częściowo nożyk z obiektu 20 ma płaski, gładki trzpień, który pierwotnie mógł być osadzony w okładzinie rękojeści z materiału organicznego. Tym samym, może on faktycznie przypominać znane z grobów męskich okazy interpretowane jako brzytwy (por. K. CZARNECKA 2007, tabl. XCI/84:3, CXXIV/128a:7, CXXIX/129:10). Z drugiej strony, zespół ten jest dobrze datowany na stadium A_{2b}, a więc na okres nieco wcześniejszy niż pojawienie się tego rodzaju brzytw. Należy też zwrócić uwagę, że z kultury przeworskiej znane są nożyki o podobnie uformowanym uchwycie, pochodzące z grobów o niewątpliwie kobiecym modelu wyposażenia i datowane już na fazę A₂ (Tabl. XVI/27:7; E. KASZEWSKA 1975, ryc. 6:c; T. DĄBROWSKA 1997, tabl. CLXXX/386:4). Trudno więc

Dąbek, due to the accompanying brooch of type H, can be dated only broadly to the entire phase A₂.

Crescent-shaped knives are traditionally seen as typical of women's graves and interpreted as tools that could have been used for kitchen work or activities related to tanning, furriery and sewing (J. KOSTRZEWSKI 1919, 158; J. MARCINIĄK 1957, 134; E. BOKINIEC 2008, 91; A. STROBIN 2016, 154). More recently, however, attention has been drawn to the fact that specimens with a flat, straight or pointed tang (originally inserted in a handle made of organic material) are often found in male graves and are, therefore, interpreted as razors (K. CZARNECKA 2007, 89; T. DĄBROWSKA 2008, 62). The oldest such finds are dated to the beginning of phase A₃ (stage A₂/A₃), but their chronology also covers the Roman period (T. LIANA 1970, 449 — specimens of group 3; T. DĄBROWSKA 1997, 96; M. KORDOWSKA, K. KOWALSKA 2018, 56–57).

The specimens from Dąbek were part of grave goods in burials identified, on the basis of the analysis of skeletal remains, as female or probably female in two cases only (features 27 and 55) and as male in three cases (features 20, 39, 50). The sex of the people buried in two features (51 and 53) could not be determined. The partially preserved knife from feature 20 has a smooth, flat tang, originally possibly with a handle made of organic material. Thus, it may indeed resemble the specimens known from men's graves, interpreted as razors (cf. K. CZARNECKA 2007, pls. XCI/84:3, CXXIV/128a:7, CXXIX/129:10). On the other hand, this grave is reliably dated to stage A_{2b}, so slightly earlier than the first appearance of such razors. It should be noted that knives with a similar tang are known from Przeworsk culture graves with a set of grave goods of undoubtedly female character and dated already to phase A₂ (Pl. XVI/27:7; E. KASZEWSKA 1975, fig. 6:c; T. DĄBROWSKA 1997, pl. CLXXX/386:4). It is, therefore, difficult to unequivocally determine the function of this knife and, indirectly, the reliability of the anthropological determination of the sex of the person buried there. The crescent-shaped knives from features 39 and

typu K (T. DĄBROWSKA 1997, tabl. CXLIV/318:3), Kraszewo, grób 5 – wraz z zapinką typu C-I (zbiory PMA, nr inw. IV/3173; A. MACIAŁOWICZ 2009, tabl. LXXIII:2), Magnuszew Mały, stan. 4, grób 12/2005 – wraz z zapinką typu D (A. JARZEC 2009, tabl. III/12:2), Piotrków Kujawski, grób 16 – wraz z zapinką typu A-I (por. przyp. 164), Szlichtyngowa/Górczyna, grób 1 – wraz z zapinką typu C-I (H. SEGER 1902, ryc. 58:60; J. KOSTRZEWSKI 1919, ryc. 150; F. PFÜTZENREITER 1933, tabl. 17:2).

inv. no. IV/3173; A. MACIAŁOWICZ 2009, pl. LXXIII:2), Magnuszew Mały, site 4, grave 12/2005 — with a brooch of type D (A. JARZEC 2009, pl. III/12:2), Piotrków Kujawski, grave 16 — with a brooch of type A-I (cf. footnote 164), Szlichtyngowa/Górczyna, grave 1 — with a brooch of type C-I (H. SEGER 1902, fig. 58:60; J. KOSTRZEWSKI 1919, fig. 150; F. PFÜTZENREITER 1933, pl. 17:2).

jednoznacznie przesądzać o funkcji tego nożyka, a pośrednio – o wiarygodności antropologicznego określenia płci pochowanej tu osoby. Natomiast nożyki sierpikowate z obiektów 39 i 50 mają wyraźnie profilowane uchwyty, a więc reprezentują formy w zasadzie niespotykane w grobach mężczyzn¹⁶⁹. Ponadto, w przypadku pierwszego z tych zespołów, w sprzeczności z domniemaną męską płcią pochowanej tu osoby stoi także obecność kamiennego gładzika (por. Rozdz. 4.15).

4.11. Szydła

Z grobów kultury przeworskiej pochodzi dziewięć żelaznych narzędzi w kształcie niedużego pręta o zwężających się końcach (Tabl. XI/20:2, XVI/27:6, XVIII/29:2, XIX/30:2, XXII/39:3, XXV/50:3, XXVI/51:3, XXVII/53:4, XXIX/55:3). Mierzą one od 7,25 cm do 15,4 cm długości, przy czym najczęściej wartość ta mieści się w przedziale ok. 10–11,5 cm. Każdy z zabytków ma zmienny, kolisto-kwadratowy przekrój pręta. W miejscu maksymalnej grubości (która wynosi zwykle ok. 0,5 cm, wyjątkowo ok. 0,7 cm) pręt ma przekrój kwadratowy, a jego krawędzie na tym odcinku są przeważnie karbowane, rzadziej zdobi je kilka poprzecznych, dookólnych żłobków. Lepiej zachowane zabytki z innych stanowisk wskazują, że czworokątna część pręta osadzana była w oprawce z materiałów organicznych, a pozostały jego odcinek – o przekroju kolistym, zwykle też zakończony wyraźnym szpicem – stanowił część pracującą. Oprawki wykonane były przeważnie z drewna, choć znane są i okazy kościane (np. F. PFÜTZENREITER 1934, 228, ryc. 1:3; M. PIETRZAK 1999, 300, ryc. 2:3, 3:2; W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 118).

W literaturze toczy się dyskusja nad funkcją tych przedmiotów. Tradycyjnie były one interpretowane jako szydła lub tłoczki (J. KOSTRZEWSKI 1919, 169–172, ryc. 183–186; J. MARCINIAK 1957, 135–136; J. ANDRZEJOWSKI 1998, 78). Ćwierć wieku temu badacze polscy zaczęli zwracać uwagę na możliwą obecność wśród omawianej grupy zabytków także krzesiw, zwanych iglicowymi lub typu skandynawskiego (T. DĄBROWSKA 1996; M. PIETRZAK 1999; E. BOKINIEC 2008, 96). Mimo iż niektóre żelazne narzędzia prętowe

50, on the other hand, have clearly profiled tangs; therefore, they represent forms generally not encountered in male graves¹⁶⁹. Moreover, in the case of the first of these assemblages, the presence of a stone polisher (cf. Chapter 4.15) also contradicts the assumption that the individual buried there was male.

4.11. Awls

Nine iron tools in the shape of a small rod with tapering ends (Pls. XI/20:2, XVI/27:6, XVIII/29:2, XIX/30:2, XXII/39:3, XXV/50:3, XXVI/51:3, XXVII/53:4, XXIX/55:3) come from the Przeworsk culture graves. They measure from 7.25 cm to 15.4 cm in length, usually between approx. 10 and 11.5 cm. Each of the artefacts has a variable, round and square cross-section of the rod. At the point of maximum thickness (usually approx. 0.5 cm, in exceptional cases approx. 0.7 cm), the rod is square in cross-section. The edges of this section are usually notched or, less often, decorated with a few transverse, circumferential grooves. Better preserved artefacts from other sites indicate that the quadrangular part of the rod was set in a handle made of organic material, and the rest of the rod — round in cross-section and usually visibly pointed — was its working part. The handles were usually wooden, although specimens made of bone are also known (e.g., F. PFÜTZENREITER 1934, 228, fig. 1:3; M. PIETRZAK 1999, 300, figs. 2:3, 3:2; W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 118).

There is some discussion in the literature about the function of these objects. Traditionally, they had been interpreted as awls or punches (J. KOSTRZEWSKI 1919, 169–172, fig. 183–186; J. MARCINIAK 1957, 135–136; J. ANDRZEJOWSKI 1998, 78). Twenty-five years ago, Polish researchers started drawing attention to the possible presence of pin-shaped or Scandinavian-type fire strikers in this artefact group (T. DĄBROWSKA 1996; M. PIETRZAK 1999; E. BOKINIEC 2008, 96). Even though some iron rod tools can be quite confidently

169 Do nielicznych wyjątków, którym towarzyszyło uzbrojenie, należy egzemplarz typu Ib z grobu 87 w Warszawie-Wilanowie (J. MARCINIAK 1957, 95, tabl. LXXIX:15,16,19), a także okaz typu IIa odkryty w amatorsko rozkopanym grobie I z Roszkowa (J. ŻUREK 1937, 41–44, tabl. II:1–3,8).

169 Few exceptions accompanied by weaponry include the specimen of type Ib from grave 87 in Warszawa-Wilanów (J. MARCINIAK 1957, 95, pl. LXXIX:15,16,19) as well as the specimen of type IIa discovered in non-professionally excavated grave no. 1 in Roszków (J. ŻUREK 1937, 41–44, pl. II:1–3,8).

można z dużą dozą prawdopodobieństwa określić jako związane z krzesaniem ognia, to w przypadku znakomitej większości znalezisk kryteria rozróżnienia „krzesiw” i „szydeł” pozostają dyskusyjne (por. J. ILKJÆR 1993, 265; M. KORDOWSKA, K. KOWALSKA 2018, 58–59). Wydaje się zresztą prawdopodobne, że narzędzia takie, szczególnie podobne do okazów z Dąbka, tj. o smukłej, szpiczasto zakończony części pracującej, mogły pełnić wielorakie funkcje, i zależnie od potrzeby służyć jako szydła, przekłuwacze, rylce, a nawet ostrzałki do noży czy właśnie krzesiwa (M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, 285–286 – tam dalsza literatura). A zatem określenie „szydła” w odniesieniu do tej grupy znalezisk ma w dużej mierze charakter konwencjonalny i nie jest ścisłym opisaniem ich funkcji.

Zabytki interpretowane jako szydła spotykane są zarówno w grobach męskich, jak i kobiecych, w zasadzie przez cały okres trwania kultury przeworskiej (T. DĄBROWSKA 1997, 96–97; W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 118; K. CZARNECKA 2007, 91). Znaleziska z Dąbka datowane są wyłącznie na fazy A_{1b} – A_2 , a towarzyszyły pochówkom mężczyźni, kobiet i dzieci.

4.12. IglY

Na cmentarzysku znaleziono sześć lub siedem igieł. Pięć z nich to okazy żelazne, odkryte w grobach ludności kultury przeworskiej (Tabl. XIII/22:1, XIX/30:1, XXVII/53:5, XXIX/55:4, XXXI/66:3), jeden lub dwa egzemplarze wykonane z brązu znaleziono w grobach kultury wielbarskiej (Tabl. II/3:3, XX/34:2?). Ucha igieł z obiektów 30 i 53 z faz A_{1b} – A_2 uformowano poprzez zwiniecie zakończenia i skucie go z trzonem (typ I), co jest powszechną praktyką w młodszym okresie przedrzymskim (T. DĄBROWSKA 1997, 97). W pozostałych przypadkach otwory zrobiono przebijakiem (typ II). IglY z obiektów 66 (kultura przeworska, faza B_2) i 3 (kultura wielbarska, stadium C_{1b}) mają wzdłuż główek niewielkie bruzdy. Funkcja tych ostatnich jest niejasna, być może ułatwiały wybicie otworu.

4.13. Szpile hakowe

Szpile hakowe znaleziono w dwóch obiektach. Okaz z żelaza o gładkim trzonie odkryto w grobie kultury przeworskiej (Tabl. XXXI/66:2), brązowy egzemplarz tor dowany – w grobie kultury wielbarskiej (Tabl. II/3:4). Przedmioty te stanowiły prawdopodobnie część drewnianych wrzecion (por. J. MAIK 2012, 57–59).

described as items related to lighting fires, for the vast majority of finds, the criteria for distinguishing “fire strikers” and “awls” remain disputable (cf. J. ILKJÆR 1993, 265; M. KORDOWSKA, K. KOWALSKA 2018, 58–59). It is probable that such tools, especially ones resembling the Dąbek specimens, i.e., with a slender, pointed working part, could have served multiple functions and, depending on the need, were used as awls, perforators, burins and even knife sharpeners or indeed fire strikers (M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, 285–286, with further literature). Thus, the name “awls” in relation to this group of finds is mostly conventional and not a strict description of their function.

Artefacts interpreted as awls are found in both male and female graves, basically throughout the entire duration of the Przeworsk culture (T. DĄBROWSKA 1997, 96–97; W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 118; K. CZARNECKA 2007, 91). The Dąbek finds are dated exclusively to phases A_{1b} – A_2 and accompanied the burials of men, women and children.

4.12. Needles

Six or seven needles were found at the cemetery. Five of them are made of iron and were discovered in Przeworsk culture graves (Pls. XIII/22:1, XIX/30:1, XXVII/53:5, XXIX/55:4, XXXI/66:3); one or two bronze specimens were found in Wielbark culture graves (Pls. II/3:3, XX/34:2?). The eyes of the needles from features 30 and 53, from phases A_{1b} – A_2 , were formed by folding the tip and forging it to the shank (type I), which was a common practice in the late pre-Roman period (cf. T. DĄBROWSKA 1997, 97). In the other cases, the holes were made with a punch (type II). The needles from features 66 (Przeworsk culture, phase B_2) and 3 (Wielbark culture, stage C_{1b}) have small grooves along their heads. The function of the latter is unclear; perhaps they facilitated piercing the eye.

4.13. Hook-pins

Hook-pins were found in two features. An iron specimen with a smooth shaft was uncovered in the Przeworsk culture grave (Pl. XXXI/66:2), a spirally twisted, bronze specimen — in the Wielbark culture grave (Pl. II/3:4). The items were probably parts of wooden spindles (cf. J. MAIK 2012, 57–59). This interpretation

Taką interpretację sugeruje także fakt, iż w obu zespołach (i wyłącznie w nich) znaleziono przęśliki.

4.14. Przęśliki

Przęśliki znaleziono w obiektach 3 i 66. Zrobione są z gliny. W pierwszym z nich (kultura wielbarska, stadium C_{1b}) znajdował się okaz dwustożkowy (Tabl. II/3:5). W grobie 66 (kultura przeworska, faza B₂) odkryto dwa małe egzemplarze dwustożkowe i jeden duży, prawie kulisty (Tabl. XXXI/66:9–11). Oba obiekty na podstawie bogatego inwentarza oraz rezultatów analiz antropologicznych można uznać za zawierające pochówki kobiet. Obecność wielu przęślików w jednym zespole jest trudna w interpretacji. Niewykluczone, że – przynajmniej po części – wiąże się ona ze specjalizacją zawodową pochowanych osób (por. J. MAIK 2012, 54).

4.15. Gładziki kamienne

W trzech obiektach kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego – 39, 51 i 55 – odkryto płaskie otoczaki, o długościach ok. 3–5 cm i szerokościach ok. 2,5–3,5 cm (Tabl. XXII/39:4, XXVI/51:5, XXIX/55:5). Okazy z obiektów 39 i 55 mają wyświeconą jedną z powierzchni (wypukłą), a pierwszy z nich nosi też ślady działania ognia w postaci spękań i czarnego przebarwienia. Podobne znaleziska określane są jako gładziki i często uznaje się je za narzędzia służące do polerowania powierzchni naczyń glinianych lub używane w pracach garbarskich (J. KOSTRZEWSKI 1919, 179; J. MARCINIAK 1957, 137; A. KOKOWSKI 1989, 114; J. ANDRZEJOWSKI 1998, 81; M. STASIAK-CYRAN 2016, 78, tabl. CV:8, CVIII:3,4, CX:8; M. KORDOWSKA, K. KOWALSKA 2018, 60). Funkcja tych przedmiotów jest jednak niejasna i niektórzy badacze wstrzymują się przed ich jednoznaczną interpretacją (T. DĄBROWSKA 1997, 98; K. CZARNECKA 2007, 90; E. BOKINIEC 2008, 100). Brak śladów użytkowania na niektórych takich zabytkach – co dotyczy również okazu z obiektu 51 w Dąbku – może budzić wątpliwości, czy na pewno były to narzędzia; ewentualnie, przyjmuje się, że mogły one być wykorzystywane do pracy z materiałami miękkimi, takimi jak skóra (L. GAZDA 2016, 286, tab. 2: nr. 15, 26, 28, 34). Wskazuje się też na możliwość symbolicznego znaczenia obecności otoczek w grobach (por. E. BOKINIEC 2008, 100; J. WOŹNY 2011; G. SZCZUREK, E. PUDEŁKO 2015, 139). Ślady polerowania czytelne na

is also suggested by the fact that both graves (and only those two) also contained spindle whorls.

4.14. Spindle whorls

Spindle whorls were found in features 3 and 66. They are made of clay. Feature 3 (Wielbark culture, stage C_{1b}) contained a biconical specimen (Pl. II/3:5). In grave 66 (Przeworsk culture, phase B₂), two small, biconical whorls and one large, almost spherical specimen were uncovered (Pl. XXXI/66:9–11). Considering their extensive inventories and the results of anthropological analyses, both features can be considered female burials. The presence of many whorls in one grave is difficult to interpret. It cannot be excluded that it is related, at least in part, to the profession of the deceased (see J. MAIK 2012, 54).

4.15. Stone polishers

Flat pebbles, approx. 3–5 cm in length and about 2.5–3.5 cm in width (Pls. XXII/39:4, XXVI/51:5, XXIX/55:5), were discovered in three features from the late pre-Roman period: 39, 51 and 55. The convex surface of the specimens from features 39 and 55 is polished; the artefact from the former feature also bears traces of fire activity in the form of cracks and black discolouration. Similar finds are described as polishers and often interpreted as tools used to polish the surface of pottery or in tanning (J. KOSTRZEWSKI 1919, 179; J. MARCINIAK 1957, 137; A. KOKOWSKI 1989, 114; J. ANDRZEJOWSKI 1998, 81; M. STASIAK-CYRAN 2016, 78, pls. CV:8, CVIII:3,4, CX:8; M. KORDOWSKA, K. KOWALSKA 2018, 60). Nevertheless, the function of these objects is unclear, and some researchers refrain from their unambiguous interpretation (T. DĄBROWSKA 1997, 98; K. CZARNECKA 2007, 90; E. BOKINIEC 2008, 100). The lack of use-wear on some of the artefacts, the Dąbek find from feature 51 included, may raise doubts if they actually were tools; alternatively, it is assumed that they might have been used for working with soft materials, such as leather (L. GAZDA 2016, 286, table 2, nos. 15, 26, 28, 34). Another possibility is that the presence of pebbles in graves had a symbolic meaning (cf. E. BOKINIEC 2008, 100; J. WOŹNY 2011; G. SZCZUREK, E. PUDEŁKO 2015, 139). The traces of polishing visible on two artefacts from Dąbek allow, however, interpreting them

dwóch zabytkach z Dąbka uprawniają jednak do interpretowania ich jako gładziki; trzeci z nich został włączony do tej grupy warunkowo.

Kamiennie gładziki z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich odkrywane są w grobach o kobiecym modelu wyposażenia, co dotyczy też wszystkich trzech znalezisk z Dąbka (por. T. DĄBROWSKA 1997, 98; K. CZARNECKA 2007, 91; E. BOKINIEC 2008, 100). Analiza szczątków kostnych potwierdziła żeńską płć osoby pochowanej w obiekcie 55. Natomiast antropologiczna identyfikacja kości z obiektu 39 jako należących do mężczyzny stoi w sprzeczności z kobiecym charakterem wyposażenia, co należy chyba tłumaczyć ograniczeniami tej metody w odniesieniu do pochówków ciałaopalnych (por. A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015, 241–244, tam wcześniejsza literatura).

4.16. Grzebienie

Fragmenty grzebieni kościanych, przeważnie wykonanych z poroża jelenia, znaleziono w czterech grobach ludności kultury wielbarskiej (obiekty 3, 16, 34, 65). Najstarszą stylistycznie formą jest jednoczęściowy okaz z obiektu 16 o łukowatym uchwycie, zdobionym po jednej stronie rzędem koncentrycznych kółek (Tabl. VII/16:2). Odpowiada on typowi A.I według S. Thomas (1960, 56–61). Grzebienie takie na stanowiskach kultury wielbarskiej spotykane są dość często, zazwyczaj w zespołach z faz B_2/C_1-C_{1a} (A. CIEŚLIŃSKI 2010, 93). Okaz z Dąbka znaleziono razem z bliżej nieokreśloną zapinką z podwiniętą nóżką, należy zatem datować go na stadium C_{1a} .

Pozostałe grzebienie to egzemplarze wielowarstwowe (Tabl. II/3:6, XX/34:3, XXX/65:1). Ze względu na stan zachowania nie jest możliwe odtworzenie ich pierwotnego kształtu. Na Mazowszu i Podlasiu analogiczne przedmioty rejestrowane są w zespołach z całego okresu bytowania tu ludności kultury wielbarskiej, tj. faz B_2/C_1-D .

4.17. Elementy kasetki

W obiekcie 66 z fazy B_2 znaleziono żelazne elementy kasetki. Są to: klucz, sprężyna (rygiel) oraz okucie zamka.

Klucz (Tabl. XXXI/66:4) to egzemplarz o pojedynczym U-kształtnym piórze. Koniec rękojeści jest rozklepany i zwinięty w uszko, przez które przewleczono żelazne kółko. Jest to najpowszechniejsza forma klucza na terenach barbarzyńskiej Europy, datowana na cały okres wpływów rzymskich (A. KOKOWSKI 1997, 23–27, ryc. 18A).

as polishers; the third one has been included in this group conditionally.

Stone polishers from the late pre-Roman and Roman periods are found in graves with female grave goods, which also applies to all three finds from Dąbek (cf. T. DĄBROWSKA 1997, 98; K. CZARNECKA 2007, 91; E. BOKINIEC 2008, 100). The analysis of skeletal remains confirmed that a woman was buried in feature 55. On the other hand, the anthropological determination of the bones from feature 39 as male is contradicted by the feminine nature of the grave goods, which should probably be explained by the limitations of this method in relation to cremation burials (cf. A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015, 241–244, with older literature).

4.16. Combs

Fragments of bone combs, usually made of antler, were found in four graves of the Wielbark culture population (features 3, 16, 34, 65). The stylistically oldest form is the one-piece specimen with an arched back, decorated on one side with a row of concentric circles, from feature 16 (Pl. VII/16:2). It corresponds to type A.I distinguished by S. Thomas (1960, 56–61). Such combs are found quite often at Wielbark culture sites, usually in assemblages from phases B_2/C_1-C_{1a} (A. CIEŚLIŃSKI 2010, 93). The Dąbek specimen was found together with an unspecified brooch with returned foot, therefore, it should be dated to stage C_{1a} . The other combs are composite specimens (Pls. II/3:6, XX/34:3, XXX/65:1). Due to the state of preservation, it is not possible to recreate their original shape. In Mazovia and Podlachia, analogous objects are recorded in assemblages from the entire period of the presence of the Wielbark culture in the region, i.e., phases B_2/C_1-D .

4.17. Casket elements

Iron casket elements were found in feature 66 from phase B_2 . They consist of a key, a spring (bolt) and a lock fitting.

The key (Pl. XXXI/66:4) has a single U-shaped bit. The end of the handle was hammered flat and rolled into a loop through which an iron ring was passed. It is the most common key form in barbarian Europe, dated to the entire Roman period (A. KOKOWSKI 1997, 23–27, fig. 18A).

Sprężyna (Tabl. XXXI/66:5) to typowy dla okresu wpływów rzymskich przedmiot o cylindrycznym czopie i płaskim trzonie. Trzon tej sprężyny jest na końcu zaostroszony, zapewne w celu ułatwienia wbicia go w ściankę bądź wieko pojemnika.

Okucie zamka (Tabl. XXXI/66:6) zrobione jest z – w przybliżeniu – czworokątnej blachy, jeden z krótszych boków jest zaokrąglony. Mocowane było do wieka/ścianki dwoma nitami/gwoździami. Okaz łączy cechy typów: 2 (prostokątne) i 10 (owalne) według klasyfikacji okuc zamków autorstwa A. Kokowskiego (1997, 13, ryc. 6). Oba na obszarze kultury przeworskiej rejestrowane są często. Ten pierwszy był formą długotrwałą, stosowaną przez prawie cały okres wpływów rzymskich, drugim okuwano kasetki najczęściej w stadium B_{2b} (A. KOKOWSKI 1997, 21, 22).

Wyżej omówione elementy tworzyły razem najbardziej powszechny rodzaj metalowego zamka stosowanego na terenach barbarzyńskiej Europy w okresie wpływów rzymskich, określony ostatnio jako typ Siemianice (K. CZARNECKA 2010a, 17; 2017, 142; 2020, 49–79). Pozostałości tak zamykanych kasetek spotykane są licznie na stanowiskach kultury przeworskiej z prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia. Najstarsze z nich pojawiają się tu w zespołach z początku wczesnego okresu wpływów rzymskich (K. CZARNECKA 2006, 287, 288), a najbardziej popularne stają się w jego młodszym odcinku, por. np. Kamieńczyk (T. DĄBROWSKA 1997, 100), Nadkole, stan. 2 (J. ANDRZEJOWSKI 1998, 107, 108). Na podstawie analiz antropologicznych i charakteru inwentarzy przypuszcza się, że w grobach, w których znaleziono elementy kasetek, chowano zazwyczaj dorosłe kobiety¹⁷⁰, raczej o ponadprzeciętnym statusie społecznym (K. CZARNECKA 2020, 310; por. K. SKÓRA 2015, 190, 191).

4.18. Ostroga

W obiekcie 19 znaleziono fragmenty brązowej ostrogi (Ryc. 22:1, Tabl. X/19:1, XXXV:3). Zachowały się z niej: profilowany bodziec przynitowany do ułamka taśmowatego kabłąka oraz część ramienia zakończona haczykowatym zaczepem. Na podstawie tych elementów pełne odtworzenie kształtu przedmiotu jest wykluczone. Fragmenty te są jednak na tyle charakterystyczne, że możliwe jest wskazanie jego bliższych bądź dalszych analogii,

¹⁷⁰ Uwaga ta nie dotyczy grobów barbarzyńskich elit, gdzie drewniane pojemniki rejestrowane są też w przypadku pochówków męczyzn (J. SCHUSTER 2014, 31–33).

The spring (Pl. XXXI/66:5) is an object typical of the Roman period, with a cylindrical plug and flat shaft. The latter is sharpened at the end, probably to make it easier to drive it into a side or lid of a container.

The lock fitting (Pl. XXXI/66:6) is made of approximately quadrilateral sheet metal; one of the shorter sides is rounded. It was attached to the lid/side with two rivets/nails. The specimen combines the features of types: 2 (rectangular) and 10 (oval) in the classification of lock fittings by A. Kokowski (1997, 13, fig. 6). Both are often recorded in the Przeworsk culture area. The former was a long-lasting form, used almost throughout the entire Roman period, while the latter was most often fitted on caskets in stage B_{2b} (A. KOKOWSKI 1997, 21, 22).

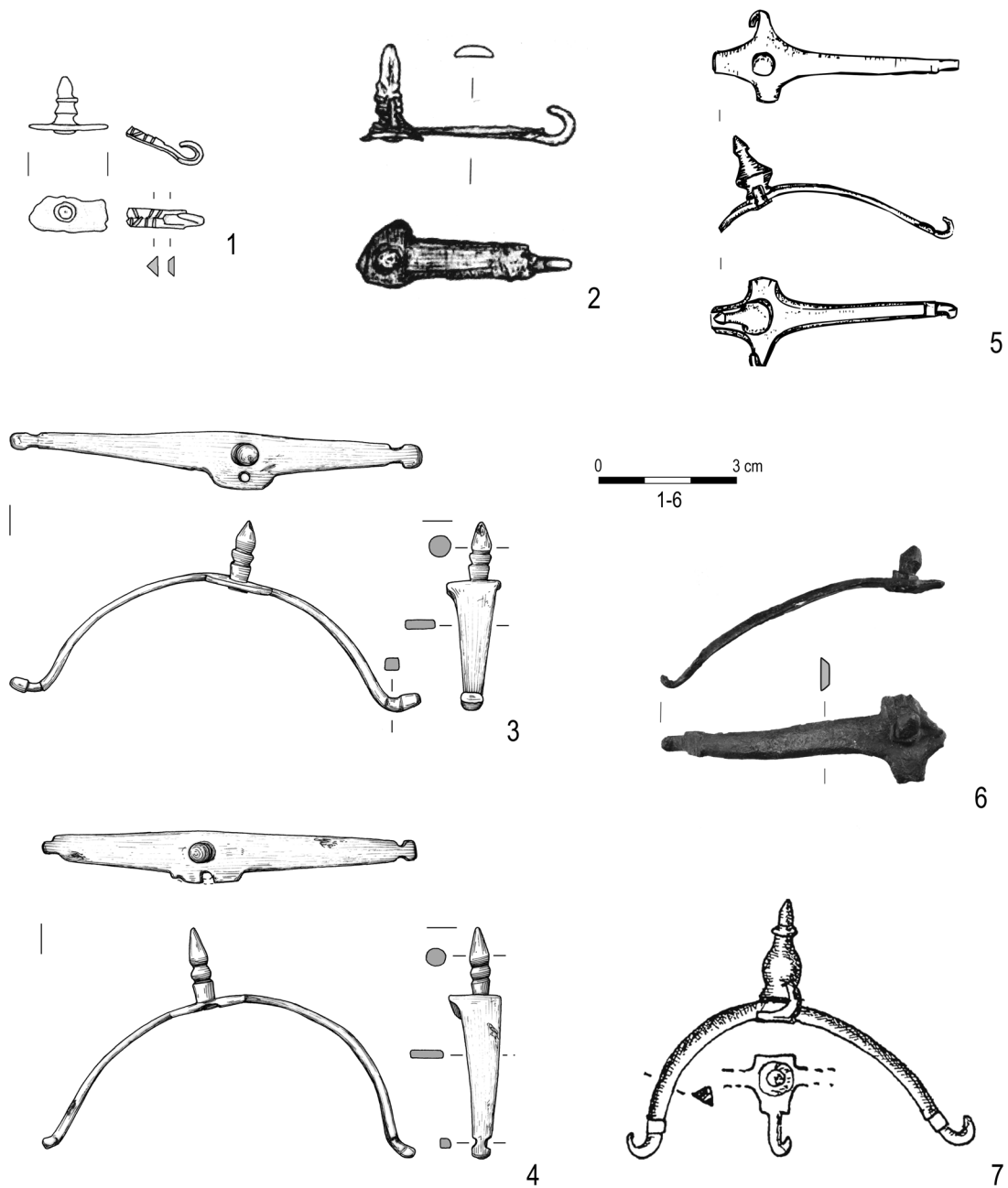
Taken together, the above-discussed elements formed the most common type of a metal lock used in the areas of barbarian Europe during the Roman period, recently distinguished as the Siemianice type (K. CZARNECKA 2010a, 17; 2017, 142; 2020, 49–79). Remains of the caskets that were locked in this manner are found at numerous sites of the Przeworsk culture in right-bank Mazovia and Podlachia. The oldest examples appear there already in assemblages from the beginning of the early Roman period (K. CZARNECKA 2006, 287, 288), while being the most popular in its younger phase; see, for example, Kamieńczyk (T. DĄBROWSKA 1997, 100), Nadkole, site 2 (J. ANDRZEJOWSKI 1998, 107, 108). On the basis of anthropological analyses and the character of grave goods, it is assumed that the graves in which casket elements have been found belonged to adult women,¹⁷⁰ likely of an above-average social status (K. CZARNECKA 2020, 310; cf. K. SKÓRA 2015, 190, 191).

4.18. Spur

Fragments of a bronze spur were found in feature 19 (Fig. 22:1, Pls. X/19:1, XXXV:3). A profiled goad riveted to a fraction of a strip-shaped heel plate and a part of a side with hooked terminal were preserved. It is impossible to recreate the shape of the entire object. The fragments, however, are characteristic enough to make it possible to find its closer or farther analogies and, consequently, try to date it. Similarly shaped elements

¹⁷⁰ This does not apply to the graves of barbarian elites, where wooden containers are observed also in male burials (J. SCHUSTER 2014, 31–33).

Ryc. 22. Brązowe ostrogi z nitowanymi bodźcami i haczykowatymi zaczepami z obszaru kultury wielbarskiej. 1 – Dąbek, obiekt 19; 2 – Spiczyn, znal. luźne; 3, 4 – Weklice, grób 569; 5 – Nowy Targ, grób 458; 6 – Stupsk, grób 10/88; 7 – Bornice, grób 6 (1 – rys. A. Mistewicz; 2 – wg P. ŁUCZKIEWICZ 2009; 3, 4 – wg B. KONTNY, M. NATUNIEWICZ-SEKUŁA 2013; 5 – wg E. FUDZIŃSKA, P. FUDZIŃSKI 2013; 6 – fot./rys. M. Woźniak; 7 – wg A. CIEŚLIŃSKI 2010 [bez skali])

Fig. 22. Bronze riveted spurs with riveted goads and hooked terminals from the area of the Wielbark culture. 1 – Dąbek, feature 19; 2 – Spiczyn, stray find; 3, 4 – Weklice, grave 569; 5 – Nowy Targ, grave 458; 6 – Stupsk, grave 10/88; 7 – Bornice, grave 6 (1 – drawn by A. Mistewicz; 2 – after P. ŁUCZKIEWICZ 2009; 3, 4 – after B. KONTNY, M. NATUNIEWICZ-SEKUŁA 2013; 5 – after E. FUDZIŃSKA, P. FUDZIŃSKI 2013; 6 – photo/drawn by M. Woźniak, 7 – after A. CIEŚLIŃSKI 2010 [not to scale])

a tym samym próba datowania. Podobnie ukształtowane elementy mają niektóre ostrogi grupy VIII według K. Godłowskiego (1970, 8, ryc. 2), wariantu drugiego w ujęciu A. Kokowskiego (1993, 337) czy też typu IX w zaproponowanej ostatnio klasyfikacji znalezisk z terenów kultury

are present in spurs of group VIII distinguished by K. Godłowski (1970, 8, fig. 2), the second variant identified by A. Kokowski (1993, 337) and type IX in a recently proposed classification of the finds from the Wielbark culture areas (E. SMÓŁKA 2014, 50, fig. 1). Parallels can

wielbarskiej (E. SMÓŁKA 2014, 50, ryc. 1). Paralele można znaleźć też wśród form nitowanych typu Leuna (U. GIESLER 1978, 54, ryc. 21). Z obszaru kultury wielbarskiej znamy ostrogi nawiązujące do ww. typów (Ryc. 22). Różnią się one między sobą detalami: bodziec jest mniej lub bardziej pękaty, ramiona są sztabkowate lub taśmowate, nad bodźcem znajduje się haczyk, otwór lub kabłąk w tym miejscu jest tylko poszerzony. Najbardziej zbliżone do ostrogi z Dąbka zdają się być okazy ze Spiczyna, znal. luźne (Ryc. 22:2; P. ŁUCZKIEWICZ 2009, 173, ryc. 2:5) i Weklic, grób 569 (Ryc. 22:3,4; B. KONTNY, M. NATUNIEWICZ-SEKUŁA 2013, 14, tabl. IV:1,2). Podobne są też egzemplarze z Nowego Targu, grób 458 (Ryc. 22:5; E. FUDZIŃSKA, P. FUDZIŃSKI 2013, 123, tabl. LXXX/458:3), Bornic, grób 6 (Ryc. 22:7; por. A. CIEŚLIŃSKI 2010, 229, tabl. 57/6:8), oraz z oddalonego o około 3 km na wschód od Dąbka Stupsk, grób 10/88 (Ryc. 22:6; zbiory MZZ, nr inw. MZZ/A/1199; por. A. GRZYMKOWSKI 1996, 177; 2015, 58–59 z ryc.). Większość z nich (Weklice, Nowy Targ, Bornice, Spiczyn) to okazy późne, odnoszone zazwyczaj do schyłku okresu wpływów rzymskich bądź początku okresu wędrówek ludów. W tych samym ramach chronologicznych można umieszczać też chyba okaz ze Stupsk. Znalezione go m.in. z małymi, brązowymi nożycami i nożykiem oraz sprzączką o jednodelnej, owalnej ramie, typu H 1 według R. Madydy-Legutko (1987, 61)¹⁷¹. Miniatury nożyc z terenów kultury wielbarskiej datowane są głównie na fazę C₃–D, rzadziej wcześniej (I. FLORKIEWICZ 2011, 332–334, tabl. 1). Dość rzadko rejestrowane na stanowiskach wielbarskich sprzączki typu H 1 znane są głównie z zespołów z faz B₂–C₂ (R. Madyda-Legutko 1987, 61), w fazie C₃–D spotykane są wyjątkowo (por. Modła, grób 113, ze sprzączkami H 1 i H 27/28 – J. ANDRZEJOWSKI 2009, 142, tabl. 3.62/133:1).

Datowanie egzemplarza z Dąbka na podstawie szczerkowo zachowanych zabytków mu towarzyszących jest trudne. Stąd też należy oprzeć się na chronologii podanych wyżej analogii i umieszczać omawiany zespół w ramach fazy C₃–D, ewentualnie jej przełomu z fazą C₂. Na to ostatnie może wskazywać odkryty w zespole kawałek brązowej, facetowanej sztabki, będącej najpewniej ułamkiem ramy sprzączki grupy D według R. Madydy-Legutko (1987, 24–37). Sprzączki tej grupy na terenie Mazowsza i Podlasia wyszły w zasadzie z użycia z końcem fazy C₂ (M. WOŹNIAK 2015, 324).

also be found among riveted forms of the Leuna type (U. GIESLER 1978, 54, fig. 21). From the area of the Wielbark culture, we know spurs resembling the above-mentioned types (Fig. 22). They differ in detail: the goad is bulky to varying degrees; the sides are rod- or strip-like; there is a hook or an eye above the goad, or the heel plate is only widened in this place. The specimens from Spiczyn, stray finds (Fig. 22:2; P. ŁUCZKIEWICZ 2009, 173, fig. 2:5), and Weklice, grave 569 (Fig. 22:3,4; B. KONTNY, M. NATUNIEWICZ-SEKUŁA 2013, 14, pl. IV:1,2) seem to be the most similar. There is also some resemblance to the spurs from Nowy Targ, grave 458 (Fig. 22:5; E. FUDZIŃSKA, P. FUDZIŃSKI 2013, 123, pl. LXXX/458:3), Bornice, grave 6 (Fig. 22:7; cf. A. CIEŚLIŃSKI 2010, 229, pl. 57/6:8), and Stupsk, about 3 km to the east from Dąbek, grave 10/88 (Fig. 22:6; MZZ collection, inv. no. MZZ/A/1199; cf. A. GRZYMKOWSKI 1996, 177; 2015, 58–59 with figure). Most of them (Weklice, Nowy Targ, Bornice, Spiczyn) are of late chronology, usually associated with the end of the Roman period or the beginning of the Migration period. The Stupsk specimen probably may also be dated in the same manner. It was found with, among others, small, bronze shears, a knife and a buckle with a one-piece, oval frame of type H 1 distinguished by R. Madyda-Legutko (1987, 61)¹⁷¹. Shear miniatures from the Wielbark culture are dated mainly to phase C₃–D, less often to an earlier period (I. FLORKIEWICZ 2011, 332–334, table 1). Buckles of type H 1, quite rarely registered at Wielbark culture sites, are known mainly from assemblages dated to phases B₂–C₂ (R. Madyda-Legutko 1987, 61); they are very rare in phase C₃–D (cf. Modła, grave 113 with H 1 and H 27/28 buckles — J. ANDRZEJOWSKI 2009, 142, pl. 3.62/133:1).

Dating the Dąbek spur on the basis of the partially preserved accompanying artefacts is difficult. This is why the chronology of the analogies given above should be used as reference and the specimen in question dated to phase C₃–D, or possibly the transition from phase C₂. The latter may be indicated by a piece of a faceted, bronze bar found in the grave, which is probably a frame fragment of a buckle of group D distinguished by R. Madyda-Legutko (1987, 24–37). The buckles of this group in Mazovia and Podlachia were basically out of use at the end of phase C₂ (M. WOŹNIAK 2015, 324).

Spurs are traditionally seen as part of the warrior's gear (see K. SKÓRA 2008). Their finds from the areas of

171 Zbiory MZZ, nr inw. MZZ/A/1199.

171 MZZ collection, inv. no. MZZ/A/1199.

Ostrogi uznawane są tradycyjnie za część rynsztunku wojownika (por. K. SKÓRA 2008). Ich znaleziska z terenów prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia (jak i w ogóle kultury wielbarskiej) nie są częste, jednak na tyle liczne¹⁷², iż należy przyjąć, że podczas praktyk funeralnych nie były objęte tabu, w przeciwieństwie do ściśle rozumianego uzbrojenia¹⁷³. Trudno jednak ocenić, w jakim stopniu liczba okazów znalezionych w grobach odzwierciedla rzeczywiste ich użytkowanie przez populację kultury wielbarskiej. Na poszczególnych cmentarzyskach liczba grobów z ostrogami ogranicza się bowiem do jednego lub dwóch zespołów, a na części większych nekropoli (np. Brudnice, Cecele) nie ma ich wcale. Znaleziska z bliskich kulturowo terenów innych ugrupowań tzw. gockiego kręgu kulturowego (kultur czerniachowskiej i Sântana de Mureș), z których znaczna część pochodzi z osad (B.V. MAGOMEDOV, M.E. LEVADA 1996, 310, 311, 313–319, ryc. 8; E. SCHULTZE, M.V. LYUBICHEV 2017, 284, ryc. 11, 12), wskazują, że przedmioty te były używane powszechniej, niż można sądzić po inventarzach grobowych. Niewykluczone więc, że podobnie było i na obszarze prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia. Weryfikację tej tezy uniemożliwia jednak słaby stan rozpoznania lokalnych osad kultury wielbarskiej.

4.19. Mosiężne naczynko lub pokrywka

W obiekcie 26 (grób kultury wielbarskiej datowany na fazy B₂/C₁–C₂) znaleziono fragment mosiężnego zażytku o kolistej podstawie, średnicy około 7 cm, z cylindrycznymi ściankami wysokości 1,5 cm, o lekko pogrubionej krawędzi (Ryc. 23:1, Tabl. XV/26:1, XXXV:7).

172 Pomijając okaz z Dąbka odkryto je na 13 cmentarzyskach: Dmochy-Rodzonki, znal. luźne (J. JASKANIS 1975, 131, ryc. 4:c), Drozdowo, groby 22 i 26 (J. PYRGAŁA 1974, 240, 242, ryc. 10:c, 14:f), Goździk, znal. luźne (A. NIEWĘGŁOWSKI 1984, 145, ryc. 10:12), Grochy Stare, kurhan IV (K. RUSIN 1999, 226, 227, ryc. 8:j), Jartypory, grób 394 (J. ANDRZEJOWSKI, T. RAKOWSKI, K. WATEMBORSKA 2011, 51, ryc. 3:1,2), Jasionowa Dolina, kurhan 7 (J. JASKANIS 2012, 73, tabl. 40:1), Kołożąb, grób 264 (I. TOMASZEWSKA 1988, 109, ryc. 5:1), Nadkole, stan. 1, grób 38 (J. ANDRZEJOWSKI, A. ŻÓRAWSKA 2002, 38, tabl. XIV/38:3), Niedanowo, grób 595 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 102, tabl. CCX/595:2,3), Przeradowo, znal. luźne (R. PROCHOWICZ 2018, 532–534, ryc. 1:3–5), Siemiątkowo, grób 9/83 (J. ANDRZEJOWSKI, T. RAKOWSKI, K. WATEMBORSKA 2011, 49), Stupsk, grób 10/88 (A. GRZYMKOWSKI 2015, 58–59 z ryc.).

173 Z podobnym zjawiskiem mamy do czynienia w przypadku praktyk funeralnych ludności kultury przeworskiej zamieszkującej północne Mazowsze we wczesnym okresie wpływów rzymskich.

right-bank Mazovia and Podlachia (as well as the Wielbark culture in general) are not frequent, but numerous enough¹⁷² to assume that during funerary practices, spurs were not taboo unlike the strictly understood weaponry.¹⁷³ However, it is difficult to assess to what extent the number of specimens found in graves reflects their actual use by the Wielbark culture population. There are no more than one or two graves with spurs at individual cemeteries and, at some of the larger ones (e.g., Brudnice, Cecele), there are no such graves at all. The finds from culturally close areas of other groups of the so-called Gothic cultural circle (Chernyakhov and Sântana de Mureș cultures), a significant number of which were discovered at settlements (B.V. MAGOMEDOV, M.E. LEVADA 1996, 310, 311, 313–319, fig. 8; E. SCHULTZE, M.V. LYUBICHEV 2017, 284, figs. 11, 12) indicate that such items were used more commonly than it can be assumed on the basis of grave contents. Therefore, it is possible that the same was true in the area of right-bank Mazovia and Podlachia. However, the verification of this thesis is prevented by the poor state of research on the local settlements of the Wielbark culture.

4.19. Brass vessel or lid

A fragment of a brass artefact with a circular base, diameter of approx. 7 cm, 1.5-cm-high cylindrical walls and slightly thickened lip (Fig. 23:1, Pls. XV/26:1, XXXV:7) was found in feature 26 (Wielbark culture grave, dated to the phases B₂/C₁–C₂). The object was cast and then

172 Not counting the Dąbek specimen, they were found at 13 cemeteries: Dmochy-Rodzonki, stray find (J. JASKANIS 1975, 131, fig. 4:c), Drozdowo, graves 22 and 26 (J. PYRGAŁA 1974, 240, 242, figs. 10:c, 14:f), Goździk, stray find (A. NIEWĘGŁOWSKI 1984, 145, fig. 10:12), Grochy Stare, barrow IV (K. RUSIN 1999, 226, 227, fig. 8:j), Jartypory, grave 394 (J. ANDRZEJOWSKI, T. RAKOWSKI, K. WATEMBORSKA 2011, 51, fig. 3:1,2), Jasionowa Dolina, barrow 7 (J. JASKANIS 2012, 73, pl. 40:1), Kołożąb, grave 264 (I. TOMASZEWSKA 1988, 109, fig. 5:1), Nadkole, site 1, grave 38 (J. ANDRZEJOWSKI, A. ŻÓRAWSKA, 2002, 38, pl. XIV/38:3), Niedanowo, grave 595 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 102, pl. CCX/595:2,3), Przeradowo, stray find (R. PROCHOWICZ 2018, 532–534, fig. 1:3–5), Siemiątkowo, grave 9/83 (J. ANDRZEJOWSKI, T. RAKOWSKI, K. WATEMBORSKA 2011, 49), Stupsk, grave 10/88 (A. GRZYMKOWSKI 2015, 58–59 with fig.).

173 A similar phenomenon can be observed in the funerary practices of the Przeworsk culture population inhabiting northern Mazovia in the early Roman period.

Przedmiot wykonano zapewne w technice odlewu, a wykończono na tokarce, co sugerują dookólne bruzdy znajdujące się na podstawie i ściankach (por. S. MUSTAŢĂ 2017, 80, 81). Metoda sporządzenia wyrobu świadczy, że jest on produktem rzymskim. Stan zachowania i nietypowa forma przedmiotu utrudniają jednak określenie jego pierwotnej funkcji¹⁷⁴. Przypomina on nieco wczesnorzymskie niskie talerze o pionowych (cylindrycznych) ściankach, typu 115 według H.J. Eggersa (1951), które znamy m.in. z grobu I/1841 w Hagenow w Meklemburgii (H.-U. VOSS, M. ERDRICH 1998, 56, tabl. IX:2) czy z Hoby na wyspie Lolland w Danii (U. LUND HANSEN 1987, 51, ryc. 129). Jest od nich jednak wielokrotnie mniejszy, brak mu też charakterystycznej dla tych naczyń, dolutowanej pierścieniowatej stopki. Większe gabaryty od okazu z Dąbka mają również – przypominające go kształtem – misy późnorzymskie. Zazwyczaj też cechują się one odmiennie ukształtowanym wylewem, który jest dość szeroki i ustawiony mniej lub bardziej prostopadle do ścianek naczynia (por. É. BÓNIS 1983, 111, 113, 114, ryc. 14:1–3, 16:1–3; E. KÜNZL 1993, 60, tabl. 18:NE24,NE24a; R. GOTTSCHALK 2009, 259, tabl. 36/25:16).

Brak dobrych analogii dla omawianego zabytku wśród metalowych mis i talerzy nakazuje wziąć pod uwagę inną możliwość jego interpretacji. Zbliżony kształt i rozmiary mają pokrywki niektórych rzymskich *pyxides* (Ryc. 23)¹⁷⁵. Te niewielkie metalowe, kościane, szklane, drewniane lub ceramiczne naczynka w formie zamykanych – najczęściej cylindrycznych – puszek były szeroko rozpowszechnione w świecie śródziemnomorskim (E. WAMERS 2003, 620).

finished using a lathe, as suggested by circumferential grooves on the base and walls (cf. S. MUSTAŢĂ 2017, 80, 81). The method of manufacture indicates its Roman provenance. The state of preservation and the atypical form make it difficult to determine the original function of the artefact.¹⁷⁴ It slightly resembles low, early Roman plates with vertical (cylindrical) walls of type 115 distinguished by H.J. Eggers (1951), known, e.g., from grave I/1841 at Hagenow in Mecklenburg (H.-U. VOSS, M. ERDRICH 1998, 56, pl. IX:2) and from Hoby on the island of Lolland in Denmark (U. LUND HANSEN 1987, 51, fig. 129); however, it is significantly smaller. It also lacks the characteristic, soldered-on ring-shaped foot. Late Roman bowls, despite their similar shape, are likewise larger than the Dąbek specimen. They usually have differently shaped rims, which are fairly wide and more or less perpendicular to the walls of the vessel (É. BÓNIS 1983, 111, 113, 114, figs. 14:1–3, 16:1–3; E. KÜNZL 1993, 60, pl. 18:NE24,NE24a; R. GOTTSCHALK 2009, 259, pl. 36/25:16).

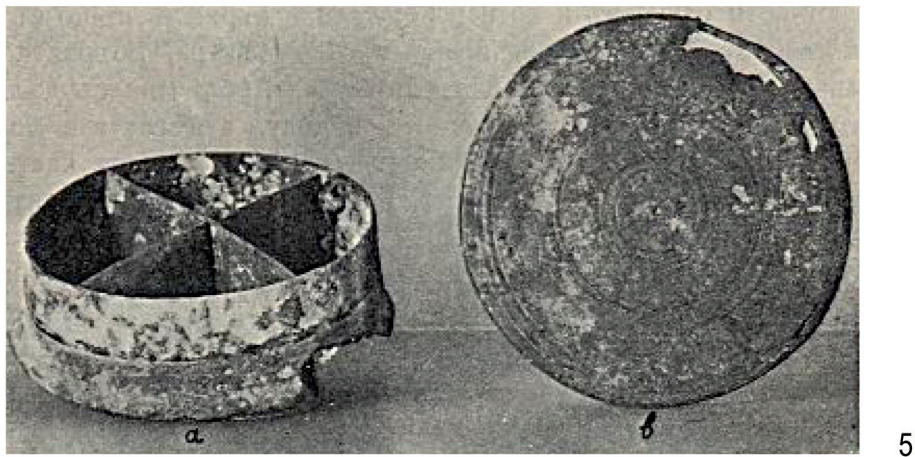
The lack of metal plates or bowls analogous to the artefact under discussion necessitates considering another interpretation. Similar in shape and size are lids of some Roman *pyxides* (Fig. 23)¹⁷⁵. Those small, metal, bone, glass, wooden or ceramic vessels in the form of closable – usually cylindrical – canisters were common in the Mediterranean region (E. WAMERS 2003, 620). They were used to store cosmetics, medicine, small toiletries as well as other tiny objects as per the owner's needs. None of the specimens known, however, had such strongly accentuated lip as the artefact from Dąbek.

174 Za cenne uwagi odnośnie do jego interpretacji dziękujemy: Panu dr. hab. Marcinowi Biborskiemu (IA UJ), Pani dr. hab. Katarzynie Czarneckiej (PMA), Panu dr. hab. Bartoszowi Kontnemu, prof. UW (WA UW), Pani dr. Suzanie Matešić (Deutsche Limeskommission), Panu dr. Christianowi Miksowi (Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz) oraz dr. Richardowi Petrovskiemu.

175 Нр. Гърчиново, обwód Търговиште (Гърчиново, обл. Търговище), България (G.I. KACAROV' 1935, 60, рс. 44); Krefeld-Gellep, Kr. Krefeld, Niemcy, гроб 3922 (R. PIRLING, M. SIEPEN, CH. REICHMANN 2006, 310, tabl. 49:14); Morlungo, region Wenecja Euganejska, Włochy (S. BONOMI 1984, 100, tabl. 4:27); Skutare, obwód Płowdiw (Скутаре, обл. ПЛОВДИВ), България (N. KIROVA 2010, 215, tabl. XII:Г1.3.151); Titz, Kr. Düren, Niemcy (TH. KRÜGER 1994, 253, рс. 1, 2); miejscowość nieznana, zbiory Staatliche Antikensammlungen und Glyptothek (SAuG) w Monachium, nr inw. NI 4424 (za udostępnienie fotografii zabytku i możliwość jej publikacji dziękujemy Panu dr. Jörgowi Gebauerowi z SAuG).

174 For the valuable remarks concerning the interpretation of the vessel, we would like to thank dr. hab. Marcin Biborski (IA UJ), dr. hab. Katarzyna Czarnecka (PMA), dr. hab. Bartosz Kontny, professor of the University of Warsaw (WA UW), Dr. Suzana Matešić (Deutsche Limeskommission), Dr. Christian Miks (Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz) and Dr. Richard Petrovsky.

175 E.g., Garchinovo, Targovishte Province (Гърчиново, обл. Търговище), Bulgaria (G.I. KACAROV' 1935, 60, fig. 44), Krefeld-Gellep, Kreis Krefeld, Germany, grave 3922 (R. PIRLING, M. SIEPEN, CH. REICHMANN 2006, 310, pl. 49:14), Morlungo, region Veneto, Italy (S. BONOMI 1984, 100, pl. 4:27), Skutare, Plovdiv Province (Скутаре, обл. ПЛОВДИВ), Bulgaria (N. KIROVA 2010, 215, pl. XII:Г1.3.151), Titz, Kreis Düren, Germany (TH. KRÜGER 1994, 253, pls. 1, 2), location unknown, collection of Staatliche Antikensammlungen und Glyptothek (SAuG) in Munich, inv. no. NI 4424 (for sharing a photo of this artefact and the permission to publish it we thank Dr. Jörg Gebauer from SAuG).

Ryc. 23. Rzymskie *pyxides* z pokrywkami przypominającymi mosiężne naczynko z Dąbka. 1 – Dąbek, obiekt 26; 2 – Titz; 3 – miejsc. nieznaną; 4 – Krefeld-Gellep, grób 3922; 5 – Gyrčinowo (1 – fot. M. Bogacki; 2 – wg TH. KRÜGER 1994; 3 – zbiory SAuG, fot. R. Kühling; 4 – wg R. PIRLING, M. SIEPEN, CH. REICHMANN 2006; 5 – wg G.I. KACAROV' 1935)

Fig. 23. Roman *pyxides* with lids resembling the brass vessel from Dąbka. 1 – Dąbek, feature 26; 2 – Titz; 3 – location unknown; 4 – Krefeld-Gellep, grave 3922; 5 – Garchinowo (1 – photo by M. Bogacki; 2 – after TH. KRÜGER 1994; 3 – SAuG collection, photo by R. Kühling; 4 – after R. PIRLING, M. SIEPEN, CH. REICHMANN 2006; 5 – after G.I. KACAROV' 1935)

Służyły do przechowywania kosmetyków, medykamentów, drobnych przyborów toaletowych, a zapewne też i innych niewielkich przedmiotów, według uznania właściciela. Żaden ze znanych nam okazów nie miał co prawda tak wyraźnie zaakcentowanej górnej krawędzi ścianek, jak zabytek z Dąbka. Niemniej stanowią one najlepsze znane nam analogie do tego typu przedmiotów. Stąd też wydaje się bardziej prawdopodobne, iż zabytek z Dąbka pierwotnie był elementem (pokrywką) niewielkiego pojemnika niż miniaturową miseczką czy talerzykiem. W tym miejscu warto przypomnieć, że w młodszym okresie wpływów rzymskich – a tak datowany jest obiekt 26 z Dąbka – mieszkańcy Barbaricum używali rozmaitych puźderek wykonanych przez miejscowych rzemieślników. Ich genezy najczęściej upatruje się w chęci naśladowania rzymskich *pyxides* (K. CZARNECKA 2010b, 232). Bardzo możliwe, że na tereny barbarzyńskie napływały też ich domniemane rzymskie pierwowzory¹⁷⁶. Wśród ludności kultury wielbarskiej różnorakie pojemniki były stosunkowo popularne; znamy je też z północnego Mazowsza, z grobu 956 w Brudnicach (A. SZELA 2018b, 290, ryc. 1:2). Występują one zazwyczaj w zespołach z faz C_{1b}–C₂ (K. CZARNECKA 2010b, 233, 234). Niewykluczone więc, że jeden z rzymskich oryginałów był w posiadaniu osoby pochowanej na cmentarzysku w Dąbku.

Importowane z prowincji rzymskich metalowe naczynia rejestrowane są na obszarach leżących na wschód od środkowej Wisły wyjątkowo rzadko (por. J. WIELOWIEJSKI 1986; R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 32, 33, mapa 34). Tworzą one zróżnicowany zbiór, obejmujący w większości formy powszechnie spotykane na terenach Barbaricum w młodszym okresie wpływów rzymskich, jak misy, wiadra czy czerpaki/cedzidla. Wyjątkami są: zrobiony z dwóch emaliowanych pucharków pojemniczek, odkryty w Jartyporach na Podlasiu (J. ANDRZEJOWSKI, T. RAKOWSKI 2016), oraz pokrywka, ewentualnie naczynko z Dąbka. Brak możliwości jednoznacznego określenia pierwotnej funkcji omawianego przedmiotu utrudnia wskazanie miejsca jego powstania. W tym przypadku pomocne są jednak rezultaty analizy składu fizyko-chemicznego surowca, z którego go wykonano (Aneks 5). W II–III w., a w tym przedziale czasowym mieści się datowanie zespołu z Dąbka, mosiądz miał być charakterystyczny przede wszystkim dla manufaktur wschodniogalijskich i nadreńskich (J. GORECKI 2000, 460).

176 Niewielki fragment opracowanego na tokarce brązowego naczynia, o średnicy 7,7 cm, interpretowanego jako pokrywka od *pyxis*, odkryto na późnorzymskiej osadzie w Klein Köris, Lkr. Dahme-Spreewald w Brandenburgii (R. LASER, H.-U. VOSS 1994, 33, tabl. 9:6).

Nevertheless, the aforementioned examples are best known analogies for the Dąbek find. Therefore, it seems more likely that the object from Dąbek was originally an element (a lid) of a small container rather than a miniature bowl or plate. It is worth mentioning that the inhabitants of Barbaricum in the younger Roman period (which is how feature 26 from Dąbek is dated) used various holders made by the local craftsmen. Their origin is usually seen in the desire to imitate Roman *pyxides* (K. CZARNECKA 2010b, 232). An inflow of their assumed Roman prototypes to the barbarian lands is also a possibility.¹⁷⁶ Various containers were relatively popular among the Wielbark culture population; they are known, e.g., from northern Mazovia, grave 956 at Brudnice (A. SZELA 2018b, 290, fig. 1:2). They also appear in assemblages from phases C_{1b}–C₂ (K. CZARNECKA 2010b, 233, 234). It is then possible that the individual buried at the Dąbek cemetery owned one of the Roman originals.

Metal vessels imported from the Roman provinces are very rarely recorded in the areas to the east from the Middle Vistula (cf. J. WIELOWIEJSKI 1986; R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 32, 33, map 34). They constitute a varied group, composed mostly of forms encountered in Barbaricum in the younger Roman period, such as bowls, pails and dippers/strainers. Exceptions include a small container made from two enamelled beakers, discovered at Jartypory in Podlachia (J. ANDRZEJOWSKI, T. RAKOWSKI 2016), and the specimen described herein. The inability to determine the original function of the Dąbek artefact impedes the possibility to determine its place of manufacture. In this case, analyses of the physico-chemical composition of the raw material of which it was made proved helpful (Appendix 5). During the 2nd–3rd centuries, and the dating of the assemblage from Dąbek falls within this period, brass was supposed to be characteristic mostly of the workshops in eastern Gaul and the Rhine region (J. GORECKI 2000, 460).

176 A small fragment of a bronze vessel worked on a lathe, measuring 7.7 cm in diameter, interpreted as a *pyxis* lid, was discovered at a late Roman settlement at Klein Köris, Lkr. Dahme-Spreewald in Brandenburg (R. LASER, H.-U. VOSS 1994, 33, pl. 9:6).

4.20. Inne zabytki metalowe

Z obiektu 51 (kultura przeworska, stadium A_{1b} lub raczej A_{2a}) pochodzą pozostałości bliżej nieokreślonego przedmiotu (przedmiotów?) w postaci dwóch skorodowanych fragmentów żelaznego cienkiego trzpienia o długościach 3 cm i 4,1 cm, i przekroju zbliżonym do kolistego (Tabl. XXVI/51:4).

W obiekcie 7 (kultura przeworska, faza B₂) znaleziono fragment łukowato wygiętej żelaznej blaszki o nieokreślonej funkcji (Tabl. III/7:3). Nadtopiona blaszka brązowa, zdobiona na jednej z powierzchni ornamentem tzw. wilczych zębów lub linii zygzakowatej o tzw. ściegu wibrującym (Tabl. X/19:3), pochodzi też z obiektu 19 (kultura wielbarska, faza C₂/C₃-D).

4.21. Naczynia gliniane

Wśród ceramiki odkrytej na stanowisku można wyróżnić pozostałości blisko półtorej setki naczyń, zwykle reprezentowanych tylko w postaci mniejszych lub większych fragmentów; dużo rzadziej spotykane są okazy zachowane w całości lub niemal kompletnie. Z wyjątkiem ceramiki wczesnośredniowiecznej, omówionej osobno (Aneks 1), a także dwóch fragmentów pochodzących z obiektów 63 i 67, które hipotetycznie można łączyć z kulturą wielbarską, były to naczynia ręcznie lepiące.

Najstarszy horyzont użytkowania stanowiska reprezentują nieliczne ułamki ceramiki przypuszczalnie pochodzące z wczesnej epoki żelaza, a odkryte zwykle na złożu wtórnym. Wystąpiły one w siedmiu obiektach datowanych na młodszy okres przedrzymski, ewentualnie na późny okres wpływów rzymskich / wczesny okres wędrówek ludów (Plan 3). Jedynie w przypadku obiektu 48 fragmenty takie stanowiły całość inwentarza, stąd domniemanie o jego wczesnożelaznej metryce. Są to przeważnie drobne, niecharakterystyczne ułamki, zwykle o chropowatej powierzchni, choć odnotowano też obecność partii przykrawędnych oraz brzuśców zdobionych liniami rytymi (Tabl. XXI/42:5, XXIV/48:1). Stan ich zachowania utrudnia identyfikację kulturowo-chronologiczną, ale podobna ceramika znana jest m.in. z północnomazowieckich stanowisk kultury kurhanów zachodniobałtyjskich (por. Ł. OKULICZ 1970, tabl. I-III, V-VIII; M.J. HOFFMANN 1999, tabl. CXXXIV:14-17, CXXXV:16-18; A. WALUŚ 2014, tabl. XIV:3,4, XXIX:1,2, XXXVI:1,2).

4.20. Other metal artefacts

From feature 51, dated to stage A_{1b} or rather A_{2a}, come the remains of an unspecified object (objects?) in the form of two corroded fragments of a thin iron pin, with a length of 3 cm and 4.1 cm, and a roughly circular cross-section (Pl. XXVI/51:4).

A fragment of an arched iron sheet (Pl. III/7:3) of an unspecified function was found in feature 7 (Przeworsk culture, phase B₂). A melted bronze sheet decorated with an ornament of so-called wolf teeth or *tremolo* on one of its surfaces (Pl. X/19:3) comes from feature 19 (Wielbark culture, phase C₂/C₃-D).

4.21. Pottery

The remains of almost one hundred and fifty vessels can be identified among the pottery uncovered at the site. They are usually represented only in the form of larger or smaller fragments; specimens preserved in their entirety or almost intact are encountered a lot less often. With the exception of the early medieval pottery, discussed separately (Appendix 1), and two sherds from features 63 and 67 that can hypothetically be attributed to the Wielbark culture, all the vessels were made by hand.

The earliest occupation horizon of the site is represented by scarce potsherds, probably from the Early Iron Age, usually found in secondary contexts. They occurred in seven features, dated to the late pre-Roman period or to the late Roman period / early Migration period (Plan 3). The sherds constituted the entirety of the grave goods only in the case of feature 48, thus, the assumption of its Early Iron Age chronology. Mostly, they are small, nondescript fragments, usually with roughened surface, although rim sherds as well as body parts decorated with grooved lines have also been observed (Pls. XXI/42:5, XXIV/48:1). Their state of preservation makes their cultural and chronological identification difficult, but similar pottery is known from the northern Mazovian sites of the West Balt Barrow culture, among others (cf. Ł. OKULICZ 1970, pls. I-III, V-VIII; M.J. HOFFMANN 1999, pls. CXXXIV:14-17, CXXXV:16-18; A. WALUŚ 2014, pls. XIV:3,4, XXIX:1,2, XXXVI:1,2).

Kultura przeworska – młodszy okres przedrzymski

Właściwa identyfikacja formalna naczyń z „przedrzymskiego” horyzontu funkcjonowania nekropoli jest utrudniona z powodu fragmentarycznego stanu zachowania wielu egzemplarzy oraz ich silnego przepalenia, które skutkowało deformacją kształtów. Niemniej w znakomitej większości są to naczynia typowe dla tzw. pierwszej fazy ceramicznej kultury przeworskiej (T. DĄBROWSKA 1988, 28–30, tabl. I–IV). Charakterystyczną cechą większości naczyń tego stylu ceramicznego są silnie pogrubione i facetowane wylewy. Dla ich opisu powszechnie stosowany jest schemat autorstwa T. Dąbrowskiej (1973, 499, tabl. LIII; 1988, 15, ryc. 1; 1997, 101), która wyróżniła w tym celu warianty „a” i „b”, różniące się liczbą krawędzi powstałych po zewnętrznej stronie wylewu w efekcie facetowania. Pierwszy z wariantów miał się cechować facetowaniem „wielokrotnym” (kilka krawędzi), a drugi – „ostrym” (jedna krawędź). Z uwagi jednak na problemy z rozróżnieniem obu wariantów w praktyce, a także na jego małą przydatność w dalszych analizach, wspomniana autorka ostatecznie zarzuciła stosowanie tego schematu (T. DĄBROWSKA 2008, 65). W niniejszym opracowaniu zaproponowaliśmy więc inne kryteria podziału wylewów, oparte na proporcji ich szerokości i wysokości, a także na obecności lub braku wyraźnych krawędzi facetowania od strony zewnętrznej¹⁷⁷ (niezależnie od ich liczby):

- wariant A.1: wylew spłaszczony, szerszy niż wyższy, zwykle zorientowany horyzontalnie, rzadziej lekko ukośny; profilowanie o wyraźnych krawędziach od strony zewnętrznej (np. Tabl. IV/8:1,4, VIII/13:5,6, XIV/23:1, XVI/27:10, XVIII/29:3,4, XIX/30:3,6)¹⁷⁸;
- wariant A.2: wylew ukształtowany jw., ale bez wyraźnych krawędzi od strony zewnętrznej (np. Tabl. V/11:5,6, VII/12:1,3, XII/20:5,6);
- wariant B.1: wylew masywny, o szerokości zbliżonej do wysokości; profilowanie o wyraźnych krawędziach od strony zewnętrznej (np. Tabl. VII/12:2, XIII/22:3, XVII/27:9, XXI/42:4);
- wariant B.2: wylew ukształtowany jw., ale bez wyraźnych krawędzi od strony zewnętrznej (np. Tabl. XII/20:8, XXIII/41:2).

W przypadku wylewów silnie uszkodzonych lub zdeformowanych w wyniku przepalenia nie było możliwe

Przeworsk culture — late pre-Roman period

The correct formal identification of the vessels from the “pre-Roman” horizon of the cemetery’s use is difficult, as many specimens are preserved fragmentarily and heavily burnt, which resulted in the deformation of their shape. Nonetheless, the vast majority of the vessels are typical of the so-called Przeworsk culture first ceramic phase (T. DĄBROWSKA 1988, 28–30, pls. I–IV). The characteristic traits of most of the vessels in this ceramic style are the heavily thickened and faceted rims. They are commonly described according to the typology created by T. Dąbrowska (1973, 499, pl. LIII; 1988, 15, fig. 1; 1997, 101), who distinguished variants “a” and “b”, depending on the number of edges formed on the outside of the rim during faceting. The former variant is characterised by “repeated” faceting (several edges), the latter by “sharp” faceting (one edge). Due to the difficulties in distinguishing the two variants in practice and the limited usefulness of this model for further analyses, it was eventually abandoned by the author herself (T. DĄBROWSKA 2008, 65). In this study, we have proposed different criteria for rim division, based on their width to height ratio and the presence or absence of clear faceting edges on the outside¹⁷⁷ (regardless of their number):

- variant A.1: rim flattened, with width greater than height, usually oriented horizontally, less often slightly oblique; profiling with clear edges on the outside (e.g., Pls. IV/8:1,4, VIII/13:5,6, XIV/23:1, XVI/27:10, XVIII/29:3,4, XIX/30:3,6);¹⁷⁸
- variant A.2: rim shaped as above but without clear edges on the outside (e.g., Pls. V/11:5,6, VII/12:1,3, XII/20:5,6);
- variant B.1: rim massive, with width similar to height; profiling with clear edges on the outside (e.g., Pls. VII/12:2, XIII/22:3, XVII/27:9, XXI/42:4);
- variant B.2: rim shaped as above but without clear edges on the outside (e.g., Pls. XII/20:8, XXIII/41:2).

In the case of the rims heavily damaged or deformed due to burning, it was not possible to determine whether they originally possessed clear edges

¹⁷⁷ W zaprezentowanym podziale nie jest istotna obecność ewentualnych krawędzi od wewnętrznej strony wylewu, która przeważnie jest ukośnie ścięta (np. Tabl. XVI/27:10,11, XVII/27:8,9,14,15).

¹⁷⁸ Wyraźne krawędzie powstałe w wyniku facetowania wylewów zaznaczono na rysunkach naczyń za pomocą kropek.

¹⁷⁷ For the division presented herein, the presence of potential edges on the inside of the rim, which is usually bevelled, is of no importance (e.g., Pls. XVI/27:10,11, XVII/27:8,9,14,15).

¹⁷⁸ The clear edges formed as a result of rim faceting are marked with dots in the drawings.

Tabela 4. Występowanie poszczególnych odmian wylewów u naczyń w precyzyjnie datowanych obiektach z młodszego okresu przedrzymskiego

Table 4. Different rim variants of the vessels from the precisely dated features from the late pre-Roman period

nr obiektu / feature no. (datowanie / dating)	A.1	A.2	A	B.1	B.2	B	niepogrubiony non-thickened	brak wylewu rim absent
50 (A _{1b})	••							
51 ([A _{1b}]-A _{2a})	••					••		
29 (A _{2a})	••							
53 (A _{2a})	•			••				
39 (A _{2a})							•	••
13 (A _{2b})	••						•	•
20 (A _{2b})	•	•••	•		•		•	
24 (A _{2b})		•						
27 (A _{2b})	•••	•••		•			•	

ustalenie, czy pierwotnie miały one wyraźne krawędzie (warianty A.1 i B.1) czy też były nieco zaoblone (A.2 i B.2); w Katalogu opisano je więc wyłącznie literą A lub B.

Wyraźnie odmiennie ukształtowane są jedynie wylewy kubków typu V oraz mis typów III i IV (por. niżej), które są niewyodrębnione i niepogrubione¹⁷⁹, nie były też facetowane (np. Tabl. IV/8:3,5, VI/11:4,7, VIII/13:7, XII/20:7).

Zaproponowany tu schemat ma przede wszystkim walor opisowy, ale niewykluczone jest, że znajduje on odzwierciedlenie w chronologii zabytków. W przypadku obiektów datowanych precyzyjnie za pomocą zapinek można bowiem zaobserwować pewne prawidłowości w ukształtowaniu wylewów naczyń obecnych w ich inwentarzach (Tabela 4).

W grobach datowanych na fazy A_{1b}-A_{2a} niemal bez wyjątku występują naczynia o wylewach mających wyraźne krawędzie facetowania (warianty A.1 i B.1), a ponadto w większości wylewy te są szersze niż wyższe (wariant A). Natomiast w stadium A_{2b} znacząco zwiększa się udział wylewów o niestarannym profilowaniu (warianty A.2 i B.2), a także frekwencja wspomnianych wyżej form naczyń o wylewach niepogrubionych. Bardzo nieliczna próba precyzyjnie datowanych zespołów z cmentarzyska w Dąbku

(variants A.1 and B.1) or were slightly rounded (A.2 and B.2); therefore, they are only marked with the letter A or B in the Catalogue.

Only the rims of the mugs of type V and bowls of type III and IV (cf. below) are shaped differently; they are undefined and neither thickened¹⁷⁹ nor faceted (e.g., Pls. IV/8:3,5, VI/11:4,7, VIII/13:7, XII/20:7).

The model presented herein primarily serves descriptive purposes, however, it cannot be excluded that it can also reflect the chronology of the artefacts. In the case of the features precisely dated with brooches, some regularities in the shape of the pottery rims present among the grave goods can be observed (Table 4).

In the graves dated to phases A_{1b}-A_{2a}, almost all the vessels have rims with clear faceting edges (variants A.1 and B.1); what is more, the width of most of the rims is greater than their height (variant A). On the other hand, the share of carelessly profiled rims (variants A.2 and B.2) as well as the frequency of the above-mentioned forms of vessels with non-thickened rims increase significantly in stage A_{2b}. The very small sample of accurately dated assemblages from the Dąbek cemetery obviously does not allow drawing any categorical conclusions, but

¹⁷⁹ Mowa tu o braku pogrubienia wylewu od strony zewnętrznej, ponieważ niektóre z omawianych naczyń miały wylew nieznacznie zgrubiały od wewnątrz (np. Tabl. VI/11:4).

¹⁷⁹ This applies to the thickening on the outside, as some of the vessels under discussion had the rim slightly thickened on the inside (e.g., Pl. VI/11:4).

nie pozwala oczywiście wyciągnąć żadnych kategori-
cznych wniosków, ale poczynione tu obserwacje mogą stać
się zachętą do powrotu do badań nad zróżnicowaniem
form wylewów w młodszym okresie przedrzymskim.
Można bowiem zauważyć, że staranne facetowanie (for-
mujące wyraźne krawędzie) jest cechą charakterystyczną
także dla ceramiki stołowej tzw. kultury jastorfskiej na
Niżu Polskim, datowanej głównie na fazę A₁ (M. GRYGIEL
2018, 314)¹⁸⁰. Z kolei wśród naczyń kultury przeworskiej
z fazy A₂ pojawia się coraz więcej okazów o niestarannie
opracowanych wylewach, bez wyraźnych krawędzi facetowa-
nia lub o ich zmiennym przebiegu (A. MACIAŁOWICZ
2006, 314–315, tabl. I–XLIII). Wydaje się też, że najpóź-
niej w początkach fazy A₃ (stadium A₂/A₃), czyli jeszcze
przed zasadniczą zmianą stylu ceramicznego kultury
przeworskiej, zmniejsza się udział wylewów wariantu A na
rzecz wariantu B¹⁸¹ (tendencja ta jest słabiej czytelna wśród
mis, które przeważnie miały szerokie wylewy aż do końca
trwania tzw. pierwszej fazy ceramicznej).

Klasyfikacji formalnej naczyń z Dąbka dokonano
w oparciu o opracowanie zabytków z cmentarzyska w Su-
chodole (A. MACIAŁOWICZ 2006, 308–313), z uzupeł-
nieniem w postaci wyróżnionych w niniejszej publikacji
mis typu IV (por. niżej). W znakomitej większości są to
okazy typowe dla tzw. pierwszej fazy ceramicznej, któ-
rych nie ma potrzeby szerzej omawiać. Oprócz raczej
nielicznych, wspomnianych kubków typu V oraz mis ty-
pów III i IV, cechowały się one obecnością pogrubionych
i facetowanych wylewów, wszystkich wyżej wyróżnionych
wariantów. Ramy chronologiczne owego stylu ceramicz-
nego są szerokie, bowiem obejmują nie tylko – jak niekie-
dy się to upraszcza – fazy A₁–A₂ (T. DĄBROWSKA 2008,
63–64), ale też początki fazy A₃ (A. MACIAŁOWICZ
2009, 87–91)¹⁸². Niemniej, z uwagi na brak wyznaczników
fazy A₃ na cmentarzysku, datowanie zespołów z młodszego

the observations made here may become an incentive
for a return to the research on the variability of rims in
the late pre-Roman period. Indeed, it can be seen that
careful faceting (forming clear edges) is also character-
istic of the tableware of the Jastorf culture in the Polish
Lowland, dated mainly to phase A₁ (M. GRYGIEL 2018,
314).¹⁸⁰ On the other hand, more and more specimens
with carelessly formed rims, their faceting edges unclear
or with a variable course, appear among the vessels of the
Przeworsk culture dating to phase A₂ (A. MACIAŁO-
WICZ 2006, 314–315, pls. I–XLIII). It also seems that, at
the beginning of phase A₃ (stage A₂/A₃) at the latest, i.e.,
even before the fundamental change in the ceramic style
of the Przeworsk culture, the share of variant-A rims de-
creases in favour of variant B¹⁸¹ (this tendency is less clear
in the case of bowls, which usually had wide rims up until
the end of the so-called first ceramic phase).

The Dąbek vessels were formally classified in accord-
ance with a study of the artefacts from the cemetery at
Suchodół (A. MACIAŁOWICZ 2006, 308–313), with
the addition of the bowls of type IV, distinguished in
this publication (cf. below). The vast majority of the
specimens are characteristic of the so-called first ce-
ramic phase and do not need to be described in detail
here. With the exception of the few aforementioned
mugs of type V and bowls of type III and IV, they were
characterised by the presence of thickened and faceted
rims of all the variants described above. The chrono-
logy of this style is quite broad, as it encompasses not
only — as it is sometimes simplified — phases A₁–A₂
(T. DĄBROWSKA 2008, 63–64) but also the beginning
of phase A₃ (A. MACIAŁOWICZ 2009, 87–91).¹⁸² Nev-
ertheless, due to the lack of markers of phase A₃ at the
cemetery, the dating of the assemblages from the late
pre-Roman period consisting solely of pottery can be

180 Wylewy naczyń jastorfskich są jednak facetowane przede
wszystkim od strony wewnętrznej.

181 Por. T. DĄBROWSKA 1997, tabl. XLVII/89, LIV/101, LXV/120,
CX/206, CXII/212, CLIII/335; K. CZARNECKA 2007,
tabl. XCIII–XCV/87, XCIC,C/93, CCXLVI,CCXLVII/293,
CCXLVIII,CCXLIX/294, CVII,CVIII/100.

182 Por. inwentarze ceramiczne licznych zespołów grobowych
z cmentarzysk w Kamieńczyku i Oblinie, dobrze datowanych
zapinkami typu M na fazę A₃ (T. DĄBROWSKA 1997, 114,
tab. 4, 5, tabl. XVI/29, XLI/79, CXXXIX/301, CLXXXI/391;
K. CZARNECKA 2007, 111, tab. 3, tabl. XCIX,C/93,
CVII,CVIII/100, CLII,CLIII/157, CLXXXII,CLXXXIII/198,
CCVII–CCX/248, CCXXXIV,CCXXXV/285,
CCXLVI,CCXLVII/293, CCLIV–CCLVI/297).

180 The rims of the Jastorf culture vessels are, however, faceted
mainly on the inside.

181 Cf. T. DĄBROWSKA 1997, pls. XLVII/89, LIV/101, LXV/120,
CX/206, CXII/212, CLIII/335; K. CZARNECKA 2007,
pls. XCIII–XCV/87, XCIC,C/93, CCXLVI,CCXLVII/293,
CCXLVIII,CCXLIX/294, CVII,CVIII/100.

182 Cf. the pottery from numerous graves at the cemeteries
at Kamieńczyk and Oblin, well dated with brooches of
type M to phase A₃ (T. DĄBROWSKA 1997, 114, tables 4,
5, pls. XVI/29, XLI/79, CXXXIX/301, CLXXXI/391;
K. CZARNECKA 2007, 111, table 3, pls. XCIX,C/93,
CVII,CVIII/100, CLII,CLIII/157, CLXXXII,CLXXXIII/198,
CCVII–CCX/248, CCXXXIV,CCXXXV/285,
CCXLVI,CCXLVII/293, CCLIV–CCLVI/297).

okresu przedrzymskiego, w których wystąpiła jedynie ceramika, można ograniczyć do faz A_{1b} – A_2 . O ile nie wskazano inaczej, na podstawie stosunkowo zwartego chronologicznego zbioru naczyń z Dąbka nie można stwierdzić istotnych różnic w datowaniu poszczególnych form.

Najliczniejszym rodzajem naczyń z pierwszego horyzontu funkcjonowania nekropoli są kubki, których odkryto ok. 40. Blisko połowa z nich reprezentuje typ I o mniej lub bardziej zaokrąglonym brzuścu. Około 16–20 okazów można zaliczyć do podtypu I.1, ponieważ górna partia ich ścianek jest skierowana ku górze lub tylko nieznacznie nachylona do środka, przez co średnica wylewu jest zwykle większa od wydętości brzuśca (np. Tabl. V/11:5, XII/20:9, XIV/23:1,24:2, XVI/27:10,11, XXIII/41:2, XXXIII/68:1). Dużo mniej liczny (2–3 szt.) jest podtyp I.2 o silnie zaokrąglonej górnej partii naczynia, tak że średnica wylewu jest zwykle mniejsza lub równa wydętości brzuśca (Tabl. XIII/22:5?, XXIV/49:2, XXV/50:6). Kubki typu II – o mniej więcej prostych, cylindrycznych lub lekko rozchylonych ściankach brzuśca – wystąpiły w liczbie sześciu egzemplarzy (Tabl. IV/8:2, XII/20:10, XXI/38:1,40:1, XXII/46:1, XXX/57:1). Jeszcze mniej liczne (3 szt.) są kubki typu III, a więc o dwudzielnym profilu brzuśca: górą prostym (niemal cylindrycznym), a dołem lejkwato zwężającym się (Tabl. IV/8:1, V/11:6, VIII/13:6). Tylko jeden zabytek reprezentuje typ IV, a więc kubki gruszkowate o największej wydętości brzuśca w dolnej partii naczynia (Tabl. XXVI/51:7). Kolejną grupę stanowią kubki typu V o mniej lub bardziej zaokrąglonym profilu brzuśca i niewyodrębnionym wylewie. Naczynia tej prostej formy są też spotykane we wczesnym okresie rzymskim (por. niżej – kubki typu D.3). Jeśli więc w inwentarzu obiektu z takim kubkiem brakuje innych charakterystycznych zabytków, to nie sposób uściślić jego pozycji chronologicznej. Na młodszy okres przedrzymski w sposób pewny datowanych jest sześć egzemplarzy (Tabl. IV/8:3, VI/11:7, VIII/13:7, XIII/22:2, XVII/27:12, XXXIII/68:2). Kolejne dwa znaleziska, z obiektów 28 i 31 (Tabl. XIV/28:2?,31:1), można łączyć z tym horyzontem tylko hipotetycznie, na podstawie ich lokalizacji w obrębie cmentarzyska (Plan 3). Jeden egzemplarz typu V, odkryty w obiekcie 11, ma nietypowo ukształtowaną górną nasadę ucha, na powierzchni której wymodelowano masywny poprzeczny występ (Tabl. VI/11:7, XXXVI:2). Sprawia on wrażenie swego rodzaju uchwytu dla kciuka, aby ułatwić korzystanie z tego stosunkowo dużego i grubościennego, a więc także ciężkiego, naczynia. Kubki typu V z uchem zaopatrzonym w plastyczny występ znane są także z cmentarzyska

limited to phases A_{1b} – A_2 . Unless stated otherwise, any meaningful differences in the dating of individual forms cannot be ascertained on the basis of the pottery collection from Dąbek, which is relatively consistent in terms of chronology.

The most numerous vessels from the first horizon of use of the cemetery are mugs, ca. 40 examples of which were discovered. Almost half of them represent type I, with a more or less rounded body. Approx. 16–20 specimens can be classified as subtype I.1, as the upper part of the walls is oriented upwards or only slightly bent inwards, due to which the diameter of the rim is usually larger than the body's (e.g., Pls. V/11:5, XII/20:9, XIV/23:1,24:2, XVI/27:10,11, XXIII/41:2, XXXIII/68:1). Subtype I.2 counts significantly fewer examples (2–3 pcs.); the upper part of these vessels is usually heavily rounded, so that the diameter of the rim is usually equal or smaller than the body's (Pls. XIII/22:5?, XXIV/49:2, XXV/50:6). Mugs of type II, with roughly straight, cylindrical or slightly expanding walls of the body, were represented by six specimens (Pls. IV/8:2, XI/20:10, XXI/38:1,40:1, XXII/46:1, XXX/57:1). Even less numerous (3 pcs.) are the mugs of type III, with a bipartite body profile: straight (almost cylindrical) at the top and tapering at the bottom (Pls. IV/8:1, V/11:6, VIII/13:6). Only one artefact belongs to type IV, i.e., pear-shaped mugs with the maximum body diameter in the lower part of the vessel (Pl. XXVI/51:7). Another group comprises mugs of type V, with a less or more rounded body profile and undefined rim. This simple form is also encountered in the early Roman period (cf. below — mugs of type D.3). If then a feature does not contain other characteristic artefacts in addition to a mug of this type, it is impossible to accurately determine its chronology. Six specimens (Pls. IV/8:3, VI/11:7, VIII/13:7, XIII/22:2, XVII/27:12, XXXIII/68:2) can be confidently dated to the late pre-Roman period. Two other finds, from features 28 and 31 (Pl. XIV/28:2?,31:1), can be only hypothetically associated with this horizon on the basis of their location within the cemetery (Plan 3). The one example of type V, found in feature 11, has an atypical upper handle base, with a massive, transverse protrusion shaped on its surface (Pls. VI/11:7, XXXVI:2). It seems to be a sort of a grip for the thumb to facilitate the use of this relatively large and thick-walled, and thus heavy, vessel. Mugs of type V with a handle equipped with an applied protrusion are also known from the cemetery

w Błoniu (R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 41, 42, 45, tabl. XX/C:1, XXIV/C:1, XXXVI/A:16).

Kilka kubków wyróżnia się rozmiarami. Cztery okazy – trzy typu III i jeden typu II – mierzą tylko 4,3–5,5 cm wysokości, a więc można je uznać za formy miniaturowe (Tabl. VIII/13:7, XVII/27:12, XXII/46:1, XXXIII/68:2). Równie niewielkie kubki lub czarki podobnych kształtów znane są też z innych stanowisk, m.in. z Dobrzankowa (J. OKULICZ 1971, 139, 154, ryc. 22:j, 45:c), Magnuszewska Małego, stan. 4 (T. RAKOWSKI 2006, 39, tabl. XX:4), Pajewa-Szwelice (Z. DŁUBAKOWSKI 2005, 26, 27, tabl. XVII:5, XVIII:7), a także Stupska (E. REINBACHER 1964, 152, tabl. 20/a:4).

Kolejne dwa naczynia z Dąbka, odkryte w obiektach 8 i 22, choć formalnie przypominają kubki, odpowiednio: typu III oraz I.2, to odróżniają się od nich dużymi rozmiarami (Tabl. IV/8:1, XIII/22:5). Niestety, zachowane są tylko fragmentarycznie, ale rekonstruowane średnice ich wylewów wynoszą odpowiednio: ok. 25 i być może ok. 20 cm, oba pierwotnie miały też co najmniej 15 cm wysokości¹⁸³. W niniejszym opracowaniu określono je więc umownie jako „wielkie kubki”, choć – z uwagi na dużą pojemność – zapewne nie służyły do spożywania płynów (K. CZARNECKA 2007, 95, 97, przyp. 71). Na obecność tego rodzaju naczyń zwróciła uwagę Katarzyna Czarnecka, przy okazji opracowywania materiałów z nekropoli w Oblinie, która jednak zaliczyła do tej grupy także okazy wyraźnie mniejsze, bo o wysokościach już od 12–13 cm i średnicach wylewu ok. 15–18 cm (K. CZARNECKA 2007, 97–98). Na potrzeby omówienia znalezisk z Dąbka ograniczymy przywoływane analogie do naczyń o wysokości lub średnicy wylewu zbliżonej lub przekraczającej 20 cm, a jednocześnie odpowiadających formalnie kubkom typów I i III. Zabytki takie odkrywano na cmentarzyskach zarówno z północnego Mazowsza¹⁸⁴, jak też z innych obszarów

at Błonie (R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 41, 42, 45, pls. XX/C:1, XXIV/C:1, XXXVI/A:16).

Several mugs stand out due to their size. Four specimens — three of type III and one of type II — measure only 4.3–5.5 cm in height and can, therefore, be considered miniature forms (Pls. VIII/13:7, XVII/27:12, XXII/46:1, XXXIII/68:2). Equally small mugs or cups of similar shape are also known from other sites, e.g., Dobrzankowo (J. OKULICZ 1971, 139, 154, figs. 22:j, 45:c), Magnuszew Mały, site 4 (T. RAKOWSKI 2006, 39, fig. XX:4), Pajewo-Szwelice (Z. DŁUBAKOWSKI 2005, 26, 27, figs. XVII:5, XVIII:7), and Stupsk (E. REINBACHER 1964, 152, pl. 20/a:4).

The next two vessels from Dąbek, discovered in features 8 and 22, although formally resembling mugs, type III and I.2 respectively, are distinguished by their large size (Pls. IV/8:1, XIII/22:5). Unfortunately, they have been preserved only fragmentarily, but the reconstructed rim diameters are ca. 25 and perhaps ca. 20 cm respectively. Both were originally also at least 15 cm high.¹⁸³ In this study, they are conventionally referred to as “large mugs”, although — due to their large capacity — they were probably not used for the consumption of liquids (K. CZARNECKA 2007, 95, 97, footnote 71). The presence of this type of vessels has recently been pointed out by Katarzyna Czarnecka in her study on the material from the cemetery at Oblin; however, she has also included in this group clearly smaller specimens, measuring already from 12–13 cm in height and about 15–18 cm in rim diameter (K. CZARNECKA 2007, 97–98). For the discussion on the finds from Dąbek, we will limit the analogies presented to the vessels with a height or rim diameter close to or exceeding 20 cm that at the same time correspond in form to mugs of types I and III. Such vessels are found at cemeteries both in northern Mazovia¹⁸⁴ and in other areas of the Przeworsk

183 Żaden z tych wymiarów u znakomitej większości kubków z Dąbka nie przekracza 13–14 cm. Wyjątkiem są dwa okazy z obiektu 11 (Tabl. V/11:6, VI/11:7), których wysokości sięgają 14,5–15 cm, ale średnice ich wylewów są wyraźnie mniejsze niż u obu omawianych naczyń z obiektów 8 i 22.

184 Lista znalezisk „wielkich kubków” z północnego Mazowsza (gwiazdką oznaczono okazy, które pełniły w grobie funkcję popielnicy): Dąbek, stan. 9, groby 8* i 22 (klasyfikacja drugiego ze znalezisk niepewna), Dobrzankowo, grób 34* (J. OKULICZ 1971, 152, ryc. 44:e), Dziektarzewo, groby 6 i 10 (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 69, karty 22c, 22f; B. OPORSKA 2005, 18–19, tabl. VI:1), Gołębiewo, groby I–III/1882 (J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*,

183 In the case of the vast majority of Dąbek mugs, none of these dimensions exceed 13–14 cm. The two specimens from feature 11 (Pls. V/11:6, VI/11:7) are the exception; their heights reach 14.5–15 cm, but their rim diameters are visibly smaller than those of the vessels from features 8 and 12.

184 The list of finds of “large mugs” from northern Mazovia (specimens used as cinerary urns in graves are marked with an asterisk): Dąbek, site 9, graves 8* and 22 (classification of the latter find is uncertain), Dobrzankowo, grave 34* (J. OKULICZ 1971, 152, fig. 44:e), Dziektarzewo, graves 6 and 10 (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 69, cards 22c, 22f; B. OPORSKA 2005, 18–19, pl. VI:1), Gołębiewo, graves I–III/1882 (J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 16,

kultury przeworskiej¹⁸⁵. Bardzo podobne „wielkie kubki” znane są też z osad (np. CH. PESCHECK 1939, 236, tabl. 6:6; W. KACZOR et al. 2017, tabl. II.48:1,2, II.56:6, II.63:1, II.72:7, II.76:1, II.84:1, II.88:15, II.95:1,8, II.96:3), co wskazuje, że ten rodzaj naczyń nie był wykonywany wyłącznie na potrzeby ceremonii pogrzebowych, jak przypuszczała K. Czarnecka (2007, 97). Najliczniejsze znaleziska pochodzą z dużych nekropoli w Kamieńczyku, Oblinie i Warszawie-Wilanowie, a także Ciecierzynie, a więc z innych partii Mazowsza oraz z Górnego Śląska (por. przyp. 185). Ich datowanie obejmuje cały okres trwania tzw. pierwszej fazy ceramicznej, a więc od stadium A_{1b} po początki fazy A₃. Odkrywano je przeważnie w grobach jamowych, a tylko jeden okaz – z Kamieńczyka, grób 212 – pełnił funkcję popielnicy, podobnie jak egzemplarz z obiektu 8 w Dąbku. Z kolei wśród bardziej rozproszonych znalezisk z północnego Mazowsza (Dąbek, Dobrzankowo, Nowa Dzierżążnia, Stupsk) i północno-wschodniej Wielkopolski (Niestronno, Strzelce, Świerkówiec) znamy świadectwa wykorzystania „wielkiego kubka” w roli popielnicy (por. przyp. 184, 185). Datowanie takich zespołów zawierających zapinki ogranicza się do faz A_{1b}–A_{2b}, przy czym najmłodszy z nich jest grób 34 z Dobrzankowa

culture.¹⁸⁵ Very similar “large mugs” are also known from settlements (e.g., CH. PESCHECK 1939, 236, pl. 6:6; W. KACZOR et al. 2017, pls. II.48:1,2, II.56:6, II.63:1, II.72:7, II.76:1, II.84:1, II.88:15, II.95:1,8, II.96:3), which indicates that this type of vessels was not made exclusively for funeral ceremonies, as has been suspected by K. Czarnecka (2007, 97). The most numerous finds come from the large cemeteries at Kamieńczyk, Oblin and Warszawa-Wilanów, as well as Ciecierzyn, i.e., from other parts of Mazovia and from Upper Silesia (cf. footnote 185). Their dating covers the whole period of the so-called first ceramic phase, i.e., from stage A_{1b} to the beginning of phase A₃. They were mostly found in pit graves, and only one specimen — from Kamieńczyk, grave 212 — served as a cinerary urn, as did the specimen from feature 8 from Dąbek. In contrast, among the more scattered finds from northern Mazovia (Dąbek, Dobrzankowo, Nowa Dzierżążnia, Stupsk) and northeastern Greater Poland (Niestronno, Strzelce, Świerkówiec), there is evidence of “large mugs” having been used as cinerary urns (cf. footnotes 184, 185). The dating of such assemblages that also contained brooches is limited to phases A_{1b}–A_{2b}; the latest example is grave 34 from Dobrzankowo, dated with a type-K brooch. Very large,

teka 16, karta b.n.; J. HEYDECK 1900, 55, tabl. III:19), Magnuszew Mały, stan. 4, obiekt 12/2005 (A. JARZEC 2009, 21, tabl. IV:6), Nowa Dzierżążnia, stan. 2, grób 16* (zbiory MMP, brak nr. inw.; A. MACIAŁOWICZ 2009, 350, tabl. XXXIX:6), Stupsk, groby 24/88* i 23/91 (zbiory MZZ, nr. inw. MZZ/A/1207,1272; A. MACIAŁOWICZ 2009, 454, 456; A. GRZYMKOWSKI 2015, 28, ryc. na s. 29).

185 Przykładowe znaleziska (gwiazdką oznaczono okazy, które pełniły w grobie funkcję popielnicy): Ciecierzyn, groby 9, 28, 53, 58, 66, 70 (G. MARTYNIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, 12, 14, 19, 20, 21, tabl. XI:3, XXX:7, LX:4, LXIV:2, LXXI:4, LXXV:2), Gola, grób 14 (M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, 204, ryc. 133:10), Kamieńczyk, groby 28, 82, 89, 96, 119, 212*, 335 (T. DĄBROWSKA 1997, 16, 26, 27, 28, 33, 50, 67, tabl. XVI/28:8, XLIII/82:9, XLVII/89:8, XLIX/96:4, LXIV/119:8, CXII/212:8, CLIII/335:19), Krusza Zamkowa, grób XV (A. KOKOWSKI 1989, ryc. 35:14), Niestronno, grób b.n.* (F. WYDRA 1939, 100, ryc. 1), Oblin, groby 100, 274, 297 (K. CZARNECKA 2007, 34, 62, 68, tabl. CVIII/100:16, CCXXIII/274:4, CCLIII/297:15), Strzelce, grób b.n.** (T. WIŚLAŃSKI 1959, 89, ryc. 61:1,2 – 2 egz.), Świerkówiec, grób 5* (E. BOKINIEC 1999, 117, ryc. 5:5), Warszawa-Wilanów, groby 20, 26, 29, 39, 45, 56, 58, 70, 74, 75 (J. MARCINIAK 1957, 28, 32, 34, 43, 48, 62, 65–66, 74, 77, 79, tabl. XX:8, XXIII:1, XXVI:1, XXIV:4, XXXVI:8, LI:1, LIII:9, LXII:2, LXVI:9, LXVII:1).

unnumbered card; J. HEYDECK 1900, 55, pl. III:19), Magnuszew Mały, site 4, feature 12/2005 (A. JARZEC 2009, 21, pl. IV:6), Nowa Dzierżążnia, site 2, grave 16* (MMP collection, without inv. no.; A. MACIAŁOWICZ 2009, 350, pl. XXXIX:6), Stupsk, graves 24/88* and 23/91 (MZZ collection, inv. nos. MZZ/A/1207,1272; A. MACIAŁOWICZ 2009, 454, 456; A. GRZYMKOWSKI 2015, 28, fig. on page 29).

185 Examples of finds (specimens used as cinerary urns in graves are marked with an asterisk): Ciecierzyn, graves 9, 28, 53, 58, 66, 70 (G. MARTYNIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, 12, 14, 19, 20, 21, pls. XI:3, XXX:7, LX:4, LXIV:2, LXXI:4, LXXV:2), Gola, grave 14 (M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, 204, fig. 133:10), Kamieńczyk, graves 28, 82, 89, 96, 119, 212*, 335 (T. DĄBROWSKA 1997, 16, 26, 27, 28, 33, 50, 67, pls. XVI/28:8, XLIII/82:9, XLVII/89:8, XLIX/96:4, LXIV/119:8, CXII/212:8, CLIII/335:19), Krusza Zamkowa, grave XV (A. KOKOWSKI 1989, fig. 35:14), Niestronno, unnumbered grave* (F. WYDRA 1939, 100, fig. 1), Oblin, graves: 100, 274, 297 (K. CZARNECKA 2007, 34, 62, 68, pls. CVIII/100:16, CCXXIII/274:4, CCLIII/297:15), Strzelce, unnumbered grave** (T. WIŚLAŃSKI 1959, 89, fig. 61:1,2 – 2 pcs.), Świerkówiec, grave 5* (E. BOKINIEC 1999, 117, fig. 5:5), Warszawa-Wilanów, graves 20, 26, 29, 39, 45, 56, 58, 70, 74, 75 (J. MARCINIAK 1957, 28, 32, 34, 43, 48, 62, 65–66, 74, 77, 79, pls. XX:8, XXIII:1, XXVI:1, XXIV:4, XXXVI:8, LI:1, LIII:9, LXII:2, LXVI:9, LXVII:1).

datowany zapinką typu K. Bardzo duże, szerokootworowe popielnice, nawiązujące kształtem do kubków, a nierzadko będące ścisłymi odpowiednikami typów I i III, są szczególnie często spotykane w grupie gubińskiej nad środkową Odrą, a także na terenach kultury jastorfskiej w środkowych Niemczech (M. KASIŃSKI 2010, 46–48, ryc. 3, 4, 6), gdzie datowane są od samego początku młodszego okresu przedrzymskiego, aż po jego odcinek odpowiadający fazie A_{2b}¹⁸⁶. Można więc stwierdzić, że o ile „wielkie kubki” są formą naczyń szeroko spotykaną w środowisku kultury przeworskiej, to fakt użycia jednego z nich jako popielnicy w obiekcie 8 z Dąbka jest najpewniej kolejnym z odnotowanych na tym stanowisku świadectw oddziaływań docierających tu z kierunku zachodniego.

Obecność przepalonych kości ludzkich stwierdzono także we wnętrzu sześciu kubków o standardowych rozmiarach, pochodzących z obiektów 23, 24, 33, 45, 46 i 49. Z kolei za pomocą ustawionego do góry dnem kubka przykryto wylew popielnicy – naczynia odwrótnie gruszkowatego – w obiekcie 50 (Tabl. XXV/50, XL:3). O funkcji pozostałych kubków odkrytych na cmentarzysku nie można nic pewnego powiedzieć.

Drugim pod względem liczebności rodzajem naczyń obecnych w Dąbku są misy. Można do nich zaliczyć ok. 23–25 egzemplarzy. Wśród nich najliczniejsze są okazy typu I o mniej lub bardziej zaokrąglonej wydętości brzuśca. Czternaście lub piętnaście mis przynależy do podtypu I.1, ponieważ górna partia ich ścianek jest skierowana ku górze, przez co średnica wylewu jest zwykle większa od wydętości brzuśca (np. Tabl. IV/8:4, VII/12:1, XII/20:5,6, XIII/22:3, XXIII/41:3). Tylko jedna misa reprezentuje podtyp I.2 o silnie zaokrąglonej górnej partii naczynia, tak że średnica wylewu jest nieco mniejsza od wydętości brzuśca (Tabl. XVII/27:9). Egzemplarz ten wyróżnia się także znacznymi rozmiarami i sporą głębokością, ponieważ średnica jego wylewu wynosi ok. 35 cm, a wysokość – 17 cm. W zasadzie tylko brak wyodrębnionej szyjki odróżnia tę misę od tzw. naczyń wazowatych (por. T. DĄBROWSKA 1997, 103, tabl. LX/115:9, CXLIII/314:3; A. GRZYMKOWSKI 2015, 24, ryc. na s. 25), które – *nota bene* –

wide-mouthed urns, resembling mugs in shape and often exact equivalents of types I and III, are particularly common in the Gubin group by the Middle Oder as well as in the areas of the Jastorf culture in central Germany (M. KASIŃSKI 2010, 46–48, figs. 3, 4, 6), where they are dated from the very beginning of the late pre-Roman period up to its section corresponding to stage A_{2b}¹⁸⁶. It can then be stated that, while “large mugs” are a form of vessels commonly encountered in the Przeworsk culture environment, the fact that one of them was used in feature 8 in Dąbek as a cinerary urn is probably another example of the western influence observed at the site.

The presence of cremated human bones was observed also inside six mugs of standard size, found in features 23, 24, 33, 45, 46 and 49. Another mug, turned upside down, was used to cover the mouth of the cinerary urn – an inverted pear-shaped vessel – in feature 50 (Pls. XXV/50, XL:3). Nothing certain can be said about the function of the rest of the mugs discovered at the cemetery.

Bowls are the second in terms of quantity type of vessels found at Dąbek, with approx. 23–25 examples. Among them, the most numerous are the specimens of type I with a more or less rounded body. Fourteen or fifteen bowls belong to subtype I.1, with the upper part of the walls oriented upwards, due to which the diameter of the rim is usually larger than the body's (e.g., Pls. IV/8:4, VII/12:1, XII/20:5,6, XIII/22:3, XXIII/41:3). Only one bowl represents subtype I.2, with a heavily rounded upper part of the vessel, so that the diameter of the rim is slightly smaller than the body's (Pl. XVIII/27:9). The specimen is also distinguished by its considerable size and depth, with the rim diameter of approx. 35 cm and height of 17 cm. Basically, only the absence of a distinct neck differentiates this bowl from the so-called vase-like vessels (cf. T. DĄBROWSKA 1997, 103, pls. LX/115:9, CXLIII/314:3; A. GRZYMKOWSKI 2015, 24, fig. on page 25), which, *nota bene*, were not present at Dąbek at all. The similarity between the two forms is reinforced by the presence of a single handle at the rim. Bowls with one handle occur also among the examples

186 Por. K.H. MARSCHALLECK 1927, ryc. 8:3,4, tabl. 31:15, 33:43; K. TACKENBERG 1929, ryc. 1, tabl. XVI:2,9,10; G. DOMAŃSKI 1975, tabl. II:a,i, VI:h, VII:d,i, VIII:h,k, IX:g, XIII:i, XVI:g, XVIII:e, XX:e, XXXI:b, XXXV:l,o; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, ryc. 3/3, 6/14,18, 8/23,26, 12/43, 14/50, 18/72, 19/73, 20/82, 23/93, 26/107,109, 27/117; R. MÜLLER 1985, tabl. 14:6, 92:1,3,9, 108:20,21,23, 109:16.

186 Cf. K.H. MARSCHALLECK 1927, fig. 8:3,4, pls. 31:15, 33:43; K. TACKENBERG 1929, fig. 1, pl. XVI:2,9,10; G. DOMAŃSKI 1975, pls. II:a,i, VI:h, VII:d,i, VIII:h,k, IX:g, XIII:i, XVI:g, XVIII:e, XX:e, XXXI:b, XXXV:l,o; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, figs. 3/3, 6/14,18, 8/23,26, 12/43, 14/50, 18/72, 19/73, 20/82, 23/93, 26/107,109, 27/117; R. MÜLLER 1985, pls. 14:6, 92:1,3,9, 108:20,21,23, 109:16.

w Dąbku nie wystąpiły. Wzajemne podobieństwo obu form wzmacnia także obecność pojedynczego ucha na wysokości wylewu. Jednoucha misy są też obecne wśród egzemplarzy podtypu I.1 (Tabl. XXIII/41:3, XXVI/51:8, XXVII/53:8, XXIX/55:8). Kolejne dwa warianty mis reprezentowane wśród materiałów z Dąbka wyróżniają się niewyodrębnionym, zwykle też niepogrubionym od zewnątrz wylewem, bez śladów facetowania. Do typu III, o lejkowato rozchylającym się, słabo profilowanym brzuścu, można hipotetycznie zaliczyć dwa fragmentarycznie zachowane okazy (Tabl. IV/8:5, XXXIV:10), przy czym datowanie na młodszy okres przedrzymski ułamka znalezionej luźno nie jest pewne. Typ IV grupuje od pięciu do siedmiu okazów o mniej lub bardziej zaokrąglonej górnej partii brzuśca, niekiedy na tyle silnie, że wylew nachylny jest do wnętrza (Tabl. VI/11:4, XII/20:7?, XIV/28:1, XV/26,4, XXII/39:5, XXXIII/68:3, XXXIV:11?). Podobnie jak w przypadku mis typu III, datowanie jednego egzemplarza znalezionej luźno oraz drugiego – z obiektu 28, któremu nie towarzyszyły inne charakterystyczne zabytki – nie jest pewne. Dwie misy typu IV, z obiektów 11 i 26, zaopatrzone były w pojedyncze ucho, umieszczone bezpośrednio poniżej wylewu.

Misa z obiektu 41 pełniła w grobie rolę popielnicy, natomiast egzemplarze z obiektów 11 i 20, a być może także duża misa z obiektu 27, służyły jako pokrywy znajdujących się w tych grobach popielnic (naczyni baniastych).

W obiekcie 27 odkryto niewielką jednouchą czarkę na pustej od środka nóżce (Tabl. XVII/27:13). Podobne naczynia na cylindrycznej nóżce, do których zaliczają się różnej wielkości i kształtów misy oraz czarki, są szczególnie charakterystyczne dla obszaru Mazowsza, ale bardzo liczne znaleziska z nekropoli w Błoniu na Wyżynie Sandomierskiej skłoniły niektórych badaczy do uznania ich za formę typową dla całych wschodnich terenów kultury przeworskiej (Z. WOŹNIAK 1994, 134; T. DĄBROWSKA 1997, 103; 2008, 68–69, ryc. 22:1–4)¹⁸⁷. Ogółem można dziś wymienić około 32 egzemplarzy czarek i mis na pustej od środka nóżce (Lista 5). Aktualna mapa ich rozprzestrzenienia wskazuje jednak, że z wyjątkiem dwóch miejscowości (Błonie, Inowrocław), naczynia te nie występują poza Mazowszem (Ryc. 24). Przede wszystkim, jak dotąd brak jest ich na rozległych obszarach rozciągających się pomię-

of subtype I.1 (Pls. XXIII/41:3, XXVI/51:8, XXVII/53:8, XXIX/55:8). The next two bowl variants represented in the material from Dąbek are characterised by an undefined rim, usually not thickened on the outside and without faceting. Two fragmentarily preserved specimens can be hypothetically attributed to type III, with a funnel-shaped, weakly profiled body (Pls. IV/8:5, XXXIV:10), with a caveat that the dating of the sherd that was a stray find as the late pre-Roman period is uncertain. Type IV groups five to seven specimens with the upper part of the body rounded to a greater or lesser extent, sometimes so strongly that the rim is bent inwards (Pls. VI/11:4, XII/20:7?, XIV/28:1, XV/26,4, XXII/39:5, XXXIII/68:3, XXXIV:11?). Like was the case with the type-III bowls, the chronology of one stray find and the fragment from feature 28 that was unaccompanied by other characteristic artefacts is not certain. Two bowls of type IV, found in features 11 and 26, were equipped with one handle, placed directly below the rim.

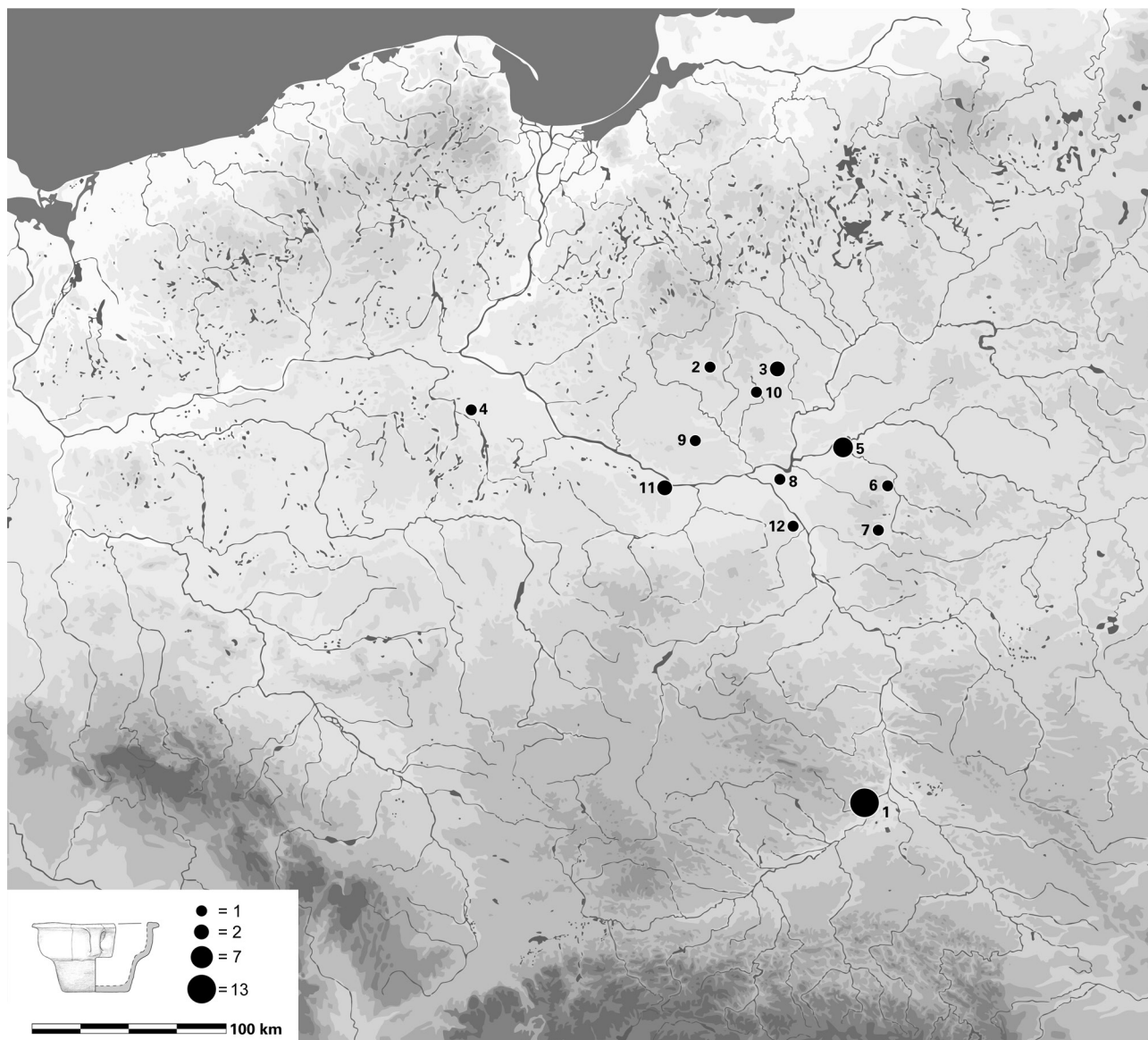
The bowl from feature 41 served as a cinerary urn, and the specimens from features 11 and 20, and perhaps also the large bowl from feature 27, were used as covers for the cinerary urns (globular vessels) placed in these graves.

A small cup with one handle and hollow foot (Pl. XVII/27:13) was found in feature 27. Similar vessels with a cylindrical foot, including bowls and cups of various shapes and sizes, are particularly characteristic of the Mazovian region, but the numerous finds from the cemetery at Błonie in the Sandomierz Upland have led some researchers to regard them as a form typical of the entire eastern area of the Przeworsk culture (Z. WOŹNIAK 1994, 134; T. DĄBROWSKA 1997, 103; 2008, 68–69, fig. 22:1–4).¹⁸⁷ In total, about 32 examples of bowls and cups with hollow foot can be listed today (List 5). However, the current map of their distribution indicates that, with the exception of two localities (Błonie, Inowrocław), such vessels are not found outside of Mazovia (Fig. 24). Above all, they have not been encountered in the vast areas stretching between said region and the cemetery at Błonie. Therefore, it is difficult to consider them a form

187 Omawiając te naczynia, M. Woińska (2017, 226–228, ryc. 2, tabl. 2) słusznie zwróciła uwagę na sporą różnorodność ich kształtów, przez co stosowanie w odniesieniu do nich spotykanego niekiedy terminu „misceczki o łamanym profilu” nie zawsze jest adekwatne.

187 When describing these vessels, M. Woińska (2017, 226–228, fig. 2, pl. 2) rightly noticed the large variability of their shapes; as such, the term “bowls with polygonal profile” as they are sometimes referred to is not always accurate.

Ryc. 24. Rozprzestrzenienie na ziemiach Polski mis i czarek na pustej od środka nóżce (rys. A. Wiśniewska). Por. Lista 5

Fig. 24. Distribution of bowls and goblets with a hollow foot in Poland (graphics by A. Wiśniewska). Cf. List 5

dzy tym regionem a cmentarzyskiem w Błoniu. Stąd też trudno jest w tym przypadku mówić o formie typowej dla całego regionu „wschodniego” czy też „nadwiślańskiego”, a liczne znaleziska z Błonia (11–13 szt.; Ryc. 24: nr 1; Lista 5: nr 1) należy raczej tłumaczyć intensywnymi i bezpośrednimi kontaktami, jakie utrzymywali użytkownicy tej nekropoli z mazowiecką strefą osadnictwa kultury przeworskiej. Zjawisko to znajduje potwierdzenie także w rozprzestrzenieniu innych form naczyń oraz różnych kategorii zabytków metalowych (por. Z. WOŹNIAK 1994, 134; T. DĄBROWSKA 2008, 66, ryc. 23; A. MACIAŁOWICZ 2017, 70–71, ryc. 5:h). Świadectwem podobnych, ponadregionalnych połączeń, tym razem skierowanych

typical of the entire “eastern” or “Vistula” region, and the numerous finds from Błonie (11–13 pcs.; Fig. 24: no. 1; List 5: no. 1) should rather be explained as the users of this cemetery maintaining intensive and direct contacts with the Mazovian settlement zone of the Przeworsk culture. This is also confirmed by the distribution of other vessel forms and various categories of metal artefacts (cf. Z. WOŹNIAK 1994, 134; T. DĄBROWSKA 2008, 66, fig. 23; A. MACIAŁOWICZ 2017, 70–71, fig. 5:h). Evidence of similar cross-regional connections, this time heading westwards from Mazovia, is also provided by the single find of a cup with hollow foot from grave 11, Inowrocław,

z Mazowsza na zachód, jest też pojedyncze znalezisko czarki na pustej od środka nóżce pochodzące z grobu 11 w Inowrocławiu, stan. 58 (Ryc. 24: nr 4, Lista 5: nr 4)¹⁸⁸. Egzemplarz z Dąbka datowany jest zapinkami typu K na stadium A_{2b}, co dobrze odpowiada chronologii omawianych naczyń (T. DĄBROWSKA 2008, 68–69).

Szczególnie charakterystyczne dla tzw. pierwszej fazy ceramicznej są naczynia odwrotnie gruszkowate, które odkryto w Dąbku w liczbie trzech egzemplarzy (Tabl. XIX/30:6, XXIII/44:1, XXV/50:5). Zabytki z obiektów 30 i 44 są modelowymi przykładami tego rodzaju naczyń, o największej wydętości brzuśca umiejscowionej w górnej partii korpusu i silnie nachylonych ku szyjce barkach. Pierwszy z nich zaopatrzone jest w pojedyncze ucho, a drugi – w dwa ucha (Tabl. XXXVII:3). Natomiast bezuchy egzemplarz z najwcześniejszego obiektu (nr 50) kultury przeworskiej na stanowisku, precyzyjnie datowanego na stadium A_{1b}, wyróżnia się wąską szyjką, a przede wszystkim bardzo łagodnym nachyleniem barków, przez co największa wydętość brzuśca znajduje się około połowy wysokości naczynia, a jego profil jest tym samym nieco jajowaty (Tabl. XXXVII:4). Bardzo trudno jest wskazać dokładne analogie dla tego zabytku, ale zbliżone naczynia odwrotnie gruszkowate znane są m.in. z Goli, grób 41 (M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, 235, ryc. 148:5), i Okołowice, grób 57 (J. FITZKE 1935, 108, ryc. 4:3), a fragmenty być może podobnych form znane są też z Krąplewa, grób 1 (E. PAWLAK 2018, ryc. 2:9), Ciecierzyna, grób 191 (G. MARTYNIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, 40–41, tabl. CLXXX:21), i Błonia, znal. luźne znad grobu 193 (R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 114, tabl. CXCIX:2). Ponadto zabytki z Goli i Krąplewa mają bardzo podobnie do naczynia z Dąbka wymodelowane wylewy wariantu A. Duże podobieństwo w ukształtowaniu brzuśców przejawiają również dwa naczynia odwrotnie gruszkowate z nekropoli kultury oksywieckiej w Podwiesku, groby 146 i 167N (E. BOKINIEC 2005, 36, 40, tabl. LXIX/146:1, LXVIII/167N:1). Interesujące jest, że cztery spośród przywołanych tu znalezisk są precyzyjnie datowane na stadium A_{2a}, a pozycja chronologiczna

site 58 (Fig. 24: no. 4, List 5: no. 4).¹⁸⁸ The specimen from Dąbek is dated with type-K brooches to stage A_{2b}, which corresponds well with the chronology of the discussed vessels (T. DĄBROWSKA 2008, 68–69).

Particularly characteristic of the so-called first ceramic phase are inverted pear-shaped vessels, of which three were discovered at Dąbek (Pls. XIX/30:6, XXIII/44:1, XXV/50:5). The artefacts from features 30 and 44 are model examples of this vessel type, with the greatest body diameter located in its upper part and the shoulder angled heavily towards the neck. The vessel from the former feature is equipped with a single handle, the one from the latter has two handles (Pl. XXXVII:3). On the other hand, the handle-less specimen from the earliest feature (no. 50) of the Przeworsk culture, dated with precision to stage A_{1b}, is characterised by a narrow neck and, above all, very gentle slope of the shoulder, due to which the greatest body diameter is located at around the mid-height of the vessel, resulting in a slightly egg-shaped profile (Pl. XXXVII:4). It is very difficult to indicate exact analogies of this artefact, but similar inverted pear-shaped vessels are known, among others, from Gola, grave 41 (M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, 235, fig. 148:5) and Okołowice, grave 57 (J. FITZKE 1935, 108, fig. 4:3), while fragments of perhaps similar forms are also known from Krąplewo, grave 1 (E. PAWLAK 2018, fig. 2:9); Ciecierzyn, grave 191 (G. MARTYNIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, 40–41, pl. CLXXX:21) and Błonie, stray find over grave 193 (R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 114, pl. CXCIX:2). Moreover, the variant A rims of the artefacts from Gola and Krąplewo are very similar in shape to the Dąbek vessel. Two inverted pear-shaped vessels from the cemetery of the Oksywie culture at Podwiesk, graves 146 and 167N (E. BOKINIEC 2005, 36, 40, pls. LXIX/146:1, LXVIII/167N:1), also show a great resemblance in the body shape. It is interesting to note that four of the finds cited here are precisely dated to stage A_{2a}, and the chronology of another one may

188 T. Dąbrowska (2008, 68) wspomina także o obecności takiego naczynia na cmentarzysku kultury oksywieckiej w Chelmie, grób 20 (wg numeracji MfV w Berlinie: grób 6), ale w rzeczywistości była to miska z podciętą dolną częścią brzuśca, a więc o profilu typowym dla naczyń tego ugrupowania (por. J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 13, karta nr 62; A. STROBIN 2011, 38, 155 – typ VII.L).

188 T. Dąbrowska (2008, 68) mentions also the presence of such a vessel at the cemetery of the Oksywie culture at Chelmno, grave 20 (acc. to the numbering of MfV in Berlin: grave 6), but it was in fact a bowl with an undercut lower part of the body, i.e., with a profile typical of the vessels of the group in question (cf. J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 13, card no. 62; A. STROBIN 2011, 38, 155 – type VII.L).

kolejnego również może być zbliżona¹⁸⁹. Prawdopodobnie więc zabytki te reprezentują wczesny horyzont kształtowania się stylistyki naczyń odwrrotnie gruszkowatych, kiedy wciąż jeszcze eksperymentowano z ich formą.

Z obiektu 20 pochodzi duże bezuche naczynie, które można określić jako zbliżone do form odwrrotnie gruszkowatych (Tabl. XII/20:4). Jego krótką, skośną szyjką, wyodrębnioną tylko za pomocą płytkiego wcięcia w powierzchni ścianek, znajduje co prawda odpowiedniki wśród naczyń omawianego typu¹⁹⁰, ale fakt, iż owa szyjka bardzo płynnie przechodzi w wychylony wylew jest cechą rzadko spotykaną (np. J. MARCINIAK 1957, tabl. X:9).

Dwa naczynia odwrrotnie gruszkowate z Dąbka – z obiektów 44 i 50, a także zbliżony egzemplarz z obiektu 20, pełniły w grobach rolę popielnic.

Do naczyń gruszkowatych można zaliczyć co najmniej pięć zabytków (Tabl. XII/20:8, XVII/27:14, XXVI/51:9, XXVIII/54:3, XXXIII/68:4) i być może dwa kolejne, zachowane tylko we fragmentach, w jednym przypadku – egzemplarz zdeformowany w ogniu (Tabl. VII/12:2, XXIX/55:9). Większość z tych okazów ma zachowane jedno ucho, co jest cechą typową dla omawianej odmiany.

Naczynie gruszkowate z obiektu 54 złożono do grobu w charakterze popielnicy.

Siedem lub osiem znalezisk to naczynia baniaste, o silnie zaokrąglonej górnej partii korpusu, tak że średnica wylewu jest mniejsza od wydętości brzuśca (Tabl. VI/11:3,8, VII/12:3, XV/26:3, XVII/27:8,15, XVIII/29:4, XXI/42:4). Większość z nich reprezentuje dwuuche formy, powszechnie spotykane wśród materiałów z tzw. pierwszej fazy ceramicznej. Warto zwrócić uwagę na niewielkie rozmiary zabytku z obiektu 11 (wysokość 13,5 cm, średnica wylewu ok. 12 cm – Tabl. VI/11:8), zbliżonego pod tym względem do kubków. Równie niewielkie naczynka

also be similar.¹⁸⁹ It is likely, therefore, that these artefacts represent an early horizon in the styling of inverted pear-shaped vessels, when their form was still experimented with.

A large vessel without handles, which can be described as resembling inverted pear-shaped forms (Pl. XII/20:4), comes from feature 20. Its short, oblique neck, marked only by a shallow indentation in the wall surface, does find analogies among the vessels of the type under discussion,¹⁹⁰ but the fact that the neck smoothly transitions into an everted rim is a rarely encountered feature (e.g., J. MARCINIAK 1957, pl. X:9).

Two inverted pear-shaped vessels from Dąbek, from features 44 and 50, and the specimen of similar shape from feature 20 served as cinerary urns in the graves.

At least five artefacts (Pls. XII/20:8, XVII/27:14, XXVI/51:9, XXVIII/54:3, XXXIII/68:4) and perhaps two more, preserved only in fragments and, in one case, deformed by fire (Pls. VII/12:2, XXIX/55:9), can be identified as pear-shaped vessels. Most of the specimens have one preserved handle (Pl. XXXVII:2), which is typical of this variant.

The pear-shaped vessel from feature 54 was placed in the grave as a cinerary urn.

Seven or eight finds are globular vessels with a strongly rounded upper part of the body, so that the diameter of the rim is smaller than the body's (Pls. VI/11:3,8, VII/12:3, XV/26:3, XVII/27:8,15, XVIII/29:4, XXI/42:4). Most of them represent forms with two handles, commonly found in the material from the so-called first ceramic phase. The small size of the artefact from feature 11 (height 13.5 cm, rim diameter ca. 12 cm – Pl. VI/11:8) is worth noting, as it resembles

189 W obu grobach z Podwieska i w grobie z Ciecierzyna wystąpiły zapinki typu Gebhard 19d (por. Lista 1: nr. 6c, 29c, 29e), a naczyniu z Krąplewo towarzyszyła zapinka typu C-I (dodatkowo okaz tej odmiany obecny był też w grobie 167N z Podwieska). Natomiast w grobie z Goli odkryto stylistycznie wczesny okaz typu A/B-II, którego odpowiedniki w kulturze jastorfskiej współwystępują z zapinkami odmian A-I, Gebhard 19d i K, jak również z lokalnymi formami o zbliżonych ramach chronologicznych (por. K. TACKENBERG 1929, ryc. 5:6,8; E. PETERSEN 1934, ryc. 1:3,4; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, ryc. 15/58:3, 27/115:3,4).

190 Np. J. MARCINIAK 1957, tabl. LXXXVIII:3,4,6; R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, tabl. XXV:5,6; A. KOKOWSKI 1989, ryc. 30:18, 35:4; T. DĄBROWSKA 1997, tabl. XIV/26:4; G. MARTYNIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, tabl. XLVIII:2, XCII:2–4.

189 The two graves from Podwiesk and the grave from Ciecierzyn contained brooches of Gebhard type 19d (cf. List 1: nos. 6c, 29c, 29e), and the Krąplewo vessel was accompanied by a brooch of type C-I (additionally, a specimen of this variant was also present in grave 167N from Podwiesk). On the other hand, in the grave from Gola, there was a stylistically early example of type A/B-II, whose equivalents co-occur in the Jastorf culture with brooches of variants A-I, Gebhard 19d and K, as well as local forms of similar chronology (cf. K. TACKENBERG 1929, fig. 5:6,8; E. PETERSEN 1934, fig. 1:3,4; G. GUSTAVS, S. GUSTAVS 1976, figs. 15/58:3, 27/115:3,4).

190 E.g., J. MARCINIAK 1957, pl. LXXXVIII:3,4,6; R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, pl. XXV:5,6; A. KOKOWSKI 1989, figs. 30:18, 35:4; T. DĄBROWSKA 1997, pl. XIV/26:4; G. MARTYNIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, pls. XLVIII:2, XCII:2–4.

baniaste znane są także z innych cmentarzysk na Mazowszu (np. E. REINBACHER 1964, 159, tabl. 20/b:5; T. DĄBROWSKA 1997, 26, 28, tabl. XLII/79:17, XLVII/89:14; K. CZARNECKA 2007, 62, tabl. CCXXII/274:9). Spośród tej grupy zabytków wyróżniają się też dwa duże naczynia, o niemal kulistym brzuścu. Pierwsze pochodzi z obiektu 11 i charakteryzuje się obecnością krótkiej pseudo-szyjki, wyodrębnionej za pomocą płytkiego wcięcia (Tabl. VI/11:3, XXXVI:1), czym zdaje się nawiązywać do naczyń odwrotnie gruszkowatych. Zbliżone rozwiązanie stylistyczne można zaobserwować wśród innych pękatek naczyń znanych z mazowieckich nekropoli; analogie te są jednak nieliczne (T. DĄBROWSKA 1997, tabl. CXXXIX/301:13; K. CZARNECKA 2007, tabl. CXXXII/131:14, CXXXVIII/138a:2). Drugim ze wspomnianych dużych okazów jest zaopatrzony w pojedyncze ucho egzemplarz z obiektu 27, zdobiony w górnej partii brzuśca szerokim dookólnym żłobkiem (Tabl. XVII/27:8). Dekoracja ta może się kojarzyć ze stylistyką z okresu wczesnorzymskiego, kiedy to w podobny sposób akcentowano trójdzielność kształtu naczynia (por. Tabl. XXXII/66:14). Znaleźisko z Dąbka datowane jest zapinkami typu K na stadium A_{2b}. Równie wczesne świadectwa tego rodzaju stylistyki należą do rzadkości, choć odnaleźć je można właśnie na formach baniastych lub zbliżonych (np. J. MARCINIĄK 1957, tabl. LXXXIV:7; T. DĄBROWSKA 1978, tabl. VI:15; 1997, tabl. CLXXVIII/383:4; M. JAŹDŻEWSKA, W. SICIŃSKI 2017, ryc. 14:6, 16:4).

Oba duże naczynia baniaste, z obiektów 11 i 27, pełniły w grobach rolę popielnic.

Ostatnią grupę stanowią naczynia smukłe, czyli formy o łagodnie profilowanym brzuścu, którego największa wydętość jest zbliżona do średnicy wylewu. W Dąbku zarejestrowano prawdopodobnie dwa takie okazy, pochodzące z obiektów 41 i 53, oba zaopatrzone w dwa ucha (Tabl. XXIII/41:4, XXVIII/53:9?).

Zły stan zachowania wielu naczyń utrudnił określenie ich pierwotnych cech technologicznych, takich jak sposób opracowania powierzchni (gładzenie, wyświecanie) czy atmosfera wypału. Nie stwierdzono jednak żadnych charakterystycznych fragmentów naczyń o powierzchni chropowatej. W bardzo nielicznych przypadkach udało się stwierdzić, iż naczynie było pierwotnie czernione (nr. kat. 8/1, 11/6,8, 12/1, 20/5,6,9, 23/1, 24/2, 32/1, 40/1). Czarna barwa powierzchni często zachowana jest tylko w partiach przydennych, zarówno na zewnątrz, jak i od wewnątrz (Tabl. XXXVII:1). W tych miejscach powierzchnia najczęściej zachowuje też pierwotny połysk, podczas gdy gdzie indziej jest matowa lub wręcz złuszczone. Może to

mugs in this respect. Equally small globular vessels are known from other cemeteries in Mazovia (e.g., E. REINBACHER 1964, 159, pl. 20/b:5; T. DĄBROWSKA 1997, 26, 28, pls. XLII/79:17, XLVII/89:14; K. CZARNECKA 2007, 62, pl. CCXXII/274:9). Two large vessels with an almost spherical body stand out in this group of artefacts. The first one comes from feature 11 and is characterised by the presence of a short pseudo-neck, marked by a shallow indentation (Pls. VI/11:3, XXXVI:1), in which it seems to resemble inverted pear-shaped vessels. A similar stylistic solution can be found among other globular vessels known from Mazovian cemeteries; however, analogies are scarce (T. DĄBROWSKA 1997, pl. CXXXIX/301:13; K. CZARNECKA 2007, pls. CXXXII/131:14, CXXXVIII/138a:2). The second of the above-mentioned large specimens comes from feature 27. It has a single handle and is decorated on the upper part of the body with a wide circumferential groove (Pl. XVII/27:8). This decoration may be associated with the style of the early Roman period, when the tripartite shape of the vessel was accented in a similar manner (cf. Pl. XXXII/66:14). The find from Dąbek is dated with type K brooches to stage A_{2b}. Such an early evidence of this type of styling is rare, although it can be found on globular or similar forms (e.g., J. MARCINIĄK 1957, pl. LXXXIV:7; T. DĄBROWSKA 1997, pl. CLXXVIII/383:4; M. JAŹDŻEWSKA, W. SICIŃSKI 2017, figs. 14:6, 16:4).

Both large globular vessels, from features 11 and 27, served as cinerary urns.

The last group consists of slender vessels, i.e., forms with a gentle body profile and the maximum body diameter similar to the rim diameter. Two such specimens were probably recorded at Dąbek, in features 41 and 53. Both were equipped with two handles (Pls. XXIII/41:4, XXVIII/53:9?).

The poor state of preservation of many vessels made it difficult to identify their original technological traits, such as the surface treatment (smoothing, burnishing) or firing atmosphere. No characteristic sherds with roughened surface were observed. In very few cases, it could be established that the vessel was originally blackened (cat. nos. 8/1, 11/6,8, 12/1, 20/5,6,9, 23/1, 24/2, 32/1, 40/1). The black colour of the surface is often preserved only on the bottom parts, both on the outside and inside (Pl. XXXVII:1). In these spots, the surface usually retains its original gloss, while elsewhere it is dull or even flaked. This may indicate that during the funeral ceremony the vessel was placed near a source

świadczyć o tym, iż w trakcie ceremonii pogrzebowej naczynie ustawiono w pobliżu źródła wysokiej temperatury, np. ognia stosu. Nieznaczne zagłębienie naczynia w miękkim podłożu, takim jak piasek, oraz obecność w jego wnętrzu – być może tylko na dnie – bliżej nieokreślonej zawartości (np. płynu), odizolowały przydenne partie od silnie utleniającej atmosfery panującej w otoczeniu wspomnianego źródła ciepła. Wtórnemu utlenieniu uległa więc tylko pozostała partia naczynia, a proces ten doprowadził do odbarwienia pierwotnie czarnej powierzchni – która w efekcie mogła stać się np. jasnobrunatna – a także do zmiany jej faktury, tj. utraty połysku lub wręcz złuszczenia. To ostatnie zjawisko można tłumaczyć zmianami właściwości fizyko-chemicznych ceramiki na skutek szybkiego odparowania zawartej w niej wilgoci. Kolejnym etapem tego procesu jest przekształcenie stosunkowo zwartej struktury ceramiki w masę przypominającą pumeks, a tym samym także deformacja kształtu naczynia. Jeśli jednak proces ten został odpowiednio wcześniej przerwany, to jedynym śladem oddziaływania wysokiej temperatury może być jasnobrunatna barwa naczynia, niekiedy bardzo równomierna na całej jego powierzchni. Należy się więc liczyć z potencjalnie dużym większym udziałem naczyń o pierwotnie czernionej powierzchni wśród ceramiki grobowej, niż wynikałoby to z danych opisowych przedstawianych w publikacjach.

Tylko 12 naczyń lub ich fragmentów jest zdobionych za pomocą rytych linii. Są to proste ornamenty, typowe dla naczyń tzw. pierwszej fazy ceramicznej. W przypadku dookólnej dekoracji brzuśca, ujętej w dwie linie ryte, spotykane są motywy zygzaka – prostego lub podwójnego, wypełnionego nacięciami (Tabl. IV/9:1, V/11:6, XIX/32:3, XXX/57:1, XXXIV:15) oraz układy poziomych lub skośnych nacięć w jednym lub w dwóch rzędach (Tabl. XII/20:8,9,10, XVI/27:11, XVII/27:14). Zupełnie wyjątkowe jest zdobienie w postaci pojedynczego szerokiego żłobka okalającego górną część brzuśca naczynia (Tabl. XVII/27:8). Ornament wystąpił także na dwóch uchach; są to układy pojedynczych lub podwójnych nacięć, w tym drugim przypadku ujętych w dwie podłużne linie (Tabl. IV/8:6, XVI/27:11). Na podstawie lepiej zachowanych zabytków można stwierdzić, że dekoracje najczęściej znajdowały się na kubkach (5 szt.), rzadziej – naczyniach gruszkowatych (2 szt.), a zupełnie wyjątkowo – na naczyniu baniastym. Zastanawiające jest też, że połowa (6 szt.) spośród wszystkich zabytków zdobionych to naczynia, które wystąpiły tylko w dwóch obiektach: 20 i 27, datowanych na stadium A_{2b} . Żaden z fragmentów pochodzących z grobów precyzyjnie datowanych na wcześniejszy odcinek fazy A_2 lub na stadium A_{1b} nie był zdobiony.

of high temperature, such as the fire of the pyre. Slight sinking of the vessel in a soft substrate, such as sand, and the presence of an unspecified content (e.g., liquid) inside — perhaps only at the bottom — isolated the parts near the base from the oxidising atmosphere near the aforementioned heat source. Only the remaining part of the vessel was re-oxidised, and this process led to the discolouration of the originally black surface — which may have turned light brown as a result — as well as change in its texture, i.e., losing the gloss or even flaking. The latter can be explained by the changes in the physico-chemical properties of pottery due to the rapid evaporation of the moisture it contains. The next stage of this process is the transformation of the relatively compact ceramic structure into a pumice-like mass, thereby also deforming the shape of the vessel. If, however, this process is stopped early enough, the only effect of the high temperature may be the light brown colour of the vessel, sometimes very even over its entire surface. Therefore, it is possible that the share of originally blackened vessels in grave pottery is much higher than would appear from the descriptive data presented in the publications.

Only 12 vessels or their fragments are decorated with grooved lines. The ornaments are simple, typical of vessels of the so called first ceramic phase. Circumferential decoration of the body, enclosed by two grooved lines, may consist of a zigzag motif — simple or double, filled with incisions (Pls. IV/9:1, V/11:6, XIX/32:3, XXX/57:1, XXXIV:15) and arrangements of horizontal or oblique incisions in one or two rows (Pls. XII/20:8,9,10, XVI/27:11, XVII/27:14). Completely unique is the decoration in the form of a wide groove around the upper part of the vessel's body (Pl. XVII/27:8). Ornamentation was also found on two handles: arrangements of single or double incisions, in the latter case enclosed by two longitudinal lines (Pls. IV/8:6, XVI/27:11). On the basis of the better-preserved artefacts, it can be observed that the decorations were most often present on the mugs (5 pcs.), less frequently on the pear-shaped vessels (2 pcs.) and exceptionally on a globular vessel. It is also puzzling that half (6 pcs.) of all the decorated artefacts come from only two features: 20 and 27, dated to stage A_{2b} . None of the fragments from graves dated with precision to the earlier part of phase A_2 or to stage A_{1b} were decorated.

Kultura przeworska – wczesny okres wpływów rzymskich

Naczynia gliniane zarejestrowano w dziewięciu¹⁹¹ grobach kultury przeworskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich (obiekty 1, 7, 14, 18, 21, 37, 56, 66, 72). Ich liczba w poszczególnych zespołach wahała się od jednego do ośmiu egzemplarzy. Większość z nich jest wtórnie przepalona i w różnym stopniu odkształcona. Odkryte w Dąbku formy są typowe dla lokalnego garncarstwa kultury przeworskiej. Znajdują one liczne odpowiedniki na innych północnomazowieckich nekropolach tego ugrupowania, w tym na największej z nich – Niedanowie. Stąd też ich klasyfikację oparliśmy na typologii opracowanej dla tegoż stanowiska (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 122–125).

Naczynia trójdzielne (grupa A) znaleziono w obiektach 1, 7, 14 i 66. Dwa z nich to okazy wazowate o wyodrębnionych plastycznie, cylindrycznych szyjach, reprezentujące typ A.1 (Tabl. I/1:2, III/7:9). Naczynia z Dąbka datowane są na stadium B_{1b} (obiekt 1) i fazę B₂ (obiekt 7). Odpowiada to chronologii typu A.1 w Niedanowie (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 122) oraz na innych stanowiskach, np. Dąbek, stan. 29 (A. MISTEWICZ 2005, 221), Kuczbork-Osada (A. SZELA 2018a, 58, 59).

Dwustożkowe naczynie z obiektu 66 z pojedynczymi, horyzontalnymi bruzdami nad załomem brzuśca i pod wylewem (Tabl. XXXII/66:14), można przypisać do typu A.1.3. Obejmuje on okazy o szyi zaznaczonej tylko liniami rytymi bądź pasmem ornamentu. Naczynia takie rejestrowane są w zespołach z obu faz wczesnego okresu wpływów rzymskich (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 122; A. MISTEWICZ 2005, 221). Okaz z Dąbka datowany jest na fazę B₂.

Naczynia z cylindryczną szyją i zaokrąglonym brzuścem typu A.2 (Tabl. III/7:7,8) znaleziono w obiekcie 7 z fazy B₂. Są one znane z większości północnomazowieckich cmentarzysk kultury przeworskiej funkcjonujących w okresie wpływów rzymskich. Datowane są na fazy B₁–B₂ (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 122; A. MISTEWICZ 2005, 221).

¹⁹¹ Liczba ta nie obejmuje obiektów 28 i 31, których datowanie na wczesny okres wpływów rzymskich nie jest wykluczone, ale sądząc po ich lokalizacji w centrum koncentracji grobów z młodszego okresu przedrzymskiego, mniej pewne (Plan 3). Natomiast obecność obiektu 18 w otoczeniu grobów z wczesnego okresu wpływów rzymskich przemawia za takim jego datowaniem. Nie przeczy temu również inwentarz tego zespołu.

Przeworsk culture — early Roman period

Pottery was recorded in nine¹⁹¹ Przeworsk culture graves from the early Roman period (features 1, 7, 14, 18, 21, 37, 56, 66, 72). The number of vessels in individual assemblages ranged from 1 to 8 specimens. Most of them are burnt and deformed to a different degree. The forms discovered at Dąbek are typical of the local Przeworsk culture pottery. They find numerous parallels at other northern Mazovian cemeteries of the culture in question, including at the largest of them — Niedanowo. We have then based their classification on the typology created for that last site (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 122–125).

Tripartite vessels (group A) were found in features 1, 7, 14 and 66. Two of them are vases with plastic defined cylindrical necks and represent type A.1 (Pls. I/1:2, III/7:9). The Dąbek vessels are dated to stage B_{1b} (feature 1) and phase B₂ (feature 7), which corresponds to the chronology of type A.1 at Niedanowo (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 122) and other sites, for example, Dąbek, site 29 (A. MISTEWICZ 2005, 221), and Kuczbork-Osada (A. SZELA 2018a, 58, 59).

The biconical vessel from feature 66 with a few horizontal grooves above the maximum body diameter and under the rim (Pl. XXXII/66:14) can be classified as type A.1.3, which groups specimens with a neck marked only with grooved lines or a band of ornament. Such vessels are recorded in assemblages from both phases of the early Roman period (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 122; A. MISTEWICZ 2005, 221). The Dąbek specimen is dated to phase B₂.

Vessels with a cylindrical neck and rounded body, type A.2 (Pl. III/7:7,8) were found in feature 7 from phase B₂. They are known from most of the northern Mazovian cemeteries of the Przeworsk culture that functioned during the Roman period. They are dated to phases B₁–B₂ (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 122; A. MISTEWICZ 2005, 221).

¹⁹¹ The number does not include graves 28 and 31, whose dating to the early Roman period cannot be excluded; however, judging by their location in the centre of a concentration of graves from the late pre-Roman period, it is less likely (Plan 3). On the other hand, the location of feature 18, surrounded by graves from the early Roman period, supports this dating. It is also not contradicted by the inventory of this assemblage.

Dwuuche naczynie (Tabl. IX/14:1, XXXVI:4) z obiektu 14 należy do typu A.5, ściślej podtypu A.5.1, który grupuje okazy niezdobione. Jest to forma charakterystyczna dla północnego Mazowsza, datowana na fazy B₁–B₂, głównie B_{1b}–B_{2a} (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 122; A. MISTEWICZ 2005, 221). Naczynie z Dąbka pochodzi z zespołu z fazy B₁. Jego wczesną pozycję chronologiczną w obrębie typu A.5 zdaje się potwierdzać pogrubiony wylew o dwustronnie ściętej krawędzi. Niewykluczone, że obecność tej cechy wynika z przeżywania się w początkach wczesnego okresu wpływów rzymskich tradycji garncarskiej młodszego okresu przedrzymskiego.

Rzadko spotykaną na obszarze północnego Mazowsza formą jest trójucha waza (Tabl. XXXII/66:13) odkryta w obiekcie 66 z fazy B₂. Okaz zbliżony jest do typu A.4, tj. grupy naczyń o zaokrąglonym brzuścu z plastyczną listwą u nasady – wyodrębnionej lub niewyodrębnionej plastycznie – szyi. Naczynia te są jednak bezuche. Waza z Dąbka najlepsze analogie znajduje wśród dwustożkowych form o ostrym lub łagodnym załomie brzuśca, znanych z cmentarzysk wschodniego Mazowsza i zachodniego Podlasia – por. typ B.4.3 z Kamieńczyka (T. DĄBROWSKA 1997, 106), typ IIC1 z Nadkole, stan. 2 (J. ANDRZEJOWSKI 1998, 89, tabl. XCV), które datowane są zazwyczaj na fazę B₂.

Grupę naczyń trójdzielnych kultury przeworskiej zamyka kubek z obiektu 37, o zaokrąglonym brzuścu, cylindrycznej, lekko wypukłej szyjce i nieznacznie wyodrębnionym wylewie (Tabl. XXI/37:1). Są to cechy typowe dla wczesnorzymskiej ceramiki przeworskiej z północnego Mazowsza. Bezpośrednia analogia dla tego okazu nie jest nam jednak znana. Naczynie stylistycznie przypomina nieco małe egzemplarze typu A.1 (por. Niedanowo, groby 253, 255, 324 – W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 50, 51, 64, tabl. LXXX/253:2, LXXXI/255:12, CXVIII/324:10). Różni się od nich tylko nieco niższą osadzoną i mocniej zaokrąglonym załomem brzuśca. Naczynia typu A.1 datowane są na cały wczesny okres wpływów rzymskich, przy czym większość z nich odnieszona jest do jego starszego odcinka (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 122; A. MISTEWICZ 2005, 221). W tych samych ramach chronologicznych można chyba umieszczać kubek z grobu 37, któremu nie towarzyszyły zabytki pozwalające na bardziej precyzyjne datowanie.

Grupę B, tj. naczyń o dwustożkowym lub zaokrąglonym brzuścu i wyodrębnionym wylewie – reprezentuje dziesięć okazów z sześciu grobów (obiekty 1, 7, 14, 21, 66, 72).

Do typu B.1, czyli mis z wysoko umieszczonym załomem brzuśca i prostym lub nieco wychylonym wylewem,

The vessel with two handles (Pls. IX/14:1, XXXVI:4) from feature 14 belongs to type A.5, more precisely to sub-type A.5.1, which consists of undecorated specimens. The form is characteristic of northern Mazovia and dated to phases B₁–B₂, mainly B_{1b}–B_{2a} (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 122; A. MISTEWICZ 2005, 221). The Dąbek vessel comes from a grave from phase B₁. Its early chronological position within type A.5 seems to be corroborated by its thickened rim with the lip bevelled on both sides. It is possible that the presence of this trait is a result of the pottery tradition of the late pre-Roman period continuing at the beginning of the early Roman period.

The vase with three handles (Pl. XXXII/66:13) discovered in feature 66 from phase B₂ is a form rarely found in northern Mazovia. The specimen is similar to type A.4, i.e., a group of vessels with a rounded body with a cordon at the base of the neck, which may or may not be plastically defined. However, those vessels do not have handles. The Dąbek vase finds its best analogies among the biconical forms with a sharp or gentle body profile known from the cemeteries in eastern Mazovia and western Podlachia — see type B.4.3 from Kamieńczyk (T. DĄBROWSKA 1997, 106), type IIC1 from Nadkole, site 2 (J. ANDRZEJOWSKI 1998, 89, pl. XCV), which are usually dated to phase B₂.

The last element in the group of tripartite Przeworsk culture vessels is the mug from feature 37, with a rounded body, cylindrical, slightly convex neck and poorly defined rim (Pl. XXI/37:1). Such traits are typical of the early Roman Przeworsk pottery from northern Mazovia. However, a direct analogy of this specimen is unknown. Stylistically, the vessel resembles small specimens of type A.1 (cf. Niedanowo, graves 253, 255, 324 — W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 50, 51, 64, pls. LXXX/253:2, LXXXI/255:12, CXVIII/324:10). It differs from them only in the slightly lower-positioned maximum body diameter, where it is also more rounded. Type A.1 vessels are dated to the entire early Roman period, with most of them associated with its older phase (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 122; A. MISTEWICZ 2005, 221). The same chronological frame can possibly be applied to the mug from grave 37, which was not accompanied by any artefacts that would allow a more precise dating.

Group B, i.e., vessels with a biconical or rounded body and defined rim is represented by ten specimens from six graves (features 1, 7, 14, 21, 66, 72).

The specimens from features 14 (Pl. IX/14:2) and — less confidently — 21 (Pl. XI/21:1) can be assigned

można zaliczyć okazy z obiektów 14 (Tabl. IX/14:2) i – już mniej pewnie – 21 (Tabl. XI/21:1). Okazy tego typu datowane są najczęściej na fazę B₁, rzadziej na schyłek młodszego okresu przedrzymskiego (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 123; A. MISTEWICZ 2005, 221; por. T. LIANA 1970, 439 – typ IV/1). Znaleźiska z Dąbka na podstawie zabytków towarzyszących (obiekt 14) bądź ukształtowania wylewu¹⁹² (obiekt 21) można wiązać z fazą B₁.

Misa o silnie wydętym, zaokrąglonym brzuścu z obiektu 66 (Tabl. XXXII/66:12) zbliżona jest do typu B.3. Od większości tak klasyfikowanych okazów odróżnia się tylko nieco niżej osadzonym załomem korpusu. W Niedanowie egzemplarze tego typu znaleziono w grobach z faz B_{1b}–B₂ (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 123). Zbliżone kształtem misy znamy m.in. Brudnic, grób 46 (A. SZELA 2016, ryc. XII:2), czy Dobrzankowa, grób 7 (J. OKULICZ 1971, 136, ryc. 15:e).

Baniasty garnek z obiektu 7 w Dąbku (Tabl. III/7:5) można zaliczyć do typu B.4. Podobny okaz pochodzi też z obiektu 14 (Tabl. IX/14:5). Jest on nieco mniejszy, przez co raczej należy wiązać go z typem B.7, który obejmuje wazowate naczynka o zaokrąglonych korpusach. Oba typy spotykane są często na północnym Mazowszu. Zarejestrowano je np. w Dąbku, stan. 29, groby 4, 18, 20, 21, 26 (A. MISTEWICZ 2005, 222), Nowym Dłutowie (d. *Dłutowo*), groby 5, 6, 11, 14 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999b, 407), czy Kuczborku-Osadzie, groby 35 i 72 (A. SZELA 2018a, 61). Liczne egzemplarze tych typów z Niedanowa datowane są w ramach faz B_{1b}–B₂ (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 123, 124).

Dwustożkowe naczynia o załomie nieco powyżej połowy wysokości (typ B.5) znaleziono w obiektach 7 i 72 (Tabl. III/7:10, XXXIII/72:2), datowanych odpowiednio na fazę B₂ lub stadium B_{2b}. Analogie do nich możemy wskazać m.in. w Dąbku, stan. 29, groby 10 i 12 (A. MISTEWICZ 2005, 222), i Nowym Dłutowie, groby 3, 5, 6 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999b, 407). Naczynia typu B.5 datowane są głównie na fazy B_{1b}–B_{2a} (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 123, 124).

Naczynko z grobu 66 (Tabl. XXXI/66:16) należy do typu B.8, który obejmuje najróżniejsze miseczki lub niewielkie wazy o zaokrąglonych lub lekko dwustożkowych brzuścach. Występują one powszechnie na stanowiskach przeworskich z północnego Mazowsza przez cały wczesny okres wpływów rzymskich

to type B.1, i.e., bowls with a high-positioned maximum body diameter and a straight or slightly everted rim. Specimens of this type are usually dated to phase B₁, less often to the end of the late pre-Roman period (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 123; A. MISTEWICZ 2005, 221; cf. T. LIANA 1970, 439 – type IV/1). On the basis of the accompanying artefacts (feature 14) or the shape of the rim¹⁹² (feature 21), the finds from Dąbek can be dated to phase B₁.

The bowl with a bulbous, strongly rounded body from feature 66 (Pl. XXXII/66:12) resembles type B.3. It differs from most of so-classified specimens only by the slightly lower-positioned maximum body diameter. At Niedanowo, specimens of this type were found in graves from phases B_{1b}–B₂ (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 123). Bowls of similar shape are known from, for example, Brudnice, grave 46 (A. SZELA 2016, fig. XII:2) or Dobrzankowo, grave 7 (J. OKULICZ 1971, 136, fig. 15:e).

The globular pot from feature 7 from Dąbek (Pl. III/7:5) can be classified as type B.4. A similar specimen comes also from feature 14 (Pl. IX/14:5). It is a bit smaller, so it should rather be assigned to type B.7, which consists of vase-like vessels with rounded bodies. Both types are often found in northern Mazovia. They were recorded, for example, at Dąbek, site 29, graves 4, 18, 20, 21, 26 (A. MISTEWICZ 2005, 222), Nowe Dłutowo (former *Dłutowo*), graves 5, 6, 11, 14 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999b, 407), or Kuczbork-Osada, graves 35 and 72 (A. SZELA 2018a, 61). Numerous examples of those two types from Niedanowo are dated to phases B_{1b}–B₂ (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 123, 124).

Biconical vessels with the maximum body diameter slightly above the mid-height of the vessel (type B.5) were recovered from features 7 and 72 (Pls. III/7:10, XXXIII/72:2), dated to phase B₂ and stage B_{2b} respectively. Their analogies can be found at Dąbek, site 29, graves 10 and 12 (A. MISTEWICZ 2005, 222), and Nowe Dłutowo, graves 3, 5, 6 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999b, 407), among others. Type-B.5 vessels are dated mainly to phases B_{1b}–B_{2a} (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 123, 124).

The small vessel from grave 66 (Pl. XXXI/66:16) belongs to type B.8, which includes various small bowls or vases with rounded or slightly biconical bodies. They are common at the Przeworsk culture sites in

192 Niepogrubiony i bez facetowania.

192 Not thickened and without faceting.

(por. W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 124; A. MI-
STEWICZ 2005, 222).

Do grupy D – form o mniej lub bardziej zaokrąglonym brzuścu i bez wyodrębnionego wylewu – można zaliczyć sześć naczyń lub ich fragmentów. Najliczniejszy zbiór tworzą kubki typu D.3, o półkulistych (Tabl. III/7:6) albo beczułkowatych korpusach (Tabl. IX/14:3,4, X/18:1). Okazy z obiektów 14 i 18, z uchami osadzonymi poniżej wylewu, można zaliczyć do typu D.3.1, egzemplarz z grobu 7, z nieco wyżej osadzonym uchem, zbliżony jest do typu D.3.2. Kubki takie są formą często spotykaną na cmentarzyskach kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich (T. LIANA 1970, 440).

Popielnica z obiektu 56 (Tabl. XXX/56:1) to duży garnek o lekko zaokrąglonym brzuścu, typu D.1 lub grupy III według T. Liany (1970, 438, tabl. II:14,18,21). Naczynia te na cmentarzyskach najczęściej wykorzystywano jako urny, jak to ma też miejsce w przypadku okazu z Dąbka. Groby z takimi urnami są charakterystyczne dla cmentarzysk przeworskich leżących na zachód od Wisły (por. A. NIEWĘGŁOWSKI 1981, 82, 105, 106), na wschodnim Mazowszu spotykane są rzadziej (J. ANDRZEJOWSKI 2001a, 79, 80), a na północnym – wyjątkowo. Na największych nekropolach tego ostatniego regionu stanowią niewielki odsetek zespołów, zarówno w stosunku do całkowitej liczby grobów, jak i tylko tych popielnicowych: Niedanowo – dwa z około 290 (w tym 129 popielnicowych) grobów kultury przeworskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 126, 127), Brudnice – sześć z około 120 grobów¹⁹³ (A. SZELA 2013), żadnej popielnicy tego typu nie zarejestrowano w Modli (z ok. 200 grobów kultury przeworskiej, w tym około 50 popielnicowych – J. ANDRZEJOWSKI 2009)¹⁹⁴. Naczynia grupy III według T. Liany datowane są najczęściej na fazę B₂ (T. LIANA 1970, 438), wyjątkowo nieco wcześniej – por. Niedanowo, grób 98 z zapinkami: wczesną trąbkowatą i typu A.68 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 25, 26, tabl. XXIX/98). Popielnicę z Dąbka, w związku z brakiem w zespole innych przedmiotów, należy więc umieszczać najpewniej w obrębie fazy B₂.

Misa o zaokrąglonym brzuścu i niewyodrębnionym wylewie z obiektu 66 (Tabl. XXXI/66:15) zbliżona

northern Mazovia throughout the entire early Roman period (cf. W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 124; A. MI-
STEWICZ 2005, 222).

Group D — forms with a more or less rounded belly and undefined rim — is represented by six vessels or their fragments. The largest series consists of mugs type D.3, with semi spherical (Pl. III/7:6) or barrel shaped bodies (Pls. IX/14:3,4, X/18:1). The specimens from features 14 and 18 with handles placed below the rim can be classified as type D.3.1, the vessel from grave 7, with a slightly higher-placed handle, resembles type D.3.2. Such mugs are often found at the Przeworsk culture cemeteries from the Roman period (T. LIANA 1970, 440).

The cinerary urn from feature 56 (Pl. XXX/56:1) is a large pot with a slightly rounded body, type D.1 or group III acc. to T. Liana (1970, 438, pl. II:14,18,21). At cemeteries, such vessels were most often used as urns, and so was the pot from Dąbek. Graves with such urns are characteristic of the Przeworsk culture cemeteries located west of the Vistula (see A. NIEWĘGŁOWSKI 1981, 82, 105, 106); they are found less frequently in eastern Mazovia (J. ANDRZEJOWSKI 2001a, 79, 80) and are quite unusual in northern Mazovia. At the largest cemeteries of this last region, they constitute a small percentage of both the total number of graves and of the urn burials specifically: Niedanowo — 2 out of about 290 (including 129 urned) Przeworsk culture graves from the early Roman period (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 126, 127), Brudnice — 6 out of about 120 graves¹⁹³ (A. SZELA 2013); no cinerary urns of this type were observed at Modla (out of about 200 Przeworsk culture graves, including about 50 urned burials — J. ANDRZEJOWSKI 2009).¹⁹⁴ Vessels of group III acc. to T. Liana are most often dated to phase B₂ (T. LIANA 1970, 438), exceptionally a bit earlier — see Niedanowo, grave 98 with an A.68 fibula and an early trumpet brooch (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 25, 26, pl. XXIX/98). Due to the lack of other items in the grave, the cinerary urn from Dąbek should most likely be dated to phase B₂.

The bowl with a rounded body and undefined rim from feature 66 (Pl. XXXI/66:15) resembles type D.2. Similar vessels, although usually a bit more sharply

193 W przypadku cmentarzysk w Brudnicach i Modli podano przybliżoną liczbę wszystkich grobów kultury przeworskiej. Materiałów z młodszego okresu przedrzymskiego tu jednak brak (Brudnice) albo są one bardzo nieliczne (Modla).

194 Por. przyp. 193.

193 In the case of the cemeteries at Brudnice and Modla, an approximate total number of Przeworsk graves was given. No material from the late pre-Roman period is present (Brudnice), or it is very scarce (Modla).

194 Cf. footnote 193.

jest do typu D.2. Podobne naczynia, zazwyczaj jednak nieco ostrzej profilowane i bez wyodrębnionego dna, są licznie reprezentowane na stanowiskach przeworskich z północnego Mazowsza. Datowane są na fazy B₁–B₂, głównie B_{1b}–B_{2a} (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 124). Zbliżone do naczynia z Dąbka okazy znamy np. z Kuczborka-Osady, obiekt 80 (A. SZELA 2018a, 41, 42, tabl. LVIII/78:1)¹⁹⁵, oraz Niedanowa, grób 630 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 107, tabl. CCXXIII/630:4).

Fragmety, być może wczesnorzymskich, naczyń o niewyodrębnionych wylewach i mniej lub bardziej zaokrąglonych brzuścach znaleziono też na powierzchni cmentarzyska (Tabl. XXXIV:10–12). Niewykluczone jednak, że przynajmniej część z nich pochodzi z młodszego okresu przedrzymskiego (por. wyżej).

W obiektach 66 i 72 znaleziono miseczki. Płytki egzemplarz z obiektu 72 o wyodrębnionej dookołymi bruzdami szyi i wklęsłym dnie najbliższy jest typowi E.2 (Tabl. XXXIII/72:3). Datowany jest na stadium B_{2b}, co odpowiada chronologii takich naczyń w Niedanowie (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 125). Naczynia z obiektu 66 (faza B₂) reprezentują formy o półkulistym korpusie i/lub wklęsłym dnie – typu E.4, ewentualnie E.1.3 (Tabl. XXXI/66:17), oraz o zaokrąglonym dnie i wychylonym wylewie – typu E.1.4b (Tabl. XXXI/66:18). Typy te datowane są na fazy B₁ i B₂ (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 125; A. MISTEWICZ 2005, 223). Miseczki o zaokrąglonych lub wklęsłych dnach, w najróżniejszych wariantach, są Powszechnie spotykane na stanowiskach kultury przeworskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich, por. np. Kamieńczyk – typ E (T. DĄBROWSKA 1997, 107, 108), Nadkole, stan. 2 – typ V (J. ANDRZEJOWSKI 1998, 90, tabl. XCVI). Wiele z nich odkryto też na cmentarzyskach z północnego Mazowsza (por. Dąbek, stan. 29 – A. MISTEWICZ 2005, 223; Niedanowo – W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 125).

Przepalone fragmenty wczesnorzymskich naczyń nieokreślonego kształtu zarejestrowano w kilku zespołach. W obiekcie 1 znaleziono ułamek naczynia dwustożkowego o wychylonym wylewie (Tabl. I/1:3) oraz zdobiony fragment brzuśca innego okazu (Tabl. I/1:4). Ułamki naczyń o wyodrębnionych lub wychylonych wylewach odkryto w obiekcie 4 (Tabl. I/4:1) oraz luźno na powierzchni stanowiska (Tabl. XXXIV:5,7). W obiekcie 37 była to

profiled and without a distinct base, are numerous at the Przeworsk culture sites in northern Mazovia. They are dated to phases B₁–B₂, mainly B_{1b}–B_{2a} (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 124). Specimens resembling the vessel from Dąbek are known, e.g., from Kuczbork-Osada, feature 80 (A. SZELA 2018a, 41, 42, pl. LVIII/78:1)¹⁹⁵ and Niedanowo, grave 630 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 107, pl. CCXXIII/630:4).

Fragments of, perhaps early Roman, vessels with undefined rims and more or less rounded bodies were also found on the surface of the cemetery (Pl. XXXIV:10–12). However, it is possible that at least some of them come from the late pre-Roman period (cf. above).

Small bowls were found in features 66 and 72. The shallow specimen from feature 72, with a neck marked with circumferential grooves and a concave base, most resembles type E.2 (Pl. XXXIII/72:3). It is dated to stage B_{2b}, which corresponds to the chronology of such vessels at Niedanowo (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 125). The vessels from feature 66 (phase B₂) represent forms with a hemispherical body and/or concave base – type E.4 or E.1.3 (Pl. XXXI/66:17), and with a rounded base and everted rim of type E.1.4b (Pl. XXXI/66:18). Said types are dated to phases B₁ and B₂ (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 125; A. MISTEWICZ 2005, 223). Small bowls with rounded or concave bases, of various variants, are commonly found at the Przeworsk culture sites from the early Roman period; see, e.g., Kamieńczyk – type E (T. DĄBROWSKA 1997, 107, 108), Nadkole, site 2 – type V (J. ANDRZEJOWSKI 1998, 90, pl. XCVI). Many of them were also discovered at the cemeteries from northern Mazovia (cf. Dąbek, site 29 – A. MISTEWICZ 2005, 223; Niedanowo – W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 125).

Burnt fragments of early Roman vessels of undefined shape were recorded in several graves. A piece of a biconical vessel with an everted rim (Pl. I/1:3) and a decorated body fragment of another specimen (Pl. I/1:4) were found in feature 1. Potsherds with marked or everted rims were discovered in feature 4 (Pl. I/4:1) and as stray finds on the surface of the site (Pl. XXXIV:5,7). In feature 37, it was a sherd from a larger vessel with a handle (Pl. XXI/37:2), and in grave 66 – fragments of a vessel with a rounded body and everted rim (Pl. XXXI/66:19).

Early Roman vessels of the Przeworsk culture are sparsely decorated. Ornaments are engraved, plastic or

¹⁹⁵ Na tablicy obiekt błędnie podpisany nr 78.

¹⁹⁵ Incorrectly marked in the plate as no. 78.

część większego naczynia z uchem (Tabl. XXI/37:2), zaś w grobie 66 – fragmenty naczynia o zaokrąglonym brzuścu i wychylnym wylewie (Tabl. XXXI/66:19).

Zdobienie wczesnorzymskich naczyń kultury przeworskiej jest skromne. Ornament jest ryty, plastyczny albo odciskany. Ten ostatni obejmuje typowe dla ceramiki z północnego Mazowsza rzędy lub grupy kolistych, rzadziej owalnych, dołków znajdujących się na załamie brzuśca albo tuż pod nim (Tabl. I/1:2, XXXII/66:12). W grupie ornamentów rytych dominują dookolne pasma umieszczone w górnej partii korpusu. Wśród nich są: wątek jodełkowy (Tabl. III/7:7), rząd ukośnych linii (Tabl. III/7:11), nieregularne rzędy pionowych i poziomych kresek i linii (Tabl. XI/21:1) oraz szerokie pasmo złożone z kilku równoległych dookolnych bruzd i rzędów kresek między nimi (Tabl. I/1:4). Pojedynczy znak w formie dwóch stykających się wierzchołkami trójkątów zarejestrowano na naczyniu z obiektu 66 (Tabl. XXXII/66:14). Miska z obiektu 7 ma na dnie dwie krzyżujące się linie (Tabl. III/7:7). Zdobienie plastyczne w formie dookolnej listwy znajduje się na naczyniu z obiektu 66 (Tabl. XXXII/66:13). Ponadto ma ono na załamie korpusu pasmo zygzaka krokwiowego, urozmaicone grupami dołków.

Kultura wielbarska

Naczynia gliniane (lub ich fragmenty), wykonane z tzw. wolnej ręki, zazwyczaj wtórnie przepalone, znaleziono w dziesięciu grobach kultury wielbarskiej. Liczba okazów w poszczególnych zespołach wahała się od jednego do trzech, co jest typowe dla tego ugrupowania na Mazowszu i Podlasiu. W kilku zespołach zarejestrowano – znajdujące się na złożu wtórnym – fragmenty naczyń kultury przeworskiej (obiekty 26 i 65) bądź z wczesnej epoki żelaza (obiekt 62).

Stan zachowania dziewięciu naczyń umożliwia ich klasyfikację typologiczną według systematyki R. Wołągiewicza (1993). Najliczniejszą grupę wśród nich tworzą naczynia misowate grup VI i XVIII. Z obiektu 19 pochodzą szczerkowo zachowane misy o dwustożkowych brzuścach – typu VIB lub C (Tabl. X/19:4,5). Mieczki o zaokrąglonych korpusach – typu XVIIIA – znaleziono w obiektach 2 (Tabl. I/2:2) i 3 (Tabl. II/3:38), a okaz dwustożkowy – typu XVIIIIB – w obiekcie 3 (Tabl. II/3:39). Misy grup VI i XVIII na obszarze prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia spotykane są powszechnie (R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 30, listy 6A–F, 18A–F, mapy 6, 7, 20, 21). Datowane są szeroko, na fazy B₂/C₁–D, przy czym te o zaokrąglonych brzuścach (typy VIA i XVIIIA) spotykane są częściej

imprinted. That last kind of decoration includes rows or groups of circular (less often oval) indentations, located on the maximum body diameter or just below it, that are typical of the pottery from northern Mazovia (Pls. I/1:2, XXXII/66:12). The group of grooved ornaments is dominated by circumferential bands, located in the upper part of the body, composed of motifs such as herringbone (Pl. III/7:7), a row of oblique lines (Pl. III/7:11), irregular rows of vertical and horizontal strokes and lines (Pl. XI/21:1) and a wide band of several parallel circumferential grooves with rows of short lines in-between (Pl. I/1:4). A single mark in the form of two triangles touching at their vertices was observed on the vessel from feature 66 (Pl. XXXII/66:14). The bowl from feature 7 has two crossing lines at its base (Pl. III/7:7). A plastic decoration in the form of a circumferential cordon can be found on the vessel from feature 66 (Pl. XXXII/66:13), which also has a band of chevron zigzag, complemented with groups of indentations, at the maximum body diameter.

Wielbark culture

Hand-made clay vessels (or their fragments), usually burnt, were found in ten Wielbark culture graves. The number of specimens in individual assemblages ranged from 1 to 3, which is typical of the culture in question in Mazovia and Podlachia. In some graves, fragments of Przeworsk culture (features 26 and 65) or early Iron Age (feature 62) pottery were recorded in secondary context.

The state of preservation of nine vessels allows their typological identification according to the classification of R. Wołągiewicz (1993). The largest group consists of bowl-shaped vessels of groups VI and XVIII. Partially preserved bowls with biconical bodies, type VIB or C (Pl. X/19:4,5), come from feature 19. Small bowls with rounded bodies, type XVIIIA, were found in features 2 (Pl. I/2:2) and 3 (Pl. II/3:38), and a biconical example of type XVIIIIB was recovered from feature 3 (Pl. II/3:39). Bowls of groups VI and XVIII are commonly found in the right-bank area of Mazovia and Podlachia (R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 30, lists 6A–F, 18A–F, maps 6, 7, 20, 21). They have a broad chronology, dating to phases B₂/C₁–D, with the ones with rounded bodies (types VIA and XVIIIA) being more common in phases B₂/C₁–C₁, while more sharply profiled specimens

w fazach B_2/C_1-C_1 , natomiast okazy ostrzej profilowane (typy VIB-E, XVIIIIB-E) – najliczniej w fazach $C_{1b}-D$ (R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 26, listy 6A-E, 18A-E).

Do typu XaA, tj. dwudzielnych mis o załomie brzuśca w około 2/3 wysokości, zaliczyć można okaz z obiektu 2 (Tabl. I/2:3). Reprezentuje on wariant o górnej partii korpusu w formie odwróconego stożka. Misy takie datowane są na fazy B_2/C_1-D (R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 26).

Naczynka o przysadzistych brzuścach znaleziono w dwóch grobach. Okaz z obiektu 16 jest dwustożkowy, ma na załomie korpusu i w połowie wysokości jego górnej części dwie dookolne, plastyczne listwy (Tabl. VII/16:4). Naczynko z grobu 62 jest dość smukłe, a jego brzusec jest zaokrąglony (Tabl. XXX/62:1). Oba okazy są bezuche. Można je zaliczyć do grupy XVII, która obejmuje różnorakie formy niewielkich rozmiarów, o nisko osadzonych załomach brzuśców. Wołągiewicz naczynia takie podzielił na trzy typy: XVIIIA-C, przy czym tylko ostatni zdefiniowano na tyle jednoznacznie (obecność ucha), że jego identyfikacja nie stanowi problemu. Ze względu na różnorodność kształtów naczyń bezuchych, ich podział na dwa typy jest trudny do stosowania, a samo kryterium podziału jawi się niezbyt jasno¹⁹⁶. Kwestia ta jest istotna, ponieważ naczynia typu XVIIIIB mają w ujęciu tego badacza nieco węższą (B_2/C_1-C_2) chronologię niż należące do typu XVIIIA (B_2/C_1-D ; por. R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 26). Naczynia z Dąbka datowane są na stadium C_{1a} (obiekt 16) oraz szeroko w obrębie faz B_2/C_1-D (obiekt 63).

Naczynie z uchem z obiektu 3 (Tabl. II/3:40) najbliższe jest typowi XVIIIA, grupującemu małe wazy o trójdzielnym korpusie (R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 18). Ukształtowanie okazu z Dąbka podkreślone zostało sposobem opracowania powierzchni: brzusec jest chropowaty, szyja i wylew wygładzone. Naczynie datowane jest na stadium C_{1b} . Odpowiada to chronologii typu, którą ustalono w ramach faz B_2/C_1-C_2 (R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 26). Wazy typu XVIIIA na obszarze Mazowsza i Podlasia spotykane są rzadko (R. WOŁĄGIEWICZ 1993, lista 16A, mapa 18).

(types VIB-E, XVIIIIB-E) are the most numerous in phases $C_{1b}-D$ (R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 26, lists 6A-E, 18A-E).

The specimen from feature 2 (Pl. I/2:3) belongs to type XaA, i.e., bipartite bowls with the maximum body diameter at about 2/3 of the vessel's height. It represents the variant with the upper body in the form of an inverted cone. Such bowls are dated to phases B_2/C_1-D (R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 26).

Vessels with squat bodies were found in two graves. The specimen from feature 16 is biconical, with two circumferential cordons, one on the maximum body diameter and another halfway up the upper body part (Pl. VII/16:4). The vessel from grave 62 is quite slender, and its body is rounded (Pl. XXX/62:1). Neither specimen has handles. They can be included in group XVII, which consists of various small-sized forms with a low-positioned maximum body diameter. Wołągiewicz divided such vessels into three types: XVIIIA-C. Only the last one is defined clearly enough (the presence of a handle) that its identification is not a problem. Due to the variety of shapes of handle-less vessels, their division into two types is difficult to apply, and the criterion for the division itself is not very clear.¹⁹⁶ This is an important issue, because, according to the aforementioned researcher, type XVIIIIB vessels have a slightly narrower chronology (phases B_2/C_1-C_2) than those of type XVIIIA (B_2/C_1-D ; cf. R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 26). The vessels from Dąbek are dated to stage C_{1a} (feature 16) and broadly to phases B_2/C_1-D (feature 63).

The vessel with a handle from feature 3 (Pl. II/3:40) most resembles type XVIIIA, which groups small vases with a tripartite body (R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 18). The shape of the Dąbek specimen was accentuated by the surface finishing: the body is roughened, the neck and the rim smoothed. The vessel is dated to stage C_{1b} , which corresponds to the chronology of this type, established as phases B_2/C_1-C_2 (R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 26).

196 Typ XVIIIIA grupuje przysadziste, bezuche okazy wąskotworowe ze smukłą szyjką. Typ XVIIIIB to bezuche naczynia o przysadzistych brzuścach; w ich przypadku kształt szyjek i szerokość wylewu nie zostały uznane za cechy dystyngtywne. Trzeba podkreślić, że połowa okazów, które R. Wołągiewicz zaliczył do typu XVIIIIB, nie była mu znana z autopsji, ani ryciny/fotografii (naczynia zaginęły przed 1945 rokiem). Informacje o ich formie zaczerpnął on z list typów zamieszczonych w pracy R. Schindlera (1940, 159–160).

196 Type XVIIIIA consists of squat vessels with a narrow mouth, slender neck and without a handle. Type XVIIIIB includes squat specimens without a handle, with the shape of the neck and the width of the rim not regarded as distinctive features. It should be emphasised that half of the vessels classified by R. Wołągiewicz as type XVIIIIB were not known to him directly, nor in the form of drawings/photographs (the vessels had been lost before 1945). He obtained the information about their shape from the lists of types in a work by R. Schindler (1940, 159–160).

Z ludnością kultury wielbarskiej najpewniej należy wiązać też odkryty luźno fragment kubka (Tabl. XXXIV:4). Sugeruje to często spotykane u podobnych naczyń tej kultury chropowacenie środkowej partii korpusu. Jeśli taka klasyfikacja jest poprawna, kubek należałoby przypisać do typu XVC, który datowany jest na cały okres wpływów rzymskich i początki okresu wędrówek ludów (R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 18, 26).

Ornamentyka naczyń kultury wielbarskiej odkrytych w Dąbku jest uboga. W dwóch lub trzech przypadkach naczynia ozdobiono na brzuścu dookołnymi plastycznymi listwami (Tabl. VII/16:4, X/19:5, XXX/65:2?). Na pozostałych dekoracja jest ryta albo ryta i odciskana. Wśród wątków można wymienić wzory typowe dla młodszego okresu wpływów rzymskich (por. R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 21, 22, 27): zakreskowane trójkąty (Tabl. X/19:4, XXX/62:2?), pasma krokwiowe (Tabl. I/2:2, XXX/64:1?, XXX/65:3) i dookólne poziome bruzdy z rzędem wąskich, owalnych dołków (Tabl. II/3:38).

Osobnej wzmianki wymagają dwa ułamki przepalonych naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego, które odkryto w obiektach 63 i 67. Atrybucja kulturowa i datowanie obu zespołów są niejasne, znaleziono w nich bowiem jeszcze tylko kilka niecharakterystycznych, przepalonych fragmentów ceramiki lepionej ręcznie. Ceramika tzw. warsztatowa na terenach prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia spotykana jest rzadko. Kilka naczyń wykonanych w tej technice odkryto na stanowiskach kultury przeworskiej, w obiektach ze schyłku młodszego okresu przedrzymskiego (T. BOCHNAK 2014, 163–166). Są to wyroby obcej proveniencji, które napłynęły tu najpewniej z terenów grupy tynieckiej (T. DĄBROWSKA 2008, 73). W lokalnych materiałach z wczesnego okresu wpływów rzymskich ceramika wykonana przy użyciu koła nie jest rejestrowana, co odpowiada zasadniczo sytuacji rejestrowanej na innych obszarach kultury przeworskiej (por. T. BOCHNAK 2013, 85, 88, 89, tam starsza literatura). Ponownie pojawia się tu dopiero w rozwiniętym odcinku młodszego okresu wpływów rzymskich¹⁹⁷,

Vases of type XVIA are rarely found in Mazovia and Podlachia (R. WOŁĄGIEWICZ 1993, list 16A, map 18).

The stray find of a mug sherd should probably also be attributed to the Wielbark culture (Pl. XXXIV:4), as suggested by the roughened middle part of the body, often found in similar vessels associated with said culture. If such a classification is correct, the mug should be categorised as type XVC, which is dated to the entire Roman period and the beginning of the Migration period (R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 18, 26).

The ornamentation of the Wielbark culture vessels discovered at Dąbek is poor. In two or three cases, the vessels were decorated on the body with circumferential cordons (Pls. VII/16:4, X/19:5, XXX/65:2?). As for the rest, the decoration was either engraved or engraved and stamped. The motifs include patterns typical of the younger Roman period (cf. R. WOŁĄGIEWICZ 1993, 21, 22, 27): hatched triangles (Pls. X/19:4, XXX/62:2?), chevron bands (Pls. I/2:2, XXX/64:1?, XXX/65:3) and circumferential horizontal grooves with a row of narrow, oval indentations (Pl. II/3:38).

A separate mention is required for the two fragments of burnt vessels shaped on a potter's wheel discovered in features 63 and 67. The cultural attribution and dating of the features are unclear, as only a few burnt, nondescript fragments of hand-made pottery were found within. The so-called workshop pottery is rare in right-bank Mazovia and Podlachia. Several vessels made in this technique were discovered at Przeworsk culture sites, in features from the end of the late pre-Roman period (T. BOCHNAK 2014, 163–166). They are items of foreign provenance, which probably came from the area of the Tyniec group (T. DĄBROWSKA 2008, 73). In the local material from the early Roman period, wheel-turned pottery is not observed, which basically mirrors the situation recorded in other Przeworsk culture areas (cf. T. BOCHNAK 2013, 85, 88, 89, with older literature). It reappears only in the developed stage of the younger Roman period¹⁹⁷, presumably as a result of the contacts

197 Wyjątkiem jest waza odkryta w Wyszomierzu Wielkim, obiekt 110, datowana na fazę B₂/C₁–C_{1a} (T. RAKOWSKI 2020, 322, 342, ryc. 8/110:20, 13:5). Inwentarz zespołu wskazuje, że był to grób wojownika kultury przeworskiej (T. RAKOWSKI 2020, 322, 328, ryc. 5–8). Ceramika tzw. warsztatowa na obszarze tego ugrupowania pojawiła się na początku młodszego okresu rzymskiego (J. RODZIŃSKA-NOWAK 2010, 73), co jest zgodne z datowaniem grobu z Wyszomierza Wielkiego. W dorzeczu Wkry brak jest jednak tak późno datowanych grobów kultury przeworskiej.

197 The exception is a vase discovered in Wyszomierz Wielki, feature 110, dated to phase B₂/C₁–C_{1a} (T. RAKOWSKI 2020, 322, 342, figs. 8/110:20, 13:5). The inventory of the assemblage indicates that it was a grave of a warrior of the Przeworsk culture (T. RAKOWSKI 2020, 322, 328, figs. 5–8). The so-called workshop pottery in the area of this grouping appeared at the beginning of the younger Roman period (J. RODZIŃSKA-NOWAK 2010, 73), which is consistent with the dating of the grave from Wyszomierz Wielki. In the Wkra

przypuszczalnie w wyniku powiązań miejscowych populacji kultury wielbarskiej z ludnością kultur czerniachowskiej i Sântana de Mureş. Dotychczas brak przesłanek mogących wskazywać na miejscowy wyrób takich naczyń. Na ich obcy rodowód wskazuje też dość niewielka liczba egzemplarzy odkrytych na największych stanowiskach¹⁹⁸. Niemniej zbiór mazowiecko-podlaskich naczyń wykonanych na kole garncarskim jest wielokrotnie większy niż wspomnianej wyżej ceramiki warsztatowej znalezionej w tym regionie w kontekście przeworskim. Stąd też wydaje się, że obiekty 63 i 67 z Dąbka wiązać trzeba z wielbarskim horyzontem funkcjonowania stanowiska. Za tym samym pośrednio przemawia fakt, iż na cmentarzysku nie zarejestrowano żadnego zespołu, który można by datować na fazę A₃, tj. główny okres występowania takiej ceramiki w środowisku kultury przeworskiej na prawobrzeżnym Mazowszu.

between the local Wielbark culture population and the people of the Chernyakhov and Sântana de Mureş cultures. So far, there are no indications that such vessels could have been manufactured locally. Their foreign origin is also signalled by the relatively small number of specimens discovered at the largest sites.¹⁹⁸ However, the series of Mazovian and Podlachian pottery made on a potter's wheel is many times larger than the aforementioned workshop pottery found in this region in Przeworsk culture contexts. Therefore, it seems that features 63 and 67 from Dąbek should be associated with the Wielbark horizon of the site. The same is indirectly supported by the fact that not a single grave that could be dated to phase A₃, i.e., the main period of occurrence of such pottery among the Przeworsk culture community in right-bank Mazovia, was recorded at the site.

198 W Cecelach ceramikę zrobioną na kole znaleziono w sześciu z 579 grobów kultury wielbarskiej (J. JASKANIS 1996, 102), w Jartyporach – w jedenastu z około 450 grobów (J. ANDRZEJOWSKI, R. CĘDROWSKI 2016, 341), w Modle – w sześciu z około 60 grobów (J. ANDRZEJOWSKI, R. CĘDROWSKI 2016, 341), KozłóWKu – w jedenastu z około 80 grobów (M. WOŹNIAK 2011, 195, 196), w Niedanowie – w od dwóch do pięciu z 205 grobów (W. ZIEMLIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 135).

basin, however, there are no such late-dated graves of the Przeworsk culture.

198 Wheel-turned pottery was found at Cecel in six out of 579 Wielbark culture graves (J. JASKANIS 1996, 102), at Jartypory in eleven out of approx. 450 graves (J. ANDRZEJOWSKI, R. CĘDROWSKI 2016, 341), at Modla in six out of approx. 60 graves (J. ANDRZEJOWSKI, R. CĘDROWSKI 2016, 341), at KozłóWKo in eleven out of approx. 80 graves (M. WOŹNIAK 2011, 195, 196), at Niedanowo in two to five out of 205 graves (W. ZIEMLIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 135).

5. Charakterystyka obiektów i obrządku pogrzebowego

Na stanowisku wyróżniono łącznie 72 obiekty, spośród których 68 lub 69 to pewne i domniemane groby z późnej epoki żelaza. W znakomitej większości zawierają one pochówki ciałopalne (67 obiektów), a tylko jeden – kultury wielbarskiej – inhumacyjny (obiekt 3). Być może z kulturą wielbarską należy też łączyć drugi pochówek inhumacyjny, z obiektu 70 (alternatywnie – był to grób wczesnośredniowieczny). W oryginalnej dokumentacji określenia rodzaju pochówku ciałopalnego (popielnicowy lub jamowy) oraz obecności albo braku szczątków stosu nie zawsze są jednoznaczne, stąd w niniejszym opracowaniu identyfikacje takie często opatrzone są znakiem zapytania. Wśród lepiej zachowanych i zadokumentowanych obiektów przeważają pochówki jamowe (33 obiekty) nad popielnicowymi (22 obiektów). W wypełniskach większości grobów stwierdzono obecność spalenizny lub też należy się jej domyślać na podstawie czarnego zabarwienia jamy.

Wiele grobów było mniej lub bardziej uszkodzonych przez współczesną działalność rolniczą, na co wskazują m.in. nieduże głębokości jam, niekiedy wynoszące tylko ok. 0,05–0,15 m, a także niekompletny stan zachowania – szczególnie górnych partii – wielu popielnic (nr. kat. 8/1, 20/8, 27/8, 33/2, 39/7). Zniszczenia spowodowane były także przez późniejsze wkopy, niekiedy opisane w dokumentacji, a czasem poświadczone tylko przez chronologicznie niejednorodny skład inwentarza danego grobu (Plan 3). W przypadku 22 grobów – w tym obu inhumacyjnych – brak jest kompletu informacji na temat kształtów i wielkości jam. Kolejnych dwanaście grobów ciałopalnych, z uwagi na ich jasne wypełniska, miało nieuchwytny zarys jamy na tle calca. Pozostałe groby ciałopalne miały zarys przeważnie kolisty lub zbliżony do kołowego (26 obiektów), rzadziej – mniej więcej owalny (9 obiektów), a zupełnie wyjątkowo był on wydłużony

5. Characteristics of the features and the burial rite

A total of 72 features were identified at the site; 68 or 69 of them are confirmed or presumed graves from the Late Iron Age. Most contained cremation burials (67 features); in only one grave, attributed to the Wielbark culture, the body was interred unburnt (feature 3). It is possible that the second inhumation burial, from feature 70, should also be associated with the Wielbark culture (alternatively, with the Early Middle Ages). In the original documentation, the determination of the type of burial (with or without an urn) and the presence or absence of pyre remains are not always clear, therefore, such identifications are often marked with a question mark in this study. Among the better preserved and documented features, burials in a pit (33 features) dominate over urn burials (22 features). The presence of burnt debris was either observed in the fills of most of the graves or may be presumed on account of the black colour of the pit.

Many graves were damaged to a larger or lesser degree by contemporary farming, as indicated, among other things, by the shallow depth of the pits, sometimes measuring only approx. 0.05–0.15 m, as well as the incomplete state of preservation of many cinerary urns, especially in their upper parts (cat. nos. 8/1, 20/8, 27/8, 33/2, 39/7). The damage was also caused by later cuts, sometimes described in the documentation and sometimes attested only by the chronologically heterogeneous grave goods (Plan 3). In the case of 22 graves — including both the inhumation ones — the information on the shape and size of the pit is incomplete. The outline of the pit of further twelve cremation graves was imperceptible against the virgin soil due to their light-coloured fills. The remaining cremation graves were mostly circular or nearly circular in outline (26 features), less often roughly oval (9 features); in an exceptional case, the outline was elongated and

i nieregularny (obiekt 37). W planie jamy były raczej nieduże, o wymiarach nieprzekraczających ok. 0,85 m, a przeważnie mieszczących się w zakresie ok. 0,30–0,55 m. Zupełnie wyjątkowe są trzy groby ciepłopalne – nr. 26, 37, 43 (z których pierwsze dwa są pewnie datowane na okres wpływów rzymskich) – o jamach osiagających ok. 1–1,30 m długości; w wypełniskach obiektów 26 i 37 odkryto też spore wielkości kamienie¹⁹⁹. Spągi obu grobów inhumacyjnych (obiekty 3 i 70) zarejestrowano na głębokościach ok. 0,50–0,70 i ok. 1,20 m. Natomiast większość lepiej zachowanych grobów ciepłopalnych – o ile znane są ich przekroje i wymiary – miała kształt nieckowaty lub półkolisty, o głębokości 0,20–0,40 m; wyjątkowo głębokie – do ok. 0,70 m – były jamy tylko dwóch grobów z okresu wpływów rzymskich – nr. 26 i 65.

Charakter, a po części też datowanie trzech obiektów (nr. 25, 35, 48) pozostają nieokreślone. Obiekt 35 można datować na okres wczesnego średniowiecza i został on omówiony osobno (Aneks 1). Z kolei obiekt 48 dostarczył tylko pojedynczych, niecharakterystycznych fragmentów ceramiki z wczesnej epoki żelaza (?). Wymiary w planie wszystkich trzech obiektów nie przekraczały 0,50 m, a głębokości – 0,30 m. Czarnobrunatne lub czarne wypełniska obiektów 25 i 48, w tym drugim przypadku – ze spalenizną, nakazują liczyć się z możliwością, iż są to destrukty kolejnych grobów ciepłopalnych z późnej epoki żelaza, a starsza ceramika wystąpiła na złożu wtórnym (jej obecność stwierdzono bowiem także w innych grobach, por. Plan 3). Podobną ewentualność należy też brać pod uwagę w odniesieniu do przynajmniej części spośród ośmiu zarejestrowanych w trakcie badań, ale bliżej nieopisanych „jam”, które również miały zawierać spaleniznę (Plan 1, por. Rozdz. 3.1).

Kultura przeworska – młodszy okres przedrzymski

Na młodszy okres przedrzymski datowane są 34 obiekty, ale w dalszej analizie warunkowo uwzględniono również dwa kolejne, o nr. 28 i 31²⁰⁰. Znalaziona w nich ceramika

199 Bliżej nieznanne „układy” kamieni odnotowano też w obiekcie 70, zawierającym pochówek inhumacyjny, być może pochodzący dopiero z okresu wczesnego średniowiecza.

200 W omówieniu obrządku pogrzebowego dla poszczególnych odcinków późnej epoki żelaza pominięto natomiast osiem, przeważnie zniszczonych, grobów (obiekty 6, 10, 15, 36, 43, 59, 60, 71), które z uwagi na bardzo ubogie inwentarze można tylko ogólnie datować na młodszy okres przedrzymski lub okres wpływów rzymskich.

irregular (feature 37). In plan, the pits were rather small, not exceeding approx. 0.85 m and mostly within the range of about 0.30–0.55 m. Completely unique are the three cremation graves nos. 26, 37 and 43 (of which the first two are confidently dated to the Roman period), as their pits reached approx. 1–1.30 m in length; moreover, fairly large stones were discovered in the fills of features 26 and 37.¹⁹⁹ The bottoms of both inhumation graves (features 3 and 70) were recorded at depths of approx. 0.50–0.70 m and approx. 1.20 m respectively. In contrast, most of the better-preserved cremation graves — if their cross-sections and dimensions are known — were basin-shaped or semi-circular in section and 0.20–0.40 m deep; only the pits of two graves from the Roman period, nos. 26 and 65, were exceptionally deep, up to approx. 0.70 m.

The nature and partly the chronology of three features (nos. 25, 35, 48) remain undetermined. Feature 35 may be dated to the Early Middle Ages and is discussed separately (Appendix 1). Feature 48, on the other hand, provided only a few, nondescript fragments of Early Iron Age (?) pottery. The dimensions of all three features did not exceed 0.50 m in plan and 0.30 m in depth. The blackish-brown or black fill of features 25 and 48, in the latter case with burnt debris, may indicate the possibility that they are destroyed Late Iron Age cremation graves, and the older pottery occurred in a secondary context (its presence was also observed in other graves, cf. Plan 3). A similar eventuality must also be considered for at least some of the eight undescribed “pits” recorded during the excavations, which are also thought to have contained burnt material (Plan 1, cf. Chapter 3.1).

Przeworsk culture — late pre-Roman period

Thirty-four features are dated to the late pre Roman period, with two more, nos. 28 and 31, conditionally considered as such in the further analysis.²⁰⁰ The pottery found in them represents forms from both the late

199 Unspecified “arrangements” of stones were also recorded in feature 70, containing an inhumation burial, which, however, may date already to the Early Middle Ages.

200 Eight, mostly destroyed, graves (features 6, 10, 15, 36, 43, 59, 60, 71) were excluded from the description of the funeral rite in the individual sections of the Late Iron Age. Due to their very modest contents, they can be only generally dated to the late pre-Roman or Roman period.

Tabela 5. Zróżnicowanie grobów ciałopalnych z młodszego okresu przedrzymskiego (gwiazdka przy numerze obiektu oznacza wątpliwość względem obecności lub braku szczątków stosu)

Table 5. Different types of cremation graves from the late pre-Roman period (an asterisk near the feature number indicates that the presence or absence of pyre remains is uncertain)

	popielnicowy with urn	jamowy without urn	jamowy? without urn?	nieokreślony undefined	Σ
bez szczątków stosu without pyre remains	8, 11, 23, 39*, 41	42	29*, 38, 52, 68	31, 32*, 57, 58, 69	15
ze szczątkami stosu with pyre remains	20*, 24*, 27*, 33*, 44, 45, 46, 49*, 50, 54	13*, 47*, 51, 53, 55	9, 12, 22, 28*, 30*, 40	–	21
Σ	15	6	10	5	36

reprezentuje formy występujące zarówno w młodszym okresie przedrzymskim, jak i wczesnorzymskim (Tabl. XIV/28:1,2, 31:1), ale ich lokalizacja w obrębie stanowiska sugeruje raczej tę wcześniejszą metrykę (Plan 3).

Wszystkie obiekty z tego odcinka chronologicznego to najpewniej groby ciałopalne, o niewielkich rozmiarach i zarysach w planie mniej więcej kolistych, rzadziej – owalnych (zob. wyżej). Blisko połowa z nich – 15 obiektów – zawierała pochówki popielnicowe (w tym najstarszy na cmentarzysku obiekt 50), a tylko niewiele więcej, bo 16 obiektów – jamowe, zarówno pewne, jak i domnimane (Tab. 5). W przypadku pięciu obiektów nie można określić formy pochówku z powodu niemal całkowitego ich zniszczenia (nr. 32 i 69) lub braku szczątków kostnych (nr. 31, 57, 58). Ta ostatnia cecha może budzić wątpliwości względem ich sepulkralnego charakteru. W niniejszym opracowaniu określono je jednak jako przypuszczalne groby, ponieważ ich wyposażenie (pojedynczy kubek) reprezentuje model inwentarza ceramicznego bardzo charakterystyczny dla wielu odkrytych na stanowisku pochówków dzieci (por. niżej).

Niezależnie od wspomnianych trudności z jednoznacznym ustaleniem obecności lub braku spalenizny w grobach, przewaga pochówków ze szczątkami stosu (21 obiektów) nad tymi bez węgla drzewnych (15 obiektów), jest wynikiem do pewnego stopnia spodziewanym (Tab. 5). Jeśli pominąć pięć grobów nieokreślonych, to zarówno wśród pochówków jamowych, jak i popielnicowych, udział grobów zawierających spaleniznę będzie jeszcze większy. Wciąż jednak frekwencja grobów bez szczątków stosu wśród pochówków obu typów jest znaczna, bo wynosi ok. 33%. Tak duży ich odsetek, podobnie jak dominacja grobów o niewielkich rozmiarach jam, a także – w mniejszym

pre-Roman and early Roman periods (Pl. XIV/28:1,2, 31:1), but their location within the site tends to suggest the former chronology (Plan 3).

Most probably, all the features from this chronological stage are cremation graves, of small size and roughly circular, less frequently oval, outline (cf. above). Nearly half of them – 15 features – contained urn burials (including the oldest feature at the cemetery, no. 50), and only slightly more – 16 features – were pit burials, both confirmed and presumed (Table 5). In the case of five features, the form of burial could not be determined due to their almost complete destruction (nos. 32 and 69) or lack of skeletal remains (nos. 31, 57, 58). This latter characteristic may raise doubts about the sepulchral character of these features. In the present study, however, they were identified as presumed graves, because their contents (a single mug) represent a model of ceramic inventory very characteristic of many of the children's burials discovered at the site (cf. below).

Regardless of the aforementioned difficulties with an unequivocal determination of the presence or absence of burnt debris in the graves, the predominance of the burials with pyre remains (21 features) over those without charcoal (15 features), is to some extent an expected result (Table 5). If the five undefined graves are omitted, then the share of graves containing burnt remains is even higher, in the case of both the urn and pit burials. However, the frequency of graves without pyre remains among the burials of both types is still significant and amounts to approx. 33%. Such a high percentage as well as the dominance of graves with a small pit and, to a lesser extent, the high share of urn graves (approx. 50% in total), observed from the very beginning

zakresie – utrzymujący się od samego początku użytkowania nekropoli w Dąbku wysoki udział grobów popielnicowych (w sumie ok. 50%), wyróżnia to stanowisko na tle cmentarzysk z faz A_{1b} – A_2 w innych częściach Mazowsza pod kątem praktykowanych zwyczajów pogrzebowych (por. J. MARCINIAK 1957, 160–162; T. DĄBROWSKA 1973, 524; 1997, 111; K. CZARNECKA 2007, 107)²⁰¹. Do pewnego stopnia owe różnice rysują się też w porównaniu do materiałów kultury oksywskiej z ziemi chełmińskiej (E. BOKINIEC 2008, 205–206). Równie wczesne groby, zarówno popielnicowe, jak i jamowe, nie zawierające spalenizny lub z tylko niewielką jej ilością (o brązowych lub zupełnie jasnych wypełniskach), zwykle też o niewielkich rozmiarach jam, znane są natomiast z cmentarzysk północnomazowieckich²⁰², choć sporadycznie spotykane są też gdzie indziej, np. w Warszawie-Wilanowie (J. MARCINIAK 1957, 102–103, ryc. 169, tabl. LXXXVI:1–5 – grób 96). W przypadku pochówków jamowych powyższa charakterystyka dość dobrze odpowiada – przynajmniej, nieostrej – definicji grobów typu B według A. Niewęglowskiego (1981, 33–36). Z kolei w odniesieniu do pochówków popielnicowych można wskazać pewne podobieństwa do formy grobu typowej dla grupy gubińskiej kultury jastorfskiej (G. DOMAŃSKI 1975, 74–76).

Różnorodność zaobserwowana w przypadku „przed-rzymskich” grobów z Dąbka, związana z rodzajem pochówku (popielnicowy/jamowy) oraz obecnością lub brakiem spalenizny w wypełnisku, nie ma istotnego waloru chronologicznego. Groby reprezentujące każdą z tych cech są obecne zarówno w najwcześniejszym horyzoncie nekropoli (fazy A_{1b} – A_{2a}), jak i w stadium A_{2b} . Wśród obiektów z tego młodszego horyzontu co prawda zmniejsza się wyraźnie udział grobów bez szczątków stosu, ale zmiana ta może być pozorna i wynikać z niedużej liczby precyzyjnie datowanych na to stadium zespołów (obiekty 13, 20, 24, 27).

Na podstawie analiz antropologicznych określono płeć lub wiek osób pochowanych w 30 obiektach

of the cemetery's use, distinguish this site from the cemeteries dated to phases A_{1b} – A_2 that are located in other parts of Mazovia (cf. J. MARCINIAK 1957, 160–162; T. DĄBROWSKA 1973, 524; 1997, 111; K. CZARNECKA 2007, 107).²⁰¹ To some extent, these differences are also visible in comparison with the material of the Oksywie culture from Chełmno Land (E. BOKINIEC 2008, 205–206). Equally early graves, both with and without an urn, containing no or only a small amount of burnt debris (with brown or completely light-coloured fills), and usually with a small-sized pit, are known from cemeteries in northern Mazovia,²⁰² although they are also occasionally found elsewhere, e.g., at Warszawa-Wilanów (J. MARCINIAK 1957, 102–103, fig. 169, pl. LXXXVI:1–5 — grave 96). In the case of the pit burials, the above characteristics correspond quite well to the, admittedly vague, definition of graves of type B, distinguished by A. Niewęglowski (1981, 33–36). In the case of the urn burials, some similarities to the form of grave typical of the Gubin group of the Jastorf culture can be observed (G. DOMAŃSKI 1975, 74–76).

The variety observed in the case of the “pre-Roman” graves from Dąbek in regard to the type of burial (with/without an urn) and the presence or absence of burnt debris in the fill has no significant chronological value. Graves representing each of these traits are present both in the earliest horizon of the cemetery (phases A_{1b} – A_{2a}) and in stage A_{2b} . While it is true that the share of the graves without pyre remains decreases among the features from this later horizon, this change may be superficial and result from the small number of assemblages accurately dated to the phase in question (features 13, 20, 24, 27).

Thanks to the anthropological analyses, the sex or age of the individuals buried in 30 features from the late pre-Roman period was determined (Appendix 2). All the graves contained a single burial. Most, that is

201 Pomijamy tu fazę A_3 , niereprezentowaną w Dąbku, kiedy to na wielu mazowieckich cmentarzyskach wyraźnie zwiększa się udział grobów popielnicowych (T. DĄBROWSKA 2008, 14–15).

202 Por. znaleziska z Niedanowa, groby 8?, 16?, 48, 49, 94, 469, 470 (W. ZIEMLIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 13, 14, 19, 25, 84–85, tabl. III/8, V/16, XV/48, XVI/49, XXVI/94, CLXXI/469, CLXXII/470), Stupska, groby 23/1917, 11/88, 12/88, 20/91, 7/2004, 1/2005?, 2/2014 (E. REINBACHER 1964, 159, ryc. 4:23; A. GRZYMKOWSKI 2015, 24–26, 30, 33–34), Dobrzankowa, grób 23 (J. OKULICZ 1971, 145, ryc. 32), i zapewne Dziektarzewa, groby 6 i 7 (B. OPORSKA 2005, 16–18, tabl. IV:7, V:1).

201 Phase A_3 , not represented at Dąbek, during which the share of urn burials at Mazovian cemeteries visibly increased (T. DĄBROWSKA 2008, 14–15), has been omitted here.

202 Cf. the finds from Niedanowo, graves 8?, 16?, 48, 49, 94, 469, 470 (W. ZIEMLIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 13, 14, 19, 25, 84–85, pls. III/8, V/16, XV/48, XVI/49, XXVI/94, CLXXI/469, CLXXII/470), Stupsk, graves 23/1917, 11/88, 12/88, 20/91, 7/2004, 1/2005?, 2/2014 (E. REINBACHER 1964, 159, fig. 4:23; A. GRZYMKOWSKI 2015, 24–26, 30, 33–34), Dobrzankowo, grave 23 (J. OKULICZ 1971, 145, fig. 32) and probably Dziektarzewo, graves 6 and 7 (B. OPORSKA 2005, 16–18, pls. IV:7, V:1).

z młodszego okresu przedrzymskiego (Aneks 2). We wszystkich grobach złożono pojedyncze pochówki. Najwięcej, bo 16 grobów, zawierało przepalone kości dzieci (ewentualnie osób młodocianych), pięć pochówków określono jako kobiece, a cztery – jako męskie. W pięciu przypadkach udało się ustalić jedynie dorosły lub młodociany wiek pochowanej osoby. Antropologiczne określenia przepalonych kości odkrytych w obiektach 39 i 50, jako szczątków mężczyzn, mogą jednak budzić wątpliwości w świetle towarzyszących im zabytków. W obu grobach odkryto bowiem m.in. nożyki sierpikowate o profilowanym uchwycie, zakończonym kółkiem, a w pierwszym z tych obiektów – także gładzik kamienny, a więc narzędzia uznawane za charakterystyczne dla pochówków kobiet (por. Rozdz. 4.10 i 4.15).

Ponadto w trzech grobach – nr. 20, 22, 27 – stwierdzono obecność przepalonych kości ptasich, przede wszystkim kury, ale także owcy lub kozy i być może konia lub bydła (te ostatnie mogą jednak stanowić późniejszą domieszkę w inwentarzu obiektu 22; por. Aneks 3). Wbrew powszechnej opinii nt. częstej obecności kości zwierzęcych, a szczególnie ptasich, w grobach kultury przeworskiej, znaleziska z Mazowsza datowane na młodszy okres przedrzymski są – z wyjątkiem nekropoli w Kamieńczuku – rzadko notowane (T. DĄBROWSKA 2008, 16).

Do grobów składano przeważnie tylko niewielkie naczynia gliniane, zwykle pokawałkowane i wtórnie przepalone; również popielnice nosiły często ślady działania wysokiej temperatury (nr. kat. 11/3, 24/2, 33/2, 41/3, 44/1, 45/2, 46/1, 49/2). Najczęściej w grobie znajdowało się jedno naczynie (dwanaście obiektów), rzadziej spotykane były po dwa, trzy lub cztery okazy (odpowiednio: pięć, cztery i siedem obiektów), a tylko pojedynczo wystąpiły zestawy składające się z pięciu, sześciu, siedmiu lub ośmiu naczyń. Co ciekawe, owe najliczniejsze zestawy znane są tylko z grobów popielnicowych (obiekty 8, 9, 20, 27), podczas gdy w grobach jamowych odkrywano zwykle fragmenty tylko od dwóch do czterech naczyń. W przypadku precyzyjnie datowanych zespołów można zauważyć, że w grobach z faz A_{1b} – A_{2a} występuje od dwóch do czterech naczyń, a ich liczba wzrasta dopiero w stadium A_{2b} (Tab. 4). Biorąc pod uwagę niedużą liczbę obiektów z młodszego okresu przedrzymskiego, niespodziewanie liczną kategorią znalezisk są natomiast metalowe elementy stroju, tj. przede wszystkim żelazne zapinki (22 egz. odkryte w szesnastu grobach), kłamy pasa (3 egz.) i być może związane ze strojem niewielkie kółka (3 egz.). Na inwentarz dziesięciu grobów składały się też drobne narzędzia, tj. nożyk sierpikowaty, szydło,

16 grobów, contained cremated bones of children (or adolescents); five burials were identified as female and four as male. In five cases, it was only possible to establish the age, adult or adolescent, of the buried person. The anthropological identification of the cremated bones discovered in features 39 and 50 as male may, however, raise doubts, considering the accompanying artefacts. Both graves contained, among other things, crescent-shaped knives with a profiled tang terminated with a ring; the former feature also yielded a stone polisher. Both tools are considered to be characteristic of female burials (cf. Chapters 4.10, 4.15).

Furthermore, in three graves, nos. 20, 22, 27, the presence of cremated bones of birds, mainly chicken, and also of sheep or goat and possibly horse or cattle was recorded (although these last ones may have been added to feature 22 at a later time; cf. Appendix 3). Contrary to popular opinion on the frequent presence of animal, and especially bird, bones in Przeworsk culture graves, such finds dating to the late pre-Roman period are rarely recorded in Mazovia, with the exception of the Kamieńczyk cemetery (T. DĄBROWSKA 2008, 16).

In most cases, only a few clay vessels, usually fragmented and burnt, were placed in the graves; the urns also often showed signs of exposure to high temperature (cat. nos. 11/3, 24/2, 33/2, 41/3, 44/1, 45/2, 46/1, 49/2). The graves commonly contained one vessel (twelve features), less often two, three or four specimens (five, four and seven features respectively), while sets of five, six, seven and eight vessels occurred only in one case each. Interestingly, these most numerous sets are known exclusively from urn graves (features 8, 9, 20, 27), while pit graves usually contained fragments of 2–4 vessels only. In the case of the precisely dated assemblages, it can be observed that two to four vessels are present in the graves from phases A_{1b} – A_{2a} , increasing in number only in stage A_{2b} (Table 4). Taking into account the small number of features from the late pre-Roman period, an unexpectedly large category of finds consists of metal dress accessories, mainly iron brooches (22 pcs. discovered in sixteen graves), belt hooks (3 pcs.) and small rings (3 pcs.), possibly part of the attire. The contents of ten graves also included small tools, i.e., a crescent-shaped knife, an awl, a needle or a stone polisher. In the case of urn graves, the small finds were recovered from the inside of the urn (with the exception of two, out of seven, iron objects from feature 27, which were found outside the urn). Some of the metal artefacts in the pit graves were also found within vessels (cf. features 30 and 55).

igła lub kamienny gładzik. W przypadku grobów popielnicowych wszystkie tego typu drobne zabytki znajdowały się we wnętrzu urny (z wyjątkiem dwóch – spośród siedmiu – przedmiotów żelaznych z obiektu 27, które znaleziono poza popielnicą). W obrębie naczyń odkrywano też niektóre z zabytków metalowych w grobach jamowych (por. obiekty 30 i 55).

Jako popielnice najczęściej wykorzystywano kubki typów I–III, zarówno okazy o standardowych rozmiarach (nr. kat. 23/1, 24/2, 33/1,2, 45/2, 46/1, 49/2), jak i najpewniej jeden okaz „wielkiego kubka” (nr. kat. 8/1?). Kości ludzkie rzadziej znajdowano w naczyniach odwróconie gruszkowatych lub do nich zbliżonych (nr. kat. 20/4, 44/1, 50/5), misach (nr. kat. 8/5?, 41/3), naczyniach baniastych (nr. kat. 11/3, 27/8) lub gruszkowatych (nr. kat. 54/3). Wyjątkowo, w obiekcie 8, kości ludzkie (jednej osoby) zalegały w dwóch naczyniach. Jak już była o tym mowa (Rozdz. 4.21), użycie „wielkiego kubka” w charakterze popielnicy jest najpewniej przejawem zwyczaju, który dotarł na północne Mazowsze z zachodu, a jego genezy można doszukiwać się wśród wschodnich ugrupowań kultury jastorfskiej. Niektóre z popielnic z Dąbka – przeważnie większe okazy – przykryte były innym naczyniem, najczęściej misą (nr. kat. 11/4, 20/5 lub 6, 27/9?), a wyjątkowo – kubkiem (nr. kat. 50/6). Groby te datowane są za pomocą odkrytych w nich zapinek na stadium A_{1b} (obiekt 50) oraz A_{2b} (obiekty 20 i 27, być może też 11). Tak wczesne pochówki w popielnicy przykrytej innym naczyniem są w kulturze przeworskiej stosunkowo rzadkie i zwykle uznaje się je za wpływ tradycji grzebalnych kultury pomorskiej lub jastorfskiej (A. NIEWĘGŁOWSKI 1981, 28; T. DĄBROWSKA 1988, 96, 97, 182; E. BOKINIEC 1999, 126, ryc. 5/5:5,6; K. CZARNECKA 2007, 107–108, przyp. 96)²⁰³. Podobne groby o zbliżonej chronologii pochodzą też z terenów kultury oksywiejskiej

Most commonly used as urns were mugs of types I–III, both standard-sized specimens (cat. nos. 23/1, 24/2, 33/1.2, 45/2, 46/1, 49/2) and probably one example of a “large mug” (cat. no. 8/1?). Human bones were less frequently found in or near inverted pear-shaped vessels (cat. nos. 20/4, 44/1, 50/5), bowls (cat. nos. 8/5?, 41/3), globular vessels (cat. nos. 11/3, 27/8) and pear-shaped vessels (cat. no. 54/3). Exceptionally, in feature 8, human bones (of one individual) were deposited in two vessels. As already mentioned (Chapter 4.21), the use of a “large mug” as an urn is most probably a manifestation of a custom which reached northern Mazovia from the west, and whose origins can be traced to the eastern groups of the Jastorf culture. Some of the Dąbek urns — usually the larger specimens — were covered with another vessel, usually a bowl (cat. nos. 11/4, 20/5 or 6, 27/9?) and in one case a mug (cat. no. 50/6). These graves were dated to stage A_{1b} (feature 50) and A_{2b} (features 20 and 27, possibly also 11) on the basis of the brooches discovered in them. Such early burials in an urn covered with another vessel are relatively rare in the Przeworsk culture and are usually considered to have been influenced by the funeral traditions of the Pomeranian or Jastorf cultures (A. NIEWĘGŁOWSKI 1981, 28; T. DĄBROWSKA 1988, 96, 97, 182; E. BOKINIEC 1999, 126, fig. 5/5:5,6; K. CZARNECKA 2007, 107–108, footnote 96)²⁰³. Similar graves of comparable chronology also come from the territory of the Oksywie culture (E. BOKINIEC 2008, 207, table 79). Even older, dated at least from the beginning of the late pre-Roman period, are the numerous burials in an urn covered with another vessel known from the cemeteries of the Gubin group (e.g., G. DOMAŃSKI 1975, 76, pls. XXXVIII:a, XXXIX:a–c, XL:c, XLI:a, XLIII:c,e) as well as associated with the so-called Jastorf culture in the Polish Lowland, discovered

203 K. Czarnecka (2007, 108, tabl. XLIV/42) wymienia wśród wczesnych znalezisk również grób 42 z Oblina, w którym garnek zawierający przepalone kości ludzkie był nakryty fragmentem naczynia odwróconie gruszkowatego. Niemniej forma tej popielnicy – o niewyodrębnionym wylewie, chropowatym brzuścu i lekko zaznaczonym dnie – jest typowa dla okresu wczesnorzymskiego (por. J. ANDRZEJOWSKI 1998, tabl. XLI/56:1, XLII/58B:1, LVI/88:1, XCI/02:21; K. CZARNECKA 2007, tabl. XXXIV/34:7, XLIII/41:4, CVI/98:6, CXVIII/120:5, CLXXVII/189:9, CLXXXI/196:4, CXCII/222:12; M. KORDOWSKA, K. KOWALSKA 2018, tabl. L/50:8, LII/52:10). Najpewniej więc jest to – niejedyny na tym stanowisku – przykład zmieszanego inwentarza, w którym znalazły się zabytki z „przedrzymskiego” oraz „wczesnorzymskiego” horyzontu nekropoli.

203 K. Czarnecka (2007, 108, pl. XLIV/42) also includes in early finds grave 42 from Oblin, in which the pot with cremated human bones was covered with a fragment of an inverted pear-shaped vessel. Nevertheless, the form of this urn, with an undefined rim, roughened body and poorly marked base, is typical of the early Roman period, (cf. J. ANDRZEJOWSKI 1998, pls. XLI/56:1, XLII/58B:1, LVI/88:1, XCI/02:21; K. CZARNECKA 2007, pls. XXXIV/34:7, XLIII/41:4, CVI/98:6, CXVIII/120:5, CLXXVII/189:9, CLXXXI/196:4, CXCII/222:12; M. KORDOWSKA, K. KOWALSKA 2018, pls. L/50:8, LII/52:10). Thus, it is probably an example, not the only one at that site, of a mixed inventory, which contained artefacts from both the “pre-Roman” and “Roman” horizons of the cemetery.

(E. BOKINIEC 2008, 207, tab. 79). Jeszcze starsze, bo datowane co najmniej od początku młodszego okresu przedrzymskiego, są liczne pochówki popielnicowe, przykryte innym naczyniem, znane z cmentarzysk grupy gubińskiej (np. G. DOMAŃSKI 1975, 76, tabl. XXXVIII:a, XXXIX:a–c, XL:c, XLI:a, XLIII:c,e), a także ze stanowisk wiązanych z tzw. kulturą jastorfską na Niżu Polskim, odkryte w Babim Dole-Borczu, grób 158, oraz Zarębowie, grób 35 (M. GRYGIEL 2018, 298–299, 458–459, 512–513, zestawienie 31:2a,89, ryc. 142:7, tabl. 99, 100 – tam dalsza literatura). Co ciekawe, w obu tych grobach popielnicą było naczynie zbliżone do odwrotnie gruszkowatego, podobnie jak w obiekcie 50 z Dąbka datowanym na stadium A_{1b}. Obecnie trudno przesądzać o przyczynach nagromadzenia na nekropoli w Dąbku stosunkowo wczesnych grobów popielnicowych z przykrywami, ale w świetle analizy zarówno wielu metalowych elementów stroju, jak i „wielkich kubków”, szeroko rozumiane zachodnie nawiązania wydają się bardzo prawdopodobne.

Warto też przyjrzeć się bliżej dwunastu obiektom, w których odkryto pojedyncze naczynie – zwykle kubek standardowych lub małych rozmiarów, a tylko w jednym przypadku (obiekt 44) – nieduże naczynie odwrotnie gruszkowate. W siedmiu takich grobach pochowano dzieci, ewentualnie osoby młodociane (obiekty 23, 24, 40, 44, 45, 46, 49). W jednym obiekcie – nr 52 – stwierdzono obecność tylko śladowej ilości szczątków kostnych, które nie dostarczyły informacji nt. wieku ani płci pochowanej tu osoby, a w kolejnych trzech (nr. 31, 57, 58) w ogóle nie odkryto kości. Brak lub obecność nielicznych, drobnych fragmentów kostnych może wskazywać, iż do grobu złożono szczątki dziecka²⁰⁴ (por. A. MACIAŁOWICZ 2006, 321). Tylko obiekt 33 – względem którego nie ma zresztą pewności, czy odkryte w nim fragmenty pochodzą z jednego czy dwóch naczyń – zawierał pochówek osoby dorosłej, prawdopodobnie mężczyzny. Oprócz pojedynczych naczyń, w trzech grobach (nr. 45, 49 i 52) wystąpiła też niewielka żelazna zapinka typu H. Omawiane obiekty reprezentują niemal wszystkie warianty pochówków ciałopalnych (Tab. 5), ale zdecydowanie najliczniejsze są wśród nich groby popielnicowe, zawierające resztki stosu. Zbliżony charakter mają dwa kolejne groby dziecięce z Dąbka (nr. 28 i 38), a także obiekt 54 z niewielką ilością przepalonych kości ludzkich (nieokreślonych), których inwentarze ceramiczne składają się z fragmentów

at Babi Dół-Borc, grave 158, and Zarębowo, grave 35 (M. GRYGIEL 2018, 298–299, 458–459, 512–513, compilation 31:2a,89, fig. 142:7, pls. 99, 100 — with further literature). Interestingly, the urn in both these graves was a form resembling an inverted pear-shaped vessel, similar to Dąbek feature 50 dating to stage A_{1b}. At present, it is difficult to presume the reasons for the accumulation of relatively early burials in covered urns at the Dąbek cemetery, but, in the light of the analysis of both the many metal dress accessories and the “large mugs”, connections with the broadly understood West seem very likely.

It is also worth taking a closer look at the twelve features in which a single vessel was found: usually a standard or small sized mug and, in one case only (feature 44), a small inverted pear-shaped vessel. Seven of these graves contained burials of children or adolescents (features 23, 24, 40, 44, 45, 46, 49). In one of them, feature no. 52, only a trace amount of bone remains was found, which did not provide information on the age or sex of the person buried there. Three other features (nos. 31, 57, 58) yielded no bones at all. The absence or presence of a few small bone fragments may indicate that the grave contained the remains of a child²⁰⁴ (cf. A. MACIAŁOWICZ 2006, 321). Only feature 33, in regard to which it is uncertain whether the fragments found in it came from one or two vessels, contained the burial of an adult person, probably a man. In addition to the single vessel, three graves (nos. 45, 49, 52) contained a small iron brooch of type H. The features discussed represent almost all variants of cremation graves (Table 5), but by far the most numerous among them are urn burials with pyre remains. Similar in character are two other children's graves from Dąbek (nos. 28 and 38) as well as feature 54 with a small number of cremated human bones (undetermined), whose ceramic inventory consists of fragments of two small vessels. Graves similar to those discussed here are also known from other cemeteries of the Przeworsk and Oksywie cultures and are usually interpreted as children's burials (A. MACIAŁOWICZ 2006, 321; E. BOKINIEC 2008, 217). Although scarce grave goods, consisting mainly of a mug or some other small vessel, are in fact characteristic mainly of children's graves, said features occasionally contained the remains of adults, as was the case with feature 33 from Dąbek.

204 Por. opisy kości z obiektów 23, 38, 40, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 54, zidentyfikowanych jako dziecięce.

204 Cf. description of the bones from features 23, 38, 40, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 54, identified as children's.

dwóch niewielkich naczyń. Podobne do omówionych groby znane są też z innych cmentarzysk kultur przeworskiej, ale także oksywskiej, i zwykle interpretowane są jako dziecięce (A. MACIAŁOWICZ 2006, 321; E. BOKINIEC 2008, 217). I choć ubogi model wyposażenia, na które składał się przede wszystkim kubek lub inne niewielkie naczynie, jest faktycznie charakterystyczny głównie dla grobów dzieci, to sporadycznie zawierały one szczątki osób dorosłych, podobnie jak w przypadku obiektu 33 z Dąbka. Należy więc sądzić, że za tym fenomenem sepulkralnym kryją się bardziej złożone uwarunkowania społeczne i kulturowe, niż tylko wynikające z kryterium wieku zmarłego, mimo iż w większości przypadków to ono wydaje się mieć kluczowe znaczenie (szerzej na ten temat – A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015, 245–248). Trzeba też zaznaczyć, że w Dąbku – podobnie jak na innych cmentarzyskach przeworskich – wystąpiły również pochówki dzieci o bogatszym wyposażeniu (obiekty 8, 12, 13, 29, 41, 42), nie tylko pod względem liczby naczyń – w tym także dużych rozmiarów, ale też z uwagi na sporadyczną obecność drobnych narzędzi (szydło), a nawet bogatego zestawu metalowych elementów stroju.

Kultura przeworska – wczesny okres wpływów rzymskich

Wczesnorzymski horyzont funkcjonowania nekropoli w Dąbku reprezentowany jest przez jedenaście obiektów²⁰⁵. Wszystkie to groby ciałopalne. W sześciu (obiekty 14, 21, 37?, 56, 66, 72) szczątki zmarłych umieszczone były w popielnicach. Pozostałe to groby jamowe (obiekty 1, 4, 7, 17, 18).

Jamy grobów bezpopielnicowych zawierały szczątki stosu ciałopalnego. Obiekty, których kształt jest nam znany (obiekty 17 i 18), były w zarysach koliste o średnicach 0,35 m i 0,60 m, w przekrojach – nieckowate lub mniej lub bardziej trapezowate o głębokości 0,20 m i 0,35 m. Dno jamy obiektu 17 wyłożone było częściowo niewielkimi kamieniami. W lepiej zachowanych grobach przepalone kości znajdowały się w środkowej lub dolnej partii wypełniska (obiekty 7, 17, 18). W obiekcie 7 znajdujące się w skupisku kości obłożone były fragmentami naczyń glinianych.

²⁰⁵ Liczba ta obejmuje obiekt 18 (por. przyp. 191). Nie uwzględniono tu natomiast obiektu 5, który datowany jest tylko ogólnie na okres rzymski, a jego atrybucja kulturowa pozostaje nieokreślona.

Therefore, it would seem that although the criterion of the age of the deceased appears to be of key importance in most cases, there are also more complex social and cultural conditions to be found behind this sepulchral phenomenon (for more on this subject, see A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015, 245–248). It should also be noted that at Dąbek, as at other Przeworsk culture cemeteries, some burials of children (features 8, 12, 13, 29, 41, 42) were better furnished, not only in terms of the number of vessels, including large ones, but also the occasional presence of small tools (an awl) and even a rich set of metal dress accessories.

Przeworsk culture — early Roman period

The early Roman horizon at the Dąbek cemetery is represented by eleven features²⁰⁵. All are cremation burials. In six features (14, 21, 37?, 56, 66, 72), the remains of the deceased were placed in cinerary urns. The remaining ones are pit graves (features 1, 4, 7, 17, 18).

The pits of the urn-less graves contained pyre remains. The features whose shape is known (features 17, 18) had circular outlines, with diameters of 0.35 m and 0.60 m; in sections, they were basin-shaped or slightly trapezoidal, measuring 0.20 m and 0.35 m in depth. The bottom of feature 17 was partially lined with small stones. In the better-preserved graves, cremated bones were located in the middle or lower part of the fill (features 7, 17, 18). In feature 7, clustered bones were covered with fragments of clay vessels.

The urn graves can be divided into those with the remains of a pyre in the fill (features 14, 66, 72) and

²⁰⁵ This number includes feature 18 (see footnote 191). It does not include feature 5, however, which is dated only generally to the Roman period, and its cultural attribution remains undetermined.

Groby popielnicowe można podzielić na te z resztkami stosu w wypełniskach (obiekty 14, 66, 72) i tzw. czyste (obiekty 21 i 56). Zdaje się, że grobem popielnicowym był też obiekt 37. Odkryta na skraju wypełnionej kamieniami jamy zwarta, niewielka koncentracja kości sugeruje, że szczątki złożone były w jakimś pojemniku z materiału organicznego. Inwentarz grobów bez resztek stosu ograniczał się do urny i jej zawartości. W grobach z popielnicami obsypanymi spalenizną materiał zabytkowy rejestrowano niekiedy też i w obrębie jamy grobowej, np. obiekt 66 z warstwą skorup nad popielnicą. W popielnicach, oprócz przepalonych kości znajdowały się nieliczne elementy stroju i przedmioty codziennego użytku, które mogły być używane za życia przez pochowaną osobę. W obiekcie 14 kości wewnątrz urny nakryte były małym naczyniem odwróconym do góry dnem, nad którym znajdowały się dwa kolejne, jedno w takiej samej pozycji, drugie leżące nieco na boku.

W obu fazach wczesnego okresu wpływów rzymskich groby popielnicowe przeważały nad jamowymi. W fazie B₁ stosunek jednych do drugich wynosił 3:1, a w fazie B₂ – 3:2. Pochówki z wczesnego okresu rzymskiego zarejestrowano we wschodniej i zachodniej części zbadanego obszaru, na skrajach koncentracji grobów z młodszego okresu przedrzymskiego. Wskazuje to, iż nekropola rozwijała się w różnych kierunkach.

Wszystkie wczesnorzymskie groby z Dąbka zawierały pochówki indywidualne. Według antropologa w obiektach 37, 56 i 66 pochowano dorosłe kobiety (lub prawdopodobnie kobiety), w obiektach 14, 18 i 21 – dzieci w wieku *infans I* lub *II*, a obiektach 4, 7, 17, 72 – nastoletniego chłopca i/lub dorosłych mężczyzn. Płci osoby dorosłej z obiektu 1 nie udało się ustalić, choć sądząc na podstawie charakteru inwentarza (por. analiza sprzączki typu A 25 w Rozdz. 4.4), można przypuszczać, że był to mężczyzna. Wątpliwości odnośnie do trafności oznaczenia szczątków z obiektu 72 jako męskich budzi towarzyszący im inwentarz. Odkryta w zespole zapinka charakterystyczna jest raczej dla pochówek kobiet (por. Rozdz. 4.1). Szczątki kobiet odkryto w grobach popielnicowych. Mężczyzn chowano zazwyczaj w grobach jamowych, a przy założeniu, że kości z grobu 72 określono błędnie – wyłącznie w takich. W przypadku pochówek dzieci nie zaobserwowaliśmy jakiegось reguły. Ich groby były popielnicowe ze szczątkami stosu lub bez nich, a jeden jamowy.

W grobie 66 z fazy B₂, oprócz szczątków ludzkich, znaleziono też kości bydła i kury. Jest to powszechne na mazowieckich cmentarzyskach kultury przeworskiej z młodszego odcinka wczesnego okresu wpływów

so-called clean burials (features 21, 56). It seems that feature 37 was also an urn grave. The dense, small concentration of bones discovered at the edge of its stone-filled pit suggests that the remains were deposited in a container made of organic material. The goods in the graves without pyre remains were limited to an urn and its contents. In the graves with cinerary urns covered with the burnt debris, archaeological material was sometimes also recorded within the grave pit, e.g., in feature 66, there was a layer of sherds above the cinerary urn. In addition to cremated bones, cinerary urns contained a few dress accessories and utility items that could have been used while the buried individual was alive. In feature 14, the bones inside the urn were covered with a small vessel, turned upside-down, above which there were two more; one was also inverted, the other was resting slightly on its side.

In both phases of the early Roman period, urn graves prevailed over burials in a pit. In phase B₁, the ratio was 3:1, and in phase B₂ — 3:2. Early Roman burials were recorded in the eastern and western parts of the explored area, at the edge of a concentration of graves from the late pre-Roman period, which suggests that the cemetery developed in different directions.

All the early Roman graves from Dąbek contained individual burials. According to an anthropologist, adult women (or probably women) were buried in features 37, 56 and 66, children at the age of *infans I* or *II* — in features 14, 18 and 21, and a teenage boy and/or adult men — in features 4, 7, 17, 72. The sex of the adult individual from feature 1 could not be determined, although, judging by the character of grave goods (cf. the analysis of the buckle type A 25 in Chapter 4.4), it may be assumed that it was a man. The inventory from feature 72 casts doubt on the accuracy of identifying the accompanying remains as male. The brooch discovered in the grave is more typical of female burials (cf. the analysis of the fibulae). Women's remains were discovered in the urn graves. Men were usually buried in the pit graves, and only in them, assuming that the determination made for the bones from feature 72 was incorrect. No rule was observed regarding the burials of children. They were buried in cinerary urns, with or without the remains of a pyre, and one was interred directly in the grave pit.

In addition to human remains, cattle and chicken bones were found in grave 66 from phase B₂. Such practice is commonly encountered at the Mazovian cemeteries of the Przeworsk culture from the younger phase of the early Roman period (B. KUZIĄK 2009, 78, 79).

rzyskich (B. KUZIĄK 2009, 78, 79). Wśród pozostałości zwierząt dominują kości kur oraz małych przeżuwaczy i świń, wyraźnie mniej liczne są zaś szczątki bydła. Obecność szczątków odzwierzęcych w grobach interpretowana jest najczęściej jako ślad po stypie, ofiara bądź jako część wyposażenia zmarłego (por. T. WĘGRZYNOWICZ 1982, 203–207). Szczątkom ptasim przypisuje się niekiedy znaczenie symboliczne (por. A. NIEWĘGŁOWSKI 1981, 131).

Groby wyposażone były ubogo, głównie w ceramikę. Liczba naczyń w poszczególnych zespołach wahała się od jednego do ośmiu. Poza tym zarejestrowano pojedyncze elementy stroju (zapinka, sprzączki, okucie pasa?), ozdoby (paciorki) czy przedmioty codziennego użytku (przędzliki, igła, okucia szkatułki). Najokazalszym inwentarzem cechował się grób kobiety (obiekt 66), w którym zarejestrowano sprzączkę, paciorki, metalowe elementy szkatułki, szpilę hakową, igłę, kilka przędzlików oraz osiem naczyń glinianych. W pozostałych grobach kobiet (nr. 37 i 56) oraz dzieci (nr. 14, 18, 21) znajdowała się wyłącznie ceramika. W grobach męskich znaleziono nóż (obiekt 17), elementy pasa (obiekty 1, 7, 17), szpilę (obiekt 7) oraz ceramikę.

Kultura wielbarska

Na stanowisku odkryto dwanaście obiektów kultury wielbarskiej (ewentualnie trzynaście, jeśli uwzględnić też obiekt 70; zob. niżej). Dziewięć z nich to groby (obiekty 2, 3, 16, 19, 26, 34, 64, 65, 67), a trzy pozostałe (obiekty 61, 62, 63) to trudne w interpretacji jamy o ciemnym wypełnisku, w których nie zarejestrowano szczątków ludzkich. Można tylko przypuszczać, że te ostatnie są zniszczonymi grobami ciałałpalnymi. Cmentarzysko było biritualne z przewagą pochówków jamowych. Jamy grobów ciałałpalnych w zarysach były owalne lub koliste, o wymiarach od 0,40×0,40 do 0,90×0,90 m, w przekrojach zaś – mniej lub bardziej nieckowate o głębokości do 0,80 m. Wypełniała je ciemna ziemia zmieszana z resztkami stosu, w której rozproszone były wyposażenie i szczątki ludzkie. Kształt jamy grobu inhumacyjnego (obiekt 3) i charakter jej wypełniska jest nieznanymi.

W każdym z grobów złożono szczątki jednej osoby. W pięciu (obiekty 2, 3, 16, 26, 34) pochowano dorosłe kobiety (albo prawdopodobnie kobiety), w jednym – przypuszczalnie mężczyznę w wieku dojrzałym (obiekt 19), w kolejnych – dziecko (obiekt 65) i osoby młodociane (obiekty 64 i 67). Struktura płci pochowanych osób odpowiada więc zasadniczo sytuacji rejestrowanej na innych

Bones of chickens, small ruminants and pigs dominate among animal remains, while cattle remains are clearly less numerous. The presence of animal remains in graves is most often interpreted as a remnant of a funeral feast, a sacrifice or as part of the grave goods the deceased was provided with (cf. T. WĘGRZYNOWICZ 1982, 203–207). Bird remains are sometimes assigned a symbolic meaning (cf. A. NIEWĘGŁOWSKI 1981, 131).

The graves were poorly furnished, mainly with pottery. The number of vessels in individual assemblages ranged from 1 to 8. Moreover, a few dress accessories (brooches, buckles, belt fitting?), items of adornment (beads) or everyday use (spindles, needle, casket fittings) were recorded. The most impressive were the grave goods in a female burial (feature 66), consisting of a buckle, beads, metal elements of a casket, a hook-pin, a needle, a few spindles and eight clay vessels. The remaining graves of women (nos. 37 and 56) and children (nos. 14, 18, 21) contained only pottery. A knife (feature 17), belt elements (features 1, 7, 17), a pin (feature 7) and pottery were found in male graves.

Wielbark culture

Twelve Wielbark culture features were discovered at the site (possibly thirteen if one includes feature 70 as well; see below). Nine of them are graves (features 2, 3, 16, 19, 26, 34, 64, 65, 67), and three (features 61, 62, 63) are hard-to-interpret pits with a dark fill in which no human remains have been registered. One can only assume that the latter are destroyed cremation burials. The cemetery was biritual, with a predominance of burials directly in a pit. The pits of the cremation graves had oval or circular outlines, with dimensions from 0.40×0.40 to 0.90×0.90 m, and were more or less basin-shaped and up to 0.80 m deep in section. They were filled with dark earth mixed with the remains of a pyre in which grave goods and human remains were scattered. The shape of the pit of the inhumation grave (feature 3) and the nature of its fill are unknown.

Each grave contained the remains of a single person. Adult women (or probably women) were buried in five features (2, 3, 16, 26, 34), in one – probably a mature man (feature 19), in the others – a child (feature 65) and adolescents (features 64 and 67). The sex structure of the buried individuals basically corresponds to the situation recorded at other cemeteries of

cmentarzyskach kultury wielbarskiej, gdzie dominują groby kobiet (K. SKÓRA 2015, 58–61; 2020, 71–74). Zaskakuje natomiast niewielki odsetek grobów dzieci. Wydaje się, że przyczyną tego faktu należy upatrywać raczej w niewielkim stopniu rozpoznania omawianego cmentarzyska niż w jakimś specjalnym traktowaniu tej grupy zmarłych (por. K. SKÓRA 2015, 41–45; 2020, 48–51).

Pochówki ciałopalne wyposażone były skromnie. Odkryto w nich fragmenty jednego do trzech naczyń glinianych, pojedyncze ozdoby, nieliczne elementy stroju i/lub przedmioty codziennego użytku. Warto osobnej wzmianki jest rzadko spotykana w grobach kultury wielbarskiej ostroga z obiektu 19 oraz unikatowe, importowane brązowe naczynie lub pokrywka z obiektu 26. Nieco bogatszym inwentarzem wyróżnił się grób inhumacyjny (obiekt 3) z parą zapinek, naszyjnikiem ze szklanych paciorków i bursztynowych wisiorków oraz przęślikiem i szpilą hakową.

Osobnej wzmianki wymaga drugi grób inhumacyjny (obiekt 70) odkryty na stanowisku. Przy pochówku nie było wyposażenia, co uniemożliwia jego datowanie i ustalenie atrybucji kulturowej. Niewiele w tej kwestii wnoszą znajdujące się na złożu wtórnym materiały z wypełniska obiektu lub z przecinającego go wkopu. Są one mało charakterystyczne (fragmenty przepalanej ceramiki), bądź ich obecność w obrębie jamy jest niepewna (żelazna zapinka typu A.158). Grób znajdował się na skraju badanego obszaru i chyba też cmentarzyska przeworsko-wielbarskiego, co można wnosić na podstawie rozmieszczenia odkrytych tu obiektów (Plan 3). Najbliżej niego położone były groby ludności kultury przeworskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich, oddalone o około 4–5 m. Obiekty kultury wielbarskiej znajdowały się około 5 m dalej. Starożytne groby inhumacyjne orientowane wzdłuż osi W-E na terenie Mazowsza i Podlasia spotykane są bardzo rzadko. Odkryto je zarówno na wczesnorzymskich cmentarzyskach kultury przeworskiej (J. ANDRZEJOWSKI, Ł.M. STANASZEK, H. MAŃKOWSKA-PLISZKA 2006, 187), jak i młodszych chronologicznie obiektach ludności kultury wielbarskiej – Cecele, groby 39, 114, 306, 491B, 564 (J. JASKANIS 1996, 92), Litwinki, obiekt 16 (M. WOŹNIAK 2016b, 200). Obiekt tego typu znany także z pobliskiego przeworsko-wielbarskiego cmentarzyska w Modle, niestety, nie zawierał on wyposażenia (J. ANDRZEJOWSKI, Ł.M. STANASZEK, H. MAŃKOWSKA-PLISZKA 2006, 187). Wyłącznie na podstawie cech obrządku pogrzebowego nie można więc ustalić przynależności kulturowej omawianego pochówku z Dąbka.

the Wielbark culture, where female burials are dominant (K. SKÓRA 2015, 58–61; 2020, 71–74). What is surprising, however, is the small percentage of children's graves. It seems that the reasons for this fact should be seen in the cemetery in question having been explored to a small extent rather than in some special treatment of this group of the deceased (see K. SKÓRA 2015, 41–45; 2020, 48–51).

The cremation burials were modestly furnished. Fragments of one to three clay vessels, few decorations, scarce dress accessories and/or utility items were uncovered. The spur from feature 19, an object rarely found in Wielbark culture graves, and the unique, imported bronze vessel or a container's lid (?) from feature 26 deserve a separate mention. The inhumation grave (feature 3) with a pair of brooches, a necklace of glass beads and amber pendants, a spindle whorl and a hook-pin stand out in terms of grave goods.

The second inhumation grave (feature 70) discovered at the site should be discussed separately. The burial was not furnished, which makes it impossible to date it and establish its cultural attribution. The material from the fill of the feature or from an intersecting cut, found in a secondary context, contributes little to this matter. The artefacts are not very characteristic (fragments of burnt pottery) or their presence within the pit is uncertain (iron brooch of type A.158). The grave was located on the edge of the excavated area and probably also of the Przeworsk-Wielbark cemetery, which can be deduced from the distribution of the features discovered there (Plan 3). The graves of the Przeworsk culture people from the early Roman period which were closest to it were located about 4–5 m away. The Wielbark culture features were about 5 meters further away. Ancient inhumation graves oriented along the W-E axis are very rare in Mazovia and Podlachia. They were discovered both at the early Roman cemeteries of the Przeworsk culture (J. ANDRZEJOWSKI, Ł.M. STANASZEK, H. MAŃKOWSKA-PLISZKA 2006, 187) and in chronologically younger features of the Wielbark culture — Cecele, graves 39, 114, 306, 491B, 564 (J. JASKANIS 1996, 92) and Litwinki, feature 16 (M. WOŹNIAK 2016b, 200). Another feature of this type is also known from the nearby Przeworsk-Wielbark cemetery at Modła; unfortunately, the burial did not contain any grave goods (J. ANDRZEJOWSKI, M. STANASZEK, H. MAŃKOWSKA-PLISZKA 2006, 187). Therefore, it is not possible to establish the cultural attribution of the discussed burial from Dąbek solely on the basis of the characteristics of the funeral rite. Assuming that the brooch found was present within

Przyjmując, że znaleziona zapinka znajdowała się w obrębie wypełniska obiektu (na złożu wtórnym), należało by go datować raczej nie wcześniej niż na stadium C_{1b}. Tym samym trzeba by go wiązać z wielbarskim horyzontem funkcjonowania nekropoli albo – co wydaje się bardziej prawdopodobne – z czasami jeszcze późniejszymi, tj. okresem średniowiecza (por. Aneks 1). Taka interpretacja nie musi zaskakiwać. Przykładów użytkowania starożytnych cmentarzysk przez ludność wczesnego średniowiecza na obszarze Mazowsza i Podlasia można wskazać co najmniej kilka: Kleszewo (badania S. Woydy, zbiory MSHM), Kołoząb (A. ŻÓRAWSKA 2006, 277), Krupice (J. JASKANIS 2005, 81).

the fill of the feature (in a secondary context), it should be dated to stage C_{1b} at the earliest. Thus, it should be associated with the Wielbark occupation horizon at the cemetery or — which seems more likely — with even later times, i.e., the Middle Ages (see Appendix 1). Such an interpretation need not be surprising. There are at least several examples in Mazovia and Podlachia of the use of ancient cemeteries by the people of the Early Middle Ages: Kleszewo (excavations of S. Woyda, MSHM collection), Kołoząb (A. ŻÓRAWSKA 2006, 277) and Krupice (J. JASKANIS 2005, 81).

6. Chronologia stanowiska

Najstarsze zabytki ze stanowiska 9 to pojedyncze, niezbyt charakterystyczne fragmenty ceramiki, które przypuszczalnie pochodzą z wczesnej epoki żelaza i być może związane są z bliżej nieokreśloną aktywnością ludności kultury kurhanów zachodniobałtyjskich. Najczęściej występowały one na złożu wtórnym, w obiektach kultury przeworskiej, rzadziej – wielbarskiej. Tylko w obiekcie 48, o nieznanym celu, stanowiły one całość bardzo ubogiego inwentarza. Ceramika taka wystąpiła na większej części wykopaliskowo przebadanego obszaru stanowiska (Plan 3), a podobnie datowane ułamki naczyń odkryto również w trakcie jego prospekcji powierzchniowej w 1982 roku (por. Rozdz. 2).

Kolejny etap użytkowania tego miejsca przypada na późną epokę żelaza i obejmuje on młodszy okres przedrzymski, okres wpływów rzymskich oraz – być może – początki okresu wędrówek ludów. W tym czasie funkcjonowała tu nekropola ludności kultury przeworskiej, a następnie wielbarskiej, której świadectwem jest 68 lub 69 pewnych i domniemych grobów.

Na stanowisku odkryto również trzy obiekty o przypuszczalnie sepulkralnym charakterze, datowane na okres wczesnego średniowiecza (por. Aneks 1).

Kultura przeworska – młodszy okres przedrzymski

Datowanie 36 grobów mieści się zapewne w ramach faz A_{1b} – A_2 . Pozycję chronologiczną szesnastu z nich można uściślić w oparciu o znalezione w nich zapinki kabłąkowe.

Najstarszy grób na cmentarzysku, pewnie datowany za pomocą długiej zapinki typu A-I na stadium A_{1b} , to obiekt 50, zlokalizowany przy północno-wschodniej krawędzi przebadanego obszaru (Plan 4). Kolejne trzy groby (obiekty 29, 39, 53), jak wskazują na to znalezione

6. Chronology of the site

The oldest artefacts from site 9 are a few, not very characteristic, potsherds, probably dating to the Early Iron Age and associated with an unspecified activity of the West Balt Barrow culture population. They were usually found in a secondary context, in features attributed to the Przeworsk culture, less often to the Wielbark culture. Only in feature 48, of unknown function, did they constitute the entirety of its very poor inventory. Such pottery was found in most of the excavated area of the site (Plan 3); similarly dated sherds were also discovered during the fieldwalking in 1982 (cf. Chapter 2).

The site was next used in the Late Iron Age, including the late pre-Roman period, Roman period and, perhaps, the beginning of the Migration period. It served as a cemetery of the people first of the Przeworsk then of the Wielbark culture, as attested by 68 or 69 confirmed and presumed graves.

Moreover, three features of assumed sepulchral character, dated to the Early Middle Ages (cf. Appendix 1), were discovered at the site.

Przeworsk culture — late pre-Roman period

The dating of 36 graves probably falls within phases A_{1b} – A_2 . Chronological position of sixteen of them can be narrowed down on the basis of the bow brooches they contained.

Feature 50, dated confidently with a long brooch of type A-I to stage A_{1b} , is the oldest grave at the cemetery. It is located next to the north-eastern edge of the excavated area (Plan 4). Three graves (features 29, 39, 53),

w nich długie zapinki typów Gebhard 19d oraz C-I, należy łączyć z inicjalnym odcinkiem fazy A_2 , wyróżnionym w niniejszej pracy jako stadium A_{2a} (por. Rozdz. 4.1). Ten wczesny horyzont użytkowania nekropoli reprezentuje też obiekt 51, z którego pochodzi mała, choć stylistycznie wczesna, zapinka odmiany B-II / Gebhard 18b. Wszystkie te znaleziska zlokalizowane są w środkowej i wschodniej strefie występowania grobów, w wyraźnym oddaleniu od obiektu 50. Kolejny etap funkcjonowania cmentarzyska, datowany na stadium A_{2b} , wiązał się z poszerzeniem jego zasięgu w kierunku południowo-zachodnim. Reprezentują go obiekty 13, 20, 24, 27, zawierające zapinki typów F oraz K, a prawdopodobnie również obiekt 11, w którym odkryto stylistycznie późny egzemplarz wariantu B-II (Plan 4). Z kolei obiekty 45, 49, 52, 54, 55, w których obecne były zapinki typu H, oraz obiekt 41, zawierający egzemplarz odmiany C-II, można datować tylko ogólnie na całą fazę A_2 . Co ciekawe, wszystkie one są zlokalizowane w północnej strefie występowania grobów, w pobliżu obiektów, które dostarczyły wspomniane długie zapinki o konstrukcji środkowolateńskiej. Nie można jednak na tej podstawie przesądzać o ich wyłącznie wczesnej pozycji chronologicznej w ramach fazy A_2 , bowiem w bezpośredniej bliskości tej strefy odkryto też obiekt 25 z zapinką typu K.

Kolejnych 19 grobów²⁰⁶ można datować przede wszystkim na podstawie odkrytych w nich fragmentów naczyń tzw. pierwszej fazy ceramicznej. Ta ostatnia trwa co prawda do początku fazy A_3 , ale brak na stanowisku jakichkolwiek tak datowanych znalezisk upoważnia do ograniczenia ram chronologicznych wspomnianych obiektów do faz A_{1b} – A_2 . Na młodszy okres przedrzymski można też hipotetycznie datować obiekt 47, z którego pochodzi wyłącznie niewielkie żelazne kółko. Przemawia za tym lokalizacja tego grobu przy północno-wschodniej krawędzi przebadanego terenu (Plan 3), a także fakt znajdowania podobnych kółek na stanowisku wyłącznie w grobach o takiej właśnie chronologii (por. Rozdz. 4.5).

Kultura przeworska – wczesny okres wpływów rzymskich

Faza B_1 reprezentowana jest przez cztery zespoły (obiekty 1, 14, 21, 37). Trzy spośród nich zawierały wyłącznie inwentarz ceramiczny: naczynia trójdzielne

as indicated by the long brooches of types Gebhard 19d and C-I found in them, should be associated with the initial section of phase A_2 , distinguished in this study as stage A_{2a} (cf. Chapter 4.1). This early horizon of the cemetery's use is also represented by feature 51, which yielded a small, albeit stylistically early, brooch of variant B-II / Gebhard 18b. All these finds are located in the central and eastern grave zone, clearly distant from feature 50. Next stage of use of the cemetery, dated to stage A_{2b} , was related to expanding its area to the southwest. It is represented by features 13, 20, 24, 27, with brooches of types F and K, and probably also feature 11, in which a stylistically late example of variant B-II was found (Plan 4). On the other hand, features 45, 49, 52, 54, 55, which yielded only brooches of type H, and feature 41, containing a specimen of variant C-II, can be only generally dated to the entire phase A_2 . Interestingly, all of them are located in the northern grave zone, near the features that yielded the aforementioned long brooches of the Middle La Tène construction. However, their early chronological position within phase A_2 cannot be decided on this basis, as feature 25 with a type-K brooch was discovered in the direct vicinity of this zone.

Another 19 graves²⁰⁶ can be dated mostly by means of the fragments of vessels of the so-called first ceramic phase that they contained. While this phase lasted to the beginning of phase A_3 , the absence at the site of any such dated finds allows limiting the chronology of the aforementioned features to phases A_{1b} – A_2 . Also feature 47, which yielded only a small, iron ring, can be hypothetically dated to the late pre-Roman period. This is supported by the location of the grave near the northeastern edge of the excavated area (Plan 3) and the fact that similar rings were found at the site exclusively in graves of such chronology (cf. Chapter 4.5).

Przeworsk culture — early Roman period

Phase B_1 is represented by four graves (features 1, 14, 21, 37). Three of them contained only pottery: tripartite vessels (types A.1 and A.5.1) and early forms

206 Obiekty 8, 9, 12, 22, 23, 30, 32, 33, 38, 40, 42, 44, 46, 57, 58, 68, 69, a także – warunkowo – 28 i 31 (por. Rozdz. 4.21).

206 Features nos. 8, 9, 12, 22, 23, 30, 32, 33, 38, 40, 42, 44, 46, 57, 58, 68, 69, as well as – conditionally – 28 and 31 (cf. Chapter 4.21).

(typów A.1 i A.5.1) oraz wczesne formy mis (typ B.1). Precyzyjniej – na stadium B_{1b} – datować można tylko obiekt 1 ze sprzączką A 25.

Z młodszym odcinkiem wczesnego okresu wpływów rzymskich można wiązać pięć obiektów (7, 17, 56, 66, 72). Datowane są żelaznymi sprzączkami o D-kształtnych ramach – typu D 1 (obiekty 7, 17, 66), elementami szkatułki oraz charakterystycznymi dla tego odcinka formami naczyń, typów B.3–5 (obiekty 7 i 66) i D.1 (obiekt 56) oraz miskami grupy E o zaokrąglonych bądź wklęsłych dnach (obiekt 66). W jednym przypadku (obiekt 72), na podstawie obecności zapinki grupy mieszanej A.II/IV, możliwe jest zawężenie datowania zespołu do stadium B_{2b}.

Pozostałe obiekty (4 i 18) o wczesnorzymskiej metryce, nie mogą być datowane precyzyjnie²⁰⁷.

Kultura wielbarska

Spośród dwunastu²⁰⁸ (ewentualnie trzynastu, jeśli uwzględnimy obiekt 70 – zob. wyżej) grobów kultury wielbarskiej precyzyjnie datowane są tylko trzy. Najstarszy z nich (obiekt 16), z grzebieniem typu A.I i zapinką z podwiniętą nóżką, pochodzi ze stadium C_{1a}. Nieco młodszy, tj. ze stadium C_{1b}, jest obiekt 3 z dwiema zapinkami A.167 i koliaż paciorków. Najpóźniejszy z nich, datowany na schyłek fazy C₂ lub – co bardziej prawdopodobne – na fazę C₃–D, to obiekt 19 z ostrogą. Do fazy C₃–D można odnosić zapinkę A.172 znaną luźno na powierzchni stanowiska. Obiekty 26 (z fragmentem rzymskiego naczynia/pokrywy) i 34 (ze sprzączką typu D 17 lub D 29) pochodzą zapewne z młodszego okresu wpływów rzymskich, zaś obiekty 63 i 67 datowane są na podstawie ułamków naczyń wykonanych na kole na fazy C_{1b}–D. Podobnie może być datowany obiekt 70, o ile jest to grób przedstawiciela kultury wielbarskiej. Zakładając bowiem, że zapinka A.158 znaleziona została na złożu wtórnym, ale w wypełnisku tego grobu, a nie w naruszającym go wkopie, to czas złożenia tego pochówku należy umieszczać w stadium C_{1b} lub później. Pozostałe obiekty wyposażone wyłącznie we fragmenty ceramiki lepionej ręcznie nie mogą być datowane dokładniej niż w obrębie całego okresu pobytu ludności kultury wielbarskiej na Mazowszu, tj. w ramach faz B₂/C₁–D.

207 Por. przyp. 191.

208 Nie uwzględniono tu obiektu 5 (por. przyp. 205).

of bowls (type B.1). Only feature 1 with a buckle of type A 25 can be dated more precisely — to stage B_{1b}.

Five features (7, 17, 56, 66, 72) can be associated with the younger stage of the early Roman period. They are dated on the basis of iron buckles of type D 1 with D-shaped frames (features 7, 17, 66), elements of a casket and vessel forms characteristic of this stage, i.e., types B.3–5 (features 7, 66) and D.1 (feature 56), and bowls of group E with a rounded or concave base (feature 66). In one case (feature 72), thanks to the presence of a buckle from the mixed group A.II/IV, it is possible to narrow down the dating of the assemblage to stage B_{2b}.

The remaining early Roman features (4, 18) cannot be dated with precision²⁰⁷.

Wielbark culture

Out of the twelve²⁰⁸ (or thirteen, if we include feature 70 — see above) graves of the Wielbark culture, only three are precisely dated. The oldest of them (feature 16), with an A.I-type comb and a brooch with returned foot, comes from stage C_{1a}. A bit younger, i.e., from stage C_{1b}, is feature 3, with two fibulae of type A.167 and a bead necklace. The youngest of them, dated to the end of phase C₂ or — more likely — phase C₃–D, is feature 19, with a spur. The A.172 brooch that was found on the surface of the site can be attributed to phase C₃–D. Features 26 (with a bronze Roman vessel or container's lid) and 34 (with a buckle of type D 17 or D 29) probably come from the younger Roman period, features 63 and 67, on the basis of a sherd of a wheel-turned vessel, most likely from phased C_{1b}–D. Feature 70 may be similarly dated, provided that it is a grave of a Wielbark culture representative. Assuming that the A.158 brooch was found in a secondary context but still in the fill of this grave, and not in a later cut, the dating of this burial should be placed in stage C_{1b} or later. The remaining features, containing only fragments of hand-made pottery, cannot be dated more precisely than within the entire period of stay of the Wielbark culture population in Mazovia, i.e., to phases B₂/C₁–D.

207 Cf. footnote 191.

208 Feature 5 is not included here (cf. footnote 205).

7. Charakterystyka cmentarzyska i interpretacje

7. Characteristics of the cemetery and interpretations

7.1. Uwarunkowania krajobrazowe

Nazwa wsi Dąbek, być może powstała w czasach średniowiecznych, należy do grupy nazw pochodzących od położenia topograficznego; w tym przypadku należy ją wywodzić od nazwy drzewa dębu, czyli np. obecności w okolicy borów, w których występowały dęby, ewentualnie od przydomka, później nazwiska Dąbek o takiej etymologii (Z. GŁOGER 1902, 525–526, 536; K. RYMUT 1997, 272).

Stanowisko 9 w Dąbku jest położone na jednej z piaszczysto-żwirowych wyniosłości terenu (Ryc. 2), charakterystycznych dla mezoregionu Wzniesień Mławskich, stanowiących północno-zachodnią część Niziny Północnomazowieckiej (J. KONDRACKI 2000, 184). Obszar tej wysoczyzny, rozciągający się od Przasnysza do Mławy, ukształtowaniem powierzchni przypomina młody krajobraz pojezierny, lecz obecnie nie występują tu jeziora. Stanowił on naturalną groblę między bagnistymi dolinami górnych odcinków rzek Orzyc i Wkra. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego* podaje, że w XIX wieku we wsi Dąbek istniały pokłady marglu i torfu oraz gliny (SŁOWNIK... 1880, 916).

Na wschód i południowy wschód od stanowiska, w dolinie strugi Dunajczyk – będącej prawym dopływem rzeki Łydyni – i łączącego się z Dunajczykiem od północy bezimiennego cieką, rozciągają się rozległe, podmokłe łąki (Ryc. 1, Mapy 1, 2). W przeszłości, na wschód od wsi Dąbek i miejscowości Zdroje mogło znajdować się niewielkie jezioro, jak wskazuje na to XVIII-wieczna mapa (Ryc. 25), którą opracował Karol de Perthées (1740–1815), pułkownik wojsk koronnych, entomolog, kartograf i nadworny geograf króla Stanisława Augusta

7.1. Landscape conditions

The name of the village of Dąbek, perhaps dating back to the Middle Ages, belongs to the group of names derived from a topographic location; in this case, from the name of the oak tree (Polish: dąb), i.e., for example, from the presence of forests with oaks in the vicinity or from the nickname (later surname) Dąbek of the same etymology (Z. GŁOGER 1902, 525–526, 536; K. RYMUT 1997, 272).

Site 9 at Dąbek is situated on one of the sand and gravel elevations (Fig. 2) characteristic of the Mława Hills mesoregion, the north-western part of the Northern Mazovian Lowland (J. KONDRACKI 2000, 184). The upland, stretching from Przasnysz to Mława, resembles a young lacustrine landscape, but there are no lakes there at present. It used to be a natural causeway between the marshy valleys of the upper sections of the Orzyc and Wkra rivers. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego* (Geographical Dictionary of the Kingdom of Poland) states that in the 19th century in the village of Dąbek, there were layers of marl and peat as well as clay deposits (SŁOWNIK... 1880, 916).

To the east and south-east of the site, in the valley of the Dunajczyk Stream (right tributary of the Łydynia River) and an unnamed watercourse joining the Dunajczyk from the north, there are vast, wet meadows (Fig. 1, Maps 1, 2). In the past, there might have been a small lake to the east of the villages of Dąbek and Zdroje, as indicated by an 18th-century map (Fig. 25) drawn by Charles de Perthées (1740–1815), colonel of the Crown troops, entomologist, cartographer and court geographer of King Stanisław August

Poniatowskiego²⁰⁹. Wiarygodność tego jedyne go źródła, w którym zbiornik ten został oznaczony, bywa jednak podważana, ze względu na obecne w tej pracy liczne zniekształcenia i błędy²¹⁰ (por. J. HUMNICKI, K. PACUSKI 1973, 32; H. RUTKOWSKI 1973a, 24–25; 1973b, 68–69; 1973c, 116). Niemniej według rekonstrukcji hydrografii, wykonanej dla 2. połowy XVI wieku²¹¹, jak też według map z 1. połowy XIX wieku (Ryc. 26)²¹², w tym miejscu znajdowały się w przeszłości tereny podmokłe. Rzeźba terenu wskazuje, że okresowo, przy wysokim stanie wód, mogło się tu tworzyć szerokie rozlewisko, które następnie – na skutek nieścisłych lub błędnych informacji – Karol de Perthées zinterpretował jako zbiornik wodny (por. przyp. 210).

Stanowiska z późnej epoki żelaza zarejestrowane w zakolu Dunajczyka zdają się nieprzypadkowo omijać szeroką terasę zalewową w jego górnym biegu, tworząc z obu jej stron dwa skupienia (Mapa 1). Pierwsze z nich zlokalizowane jest w okolicy miejscowości Dąbek, a drugie – dalej na wschód, w rejonie Stupska, blisko krawędzi silnie przewężonej w tym miejscu doliny. Można też zauważyć, że archeologicznie uchwytna aktywność ówczesnych mieszkańców tego obszaru koncentrowała się na terenach nizinnych, ale o wysokości przekraczającej 130 m n.p.m., co zapewne wynikało z zagrożenia okresowym podnoszeniem się stanu wód i ewentualnymi wylewami. Z drugiej strony – strefa wzniesień o wysokościach powyżej 140 m n.p.m. znajdowała się w zasadzie poza zasięgiem rozpoznanej ekumeny (wyjątkiem jest nekropola kultury przeworskiej na stanowisku 29 w Dąbku; por. Mapa 1: nr 7).

Poniatowski.²⁰⁹ However, the credibility of the only source that shows this reservoir is sometimes questioned due to the numerous distortions and errors it contains²¹⁰ (cf. J. HUMNICKI, K. PACUSKI 1973, 32; H. RUTKOWSKI 1973a, 24–25; 1973b, 68–69; 1973c, 116). Nevertheless, according to a hydrographic reconstruction prepared for the second half of the 16th century²¹¹ as well as maps from the first half of the 19th century (Fig. 26),²¹² the area used to be a wetland. The landscape shows that with rising water levels, a wide pool could periodically form there, which — as a result of inaccurate or erroneous information — was subsequently interpreted by Charles de Perthées as a water reservoir (cf. footnote 210).

It appears to be no accident that the Late Iron Age sites recorded in the bend of the Dunajczyk seem to bypass the wide floodplain located in its upper course, instead forming two clusters on both its sides (Map 1). One is situated near the village of Dąbek, the other is further to the east, near Stupsk, close to the edge of the valley, which narrows greatly in that spot. It can also be observed that the archaeologically perceptible activity of the then inhabitants of the area concentrated in the lowland areas, which were, nonetheless, still elevated over 130 m a.s.l., probably due to the threat posed by the periodically rising water level and potential floods. On the other hand, the known ecumene (with the exception of the Przeworsk culture cemetery at Dąbek site 29, cf. Map 1: no. 7) did not generally reach the area of elevations exceeding 140 m a.s.l. A similar picture of

209 *Mappa szczegulna woiewodztwa płockiego i ziemi dobrzynskiej zrzządzona z innych wielu mapp meyscowych tak dawniej iak i swiezo odrysowanych tudziez goscincowych i niewatpliwych wiadomosci wszystko wedlug reguł geograficznych i obserwacji astronomicznych przez Karola de Perthées Pulkownika Woysk Koronnych i J. K. Mci: Geografą, 1:225 000, MDCCLXXXIV; Gravé Par A.F. Tardieu, Graveur Géographe de sa M. J. de toutes les Russies, s.l.a. [Paris].*

210 Zestawienia kartograficzne, które sporządził Karol de Perthées, opierały się nie na pomiarach triangulacyjnych, prowadzonych w terenie, lecz na informacjach zawartych w szczególnych ankietach rozsyłanych plebanom poszczególnych parafii (A. ERTMAN 2007). Obrana metoda pracy w sposób oczywisty skutkowała więc możliwością powstania wielu zniekształceń.

211 Por. mapę pt. *Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku (część północna)*, opublikowaną w: W. PAŁUCKI 1973.

212 *Topograficzna Karta Królestwa Polskiego*, w skali 1:126 000, opracowana przez Kwatermistrzostwo Generalne Wojska Polskiego w latach 1822–1831, wykończona, pod kierunkiem gen. Karola Richtera, przez Korpus Topografów Rosyjskich w latach 1832–1843, wydana w 1843 r.

209 *Mappa szczegulna woiewodztwa płockiego i ziemi dobrzynskiej zrzządzona z innych wielu mapp meyscowych tak dawniej iak i swiezo odrysowanych tudziez goscincowych i niewatpliwych wiadomosci wszystko wedlug reguł geograficznych i obserwacji astronomicznych przez Karola de Perthées Pulkownika Woysk Koronnych i J. K. Mci: Geografą, 1:225 000, MDCCLXXXIV; Gravé Par A.F. Tardieu, Graveur Géographe de sa M. J. de toutes les Russies, s.l.a. [Paris].*

210 Charles de Perthées' cartographic compilations were based not on triangulation measurements in the field but rather on the information obtained from detailed questionnaires sent to individual rectories (A. ERTMAN 2007). It is obvious how the chosen work method could lead to many distortions.

211 Cf. map titled *Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku (część północna)* (Mazovia in the second half of the 16th century [northern part]), published in: W. PAŁUCKI 1973.

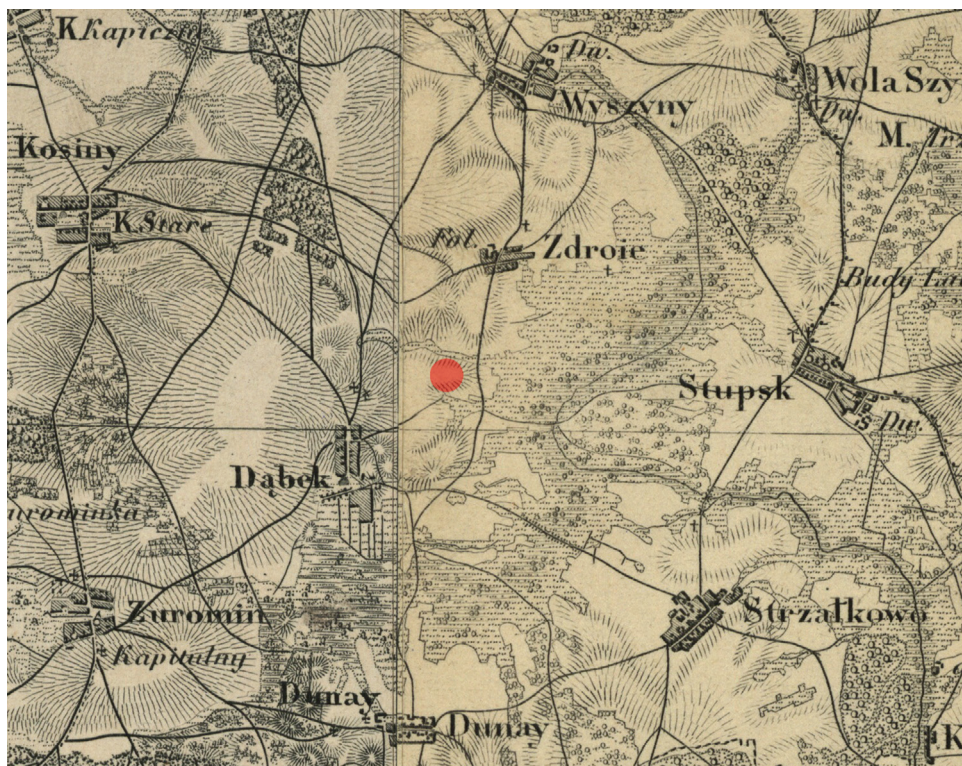
212 *Topograficzna Karta Królestwa Polskiego* (Topographic Chart of the Kingdom of Poland), in scale 1:126,000, created by the General Quartermaster Office of the Polish Army in the years 1822–1831, finished by the Russian Corps of Topographers under the direction of General Karol Richter in the years 1832–1843, issued in 1843.

Ryc. 25. Zbiornik wodny na wschód od miejscowości Zdroje (*Zdroie*) zaznaczony na XVIII-wiecznej mapie, którą wykonał Karol de Perthées (zob. przyp. 209)

Fig. 25. A water reservoir east of Zdroje (*Zdroie*) marked on an 18th-century map by Charles de Perthées (see footnote 209)

Ryc. 26. Orientacyjna lokalizacja stanowiska 9 w Dąbku na XIX-wiecznej mapie topograficznej (zob. przyp. 212)

Fig. 26. Approximate location of site 9 in Dąbek on a 19th-century topographic map (see footnote 212)

Zbliżony obraz preferencji osadniczych rysuje się też na mapie występowania stanowisk datowanych na okres średniowiecza (Mapa 2)²¹³.

7.2. Cmentarzysko w Dąbku na tle osadnictwa w regionie

Najstarsze, bardzo nieliczne i mało charakterystyczne fragmenty ceramiki ze stanowiska 9 w Dąbku można hipotetycznie przypisać kulturze kurhanów zachodniobałtyjskich z wczesnej epoki żelaza. Z miejscowości Dąbek znane są także inne materiały łączone z tym ugrupowaniem, tj. znaleziony w bliżej nieznanymi okolicznościach brązowy naszyjnik z późnego okresu halszackiego (Ryc. 5), a także groby ciałopalne, odkryte na stanowisku 13 (stan. nr 6 w ewidencji MZZ; por. Rozdz. 2). Lepiej rozpoznane nekropole kultury kurhanów zachodniobałtyjskich w regionie mławskim – z Kitek, Starego Łączyna i Tańska-Kęsochy – oddalone są o ok. 20–25 km w kierunku wschodnim, a cmentarzyska z regionu działdowsko-nidzickiego – m.in. z Gródek i Niedanowa – o ok. 30 km w kierunku północnym (Ł. OKULICZ 1970, 169–170, 174, 176, 180, 183, mapa; D. SIKORSKI 2000, 43; W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 2002, w tych pracach dalsza literatura). Znaleziska z Dąbka wyznaczają więc *de facto* południowo-zachodni zasięg tego ugrupowania. Charakter materiałów pochodzących ze stanowiska 9 nie pozwala jednak wyciągać żadnych wniosków względem sposobu użytkowania tego miejsca przez społeczności wczesnej epoki żelaza, ani tym bardziej uściślić datowania tego horyzontu (epizodu?) osadniczego.

Horyzont przeworski – młodszy okres przedrzymski

Nekropola kultury przeworskiej w Dąbku, założona jeszcze w stadium A_{1b}, należy do najwcześniejszych stanowisk sepulkralnych tego ugrupowania na północnym Mazowszu. Prawdopodobnie równie wczesne jest przeworsko-wielbarskie cmentarzysko w nieodległym Stupsku²¹⁴, jak można sądzić na podstawie odkrytej w grobie 34/88 żelaznej zapinki typu A, mierzącej 8 cm długości (zbiory MZZ, nr inw. MZZ/A/1209;

settlement preferences can be seen on the map of sites dating to the Middle Ages (Map 2).²¹³

7.2. The Dąbek cemetery against the background of local settlement

The oldest, very few and not very characteristic, fragments of pottery from site 9 at Dąbek can be hypothetically attributed to the West Balt Barrow culture from the Early Iron Age. There is also other material associated with this group known from Dąbek, i.e., a bronze neck-ring from the late Hallstatt period, found under unknown circumstances (Fig. 5), and cremation graves discovered at site 13 (site no. 6 in the MZZ records; cf. Chapter 2). The better explored cemeteries of the West Balt Barrow culture in the Mława region – at Kitki, Stare Łączyno and Tańsk-Kęsocha – are located approx. 20–25 km to the east, and the ones from the Działdowo-Nidzica region, e.g., at Gródki and Niedanowo, about 30 km to the north (Ł. OKULICZ 1970, 169–170, 174, 176, 180, 183, map; D. SIKORSKI 2000, 43; W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 2002, all with further literature). Therefore, the finds from Dąbek mark the *de facto* south-western range of this cultural unit. However, the nature of the material from site 9 does not allow drawing conclusions as to the use of the site by the Early Iron Age communities, not to mention specifying the dating of this occupation horizon (episode?).

Przeworsk horizon — late pre-Roman period

The Przeworsk culture cemetery at Dąbek, established already in stage A_{1b}, is one of the earliest sepulchral sites of this unit in northern Mazovia. Probably equally early is the cemetery of the Przeworsk and Wielbark culture at nearby Stupsk,²¹⁴ as can be assumed from the 8-cm-long iron brooch of type A discovered in grave 34/88 (MZZ collection, inv. no. MZZ/A/1209; A. GRZYMKOWSKI 2015, 29, figs. on pp. 29, 30).

213 Wyraźną różnicą jest w tym przypadku obecność grodziska i towarzyszącej mu osady otwartej na niewielkiej wyniosłości w centrum terasy zalewowej górnego biegu Dunajczyka (Mapa 2: nr 12).

214 Por. E. REINBACHER 1964; A. NIEWĘGŁOWSKI, J. OKULICZ 1964; A. GRZYMKOWSKI 2015.

213 What is clearly different in this case is the presence of a hillfort and an adjoining open settlement on a small elevation in the middle of the floodplain in the Upper Dunajczyk area (Map 2: no. 12).

214 Cf. E. REINBACHER 1964; A. NIEWĘGŁOWSKI, J. OKULICZ 1964; A. GRZYMKOWSKI 2015.

A. GRZYMKOWSKI 2015, 29, ryc. na s. 29, 30). Podobnie jak z Dąbka, również ze Stupska znane są ponadto długie zapinki typów Gebhard 19d (Ryc. 12:7; Lista 1: nr 15) oraz C-I (Ryc. 14:2; por. przyp. 94), które jednak stanowią już formy typowe dla stadium A_{2a} .

Pozostałe, nieliczne zabytki z północnego Mazowsza, które można łączyć z kulturą przeworską i datować na pierwszą fazę młodszego okresu przedrzymskiego, to znaleziska o bliżej nieznanym kontekście albo pochodzące ze słabo rozpoznanych lub nie w pełni opracowanych stanowisk. Jednym z nich jest obusieczny miecz celtycki o dzwono-watym jelicu, który wraz z fragmentami żelaznej pochwy zdobionej ornamentem krzywolini-jnym odkryto przypadkowo w miejscowości Bońkovo Kościelne, położonej nieco ponad 10 km na południe od Dąbka (uprzejma informacja mgr. A. Grzymkowski). Podobne znaleziska z ziem Polski interpretowane są jako importy kultury lateńskiej z fazy LT C_2 , synchronizowanej ze stadium A_{1b} (ostatnio M. GRYGIEL 2018, 211–216, ryc. 92). Obecność na mieczu tzw. patyny ogniowej sugeruje grobowy charakter tego znaleziska, a zatem hipotetycznie można je wiązać z pochówkiem przedstawiciela kultury przeworskiej. Kolejne wczesne zabytki pochodzą z trzech stanowisk w powiecie płońskim, są one więc jeszcze bardziej oddalone w kierunku południowym. W Drozdowie, na zniszczonej nekropoli z młodszego okresu przedrzymskiego i rzymskiego, odkryto łącznie dwie żelazne zapinki: typu Gebhard 13c oraz o stopniowatym kabląku²¹⁵ (niem. *Stufenfibel*; T. DĄBROWSKA 2008, 22, 25–26, 132, ryc. 4:2, 7:4, tam wcześniejsza literatura). Pierwsza z nich może być datowana jeszcze na stadium A_{1a} i w takim przypadku należałoby ją łączyć raczej z tzw. kulturą jastorfską na Nizinie Polskiej²¹⁶, niż przeworską (por. M. GRYGIEL 2018, 63–65). Druga z zapinek to forma, której występowanie najlepiej poświadczono

Just as Dąbek, the Stupsk site yielded long brooches of types Gebhard 19d (Fig. 12:7; List 1: no. 15) and C-I (Fig. 14:2; cf. footnote 94), however, they represent forms typical already of stage A_{2a} .

The remaining few artefacts from northern Mazovia that can be associated with the Przeworsk culture and dated to the first phase of the late pre-Roman period are finds of unknown context or obtained from poorly investigated or not fully published sites. One of them is a double-edged Celtic sword with a campanulate guard, discovered by accident together with the fragments of an iron scabbard decorated with a curvilinear ornament at Bońkovo Kościelne, located just over 10 km south of Dąbek (information courtesy of mgr. A. Grzymkowski). Similar finds from Poland are interpreted as La Tène culture imports from phase LT C_2 , synchronised with stage A_{1b} (recently M. GRYGIEL 2018, 211–216, fig. 92). The presence of the so-called fire patina on the sword suggests the sepulchral character of this find, therefore, it can be hypothetically linked to the burial of a Przeworsk culture representative. Other early artefacts come from three sites in Płońsk County, i.e., even farther to the south. Two stray iron brooches: one of Gebhard type 13c, the other with a rectangular bow²¹⁵ (German: *Stufenfibel*), were discovered at Drozdowo, at a destroyed cemetery from the late pre-Roman and Roman periods (T. DĄBROWSKA 2008, 22, 25–26, 132, figs. 4:2, 7:4, with earlier literature). The former may be dated still to stage A_{1a} , in which case it should be associated with the so-called Jastorf culture in the Polish Lowland²¹⁶ rather than Przeworsk culture (cf. M. GRYGIEL 2018, 63–65). The second brooch is a form best attested in the late section of phase A_1 and in stage A_{2a} , so essentially before the first appearance of type-K brooches (cf. E. BOKINIEC 2008, 27, 186–187, chart 21; M. GRYGIEL 2018, 109–115, fig. 54).

215 *Nota bene*, również zapinka typu Gebhard 19d z obiektu 53 w Dąbku we wcześniejszych publikacjach była błędnie zaliczana do form o stopniowatym kabląku (T. DĄBROWSKA 2008, 25, 130; M. GRYGIEL 2018, 114, 438, zestawienie 9: nr 5a; w obu tych pracach przytaczany jest nr grobu 54/96, zgodnie z pierwotną numeracją obiektów – por. Tab. 2).

216 Temu ugrupowaniu należałoby też najpewniej przypisać dwa znaleziska interpretowane jako depozyty złożone w środowisku wodnym: naszyjnik koronowaty z Kluczewa (A. MACIAŁOWICZ, M. NOWAKOWSKA 2006) oraz dwuuche naczynie baniaste z Wróblewa (J. OKULICZ-KOZARYN 1965/2006, 225, tabl. VIII:27; A. MACIAŁOWICZ 2009, 466–467, tabl. CVI:1). Oba zabytki można datować na fazę A_1 , ewentualnie na początek (?) fazy A_2 .

215 *Nota bene*, in earlier publications, the brooch of Gebhard type 19d from feature 53 at Dąbek was also incorrectly identified as a form with rectangular bow (T. DĄBROWSKA 2008, 25, 130; M. GRYGIEL 2018, 114, 438, compilation 9: no. 5a; in both these works, grave number is given as 54/96, according to the original feature numbering — cf. Table 2).

216 Two finds interpreted as water deposits: a crown-shaped neck-ring from Kluczewo (A. MACIAŁOWICZ, M. NOWAKOWSKA 2006), and globular vessel with two handles from Wróblewo (J. OKULICZ-KOZARYN 1965/2006, 225, pl. VIII:27; A. MACIAŁOWICZ 2009, 466–467, pl. CVI:1), should probably also be attributed to this culture. Both artefacts can be dated to phase A_1 , alternatively to the beginning (?) of phase A_2 .

jest w młodszym odcinku fazy A_1 i w stadium A_{2a} , a więc zasadniczo jeszcze przed pojawieniem się zapinek odmiany K (por. E. BOKINIEC 2008, 27, 186–187, wykres 21; M. GRYGIEL 2018, 109–115, ryc. 54). Być może wcześniej założono też rozległą nekropole przeworsko-wielbarką w Kołozębnie (stan. 3), z której materiał nie został jeszcze w pełni opublikowany (zbiory PMA, nr inw. IV/10313; T. DĄBROWSKA 2008, 146–147, tam dalsza literatura). W grobie 392 odkryto obusieczny miecz o dzwonowatym jelcu, złożony w pochwie z nietypową klamrą i zawieszka o małych płytkach do nitów. Z uwagi na kształt zawieszki Teresa Dąbrowska zasugerowała możliwość datowania tego grobu już na „schyłek (?) fazy A_1 ” (T. DĄBROWSKA 2008, 43 – tu błędnie jako grób nr 383), choć inni autorzy skłonni są datować go dopiero na fazę A_2 (T. BOCHNAK 2005, 55, 229 – lista XIV.3: nr 82; T. BOCHNAK, P. HARASIM 2015, 524, ryc. 3:5). Kwestia pozycji chronologicznej tego zespołu grobowego jest więc niejasna i wymaga osobnej analizy²¹⁷. Trzecim stanowiskiem jest wielokulturowa osada w Poświętnem, z której pochodzi m.in. brązowa zapinka typu Mötschwil²¹⁸, a więc wyznacznik fazy LT C_2 w kulturze lateńskiej, stąd można ją datować na młodsze stadium fazy A_1 (T. BOCHNAK 2014, 37–38, 288, ryc. 6:5).

W świetle powyższych danych cmentarzysko w Dąbku, zapewne wraz z pobliską nekropole w Stupsku, jawi się jako najdalej wysunięte ku północy mazowieckie stanowisko kultury przeworskiej z fazy A_1 (A_{1b}), będąc zarazem jednym z niewielu tak wcześnie datowanych punktów na mapie osadnictwa w całym dorzeczu Wkry. Dopiero w stadium A_{2a} , a więc w horyzoncie użytkowania długich zapinek typów Gebhard 19d oraz C-I, założone zostały pierwsze nekropole tego ugrupowania w górnym biegu Wkry – w Gołębiewie (Ryc. 12:5, 14:3) i być może w Niedanowie (por. przyp. 94), a także dwa cmentarzyska w rejonie ujścia Łydyni do Wkry – w Dziektarzewie i Kraszewie (Lista 1: nr 9; por. przyp. 94), a wreszcie też w Kleszewie nad dolną Narwią (M. WOŹNIAK 2021a). Rozkwit osadnictwa

It is possible that the extensive Przeworsk and Wielbark culture cemetery at Kołozębnie (site 3), the material from which has not yet been fully published (PMA collection, inv. no. IV/10313; T. DĄBROWSKA 2008, 146–147, with further literature), was also established early. A double-edged sword with a campanulate guard was discovered there in grave 392; it was inserted in a scabbard with an unusual reinforcement and loop with small rivet plates. Due to the shape of the loop, Teresa Dąbrowska suggested that the grave might be dated as early as “end (?) of phase A_1 ” (T. DĄBROWSKA 2008, 43 – there, the find erroneously described as grave no. 383), although other authors are inclined to date it only to phase A_2 (T. BOCHNAK 2005, 55, 229 – list XIV.3: no. 82; T. BOCHNAK, P. HARASIM 2015, 524). The chronological position of this assemblage is therefore unclear and requires a separate analysis.²¹⁷ The third site is the multicultural settlement at Poświętne, which yielded, among other things, a bronze brooch of type Mötschwil,²¹⁸ which marks phase LT C_2 in the La Tène culture. Therefore, it can be dated to the late stage of phase A_1 (T. BOCHNAK 2014, 37–38, 288, fig. 6:5).

Considering the data above, the cemetery at Dąbek, probably together with the nearby necropolis at Stupsk, appears to be the northernmost Mazovian site of the Przeworsk culture from phase A_1 (A_{1b}). At the same time, it is one of the few points of such an early chronology on the settlement map of the entire Wkra River basin. It was not until stage A_{2a} , i.e., in the horizon of use of long brooches of types Gebhard 19d and C-I, that the first cemeteries of this group in the upper reaches of the Wkra River – at Gołębiewo (Figs. 12:5, 14:3) and possibly at Niedanowo (cf. footnote 94) – as well as the two cemeteries in the area of the confluence of the Łydynia River with the Wkra River – at Dziektarzewo and Kraszewo (List 1: no. 9; cf. footnote 94) – and finally also at Kleszewo on the Lower Narew River (M. WOŹNIAK 2021b) were

217 Jedyna znana nam pochwa o zapewne analogicznej klamrze i zawieszce pochodzi dopiero z fazy LT D_1 (L. PERNET et al. 2006, 323, ryc. 2.8:t.427, tabl. „Tombe 427”:1). Ponadto, zawieszka pochwy z Kołozębnia była naprawiana, co może sugerować, że miecz ten przez długi czas pozostawał w użyciu.

218 W publikacjach źródłowych nie wskazano kontekstu wystąpienia tego zabytku (A. NIEWĘGŁOWSKI 1972, 261; M. NATUNIEWICZ-SEKUŁA 2006, 122–123, ryc. 20:1), a towarzysząca mu metryczka głosi, że pochodzi on z jamy „o czarnej warstwie z ceramiką i kośćmi” (A. MACIAŁOWICZ 2009, 438). Ten lakoniczny opis nie pozwala jednak zinterpretować charakteru obiektu; nieznan jest również jego numer.

217 The only known scabbard with a possibly analogous reinforcement and loop comes already from phase LT D_1 (L. PERNET et al. 2006, 323, fig. 2.8:t.427, pl. “Tombe 427”:1). Moreover, the loop of the Kołozębnie scabbard had been repaired, which may suggest that the item remained in use for a long time.

218 The context of this find has not been indicated in the source publications (A. NIEWĘGŁOWSKI 1972, 261; M. NATUNIEWICZ-SEKUŁA 2006, 122–123, fig. 20:1), and the accompanying label states that it came from a pit “with a black layer with pottery and bones” (A. MACIAŁOWICZ 2009, 438). This laconic description does not allow interpreting the nature of the feature. Its number is likewise unknown.

kultury przeworskiej na północnym Mazowszu nastąpił jednak dopiero w stadium A_{2b} (horyzont zapinek typów D/E oraz K) i w fazie A_3 , czego świadectwem jest wyraźne zagęszczenie sieci tak datowanych stanowisk, w tym również w okolicach dzisiejszej Mławy (T. DĄBROWSKA 2008, 79–81, 88, mapy 3, 4; A. MACIAŁOWICZ 2009, 233–236). Z tego ostatniego obszaru są to jednak obiekty przeważnie słabo rozpoznane lub takie, z których pochodzą tylko znaleziska luźne. Brak w Dąbku grobów z końcowego odcinka młodszego okresu przedrzymskiego jest czymś niezwykłym na tle innych, lepiej rozpoznanych cmentarzysk kultury przeworskiej z tego regionu. Fakt ten, jak również obecność na stanowisku grobów z początku okresu wczesnorzymskiego, wskazują, że sytuacja ta wynika najpewniej z tylko częściowego przebadania omawianej nekropoli.

Obecnie nie sposób przesądzać o ewentualnych związkach między lokalnymi społecznościami reprezentującymi model kultury typowy dla wczesnej epoki żelaza a pojawieniem się na północnym Mazowszu kultury przeworskiej. Materiał z Dąbka również nie dostarczył jednoznacznych danych w tym zakresie. Spośród ww. stanowisk kultury przeworskiej datowanych na fazy A_1 – A_{2a} , tylko w obrębie niedanowskiej nekropoli (o ile przypisać jej tak wczesną metrykę) odkryto też starsze groby, związane z kulturą kurhanów zachodniobałtyjskich (por. wyżej). W każdym razie, pojawienie się i szerzenie na północnym Mazowszu kultury przeworskiej wiązało się nie tylko ze spodziewaną akulturacją lokalnych społeczności zasiedlających ten obszar już we wczesnej epoce żelaza, ale zapewne też z napływem – być może niedużych – grup ludności z zewnątrz. Szczególne miejsce w argumentacji tej tezy zajmują materiały z Dąbka, po pierwsze z uwagi na ich bardzo wczesną chronologię, a po drugie – z powodu odnotowanych tu licznie cech kultury materialnej i duchowej, których pojawienie się trudno jest tłumaczyć kontaktami z najbliższym otoczeniem i naturalnym dla takich relacji zjawiskiem dyfuzji kulturowej.

Jak dowodzi przeprowadzona analiza (Rozdz. 4, 5), szereg znalezisk z Dąbka wykazuje szeroko rozumiane zachodnie nawiązania, sięgające kultury oksywskiej znad dolnej Wisły czy nawet grupy gubińskiej znad środkowej Odry. Chodzi tu przede wszystkim o: 1) obecność w inwentarzach grobowych bogatych zestawów metalowych elementów stroju kobiecego, w tym typowych dla wspomnianych obszarów form zapinek i klamer pasa; 2) dużą frekwencję pochówków popielnicowych, w tym przykrytych innym naczyniem lub takich, w których urną był „wielki kubek”; 3) wysoki odsetek grobów nie zawierających spalenizny (zarówno jamowych, jak i popielnicowych).

established. However, the Przeworsk culture settlement in northern Mazovia did not flourish until stage A_{2b} (horizon of brooches of types D/E and K) and stage A_3 , as evidenced by the density of such dated sites, also in the vicinity of present-day Mława (T. DĄBROWSKA 2008, 79–81, 88, maps 3, 4; A. MACIAŁOWICZ 2009, 233–236). The sites from this last area, however, are usually poorly investigated or yielded only stray finds. The lack of graves from the terminal part of the late pre-Roman period at Dąbek is unusual, compared to other better-researched Przeworsk culture cemeteries in the region. This fact as well as the presence of graves from the early Roman period at the site indicate that this situation is probably due to the fact that the cemetery in question has not been fully excavated.

At present, it is impossible to determine the potential relationship between the local communities representing the culture model typical of the Early Iron Age and the emergence of the Przeworsk culture in northern Mazovia. The material from Dąbek did not provide clear data in this respect either. Among the above-mentioned Przeworsk culture sites dated to phases A_1 – A_{2a} , only at the Niedanowo cemetery (assuming it can be assigned such an early chronology) were older graves, associated with the West Balt Barrow culture (cf. above), discovered. In any case, the emergence and spread of the Przeworsk culture in northern Mazovia was accompanied not only by the expected acculturation of the local communities that settled the area as early as the Early Iron Age but probably also by an influx of (perhaps small) groups of outsiders. The material from Dąbek is a special argument for this thesis; firstly, because of its very early chronology, and secondly, because of the numerous traits of material and spiritual culture recorded there, whose inception is difficult to explain by contacts with the immediate environment and the natural phenomenon of cultural diffusion.

As attested by the analysis conducted (Chapters 4, 5), a number of finds from Dąbek show general western connections, extending to the Oksywie culture on the Lower Vistula or even the Gubin group on the Middle Oder. These are above all: 1) the presence in graves of rich sets of women's dress accessories made of metal, including the forms of brooches and belt hooks typical of the aforementioned areas; 2) the high frequency of urn burials, including those covered by another vessel or those with a "large mug" used as an urn; 3) the high percentage of graves (both with and without an urn) lacking any burnt debris. The complete absence of weapons in the graves should also be noted here.

Dodać tu należy także całkowity brak uzbrojenia w grobach. Warto podkreślić, że w transmisji wszystkich tych elementów kulturowych na teren północnego Mazowsza mogły pośredniczyć społeczności zachodniej strefy kultury przeworskiej, za czym przemawia np. *casus* klamry pętowej z obiektu 13 (por. Rozdz. 4.3).

Wymienione cechy nekropoli w Dąbku do pewnego stopnia są też obecne na innych północnomazowieckich cmentarzyskach, podczas gdy w pozostałych częściach Mazowsza odnotowano je wyłącznie sporadycznie. Najwięcej podobieństw pod względem charakterystyki obrządku pogrzebowego odnaleźć można na cmentarzysku w Niedanowie (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a). Tu również nie stwierdzono broni w grobach z młodszego okresu przedrzymskiego²¹⁹, a obiekty datowane na fazę A₂ często zawierały pochówki popielnicowe, bez szczątków stosu. Zarejestrowano tu również liczne groby odpowiadające charakterystyce znanych z Dąbka pochówków „dziecięcych”, tj. wyposażone wyłącznie w kubek, ewentualnie we fragmenty dwóch niewielkich naczyń. Niestety, często są to kubki jajowate o długiej chronologii, stąd też nie można stwierdzić, ile z nich faktycznie pochodzi z młodszego okresu przedrzymskiego. W Niedanowie dużo mniej liczne są jednak zestawy zapinek, które ponadto reprezentują wyłącznie formy typowe dla kultury przeworskiej; brak jest też klamer pasa.

Oprócz Dąbka (stan. 9) i Niedanowa (stan. 2) brak broni stwierdzono jeszcze tylko na kilku lepiej przebadanych cmentarzyskach z młodszego okresu przedrzymskiego, zlokalizowanych jednak dalej na południe, tj. w pasie między zachodnim Mazowszem a Kujawami²²⁰. W tym czasie nie była to więc osobliwość charakterystyczna wyłącznie dla obszaru dorzecza Wkry, jak można by podejrzewać na podstawie już dawniej tu odnotowanego zjawiska zaniku broni w grobach z okresu wczesnorzymskiego (por. J. OKULICZ-KOZARYN 1965/2006, 265; J. ANDRZEJOWSKI 2001a, 82). Charakterystyka tych najwcześniejszych cmentarzysk, na których brak było uzbrojenia, jest zresztą zróżnicowana.

It should be emphasised that the communities of the western zone of the Przeworsk culture may have been an intermediary in the transmission of all these cultural elements to the territory of northern Mazovia, which is supported by the case of the rod belt hook from feature 13 (cf. Chapter 4.3).

The above-mentioned features of the Dąbek cemetery are also present to some extent at other northern Mazovian cemeteries, while in other parts of Mazovia they have been recorded only sporadically. The most similarities in terms of the funeral rite can be found at the cemetery at Niedanowo (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a), where no weapons were uncovered in the graves from the late pre-Roman period,²¹⁹ and the features dated to phase A₂ often contained urn burials without pyre remains. Numerous graves corresponding to the characteristics of the “children’s” burials known from Dąbek, i.e., containing only a mug or fragments of two small vessels, were also recorded there. Unfortunately, the mugs are usually egg-shaped and have a long chronology, so it is impossible to say how many of them actually come from the late pre-Roman period. On the other hand, the sets of brooches at Niedanowo are much less numerous; moreover, they represent only forms typical of the Przeworsk culture, and there are no belt hooks.

Apart from Dąbek (site 9) and Niedanowo (site 2), the absence of weapons was noted only at a few better researched cemeteries from the late pre-Roman period, located further to the south, i.e., in the strip of land between western Mazovia and Kujawy.²²⁰ Therefore, it was not a peculiarity typical exclusively of the Wkra River basin at that time, as might be suspected considering the absence of weapons in the graves from the early Roman period previously recorded in the area (cf. J. OKULICZ-KOZARYN 1965/2006, 265; J. ANDRZEJOWSKI 2001a, 82). The characteristics of the earliest cemeteries without weaponry are also varied. Of these, the cemetery

219 Na cmentarzysku odkryto luźno czubek liścia grotu, który przypuszczalnie pochodzi ze zniszczonego grobu kultury przeworskiej. Jeśli sugerować się jego lokalizacją w obrębie nekropoli, to należałoby odnosić go do schyłku młodszego okresu przedrzymskiego lub początku okresu rzymskiego, czemu nie przeczy kształt zachowanej partii grotu (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 120, tabl. CCXXX:52).

220 Por. A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015, 244–256, gdzie szersze omówienie tego zjawiska.

219 The tip of a spearhead blade was discovered as a stray find at the cemetery; it probably came from a destroyed Przeworsk culture grave. If one were to take its location within the cemetery into account, it should be dated to the end of the late pre-Roman period or the beginning of the Roman period, which is not contradicted by the shape of the preserved fragment of the spearhead (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 120, pl. CCXXX:52).

220 Cf. A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015, 244–256, for a more detailed description of this subject.

Spośród nich, do stanowisk w Dąbku i Niedanowie pod pewnymi względami (duża frekwencja pochówków popielnicowych, bogate zestawy kobiecych elementów stroju) najbardziej zbliżona jest nekropola w Kruszy Zamkowej, stan. 13 (A. KOKOWSKI 1989). Materiał z tych trzech cmentarzysk w różnym zakresie odróżnia się więc od przewodnich cech obrządku pogrzebowego kultury przeworskiej we wczesnych fazach jej istnienia, tj. dominacji grobów jamowych wypełnionych spalenizną, stosunkowo dużej frekwencji grobów z rytualnie zniszczoną bronią, niewyszukanego stroju kobiecego.

Podobieństwa do materiałów z Dąbka wykazują też – choć w mniejszym stopniu – znaleziska z innych nekropoli na północnym Mazowszu. Materiały z nieodległego przeworsko-wielbarkskiego cmentarzyska w Stupsku (Mapa 1: nr 13) nie doczekały się co prawda pełnego opracowania, ale na podstawie dostępnych informacji można dokonać pewnych porównań. Ograniczymy je do materiałów równoczesnych z „przedrzymskim” horyzontem nekropoli w Dąbku, a więc datowanych na fazy A_{1b} – A_2 . Cmentarzysko w Stupsku dostarczyło co najmniej 15 grobów o takiej chronologii, które – pomijając fakt znajdowania w nich niekiedy elementów uzbrojenia – wykazują dużą zgodność ze znaleziskami z Dąbka pod względem cech obrządku pogrzebowego. Najpewniej siedem grobów (ok. 45%) nie zawierało spalenizny lub też zarejestrowano w nich tylko nieznaczną jej ilość, z reguły w stropowej partii jamy (por. przyp. 202). Co ciekawe, sześć z nich zawierało pochówki popielnicowe, z czego w dwóch przypadkach (groby 23/1917 i 2/2014) urna była przykryta misą. W co najmniej dwóch grobach, o nr. 11/88 i 24/88, datowanych precyzyjnie na stadium A_{2a} , popielnicą było czernione, szerokootworowe naczynie dużych rozmiarów, odpowiednio: wazowate lub „wielki kubek” (A. GRZYMKOWSKI 2015, 24, 28, ryc. na s. 25, 28, 29). Dwa kolejne podobne pochówki, oprócz odkrytego w obiekcie 8 z Dąbka, znamy też z północnomazowieckich cmentarzysk w Dobrzankowie i Nowej Dzierżąni (por. przyp. 184). Taki dobór naczyń służących jako urna wydaje się być przeniesieniem wzorców typowych dla grupy gubińskiej znad środkowej Odry, a niekiedy notowanych także w zachodniej strefie kultury przeworskiej, szczególnie w północno-wschodniej Wielkopolsce (por. Rozdz. 4.21). Skojarzenia te wzmacnia fakt, iż popielnica z obiektu 11/88 w Stupsku była jedynym naczyniem wstawionym do grobu, w którym ponadto stwierdzono obecność tylko śladowej ilości spalenizny (wyłącznie w stropowej partii jamy).

at Krusza Zamkowa, site 13 (A. KOKOWSKI 1989), is in some respects (high frequency of urn burials, rich sets of female dress accessories) the most similar to the sites at Dąbek and Niedanowo. Therefore, the material from these three cemeteries differs to a varying extent from the main features of Przeworsk culture funeral rite in the early phases of its existence, such as the predominance of pit graves filled with burnt debris, relatively high frequency of graves with ritually destroyed weapons and unsophisticated female outfit.

The finds from other cemeteries in northern Mazovia also show similarities, albeit smaller, to the material from Dąbek. The material from the nearby Przeworsk and Wielbark culture cemetery at Stupsk (Map 1: no. 13) has not been fully studied, nonetheless, some comparisons can be made on the basis of the information available. They will be limited to the material contemporaneous with the “pre-Roman” horizon at the Dąbek cemetery, i.e., dated to phases A_{1b} – A_2 . The cemetery at Stupsk provided at least 15 graves of this chronology, which — apart from the fact that they sometimes contained elements of weaponry — largely correspond to the finds from Dąbek in terms of funeral rite. Probably seven graves (ca. 45%) contained no or only a small amount of burnt debris, usually in the top part of the pit (cf. footnote 202). Interestingly, six of these were urn burials; in two cases (graves 23/1917 and 2/2014), the urn was covered with a bowl. In at least two graves, nos. 11/88 and 24/88, precisely dated to stage A_{2a} , the urn was a blackened, wide-mouthed vessel of large size: a vase and a “large mug” respectively (A. GRZYMKOWSKI 2015, 24, 28, figs. on pp. 25, 28, 29). Two other similar burials, in addition to the one in feature 8 at Dąbek, are also known from the cemeteries at Dobrzankowo and Nowa Dzierżąnia in northern Mazovia (cf. footnote 184). The choice of such vessels to serve as an urn seems to be a transfer of patterns typical of the Gubin group from the Middle Oder region and sometimes also noted in the western zone of the Przeworsk culture, especially in north-eastern Greater Poland (cf. Chapter 4.21). These associations are strengthened by the fact that the urn from feature 11/88 at Stupsk was the only vessel placed in the grave, which additionally contained only a trace amount of burnt debris (exclusively in the top part of the pit).

However, in respect to the rich sets of metal dress accessories discovered in the graves as well as the accumulation of rare forms among them, the Dąbek cemetery finds no analogies of similar chronology

Natomiast pod względem odkrytych w grobach bogatych zestawów metalowych elementów stroju, a także nagromadzenia wśród nich form rzadko spotykanych, cmentarzysko w Dąbku nie znajduje odpowiedników o podobnej chronologii (fazy $A_{1b}-A_2$), nie tylko zresztą na północnym Mazowszu²²¹.

Omówione zjawiska zdają się więc wskazywać na szczególną pozycję mikroregionu zlokalizowanego nad zakolem Dunajczyka w ramach północnomazowieckiej sieci osadniczej kultury przeworskiej w pierwszych fazach jej istnienia. Okolice stanowiska 9 w Dąbku musiały ówczesnie stanowić ważny punkt w komunikacji ponadregionalnej, co ułatwiło nawiązanie, a następnie utrzymywanie przez społeczność użytkującą cmentarzysko dalekosiężnych kontaktów. Trudno jednak obecnie wymienić konkretne przyczyny wytworzenia się w omawianym regionie owej koniunktury. Natomiast bez wątpliwości wiązała się ona ze sporą mobilnością grup ludzkich, co z kolei skutkowało możliwością wymiany informacji kulturowej (czy to w zakresie mody, czy obrzędowości funeralnej) na duże odległości. Trzeba również podkreślić, że obok najbardziej przykuwających uwagę elementów wyjątkowych lub rzadko spotykanych, niektóre inne znaleziska z Dąbka są świadectwem udziału miejscowej społeczności w sieci kontaktów o głównie regionalnym zasięgu (Ryc. 24).

Horyzont przeworski – wczesny okres wpływów rzymskich

Z okolic cmentarzyska w Dąbku znamy kilka stanowisk archeologicznych z wczesnego okresu wpływów rzymskich oraz kilkanaście kolejnych datowanych ogólnie na okres wpływów rzymskich, z których część zapewne pochodzi z jego starszego odcinka (Mapa 1: nr. 5, 7, 13). Te ostatnie to głównie obiekty zarejestrowane podczas badań powierzchniowych lub odkrycia przypadkowe (np. denar Trajana z okolic Stupsk – A. ROMANOWSKI 2008, 131, 132; czernione naczynie gliniane z wyodrębnioną stopką z Konopek – A. GRZYMKOWSKI 1983, 11). Materiały odkryte w Dąbku i na stanowiskach sąsiednich poświadczają intensywny rozwój północnomazowieckiego osadnictwa

(phases $A_{1b}-A_2$), also in the areas other than northern Mazovia.²²¹

The discussed phenomena seem to indicate that the micro-region by the Dunajczyk bend had a special position in the northern Mazovian settlement network of the Przeworsk culture in the first phases of its existence. The vicinity of site 9 at Dąbek must have been an important point on the supra-regional routes, which made it easier for the community that used the cemetery to establish and then maintain long-distance contacts. It is difficult at present to list the specific reasons how this conjuncture came to be in the region in question. However, it was undoubtedly related to the considerable mobility of human groups, which in turn resulted in the possibility of exchanging cultural information (be it on fashion or funeral rituals) over long distances. It should also be emphasised that, apart from the most eye-catching, exceptional or rare artefacts, some other finds from Dąbek testify to the participation of the local community in a network of contacts on a mainly regional level (Fig. 24).

Przeworsk horizon — early Roman period

There are several archaeological sites from the early Roman period and more than a dozen that are dated to the Roman period in general (some of which probably come from its older section) known from the vicinity of the cemetery at Dąbek (Map 1: nos. 5, 7, 13). The latter are mainly features recorded in the course of field surveys or accidental finds (e.g., a Trajan's denar from the vicinity of Stupsk — A. ROMANOWSKI 2008, 131, 132; a blackened clay vessel with a marked foot from Konopeki — A. GRZYMKOWSKI 1983, 11). The material discovered at Dąbek and the neighbouring sites testifies to the intensive development of Przeworsk culture settlement

221 Pod względem frekwencji żelaznych klamer pasa, a w mniejszym stopniu też zestawów zapinek w grobach z faz $A_{1b}-A_2$, porównywalne z Dąbkim są np. nekropole w Błoniu na Wyżynie Sandomierskiej (R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988) oraz w Kamieńczyku na wschodnim Mazowszu (T. DĄBROWSKA 1997). Żadna z nich nie dostarczyła jednak tak licznej serii zapinek o rzadkiej dla danego regionu formie.

221 Regarding the frequency of iron belt hooks and, to a lesser extent, brooch sets in the graves dated to phases $A_{1b}-A_2$, the cemeteries at Błonie on the Sandomierz Upland (R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988) and Kamieńczyk in eastern Mazovia (T. DĄBROWSKA 1997), among others, are comparable to Dąbek. Neither of them, however, yielded such a numerous series of brooches atypical of the given region.

kultury przeworskiej we wczesnym okresie wpływów rzymskich. Procesy te zaowocowały m.in. zagęszczeniem sieci osadniczej. Obok obiektów funkcjonujących tu od starszych faz młodszego okresu przedrzymskiego, pojawiły się bowiem nowe, o wyłącznie wczesnorzymskiej metryce lub założone u schyłku okresu przedrzymskiego. Około 600 m na południowy zachód od tytułowego stanowiska 9 w Dąbku położone jest cmentarzysko na stan. 29 w tejże miejscowości (A. MISTEWICZ 2005). Odkryto tu około 30 obiektów archeologicznych, z czego niemal wszystkie to groby ludności kultury przeworskiej. Najstarsze spośród nich datowane są na fazę B₁, najmłodsze – na stadium B_{2b}. Około 1,1 km na południe od stanowiska 9 i ok. 600 m na południowy wschód od stanowiska 29 znajduje się kolejna wczesnorzymska nekropola kultury przeworskiej – Dąbek, stan. 6 (stan. 13 wg ewidencji MZZ; badania A. Grzymkowskiego, zbiory MZZ). Obiekt rozpoznany jest jednak w bardzo niewielkim stopniu. Odkryto tu co najmniej jeden grób z interesującego nas okresu oraz pozyskano niewielki zbiór materiałów, głównie ceramikę, z powierzchni stanowiska. Charakter inwentarzy oraz obrządku pogrzebowego na obu wspomnianych nekropolach odpowiada temu, co znamy ze stanowiska 9. Groby, wyłącznie ciałopalne, wyposażone były więc dość skromnie, głównie w ceramikę oraz – najczęściej pojedyncze – elementy stroju (zapinki, sprzączki, okucie końca pasa) i przedmioty codziennego użytku (metalowe części kasetek, przęśliki etc.). Na cmentarzyskach z Dąbka brak typowych dla ludności tzw. wschodniej strefy kultury przeworskiej ozdób, jak bransolety, wisiorki, paciorki melonowate czy też okucia pasa (por. J. ANDRZEJOWSKI 2001a, 67–75; 2010, 73, 74). Na żadnym z nich nie zarejestrowano też innych importów niż, bardzo zresztą nieliczne, szklane paciorki. Owe ubóstwo inwentarzy grobów wczesnorzymskich odbiega nieco od tego, co znamy z sąsiednich cmentarzysk. W pobliskim Stupsku, gdzie zarejestrowano kilkadziesiąt zespołów wczesnorzymskich, odkryto zarówno wspomnianie wyżej ozdoby, jak i wyroby obcej proweniencji, np. norycko-panońskie fibule typów A.67 i A.236 (E. REINBACHER 1964, 157–159, tabl. 28; A. GRZYMKOWSKI 1996, 174–176; 2015, 40–42). Bogate inwentarze cechują też część grobów z położonego kilka kilometrów na północ od Dąbka cmentarzyska w Modli (J. ANDRZEJOWSKI 2006, 19, 22, 25, 26, ryc. 2, 3, 15–17) – największej i najlepiej rozpoznanej nekropoli w regionie. Trudno jednak ocenić, czy owa „oszczędność” jest rezultatem mniejszej zamożności populacji użytkującej cmentarzyska w Dąbku, miejscowych zwyczajów pogrzebowych czy też wynika po prostu z niedostatecznego stopnia rozpoznania oma-

in northern Mazovian in the early Roman period. Among others, the processes increased the density of the settlement network. In addition to the sites occupied since the older phases of the late pre-Roman period, new ones appeared, dating already to the early Roman period only or established at the end of the pre-Roman period. About 600 m south-west of the titular site 9 at Dąbek, there is a cemetery at site 29 in the same village (A. MISTEWICZ 2005). About 30 archaeological features have been discovered here; almost all of them are graves of the Przeworsk culture people. The oldest features are dated to phase B₁, the youngest — to stage B_{2b}. About 1.1 km south of site 9 and approx. 600 m south-east of site 29, there is another early Roman cemetery of the Przeworsk culture — Dąbek, site 6 (site no. 13 in the MZZ records; excavations of A. Grzymkowski, MZZ collection). However, it has been explored to a very small extent. At least one grave from the period of interest was discovered there and a small series of artefacts, mainly pottery, was obtained from the surface of the site. The nature of the grave goods and the funeral rite at both of the above-mentioned cemeteries correspond to what we know from site 9. The graves, all of them cremation burials, were rather modestly furnished and contained mainly pottery and — most often a single piece of — dress accessories (brooches, buckles, strap-ends) and objects of everyday use (metal parts of caskets, spindles, etc.). No decorations typical of the so-called eastern zone of the Przeworsk culture, such as bracelets, pendants, melon beads or belt fittings (cf. J. ANDRZEJOWSKI 2001a, 67–75; 2010, 73, 74), are present at the Dąbek cemeteries. Other than the very few glass beads, no other imports were recorded at any of them. This scarcity of the inventories of early Roman graves differs slightly from what we know from the neighbouring cemeteries. In nearby Stupsk, where several dozen early Roman assemblages were registered, both the aforementioned decorations and products of foreign provenance were discovered, for example, Noric-Pannonian brooches of types A.67 and A.236 (E. REINBACHER 1964, 157–159, pl. 28; A. GRZYMKOWSKI 1996, 174–176; 2015, 40–42). Richly furnished are also some of the graves from the cemetery at Modla — the largest and best-explored cemetery in the region, located a few kilometres north of Dąbek (J. ANDRZEJOWSKI 2006, 19, 22, 25, 26, figs. 2, 3, 15–17). However, it is difficult to assess whether this “frugality” is the result of a lower wealth of the population using the Dąbek cemeteries, of the local funeral customs, or whether it is simply due

wianych stanowisk. Odrębną kwestią jest absencja broni oraz elementów oporządzenia jeździeckiego. Na północnomazowieckich cmentarzyskach kultury przeworskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich broni jest niewiele, a w młodszym odcinku tego okresu jej nieobecność jest już niemal regułą. Przyczyn tego zwyczaju upatruje się we wpływie, jaki wywierała na lokalne populacje ludność kultury wielbarskiej (por. J. OKULICZ 1970, 426, 427; J. ANDRZEJOWSKI 2001b, 104, 106). Obyczaj ten nie dotyczył jednak oporządzenia jeździeckiego, czego przykładem jest szereg wyposażonych w ostrogi grobów z Modły (groby 83, 112, 264, 270, 271 – J. ANDRZEJOWSKI 2009, 112, 130, 208, 211, 212, tabl. 2.34/83:5,6, 3.51/112:3,4, 3.115/264:2,3, 3.137/271:1,2, 3.140/270:1,2) i Stupska (groby 10/91 i 5/2004 – A. GRZYMKOWSKI 2015, 52–55). Przedmiotom tym, szczególnie formom krzesłowatym, przypisuje się znaczenie symboliczne, mające podkreślić wysoki status pochowanych wojowników (J. SCHUSTER 2017, 129). W przypadku zmarłych spoczywających na cmentarzyskach w Dąbku brak ostróg nie musi jednak świadczyć o ich (w domyśle niższej) pozycji społecznej czy ubóstwie. Nieobecność oporządzenia jeździeckiego, broni, a także – co należy tu wyraźnie podkreślić – typowych dla pochówków mężczyzn narzędzi, np. do krzesania ognia, brzytwy itp. może wynikać ze specyficznych zwyczajów pogrzebowych, którymi kierowała się lokalna społeczność. Niewykluczone, że korzeni tych praktyk należałoby zresztą szukać już w młodszym okresie przedrzymskim (zob. wyżej).

Najmłodsze groby kultury przeworskiej z Dąbka, stan. 9, pochodzą z młodszego odcinka fazy B₂. Odpowiada to ramom chronologicznym innych cmentarzysk tej kultury na obszarze Wzniesień Mławskich oraz większości stanowisk z północnego Mazowsza. Zaprzestanie użytkowania nekropoli u schyłku wczesnego okresu wpływów rzymskich przez populację kultury przeworskiej związane jest oczywiście z procesem ekspansji ludności kultury wielbarskiej. Doprowadził on do zmiany oblicza kulturowego prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia w początkach młodszego okresu wpływów rzymskich (ostatnio J. ANDRZEJOWSKI 2019).

Mając na uwadze powyższe obserwacje, należy stwierdzić, że wczesnorzymskie cmentarzysko w Dąbku, stan. 9, nie odbiega zasadniczo od innych okolicznych nekropoli kultury przeworskiej z tego czasu. Wszystkie zarejestrowane tu formy grobów oraz materiały zabytkowe w mniejszym bądź większym zakresie znajdują analogie na sąsiednich cmentarzyskach tego ugrupowania. Cechuje je też taki sam okres funkcjonowania.

to the insufficient exploration of the sites in question. The absence of weapons and elements of equestrian equipment is a separate issue. There are few weapons found at the northern Mazovian cemeteries of the Przeworsk culture from the early Roman period and, at its later stage, their absence becomes almost a rule. This is usually explained as the result of the influence of the Wielbark culture people on the local communities (cf. J. OKULICZ 1970, 426, 427; J. ANDRZEJOWSKI 2001b, 104, 106). However, this custom did not extend to equestrian equipment, as exemplified by a number of graves containing spurs from Modła (graves 83, 112, 264, 270, 271 — J. ANDRZEJOWSKI 2009, 112, 130, 208, 211, 212, pls. 2.34/83:5,6, 3.51/112:3,4, 3.115/264:2,3, 3.137/271:1,2, 3.140/270:1,2) and Stupsk (graves 10/91 and 5/2004 – A. GRZYMKOWSKI 2005, 52–55). Said items, especially their chair-shaped forms, are often charged with symbolic meaning, meant to emphasise the high status of buried warriors (J. SCHUSTER 2017, 129). However, in the case of the deceased resting at the Dąbek cemeteries, the lack of spurs does not necessarily indicate their (implicitly lower) social position or poverty. The absence of equestrian equipment, weapons, and — which should be clearly emphasised here — tools typical of male burials, e.g., items used to strike fire, razors, etc., may result from specific funeral customs practiced by the local community. It cannot be ruled out that the roots of those practices should be sought still in the late pre-Roman period (see above).

The youngest graves of the Przeworsk Culture from Dąbek, site 9, come from the later section of phase B₂. This corresponds to the chronological frames established for other cemeteries of this culture in the area of Mława Hills and for most of the sites from northern Mazovia. The fact that the Przeworsk culture people stopped using those cemeteries at the end of the early Roman period is obviously related to the process of expansion of the Wielbark culture population. It led to a change in the cultural image of right-bank Mazovia and Podlachia at the beginning of the younger Roman period (recently J. ANDRZEJOWSKI 2019).

Considering the observations above, it should be stated that the early Roman cemetery at Dąbek, site 9, does not differ significantly from other nearby burial grounds of the Przeworsk culture from that time. All the forms of graves and archaeological material recorded at the site, to a greater or lesser extent, find analogies at the neighbouring cemeteries of this cultural group. They also operated during the same period.

Horyzont wielbarski

Jak wspomniano wyżej, w początkach młodszego okresu wpływów rzymskich na obszarach północnego Mazowsza pojawiła się ludność kultury wielbarskiej. Jej ekspansja objęła więc i tereny dawnego mławskiego skupienia osadniczego kultury przeworskiej, w tym obszary nad Dunajczykiem. Najstarsze materiały kultury wielbarskiej z okolic Mławy, jeszcze o wczesnorzymskiej stylistyce, pochodzą z fazy B₂/C₁ (Żmijewo Gaje – J. ANDRZEJOWSKI, Ł.M. STANASZEK 2006, 403, 404, ryc. 4). Są one tu jednak bardzo nieliczne. Zaskakujące, że dotychczas brak ich na większości lepiej rozpoznanych cmentarzysk, w tym tych użytkowanych wcześniej przez ludność kultury przeworskiej – w Modle, Stupsku czy właśnie omawianym w niniejszej pracy Dąbku, stan. 9. Nie sposób jednak ocenić, czy jest to rezultatem tego, iż okolice te cieszyły się początkowo mniejszym zainteresowaniem ludności kultury wielbarskiej czy też wynika to z innych przyczyn. Trzeba mieć jednak na uwadze, że obraz ten może być pozorny i wynikać ze stanu badań. Poza Modlą bowiem żadne z okolicznych stanowisk nie zostało zbadane w całości. Rozwój lokalnego osadnictwa kultury wielbarskiej rejestrujemy tu w fazach C_{1b}–C₂. Z tego czasu pochodzi zapewne większość zespołów z cmentarzyska na stanowisku 9 w Dąbku, liczne groby z Modły (J. ANDRZEJOWSKI 2006, 19) i Stupska (A. GRZYMKOWSKI 1996, 168, 177, 178; 2015, 58–61). Wszystkie te cmentarzyska funkcjonowały do wczesnego odcinka okresu wędrówek ludów, a więc do zmięczenia starożytnego osadnictwa na terenie północnego Mazowsza.

Cmentarzyska kultury wielbarskiej z okolic dzisiejszej Mławy, w tym omawiana nekropola w Dąbku, to zasadniczo obiekty płaskie. Kurhany spotykane są tu wyjątkowo – Kitki, stan. 1 (J. OKULICZ-KOZARYN 1965/2006, 463, 473–481, tabl. LVI–LX, LXIX). Wszystkie stanowiska cechuje biritualizm z bardzo wyraźną dominacją grobów jamowych ze szczątkami stosu w wypełniakach. Brak tu w zasadzie grobów popielnicowych, zarówno tych z urnami ceramicznymi, jak i wykonanymi przypuszczalnie z surowców organicznych. Pochówki takie spotykane są na północnym Mazowszu niemal wyłącznie w kontekście materiałów z fazy B₂/C₁–C_{1a} (M. WOŹNIAK 2011, 196, tabl. 1; 2016b, 215, 216). Może to być kolejnym argumentem za nieco późniejszym rozwojem osadnictwa w omawianym regionie.

Charakter inwentarzy grobowych z Dąbka odpowiada modelowi rejestrowanemu na większości innych

Wielbark horizon

As mentioned above, at the beginning of the younger Roman period, population of the Wielbark culture appeared in the areas of northern Mazovia. Its expansion covered the areas of the former Mława settlement cluster of the Przeworsk culture, including the areas by the Dunajczyk Stream. The oldest material of the Wielbark culture from the vicinity of Mława, still in the early Roman style, comes from phase B₂/C₁ (Żmijewo Gaje – J. ANDRZEJOWSKI, Ł.M. STANASZEK 2006, 403, 404, fig. 4). However, it is very scarce. It is surprising that it is so far missing from most of the better explored cemeteries, including those previously used by the people of the Przeworsk culture – at Modła, Stupsk or site 9 at Dąbek discussed in this paper. However, it is impossible to assess whether this is a result of the fact that the area was initially less popular among the population of the Wielbark culture or whether it was due to other reasons. However, it should be borne in mind that the situation may only seem this way due to the state of research. Apart from Modła, none of the nearby sites has been fully explored. Development of the local settlement of the Wielbark culture in the area is recorded in phases C_{1b}–C₂. Most of the assemblages from the cemetery at Dąbek, site 9, as well as numerous graves from Modła (J. ANDRZEJOWSKI 2006, 19) and Stupsk (A. GRZYMKOWSKI 1996, 168, 177, 178; 2015, 58–61) probably come from that time. All those cemeteries functioned until the early stage of the Migration period, i.e., until the end of ancient settlement in northern Mazovia.

The cemeteries of the Wielbark culture from the vicinity of today's Mława, including the Dąbek one discussed, are generally flat sites. Barrows are rarely encountered, e.g., at Kitki, site 1 (J. OKULICZ-KOZARYN 1965/2006, 463, 473–481, pls. LVI–LX, LXIX). All sites are biritual with a very clear dominance of burials directly in a pit and with pyre remains in the fill. There are almost no urn graves, either with ceramic urns or those probably made of organic material. Such burials are found in northern Mazovia almost exclusively in the contexts from phase B₂/C₁–C_{1a} (M. WOŹNIAK 2011, 196, table 1; 2016b, 215, 216). This may be another argument for a slightly later development of settlement in that region.

The character of the grave goods from Dąbek corresponds to the model recorded at the majority of other northern Mazovian cemeteries of the Wielbark culture.

północnomazowieckich nekropoli kultury wielbarskiej. Cechuje go ograniczony zestaw ozdób, elementów stroju oraz przedmiotów luksusowych, w tym z metali szlacheńskich, w stosunku do tego, co znamy z wielbarskich cmentarzysk np. na Pomorzu (por. K. SKÓRA 2015, 167–193). Jest to szczególnie wyraźne w starszej fazie młodszego okresu wpływów rzymskich. Niewiele tu bowiem elementów charakterystycznych dla tzw. wielbarskiego baroku, jak liczne zdobione srebrem i złotem fibule czy bransolety lub wisiorki i szpile wykonane z metali szlacheńskich (por. R. WOŁĄGIEWICZ 1981a, 167). W rozwiniętym odcinku młodszego okresu wpływów rzymskich i później, w związku z ogólną tendencją do zubożenia stroju o jego metalowe elementy czy ozdoby (por. M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985b, 63), różnice pomiędzy poszczególnymi strefami osadnictwa kultury wielbarskiej (por. R. WOŁĄGIEWICZ 1981b, 82–88) nie są już tak czytelne.

W świetle pozyskanych materiałów cmentarzysko w Dąbku jawi się jako nekropola typowa dla ludności kultury wielbarskiej zamieszkującej Wzniesienia Mławskie. Cechuje ją taki sam obrządek pogrzebowy (cmentarzyska płaskie, birtualizm z wyraźną dominacją ciałopalenia, groby ciałopalne – zazwyczaj jamowe, z resztkami stosu w wypełniskach itd.), zbliżony charakter inwentarzy grobowych oraz ramy czasowe funkcjonowania.

7.3. Uwagi na temat stroju

Odkryte na cmentarzysku bogate zestawy przedmiotów spinających odzież, a w mniejszym zakresie również ozdób, zachęcają do podjęcia próby opisu ich funkcji w komponowaniu stroju. Z oczywistych względów znaleziska z grobów ciałopalnych – co dotyczy większości niżej omawianych zespołów z Dąbka – nie mogą być jedyną podstawą dla takich rekonstrukcji. Stąd też, na potrzeby tego opracowania wykorzystaliśmy ustalenia wynikające z analizy materiału pochodzącego z grobów inhumacyjnych. W przypadku kultury przeworskiej groby takie z fazy A₂ są jednak nieliczne, a większość z nich zawierała pochówek złożony na boku. A zatem w trakcie procesu rozkładu materii organicznej, zarówno ciała, jak i odzieży, metalowe elementy stroju mogły ulec – niedużym, ale istotnym z punktu widzenia tego rodzaju analiz – przemieszczeniom wraz z osypującą się ziemią. Nie zawsze też ich lokalizację zadookumentowano precyzyjnie. W związku z tym, odwołujemy się również do materiałów z niedużej celtyckiej nekropoli inhumacyjnej odkrytej na terenie Berna (Szwajcaria). Jest ona terytorialnie odległa, ale w dużej mierze współczesna „przedrzymskim” zabytkom z Dąbka, jako że jej

It is characterised by a limited set of decorations, dress accessories and luxury items, including those made of precious metals, compared to what we know from the Wielbark culture cemeteries, for example, in Pomerania (see K. SKÓRA 2015, 167–193). This is especially pronounced in the earlier phase of the younger Roman period. There are few elements characteristic of the so-called Wielbark Baroque, such as numerous brooches decorated with gold and silver or bracelets, pendants and pins made of precious metals (cf. R. WOŁĄGIEWICZ 1981a, 167). In the developed part of the younger Roman period and later, due to the general trend of depriving the outfit of metal dress accessories or ornaments (cf. M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985b, 63), differences between the individual zones of Wielbark culture settlement (cf. R. WOŁĄGIEWICZ 1981b, 82–88) are no longer so discernible.

Considering the material obtained, the cemetery at Dąbek appears to be a typical burial site of the population of the Wielbark culture inhabiting the Mława Hills. It is characterized by the same funeral rite (flat cemeteries, birtualism with a clear dominance of cremation, cremation graves, usually pit ones, with the remains of a pyre in the fill, etc.), similar character of grave goods and the time frames of their functioning.

7.3. Remarks on the outfit

The rich sets of dress fasteners and, to a lesser extent, ornaments discovered at the cemetery are an incentive for an attempt at describing their function in the outfit composition. For obvious reasons, finds from cremation burials — which constitute the majority of the Dąbek assemblages described below — cannot be the only basis for such reconstructions. Hence, for the purposes of this study, we have used the findings from the analysis of the material from inhumation burials. In the case of the Przeworsk culture, however, there are few such graves from phase A₂, and in most of them the body was positioned on its side. Therefore, during the process of decomposition of organic matter, both flesh and clothing, metal dress accessories could have been displaced — not by much but still significantly from the point of view of this type of analysis — along with the settling soil. Moreover, their location has not always been precisely documented. Therefore, we also refer to the material from a small Celtic inhumation cemetery, discovered in the area of Bern (Switzerland). While territorially distant, it is largely contemporary to the “pre-Roman” artefacts from

chronologia zawiera się w fazach LT C₂–D₁. Podobne, powtarzające się zestawy zapinek, zresztą niekiedy zbliżonych kształtów i rozmiarów, jakie znajduwane są w inwentarzach grobowych kultury lateńskiej oraz kultur tzw. zlatenizowanych, potwierdzają zasadność przywoływania takich analogii. Ich niewątpliwą zaletą jest również praktykowany w tej części Celtyki zwyczaj chowania zmarłych w pozycji na wznak. Oznacza to, że ewentualne późniejsze przemieszczenia metalowych elementów stroju w dużo mniejszym stopniu zniekształciły ich pierwotny układ.

Dużo trudniejsza jest próba określenia rodzajów odzieży użytkowanej na ziemiach Polski w późnej epoce żelaza i siłą rzeczy ma ona spekulatywny charakter. Zamieszczone na poniższych ilustracjach jej wyobrażenia (Ryc. 28–32) wykonano więc na podstawie różnych opracowań dotyczących ubioru mieszkańców barbarzyńskiej Europy (J. MAIK 1977, 100–108; H. RÖSEL-MAUTENDORFER 2014; K. GRÖMER 2016, 379–427).

Kultura przeworska – młodszy okres przedrzymski

Wykonane z żelaza akcesoria stroju wystąpiły w trzech grobach określonych na podstawie analizy szczątków kostnych jako kobiece (obiekty 11, 27?, 55), a także w dwóch kolejnych (obiekty 51 i 53), w przypadku których tylko inwentarze wskazują na żeńską płeć pochowanych tu osób, a ich dorosły wiek potwierdziła analiza antropologiczna.

Najbogatszy model stroju kobiecego reprezentuje zestaw odkryty w obiekcie 27. Składają się nań: jedna duża (8,7 cm długości) i para małych zapinek typu K, filigranowa zapinka podkowiasta oraz zawiasowa klamra pasa (Tabl. XVI/27:1–4,6). Zestawy złożone z trzech zapinek kabłąkowych – stylistycznej pary i trzeciego okazu większych rozmiarów – należą w fazach A₁–A₂ do rzadkości, zarówno w kulturze przeworskiej, jak i oksywskiej²²². Są natomiast powszechnie spotykane w kulturze jastorfskiej, w tym w grupie gubińskiej, gdzie często towarzyszą im też różnego rodzaju klamry pasa²²³.

222 Przykłady takich zestawów: Niedanowo, grób 48 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 19, tabl. XV/48:1–3), Stupsk, grób 24/88 (A. GRZYMKOWSKI 2015, 28 z ryc.), Brachlewo-Biały Dwór, grób 395 (W. HEYM 1961, 155, ryc. 7:18–20), Nowy Targ, grób 310 (E. FUDZIŃSKA, P. FUDZIŃSKI 2013, tabl. 89, XLVIII:3–5).

223 Np. Luboszyce, groby 128, 153, 161 (G. DOMAŃSKI 1975, 114, 115–116, tabl. XIII:b,c,f,h, XVI:b,d–f, XVII:a–c,g), Nowe Miasteczko, groby 1 i 2 (K. TACKENBERG 1929, 233–234, ryc. 5:1,7–12,17,18).

Dąbek, as its chronology falls within phases LT C₂–D₁. Similar, recurring sets of brooches, sometimes of comparable shape and size, which are found among the grave goods of the La Tène culture and the so-called “latenised” cultures, confirm the validity of such analogies. Their undoubted advantage is also the custom of burying the dead in the supine position, practised in this part of the Celtic ecumene. This means that any subsequent displacement of metal dress accessories distorted their original arrangement to a much lesser extent.

An attempt to determine the types of clothing used in Poland in the Late Iron Age is much more difficult and necessarily speculative in nature. The depictions presented in the following illustrations (Figs. 28–32) were, therefore, created on the basis of various studies on the attire of the inhabitants of barbarian Europe (J. MAIK 1977, 100–108; H. RÖSEL-MAUTENDORFER 2014; K. GRÖMER 2016, 379–427).

Przeworsk culture — late pre-Roman period

Dress accessories made of iron were present in three graves identified, on the basis of the analysis of skeletal remains, as female (features 11, 27?, 55) as well as in two others (features 51 and 53), in which only the grave goods indicate that they belonged to women, whose age was confirmed as adult by the anthropological analysis.

The richest model of female dress accessories is represented by the set discovered in feature 27 (Pl. XVI/27:1–4,6). It consists of one large (8.7 cm long) and a pair of small brooches of type K, a small penannular brooch and a hinged belt hook. Sets consisting of three bow brooches — a stylistic pair and a third specimen of larger size — are rare in phases A₁–A₂, both in the Przeworsk and Oksywie cultures.²²² However, they are commonly encountered in the Jastorf culture, including the Gubin group, where they are often accompanied by various types of belt hooks.²²³ In inhumation

222 Examples of such sets: Niedanowo, grave 48 (W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 19, pl. XV/48:1–3), Stupsk, grave 24/88 (A. GRZYMKOWSKI 2015, 28 with a figure), Brachlewo-Biały Dwór, grave 395 (W. HEYM 1961, 155, fig. 7:18–20), Nowy Targ, grave 310 (E. FUDZIŃSKA, P. FUDZIŃSKI 2013, 89, pl. XLVIII:3–5).

223 E.g., Luboszyce, graves 128, 153, 161 (G. DOMAŃSKI 1975, 114, 115–116, pls. XIII:b,c,f,h, XVI:b,d–f, XVII:a–c,g), Nowe Miasteczko, graves 1 and 2 (K. TACKENBERG 1929, 233–234, fig. 5:1,7–12,17,18).

Przy pochówkach inhumacyjnych, złożonych w pozycji na wznak, niewielkie zapinki tworzące stylistyczną parę występują niekiedy po jednej w okolicy kości każdego z ramion. Taki układ poświadcza znalezisko z Żernik Wielkich, grób 2, datowane na fazę A₂ (CH. PESCHECK 1939, 210, ryc. 11:1,2, 147), a także znaleziska z celtyckiej nekropoli w Bernie (P. JUD, S. ULRICH-BOCHSLER 2014, 102). Cztery groby z tego ostatniego stanowiska zawierały pochówki określone w sposób pewny lub przypuszczalny jako kobiece (groby 28, 30, 40, 44), a dwa kolejne – jako dziecięce (groby 10 i 13). W każdym z ww. czterech grobów kobiecych, w obrębie klatki piersiowej odkryto też zapinkę dużych rozmiarów (co najmniej ok. 7,5 cm długości), interpretowaną jako zapięcie płaszcza, ewentualnie całunu, w który zawinięto ciało (P. JUD, S. ULRICH-BOCHSLER 2014, 101).

Z kolei niewiele można powiedzieć o sposobach noszenia zapinek podkowiastych w młodszym okresie przedrzymskim. Z berneńskiej nekropoli pochodzi jeden taki okaz, znaleziony w grobie 46 wraz ze szczątkami 4–5-letniego dziecka. Zalegał on w oddaleniu ok. 30 cm od czaszki (jedynej zachowanej w grobie części szkieletu), zapewne na wysokości dolnej części korpusu (P. JUD, S. ULRICH-BOCHSLER 2014, 177, ryc. na s. 178, tabl. 14/46:1). Zapinki podkowiaste mogły pełnić rozmaite funkcje w stroju, jak wskazują na to znaleziska z grobów inhumacyjnych datowanych na okres wpływów rzymskich. Znajdowano je w okolicach kości ramion, klatki piersiowej, czaszki, a nawet stóp (por. L. CHRISTENSEN 1998, 88–89; K. WALENTA 2009, 18–19, tabl. XX, XXI:7,8), przy czym zwykle mają one nieco masywniejsze obręcze niż wspomniane filigranowe znaleziska z ostatnich wieków przed Chr.

Jeśli chodzi o zastosowanie podłużnych klamer, to nieliczne znaleziska z grobów inhumacyjnych kultury przeworskiej z fazy A₂ wskazują, że spinały one pas noszony najprawdopodobniej na wysokości talii. W Kruszy Zamkowej, grób XXVII, kłamerę prętową znaleziono powyżej linii miednicy, ale szkielet zalegał na boku, w tzw. pozycji embrionalnej i zabytek spoczywał obok ciała (A. KOKOWSKI 1989, 85, ryc. 41:1). Z kolei w Węgrach, grób 3, brązowa kłamra zawiasowa miała znajdować się na wysokości lędźwi (L.F. ZOTZ 1932, 128, ryc. 6, tabl. X), a najniższe żebra były zabarwione zielonymi produktami korozji miedzi (CH. PESCHECK 1939, 212). W tym przypadku ciało również złożono w pozycji skurczonej, ale tułów był skręcony i zalegał na brzuchu. Położenie kłamry mniej więcej na wysokości ostatnich kręgów piersiowych i pierwszych

burials in the supine position, small brooches forming a stylistic pair are sometimes found near the bones of each shoulder. Such an arrangement is attested by the find from Żerniki Wielkie, grave 2, dated to phase A₂ (CH. PESCHECK 1939, 210, fig. 11:1,2, 147), as well as by the finds from the Celtic cemetery in Bern (P. JUD, S. ULRICH-BOCHSLER 2014, 102). Four graves from this last site contained confirmed or presumed burials of women (graves 28, 30, 40, 44), and two others were similarly identified as children's (graves 10 and 13). Each of the aforementioned four female graves also contained a large brooch (at least ca. 7.5 cm long), located at the chest and interpreted as a fastener for the cloak or shroud in which the body was wrapped (P. JUD, S. ULRICH-BOCHSLER 2014, 101).

In contrast, little can be said about the way in which penannular brooches were worn in the late pre-Roman period. One such specimen comes from the Bern cemetery; it was found in grave 46, together with the remains of a 4- to 5-year-old child. It lay approx. 30 cm from the skull (the only part of the skeleton preserved in the grave), probably at the level of the lower part of the body (P. JUD, S. ULRICH-BOCHSLER 2014, 177, fig. on p. 178, pl. 14/46:1). Penannular brooches may have served a variety of functions in the dress, as indicated by the finds from inhumation graves dating to the Roman period. They were found near the shoulders, chest, skull and even feet (cf. L. CHRISTENSEN 1998, 88–89; K. WALENTA 2009, 18–19, pls. XX, XXI:7,8); moreover, they usually had slightly more massive frames than the aforementioned, dainty finds from the last centuries BC.

Regarding the use of elongated belt hooks, the rare finds from Przeworsk culture inhumation graves from phase A₂ indicate that they were used to fasten a belt, probably worn at the waist. At Krusza Zamkowa, grave XXVII, a rod belt hook was found above the pelvic line, but the skeleton was positioned on one side, in the so-called foetal position, and the artefact rested next to the body (A. KOKOWSKI 1989, 85, fig. 41:1). At Węgrzy, grave 3, a bronze hinged belt hook was supposedly located at the loins (L.F. ZOTZ 1932, 128, fig. 6, pl. X), and the lowest ribs were coloured green by the products of copper corrosion (CH. PESCHECK 1939, 212). In this case, the body was also interred in the flexed position, but the torso was twisted and lay on the stomach. The location of the belt hook roughly at the level of the last thoracic vertebrae and the first lumbar vertebrae is illustrated

Ryc. 27. Węgry, grób 3. Lokalizacja klamry pasa przy szkielecie (Archiwum Fotograficzne MA-MMW)

Fig. 27. Węgry, grave 3. Location of the belt hook in relation to the skeleton (Photographic Archive of the MA-MMW)

łędźwiowych ilustruje archiwalne zdjęcie wykonane podczas eksploracji tego obiektu²²⁴ (Ryc. 27).

Na podstawie przytoczonych danych można więc zaproponować następującą rekonstrukcję modelu stroju kobiety pochowanej w obiekcie 27 z Dąbka (Ryc. 28): składała się nań szata, być może wykonana z prostokątnej kawałka tkaniny, której krawędzie na ramionach spinały dwie małe zapinki typu K, a dekolt (?) – drobna zapinka podkowiasta; duża zapinka typu K mogła służyć do upięcia płaszcza (por. H. RÖSEL-MAUTENDORFER 2014, 122–123, 126, ryc. 2, 6), natomiast klamra zawiasowa spinała zapewne wąski pasek na wysokości talii, a sądząc na podstawie bogatej ornamentyki

in an archival photograph, taken during the exploration of this feature²²⁴ (Fig. 27).

On the basis of the data presented, the following reconstruction of the attire of the woman buried in feature 27 at Dąbek may be presented (Fig. 28): it consisted of a robe, possibly made from a rectangular piece of fabric, fastened at the shoulders with the two small brooches of type K and at the neckline (?) with the tiny penannular brooch; the large brooch of type K may have been used to secure a cloak (cf. H. RÖSEL-MAUTENDORFER 2014, 122–123, 126, figs. 2, 6), while the hinged belt hook probably fastened a narrow belt around the waist, which, judging by the rich

²²⁴ Fotografia przechowywana w Archiwum Fotograficznym Muzeum Archeologicznego, Oddziału Muzeum Miejskiego Wrocławia (nr inw. 3061D). Za jej udostępnienie bardzo dziękujemy Panom dr. Pawłowi Maderze i mgr. Tomaszowi Gąsiorowi z MA-MMW, a za zgodę na jej publikację – Dyrekcji MMW. Za konsultację anatomiczną słowa podziękowania kierujemy do Pani dr Elżbiety Jaskulskiej z WA UW.

²²⁴ The photograph is kept in the MA-MMW Photographic Archive (inv. no. 3061D). For making it available we would like to thank dr Paweł Madera and mgr Tomasz Gąsior, and for the permission to publish it – the MA-MMW's Director. For the anatomical consultation, we offer our gratitude to dr Elżbieta Jaskulska from the WA UW.

pokrywającej powierzchnię kłamy – pas ten był zapewne wyeksponowany.

W pozostałych grobach kobiecych (lub przypuszczalnie kobiecych) z Dąbka metalowe elementy stroju były dużo mniej liczne i tworzyły zróżnicowane zestawy, składające się z: pojedynczej małej zapinki kabłąkowej (obiekt 51), w tym odmiany H – uznawanej za typowo kobiecą (obiekt 55); pojedynczej większej zapinki oraz kłamy z zawiasowej (obiekt 11); pary zapinek – małej i dużej – oraz niewielkiego kółka, o ile uznać, że było ono elementem stroju (obiekt 53). Również w tych przypadkach można przypuszczać, że drobne zapinki spinały szatę spodnią, wykonaną z cienkiego materiału, natomiast większe służyły do zapięcia odzieży wierzchniej, np. płaszcza.

Metalowe elementy stroju wystąpiły też w trzech grobach określonych na podstawie analizy szczątków kostnych jako męskie (obiekty 20, 39, 50), przy czym we wszystkich tych przypadkach identyfikacja ta budzi wątpliwości z uwagi na obecność w tych zespołach nożyków sierpikowatych. Szczególnie w dwóch ostatnich wystąpiły okazy o formie typowej dla narzędzi znanych z grobów kobiecych, a w obiekcie 39 – dodatkowo – kamienny gładzik. Ewentualnie nożyk z obiektu 20 może reprezentować brzytwę (por. Rozdz. 4.10). Faktem jest, że we wszystkich trzech grobach odkryto pojedynczą zapinkę sporej wielkości (w obiekcie 50 – także niewielkie kółko). Taki model stroju towarzyszy zarówno pochówkom męskim, jak i kobiecym, co szczególnie potwierdzają znaleziska z grobów inhumacyjnych kultury przeworskiej z fazy A₂ oraz z przełomu młodszego okresu przedrzymskiego i wczesnorzymskiego (por. M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, tab. 6). Przyjmując trafność antropologicznej identyfikacji płci osoby pochowanej w obiekcie 20 jako mężczyzny, można sądzić, że jego ciało spalono na stosie ubrane (owinięte?) w długi płaszcz, spięty dużą zapinką typu F, o długości 7,9 cm (Ryc. 29). W ten sposób interpretowane są podobnej wielkości zapinki odkrywane w grobach inhumacyjnych na cmentarzystku w Bernie (P. JUD, S. ULRICH-BOCHSLER 2014, 102), jak i niektóre znaleziska towarzyszące pochówkom męskim kultury przeworskiej (M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, 346).

Metalowe elementy stroju odkryto też w licznych na dąbeckiej nekropoli grobach dzieci. Najbogatszy zestaw pochodzi z obiektu 13, w którym pochowano 4–10-letnie dziecko, a który to zestaw pozwala sądzić, że był to pochówek dziewczynki. Komplet ten składał się z pary małych zapinek typu K, filigranowej zapinki podkowiastej oraz niewielkiej kłamy prętowej do pasa.

ornamentation on the surface of the belt hook, probably was a prominent element of the attire.

In the remaining female (or presumably female) graves from Dąbek, metal dress accessories were much less numerous and formed varied sets, which consisted of a single small bow brooch (feature 51), including of variant H regarded as typically female (feature 55); a single larger brooch and a hinged belt hook (feature 11); a pair of brooches — a small and large one — and a small ring, assuming it was indeed an element of the attire (feature 53). In these cases, it may also be presumed that the small brooches were used to fasten an under garment, made of thin fabric, while the larger ones secured outerwear, such as cloaks.

Metal dress accessories were also present in three graves identified, on the basis of the analysis of skeletal remains, as male (features 20, 39, 50); however, in all these cases, such a determination is questionable due to the presence of crescent-shaped knives in the graves. The specimens from these last two features in particular represented a form typical of the tools known from female graves; additionally, feature 39 contained a stone polisher. The knife from feature 20 may alternatively be a razor (cf. Chapter 4.10). The fact is that a single brooch of considerable size was discovered in all three graves (in feature 50, also a small ring). Such dress accessories accompany both male and female burials, which is confirmed in particular by the finds from Przeworsk culture inhumation graves from phase A₂ and the transition from the late pre-Roman period to the early Roman period (cf. M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, table 6). Assuming that the anthropological determination of the sex of the person buried in feature 20 as male is accurate, it is possible that his body was burnt on the pyre, dressed (wrapped?) in a long cloak fastened with a large, 7.9-cm-long brooch of type F (Fig. 29). Similar-sized brooches discovered in the inhumation graves at the Bern cemetery (P. JUD, S. ULRICH-BOCHSLER 2014, 102) as well as some finds from men's burials of the Przeworsk culture (M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, 346) share this interpretation.

Metal dress accessories were also discovered in children's graves, present in a large number at the Dąbek cemetery. The richest set comes from feature 13 — grave of a 4- to 10-year-old child — which leads us to believe that a girl was buried there. This set consisted of a pair of small brooches of type K, a tiny penannular brooch and a small rod belt hook. It was, therefore, largely consistent with the rich set of metal dress accessories accompanying

Ryc. 28. Próba rekonstrukcji stroju kobiety pochowanej w obiekcie 27 (rys. P. Holub, A. Wiśniewska)

Fig. 28. An attempt to reconstruct the outfit of the woman buried in feature 27 (drawn by P. Holub, A. Wiśniewska)

Ryc. 29. Próba rekonstrukcji stroju mężczyzny pochowanego w obiekcie 20 (rys. P. Holub, A. Wiśniewska)

Fig. 29. An attempt to reconstruct the outfit of the man buried in feature 20 (drawn by P. Holub, A. Wiśniewska)

Był on więc w dużej mierze zgodny z bogatym w metalowe elementy stroju inwentarzem towarzyszącym pochówkowi dorosłej kobiety z obiektu 27. Fakt powtarzalności tego rozbudowanego zestawu zdaje się jednocześnie potwierdzać, iż nie jest on przypadkowy, a wynika z ówczesnych tendencji w komponowaniu stroju pewnej grupy kobiet i dziewcząt. Tym samym, można zaproponować bardzo podobną rekonstrukcję modelu stroju dziewczynki z obiektu 13, który różniłby się wyłącznie brakiem płaszcza spinanego dużą zapinką (Ryc. 30). W pozostałych grobach dzieci wystąpiły wyłącznie pojedyncze zapinki kabłąkowe, przy czym pochówkom osób w przedziałach wiekowych 2–5 i 6–8 lat towarzyszyły okazy niewielkich rozmiarów – do ok. 4,3 cm długości (obiekty 41, 45, 79). W dwóch z tych obiektów (nr. 45 i 49) były to zapinki typu H, co pozwala stwierdzić, iż pochowano w nich dziewczynki. Nieco większa, bo mierząca 6,2 cm długości, jest zapinka typu K, odkryta w obiekcie 24 wraz z kośćmi dziecka w wieku 10–14 lat. Jeszcze większą długość – 10,9 cm – ma zapinka typu Gebhard 19d z obiektu 29, w którym pochowano dziecko w wieku 2–10 lat. Kolejny długi okaz tej odmiany (11,9 cm) towarzyszył pochówkowi

the burial of an adult woman from feature 27. The fact that this elaborate set occurred more than once also seems to confirm that it was not accidental but rather reflective of trends in the composition of the attire of a certain group of women and girls at that time. Thus, a very similar reconstruction of the outfit of the girl from feature 13 may be proposed, differing only in the absence of a cloak fastened with a large brooch (Fig. 30). The other graves of children yielded a single bow brooch each; the burials of individuals between ages 2 and 5, and 6 and 8 were accompanied by small-sized specimens — up to approx. 4.3 cm in length (features 41, 45, 79). Two of the features (nos. 45 and 49) contained brooches of type H, which suggests that girls were buried in them. Slightly larger, 6.2 cm in length, is the brooch of type K found in feature 24, together with the bones of a child of 10 to 14 years of age. Even longer, measuring 10.9 cm, is the brooch of Gebhard type 19d from feature 29, where a 2- to 10-year-old child was buried. Another long specimen of the same variant (11.9 cm) was found in a burial of an older child (*infans II*) in grave 136 at the Podwiesiek cemetery (E. BOKINIEC 2005, 35, pl. LIV/136:3). A very similar brooch of analogous size (ca. 10 cm),

dziecka (zmarłego w wieku *infans II*) w grobie 136 na cmentarzysku w Podwiesku (E. BOKINIEC 2005, 35, tabl. LIV/136:3). Zbliżonej wielkości (ok. 10 cm), bardzo podobną zapinkę, należącą do typu Gebhard 19b, odkryto też w grobie 18 w Bernie, w którym pochowano 10–11-letnie dziecko (P. JUD, S. ULRICH-BOCHSLER 2014, 158–159, tabl. 3/18:1). Fibuła zalegała powyżej linii brzucha. Oprócz niej, w grobie odkryto też fragmenty kolejnej zapinki (lub dwóch zapinek), a także dwa paciorki szklane. W przypadku tych trzech pochówków należy dopuszczać możliwość, iż długa zapinka grupy 19 wg Gebharda była nie tyle elementem ściśle rozumianego stroju dziecka, co stanowiła zapięcie płaszczka, w który owinięto ciało przed złożeniem go do grobu (Bern) lub spalaniem na stosie pogrzebowym (Dąbek, Podwiesk).

Kultura przeworska – wczesny okres wpływów rzymskich

Znaleziska, na podstawie których możemy pokusić się o próbę rekonstrukcji ubioru ludności użytkującej cmentarzysko w Dąbku we wczesnym okresie wpływów rzymskich, są znacznie mniej liczne niż w „przedrzymskiej” fazie funkcjonowania stanowiska. Elementy stroju bądź ozdoby znaleziono zaledwie w pięciu zespołach grobowych: w trzech, które można wiązać z pochówkami mężczyzn (obiekty 1?, 7, 17) i dwóch, które na podstawie analizy antropologicznej (obiekt 66) lub cech inwentarza (obiekt 72) uznajemy za groby kobiet, nie było ich zaś w grobach dzieci. Pochówki męskie i żeńskie cechowała zbliżona liczba elementów stroju. Jest to zaskakujące, bowiem na terenach prawobrzeżnego Mazowsza z reguły to strój kobiecy był wyraźnie bardziej rozbudowany, szczególnie w młodszej fazie wczesnego okresu wpływów rzymskich. Jego modelowy garnitur tworzyły wykonane z metali kolorowych co najmniej dwie zapinki, bogaty zestaw okuć pasa oraz żelazna sprzączka. Całości dopełniały liczne ozdoby, jak bransolety, wisiorki czy paciorki, szczególnie melonowate, z tzw. fajansu egipskiego (J. ANDRZEJOWSKI 2001a). Wymienionych wyżej elementów stroju kobiecego w Dąbku jednak nie zarejestrowano. W grobach kobiet odkryto jedynie sprzączkę (obiekt 66 – Tabl. XXXI/66:1) albo pojedynczą fibułę (obiekt 72 – Tabl. XXXIII/72:1). Trudno wytłumaczyć owo ubóstwo. Możliwe jednak, że jest ono pozorne i wynika z niewielkiego stopnia rozpoznania stanowiska wczesnorzymskiego. Mało prawdopodobne, aby strój społeczności chowającej swych zmarłych na stanowisku 9 w Dąbku odbiegał od tego,

belonging to Gebhard type 19b, was also discovered in grave 18 at Bern, where a child between 10 and 11 years of age was buried (P. JUD, S. ULRICH-BOCHSLER 2014, 158–159, pl. 3/18:1). The fibula lay above the abdominal line. Additionally, fragments of another brooch (or two brooches) as well as two glass beads were discovered in the grave. In the case of these three burials, it is possible that the long brooch of Gebhard group 19 was not so much an element of the child's clothing in a strict sense, but rather a fastener of the cloak in which the body was wrapped before interment (Bern) or cremation on the funeral pyre (Dąbek, Podwiesk).

Przeworsk culture — early Roman period

The finds, on the basis of which we can try to reconstruct the outfit of the people who used the cemetery at Dąbek in the early Roman period, are much less numerous than in the “pre-Roman” phase of site occupation. Elements of clothing or ornaments were found in only five sets of grave goods — three of them can be associated with male burials (features 1?, 7, 17), while the other two, on the basis of anthropological analyses (feature 66) or inventory characteristics (feature 72), can be identified as female graves; none were present in the graves of children. Male and female burials were characterised by a similar number of dress accessories. This is surprising, because, in the areas of right-bank Mazovia, women's attire was more clearly developed as a rule, especially in the younger phase of the early Roman period. Its model representation was composed of at least two brooches made of non-ferrous metals, an extensive set of belt fittings and an iron buckle. The whole was complemented by numerous ornaments such as bracelets, pendants or beads, especially melon beads made of the so-called Egyptian faience (J. ANDRZEJOWSKI 2001a). However, the above-mentioned elements of women's clothing were not observed at Dąbek. Female dress accessories were limited to an iron buckle (feature 66 — Pl. XXXI/66:1) or a single brooch (feature 72 — Pl. XXXIII/72:1). It is difficult to explain this scarcity. It is possible, however, that it only appears as such and results from the limited research carried out at the early Roman site. It is unlikely that the community burying their dead at Dąbek,

Ryc. 30. Próba rekonstrukcji stroju dziewczynki pochowanej w obiekcie 13 (rys. P. Holub, A. Wiśniewska)

Fig. 30. An attempt to reconstruct the outfit of the girl buried in feature 13 (drawn by P. Holub, A. Wiśniewska)

Ryc. 31. Próba rekonstrukcji stroju mężczyzny pochowanego w obiekcie 7 (rys. P. Holub, A. Wiśniewska)

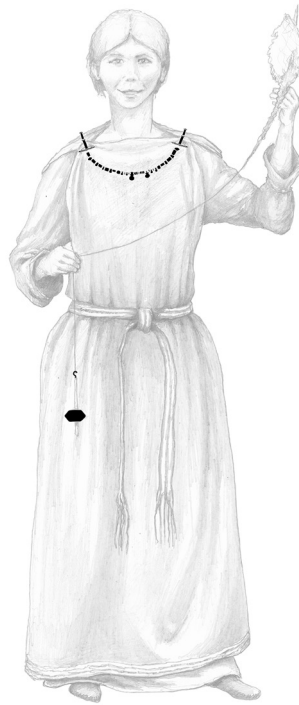
Fig. 31. An attempt to reconstruct the outfit of the man buried in feature 7 (drawn by P. Holub, A. Wiśniewska)

który cechował populację użytkującą cmentarzyska w Modle czy Stupsku.

Strój męski (Ryc. 31) tworzyły elementy pasa, przede wszystkim sprzączka (obiekty 1?, 7, 17), a w przypadku obiektu 17 także jego pojedyncze okucie. Żelazna sprzączka z obiektu 1 była typowym elementem stroju wojownika w stadium B_{1b}, pozostałe przedmioty mają bardziej uniwersalny charakter. W grobach nie było zapinek. Podobną funkcję mogła pełnić znaleziona w obiekcie 7 kościana szpila (Tabl. III/7:2). Szpilom z terenów środkowoeuropejskiego Barbaricum przypisuje się różne funkcje (por. B. BECKMANN 1966, 8; J. BEDNARCZYK, A. ROMAŃSKA 2015, 54, 55, tam starsza literatura). W przypadku kultury przeworskiej trudności interpretacyjne powoduje fakt, że znajdowane są one zazwyczaj w grobach ciałopalnych, przez co tracimy możliwość wnioskowania na podstawie ich lokalizacji przy konkretnych partiach szkieletu. Na terenach sąsiednich, gdzie praktykowano na większą skalę inhumację, szpile najczęściej znajdowane były w okolicach czaszki lub górnych części szkieletu (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985b, 79, 91; T. SKORUPKA 2001, 231; A. JUGA-SZYMAŃSKA 2014, 203–205). Stąd też przypuszcza się, że służyły one

site 9, dressed differently from the ones that used the cemeteries at Modła and Stupsk.

Male attire (Fig. 31) was represented by belt elements, mostly buckles (features 1?, 7, 17) and, in the case of feature 17, also a single belt fitting. Iron buckle from feature 1 was a typical piece of warrior's gear in stage B_{1b}, the remaining items have a more universal character. There were no brooches in the graves. Their function could have been performed by the bone pin found in feature 7 (Pl. III/7:2). The pins from the central European Barbaricum are assigned various functions (cf. B. BECKMANN 1966, 8; J. BEDNARCZYK, A. ROMAŃSKA 2015, 54, 55, with older literature). In the Przeworsk culture case, difficulties in interpretation are caused by the fact that they are usually found in cremation graves, which means that the possibility to draw conclusions from their location at specific parts of the skeleton is lost. In the neighbouring areas, where inhumation was practiced on a larger scale, pins were most often found around the skull or upper parts of the skeleton (M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985b, 79, 91; T. SKORUPKA 2001, 231; A. JUGA-SZYMAŃSKA 2014, 203–205). Hence, it is assumed that they were used primarily to pin up hair or — especially in the case of

Ryc. 32. Próba rekonstrukcji stroju kobiety pochowanej w obiekcie 3 (rys. P. Holub, A. Wiśniewska)

Fig. 32. An attempt to reconstruct the outfit of the woman buried in feature 3 (drawn by P. Holub, A. Wiśniewska)

przede wszystkim do upinania włosów lub – szczególnie w przypadku mężczyzn – szat²²⁵. Wskazówką, jaką część garderoby mogła spinać szpila z Dąbka, może być przekaz Tacyty odnoszący się do ubioru mieszkańców Germanii: „Okryciem każdego jest płaszcz spięty zapinką albo, gdy jej brak, kolcem” (Tac., *Germ.*, 17, 1)²²⁶.

Kultura wielbarska

Na cmentarzysku kultury wielbarskiej elementy stroju i ozdoby odkryto wyłącznie w grobach osób dorosłych. Strój zmarłych spoczywających w grobach jamowych cechuje ubóstwo. Dotyczy to zarówno pochówków kobiet, jak i mężczyzn. Ogranicza się on w zasadzie do pojedynczych elementów metalowych (zapinka albo sprzączka), nielicznych ozdób (paciorek) bądź innych przedmiotów użytkowych (ostroga). Bogatszy jest

men — robes.²²⁵ An indication of what part of the garment could have been fastened with the Dąbek pin may perhaps be found in Tacitus's account on the outfit of the inhabitants of Germania: “They all wrap themselves in a cloak which is fastened with a clasp, or, if this is not forthcoming, with a thorn” (Tac., *Ger.*, 17, 1).²²⁶

Wielbark culture

At the Wielbark culture cemetery, dress accessories and ornaments were found only in the graves of adults. Dress accessories of the deceased resting in pit graves are scarce. This applies to both female and male burials. They are basically limited to a single metal item (a brooch or

225 Szpile odkrywane w grobach mogły służyć też do spięcia całunu, w który owinięte były zwłoki (T. SKORUPKA 2001, 231; J. BEDNARCZYK, A. ROMAŃSKA 2015, 54, 55, tam starsza literatura).

226 Przekład T. Płóciennika w: Publiusz Korneliusz Tacyt, *Germania*, Fontes Historiae Antiquae X, Poznań 2008.

225 The pins discovered in graves could have been used to fasten the shroud in which the body was wrapped (T. SKORUPKA 2001, 231; J. BEDNARCZYK, A. ROMAŃSKA 2015, 54, 55, with older literature).

226 Translation: *The Complete Works of Tacitus*, A.J. Church, W. Jackson Brodribb L. Cerrato (eds.), edited for Perseus, New York, reprinted 1942 (<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0083:chapter=17> — accessed on 31.03.2020).

inwentarz grobu inhumacyjnego, składający się z pary fibul tego samego typu oraz zbioru szklanych i bursztynowych paciorków (obiekt 3 – Tabl. II/3). Okoliczności odkrycia i brak dokumentacji uniemożliwiają odtworzenie układu zabytków, w jakim znajdowały się one w grobie. Posiłkując się analogiami z innych mazowiecko-podlaskich cmentarzysk kultury wielbarskiej (np. Brulino-Piwki, groby 25, 26, 27 – A. KEMPISTY 1968, 422, 424, ryc. 42, 44, 46, Cecele, grób 467 – J. JASKANIS 1996, 63, tabl. LVII/467, Krupice, grób 307 – J. JASKANIS 2005, 67, tabl. LXXVI/307), możemy założyć, że zapinki najprawdopodobniej spinały szatę na ramionach. Znalezione obok fibul paciorki, zapewne w formie kolii zawieszono były na szyi lub wisiały na wysokości piersi rozpięte między zapinkami (Ryc. 32). Sama kompozycja naszyjnika nie jest możliwa do odtworzenia.

a buckle), a few ornaments (bead) or other utility items (a spur). The inventory of the inhumation grave is richer, consisting of a pair of brooches of the same type and a collection of glass and amber beads (feature 3 — Pl. II/3). The circumstances of the discovery and the lack of documentation make it impossible to reconstruct the arrangement of the artefacts in the grave. Using analogies from other Mazovian and Podlachian cemeteries of the Wielbark culture (e.g., Brulino-Piwki, graves 25, 26, 27 — A. KEMPISTY 1968, 422, 424, figs. 42, 44, 46; Cecele, grave 467 — J. JASKANIS 1996, 63, pl. LVII/467; Krupice, grave 307 — J. JASKANIS 2005, 67, pl. LXXVI/307), we can assume that the brooches were probably fastening the robe at the shoulders. The beads found next to the brooches were either worn around the neck, probably in the form of a necklace, or hung at the height of the breast, strung between the brooches (Fig. 32). The composition of the necklace itself is impossible to recreate.

8. Zakończenie

Najstarszy horyzont aktywności ludzkiej na obszarze stanowiska 9 w Dąbku wyznaczają pojedyncze znalezione niecharakterystycznych fragmentów ceramiki, które przypuszczalnie można datować na wczesną epokę żelaza. Zabytki te wystąpiły w kilku obiektach, przeważnie na złożu wtórnym (Plan 3). Ze względu na charakter tych źródeł trudno jest je dokładniej określić i zinterpretować, ale hipotetycznie można je łączyć z osadnictwem ludności kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, którego świadectwa odkrywane są w rejonie Dąbka.

Kolejny horyzont użytkowania stanowiska 9 wyznacza funkcjonowanie nekropoli z późnej epoki żelaza. Cmentarzysko to, mimo iż nie przebadane w całości, dostarczyło niezwykle cennych materiałów dla poznania sytuacji kulturowej tego okresu w dorzeczu Wkry. Z uwagi na tylko częściowe rozpoznanie omawianego obiektu niektóre z ogólnych wniosków płynących z przeprowadzonej tu analizy są oczywiście obciążone ryzykiem błędu. Trzeba jednak pamiętać, że stanowiska archeologiczne przebadane w całości lub niemal kompletnie należą do wyjątków, a nekropolę w Dąbku, z której znamy dotychczas 72 obiekty, w tym 68–69 grobów, można zaliczyć do grupy stosunkowo dobrze rozpoznanych stanowisk w regionie mławskim²²⁷.

Jest to jedno z najwcześniej założonych cmentarzysk kultury przeworskiej na północnym Mazowszu, bowiem

---

227 Por. liczby obiektów (przeważnie grobów) odkryte na innych cmentarzyskach z terenu powiatu mławskiego: Dąbek, stan. 29 – 30 obiektów (A. MISTEWICZ 2006); Kitki, stan. 1 – 12 grobów (J. OKULICZ-KOZARYN 1965/2006, 108); Kitki, stan. 2 – 7 grobów (J. OKULICZ-KOZARYN 1965/2006, 127–130); Modła – ok. 290 obiektów (J. ANDRZEJOWSKI 2009); Stupsk – ok. 120 obiektów (E. REINBACHER 1964; A. GRZYMKOWSKI 2015).

8. Conclusion

The oldest horizon of human activity in the area of site 9 at Dąbek is marked by isolated finds of nondescript potsherds, which can probably be dated to the Early Iron Age. Such artefacts were found in several features, mainly in secondary contexts (Plan 3). Due to their nature, they are difficult to precisely identify and interpret, but they can hypothetically be linked to the settlement of the West Balt Barrow culture population, whose traces have been discovered in the Dąbek area.

Another horizon of use of site 9 is marked by the functioning of the Late Iron Age cemetery. The burial ground, although not fully excavated, has yielded material of great value for the research on the cultural situation in the Wkra River basin in the aforementioned period. Due to the only partial exploration of the site in question, some of the general conclusions drawn from the analysis carried out in this paper may obviously be erroneous. It should be remembered, however, that archaeological sites which have been completely or almost completely excavated are rare, and the cemetery at Dąbek, with its 72 known features (including 68–69 graves), can be counted as one of the relatively well-explored sites from the Mława region.²²⁷

It is one of the earliest established cemeteries of the Przeworsk culture in northern Mazovia, as the oldest burial (feature 50) can be dated to stage A₁₅. At present,

---

227 Cf. number of features (mainly graves) discovered at other cemeteries from the Mława County: Dąbek, site 29 – 30 features (A. MISTEWICZ 2006); Kitki, site 1 – 12 graves (J. OKULICZ-KOZARYN 1965/2006, 108); Kitki, site 2 – 7 graves (J. OKULICZ-KOZARYN 1965/2006, 127–130); Modła – approx. 290 features (J. ANDRZEJOWSKI 2009); Stupsk – approx. 120 features (E. REINBACHER 1964; A. GRZYMKOWSKI 2015).

najstarszy pochówek (obiekt 50) można datować już na stadium A_{1b}. Obecnie trudno jednoznacznie wyjaśnić „lukę” chronologiczną w użytkowaniu cmentarzyska, czytelną jako zupełny brak grobów z fazy A₃. Uchwyciony rozwój przestrzenny nekropoli w fazach A₁ i A₂ może sugerować, że obiekty z „brakującej” fazy A₃ znajdują się w nieprzebadanej, południowo-zachodniej partii stanowiska (Plan 4). Za takim przypuszczeniem zdaje się też przemawiać skrajnie południowo-zachodnia lokalizacja dwóch (obiekty 14 i 21) spośród czterech grobów datowanych na fazę B₁ (Plan 3).

Na znaleziska z młodszego okresu przedrzymskiego, obok form powszechnych w całej kulturze przeworskiej, składają się też liczne elementy nie mieszczące się w typowym dla tego ugrupowania spektrum zjawisk. Przede wszystkim uderzający jest całkowity brak broni, przy jednoczesnym, względnie dużym bogactwie metalowych elementów stroju kobiecego i drobnych narzędzi typowych dla pochówków tej płci. Trudno jednoznacznie wyjaśnić ten fenomen, ale wyraźna korelacja obu wspomnianych cech wydaje się nieprzypadkowa. Mamy tu bowiem do czynienia z czytelnym przeorientowaniem tendencji w manifestowaniu kulturowych „atrybutów” danej płci w inwentarzach grobowych. Nieliczne nekropole kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego o podobnym („kobiecy”) charakterze pochodzą z Kujaw oraz właśnie z północnego Mazowsza. Przyczyny tego zjawiska wymagają osobnych studiów, ale trudno nie dostrzec jego podobieństwa do zwyczajów pogrzebowych kultury jastorfskiej czy późniejszej kultury wielbarskiej (A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015).

Drugą cechą charakterystyczną dla „przedrzymskiego” horyzontu użytkowania dąbeckiej nekropoli jest fakt, iż blisko połowa grobów zawierała wyłącznie jedno, rzadziej dwa niewielkie naczynia (najczęściej kubki), ewentualnie też pojedynczą małą zapinkę typu H. Można sądzić, że były to przeważnie pochówki dziecięce. Cmentarzyska składające się niemal wyłącznie z podobnie ubogo wyposażonych grobów (również dziecięcych?), znane są z zachodniego Mazowsza oraz Kujaw (A. MACIAŁOWICZ 2006; A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015).

Ostatnim wreszcie charakterystycznym elementem obrządku pogrzebowego jest stosunkowo duża frekwencja grobów popielnicowych lub bez szczątków stosu. Ta druga cecha dotyczy zarówno grobów jamowych, jak i popielnicowych, ale szczególnie w przypadku tych ostatnich budzi skojarzenia z przewodnią formą pochówku w grupie gubińskiej kultury jastorfskiej, sporadycznie spotykaną też w kulturze przeworskiej. Skojarzenia te wsparte są

it is difficult to provide an unequivocal explanation for the chronological “gap” in the use of the cemetery, manifested as a complete lack of graves from phase A₃. The recorded spatial development of the cemetery in phases A₁ and A₂ may suggest that the features from the “missing” phase A₃ are located in the unexcavated, south-western part of the site (Plan 4). Such a supposition also seems to be supported by the extreme south-western location of two (features 14 and 21) out of the four graves dating to phase B₁ (Plan 3).

Apart from the forms common throughout the entire Przeworsk culture, the finds from the late pre-Roman period also include numerous elements that do not fit into this cultural group’s typical spectrum of phenomena. What is striking, first and foremost, is the lack of weapons and, at the same time, relative abundance of female dress accessories made of metal and small tools typical of women’s burials. It is difficult to find an unequivocal explanation for this phenomenon, but the clear correlation between the two aforementioned characteristics does not seem coincidental. The grave goods show a clear reorientation in the trend of manifesting cultural “attributes” of the given sex. The few cemeteries of the Przeworsk culture from the late pre-Roman period with a similar (“feminine”) character are known from Kujawy and northern Mazovia. The reasons for this phenomenon require separate studies, but it is hard not to see the similarity to the funeral customs of the Jastorf culture or, later, the Wielbark culture (A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015).

Another characteristic feature of the “pre-Roman” horizon of use of the Dąbek cemetery is the fact that almost half of the graves contained only one, rarely two, small vessels (usually mugs), occasionally also accompanied by a single small brooch of type H. It can be assumed that these graves contained mainly child burials. Cemeteries consisting almost exclusively of similar, poorly furnished (children’s?) graves are known from western Mazovia and Kujawy (A. MACIAŁOWICZ 2006; A. MACIAŁOWICZ, M. WOŹNIAK 2015).

The last characteristic element of the funeral rite is the relatively high frequency of urn burials or graves without pyre remains. This second feature applies to both pit and urn graves; especially the latter are reminiscent of the main form of burial in the Gubin group of the Jastorf culture, occasionally also encountered in the Przeworsk culture. These associations are supported by the fact that a “large mug” was supposedly used as a cinerary urn in one such grave (feature 8).

przez fakt wykorzystania najpewniej „wielkiego kubka” jako popielnicy w jednym z takich grobów (obiekt 8).

Również szereg zabytków metalowych z młodszego okresu przedrzymskiego, głównie elementów stroju, odkrytych na omawianej nekropoli wykazuje silne zachodnie nawiązania. Najlepsze dla nich analogie pochodzą bowiem z kujawskich, wielkopolskich i śląskich cmentarzysk kultury przeworskiej czy nawet z grupy gubińskiej kultury jastorfskiej ze środkowego Nadodrza²²⁸, ale też z nadwiślańskiej strefy osadnictwa kultury oksywskiej²²⁹. Ten sam kierunek nawiązań zdradzają również niektóre formy wczesnych naczyń ceramicznych (np. popielnica z obiektu 50).

Fakt, iż owe szeroko rozumiane zachodnie powiązania dotyczą takich elementów kultury, jak obrządek pogrzebowy czy zupełnie wyjątkowe na północnym Mazowszu elementy stroju, pozwalają przypuszczać, że wśród grupy użytkującej nekropole znajdowały się też osoby przybyłe w dorzecze Wkry z tego kierunku. Warto podkreślić, że świadectwa tych powiązań są widoczne już w najwcześniejszym etapie funkcjonowania cmentarzyska, czyli w fazach A_{1b} – A_{2a} . Istnienie sieci kontaktów o najogólniej rzecz biorąc równoleżnikowym przebiegu, łączących dorzecza środkowej Odry i Wisły, jest również postulowane na podstawie analizy rozprzestrzenienia na ziemiach Polski różnych kategorii importów z zachodniej strefy kultury lateńskiej (T. BOCHNAK 2014, 193–195, ryc. 83)²³⁰. Można więc sądzić, że materiały z nekropoli w Dąbku – będącej jednym z najwcześniejszych założonych cmentarzysk kultury przeworskiej na północnym Mazowszu – ilustrują jeden z kierunków połączeń, mających istotny wpływ na kształtowanie się tego ugrupowania w dorzeczu Wkry.

Niemniej już od fazy A_2 , zapewne od jej młodszego stadium, kiedy krzepnie osadnictwo „przeworskie” na wschodnim Mazowszu i Podlasiu, w materiale z Dąbka czytelna staje się też obecność elementów typowych dla całej mazowieckiej strefy tej kultury²³¹.

A number of metal artefacts from the late pre-Roman period, mainly dress accessories, discovered at the cemetery discussed also shows strong western connections. Their best analogies come from the cemeteries of the Przeworsk culture in Kujawy, Greater Poland and Silesia, or even from the Gubin group of the Jastorf culture from the Middle Oder region,²²⁸ and also from the Vistula settlement zone of the Oksywie culture.²²⁹ The same direction of influence is also visible in some of the forms of early pottery (e.g., the urn from feature 50).

The fact that these broadly understood western affiliations concern such cultural elements as the funeral rites or dress accessories that are completely unique in northern Mazovia allows an assumption that the group using the cemetery also included people who came to the Wkra basin from that direction. It is worth emphasising that such connections are already evidenced in the earliest stage of use of the cemetery, i.e., in phases A_{1b} – A_{2a} . The existence of a network of contacts with a, generally speaking, latitudinal course that connected the basins of the Middle Oder and the Vistula rivers has also been postulated on the basis of the analysis of distribution of various categories of imports from the western zone of the La Tène culture in Poland (T. BOCHNAK 2014, 193–195, fig. 83).²³⁰ Therefore, it can be assumed that the material from the Dąbek cemetery, which is one of the earliest burial grounds of the Przeworsk culture in northern Mazovia, illustrates one of the directions of connections that had a significant impact on the formation of this cultural group in the Wkra basin.

Nevertheless, starting already in phase A_2 , probably from its later stage, when the “Przeworsk” settlement in eastern Mazovia and Podlachia solidifies, the presence of elements typical of the entire Mazovian zone of the Przeworsk culture becomes visible also in the material from Dąbek.²³¹

The strong roots in the local Przeworsk culture are particularly evident in the material from the cemetery

228 Por. omówienie zapinek kabłąkowych typów A, B, H oraz Gebhard 19d, zapinek podkowiastych oraz klamry prętowej, a także bogatego modelu stroju kobiecego.

229 Por. omówienie zapinek kabłąkowych typów F, H i K, zapinek podkowiastych, klamer zawiasowych i nożyków sierpowatych.

230 Tą drogą zapewne rozchodziły się też na ziemiach Polski zapinki typu Gebhard 19d lub idea ich wykonywania (por. Rozdz. 4.1).

231 Por. omówienie zapinek typów H i K oraz czarki z pustą od środka nóżką.

228 Cf. the analysis of the bow brooches of types A, B, H and Gebhard type 19d, penannular brooches and the rod belt hook, as well as the rich female outfit.

229 Cf. the analysis of the bow brooches of types F, H and K, penannular brooches, hinged belt hooks and crescent-shaped knives.

230 This is probably also the direction of distribution in the Polish lands of brooches of Gebhard type 19d or of the idea of their manufacture (cf. Chapter 4.1).

231 Cf. the analysis of the brooches of types H and K and the cup with a hollow foot.

Silne zakorzenie w lokalnym środowisku kultury przeworskiej jest szczególnie widoczne w materiałach z omawianej nekropoli datowanych na wczesny okres wpływów rzymskich. Są one, niestety, znacznie uboższe – w sensie jakościowym, jak i ilościowym – niż znaleziska z młodszego okresu przedrzymskiego, co wynika zapewne ze słabszego rozpoznania wczesnorzymskiej partii stanowiska 9. Groby z tego okresu zarejestrowano we wschodniej i zachodniej części badanego obszaru. Lokalizacja wielu z nich tuż przy południowej krawędzi wykopu wskazuje, że kolejnych obiektów z tego czasu można z dużym prawdopodobieństwem spodziewać się też na obszarze niebadanym wykopaliskowo (Plan 3). Najpewniej również stanem badań należy tłumaczyć brak zespołów, które można by pewnie odnosić do stadium B_{2a}, np. wyposażonych w produkowane masowo na prawobrzeżnym Mazowszu zapinki oczkowe serii pruskiej (por. J. ANDRZEJOWSKI, A. CIEŚLIŃSKI 2007, 282, 283, przyp. 7). Wszystkie zabytki archeologiczne z Dąbka, znalezione w zespołach z fazy B, znajdują liczne odpowiedniki na północnomazowieckich cmentarzyskach kultury przeworskiej. Uwaga ta dotyczy przede wszystkim ceramiki, tj. podstawowego nośnika identyfikacji kulturowej. Miejscowy koloryt podkreśla też takie lokalne cechy obrzędowości pogrzebowej, jak brak w inwentarzach grobowych elementów uzbrojenia.

Podobnie jak większość sąsiednich nekropoli, także cmentarzysko w Dąbku przestało być użytkowane przez społeczność kultury przeworskiej w młodszym odcinku fazy B₂. Zjawisko to łączone jest z procesem zmiany oblicza kulturowego obszarów północnego i wschodniego Mazowsza oraz zachodniego Podlasia, do jakiego doszło na przełomie wczesnego i młodszego okresu wpływów rzymskich. W jego efekcie, na ww. obszarach pojawiła się ludność kultury wielbarskiej, której dotychczasowe ekumeny znajdowały się na m.in. na Pomorzu i w północnej Wielkopolsce. Ów proces identyfikowany jest ze znaną z rzymskich źródeł pisanych wędrówką plemion gockich nad Morze Czarne (J. ANDRZEJOWSKI 2019).

Szczególnością mazowiecko-podlaskiej strefy kultury wielbarskiej jest użytkowanie przez osiadłą tu ludność dawnych cmentarzysk kultury przeworskiej. W niektórych przypadkach sugerowany jest nawet brak przerwy w funkcjonowaniu danej nekropoli, przy jednoczesnej zmianie jej oblicza kulturowego. Stąd też przypuszcza się, że obok faktycznej ekspansji populacji kultury wielbarskiej, równolegle zachodził też proces swoistej akulturacji (części?) autochtonów i adaptacji przez nich wzorców kulturowych, przyniesionych tu przez migrantów (J. ANDRZEJOWSKI 1989).

in question dated to the early Roman period. Unfortunately, it is much poorer — both in quality and quantity — than the finds from the late pre-Roman period, which may be due to the fact that the early Roman part of site 9 has been explored to a smaller extent. Burials from this period have been recorded in the eastern and western part of the excavated area. Many of them were located close to the southern edge of the trench, indicating that the presence of more features from that time could very probably be expected also in the unexcavated area (Plan 3). The lack of assemblages which could confidently be associated with stage B_{2a}, e.g., containing eye fibulae of the Prussian series (which were mass-produced in right-bank Mazovia), can also be explained by the state of research (cf. J. ANDRZEJOWSKI, A. CIEŚLIŃSKI 2007, 282, 283, footnote 7). All the archaeological artefacts from Dąbek recorded in the assemblages from phase B find numerous equivalents at other cemeteries of the Przeworsk culture in northern Mazovia. This applies primarily to the pottery, i.e., the basic carrier of cultural identification. The local colour is also emphasised by such local features of the funerary rite as the lack of elements of weaponry in the graves.

Like most of the neighbouring burial sites, the cemetery at Dąbek ceased to be used by the community of the Przeworsk culture in the later part of phase B₂. This phenomenon is connected to the process of change in the cultural image of northern and eastern Mazovia and western Podlachia, which took place at the end of the early and the beginning of the younger Roman period. As a result, the population of the Wielbark culture, whose previous ecumenes were located in, for example, Pomerania and northern Greater Poland, first appeared in the previously mentioned areas. This process has been identified with the migration of the Gothic tribes to the Black Sea, known from the Roman written sources (J. ANDRZEJOWSKI 2019).

A special feature of the Mazovian-Podlachian zone of the Wielbark culture is that the population settled there used old cemeteries of the Przeworsk culture. In some cases, it has even been suggested that a given cemetery could have been used continuously while simultaneously changing its cultural affiliation. Therefore, it is assumed that, in addition to the actual expansion of the population of the Wielbark culture, there was a parallel process of acculturation of (some?) indigenous inhabitants who adopted cultural patterns brought over by the migrants (J. ANDRZEJOWSKI 1989).

Stanowisko 9 w Dąbku jest właśnie przykładem cmentarzyska użytkowanego przez obie populacje. Najstarsze pochówki kultury wielbarskiej złożono tu dopiero w stadium C_{1a} (obiekt 16), brak więc dowodów na nieprzerwaną ciągłość użytkowania tej nekropoli. Należy mieć jednak na uwadze, iż cmentarzysko wielbarskie zostało zbadane w niewielkim stopniu. W świetle odkrytych materiałów jawi się ono jako nekropola typowa dla północnego Mazowsza, a więc o birtualnym – ciałopalnym i inhumacyjnym – obrządku pogrzebowym, z dominacją ciałopalnych grobów jamowych. Odkryte groby cechuje standardowy zestaw inwentarzy, spośród których wyróżniają się tylko nieliczne zabytki, jak np. brązowa ostroga z obiektu 19 czy fragment mosiężnego rzymskiego naczynia lub pokrywki, znaleziony w obiekcie 26. Cmentarzysko użytkowano do końca okresu wpływów rzymskich lub do początku okresu wędrówek ludów, a więc do czasu schyłku osadnictwa ludności kultury wielbarskiej na północnym Mazowszu (ostatnio M. WOŹNIAK 2015, tam starsza literatura).

Świadectwem trudnej do zinterpretowania aktywności ludzkiej na cmentarzysku starożytnym są obiekty z okresu wczesnego średniowiecza, w tym – przypuszczalnie pochodzący z tego odcinka chronologicznego – pochówek inhumacyjny z obiektu 70. Jeśli takie jego datowanie jest poprawne, to byłby on reliktem kolejnej nekropoli na stanowisku 9, podobnie jak odkryte tu, domniemane pozostałości dwóch wczesnośredniowiecznych pochówków ciałopalnych (por. Aneks 1). Wskazywałoby to na szczególny, sakralny charakter tego miejsca także dla ówczesnych mieszkańców regionu w zakolu Dunajczyka.

Site 9 at Dąbek is an example of a cemetery used by both populations. The oldest burials of the Wielbark culture come only from stage C_{1a} (feature 16), so there is no evidence of a continuous use of the cemetery. It should be considered, however, that the Wielbark cemetery has not been explored to a large extent. Considering the material discovered, it appears as a necropolis typical of northern Mazovia, i.e., with a birtual — cremation and inhumation — funerary rite and a predominance of cremation burials in a pit. The graves uncovered are characterised by a standard set of grave goods, with only a few outstanding artefacts, such as the bronze spur from feature 19 or the fragment of a Roman brass vessel or lid found in feature 26. The cemetery was used until the end of the Roman period or the beginning of the Migration period, i.e., until the decline of the Wielbark culture settlement in northern Mazovia (recently M. WOŹNIAK 2015, with older literature).

Some evidence of difficult-to-interpret human activity at the ancient cemetery is provided by the artefacts from the Early Middle Ages, including the inhumation burial (feature 70) that presumably comes from this period. If the dating is correct, it would be a remnant of another cemetery at site 9, as would be the alleged remains of two early medieval cremation burials (cf. Appendix 1). This would indicate that also the then inhabitants of the area in the bend of the Dunajczyk Stream saw the site as a special, sacred place.

9. Bibliografia | Bibliography

Archiwalia | Archive sources

- M. JAHN, *Archiwum / Archive* – kartoteka Martina Jahna w zbiorach WA UW / personal files of Martin Jahn stored in the WA UW.
- H. JANKUHN, *Archiwum / Archive* – kartoteka Herberta Jankuhna w zbiorach Museum für Archäologie, Schloss Gottorf w Szlezwiku / personal files of Herbert Jankuhn stored in the Museum für Archäologie, Schloss Gottorf in Schelswig.
- J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum / Archive* – kartoteka Józefa Kostrzewskiego w Dziale Zbiorów Specjalnych Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. C. Norwida w Zielonej Górze / personal files of Józef Kostrzewski stored in the Special Collections Department of the C. Norwid Voivodeship and City Public Library in Zielona Góra.
- M. SCHMIEDEHELM, *Archiwum / Archive* – kartoteka Marty Schmiedehelm w zbiorach Tallinna Ülikooli Arheoloogia Teaduskogu w Tallinnie / personal files of Marta Schmiedehelm stored in the Tallinna Ülikooli Arheoloogia Teaduskogu in Tallinn.

Literatura | Literature

Skróty | Abbreviations

- Barbaricum – (od t. 7 jako / since vol. 7 as) Światowit Supplements Series B: Barbaricum.
- FAP – “Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań.
- MAB – Monumenta Archaeologica Barbarica.
- MS – “Materiały Starożytne”, Warszawa.
- MSiW – “Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa.
- PA – “Przegląd Archeologiczny”, Poznań.
- PMMAE – “Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź.
- SA – “Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków.
- Światowit P – Światowit Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages.
- WA – “Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa.

ABRAMOWICZ A.

1956 *Materiały z cmentarzyska z Zadowicach, pow. Kalisz*, PMMAE 1, 61–95.

ALMGREN O.

1923 *Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Mannus-Bibliothek 32, Leipzig².

ANDRZEJOWSKA M.

2007 *Naszyniki z Drohiczyzna*, WA LIX, 31–43.

ANDRZEJOWSKI J.

1989 *Zagadnienie kontynuacji cmentarzysk we wschodniej strefie kultury przeworskiej*, (in:) J. Gurba, A. Kokowski (eds.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim (materiały z konferencji) II*, Lublin, 103–125.

1994 *Zapinki o cechach mieszanych II i IV grupy Almgrena*, Barbaricum 3, Warszawa, 87–129.

1998 *Nadkole 2. A Cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland*, MAB V, Kraków.

2001a *Wschodnia strefa kultury przeworskiej – próba definicji*, WA LIV (1995–1998), 59–87.

2001b *Przemiany kulturowe i osadnicze na wschodnim Mazowszu i południowym Podlasiu u schyłku starożytności*, (in:) B. Bryńczak, P. Urbańczyk (eds.), *Najstarsze dzieje Podlasia w świetle źródeł archeologicznych*, Siedlce, 95–136.

2005a *Liwiec river as axis of local settlement structures of the Przeworsk and Wielbark Cultures*, (in:) C. von Carnap-Bornheim, H. Friesinger (eds.), *Wasserwege: Lebensadern – Trennungslinien*, Schriften des Archäologischen Landesmuseums, Ergänzungsreihe 3, Neumünster, 231–252.

2005b *Skorbicze, d. gm. Kosicze, pow. Brześć nad Bugiem (pow. Brześć Litewski, gubernia grodzieńska) / Скопбиць, сёння – Дружба, Чарнайчыцкі с/с, Брэсцкі раён, Брэсцкая вобл.*, (in:) A. Piotrowski (ed.), *Zabytki z okresu wpływów rzymskich, średniowiecza i czasów nowożytnych z Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, Warszawa, 22–29.

2006 *Nekropola ze schyłku starożytności w Modle koło Mławy*, (in:) W. Nowakowski, A. Szela (eds.), *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych*, Światowit P XIV, Warszawa, 15–44.

2009 *Nekropola w Modle a późna faza kultury przeworskiej na północnym Mazowszu*, Warszawa (maszynopis dysertacji doktorskiej / Ph.D. thesis' typescript, WA UW).

2010 *The Przeworsk Culture. A brief story (for the foreigners)*, (in:) U. Lund Hansen, A. Bitner-Wróblewska (eds.), *Worlds Apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age. Network Denmark-Poland, 2005–2008*, Nordiske Fortidsminder C/7, København – Warszawa, 59–110.

2019 *The Gothic migration through Eastern Poland – archaeological evidences*, (in:) A. Cieśliński, B. Kontny (eds.), *Interacting Barbarians. Contacts, Exchange and Migrations in the First Millennium AD*, Neue Studien zur Sachsenforschung 9, Warszawa – Braunschweig, 227–239.

2020 *The Eastern Zone of the Przeworsk Culture – and what it comprehends*, "Acta Archaeologica Carpatica" LV, 9–38.

ANDRZEJOWSKI J., CĘDROWSKI R.

2016 *Grób z Łazówka koło Sokółowa Podlaskiego – ślad nieznanego cmentarzyska kultury wielbarskiej?*, WA LXVI, 338–348.

ANDRZEJOWSKI J., CIEŚLIŃSKI A.

2007 *Germanie i Bałtowie u schyłku starożytności. Przyjazne związki czy wrogie sąsiedztwo?*, (in:) A. Bitner-Wróblewska (ed.), *Kultura bogaczewska w 20 lat później. Materiały z konferencji*, Warszawa, 26–27 marca 2003, Seminarium Bałtyckie I, Warszawa, 279–319.

ANDRZEJOWSKI J., RAKOWSKI T.

- 2016 *Romano-British Enamelled Vessels from a Female Grave from Jartytory, Eastern Poland*, (in:) N. Müller-Scheeßel, H.-U. Voß (eds.), *Archäologie zwischen Römern und Barbaren: zur Datierung und Verbreitung römischer Metallarbeiten des 2. und 3. Jahrhunderts n. Chr. im Reich und im Barbaricum – ausgewählte Beispiele (Gefäße, Fibeln, Bestandteile militärischer Ausrüstung, Kleingerät, Münzen)*. Internationales Kolloquium, Frankfurt am Main, 19–22. März 2009, *Kolloquien zu Vor- und Frühgeschichte* 22/1, Bonn, 309–320.

ANDRZEJOWSKI J., RAKOWSKI T., WATEMBORSKA K.

- 2011 *Grób z ostrogami z nekropoli kultury wielbarskiej w Jartytorach nad Liwcem*, WA LXII, 49–63.
 2016 *Eine peltaförmige Emailscheibenfibel von Jartytory am Liwiec*, (in:) N. Müller-Scheeßel, H.-U. Voß (eds.), *Archäologie zwischen Römern und Barbaren: zur Datierung und Verbreitung römischer Metallarbeiten des 2. und 3. Jahrhunderts n. Chr. im Reich und im Barbaricum – ausgewählte Beispiele (Gefäße, Fibeln, Bestandteile militärischer Ausrüstung, Kleingerät, Münzen)*. Internationales Kolloquium, Frankfurt am Main, 19–22. März 2009, *Kolloquien zu Vor- und Frühgeschichte* 22/1, Bonn, 475–494.

ANDRZEJOWSKI J., STANASZEK Ł.M.

- 2006 *Nieznane cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich w Żmijewie Kościelnym i Żmijewie Gajach, w pow. mławskim*, WA LVIII, 401–407.

ANDRZEJOWSKI J., STANASZEK Ł.M., MAŃKOWSKA-PLISZKA H.

- 2006 *Modła, grób 169 – pierwsza trepanacja czaszki z okresu wpływów rzymskich z ziem polskich*, WA LVIII, 185–200.

ANDRZEJOWSKI J., ŻÓRAWSKA A.

- 2002 *Cmentarzysko kultury wielbarskiej na stan. 1 w Nadkolu, woj. mazowieckie*, (in:) J. Andrzejowski, R. Prochowicz, A. Żórawska (eds.), *Varia Barbarica Zenoni Woźniak ab amicis dicata*, MAB. Series Gemina I, Warszawa – Lublin, 29–80.

ANGER S.

- 1890 *Das Gräberfeld zu Ronsden im Kreise Graudenz*, Graudenz, (reprint in:) R. Hachmann, R. Stein (eds.), *Ronsden-Rządź. Gräberfeld und Fürstengräber*, Wege der Vor- und Frühgeschichtlichen Forschung 1, Bonn 1972, 1–70.

ANTONIEWICZ J., GOZDOWSKI M.

- 1952 *Wyniki badań powierzchniowych w dorzeczu górnego Orzycy*, "Sprawozdania P.M.A." IV/3–4 (1951), 47–78.

ANTONIEWICZ W.

- 1922 *Zbiór wykopalisk w Muzeum Starożytności im. Władysława Tarczyńskiego w Łowiczu*, WA VII, 121–141.

BABEŞ M.

- 1993 *Die Poieneşti-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 30, Bonn.

BALKE B.

- 1991 *Kultura przeworska w międzyrzeczu Wisły, Pilicy i Iłżanki*, Warszawa.

BALKE B., BENDER W.

- 1991 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Wąchocku, woj. kieleckie. Studium krytyczne materiałów*, MSiW VI, 121–190.

BECKER C.J.

- 1990 *Nørre Sandegård. Arkeologiske undersøgelser på Bornholm 1948–1952*, Historisk-filosofiske Skrifter 13, Copenhagen.
- 1993 *Studien zur jüngeren vorrömischen Eisenzeit auf Bornholm*, "Acta Archaeologica" 63 (1992), 1–38.

BECKMANN B.

- 1966 *Studien über die Metallnadeln der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, "Saalburg Jahrbuch" XXIII, 5–100.

BEDNARCZYK J., ROMAŃSKA A.

- 2015 *Karczyn / Witowy, stan 21/22. Birytualne cmentarzysko kultury przeworskiej z Kujaw*, Studia i materiały do dziejów Kujaw 12, Poznań – Inowrocław.

BEHREND R.

- 1969 *Die Bronze- und Spätlatènezeitliche Besiedlung der Alteburg bei Arnstadt*, "Alt-Thüringen" X (1968/69), 97–142.

BELÂVEC V. (БЕЛЯВЕЦ В.)

- 2002 *Даследаванні 2000 г. на грунтовым могілніку вельбарскай культуры каля в. Пятровічы*, (in:) M. Karczewska, M. Karczewski (eds.), *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000-2001. Materiały z konferencji, Białystok 6-7 grudnia 2001 roku*, Białystok, 241–251.
- 2007 *К изучению памятников вельбарской культуры в Беларуси*, (in:) M. Fudziński, H. Paner (eds.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*, Gdańsk, 293–344.

BOCHNAK T.

- 2005 *Uzbrojenie ludności kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim*, Rzeszów.
- 2013 *Przyczyny zaniku ceramiki toczzonej na ziemiach polskich w początkach I wieku po Chr. – zapomniany sekret, uwarunkowania społeczno-psychologiczne czy czynniki ekonomiczne?*, WA LXIV, 85–95.
- 2014 *Importy celtyckie w kulturze przeworskiej i oksywiejskiej na ziemiach polskich w młodszym okresie przedrzymskim. Zróżnicowanie – drogi napływu – kontekst kulturowy*, Rzeszów.

BOCHNAK T., HARASIM P.

- 2015 *Reparierte Waffen der vorrömischen Eisenzeit in der Przeworsk- und Oksywie-Kultur*, "Archäologisches Korrespondenzblatt" 45/4, 519–533.

BOCKIUS R., ŁUCZKIEWICZ P.

- 2004 *Kelten und Germanen im 2.–1. Jahrhundert vor Christus. Archäologische Bausteine zu einer historischen Frage*, RGZM Monographien 58, Mainz – Bonn.

BOHNSACK D.

- 1938 *Die Burgunden in Ostdeutschland und Polen während des letzten Jahrhunderts v. Chr.*, Quellen-schriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte 4, Leipzig.

BOKINIEC E.

- 1999 *Cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego w Świerkówcu, gm. Mogilno*, (in:) J. Andrzejowski (ed.), *COMHLAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, 115–140.
- 2001 *Uwagi na temat powiązań kultury oksywijskiej z kręgiem jastorfskim i Europą Północną w świetle materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stanowisko 2, pow. Chełmno, woj. kujawsko-pomorskie*, WA LIV (1995–1998), 37–48.
- 2005 *Podwiesk, Fundstelle 2. Ein Gräberfeld der Oksywie-Kultur im Kulmer Land*, MAB XI, Warszawa – Toruń.
- 2008 *Kultura oksywska na ziemi chełmińskiej w świetle materiałów sepulkralnych*, Toruń.

BOKINIEC E., BUDYNEK G., PRONOBIS M.

- 2020 *Cmentarzysko kultur oksywijskiej i wielbarskiej*, (in:) E. Bokiniec (ed.), *Małe Czyste, gmina Stolno, województwo kujawsko-pomorskie, stanowisko 20. Wielokulturowe stanowisko sepulkralne na ziemi chełmińskiej*, Toruń, 55–230.

BONOMI S.

- 1984 *Medici in Este Romana. 2. La tomba del medico*, “*Aquileia Nostra*” 55, 77–108.

BORKOWSKI A.

- 1926 *Z Ziemi Zawkrzyńskiej*, “*Z Otchłani Wieków*” I/1–2, 11–12.

BÓNIS É.

- 1983 *Der kaiserzeitliche Bronzefund von Zomba*, “*Folia Archeologica*” XXXIV, 93–122.

BRANDT J.

- 2001 *Jastorf und Latène. Kultureller Austausch und seine Auswirkungen auf soziopolitische Entwicklungen in der vorrömischen Eisenzeit*, Internationale Archäologie 66, Rahden.

BUCHHOLZ F.

- 1930 *Aus der Vorgeschichte des Kreises Soldin (Fortsetzung)*, “*Heimatkalender des Kreises Soldin*” 9 (1930), 53–69.

CHOTYŃSKI A.

- 1911 *Zabytki przedhistoryczne z Dratowa, Trzcianca, Żmijowisk i innych w powiecie Puławskim*, “*Światowit*” IX, 47–70.

CHRISTENSEN L.

- 1998 *Vandet skole – en ældre romertidsgrav med ringfibler fra Thy*, “*Kuml*” 41 (1997–98), 75–104.

CIESIELSKI M.

- 2015 *Grób Kelta (?) z Gniewowa, stan. 6, woj. wielkopolskie. Pytania o latenizację ziem polskich*, (in:) A. Michałowski, M. Teska, M. Żółkiewski (eds.), *Viator per devia scientiae itinera. Studia nad problematyką okresów przedrzymskiego, rzymskiego, wędrówek ludów i wczesnego średniowiecza. Professori Thaddeo Makiewicz septuagenario amici et socii*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Archeologia 53, Poznań, 85–95.

CIEŚLIŃSKI A.

- 2010 *Kulturelle Veränderungen und Besiedlungsabläufe im Gebiet der Wielbark-Kultur an Łyna, Pasłęka und oberer Drwęca*, Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 17, Berlin.

COFTA-BRONIEWSKA A., BEDNARCZYK J.

- 1998 *Miejsce obrzędowe z doby neolitu i schyłku starożytności w Inowrocławiu, st. 58*, Studia i materiały do dziejów Kujaw 9, Poznań.

CZARNECKA K.

- 1990 *Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej. Próba rekonstrukcji na podstawie źródeł archeologicznych i analizy danych antropologicznych z cmentarzyska*, Warszawa.
- 2006 *Najwcześniejsze okucia zamków skrzyneczek z grupy nidzickiej (i nie tylko)*, (in:) W. Nowakowski, A. Szela (eds.), *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych*, Światowit P XIV, Warszawa, 287–294.
- 2007 *Oblin. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Südmasowien*, MAB XIII, Warszawa.
- 2010a *Klucze w grobach kobiecych z okresu wpływów rzymskich. Atrybut pozycji społecznej czy wyraz magicznych zabiegów?*, (in:) K. Skóra, T. Kurasiński (eds.), *Wymiary inności. Nietypowe zjawiska w obrzędowości pogrzebowej od pradziejów po czasy nowożytne*, Acta Archaeologica Lodziensia 56, Łódź, 17–26.
- 2010b *Metalowe pojemniczki tzw. Amulettendose w europejskim Barbaricum*, (in:) A. Urbaniak et al. (eds.), *TERRA BARBARICA. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65. rocznicę urodzin*, MAB. Series Gemina II, Łódź – Warszawa, 229–238.
- 2017 *Odźwierna czy dama z kasetką? Znaleźiska części zamków i kluczy u ludów bałtyjskich*, (in:) J. Andrzejowski et al. (eds.), *ORBIS BARBARORUM. Studia ad archaeologiam Germanorum et Baltorum temporibus Imperii Romani pertinentia Adalberto Nowakowski dedicata*, MAB. Series Gemina VI, Warszawa – Schleswig, 141–150.
- 2020 *Zamki i klucze kultury przeworskiej. Działanie, zastosowanie, znaczenie symboliczne*, Warszawa.

CZARNECKI M.

- 2005 *Marki, st. XXVI, gm. loco, woj. warszawskie, AZP 54-67/6*, “Informator Archeologiczny. Badania 1996”, 176–177.

ČIŽMÁŘ M.

- 2003 *Laténské sídliště v Bořitově / Latènezeitliche Siedlung in Bořitov*, Pravěk. Supplementum 10, Brno.

ČIŽMÁŘ M., MEDUNA J.

- 2012 *“Bójské” spony v Čechách a na Moravě*, “Archeologické rozhledy” LXIV/2, 347–356.

DĄBROWSCY I. & K.

- 1967 *Cmentarzysko z okresów późnolateńskiego i wpływów rzymskich w Wesótkach, pow. Kalisz*, Polskie Badania Archeologiczne 15, Wrocław – Warszawa – Kraków.

DĄBROWSKA T.

- 1973 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu, pow. Węgrów*, MSiW II, 383–531.
- 1978 *Cmentarzyska kultury przeworskiej i wielbarskiej na stanowisku „Kozarówka” w Drohiczyźnie, woj. białostockie*, WA XLIII/1, 62–82.
- 1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania*, Warszawa.
- 1996 *Krzesiwa typu skandynawskiego z Kamieńczyka, woj. Ostrołęka*, (in:) W. Nowakowski (ed.), *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Warszawa, 45–49.
- 1997 *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*, MAB III, Kraków.
- 2001 *Wschodnie tereny kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim*, WA LIV (1995–1998), 25–36.

- 2002 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Kołaczku, stan. 2, gm. Mrozy, pow. Mińsk Mazowiecki, woj. mazowieckie*, (in:) J. Andrzejowski, R. Prochowicz, A. Żórawska (eds.), *Varia Barbarica Zenoni Wóźniak ab amicis dicata*, MAB. Series Gemina I, Warszawa – Lublin, 219–262.
- 2008 *Młodszy okres przedrzymski na Mazowszu i zachodnim Podlasiu. Zarys kulturowo-chronologiczny*, MSiW VII, 3–246.
- DĄBROWSKI K.
1970 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego w Zagorzynie, pow. Kalisz*, SA XXII, 331–397.
- DEMETZ S.
1999 *Fibeln der Spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern*, Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie 4, Rahden/Westf.
- DŁUBAKOWSKI Z.
2005 *Stanowisko wielokulturowe w miejscowości Pajewo-Szwelice, woj. mazowieckie*, Warszawskie Materiały Archeologiczne 9, Warszawa, 10–218.
- DOMAŃSKI G.
1975 *Studia z dziejów środkowego Nadodrza w III–I w. p.n.e.*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
1998 *Rozpoznawcze badania wykopaliskowe na cmentarzysku kultury jastorfskiej w Jazowie, gm. Gubin*, “Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” XL, 525–528.
- DULĘBA P. et al. (DULĘBA P., KONCZEWSKA M., KONCZEWSKI P., SZCZUROWSKI J., TOMASZEWSKA A.)
2018 *A Przeworsk Culture Inhumation Burial from Siechnice (Lower Silesia) and the Question of Biritualism in the Pre-Roman Iron Age*, “Archäologisches Korrespondenzblatt” 48/3, 351–375.
- DULKIEWICZ A.
2009 *Szpile kościane i rogowe kultury przeworskiej na terenie Polski: typologia, chronologia i rozmieszczenie*, “Folia Praehistorica Posnaniensis” XV, 209–235.
- DYMACZEWSKI A.
1958 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie, pow. Środa*, FAP VIII–IX (1957–1958), *Liber saecularis Musei Archaeologici Posnaniensis (1857–1957)* II, 179–442.
- DZIĘGIELEWSKA M., KULCZYŃSKA M.
2008 *Ciebtowice Duże. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in südwestlichen Masowien*, MAB XIV, Warszawa.
- DZIĘGIELEWSKI K.
2015 *Południowa rubież kultury pomorskiej i trajektorie łużycko-pomorskiej transformacji kulturowej w świetle badań w okolicach Krakowa*, (in:) J. Chochorowski (ed.), *Od epoki brązu do czasów nowożytnych. Wybrane odkrycia i znaleziska*, Via Archaeologica. Źródła z badań wykopaliskowych na trasie autostrady A4 w Małopolsce, Kraków, 81–113.
- EGGERS H.J.
1951 *Der römische Import im freien Germanien*, Atlas der Urgeschichte I, Hamburg.
- EGGERS H.J., STARY P.F.
2001 *Funde der Vorrömischen Eisenzeit, der Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Pommern*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 38, Lübstorf.

- ENGEL C.
1935 *Vorgeschichte der altpreußischen Stämme I*, Königsberg.
- ERTMAN A.
2007 *Rękopiśmienna mapa województwa podlaskiego Karola Perthéesa z r. 1795. Jej źródła, metoda opracowania i znaczenie dla badań historycznych*, "Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki" XVI/1–2 (31–32), 129–137.
- FEUGÈRE M.
1985 *Les fibules en Gaule méridionale de la conquête à la fin du Ve s. ap. J.-C.*, Revue Archéologique de Narbonne. Supplément 12, Paris.
- FITZKE J.
1935 *Trzy groby późnolateńskie odkryte na cmentarzysku lużyckim w Okołowicach, powiat łaski, woj. łódzkie*, PA V/1 (1933–1934), 107–109.
- FLIS S.
1974 *Józef Ostaszewski, działacz kulturalny Mazowsza Północnego (1875–1942)*, "Rocznik Mazowiecki" 5, 433–446.
- FLORKIEWICZ I.
2011 *Miniaturowe nożyce w inwentarzach grobowych kultury przeworskiej, wielbarskiej i luboszyckiej w okresie rzymskim*, (in:) E. Droberjar (ed.), *Archeologie Barbarů 2010: Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem. Sbornik příspěvků ze VI. Protohistorické konference Hradec Králové, 6.–9. září 2010*, Studia Archaeologica Suebica I, Olomouc, 329–353.
- FUDZIŃSKA E., FUDZIŃSKI P.
2013 *Wielokulturowe cmentarzysko w Nowym Targu, stan. 6, gm. Stary Targ*, Malbork.
- GAERTE W.
1929 *Urgeschichte Ostpreußens*, Königsberg.
- GAŁĘZOWSKA A.
2013 *Stan i potrzeby badań nad schyłkiem starszego i młodszym okresem przedrzymskim oraz okresem rzymskim i wędrówek ludów na terenie Poznania*, (in:) J. Kaczmarek, H. Kaczmarek (eds.), *Archeologia o przeszłości Poznania i jego zaplecza. Stan i potrzeby badań*, Bibliotheca Fontes Archaeologici Poznanienses 14, Poznań, 102–121.
- GANDER K.
1904 *Neue Funde von Coschen, Kr. Guben*, "Niederlausitzer Mitteilungen. Zeitschrift der Niederlausitzer Gesellschaft für Anthropologie und Altertumskunde" 8, 76–87.
- GAZDA L.
2016 *Analiza petrograficzna zabytków kamiennych ze stanowiska 5 w Nieszawie Kolonii, pow. Opole Lubelskie*, (in:) M. STASIAK-CYRAN 2016, 279–287.
- GEBHARD R.
1991 *Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching*, Die Ausgrabungen in Manching 14, Stuttgart.

- GIESLER U.
1978 *Jüngkaiserzeitliche Nietkopfsporen mit Dreipunkthalterung vom Typ Leuna*, "Saalburg Jahrbuch" XXXV, 5–56.
- GLOGER Z.
1902 *Encyklopedia Staropolska Ilustrowana III*, Warszawa.
- GŁADYSZ M.
1998 *Zabytki żelazne w inwentarzach grobowych kultury wielbarskiej i grupy mastomęckiej*, *Studia Gothica II*, Lublin, 35–88.
- GODŁOWSKI K.
1970 *The chronology of the Late Roman and Early Migration periods in Central Europe*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCXVII, Prace Archeologiczne 11*, Kraków.
1977 *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II)*, MSiW IV, 7–237.
1992 *Jakuszowice, Woiwodschaft Kielce, Gemeinde Kazimierza Wielka, Fundstelle 2 – Siedlung der Trzciniec- und Przeworsk-Kultur und des Mittelalters*, "Recherches Archéologiques" de 1990, 36–53.
1995 *Die ältere Kaiserzeit in der Umgebung von Kraków*, (in:) J. Tejral, K. Pieta, J. Rajtár (eds.), *Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonauegebiet vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert*, Brno – Nitra, 83–102.
- GODŁOWSKI K., WICHMAN T.
1998 *Chmielów Piaskowy. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Świętokrzyskie-Gebirge*, MAB VI, Kraków.
- GORECKI J.
2000 *Metallgefäßproduktion in Pompei?*, "Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte" 33, 445–467.
- GOTTSCHALK R.
2009 *Zur spätromischen Grabkultur im Kölner Umland. Zwei Bestattungsareale in Hürth-Hermühlheim. Erster Teil. Die Gräber und ihre Befunde*, "Bonner Jahrbücher" 207 (2007), 211–298.
- GRABARCZYK T.
2007 *Wyniki prac wykopaliskowych na cmentarzysku w Odrach, gm. Czersk, woj. pomorskiej w latach 1995–2003*, (in:) M. Mączyńska, A. Urbaniak (eds.), *Okres rzymski i wędrówek ludów w północnej Polsce i materiały z konferencji „Cmentarzyska z okresu rzymskiego jako miejsca kultu”, Białe Błota, 17–19 maja 2000 r.*, *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Archaeologica 25*, Łódź, 5–23.
- GRASSELLT TH.
1994 *Die Siedlungsfunde der vorrömischen Eisenzeit von der Widderstatt bei Jüchsen in Südthüringen*, *Weimarer Monographien zur Ur- und Frühgeschichte 31*, Stuttgart.
- GRÖMER K.
2016 *The art of prehistoric textile making. The development of craft traditions and clothing in Central Europe*, *Veröffentlichungen der Prähistorischen Abteilung 5*, Vienna.
- GRYGIEL M.
2018 *Chronologia przemian kulturowych w dobie przelomu starszego i młodszego okresu przedrzymskiego na Nizinie Polskiej*, Łódź.

- GRYGIEL M., GRYGIEL R., STASIAK W.
 2019 *Gola pod Jaraczewem w pradziejach*, Biblioteka Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi 40, Łódź.
- GRZĘDA M., PRZEWOŻNA K.
 1968 *Wyniki badań archeologicznych w okolicy Świecia nad Wisłą w 1962 roku*, "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne 26. Archeologia" I, 3–43.
- GRZYMKOWSKI A.
 1983 *Ratujmy zabytki*, Mława.
 1989 *Muzeum Ziemi Zawkrzeńskiej w Mławie*, Mława.
 1991 *Historia badań archeologicznych na terenie ziemi zawkrzeńskiej*, "Mławska Kronika Archeologiczno-Numizmatyczna" 11–15, 3–11.
 1996 *Ziemia zawkrzeńska w pierwszych wiekach naszej ery*, (in:) K. Tański (ed.), *Studia i Materiały do Dziejów Ziemi Zawkrzeńskiej II*, Mława, 151–208.
 2005a *Dąbek, st. 3, gm. Stupsk, woj. ciechanowskie, AZP 40-60/5*, "Informator Archeologiczny. Badania 1996", Warszawa, 153.
 2005b *Zespoły z uzbrojeniem sprzed dwóch tysięcy lat na terenie Ziemi Zawkrzeńskiej*, (in:) R. Juskiewicz (ed.), *Ziemia Zawkrzeńska IX*, Mława, 79–119.
 2006 *Dąbek, st. 3, gm. Stupsk, woj. ciechanowskie, AZP 40-60/5*, "Informator Archeologiczny. Badania 1997", Warszawa, 136.
 2015 *Starożytne cmentarzysko w Stupsku – „Żwirowni”; stan badań na przykładzie wybranych zespołów*, (in:) L. Zynger, R. Juskiewicz (eds.), *Ziemia Zawkrzeńska XIX*, Mława, 11–66.
- GUSTAVS G., GUSTAVS S.
 1976 *Das Urnengräberfeld der Spätlatènezeit von Gräfenhainichen, Kreis Gräfenhainichen*, "Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte" 59 (1975), 25–172.
- GUŻYŃSKI P.
 2019 (ed.), *Kolekcja archeologiczna Muzeum Towarzystwa Naukowego w Toruniu w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu*, Toruń.
- HACHMANN R.
 1957 *Ostgermanische Funde der Spätlatènezeit in Mittel- und Westdeutschland*, "Archaeologia Geographica" 6, 55–79.
 1961 *Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit. Studien zum Stand der Forschung im nördlichen Mitteleuropa und in Skandinavien*, "Bericht der Römisch-Germanischen Kommission" 41 (1960), 1–276.
- HARASIM P.
 2011 *Problematyka importowanych fibul proveniencji lateńskiej w kulturze oksywskiej*, (in:) M. Fudziński, H. Paner (eds.), *Między kulturą pomorską a kulturą oksywską. Przemiany kulturowe w okresie lateńskim*, Gdańsk, 221–264.
- HEYDECK J.
 1900 *Ein Gräberfeld aus der la-Tène Periode bei Taubendorf, Kreis Neidenburg*, "Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia" 21 (1896–1900), 52–57.
- HEYM W.
 1961 *Drei Spätlatènegräberfelder aus Westpreußen*, "Offa" 17/18 (1959–61), 143–170.

- HEYNOWSKI R., RITZ E.
2010 *Der Holsteiner Gürtel von Hamburg-Altengamme*, "Hammaburg" N.F. 15, 21–62.
- HOFFMANN M.J.
1999 *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.*, Olsztyn.
2000 *Kultura i osadnictwo południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.*, Olsztyn.
- HUMNICKI J., PACUSKI K.
1973 *Środowisko geograficzne*, (in:) W. PAŁUCKI 1973, 27–34.
- ILKJÆR J.
1993 *Illerup Ådal 3. Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör. Textband*, Jutland Archaeological Society Publications XXV/3, Aarhus.
- JAGODZIŃSKI M.
2016 *Cmentarzysko kultury wielbarskiej – charakterystyka*, (in:) I. Maciszewski (ed.), *Ameryka / Gryźliny, stan. VII, AZP 27-60/63. Opracowanie wyników badań archeologicznych. Ratownicze badania archeologiczne w obrębie inwestycji „Budowa drogi ekspresowej nr 51, odcinek Olsztyn Południe – Olsztynek od km 96+467,80 do km 109+815,36”*, Warszawa, 77–123 (niepublikowane sprawozdanie z badań archeologicznych / unpublished fieldwork report, NID).
- JAKIMOWICZ R.
1926 *Sprawozdania z działalności państwowego konserwatora zabytków przedhistorycznych okręgu warszawskiego za lata 1924–1926*, WA X, 271–280.
- JAKUBCZYK I.
2014 *Die eingliederigen Fibeln der Almgrens VI. Gruppe in der Przeworsk-Kultur – Fibeln des Typs A 158*, "Recherches Archéologiques" NS 5–6 (2013–2014), 113–218.
- JAKUBCZYK I., STROBIN A.
2016 *Zapinki VI grupy Oscara Almgrena z osady kultury wielbarskiej w Lipiankach, pow. kwidzyński, stan. 3*, "Pomorania Antiqua" XXV, 211–248.
- JAMKA R.
1947 *Ciekawa odmiana zapinek z okresu rzymskiego*, PA VII/2, 294–297.
- JARYSZ R.
1999 *Grób kultury przeworskiej z Brodna, stan. 1, gm. Środa Śląska*, "Śląskie Sprawozdania Archeologiczne" XLI, 469–474.
- JARZEC A.
2009 *Materiały z cmentarzyska kultury lużyckiej i kultury przeworskiej na stan. 4 w Magnuszewie Małym, pow. Maków Mazowiecki*, Warszawa (maszynopis pracy magisterskiej / M.A. thesis' typescript, WA UW).
2018 *Krosno, stan 1. Nekropola kultury wielbarskiej z obszaru starożytnego ujścia Wisły. Materiały z badań w latach 1980–2009*, Barbaricum 12, Warszawa.
- JASKANIS J.
1975 *Badania kurhanów z okresu rzymskiego w Dmochach-Rodzonkach, pow. Wysokie Mazowieckie*, SA XXVII, 125–140.

- 1996 *Cecele. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Ostpolen*, MAB II, Kraków.
 2005 *Krupice. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Ostpolen*, MAB X, Warszawa.
 2012 *Wodzowskie kurhany kultury wielbarskiej na Podlasiu*, Białystok.

JASNOSZ S.

- 1952 *Cmentarzysko z okresu późno-lateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostyń*, FAP II (1951), 1–284.
 1983 *Materiały i studia do dziejów osadnictwa starożytnego i wczesnośredniowiecznego Ziemi Obornicko-Rogozińskiej (Część 2)*, FAP XXXII (1981), 105–155.

JAŹDŻEWSKA M., SICIŃSKI W.

- 2017 *Siemiechów, stanowisko 2, województwo łódzkie. Cmentarzysko i osada kultury przeworskiej*, Łódź.

JENTSCH H.

- 1882 *Vorgeschichtliche Alterthümer, namentlich Eisenfunde aus dem Gubener Kreise*, "Zeitschrift für Ethnologie" 14 ("Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte" 1882), 407–414.
 1885 *Die prähistorischen Altertümer aus dem Stadt- und Landkreise Guben. Ein Beitrag zur Urgeschichte der Niederlausitz II*, Guben.
 1886 *Die prähistorischen Altertümer aus dem Stadt- und Landkreise Guben. Ein Beitrag zur Urgeschichte der Niederlausitz III*, Guben.
 1895 *Das Gräberfeld bei Sadersdorf, Kr. Guben, und andere Niederlausitzer Fundstellen der La Tène- und der provinzialrömischen Zeit*, "Niederlausitzer Mitteilungen. Zeitschrift der Niederlausitzer Gesellschaft für Anthropologie und Altertumskunde" IV/1–4, 1–142.

JUD P., ULRICH-BOCHSLER S.

- 2014 *Bern, Reichenbachstrasse. Neue Gräber aus dem latènezeitlichen Oppidum auf der Engehalbinsel*, Bern.

JUGA-SZYMAŃSKA A.

- 2014 *Kontakty Pojezierza Mazurskiego ze wschodnią strefą Bałtyku w okresie wpływów rzymskich na przykładzie szpil*, Seminarium Bałtyjskie III, Warszawa.

КАЦАРОВ' G.I. (КАЦАРОВЪ Г.И.)

- 1935 *Антични паметници изъ България*, "Известия на Българския Археологически Институт" VIII (1934), 44–68.

KACZMAREK Ł.

- 2012 *Brązowe zapinki ze zbiorów Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie*, "Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne" 13, 81–88.

KACZMAREK M.

- 2017 *Nadziejewo. Cmentarzysko ciałopalne z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w środkowej Wielkopolsce / Nadziejewo. The Late Bronze Age and Early Iron Age Cremation Cemetery in Central Wielkopolska*, Hyperborea 3, Poznań.

KACZOR W. et al. (KACZOR W., MICHAŁOWSKI A., TESKA M., ŻÓŁKIEWSKI M.)

- 2017 *Grabkowo, gm. Kowal. Stanowiska 7 i 8. Źródła archeologiczne do studiów nad okresem przedrzymskim na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*, Poznań.

KARWOWSKI M.

- 2009 *A Celtic Hilltop Settlement on Oberleiserberg in Lower Austria*, (in:) B. Kontny, A. Szela, J. Kleemann (eds.), *Barbaricum* 8, Warszawa, 115–131.
- 2020 *Fibeln der Mittel- und Spätlatènezeit*, (in:) P. Trebsche (ed.), *Keltische Münzstätten und Heiligtümer. Die jüngere Eisenzeit im Osten Österreichs (ca. 450 bis 15 v. Chr.)*, *Archäologie Niederösterreichs* 2, Wien, 346–369.

KARWOWSKI M., MILITKÝ J.

- 2014 *Die Beziehungen der Kelten vom Oberleiserberg zum Ostalpenraum*, "Archaeologia Austriaca" 96 (2012), 57–69.

KASIŃSKI M.

- 2010 *Bemerkungen zu den Funden der Przeworsk-Kultur in Mitteleuropa in der jüngeren vorrömischen Eisenzeit*, "Recherches Archéologiques" NS 2, 43–64.

KASZEWSKA E.

- 1961 *Materiały z cmentarzyska w Zadowicach, pow. Kalisz (część III)*, *PMMAE* 6, 191–290.
- 1962 *Cmentarzysko kultury wenedzkiej w Piotrkowie Kujawskim, powiat Radziejów*, *PMMAE* 8, 5–78.
- 1967 *Fibule z późnego okresu lateńskiego i z początku okresu rzymskiego między Prosną i Pilicą*, *PMMAE* 14, 231–248.
- 1969 *Cmentarzysko kultury wenedzkiej w Nowym Młynie, pow. Włocławek*, *PMMAE* 16, 107–134.
- 1975 *Wielookresowe cmentarzysko ciałopalne w Zadowicach, pow. Kalisz*, *SA XXVII*, 141–164.
- 1977 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Gledzianówku (st. 1), woj. płockie*, *PMMAE* 24, 63–232.

KEMPISTY A.

- 1968 *Birytualne cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego w miejscowości Brulino-Koski, pow. Ostrów Mazowiecka*, *WA XXXII/3–4* (1966–1967), 409–450.

KIROVA N. (КИРОВА Н.)

- 2010 *Медицината в провинциите Долна Мизия и Тракия (I-края на III в.)*, Дисертации 3, София.

KLINDT-JENSEN O.

- 1949 *Foreign Influences in Denmark's Early Iron Age*, "Acta Archaeologica" XX, 1–229.

КОКОВСКИ А.

- 1989 *Strefa sepulkralna cmentarzyska z późnego podokresu lateńskiego*, (in:) A. Cofta-Broniewska (ed.), *Miejsce pradziejowych i średniowiecznych praktyk kultowych w Kruszy Zamkowej, województwo bydgoskie, stanowisko 13*, *Studia i materiały do dziejów Kujaw* 3, Poznań, 65–124.
- 1991 *Lubelszczyzna w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim*, *Lubelskie Materiały Archeologiczne* IV, Lublin.
- 1993 *L'art militaire des Goths à l'époque romaine tardive (d'après les données archéologiques)*, (in:) F. Vallet, M. Kazanski (eds.), *L'armée romaine et les barbares du IIIe au VIIe siècle*, *Mémoires publiées par l'Association Française d'Archéologie Mérovingienne* V, Paris, 335–354.
- 1995 *Grupa masłomęcka. Z badań nad przemianami kultury Gotów w młodszym okresie rzymskim*, Lublin.
- 1997 *Schlossbeschläge und Schlüssel im Barbaricum in der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit: Klassifizierung, Verbreitung, Chronologie*, *Klasyfikacje Zabytków Archeologicznych* II, Lublin.

KOŁODZIEJCZYK A.

- 2001 (rev.), *Ziemia Zawkrzeńska, t. IV, pr. zb. pod red. Ryszarda Juszkiewicza, Mława 2000, ss. 370, "Rocznik Mazowiecki" XIII, 307–309.*

KONDRACKI J.

- 2000 *Geografia regionalna Polski, Warszawa².*

KONTNY B., NATUNIEWICZ-SEKUŁA M.

- 2013 *Astonishing finds in a well-known site. Newly found spurs from Weklice (the Wielbark Culture), (in:) J. Maik (ed.), From Studies on Ancient Arms and Armour Production Technology, "Fasciculi Archaeologiae Historicae" XXVI, 11–24.*

KORDAŁA T.

- 2002 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe na północnym Mazowszu – wybrane zagadnienia, "Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku" 18, 185–197.*
- 2006 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe na północnym Mazowszu, Monografie Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego V, Łódź.*

KORDOWSKA M., KOWALSKA K.,

- 2018 *Łęgonice Małe, stan. II. Cmentarzysko kultury przeworskiej nad dolną Pilicą, MAB. Series Gemina VII, Warszawa.*

KOSTRZEWSKI B.

- 1954 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach pow. Rawicz, FAP IV (1953), 153–274.*

KOSTRZEWSKI J.

- 1919 *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit, Mannus-Bibliothek 18–19, Leipzig – Würzburg.*
- 1921 *Jeszcze o kulturze lateńskiej na obszarze b. Królestwa Polskiego, PA II–III/3–4, 114–122.*
- 1939–1948 *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów (in:) S. Krukowski, J. Kostrzewski, R. Jakimowicz, Prehistoria ziem polskich, Warszawa – Kraków – Łódź – Poznań – Zakopane, 118–359.*
- 1949 *Pradzieje Polski, Poznań.*
- 1956 *Stosunki między kulturą łużycką i bałtycką a zagadnienie wspólnoty językowej balto-słowiańskiej, "Slavia Antiqua" V (1954–1956), 1–75.*
- 1964 *Skarby i luźne znaleziska metalowe od eneolitu do wczesnego okresu żelaza z górnego i środkowego dorzecza Wisły i górnego dorzecza Warty, PA XV (1962), 5–133.*

KÖNIG M.

- 1931 *Das Latène-Gräberfeld von Zerbst-Ankuhn (Anh.) und seine Beziehungen zu andern Friedhöfen, "Mannus" 23, 275–322.*

KRÜGER TH.

- 1994 *Eine römische Bronzedose mit Spielsteinen, "Bonner Jahrbücher" 193 (1993), 253–261.*

KURZYŃSKA M.

- 2013 *Węgrowo, stan. 11. Cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego i wczesnej fazy wędrówek ludów na ziemi chełmińskiej, Grudziądz.*
- 2015 *Linowo, stanowisko 6. Birytualne cmentarzysko kultury wielbarskiej z północno-wschodniej części ziemi chełmińskiej, Grudziądz – Toruń.*

- 2020 *Grudziądz-Rządź (Ronsden, Kr. Graudenz), stan. 1, archiwalne cmentarzysko kultury oksywskiej i wielbarskiej, Grudziądz.*
- KUZIĄK B.
2009 *Szczątki zwierzęce z wybranych cmentarzysk strefy wschodniej kultury przeworskiej, "Studia i Materiały Archeologiczne" 14, 75–92.*
- KÜNZL E.
1993 *Die Alamannenbeute aus dem Rhein bei Neupotz: Plünderungsgut aus dem römischen Gallien. Teil 2: Katalog, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 34/2, Mainz.*
- LASER R., VOSS H.-U.
1994 *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland 1: Bundesländer Brandenburg und Berlin, Bonn.*
- LEWCZUK J.
1997 *Kultura przeworska na środkowym Nadodrzu w okresie lateńskim, Poznań.*
- LEUBE A.
1992 *Das germanische Gräberfeld von Rapice (früher Rampitz, Kr. Weststernberg) bei Zielona Góra. Kulturgeschichtliche Betrachtungen zum mittleren Odergebiet vom 1. Jahrh. v. Chr. bis zum 4. Jahrh. n. Chr., "Acta Prehistorica et Archaeologica" 24, 301–337.*
- LIANA T.
1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim, WA XXXV/4, 429–491.*
1975 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Nowym Mieście, pow. Rawa Mazowiecka, WA XL/3, 375–410.*
- LUND HANSEN U.
1987 *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas, Nordiske Fortidsminder B/10, København.*
- ŁĘGA W.
1938 *Cmentarzysko lateńsko-rzymskie z Chelmina, Toruń.*
- ŁUCZKIEWICZ P.
2006 *Uzbrojenie ludności ziem Polski w młodszym okresie przedrzymskim, Archaeologia Militaria II, Lublin.*
2009 *Neues zur ausgehenden Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit im mittleren Ostpolen: Spiczyn, Fdst. 53, Barbaricum 8, Warszawa, 171–182.*
- MACHAJEWSKI H., ROGALSKI B.
2016 *Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Ruszkowie Pierwszym, stan. 27, pow. kolski, woj. wielkopolskie, Prace Archeologiczne 2, Zielona Góra – Gdańsk.*
- MACIAŁOWICZ A.
2006 *Cmentarzysko kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego w Suchodole, pow. sochaczewski, WA LVIII, 283–369.*

- 2008 *Das Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Gołębiewo (ehem. Taubendorf). Geschichte und neue Perspektiven der Forschung*, "Archäologisches Nachrichtenblatt" 13 (1/2008), 50–57.
- 2009 *Kultura przeworska w dorzeczu Wkry i Orzyca w młodszym okresie przedrzymskim*, Warszawa (maszynopis dysertacji doktorskiej / Ph.D. thesis typescript, WA UW).
- 2010 *Interesujący zespół grobowy z nowych badań na cmentarzysku kultury przeworskiej w Gołębiewie, pow. Nidzica (d. Taubendorf, Kr. Neidenburg)*, (in:) A. Urbaniak et al. (eds.), *Terra Barbarica. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65. rocznicę urodzin*, MAB. Series Gemina II, Łódź – Warszawa, 367–386.
- 2015a *Handwerk, Handel und Heirat? Neues über Kontakte der Boier mit den Germanen anhand von Fibelfunden*, (in:) M. Karwowski, V. Salač, S. Sievers (eds.), *Boier zwischen Realität und Fiktion. Akten des internationalen Kolloquiums in Český Krumlov vom 14.–16.11.2013*, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 21, Bonn, 273–293.
- 2015b *Nieznane cmentarzysko w Lipówce a północne powiązania kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim*, (in:) B. Kontny (ed.), *Ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur. Jerzy Okulicz-Kozaryn in memoriam*, *Barbaricum* 11, Warszawa, 413–435.
- 2017 *Celtyckie tradycje rzemieślnicze na Mazowszu w świetle znalezisk zapinek*, (in:) W. Nowakowski, W. Orliński, M. Woińska (eds.), *Relacje kultury przeworskiej i lateńskiej na Mazowszu. Wnioski z badań cmentarzyska przeworskiego w Legionowie CSP*, Legionowo – Warszawa, 61–118.
- in prep. *And now for something completely different... Polish finds of penannular brooches with spirally coiled terminals from the Late Pre-Roman Period.*

MACIAŁOWICZ A., NOWAKOWSKA M.

- 2006 *Naszyniki tzw. koronowate z Kluczewa i Lochstädt. Przyczynek do badań kontaktów Sambii i północnego Mazowsza w młodszym okresie przedrzymskim*, (in:) W. Nowakowski, A. Szela (eds.), *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych*, Światowit P XIV, Warszawa, 321–334.

MACIAŁOWICZ A., WOŹNIAK M.

- 2015 *Vanishing weapons. The cemetery at Kleszewo and 'pacifistic' burial customs in the Przeworsk Culture during the Late Pre-Roman Period*, (in:) S. Wefers et al. (eds.), *Waffen – Gewalt – Krieg. Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des Institut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego – Rzeszów 19.–22. September 2012*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 79, Langenweissbach, 229–269.

MADYDA-LEGUTKO R.

- 1987 *Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, B.A.R. Int. Series 360 (1986), Oxford.
- 1999 *Żelazne sprzączki o ramach ósemkowatych na ziemiach polskich. Naśladownictwo markomańskie czy wyrób miejscowy?*, (in:) J. Andrzejowski (ed.), *COMHLAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, 247–258.

MADYDA-LEGUTKO R., RODZIŃSKA-NOWAK J., ZAGÓRSKA-TELEGA J.

- 2006 *Prusiek, pow. sanocki, stan. 25. Pierwsze cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w polskich Karpatach*, WA LVIII, 394–400.
- 2011 *Opatów Fpl. 1. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im nordwestlichen Klempolen. Katalog*, MAB XV/1, Warszawa – Kraków.

MAGOMEDOV B.V., LEVADA M.E. (МАГОМЕДОВ Б.В., ЛЕВАДА М.Е.)

- 1996 *Оружие черняховской культуры*, "Материалы по Археологии, Истории и Этнографии Таврии" V, 304–566.

- MAIK J.
1977 *Tkaniny z okresu rzymskiego z terenu Polski*, "Pomorania Antiqua" VII, 77–145.
2012 *Włókiennictwo kultury wielbarskiej*, Łódź.
- MAŁKA A.
2010 *Dawne kopalnie i metody eksploatacji złóż bursztynu bałtyckiego*, "Biuletyn Państwowego Instytutu Geologicznego" 439, 491–505.
- MARCINIAK J.
1957 *Cmentarzysko ciałopalne z okresu późnolateńskiego w Wilanowie koło Warszawy*, MS II, 7–174.
- MARSCHALLECK K.H.
1926 *Das Urnenfeld von Blönsdorf (Kreis Wittenberg) aus der Spätlatènezeit*, "Jahresschrift für Vorgeschichte der Sächsisch-Thüringischen Länder" XIV, 49–88.
1927 *Das Latènegräberfeld bei Cammer (Kreis Zauch-Belzig)*, "Prähistorische Zeitschrift" XVIII, 212–249.
- MARTYNIAK G., PASTWIŃSKI R., PAZDA S.
1997 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Ciecierzynie, gmina Byczyna, woj. opolskie*, Wrocław.
- MĄCZYŃSKA M.
2011 *Der frühvölkerwanderungszeitliche Hortfund aus Łubiana, Kreis Kościerzyna (Pommern)*, "Bericht der Römisch-Germanischen Kommission" 90 (2009), 7–482.
- MÄHLING W.
1944 *Das Spätlatènezeitliche Brandgräberfeld von Kobil, Bezirk Turnau. Ein Beitrag zur germanischen Landnahme in Böhmen*, Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag, Philosophisch-historische Klasse 12, Prag.
- MEYER M.
2001 *Regionale Ausprägungen der Fibel Var. K nach Kostrzewski*, (in:) M. Meyer (ed.), "... trans albim fluvium". Forschungen zur vorrömischen, kaiserzeitlichen und mittelalterlichen Archäologie. Festschrift für Achim Leube zum 65. Geburtstag, Internationale Archäologie 10, Berlin, 161–175.
- MICHAŁOWSKI A.
2005 *Przedmioty osobiste jako dar w grobach kultury jastorfskiej z Wielkopolski*, (in:) W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (eds.), *Do ut des – dar, pochówek, tradycja*, Funeralia Lednickie. Spotkanie 7, Poznań, 163–180.
2008 *Okres przedrzymski w Wielkopolsce*, (in:) H. Machajewski (ed.), *Wielkopolska w dziejach. Archeologia o regionie*, Poznań, 87–105.
- MISTEWICZ A.
2005 *Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich na stan. 29 w Dąbku, pow. mławski*, WA LVII (2004–2005), 197–234.
2006 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Dąbku, pow. mławski*, (in:) W. Nowakowski, A. Szela (eds.), *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych*, Światowit P XIV, Warszawa, 103–114.
- MUSTAŃA S.
2017 *The Roman metal vessels from Dacia Porolissensis*, Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 12, Cluj-Napoca.

MÜLLER R.

- 1985 *Die Grabfunde der Jastorf- und Latènezeit an unterer Saale und Mittelelbe*, Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 38, Berlin.

MYCIELSKA R., WOŹNIAK Z.

- 1988 *Cmentarzysko wielokulturowe w Błoniu. Część I*, "Materiały Archeologiczne" XXIV, 5–326.

NATUNIEWICZ-SEKUŁA M.

- 2006 *Osady z okresu rzymskiego w Kołozębii i Poświętnem. Studium krytyczne wyników wykopalisk*, (in:) W. Nowakowski, A. Szela (eds.), *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych*, Światowit P XIV, Warszawa, 115–144.

NATUNIEWICZ-SEKUŁA M., OKULICZ-KOZARYN J.

- 2011 *Weklice. A cemetery of the Wielbark Culture on the Eastern Margin of Vistula Delta (Excavations 1984–2004)*, MAB XVII, Warszawa.

NEUMANN G.

- 1973 *Die Fibeln vom Kleinen Gleichberge bei Römbild*, Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse 64/3, Berlin.

NIEWĘGŁOWSKI A.

- 1962 *Kurhany z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w miejscowości Piastów w pow. Przasnysz*, "Światowit" XXIV, 235–248.
- 1972 *Mazowsze na przełomie er. Przemiany społeczno-demograficzne i gospodarcze*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- 1981 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej na przełomie er (II wiek p.n.e. – II wiek n.e.)*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- 1982 *Cmentarzysko kultury przeworskiej z okresu rzymskiego w Gościeradowie, gm. loco, woj. Tarnobrzeg*, SA XXXIII (1981), 61–98.
- 1984 *Dwa cmentarzyska z okresu rzymskiego w Goździku, gm. Borowie, woj. Siedlce*, SA XXXV (1983), 131–159.
- 1991 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Garwolinie, woj. siedleckie*, Warszawa.

NIEWĘGŁOWSKI A., OKULICZ J.

- 1964 *Cmentarzysko z okresów późnolateńskiego i rzymskiego w miejscowości Stupsk-Kolonia, pow. Mława*, WA XXX/3–4, 269–280.

NOWAKOWSKI W.

- 2018 *Eine vergessene Fundkategorie: eiserne Hufeisenfibeln der römischen Kaiserzeit aus Masuren*, (in:) B. Niezabitowska-Wiśniewska et al. (eds.), *Studia Barbarica. Profesorowi Andrzejowi Kokowskiemu w 65. rocznicę urodzin I*, Lublin, 322–331.

OKULICZ J. (cf. OKULICZ-KOZARYN J.)

- 1970 *Studia nad przemianami kulturowymi i osadniczymi w okresie rzymskim na Pomorzu Wschodnim, Mazowszu i Podlasiu*, "Archeologia Polski" XV/2, 419–497.
- 1971 *Cmentarzysko z okresów późnolateńskiego i rzymskiego w miejscowości Dobrzankowo, pow. Przasnysz*, MSiW I, 127–170.
- 1983 *Cmentarzyska z okresu rzymskiego na „Łysej Górze” i „Zwierzyńcu” w Gródkach w województwie ciechanowskim*, "Rocznik Olsztyński" XIV/XV, 73–189.

OKULICZ-KOZARYN J. (cf. OKULICZ J.)

1965/2006 *Plemiona grupy nidzickiej kultury grobów jamowych (w okresie od końca II w. przed naszą erą do V w. n.e.)*, (CD-ROM in:) W. Nowakowski, A. Szela (eds.), *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych*, Światowit P XIV, Warszawa.

OKULICZ Ł.

1970 *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*, Wrocław – Warszawa – Kraków.

OLCZAK H., KRASNODĘBSKI D., JAREMEK A.

2018 *Osada wczesnośredniowieczna i pozostałości osadnictwa z innych okresów na stanowisku 6 w Daniłowie Małym, gm. Łapy*, (in:) A. Buko, D. Krasnodębski, W. Szymański (eds.), *Dawne osadnictwo Podlasia w świetle badań ratowniczych prowadzonych w latach 1996–2000 na trasie gazociągu jamalskiego*, Warszawa, 191–261.

OLĘDZKI M.

1986 *Chronologia, typologia i rozprzestrzenienie zapinek typu Nadkole*, FAP 35, 139–150.

1998 *Rollenkappenfibeln der östlichen Hauptserie Almgren 37–41 und die Varianten Fig. 42–43*, (in:) J. Kunow (ed.), *100 Jahre Fibelformen nach Oskar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Kleinmachnow, Land Brandenburg*, *Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg* 5, Wünsdorf (2002), 67–84.

OPORSKA B.

2005 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Dziektarzewie, gm. Baboszewo, woj. mazowieckie*, Warszawa (maszynopis pracy magisterskiej / M.A. thesis' typescript, WA UW).

ORLIŃSKI W., WOIŃSKA M.

2017 *Katalog*, (in:) W. Nowakowski, W. Orliński, M. Woińska (eds.), *Relacje kultury przeworskiej i lateńskiej na Mazowszu. Wnioski z badań cmentarzyska przeworskiego w Legionowie CSP*, Legionowo – Warszawa, 255–266.

ORZECHOWSKI S.

2007 *Zaplecze osadnicze i podstawy surowcowe starożytnego hutnictwa świętokrzyskiego*, Kielce.

OSTASZEWSKI J.

1934 *Z dziejów mławskiego Mazowsza. Szkic historyczny*, Mława.

OŚCIEŁOWSKI J.

2017 *Two Early Medieval Swords from the Masovian-Prussian Borderland*, "Fasciculi Archaeologiae Historicae" XXX, 131–141.

PAŁUCKI W.

1973 (ed.), *Atlas historyczny Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku, cz. 2: Komentarz, indeksy*, Warszawa.

PAWLAK E.

2018 *Wielokulturowe stanowisko 39 w Kraplewie gm. Stęszew*, (in:) J. Wierzbicki (ed.), *Badania archeologiczne na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej w latach 2013–2017*, Poznań, 145–157.

- PERNET L. et al. (PERNET L., CARLEVARO E., TORI L., VIETTI G., DELLA CASA PH., SCHMID-SIKIMIĆ B.)
2006 *La necropoli di Giubiasco (TI). Vol. II: Les tombes de La Tène finale et d'époque romaine*, Collectio Archæologica 4, Zürich.
- PESCHECK CH.
1939 *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Christus)*, Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte 5, Leipzig.
- PESCHEL K.
1973 *Ein Gräberfeld der jüngeren Latènezeit in Veblow, Kr. Kyritz*, "Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam" 6 (1971), 5–35.
- PETERSEN E.
1934 *Neue reiche Grabfunde der Spätlatenezeit aus Schlesien*, "Altschlesien" 4/4, 240–254.
- PFÜTZENREITER F.
1933 *Die vor- und frühgeschichtliche Besiedlung des Kreises Fraustadt*, Sonderheft der Grenzmärkischen Heimatblätter 2, Schneidemühl.
1934 *Ein neuer Grabfund auf dem Spätlatene-Friedhof von Gurschen Kr. Fraustadt*, "Altschlesien" 5, 227–231.
- PIASZYKOWA M.
1959 *Nabytki Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w latach 1938–1939*, FAP X, 229–242.
- PIASZYKÓWNA M.
1953 *Pradzieje miasta Poznania*, Biblioteka Archeologiczna – Seria B, Inwentaryzacja Zabytków Archeologicznych I, Poznań.
- PIETRZAK M.
1987 *Cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich w Rumi, woj. gdańskie*, (in:) *Rumia. Cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich*, Gdańsk, 1–210.
1997 *Pruszcz Gdański, Fundstelle 10. Ein Gräberfeld der Okywie- und Wielbark-Kultur in Ostpommern*, MAB IV, Kraków.
1999 *Narzędzia do krzesania ognia z Opalenia, pow. tczewski*, (in:) J. Andrzejowski (ed.), *COMHLAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, 299–306.
- PIETRZAK M., CYMEK L., ROŻNOWSKI F.
2015 *Pruszcz Gdański, stanowisko 5. Cmentarzysko z późnego okresu wpływów rzymskich i wędrówek ludów*, Gdańsk.
- PIRLING R., SIEPEN M. REICHMANN, CH.
2006 *Die Funde aus den römischen Gräbern von Krefeld-Gellep. Katalog der Gräber 6348–6361*, Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit B = Die fränkischen Altertümer des Rheinlandes 20, Stuttgart.
- PROCHOWICZ R.
2018 *Ostrogi z kompleksu osadniczego w Przeradowie*, (in:) B. Niezabitowska-Wisniewska et al. (eds.), *Studia Barbarica. Profesorowi Andrzejowi Kokowskiemu w 65. rocznicę urodzin II*, Lublin, 530–535.

- PYRGAŁA J.
1974 *Cmentarzysko ciałopalne z późnego okresu rzymskiego w Drozdowie, pow. Płońsk, WA XXXIX/2, 237–245.*
- RAKOWSKI T.
2006 *Materiały z cmentarzyska kultury przeworskiej w Magnuszewie Małym, stan. 4, gm. Szelków, woj. mazowieckie, Warszawa (maszynopis pracy magisterskiej / M.A. thesis' typescript, WA UW).*
2020 *Głos tradycji. Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Wyszomierzu Wielkim, pow. zambrowski, WA LXXI, 319–353.*
- RAUHUT L.
1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu, MSiW I, 435–656.*
- REINBACHER E.
1963 *Börnische. Ein ältereisenzeitlicher Urnenfriedhof im Havelland. Teil 1, Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 14, Berlin.*
1964 *Ein ostgermanischer Friedhof bei Stupsk, Kr. Mława in Polen. Nach den von A. Götze hinterlassenen Aufzeichnungen dargestellt, (in:) P. Grimm (ed.), *Varia Archaeologica. Wilhelm Unverzagt zum 70. Geburtstag dargebracht*, Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte 16, Berlin, 148–161.*
- RESZCZYŃSKA A.
1998 *Zabytki bursztynowe w kulturze wielbarskiej i w grupie masłomeckiej, (in:) A. Kokowski (ed.), *Studia Gothica II*, Lublin, 89–126.*
- RIECKHOFF S.
1995 *Süddeutschland im Spannungsfeld von Kelten, Germanen und Römern. Studien zur Chronologie der Spätlatènezeit im südlichen Mitteleuropa, "Trierer Zeitschrift für Geschichte und Kunst des Trierer Landes und seiner Nachbargebiete" Beiheft 19, Trier.*
- RODZIŃSKA-NOWAK J.
2010 *Uwagi o chronologii ceramiki wykonanej na kole garncarskim w kulturze przeworskiej w świetle wyników analizy materiałów zabytkowych z osady w Jakuszowicach, woj. świętokrzyskie i cmentarzyska w Opatowie, woj. śląskie, (in:) H. Machajewski, B. Jurkiewicz (eds.), *Ceramika rzemieślnicza jako źródło do badań nad zróżnicowaniem garncarstwa kultury przeworskiej*, Pułtusk, 71–87.*
- ROMANOWSKI A.
2008 *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Polen. Rechtsufrigen Masowien und Podlachien, Collection Moneta 84, Wetteren.*
- RÖSEL-MAUTENDÖRFER H.
2014 *Möglichkeiten der Rekonstruktion eisenzeitlicher Frauenkleidung mit zwei und drei Fibeln, "Experimentelle Archäologie in Europa" 13, 119–128.*
- RUSIN K.
1999 *Sprawozdanie z badań kurhanów 1–4 w Grochach Starych, gmina Poświętne, stan. 1, "Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego" 5, Białystok, 221–233.*
- RUTKOWSKI H.
1973a *Źródła kartograficzne, (in:) W. PAŁUCKI 1973, 23–26.*

- 1973b *Osadnictwo I. Lokalizacja miejscowości*, (in:) W. PAŁUCKI 1973, 64–76.
- 1973c *Drogi*, (in:) W. PAŁUCKI 1973, 112–120.
- RYMUT K.
1997 *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, tom II: C–D, Kraków.
- SAMSONOWICZ H.
1994 *Dzieje polityczne (połowa XIV – początek XVI w.)*, (in:) A. Gieysztor, H. Samsonowicz (eds.), *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, Warszawa, 213–248.
- SARNOWSKA W.
1967 *Odkrycia archeologiczne w Żernikach Wielkich, pow. Wrocław*, “Silesia Antiqua” IX, 37–63.
- SCHINDLER R.
1940 *Die Biesiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefässe*, Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte 6, Leipzig.
- SCHULTZE E., LYUBICHEV M.V.
2017 *A Cremation Grave of the Chernyakhov Culture with Spurs and Knop Bow Fibula (Bügelknopffibel): Regional Context and Interregional Comparison*, (in:) M. Matera, R. Karasiewicz-Szczypiorski (eds.), *The Crimea and the Northern Black Sea Coast in Archaeological Research 1956–2013*, Światowit Supplement Series C: Pontica et Caucasia I, Warsaw, 277–294.
- SCHUSTER J.
2004 *Untersuchungen zu den spätkaiserzeitlichen Fibelformen Almgren 185 und 172 und deren gegenseitigem Verhältnis*, “Veröffentlichungen zur brandenburgischen Landesarchäologie” 35 (2001), 85–102.
- 2014 *Dobór i układ darów w inhumacyjnych grobach książęcych z pierwszej połowy I tysiąclecia po Chr. w północnej i środkowej Europie*, WA LXV, 5–44.
- 2017 *Der arme Fürst. Ein bescheiden ausgestattetes Prunkgrab der älteren Kaiserzeit von Zgliczyn Pobodzy, Nordmasowien (Polen)*, “Germania” 94 (2016), 117–156.
- SEGER H.
1896 *Schlesische Funde der vorrömische Eisenzeit*, “Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Zeitschrift des Vereins für das Museum Schlesischer Altertümer” VI/4, 399–458.
- 1902 *Beiträge zur Urgeschichte Schlesiens*, “Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Zeitschrift des Vereins für das Museum Schlesischer Altertümer. Neue Folge” II, 3–44.
- [SEGER H.]
1924 *Vermehrung der vorgeschichtlichen Sammlung des Schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer*, “Altschlesien” 1/2, 105–111.
- SEYER H.
1970 *Das Brandgräberfeld der vorrömischen Eisenzeit von Geltow-Wildpark im Potsdamer Havelland*, “Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam” 5 (1969), 118–158.
- 1982 *Siedlung und archäologische Kultur der Germanen im Havel-Spree-Gebiet in den Jahrhunderten vor Beginn unserer Zeit*, Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 34, Berlin.

- SICIŃSKI W.
2019 *Kolonia Rychłocice stanowisko 1, województwo łódzkie. Cmentarzysko od epoki brązu po okres wędrówek ludów*, Wydawnictwo Fundacji Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego 27, Łódź.
- SIKORSKI D.
2000 *Kitki. Dwa wczesnożelazne cmentarzyska ciałopalne z Mazowsza Północnego*, Warszawa.
- SIMONENKO A.V. (СИМОНЕНКО А.В.)
2011 *Римский импорт у Сарматов северного Причерноморья*, Санкт-Петербург.
- SKORUPKA T.
2001 *Kowalewko 12. Cmentarzysko ludności kultury wielbarskiej (od połowy I w. n.e. do początku III w. n.e.)*, Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż gazociągu tranzytowego II: Wielkopolska 3, Poznań.
- SKOWRON J.
2012 *Z badań nad specyfiką kulturową strefy zasiedlenia dorzecza Bzury w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim*, PMMAE 45 (2010–2012), 93–135.
- SKÓRA K.
2008 *Z czym wędrowano w zaświaty? O niemilitarnym wyposażeniu grobowym wojowników „wielbarskich”*, (in:) W. Świętosławski (ed.), *Nie tylko broń. Niemilitarne wyposażenie wojowników w starożytności i średniowieczu*, „Acta Archaeologica Lodziensia” 54, Łódź, 7–26.
2015 *Struktura społeczna ludności kultury wielbarskiej*, Łódź.
2020 *Omnia mors aequat? Soziale Stratigraphien in der Römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit im Gebiet der Wielbark-Kultur*, Łódź.
- SKURCZYŃSKI S.
1947 *Archeolog na probostwie*, (in:) J. Nowak-Dłużewski (ed.), *Pamiętnik kielecki. Przeszłość kulturalna regionu*, Kielce, 9–40.
- SŁOWNIK...
1880 *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich I*, F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski (eds.), Warszawa.
- SMÓŁKA E.
2014 *The presence of spurs in the south-eastern Baltic area in the Roman Iron Age and Migration Period – some remarks*, „Archaeologia Lituana” 15, 47–64.
- SOŁTYSIAK M.
1972 *Sto pięćdziesiąt lat Muzeum w Płocku*, „Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku” 1, 3–88.
1982 *Muzeum Mazowieckie w Płocku*, „Muzealnictwo” 25, 54–65.
- SPEHR R.
2013 *Die Latènegräber von Göhlis und Pausnitz bei Riesa*, „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege” 53/54 (2011/2012), 315–358.

STASIAK-CYRAN M.

- 2016 (ed.), *Nieszawa Kolonia, stanowisko 5, powiat Opole Lubelskie. Interdyscyplinarna monografia osady z okresu rzymskiego*, Lublin.

STROBIN A.

- 2011 *Ceramika naczyniowa kultury oksywskiej*, Gdańskie Studia Archeologiczne. Seria Monografie 2, Gdańsk.
- 2016 *Ciekawy zespół grobowy kultury oksywskiej z nekropolii w Brzynie, pow. pucki*, (in:) L. Domańska et al. (eds.), *Archaeologia et Pomerania. Studia ofiarowane prof. Tadeuszowi Grabarczykowi w 70. rocznicę urodzin i w 45-lecie pracy naukowo-dydaktycznej*, Łódź, 147–163.
- 2019 *Bronze Tripartite Belt Hooks from Pomerania as Proof of Cultural Connections in the Late Pre-Roman and Roman Period*, WA LXX, 3–42.

SUCHODOLSKA E.

- 1994 *Dzieje polityczne (połowa XIII – połowa XIV w.)*, (in:) A. Gieysztor, H. Samsonowicz (eds.), *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, Warszawa, 177–212.

SZCZUREK G., PUDEŁKO E.

- 2015 *Szadek. Cmentarzysko z przełomu epoki brązu i epoki żelaza w południowo-wschodniej Wielkopolsce / Szadek. The Late Bronze Age and Early Iron Age Cemetery in South-East Wielkopolska*, Hyperborea 2, Poznań.

SZELA A.

- 2006 *Dzierzgowo, pow. mławski. Cmentarzysko z pogranicza światów*, (in:) W. Nowakowski, A. Szela (eds.), *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych*, Światowit P XIV, Warszawa, 225–238.
- 2011 *Brudnice, woj. mazowieckie. Badania w latach 2009–2010*, „Światowit” VIII (XLIX)/B, 169–173.
- 2013 *Okres wpływów rzymskich w dorzeczu środkowej Wkry, część I*, Warszawa (maszynopis dysertacji doktorskiej / Ph.D. thesis' typescript, WA UW).
- 2016 *Stratygrafia horyzontalna zarejestrowana na przeworskiej części nekropolii w Brudnicach st. V z I i II wieku naszej ery*, (in:) A. Jarzec, W. Nowakowski, A. Szela (eds.), *Pogranicze trzech światów – Mazowsze u schyłku starożytności*, Światowit P XVII, Warszawa, 165–188.
- 2017 *Gródek nad Nurcem. Zapomniane stanowisko na wschodnich rubieżach kultury przeworskiej*, (in:) W. Nowakowski, W. Orliński, M. Woińska (eds.), *Relacje kultury przeworskiej i lateńskiej na Mazowszu. Wnioski z badań cmentarzyska przeworskiego w Legionowie CSP*, Legionowo – Warszawa, 207–216.
- 2018a *Kuczbork-Osada. Nekropola z pogranicza starożytnych światów*, Światowit P XXI, Warszawa.
- 2018b *Brudnice, st. V, pow. żuromiński. Badania wykopaliskowe w sezonie 2015*, „Światowit” XIII–XIV (LIV–LV)/A,B (2015–2016), 289–293.

SZMIT Z.

- 1923 *Cmentarz lateńsko-rzymski „Kozarówka” w Drohiczyźnie nad Bugiem*, WA VIII/2–4, 152–175.

SZTER I., WIŚNIEWSKA A., WOŹNIAK M.

- 2018 *Zapinka Almgren 172 z Wąsosz, w powiecie grajewskim, na tle innych fibul tego typu z obszaru kultury wielbarskiej i zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego*, (in:) S. Wadył, M. Karczewski, M.J. Hoffmann (eds.), *Materiały do Archeologii Warmii i Mazur 2*, Warszawa – Białystok – Olsztyn, 153–192.

TACKENBERG K.

- 1925 *Die Wandalen in Niederschlesien*, Vorgeschichtliche Forschungen 1/2, Berlin.
 1929 *Urnengräber der Spätlatènezeit aus Niederschlesien*, "Altschlesien" 2/3, 241–250.

TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA M.

- 1985a *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mittel-europäischen Barbaricum*, Römisch-Germanische Forschungen 43, Mainz am Rhein.
 1985b *Części stroju kobiecego w okresie rzymskim na obszarze środkowo- i wschodnioeuropejskiego Barbaricum*, Rozprawy Habilitacyjne 98, Kraków.

THOMAS S.

- 1960 *Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit*, "Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege" 8, 54–215.

TOKARCZYK T.

- 2011 *Die Belegungszeit der Przeworsk-Kultur-Nekropolen*, "Analecta Archaeologica Ressoviensia" 5 (2010), 403–437.

TOMASZEWSKA I.

- 1988 *Groby kultury wielbarskiej na cmentarzysku w Kotozębii, gm. Suchocin, woj. ciechanowskie*, (in:) J. Gurba, A. Kokowski (eds.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim (materiały z konferencji)* I, Lublin, 105–116.

TRUFANOV A.A. (ТРУФАНОВ А.А.)

- 2004 *Пряжки ранних провинциально-римских форм в северном Причерноморье*, "Российская Археология" 3/2004, 160–170.

TUSZYŃSKA M.

- 1995 *Cmentarzysko płaskie kultury oksywiekiej i kultury wielbarskiej z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich w Pruszczu Gdańskim, woj. gdańskie, stanowisko 7*, (in:) W. Filipowiak (ed.), *Najnowsze kierunki badań najdawniejszych dziejów Pomorza. X Pomorska Sesja Archeologów z okazji 40-lecia powrotu Pomorza do Polski, Szczecin 1985 – Marzec 28–30*, Szczecin, 211–219.

VASILEVA M.

- 2013 *The distribution of Tremolo decoration in Thrace during the Late Iron Age*, "Instrumentum. Bulletin du Groupe de travail européen sur l'artisanat et les productions manufacturées dans l'Antiquité à l'époque moderne" 37, 15–19.

VENCLOVÁ N.

- 1973 *Otázky etnické příslušnosti podmokelské a kobylské skupiny*, "Archeologické rozhledy" XXV, 41–71.

VOSS H.-U., ERDRICH M.

- 1998 *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Deutschland 3: Bundesland Mecklenburg-Vorpommern*, Bonn.

VÖLLING TH.

- 1995 *Studien zu Fibelformen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit*, "Bericht der Römisch-Germanischen Kommission" 75 (1994), 147–282.

- WALENTA K.
2009 *Leśno i mikroregion w okresie rzymskim*, Chojnice.
- WALUŚ A.
2014 *Zabytki metalowe kultury kurhanów zachodniobałtyjskich wczesnej epoki żelaza*, *Barbaricum* 10, Warszawa, 9–197.
- WAMERS E.
2003 *Pyxis*, (in:) *Reallexikon für Germanische Altertumskunde* 23, Berlin – New York, 620–624.
- WĘGRZYNOWICZ T.
1982 *Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasach ciałopalenia zwłok*, Warszawa.
- WIELOWIEJSKI J.
1986 *Die spätkeltischen und römischen Bronzegefäße in Polen*, “Bericht der Römisch-Germanischen Kommission” 66 (1985), 123–320.
- WIŁOCH R.
1995 *Klamry do pasa kultury oksywskiej*, “Pomorania Antiqua” XVI, 9–60.
- WIŚLAŃSKI T.
1959 *Wyniki prac wykopaliskowych w Strzelcach w pow. mogileńskim w latach 1952 i 1954*, FAP X, 1–95.
- WOIŃSKA M.
2017 *Nietypowe formy naczyń odkryte na cmentarzysku kultury przeworskiej w Legionowie CSP, województwo mazowieckie*, (in:) W. Nowakowski, W. Orliński, M. Woińska (eds.), *Relacje kultury przeworskiej i lateńskiej na Mazowszu. Wnioski z badań cmentarzyska przeworskiego w Legionowie CSP*, Legionowo – Warszawa, 225–238.
- WOŁĄGIEWICZ R.
1963 *Oblicze kulturowe osadnictwa Pomorza Zachodniego u progu naszej ery*, (in:) K. Jażdżewski, W. Hensel, W. Kočka (eds.), *Munera Archaeologica Iosepho Kostrzewski quinquagesimum annum optimarum artium studiis deditum peragenti ab amicis collegis discipulis oblata*, Poznań, 291–314.
1981a *Kultury oksywska i wielbarska*, (in:) J. Wielowiejski (ed.), *Prahistoria Ziemi Polskich* V, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 135–178.
1981b *Kultura wielbarska – problemy interpretacji etnicznej*, (in:) T. Malinowski (ed.), *Problemy kultury wielbarskiej*, Słupsk, 79–106.
1993 *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*, Szczecin.
1997 *Lubieszewo. Materiały do studiów nad kulturą społeczności Pomorza Zachodniego w okresie od IV w. p.n.e. do I w. n.e.*, Szczecin.
- WOŹNIAK M.
2011 *Cmentarzysko kultury wielbarskiej w KozłóWKu, pow. nidzicki (d. Klein Koslau, Kreis Neidenburg) w świetle publikacji i materiałów archiwalnych*, *WA LXII*, 169–208.
2015 *Uwagi o chronologii późnej fazy kultury wielbarskiej w świetle materiałów z północnego Mazowsza*, (in:) M. Fudziński, H. Paner (eds.), *Kontakty ponadregionalne kultury wielbarskiej. Przemiany kulturowe w okresie wpływów rzymskich na Pomorzu*, Gdańsk, 311–330.

- 2016a *Grób 884 z cmentarzyska kultur przeworskiej i wielbarskiej w Kleszewie, pow. pultuski*, (in:) A. Jarzec, W. Nowakowski, A. Szela (eds.), *Pogranicze trzech światów – Mazowsze u schyłku starożytności*, Światowit P XVII, Warszawa, 189–209.
- 2016b *Cmentarzysko kultury wielbarskiej w Litwinkach, pow. nidzicki*, WA LXVII, 195–226.
- 2021a *Kleszewo. Cmentarzysko kultur przeworskiej i wielbarskiej na północnym Mazowszu. Część 1: Katalog*, MAB. Series Gemina X/1, Pruszków – Warszawa.
- 2021b *Kleszewo. A cemetery of the Przeworsk and Wielbark Cultures in northern Masovia. Part 1: Catalogue*, MAB XXII/1, Pruszków – Warszawa.
- WOŹNIAK Z.
- 1994 *Wczesna faza kultury przeworskiej na Wyżynie Sandomierskiej*, (in:) J. Gurba, A. Kokowski (eds.), *Kultura przeworska. Materiały z konferencji*, Kultura Przeworska I, Lublin, 127–145.
- WOŹNY J.
- 2011 *Garncarki i kowale, czyli eschatologiczna symbolika wybranych narzędzi kamiennych w pradziejowych obrzędach pogrzebowych*, (in:) W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (eds.), *Kim jesteś człowieku*, Funeralia Lednickie 13, Poznań, 43–50.
- WYDRA F.
- 1939 [W Dziale Przedhistorycznym Muzeum Wielkopolskiego]. *Nowe wykopaliska*, “Z Otchłani Wieków” XIV/7–8, 100–101.
- ZIEMIŃSKA-ODOJOWA W.
- 1999a *Niedanowo. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Nordmasowien*, MAB VII, Kraków.
- 1999 *Materiały kultury przeworskiej z cmentarzyska w Dłutowie, stan. 3, pow. Działdowo*, (in:) J. Andrzejowski (ed.), *COMHLAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, 401–422.
- 2002 *Materiały ze schyłku epoki brązu i wczesnej epoki żelaza ze stanowiska 2 w Niedanowie, woj. warmińsko-mazurskie*, (in:) J. Andrzejowski, R. Prochowicz, A. Żórawska (eds.), *Varia Barbarica Zenoni Woźniak ab amicis dicata*, MAB. Series Gemina I, Warszawa – Lublin, 395–432.
- ZOTZ L.F.
- 1932 *Wandalische Körperbestattungen der Spätlatènezeit*, “Altschlesien” 4/1–3, 127–138.
- [ŻÓŁKOWSKI S., SMOLIŃSKI A.]
- 1998 *Gródek, st. 1, gm. Klukowo, woj. łomżyńskie*, *AZP* 46–81/–, “Informator Archeologiczny. Badania 1995”, Warszawa, 66.
- ŻÓRAWSKA A.
- 2006 *Cmentarzysko z przelomu er w Kołozębii, na Mazowszu Płockim*, (in:) W. Nowakowski, A. Szela (eds.), *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych*, Światowit P XIV, Warszawa, 277–285.
- ŻUREK J.
- 1937 *Późnolateńskie groby jamowe w Roszkowie, pow. kościański*, (in:) W. Hensel, J. Żurek (eds.), *Przyczynki do pradziejów Polski Zachodniej. Pamiętnik 10-lecia Koła Prehistoryków studentów Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań, 39–53.

10. Wykaz nazw miejscowych polskich | List of place names in Poland

W nawiasie podano kursywą dawne nazwy.
Former names are given in brackets and italics.

Arbasy, pow. siemiatycki

Babi Dół-Borcz, pow. kartuski

Bartodzieje (*Zeippern*), pow. górowski

Barlinek (*Berlinchen*), pow. myśliborski

Błonie, pow. sandomierski

Bonikowo, pow. kościański

Bońkowo Kościelne, pow. mławski

Bornice, pow. iławski

Brachlewo-Biały Dwór (*Weißhof, Bystrzec*), pow. kwidzyński

Brodno, pow. średzki

Brudnice, pow. żuromiński

Brulino-Piwki (*Brulino-Koski*), pow. wysokomazowiecki

Bytom Odrzański (*Beuthen a.O.*), pow. nowosolski

Cecele, pow. siemiatycki

Chełmno (*Kulm-Fribbethal*), pow. chełmiński

Chełmno-Kępa Panieńska (*Kulm-Nonnenkämpe*), pow. chełmiński

Ciecierzyn, pow. kluczborski

Daniłowo, pow. białostocki

Dąbek, pow. mławski

Dmochy-Rodzonki, pow. wysokomazowiecki

Dobrzankowo, pow. przasnyski

Domaradzice, pow. rawicki

Drohiczyn, pow. siemiatycki

Drozdowo, pow. płoński

Dziektarzewo (*Polesie*), pow. płoński

Dzierzgowo, pow. mławski

Garwolin, pow. garwoliński

Gledzianówek, pow. łączycki

Głogów-Nosocice (*Noswitz*), pow. głogowski

Gniewowo, pow. kościański

Gola, pow. jarociński

Gołębiewo (*Taubendorf*), pow. nidzicki

Goździk, pow. garwoliński

Grabów nad Prosną, pow. ostrzeszowski

Grochy Stare, pow. białostocki

Gródek, pow. wysokomazowiecki

Gródki, pow. działdowski

Grudziądz-Rządź (*Rondsen*), pow. Grudziądz

Gubin (*Guben*), pow. krośnieński

Gulinec, pow. radomski

Inowrocław, pow. inowrocławski

Jartypory, pow. węgrowski

Jasionowa Dolina, pow. sokólski

Jazów, pow. krośnieński

Kamieńczyk, pow. wyszkowski

Karczewiec, pow. węgrowski

Karczyn/Witowy, pow. inowrocławski

Kitki, pow. mławski

Kleszewo, pow. pułtuski

Kluczewo, pow. płoński

Kolonia Rychłocice, pow. wieluński

Kołożąb, pow. płoński

Konopki, pow. mławski

Kotowice (*Kottwitz*), pow. trzebnicki

Kowalewko, pow. obornicki

Kozłówek (*Klein Koslau*), pow. nidzicki

Kraszewo, pow. ciechanowski	Poznań-Główna, pow. Poznań
Kraplewo, pow. poznański	Pruszcz Gdański (<i>Praust</i>), pow. gdański
Krosno, pow. elbląski	Przeradowo, pow. makowski
Krupice, pow. siemiatycki	
Krusza Zamkowa, pow. inowrocławski	Rąpice (<i>Rampitz</i>), pow. słubicki
Kuczbork-Osada, pow. żuromiński	Rostki, pow. ostrołęcki
	Roszkowo, pow. kościański
Legionowo, pow. legionowski	Ruszków Pierwszy, pow. kolski
Leśno, pow. chojnicki	
Linowo, pow. grudziądzki	Sadzarzewice (<i>Sadersdorf</i>), pow. krośnieński
Lipianki, pow. kwidzyński	Setropie, pow. płocki
Litwinki (<i>Litfinken</i>), pow. nidzicki	Siechnice, pow. wrocławski
Liw, pow. węgrowski	Siemiątkowo, pow. żuromiński
Luboszyce (<i>Liebesitz</i>), pow. krośnieński	Skowarcz (<i>Schönwarling</i>), pow. gdański
Luszyn, pow. gostyński	Spiczyn, pow. łączyński
	Stara Krobica (<i>Altkroben</i>), pow. gostyński
Łęgonice Małe, pow. przysuski	Stare Łączyno (<i>Łączyno Stare</i>), pow. mławski
	Strzelce, pow. mogileński
Magnuszew Mały, pow. makowski	Stupsk, pow. mławski
Malbork-Wielbark (<i>Willenberg</i>), pow. malborski	Suchodół, pow. sochaczewski
Marki, pow. wołomiński	Szlichtyngowa/Górczyna (<i>Schlichtingsheim/Gurschen</i>), pow. wschowski
Milewo/Minczewo, pow. siemiatycki	
Mława, pow. mławski	Świerkówiec, pow. mogileński
Modła, pow. mławski	
	Tańsk-Kęsocha (<i>Kęsocha</i>), pow. mławski
Nadkole, pow. węgrowski	Twardów, pow. jarociński
Niedanowo, pow. nidzicki	
Niestronno, pow. mogileński	Warszawa-Wilanów, pow. Warszawa
Nowa Dzierżąznia (<i>Dzierżąznia Nowa</i>), pow. płoński	Weklice, pow. elbląski
Nowa Wieś (<i>Königlich Neudorf</i>), pow. sztumski	Wesółki, pow. kaliski
Nowe Dłutowo (<i>Dłutowo</i>), pow. działdowski	Węgrowo, pow. grudziądzki
Nowe Miasteczko (<i>Neustädtel</i>), pow. nowosolski	Węgry (<i>Wängern</i>), pow. wrocławski
Nowe Miasto nad Pilicą, pow. grójecki	Wierzchno (<i>Wirchenblatt</i>), pow. żarski
Nowy Młyn, pow. włocławski	Wola Załęzna, pow. opoczyński
Nowy Targ, pow. sztumski	Wróblewo, pow. mławski
	Wymysłowo, pow. gostyński
Oblin, pow. garwoliński	Wyszomierz Wielki, pow. zambrowski
Oborniki, pow. obornicki	
Odry, pow. chojnicki	Zadowice, pow. kaliski
Okołowice, pow. pabianicki	Zagorzyn, pow. kaliski
	Załużbice Stare, pow. wołomiński
Pajewo-Szwelice, pow. ciechanowski	Zarębowo, pow. aleksandrowski
Patoki, pow. łowicki	Zdroje, pow. mławski
Petrykozy, pow. sierpecki	
Piotrków Kujawski, pow. radziejowski	Żerniki Wielkie (<i>Groß Sürding</i>), pow. wrocławski
Płonno (<i>Klausdorf</i>), pow. myśliborski	Żmijewo Gaje, pow. mławski
Podwiesk, pow. chełmiński	
Poświętne, pow. płoński	

11. Wykaz skrótów | Abbreviations

IA UJ	– Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego (Kraków)
MAE	– Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi
MAG	– Muzeum Archeologiczne w Gdańsku
MAH	– Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Głogowie
MAK	– Muzeum Archeologiczne w Krakowie
MAP	– Muzeum Archeologiczne w Poznaniu
MD	– Muzeum Diecezjalne w Płocku
MfV	– dawne / former Museum für Völkerkunde (Berlin)
MJD	– Muzeum Jana Dzierżona w Kluczborku
MŁ	– Muzeum w Łowiczu
MA-MMW	– Muzeum Archeologiczne, Oddział Muzeum Miasta Wrocławia
MMP	– Muzeum Mazowieckie w Płocku
MOT	– Muzeum Okręgowe w Toruniu
MPB	– Muzeum Podlaskie w Białymstoku
MSHM	– Muzeum Starożytnego Hutnictwa Mazowieckiego im. Stefana Woydy w Pruszkowie
MVF	– Museum für Vor- und Frühgeschichte (Berlin)
MWiM	– Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie
MZZ	– Muzeum Ziemi Zawkrzeńskiej (Mława)
NID	– Narodowy Instytut Dziedzictwa (Warszawa)
PMA	– Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
SAuG	– Staatliche Antikensammlungen und Glyptothek (München)
WA UW	– Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

12. Listy zabytków

Lista 1. Zapinki typu Gebhard 19d

Kultura jastorfska

1. Bytom Odrzański (d. *Beuthen a.O.*), pow. nowosolski

1a. Grób 1: długość 12,7 cm; główka zgrubiała, w przekroju daszkowata; obejma pierścieniowata; na nóżce, bezpośrednio za obejmą, profilowanie; przy przejściu kabłąka w pochewkę niewielki plastyczny występ; pochewka od spodu zdobiona poprzecznymi nacięciami. Źródła: zbiory MA-MMW, nr inw. MAW/III/253, Archiwum Fotograficzne MA-MMW, fot. nr kat. 103; E. PETERSEN 1934, 241, ryc. 1:3; M. GRYGIEL 2018, ryc. 24:1.

1b. Grób 2: długość zach. ok. 7 cm; główka w przekroju daszkowata; obejma pierścieniowata. Źródła: Archiwum Fotograficzne MA-MMW, fot. nr kat. 103; E. PETERSEN 1934, 242, ryc. 1:1.

2. Coschen (d. *Koschen*), cmentarzysko 1 („wschodnie”), Lkr. Oder-Spree, Niemcy

2a. Znal. luźne z cmentarzyska: długość 9,4 cm; główka zgrubiała, w przekroju daszkowata; obejma profilowana; na nóżce, bezpośrednio za obejmą, poprzeczne żłobki. Źródła: J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 89, karta b.n.; J. KOSTRZEWSKI 1919, 257, dodatek 2 – tu zapinka określona jako typ B.

3. Luboszyce (d. *Liebesitz*), stan. 1, pow. krośnieński

3a. Znal. luźne z cmentarzyska, z lat 20. XX w.: długość 11,5 cm; główka zgrubiała, w przekroju daszkowata; obejma pierścieniowata; na nóżce, bezpośrednio za obejmą, poprzeczne profilowanie. Źródła: uprzejma informacja dr. Michała Kasińskiego na podstawie archiwum Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege und Archäologisches Landesmuseum w Zossen; M. GRYGIEL 2018, 425, zestawienie 6, nr 44.

12. Lists of finds

List 1. Brooches of Gebhard type 19d

Jastorf Culture

1. Bytom Odrzański (former *Beuthen a.O.*), Nowa Sól County

1a. Grave 1: length 12.7 cm; thickened head, triangular in cross-section; ring-shaped collar; the foot is profiled directly behind the collar; small moulded protrusion on the transition between the bow and catch-plate; catch-plate decorated with horizontal incisions on the underside. Sources: MA-MMW collection, inv. no. MAW/III/253, MA-MMW Photographic Archive, photo cat. no. 103; E. PETERSEN 1934, 241, fig. 1:3; M. GRYGIEL 2018, fig. 24:1.

1b. Grave 2: pres. length approx. 7 cm; head triangular in cross-section; ring-shaped collar. Sources: MA-MMW Photographic Archive, photo cat. no. 103; E. PETERSEN 1934, 242, fig. 1:1.

2. Coschen (former *Koschen*), cemetery 1 (“eastern one”), Lkr. Oder-Spree, Germany

2a. Stray find from the cemetery: length 9.4 cm; thickened head, triangular in cross-section; profiled collar; horizontal grooves on the foot, directly behind the collar. Sources: J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 89, unnumbered card; J. KOSTRZEWSKI 1919, 257, appendix 2 — there, the brooch was identified as type B.

3. Luboszyce (former *Liebesitz*), site 1, Krosno Odrzańskie County

3a. Stray find from the cemetery, from the 1920s: length 11.5 cm; thickened head, triangular in cross-section; ring-shaped collar; the foot is horizontally profiled directly behind the collar. Sources: information kindly provided by dr. Michał Kasiński based on Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege und Archäologisches Landesmuseum archive in Zossen; cf. M. GRYGIEL 2018, 425, compilation 6, no. 44.

Uwagi: Z grobów 45 i 106 w Luboszycach mają wg M. Grygiela (2018, 425, zestawienie 6, nr. 45, 46) pochodzić także dwie kolejne zapinki typu Gebhard 19d, mimo iż rysunki w publikacji źródłowej nie potwierdzają takiej ich identyfikacji; por. G. DOMAŃSKI 1975, tabl. VII:c, XI:c.

4. Nowe Miasteczko (d. *Neustädte*), pow. nowosolski

4a. Grób 1 (identyfikacja typologiczna niepewna): długość 12 cm; obejma pierścieniowata. Źródła: K. TACKENBERG 1929, 243, 244, ryc. 5:1.

4b. Grób 2: długość zach. 3,3 cm; główka w przekroju daszkowata. Źródła: zbiory MA-MMW, nr inw. MAW/III/2220; K. TACKENBERG 1929, 244, ryc. 5:7 – tu zabytek źle zrekonstruowany rysunkowo.

Kultura przeworska

5. Bartodzieje (d. *Zeipern*), pow. górowski

5a. Grób 7: długość zach. 8,5 cm (wg H. Seger), obecnie 5,9 cm; główka w przekroju kolistą; obejma pierścieniowata. Źródła: zbiory MA-MMW, nr inw. MAW/III/26; J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 46, karta b.n.; H. SEGER 1902, 37, ryc. 41; J. KOSTRZEWSKI 1919, 258, dodatek 3 – tu zapinka określona jako typ C.

6. Ciecierzyn, stan. C, pow. kluczborski

6a. Grób 51: długość zach. 4,7 cm; obejma pierścieniowata. Źródła: zbiory i archiwum MJD, nr inw. MK-A-19/47, nr kat. 601, rtg. nr R 4/68 lub R 5/68; G. MARTYNYIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, 19, tabl. LVIII:8 – tu zapinka określona jako typ B; faktyczny kształt zapinki widoczny jest na niepublikowanym zdjęciu rtg.

6b. Grób 51 (identyfikacja typologiczna niepewna): długość co najmniej 5,3 cm (na podstawie obecnie zachowanych fragmentów); obejma profilowana (?). Źródła: zbiory MJD, nr inw. MK-A-19/47, nr kat. 602; G. MARTYNYIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, 19, tabl. LVIII:7 – tu zapinka określona jako typ B.

6c. Grób 191: długość 11 cm; główka w przekroju kolistą; obejma pierścieniowata; na nóżce, bezpośrednio za obejmą, poprzeczne żłobki. Źródła: zbiory MJD, nr inw. MK-A-19/179, nr kat. 2109; G. MARTYNYIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, 40, 41, tabl. CLXXXI:6 – tu zapinka określona jako zbliżona do typu B.

7. Dąbek, stan. 9, pow. mławski

7a. Grób 29: długość 10,9 cm; główka w przekroju kolistą (zagięcie główki niewłaściwie zrekonstruowane

Remarks: According to M. Grygiel (2018, 425, compilation 6, nos. 45, 46), two other brooches of type Gebhard 19d were to come from graves 45 and 106 at Luboszyce, however, such an identification is not confirmed by the drawings in the source publication; cf. G. DOMAŃSKI 1975, pls. VII:c, XI:c.

4. Nowe Miasteczko (former *Neustädte*), Nowa Sól County

4a. Grave 1 (uncertain typological identification): length 12 cm; ring-shaped collar. Sources: K. TACKENBERG 1929, 243, 244, fig. 5:1.

4b. Grave 2: pres. length 3.3 cm; head triangular in cross-section. Sources: MA-MMW collection, inv. no. MAW/III/2220; K. TACKENBERG 1929, 244, fig. 5:7 — with an incorrectly drawn reconstruction of the artefact.

Przeworsk culture

5. Bartodzieje (former *Zeipern*), Góra County

5a. Grave 7: pres. length 8.5 cm (acc. to H. Seger), presently 5.9 cm; head round in cross-section; ring-shaped collar. Sources: MA-MMW collection, inv. no. MAW/III/26; J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 46, unnumbered card; H. SEGER 1902, 37, fig. 41; J. KOSTRZEWSKI 1919, 258, appendix 3 — there, the brooch was identified as type C.

6. Ciecierzyn, site C, Kluczbork County

6a. Grave 51: pres. length 4.7 cm; ring-shaped collar. Sources: MJD collection and archive, inv. no. MK-A-19/47, cat. no. 601, X-ray image no. R 4/68 or R 5/68; G. MARTYNYIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, 19, pl. LVIII:8 — there, the brooch was identified as type B; the actual shape of the brooch is visible in the unpublished X-ray image.

6b. Grave 51 (uncertain typological identification): length at least 5.3 cm (based on the presently preserved fragments); profiled collar (?). Sources: MJD collection, inv. no. MK-A-19/47, cat. no. 602; G. MARTYNYIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, 19, pl. LVIII:7 — there, the brooch was identified as type B.

6c. Grave 191: length 11 cm; head round in cross-section; ring-shaped collar; horizontal grooves on the foot, directly behind the collar. Sources: MJD collection, inv. no. MK-A-19/179, cat. no. 2109; G. MARTYNYIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, 40, 41, pl. CLXXXI:6 — there, the brooch was identified as resembling type B.

7. Dąbek, site 9, Mława County

7a. Grave 29: length 10.9 cm; head round in cross-section (head bend incorrectly reconstructed during artefact

podczas konserwacji zabytku); obejmą profilowana; na nóżce, bezpośrednio za obejmą, poprzeczne żłobki (Tabl. XVIII/29:1).

7b. Grób 53: długość 9,1 cm; główka zgrubiała, w przekroju daszkowata; obejmą pierścieniowata; na nóżce, bezpośrednio za obejmą, poprzeczne żłobki (Tabl. XXVII/53:1).

8. Gołębiewo, stan. 14, pow. niedzicki

8a. Znal. luźne z cmentarzyska: długość zach. 5 cm, główka zgrubiała, w przekroju daszkowata; obejmą pierścieniowata; na nóżce, bezpośrednio za obejmą, poprzeczne żłobki tworzące pseudogrzebyk. Źródła: zabytek z badań A. Maciałowicza, depozyt w PMA.

9. Kraszewo, pow. ciechanowski

9a. Grób 4: długość ok. 10–11 cm, główka w przekroju pierwotnie daszkowata (?). Źródła: zbiory PMA, nr inw. IV/3173, nr kat. 16; A. MACIAŁOWICZ 2009, 409, tabl. LXXII:4.

10. Kutno, stan. 6, pow. kutnowski

10a. Grób 79. Źródła: M. GRYGIEL 2018, 425, zestawienie 6, nr 41.

11. Lipsko, pow. zamojski

11a. Grób jamowy przy kurhanie 46: długość zach. 7,5 cm. Źródła: uprzejma informacja mgr Katarzyny Watemborskiej-Rakowskiej nt. zbiorów PMA, nr inw. IV/1490, nr kat. 2; T. DĄBROWSKA 1988, zestawienie 13 – tu zapinka określona jako typ C (z grobu 5); P. ŁUCZKIEWICZ 2006, 309 – tu zapinka określona jako typ C (z grobu 5); M. GRYGIEL 2018, 425, zestawienie 6, nr 43.

12. Luszyn, pow. gostyniński

12a. Znal. luźne: długość zach. 9,5 cm (wg J. Kostrzewskiego) / 9,3 cm (wg A. Kośmider); główka w przekroju daszkowata; obejmą profilowana; w tylnej części nóżki niewielki pierścień; przy przejściu kabłąka w pochewkę niewielki plastyczny występ. Źródła: uprzejma informacja mgr Anny Kośmider nt. zbiorów MŁ, nr inw. A-257-MŁ; J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 69, karta 54f; J. KOSTRZEWSKI 1921, 117, 120; W. ANTONIEWICZ 1922, 131.

13. Piotrków Kujawski, stan. 1, pow. radziejowski

13a. Grób 2: długość 10,5 cm; główka zgrubiała; obejmą profilowana. Źródła: zbiory MOT, nr inw. PLR/3, nr kat. 92/71; E. KASZEWSKA 1962, 6, tabl. III:4 –

conservation); profiled collar; horizontal grooves on the foot, directly behind the collar (Pl. XVIII/29:1).

7b. Grave 53: length 9.1 cm; thickened head, triangular in cross-section; ring-shaped collar; horizontal grooves on the foot, directly behind the collar (Pl. XXVII/53:1).

8. Gołębiewo, site 14, Nidzica County

8a. Stray find from the cemetery: pres. length 5 cm; thickened head, triangular in cross-section; ring-shaped collar; horizontal grooves on the foot, directly behind the collar, forming a pseudo crest. Sources: artefact from the excavations of A. Maciałowicz, PMA deposit.

9. Kraszewo, Ciechanów County

9a. Grave 4: length approx. 10–11 cm; head originally triangular in cross-section (?). Sources: PMA collection, inv. no. IV/3173, cat. no. 16; A. MACIAŁOWICZ 2009, 409, pl. LXXII:4.

10. Kutno, site 6, Kutno County

10a. Grave 79. Sources: M. GRYGIEL 2018, 425, compilation 6, no. 41.

11. Lipsko, Zamość County

11a. Pit grave near the barrow no. 46: pres. length 7.5 cm. Sources: information on the PMA collection kindly provided by mgr Katarzyna Watemborska-Rakowska, inv. no. IV/1490, cat. no. 2; cf. T. DĄBROWSKA 1988, compilation 13 – there, the brooch was identified as type C (from grave no. 5); P. ŁUCZKIEWICZ 2006, 309 – there, the brooch was identified as type C (from grave no. 5); M. GRYGIEL 2018, 425, compilation 6, no. 43.

12. Luszyn, Gostynin County

12a. Stray find: pres. length 9.5 cm (acc. to J. Kostrzewski) / 9.3 cm (acc. to A. Kośmider); head triangular in cross-section; profiled collar; small ring in the rear part of the foot; small moulded protrusion on the transition between the bow and catch-plate. Sources: information on the MŁ collection kindly provided by mgr Anna Kośmider, inv. no. A-257-MŁ; cf. J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 69, card 54f; J. KOSTRZEWSKI 1921, 117, 120; W. ANTONIEWICZ 1922, 131.

13. Piotrków Kujawski, site 1, Radziejów County

13a. Grave 2: length 10.5 cm; thickened head; profiled collar. Sources: MOT collection, inv. no. PLR/3, cat. no. 92/71; E. KASZEWSKA 1962, 6, pl. III:4 — published drawing

opublikowany rysunek nie oddaje kształtu główki kabłąka; w rzeczywistości jest ona silniej zagięta nad sprężyną.

13b. Grób 32: długość zach. 6,5 cm; główka w przekroju kolista; obejmą profilowana. Źródła: zbiory MOT, nr inw. PLR/3, nr kat. 273/71; E. KASZEWSKA 1962, 19, tabl. XXXII:2.

14. Sokolniki, pow. wrzesiński

14a. Grób b.n.: długość 10,9 cm; główka w przekroju kolista; obejmą profilowana; na nóżce, bezpośrednio za obejmą, zdobiona poprzecznymi żłobkami; przy przejściu kabłąka w pochewkę niewielki plastyczny wypstę. Źródła: zbiory MAP, nr inw. 1901:491; J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 33, karta b.n.; J. KOSTRZEWSKI 1919, 257, dodatek 2 – tu zapinka określona jako typ B; 1939–1948, tabl. 81:11; A. MACIAŁOWICZ 2015a, ryc. 7:1.

15. Stupsk, pow. mławski

15a. Grób 11/88: długość 9,5 cm; kabłąk lekko łukowaty; główka w przekroju kolista; obejmą pierścieniowata, maszynowa; na nóżce, bezpośrednio za obejmą, dwa poprzeczne żłobki tworzące pseudogrzybek. Źródła: zbiory MZZ, nr inw. MZZ/A/1200; A. MACIAŁOWICZ 2009, 452, tabl. XCVLII:3; A. GRZYMKOWSKI 2015, 24, ryc. na s. 25.

16. Szlichtyngowa/Górczyna (d. *Schlichtingsheim/Gurschen*), pow. wschowski

16a. Grób 7: długość zach. 9,5 cm (wg J. Kostrzewskiego) lub 9,2 cm (wg F. Pfützenreitera); główka w przekroju kolista; obejmą pierścieniowata. Źródła: Archiwum Fotograficzne MA-MMW, fot. nr kat. 10835; J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 33, karta b.n.; J. KOSTRZEWSKI 1919, 258, dodatek 3; F. PFÜTZENREITER 1933, 20, 111, tabl. 17:9 – tu zapinka określona jako typ C.

16b. Grób 8 (identyfikacja typologiczna niepewna): długość zach. 7 cm, pierwotnie ok. 10,5 cm; główka w przekroju daszkowata; sprężyna 6-zwojowa. Źródła: Archiwum Fotograficzne MA-MMW, fot. nr kat. 10835; J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 33, karta b.n. – tu szkic rekonstrukcyjny zapinki o kształcie odpowiadającym typowi Gebhard 19d, ale też przypuszczenie o późnolateńskiej konstrukcji nóżki; F. PFÜTZENREITER 1933, 20, 111, tabl. 17:14 – tu zapinka określona jako typ B.

17. Świerkówiec, stan. 1, 2, pow. mogileński

17a. Grób 5: długość 10 cm; główka w przekroju kolista; obejmą profilowana; na nóżce, bezpośrednio za obejmą, poprzeczne żłobki; przy przejściu kabłąka w pochewkę

is not a faithful representation of the shape of the head; it is actually more strongly bent over the spring.

13b. Grave 32: pres. length 6.5 cm; head round in cross-section; profiled collar. Sources: MOT collection, inv. no. PLR/3, cat. no. 273/71; E. KASZEWSKA 1962, 19, pl. XXXII:2.

14. Sokolniki, Września County

14a. Unnumbered grave: length 10.9 cm; head round in cross-section; profiled collar; foot decorated with horizontal grooves directly behind the collar; small moulded protrusion the transition between the bow and catchplate. Sources: MAP collection, inv. no. 1901:491; J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 33, unnumbered card; J. KOSTRZEWSKI 1919, 257, appendix 2 — there, the brooch was identified as type B; 1939–1948, pl. 81:11; A. MACIAŁOWICZ 2015a, fig. 7:1.

15. Stupsk, Mława County

15a. Grave 11/88: length 9.5 cm; low-arched bow; head round in cross-section; ring-shaped, massive collar; two horizontal grooves on the foot directly behind the collar, forming a pseudo crest. Sources: MZZ collection, inv. no. MZZ/A/1200; A. MACIAŁOWICZ 2009, 452, pl. XCVLII:3; A. GRZYMKOWSKI 2015, 24, fig. on p. 25.

16. Szlichtyngowa/Górczyna (former *Schlichtingsheim/Gurschen*), Wschowa County

16a. Grave 7: pres. length 9.5 cm (acc. to J. Kostrzewski) or 9.2 cm (acc. to F. Pfützenreiter); head round in cross-section; ring-shaped collar. Sources: MA-MMW Photographic Archive, photo cat. no. 10835; J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 33, unnumbered card; J. KOSTRZEWSKI 1919, 258, appendix 3; F. PFÜTZENREITER 1933, 20, 111, pl. 17:9 — there, the brooch was identified as type C.

16b. Grave 8 (uncertain typological identification): pres. length 7 cm, originally approx. 10.5 cm; head triangular in cross-section; 6-coil spring. Sources: MA-MMW Photographic Archive, photo cat. no. 10835; J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 33, unnumbered card — with a drawn reconstruction of the brooch shape corresponding to type Gebhard 19d, but also with a suspicion of the Late La Tène construction of the foot; F. PFÜTZENREITER 1933, 20, 111, pl. 17:14 — there, the brooch was identified as type B.

17. Świerkówiec, sites 1, 2, Mogilno County

17a. Grave 5: length 10 cm; head round in cross-section; profiled collar; foot decorated with horizontal grooves directly behind the collar; small moulded protrusion on

niewielki plastyczny występ. Źródła: zbiory MOT, nr inw. PLR/7, nr kat. 20/75; E. BOKINIEC 1999, 117, ryc. 5:1 – tu zapinka określona jako typ B.

18. Warszawa-Wilanów, stan. 15 (wcześniej 1), pow. Warszawa

18a. Grób 53a: długość 9,3 cm; obejmą profilowana. Źródła: O. KLINDT-JENSEN 1949, 49, ryc. 44:e – tu zapinka określona jako typ C; J. MARCINIAK 1957, 58, 140, tabl. XLVI:8 – tu zapinka określona jako typ B.

19. Wszedzień (d. *Wszedzin*), stan. I, pow. mogileński

19a. Znal. luźne z cmentarzyska: długość 8,8 cm; główka w przekroju kolistą; obejmą pierścieniową. Źródła: J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 33, karta b.n.; A. MICHAŁOWSKI 2005, ryc. 6:1 – tu zapinka określona jako typ C; P. GUŻYŃSKI 2019, 385 z ryc. – tu zapinka określona jako typ B-Ic.

20. Zadowice, stan. 1, pow. kaliski

20a. Grób I/1952: główka w przekroju kolistą (?). Źródła: uprzejma informacja dr. Wojciecha Sicińskiego i dr. Michała Grygiela nt. zbiorów MAE; M. GRYGIEL 2018, 427, zestawienie 6, nr 120.

20b. Grób 44: długość zach. 9,3 cm; główka w przekroju kolistą; obejmą profilowana. Źródła: A. ABRAMOWICZ 1956, 74, tabl. XXXIII:1; E. KASZEWSKA 1967, 19, tabl. XXXII:2.

20c. Grób 45. Źródła: uprzejma informacja dr. Wojciecha Sicińskiego nt. zbiorów MAE; M. GRYGIEL 2018, 427, zestawienie 6, nr 121.

20d. Grób 564 (identyfikacja typologiczna niepewna): obejmą profilowana. Źródła: zbiory MAE, nr inw. III-1972/201, nr kat. III-1972/749; M. GRYGIEL 2018, 427, zestawienie 6, nr 123.

20e. Grób 573: długość 9,7 cm; główka w przekroju kolistą; obejmą profilowana; na nóżce, bezpośrednio za obejmą, poprzeczne żłobki, a przy styku z tylną częścią kabłąka – niewielki dookolny pierścień. Źródła: zbiory MAE, nr inw. III-1972/210, nr kat. III-1972/799; M. GRYGIEL 2018, 427, zestawienie 6, nr 124, ryc. 23:6.

20f. Grób 585: długość zach. 8,7 cm; główka w przekroju kolistą; obejmą pierścieniową. Źródła: zbiory MAE, nr inw. III-1972/221, nr kat. III-1972/829; M. GRYGIEL 2018, 427, zestawienie 6, nr 125.

20g. Grób 586: długość zach. 7,4 cm; główka zgrubiała. Źródła: zbiory MAE, nr inw. III-1972/222, nr kat. III-1972/850; M. GRYGIEL 2018, 427, zestawienie 6, nr 126.

the transition between the bow and catch-plate. Sources: MOT collection, inv. no. PLR/7, cat. no. 20/75; E. BOKINIEC 1999, 117, fig. 5:1 — there, the brooch was identified as type B.

18. Warszawa-Wilanów, site 15 (former 1), Warsaw County

18a. Grave 53a: length 9.3 cm; profiled collar. Sources: O. KLINDT-JENSEN 1949, 49, fig. 44:e — there, the brooch was identified as type C; J. MARCINIAK 1957, 58, 140, pl. XLVI:8 — there, the brooch was identified as type B.

19. Wszedzień (former *Wszedzin*), site I, Mogilno County

19a. Stray find from the cemetery: length 8.8 cm; head round in cross-section; ring-shaped collar. Sources: J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 33, unnumbered card; A. MICHAŁOWSKI 2005, fig. 6:1 — there, the brooch was identified as type C; P. GUŻYŃSKI 2019, 385 with fig. — there, the brooch was identified as type B-Ic.

20. Zadowice, site 1, Kalisz County

20a. Grave I/1952: head round in cross-section (?). Sources: information on the MAE collection kindly provided by dr Wojciech Siciński and dr Michał Grygiel; cf. M. GRYGIEL 2018, 427, compilation 6, no. 120.

20b. Grave 44: pres. length 9.3 cm; head round in cross-section; profiled collar. Sources: A. ABRAMOWICZ 1956, 74, pl. XXXIII:1; E. KASZEWSKA 1967, 19, pl. XXXII:2.

20c. Grave 45. Sources: information on the MAE collection kindly provided by dr Wojciech Siciński; cf. M. GRYGIEL 2018, 427, compilation 6, no. 121.

20d. Grave 564 (uncertain typological identification): profiled collar. Sources: MAE collection, inv. no. III-1972/201, cat. no. III-1972/749; M. GRYGIEL 2018, 427, compilation 6, no. 123.

20e. Grave 573: length 9.7 cm; head round in cross-section; profiled collar; horizontal grooves on the foot, directly behind the collar, and a small circumferential ring where the foot touches the bow. Sources: MAE collection, inv. no. III-1972/210, cat. no. III-1972/799; M. GRYGIEL 2018, 427, compilation 6, no. 124, fig. 23:6.

20f. Grave 585: pres. length 8.7 cm; head round in cross-section; ring-shaped collar. Sources: MAE collection, inv. no. III-1972/221, cat. no. III-1972/829; M. GRYGIEL 2018, 427, compilation 6, no. 125.

20g. Grave 586: pres. length 7.4 cm; thickened head. Sources: MAE collection, inv. no. III-1972/222, cat. no. III-1972/850; M. GRYGIEL 2018, 427, compilation 6, no. 126.

20h. Grób 587: długość 7,2 cm; główka w przekroju kołista; obejmą pierścieniowata; na nóżce, bezpośrednio za obejmą i na wysokości pochewki, poprzeczne żłobki; pochewka zdobiona rytą linią zygzakowatą. Źródła: zbiory MAE, nr inw. III-1972/223, nr kat. III-1972/854; M. GRYGIEL 2018, 427, zestawienie 6, nr 127, ryc. 24:2.

21. Żerniki Wielkie (d. *Groß Sürding*), stan. 1, pow. wrocławski

21a. Grób 2: długość zach. 5,8 cm; główka zgrubiała; sprężyna 6-zwojowa. Źródła: zbiory Działu Dokumentacji Naukowej – Archiwum Naukowego MA-MMW, sygn. MA/A.298, nr inw. 367; CH. PESCHECK 1939, 171, ryc. 47:2; W. SARNOWSKA 1967, 57, ryc. 16:a – rys. oparty na archiwalnym szkicu w zbiorach MA-MMW.

22. Żukowice, stan. 14, pow. głogowski

22a. Grób 43: długość ok. 9 cm; główka zgrubiała, w przekroju daszkowata; obejmą pierścieniowata. Źródła: uprzejma informacja mgr Magdaleny Świdorskiej nt. zbiorów MAH, nr inw. MH/A/2295.

22b. Grób 53 lub 55 (?): długość ok. 10 cm; główka zgrubiała, w przekroju daszkowata; obejmą pierścieniowata; na nóżce, bezpośrednio za obejmą, poprzeczne żłobki. Źródła: uprzejma informacja mgr Magdaleny Świdorskiej nt. zbiorów MAH, nr inw. MH/A/3583; M. GRYGIEL 2018, 427, zestawienie 6, nr 130, ryc. 23:2 – tu jako znalezisko luźne z cmentarzyska.

22c. Grób 72. Źródła: M. GRYGIEL 2018, 427, zestawienie 6, nr 129.

Kultura oksywska

23. Chełmno, stan. 1 (d. *Kulm-Fribbethal*), pow. chełmiński

23a. Grób 20 (wg numeracji MfV w Berlinie grób 6): długość zach. 9,5 cm (wg J. Kostrzewskiego), obecnie 8 cm. Źródła: zbiory MfV, nr inw. MfV Ib 370b; J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 13, karta nr 62; J. KOSTRZEWSKI 1919, 256, dodatek 2 – tu zapinka określona jako typ B; W. ŁĘGA 1938, 14, E. BOKINIEC 2008, 282.

23b. Grób 124 (wg numeracji MfV w Berlinie grób 24): długość zach. 3,6 cm; główka zgrubiała, w przekroju płaska (?); obejmą zdobioną poprzecznym żłobkiem; sprężyna 6(?)-zwojowa. Źródła: zbiory MfV, nr inw. MfV Ib 410b – zabytek całkowicie skorodowany;

20h. Grave 587: length 7.2 cm; head round in cross-section; ring-shaped collar; horizontal grooves on the foot, directly behind the collar and at the level of the catch-plate; catch-plate decorated with a grooved zigzag. Sources: MAE collection, inv. no. III-1972/223, cat. no. III-1972/854; M. GRYGIEL 2018, 427, compilation 6, no. 127, fig. 24:2.

21. Żerniki Wielkie (former *Groß Sürding*), site 1, Wrocław County

21a. Grave 2: pres. length 5.8 cm; thickened head; 6-coil spring. Sources: collection of the Department of Scientific Documentation – Scientific Archive of the MA-MMW, ref. no. MA/A.298, inv. no. 367; CH. PESCHECK 1939, 171, fig. 47:2; W. SARNOWSKA 1967, 57, fig. 16:a – drawing based on the archival sketch in the collection of MA-MMW.

22. Żukowice, site 14, Głogów County

22a. Grave 43: length approx. 9 cm; thickened head, triangular in cross-section; ring-shaped collar. Sources: information on the MAH collection kindly provided by mgr Magdalena Świdorska, inv. no. MH/A/2295.

22b. Grave 53 or 55 (?): length approx. 10 cm; thickened head, triangular in cross-section; ring-shaped collar; horizontal grooves on the foot, directly behind the collar. Sources: information on the MAH collection kindly provided by mgr Magdalena Świdorska, inv. no. MH/A/3583; cf. M. GRYGIEL 2018, 427, compilation 6, no. 130, fig. 23:2 – there, as a stray find from the cemetery.

22c. Grave 72. Sources: M. GRYGIEL 2018, 427, compilation 6, no. 129.

Oksywie culture

23. Chełmno, site 1 (former *Kulm-Fribbethal*), Chełmno County

23a. Grave 20 (grave 6 acc. to MfV numbering in Berlin): pres. length 9.5 cm (acc. to J. Kostrzewski), presently 8 cm. Sources: MfV collection, inv. no. MfV Ib 370b; J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 13, card no. 62; J. KOSTRZEWSKI 1919, 256, appendix 2 – there, the brooch was identified as type B; W. ŁĘGA 1938, 14; E. BOKINIEC 2008, 282.

23b. Grave 124 (grave 24 acc. to MfV numbering in Berlin): pres. length 3.6 cm; thickened head, flat (?) in cross-section; collar decorated with a horizontal groove; 6(?)-coil spring. Sources: MfV collection, inv. no. MfV Ib 410b – artefact completely corroded;

J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 13, karta nr 80; W. ŁĘGA 1938, 32, 63 – tu zapinka określona jako typ B; E. BOKINIEC 2008, 285. Zarówno J. Kostrzewski, jak i W. Łęga podają nr inw. zapinki jako MfV Ib 410a, natomiast obecnie w zbiorach MVF jest ona przechowywana pod numerem Ib 410b.

23c. Grób 184: długość 9 cm; główka zgrubiała (wg W. Łęgi); obejma pierścieniowata (?). Źródła: M. JAHN, *Archiwum*, karta „Kulm I 7”; J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 13, karta nr 52 – przerys z kartoteki M. Jahn; J. KOSTRZEWSKI 1919, 256, dodatek 2 – tu zapinka określona jako typ B; W. ŁĘGA 1938, 50; E. BOKINIEC 2008, 287.

24. Chełmno-Kępa Panińska (d. *Kulm-Nonnenkämpe*), pow. chełmiński

24a. Grób (identyfikacja typologiczna niepewna): długość zach. 10,2 cm; obejma (?) profilowana; sprężyna 6-zwojowa. Źródła: J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 13, karta nr 332.

25. Gdańsk-Wrzeszcz (d. *Langfuhr*), pow. Gdańsk

25a. Grób 15: długość 10,8 cm. Źródła: D. BOHNSACK 1938, 11, tabl. 2:1.

26. Krusze-Osiek (d. *Osiek*), stan. 1, pow. świecki

26a. Grób 2 (identyfikacja typologiczna niepewna): długość 12 cm; główka w przekroju kolistą. Źródła: M. GRZEŃDA, K. PRZEWOŻNA 1968, 9–11, tabl. I:5.

27. Malbork-Wielbark (d. *Willenberg*), stan. 1, pow. malborski

27a. Grób 2019/71: długość zach. ok. 5,9 cm; główka zgrubiała; obejma profilowana, masywna; na nóżce, za obejmą, dwa plastyczne występy (mocowanie dla niezachowanej aplikacji?). Źródła: uprzejma informacja dr. hab. Piotra Łuczkiwicza, prof. UMCS.

28. Nowa Wieś (d. *Kgl. Neudorf*), pow. sztumski

28a. Grób 18: długość ok. 12 cm; obejma pierścieniowata. Źródła: C. ENGEL 1935, tabl. 134:g; W. HEYM 1961, 147, ryc. 3:9.

29. Podwiesiek, stan. 2, pow. chełmiński

29a. Grób 119: długość zach. 8,8 cm; kabłąk lekko łukowaty; główka zgrubiała; obejma pierścieniowata (?). Źródła: zbiory MOT, nr inw. PLR/4, nr kat. 473/72; E. BOKINIEC 2005, 119, tabl. L/119:6 – tu zapinka

J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 13, card no. 80; W. ŁĘGA 1938, 32, 63 – there, the brooch was identified as type B; E. BOKINIEC 2008, 285. Both J. Kostrzewski and W. Łęga give the brooch inv. no. as MfV Ib 410a, however, it is currently stored in the MVF collection under no. Ib 410b.

23c. Grave 184: length 9 cm; thickened head (acc. to W. Łęga); ring-shaped collar (?). Sources: M. JAHN, *Archive*, card „Kulm I 7”; J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 13, card no. 52 – redrawn from M. Jahn’s record; J. KOSTRZEWSKI 1919, 256, appendix 2 – there, the brooch was identified as type B; W. ŁĘGA 1938, 50; E. BOKINIEC 2008, 287.

24. Chełmno-Kępa Panińska (former *Kulm-Nonnenkämpe*), Chełmno County

24a. Grave (uncertain typological identification): pres. length 10.2 cm; profiled collar (?); 6-coil spring. Sources: J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 13, card no. 332.

25. Gdańsk-Wrzeszcz (former *Langfuhr*), Gdańsk County

25a. Grave 15: length 10.8 cm. Sources: D. BOHNSACK 1938, 11, pl. 2:1.

26. Krusze-Osiek (former *Osiek*), site 1, Świecie County

26a. Grave 2 (uncertain typological identification): length 12 cm; head round in cross-section. Sources: M. GRZEŃDA, K. PRZEWOŻNA 1968, 9–11, pl. I:5.

27. Malbork-Wielbark (former *Willenberg*), site 1, Malbork County

27a. Grave 2019/71: pres. length approx. 5.9 cm; thickened head; profiled, massive collar; two moulded protrusions on the foot, directly behind the collar (mount for an unpreserved applique?). Sources: information kindly provided by dr. hab. Piotr Łuczkiwicz, prof. UMCS.

28. Nowa Wieś (former *Kgl. Neudorf*), Sztum County

28a. Grave 18: length approx. 12 cm; ring-shaped collar. Sources: C. ENGEL 1935, pl. 134:g; W. HEYM 1961, 147, fig. 3:9.

29. Podwiesiek, site 2, Chełmno County

29a. Grave 119: pres. length 8.8 cm; slightly arched bow; thickened head; ring-shaped collar (?). Sources: MOT collection, inv. no. PLR/4, cat. no. 473/72; E. BOKINIEC 2005, 119, pl. L/119:6 – there, the brooch was

określona jako typ A-Ie; na opublikowanym rysunku kabląk zapinki jest zbyt silnie wygięty; okaz analogiczny do zapinki ze Stupska, gr. 11/88; por. Lista 1: nr 15a.

29b. Grób 136: długość 11,9 cm (wg E. Bokiniec), obecnie długość zach. 11 cm (brak główki). Źródła: zbiory MOT, nr inw. PLR/4, nr kat. 534/72; E. BOKINIEC 2005, 35, tabl. LIV/136:3 – tu zapinka określona jako typ B-Ib.

29c. Grób 146: długość zach. 11,4 cm; obejma pierścieniowata. Źródła: zbiory i archiwum MOT, nr inw. PLR/4, nr kat. 557/72, rtg. nr Z 1317/1; E. BOKINIEC 2005, 36, tabl. LIX/146:3 – tu zapinka określona jako typ B-Id.

29d. Grób 152: długość dwóch zach. fragmentów główki i pochewki: ok. 1,5 i 3,6 cm. Źródła: zbiory i archiwum MOT, nr inw. PLR/4, nr kat. 574/72, rtg. nr Z 1319/1–2; E. BOKINIEC 2005, 37, tabl. LXII/152:2 – tu zapinka określona jako typ C-II; opublikowany rysunek nie oddaje wiernie kształtu główki kabląka; w rzeczywistości jest ona zagięta wyżej ponad sprężyną.

29e. Grób 167N: długość 9 cm; główka w przekroju kolista; obejma pierścieniowata. Źródła: zbiory MOT, nr inw. PLR/4, nr kat. 621/72; E. BOKINIEC 2005, 39, 40, tabl. LXVIII/167:3 – tu zapinka określona jako typ „B-Id?”.

29f. Grób 197N: długość 10,5 cm (wg E. Bokiniec), obecnie długość zach. 7,2 cm; główka w przekroju kolista; obejma pierścieniowata. Źródła: zbiory MOT, nr inw. PLR/4, nr kat. 674/72; E. BOKINIEC 2005, 44, tabl. LXXIII/197N:4 – tu zapinka określona jako typ B-Ib; opublikowany rysunek nie oddaje wiernie kształtu główki kabląka; w rzeczywistości jest ona silniej zagięta nad sprężyną.

29g. Grób 209: długość 8,3 cm (wg E. Bokiniec), obecnie zabytek w skorodowanych fragmentach. Źródła: zbiory i archiwum MOT, nr inw. PLR/4, nr kat. 706/72, rtg. nr Z 1329/1–3; E. BOKINIEC 2005, 45, tabl. LXXV/209:5 – tu zapinka określona jako typ B-Ic; opublikowany rysunek nie oddaje wiernie kształtu główki kabląka; w rzeczywistości jest ona silniej zagięta nad sprężyną.

29h. Grób 294 (identyfikacja typologiczna niepewna): długość ok. 7,4 cm (na podstawie opublikowanego rysunku), długość zach. 5,5 cm (wg E. Bokiniec); obejma profilowana (?). Źródła: E. BOKINIEC 2005, 58, tabl. XCVIII/294:3 – tu zapinka określona jako typ B-Id.

29i. Grób 383: długość 11,3 cm; główka zgrubiała (?); obejma profilowana. Źródła: zbiory MOT,

identified as type A-Ie; the bow is too strongly arched in the published drawing; analogous to the find from Stupsk, grave 11/88; cf. List 1: no. 15a.

29b. Grave 136: length 11.9 cm (acc. to E. Bokiniec), presently pres. length 11 cm (head missing). Sources: MOT collection, inv. no. PLR/4, cat. no. 534/72; E. BOKINIEC 2005, 35, pl. LIV/136:3 — there, the brooch was identified as type B-Ib.

29c. Grave 146: pres. length 11.4 cm; ring-shaped collar. Sources: MOT collection and archive, inv. no. PLR/4, cat. no. 557/72, X-ray image no. Z 1317/1; E. BOKINIEC 2005, 36, pl. LIX/146:3 — there, the brooch was identified as type B-Id.

29d. Grave 152: length of two pres. head and catch-plate fragments: approx. 1.5 and 3.6 cm. Sources: MOT collection and archive, inv. no. PLR/4, cat. no. 574/72, X-ray image no. Z 1319/1–2; E. BOKINIEC 2005, 37, pl. LXII/152:2 — there, the brooch was identified as type C-II; published drawing does not reflect the shape of the head; it is actually bent higher over the spring.

29e. Grave 167N: length 9 cm; head round in cross-section; ring-shaped collar. Sources: MOT collection, inv. no. PLR/4, cat. no. 621/72; E. BOKINIEC 2005, 39, 40, pl. LXVIII/167:3 — there, the brooch was identified as type “B-Id?”.

29f. Grave 197N: length 10.5 cm (acc. to E. Bokiniec); presently pres. length 7.2 cm; head round in cross-section; ring-shaped collar. Sources: MOT collection, inv. no. PLR/4, cat. no. 674/72; E. BOKINIEC 2005, 44, pl. LXXIII/197N:4 — there, the brooch was identified as type B-Ib; published drawing is not a faithful representation of the shape of the head; it is actually more strongly bent over the spring.

29g. Grave 209: length 8.3 cm (acc. to E. Bokiniec), presently the artefact is preserved in corroded fragments. Sources: MOT collection and archive, inv. no. PLR/4, cat. no. 706/72, X-ray image no. Z 1329/1–3; E. BOKINIEC 2005, 45, pl. LXXV/209:5 — there, the brooch was identified as type B-Ic; published drawing does not faithfully reflect the shape of the head; it is actually more strongly bent over the spring.

29h. Grave 294 (uncertain typological identification): length approx. 7.4 cm (based on the drawing published), pres. length 5.5 cm (acc. to E. Bokiniec); profiled collar (?). Sources: E. BOKINIEC 2005, 58, pl. XCVIII/294:3 — there, the brooch was identified as type B-Id.

29i. Grave 383: length 11.3 cm; thickened head (?); profiled collar. Sources: MOT collection, inv. no. PLR/4,

nr inw. PLR/4, nr kat. 1176/72; E. BOKINIEC 2005, 72, tabl. CXXXII/383:3 – tu zapinka określona jako typ B-Ic.

30. Rumia, stan. „przy ul. Starowiejskiej”, pow. wejherowski
30a. Grób 50 (identyfikacja typologiczna niepewna): długość ok. 9 cm. Źródła: uprzejmie informacje mgr Małgorzaty Tuszyńskiej i mgr Ewy Adamskiej-Grzymały nt. zbiorów MAG, nr kat. 1957:360; M. PIETRZAK 1987, 21, tabl. LX/50:a.

Lista 2. Zapinki typu F i formy zbliżone

Kultura jastorfska

1. Lubieszewo, stan. 1, pow. gryficki

1a. Grób 37: długość zach. 10,2 cm; wysokość 3,2 cm; kabłąk wyraźnie asymetryczny; główka rozszerzona? Źródła: R. WOŁĄGIEWICZ 1997, 17, tabl. V/37:b.

1b. Grób 75: długość 8,5 cm; wysokość 2,5 cm; kabłąk symetryczny; główka rozszerzona. Źródła: R. WOŁĄGIEWICZ 1997, 21, tabl. IX/75:b.

2. Luboszyce, stan. 1, pow. krośnieński

2a. Grób 191 (identyfikacja typologiczna niepewna): długość zach. ok. 4 cm; wysokość zach. ok. 2 cm; brak główki. Źródła: G. DOMAŃSKI 1975, 117, tabl. XX:d.

3. Nowe Miasteczko (d. *Neustädte*), stan. 1, pow. nowosolski

3a. Znal. luźne z cmentarzyska: długość 5 cm; wysokość co najmniej ok. 1,6 cm (wg rysunku K. Tackenberg); kabłąk nieznacznie asymetryczny; główka nieznacznie rozszerzona. Źródła: K. TACKENBERG 1929, 243, ryc. 5:5.

4. Sadzarzewice? (d. *Sadersdorf*), pow. krośnieński

4a. Znal. luźne: długość ok. 5,8 cm; wysokość ok. 2 cm (oba wymiary wg szkicu J. Kostrzewskiego); kabłąk symetryczny. Źródła: J. KOSTRZEWSKI *Archiwum*, teka 75, karta b.n. – tu jako „Sadersdorf?”; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, dodatek 6 – tu jako „Niederlausitz”.

Kultura przeworska

5. Ciecierzyn, stan. C, pow. kluczborski

5a. Grób 103 (identyfikacja typologiczna niepewna): długość zach. 4,6 cm (nóżka); wysokość zach. 2,3 cm; brak główki. Źródła: zbiory i archiwum MJD,

cat. no. 1176/72; E. BOKINIEC 2005, 72, pl. CXXXII/383:3 — there, the brooch was identified as type B-Ic.

30. Rumia, site “at Starowiejska Street”, Wejherowo County
30a. Grave 50 (uncertain typological identification): length approx. 9 cm. Sources: information on the MAG collection kindly provided by mgr Małgorzata Tuszyńska and mgr Ewa Adamska-Grzymała, cat. no. 1957:360; cf. M. PIETRZAK 1987, 21, pl. LX/50:a.

List 2. Brooches of type F and similar forms

Jastorf culture

1. Lubieszewo, site 1, Gryfice County

1a. Grave 37: pres. length 10.2 cm; height 3.2 cm; clearly asymmetrical bow; expanded head? Sources: R. WOŁĄGIEWICZ 1997, 17, pl. V/37:b.

1b. Grave 75: length 8.5 cm; height 2.5 cm; symmetrical bow; expanded head. Sources: R. WOŁĄGIEWICZ 1997, 21, pl. IX/75:b.

2. Luboszyce, site 1, Krosno Odrzańskie County

2a. Grave 191 (uncertain typological identification): pres. length approx. 4 cm; pres. height approx. 2 cm; head missing. Sources: G. DOMAŃSKI 1975, 117, pl. XX:d.

3. Nowe Miasteczko (former *Neustädte*), site 1, Nowa Sól County

3a. Stray find from the cemetery: length 5 cm; height at least approx. 1.6 cm (acc. to K. Tackenberg’s drawing); slightly asymmetrical bow; slightly expanded head. Sources: K. TACKENBERG 1929, 243, fig. 5:5.

4. Sadzarzewice? (former *Sadersdorf*), Krosno Odrzańskie County

4a. Stray find: length approx. 5.8 cm; height approx. 2 cm (both dimensions acc. to a sketch by J. Kostrzewski); symmetrical bow. Sources: J. KOSTRZEWSKI *Archive*, folder 75, unnumbered card—there as “Sadersdorf?”; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, appendix 6—there as “Niederlausitz”.

Przeworsk culture

5. Ciecierzyn, site C, Kluczbork County

5a. Grave 103 (uncertain typological identification): pres. length 4.6 cm (foot); pres. height approx. 2.3 cm; head missing. Sources: MJD collection and archive,

nr inw. MK-A-19/92, nr kat. 1073; G. MARTYNIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, 26, tabl. CIII:12.

6. Dąbek, stan. 9, pow. mławski

6a. Grób 20: długość 7,9 cm; wysokość 2,4 cm; kabłąk wyraźnie asymetryczny; główka smukła?; brak widocznej fałdy oporowej (Tabl. XI/20:1).

7. Gola, stan. 2, pow. jarociński

7a. Grób 2 (identyfikacja typologiczna niepewna): długość zach. ok. 3,5 cm (nóżka); wysokość zach. ok. 2 cm; brak główki. Źródła: M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, 148, ryc. 105:5,6.

8. Kotowice (d. *Kottwitz*), stan. 2, pow. trzebnicki,

8a. Grób 1: długość 5,6 cm; wysokość ok. 1,6 cm; kabłąk symetryczny; główka nieznacznie rozszerzona? Źródła: CH. PESCHECK 1939, 185, ryc. 56:6.

9. Patoki, stan. 1, pow. łowicki

9a. Bruk kamienny na cmentarzysku: długość zach. ok. 6 cm; wysokość ok. 3 cm; kabłąk symetryczny lub nieznacznie asymetryczny; główka rozszerzona. Źródła: J. SKOWRON 2012, 99, tabl. I:2.

10. Poznań-Sołacz (d. *Solacz, Solatsch*), pow. Poznań

10a. Znal. luźne z cmentarzyska: długość ok. 9 cm; kabłąk symetryczny (wg M. Jahna i M. Piaszykówny) lub nieznacznie asymetryczny (wg A. Gałęzowskiej); główka rozszerzona. Źródła: M. JAHN, *Archiwum*, karta „Solacz”; M. PIASZYKÓWNA 1953, 225, ryc. 63:1; A. GAŁĘZOWSKA 2013, 104, ryc. 2:8.

11. Sława (d. *Schlawa*), pow. wschowski

11a. Znal. luźne z cmentarzyska: długość 6,1 cm; wysokość ok. 2 cm; kabłąk nieznacznie asymetryczny; główka nieznacznie rozszerzona. Źródła: zbiory MA-MMW, d. nr inw. 202:14; J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 46, karta b.n.; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, dodatek 6; K. TACKENBERG 1925, 4, tabl. 2:e3.

12. Suchodół, stan. 1, pow. sochaczewski

12a. Grób 37 (egz. zbliżony do typu F): długość 7,7 cm; wysokość 2,6 cm; kabłąk symetryczny; główka smukła? (okaz naprawiany – sprężyna z dolną cięciwą wtórnie zamocowana do zakończenia główki). Źródła: zbiory PMA, nr inw. IV/6322; A. MACIAŁOWICZ 2006, 291, tabl. XIII/37:1a,1b.

inv. no. MK-A-19/92, cat. no. 1073; G. MARTYNIAK, R. PASTWIŃSKI, S. PAZDA 1997, 26, pl. CIII:12.

6. Dąbek, site 9, Mława County

6a. Grave 20: length 7.9 cm; height 2.4 cm; clearly asymmetrical bow; slender head?; lacking a visible “support fold” (Pl. XI/20:1).

7. Gola, site 2, Jarocin County

7a. Grave 2 (uncertain typological identification): pres. length approx. 3.5 cm (foot); pres. height approx. 2 cm; head missing. Sources: M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, 148, fig. 105:5,6.

8. Kotowice (former *Kottwitz*), site 2, Trzebnica County

8a. Grave 1: length 5.6 cm; height approx. 1.6 cm; symmetrical bow; slightly expanded head? Sources: CH. PESCHECK 1939, 185, fig. 56:6.

9. Patoki, site 1, Łowicz County

9a. Stone paving at the cemetery: pres. length approx. 6 cm; height approx. 3 cm; symmetrical or slightly asymmetrical bow; expanded head. Sources: J. SKOWRON 2012, 99, pl. I:2.

10. Poznań-Sołacz (former *Solacz, Solatsch*), Poznań County

10a. Stray find from the cemetery: length approx. 9 cm; symmetrical (acc. to M. Jahn and M. Piaszykówna) or slightly asymmetrical (acc. to A. Gałęzowska) bow; expanded head. Sources: M. JAHN, *Archive*, card “Solacz”; M. PIASZYKÓWNA 1953, 225, fig. 63:1; A. GAŁĘZOWSKA 2013, 104, fig. 2:8.

11. Sława (former *Schlawa*), Wschowa County

11a. Stray find from the cemetery: length 6.1 cm; height approx. 2 cm; slightly asymmetrical bow; slightly expanded head. Sources: MA-MMW collection, old inv. no. 202:14; J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 46, unnumbered card; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, appendix 6; K. TACKENBERG 1925, 4, pl. 2:e3.

12. Suchodół, site 1, Sochaczew County

12a. Grave 37 (spec. resembling type F): length 7.7 cm; height 2.6 cm; symmetrical bow; slender head? (repaired — spring with an internal chord was reattached to the head terminal). Sources: PMA collection, inv. no. IV/6322; A. MACIAŁOWICZ 2006, 291, pl. XIII/37:1a,1b.

13. Wymysłowo, stan. I, pow. gostyński

13a. Grób 131: długość 5,2 cm; wysokość 2 cm; kabłąk wyraźnie asymetryczny; główka rozszerzona? Źródła: S. JASNOSZ 1952, 77, ryc. 99:2.

14. Zdziechów Stary, stan. 9, pow. pabianicki

14a. Znal. z cmentarzyska: długość ok. 4,7 cm; wysokość ok. 1,8 cm; kabłąk wyraźnie asymetryczny; główka rozszerzona. Źródła: uprzejma informacja dr. Błażeja Muzolfa nt. zbiorów MAE.

*Kultura oksywska***15. Buczek** (d. *Butzke*), stan. II, pow. białogardzki

15a. Znal. luźne z cmentarzyska: długość 10,2 cm; wys. 3 cm; kabłąk wyraźnie (wg J. Kostrzewskiego) lub nieznacznie (wg H. J. Eggersa, P. F. Starego) asymetryczny; główka rozszerzona. Źródła: J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 6, karta 51; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, dodatek 6; H. J. EGGERS, P. F. STARY 2001, tabl. 181:3.

16. Gniew (d. *Mewe*), pow. tczewski

16a. Znal. luźne: długość 8,5 cm; wysokość 2,1 cm; kabłąk symetryczny; główka rozszerzona. Źródła: J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 13, karta nr 169; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, dodatek 6.

17. Grudziądz-Rządź (d. *Rondsen*), pow. Grudziądz

17a. Znal. luźne sprzed dn. 22.11.1883 (identyfikacja typologiczna niepewna): długość 8 cm; kabłąk słabo wysklepiony i łagodnie załamany, wyraźnie asymetryczny; główka nieznacznie rozszerzona. Źródła: J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 14, karta b.n.; S. ANGER 1890, 10, nr kat. 359; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, dodatek 6; M. KURZYŃSKA 2020, 50–51, tabl. 108/I:4 – tu jako grób I.

17b. Grób 432 z dn. 15.05.1888: długość 8,5 cm; kabłąk wyraźnie asymetryczny. Źródła: J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 14, karta b.n.; S. ANGER 1890, 37, nr kat. 1958; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, dodatek 6; M. KURZYŃSKA 2020, 156, tabl. 157/598:2 – tu jako grób 598.

17c. Grób 511 z dn. 17.05.1888: długość 9 cm; kabłąk wyraźnie asymetryczny. Źródła: J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 14, karta b.n.; S. ANGER 1890, 42, nr kat. 2180; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, dodatek 6, ryc. 6 – tu zapinka źle narysowana, z niemal symetrycznym kabłąkiem, co nie zgadza się z pierwotnym szkicem w *Archiwum* tego autora ani ilustracjami tego zabytku

13. Wymysłowo, site I, Gostyń County

13a. Grave 131: length 5.2 cm; height 2 cm; clearly asymmetrical bow; expanded head? Sources: S. JASNOSZ 1952, 77, fig. 99:2.

14. Zdziechów Stary, site 9, Pabianice County

14a. Find from the cemetery: length approx. 4.7 cm; height approx. 1.8 cm; clearly asymmetrical bow; expanded head. Sources: information on the MAE collection kindly provided by dr Błażej Muzolf.

*Oksywie culture***15. Buczek** (former *Butzke*), site II, Białogard County

15a. Stray find from the cemetery: length 10.2 cm; height 3 cm; clearly (acc. to J. Kostrzewski) or slightly (acc. to H. J. Eggers, P. F. Stary) asymmetrical bow; expanded head. Sources: J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 6, card 51; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, appendix 6; H. J. EGGERS, P. F. STARY 2001, pl. 181:3.

16. Gniew (former *Mewe*), Tczew County

16a. Stray find: length 8.5 cm; height 2.1 cm; symmetrical bow; expanded head. Sources: J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 13, card 169; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, appendix 6.

17. Grudziądz-Rządź (former *Rondsen*), Grudziądz County

17a. Stray find from before 22.11.1883 (uncertain typological identification): length 8 cm; low-arched, slightly bent and clearly asymmetrical bow; slightly expanded head. Sources: J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 14, unnumbered card; S. ANGER 1890, 10, cat. no. 359; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, appendix 6; M. KURZYŃSKA 2020, 50–51, pl. 108/I:4 – there, the find described as grave no. I.

17b. Grave 432, uncovered on 15.05.1888: length 8.5 cm; clearly asymmetrical bow. Sources: J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 14, unnumbered card; S. ANGER 1890, 37, cat. no. 1958; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, appendix 6; M. KURZYŃSKA 2020, 156, pl. 157/598:2 – there, the find described as grave no. 598.

17c. Grave 511, uncovered on 17.05.1888: length 9 cm; clearly asymmetrical bow. Sources: J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 14, unnumbered card; S. ANGER 1890, 42, cat. no. 2180; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, appendix 6, fig. 6—there, the brooch was incorrectly drawn with an almost symmetrical bow, which does not match the original sketch in the *Archive* nor with the illustrations of this

w najnowszej publikacji; por. M. KURZYŃSKA 2020, 173, tabl. 167/677:1, 206/677:1 – tu jako grób 677.

17d. Grób 542 z dn. 18.05.1888: długość zach. 6,5 cm; kabłąk wyraźnie asymetryczny; główka rozszerzona („Schüssel” wg opisu J. Kostrzewskiego). Źródła: J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 14, karta b.n.; por. S. ANGER 1890, 43, nr kat. 2242; M. KURZYŃSKA 2020, 178, tabl. 170/708:1 – tu jako grób 708.

17e. Grób 544 z dn. 18.05.1888: długość zach. 6 cm; kabłąk wyraźnie asymetryczny; główka rozszerzona. Źródła: J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 14, karta b.n.; S. ANGER 1890, 43, nr kat. 2250; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, dodatek 6; M. KURZYŃSKA 2020, 178, tabl. 169/710:7 – tu jako grób 710.

17f. Grób 588 z dn. 19.05.1888 (identyfikacja typologiczna niepewna): długość 9 cm; kabłąk bardzo słabo wysklepiony, wyraźnie asymetryczny; główka rozszerzona. Źródła: J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 14, karta b.n.; S. ANGER 1890, 45, nr kat. 2339; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, dodatek 6; M. KURZYŃSKA 2020, 187, tabl. 174/754:5 – tu jako grób 754.

Uwagi: wg J. Kostrzewskiego zapinka typu F przechowywana w Muzeum w Grudziądzu pod nr. 2339 nie odpowiadała opisowi w pracy S. Angera.

18. Podwiesiek, stan. 2, pow. chełmiński

18a. Grób 111: długość 7,4 cm (wg E. Bokiniec); wysokość ok. 2,7 cm; kabłąk nieznacznie asymetryczny; główka rozszerzona. Źródła: zbiory MOT, nr inw. PLR/4, nr kat. 454/72; E. BOKINIEC 2005, 31, tabl. XLVI/111:2.

18b. Grób 138: długość 8,7 cm; wysokość ok. 2,5 cm; kabłąk wyraźnie asymetryczny; główka nieznacznie rozszerzona. Źródła: zbiory MOT, nr inw. PLR/4, nr kat. 538/72; E. BOKINIEC 2005, 35, tabl. LVI/138:3.

19. Pruszcz Gdański (d. *Praust*), stan. 4 („Zuckerfabrik”), pow. gdański

19a. Grób 41 (egz. zbliżony do typu F): długość zach. ok. 7,5 cm; wysokości ok. 2,7 cm; kabłąk symetryczny; brak fałdy oporowej, dolna cięciwa (okaz zbliżony do zapinki z Suchodółu; por. Lista 2: nr 12a). Źródła: D. BOHNSACK 1938, 12, ryc. 4:1.

20. Skowarcz (d. *Schönwarling*), pow. gdański

20a. Grób XL (egz. zbliżony do typu F): kabłąk wyraźnie asymetryczny; główka taśmowato rozszerzająca się, bez fałdy oporowej? Źródła: J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 13, karta 478; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, dodatek 6.

artefact in the latest publication; cf. M. KURZYŃSKA 2020, 173, pls. 167/677:1, 206/677:1 — there, the find described as grave no. 677.

17d. Grave 542, uncovered on 18.05.1888: pres. length 6.5 cm; clearly asymmetrical bow; expanded head (“Schüssel” acc. to J. Kostrzewski’s description). Sources: J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 14, unnumbered card; cf. S. ANGER 1890, 43, cat. no. 2242; M. KURZYŃSKA 2020, 178, pl. 170/708:1 — there, the find described as grave no. 708.

17e. Grave 544, uncovered on 18.05.1888: pres. length 6 cm; clearly asymmetrical bow; expanded head. Sources: J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 14, unnumbered card; S. ANGER 1890, 43, cat. no. 2250; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, appendix 6; M. KURZYŃSKA 2020, 178, pl. 169/710:7 — there, the find described as grave no. 710.

17f. Grave 588, uncovered on 19.05.1888 (uncertain typological identification): length 9 cm; very low-arched and clearly asymmetrical bow; expanded head. Sources: J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 14, unnumbered card; S. ANGER 1890, 45, cat. no. 2339; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, appendix 6; M. KURZYŃSKA 2020, 187, pl. 174/754:5 — there, the find described as grave no. 754.

Remarks: according to J. Kostrzewski, the brooch of type F stored in the Museum in Grudziądz under no. 2339 did not match the description in S. Anger’s work.

18. Podwiesiek, site 2, Chełmno County

18a. Grave 111: length 7.4 cm (acc. to E. Bokiniec); height approx. 2.7 cm; slightly asymmetrical bow; expanded head. Sources: MOT collection, inv. no. PLR/4, cat. no. 454/72; E. BOKINIEC 2005, 31, pl. XLVI/111:2.

18b. Grave 138: length 8.7 cm; height approx. 2.5 cm; clearly asymmetrical bow; slightly expanded head. Sources: MOT collection, inv. no. PLR/4, cat. no. 538/72; E. BOKINIEC 2005, 35, pl. LVI/138:3.

19. Pruszcz Gdański (former *Praust*), site 4 (“Zuckerfabrik”), Gdańsk County

19a. Grave 41 (spec. resembling type F): pres. length approx. 7.5 cm; height approx. 2.7 cm; symmetrical bow; no “support fold”, internal chord (the artefact resembles the brooch from Suchodół; cf. List 2: no. 12a). Sources: D. BOHNSACK 1938, 12, fig. 4:1.

20. Skowarcz (former *Schönwarling*), Gdańsk County

20a. Grave XL (spec. resembling type F): clearly asymmetrical bow?; strip-like head expansion, without a “support fold”? Sources: J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 13, card 478; J. KOSTRZEWSKI 1919, 259, appendix 6.

Lista 3. Zapinki grupy A.II/IV, 3. serii*Grupa gustowska*

- 1. Sagard**, Lkr. Vorpommern-Rügen, Niemcy
1a. Grób. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 106, ryc. 8:m.

Kultura przeworska

- 2. Ameryka/Gryźliny**, stan. VII, pow. olsztyński
2a. Obiekt 95. Źródła: M. JAGODZIŃSKI 2016, 97, tabl. XIV:1.
2b. Obiekt 95. Źródła: M. JAGODZIŃSKI 2016, 97, tabl. XIV:2.

- 3. Brudnice**, stan. 5, pow. żuromiński
3a. Grób 143. Źródła: A. SZELA 2013, 35.
3b. Grób 143. Źródła: A. SZELA 2013, 35.

- 4. Chmielów-Piaskowy**, stan. 1, pow. ostrowiecki
4a. Grób 60. Źródła: K. GODŁOWSKI, T. WICHMAN 1998, 42, tabl. LXXX/60:6.
4b. Grób 60. Źródła: K. GODŁOWSKI, T. WICHMAN 1998, 42, tabl. LXXX/60:7.

- 5. Cieblowice Duże**, stan. 1, pow. tomaszowski
5a. Grób 10. Źródła: M. DZIĘGIELEWSKA, M. KULCZYŃSKA 2008, 13, tabl. V/10:1.

- 6. Dąbek**, stan. 9, pow. mławski
6a. Obiekt 72 (Tabl. XXXIII/72:1).

- 7. Dobrzankowo**, pow. przasnyski
7a. Grób 26. Źródła: J. OKULICZ 1971, 146, ryc. 34:f.
7b. Znal. luźne. Źródła: J. OKULICZ 1971, 159, ryc. 46:i.
7c. Znal. luźne. Źródła: J. OKULICZ 1971, 159, ryc. 46:k.

- 8. Družba** (d. *Skorbicze*), obwód brzeski, Białorus (Дружба, Брэсцкая вобласць)
8a. Znal. luźne (klasyfikacja niepewna). Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 2005b, 23–24, tabl. 3:i

- 9. Dzierzgowo**, stan. 1, pow. mławski
9a. Grób 6/93. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 2009, 431.
9b. Znal. luźne. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 2009, 431.

- 10. Gać**, pow. przeworski
10a. Grób. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, ryc. 8:n.

List 3. Brooches of group A.II/IV, 3rd series*Gustow group*

- 1. Sagard**, Lkr. Vorpommern-Rügen, Germany
1a. Grave. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 106, fig. 8:m.

Przeworsk culture

- 2. Ameryka/Gryźliny**, site VII, Olsztyn County
2a. Feature 95. Sources: M. JAGODZIŃSKI 2016, 97, pl. XIV:1.
2b. Feature 95. Sources: M. JAGODZIŃSKI 2016, 97, pl. XIV:2.

- 3. Brudnice**, site 5, Żuromin County
3a. Grave 143. Sources: A. SZELA 2013, 35.
3b. Grave 143. Sources: A. SZELA 2013, 35.

- 4. Chmielów-Piaskowy**, site 1, Ostrowiec Świętokrzyski County
4a. Grave 60. Sources: K. GODŁOWSKI, T. WICHMAN 1998, 42, pl. LXXX/60:6.
4b. Grave 60. Sources: K. GODŁOWSKI, T. WICHMAN 1998, 42, pl. LXXX/60:7.

- 5. Cieblowice Duże**, site 1, Tomaszów Mazowiecki County
5a. Grave 10. Sources: M. DZIĘGIELEWSKA, M. KULCZYŃSKA 2008, 13, pl. V/10:1.

- 6. Dąbek**, site 9, Mława County
6a. Feature 72 (Pl. XXXIII/72:1).

- 7. Dobrzankowo**, Przasnysz County
7a. Grave 26. Sources: J. OKULICZ 1971, 146, fig. 34:f.
7b. Stray find. Sources: J. OKULICZ 1971, 159, fig. 46:i.
7c. Stray find. Sources: J. OKULICZ 1971, 159, fig. 46:k.

- 8. Družba** (former *Skorbicze*), Brest County, Belarus (Дружба, Брэсцкая вобласць)
8a. Stray find (identification uncertain). Sources: J. ANDRZEJOWSKI 2005b, 23–24, pl. 3:i.

- 9. Dzierzgowo**, site 1, Mława County
9a. Grave 6/93. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 2009, 431.
9b. Stray find. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 2009, 431.

- 10. Gać**, Przeworsk County
10a. Grave. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, fig. 8:n.

10b. Grób. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, ryc. 12:g.

10c. Grób. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, ryc. 8:n, 12:i.

10d. Grób. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, ryc. 8:n, 12:j.

10e. Grób. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, ryc. 8:n, 12:k.

11. Garwolin, stan. 1, pow. garwoliński

11a. Grób 40. Źródła: A. NIEWĘGŁOWSKI 1991, 36, ryc. 19:e.

11b. Grób 40. Źródła: A. NIEWĘGŁOWSKI 1991, 36, ryc. 19:f.

11c. Grób 50. Źródła: A. NIEWĘGŁOWSKI 1991, 46, ryc. 30:g.

11d. Grób 50. Źródła: A. NIEWĘGŁOWSKI 1991, 46, ryc. 30:f.

11e. Grób 78. Źródła: A. NIEWĘGŁOWSKI 1991, 62, ryc. 45:a.

11f. Grób 78. Źródła: A. NIEWĘGŁOWSKI 1991, 62, ryc. 45:c.

12. Gościeradów, stan. 1, pow. kraśnicki

12a. Grób 5. Źródła: A. NIEWĘGŁOWSKI 1982, 71, ryc. 7:c.

13. Gródek, stan. 1, pow. wysokomazowiecki

13a. Grób 1. Źródła: uprzejma informacja dr. Andrzeja Szeli; por. [S. ŻÓŁKOWSKI, A. SMOLIŃSKI] 1998, 66.

14. Jakuszowice, stan. 2, pow. kazimierski

14a. Obiekt 45. Źródła: K. GODŁOWSKI 1992, 42, ryc. 4:8.

15. Kamięńczyk, stan. 1, pow. węgrowski

15a. Grób 40. Źródła: T. DĄBROWSKA 1997, 18, tabl. XXI/40:1.

16. Karsznice, pow. łęczycki

16a. Grób. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105.

17. Kleszewo, stan. 8 (dawniej nr 1), pow. pułtuski

17a. Grób 43. Źródła: M. WOŹNIAK 2021a, tabl. XVIII/43:1.

17b. Grób 365. Źródła: M. WOŹNIAK 2021a, tabl. CXLI/365:1.

17c. Grób 365. Źródła: M. WOŹNIAK 2021a, tabl. CXLI/365:2.

10b. Grave. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, fig. 12:g.

10c. Grave. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, figs. 8:n, 12:i.

10d. Grave. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, figs. 8:n, 12:j.

10e. Grave. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, figs. 8:n, 12:k.

11. Garwolin, site 1, Garwolin County

11a. Grave 40. Sources: A. NIEWĘGŁOWSKI 1991, 36, fig. 19:e.

11b. Grave 40. Sources: A. NIEWĘGŁOWSKI 1991, 36, fig. 19:f.

11c. Grave 50. Sources: A. NIEWĘGŁOWSKI 1991, 46, fig. 30:g.

11d. Grave 50. Sources: A. NIEWĘGŁOWSKI 1991, 46, fig. 30:f.

11e. Grave 78. Sources: A. NIEWĘGŁOWSKI 1991, 62, fig. 45:a.

11f. Grave 78. Sources: A. NIEWĘGŁOWSKI 1991, 62, fig. 45:c.

12. Gościeradów, site 1, Kraśnik County

12a. Grave 5. Sources: A. NIEWĘGŁOWSKI 1982, 71, fig. 7:c.

13. Gródek, site 1, Wysokie Mazowieckie County

13a. Grave 1. Sources: information kindly provided by dr Andrzej Szela; cf. [S. ŻÓŁKOWSKI, A. SMOLIŃSKI] 1998, 66.

14. Jakuszowice, site 2, Kazimierza Wielka County

14a. Feature 45. Sources: K. GODŁOWSKI 1992, 42, fig. 4:8.

15. Kamięńczyk, site 1, Węgrów County

15a. Grave 40. Sources: T. DĄBROWSKA 1997, 18, pl. XXI/40:1.

16. Karsznice, Łęczyca County

16a. Grave. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105.

17. Kleszewo, site 8 (formerly no. 1), Pułtusk County

17a. Grave 43. Sources: M. WOŹNIAK 2021b, pl. XVIII/43:1.

17b. Grave 365. Sources: M. WOŹNIAK 2021b, pl. CXLI/365:1.

17c. Grave 365. Sources: M. WOŹNIAK 2021b, pl. CXLI/365:2.

- 17d.** Znal. luźne (klasyfikacja niepewna). Źródła: M. WOŹNIAK 2021a, tabl. CCC:18.
- 17d.** Stray find (identification uncertain). Sources: M. WOŹNIAK 2021b, pl. CCC:18.
- 18. Kolonia Wrzelów** (d. *Dratów – Góra Sowalińska*), pow. opolski
- 18. Kolonia Wrzelów** (former *Dratów – Góra Sowalińska*), Opole Lubelskie County
- 18a.** Grób 13. Źródła: A. CHOTYŃSKI 1911, 61, ryc. 162.
- 18a.** Grave 13. Sources: A. CHOTYŃSKI 1911, 61, fig. 162.
- 19. Kołacz**, stan. 2, pow. miński
- 19. Kołacz**, site 2, Mińsk Mazowiecki County
- 19a.** Grób 28. Źródła: T. DĄBROWSKA 2002, tabl. IX/28:1.
- 19a.** Grave 28. Sources: T. DĄBROWSKA 2002, pl. IX/28:1.
- 20. Kołoząb**, stan. 3, pow. płoński
- 20. Kołoząb**, site 3, Płońsk County
- 20a.** Grób 35. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105.
- 20a.** Grave 35. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105.
- 20b.** Grób 61. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, ryc. 9:c.
- 20b.** Grave 61. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, fig. 9:c.
- 20c.** Grób 370. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, ryc. 10:k.
- 20c.** Grave 370. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, fig. 10:k.
- 20d.** Grób 370. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, ryc. 10:l.
- 20d.** Grave 370. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, fig. 10:l.
- 21. Łajski**, pow. legionowski
- 21. Łajski**, Legionowo County
- 21a.** Grób 161. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, ryc. 11:a.
- 21a.** Grave 161. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105, fig. 11:a.
- 22. Magnuszew Duży**, stan. 4–5, pow. makowski
- 22. Magnuszew Duży**, site 4–5, Maków County
- 22a.** Znal. luźne. Źródła: uprzejma informacja mgr. Radosława J. Prochowicza nt. zbiorów PMA.
- 22a.** Stray find. Sources: information on the PMA collection kindly provided by mgr Radosław J. Prochowicz.
- 23. Młodzikowo**, stan. 1, pow. średzki
- 23. Młodzikowo**, site 1, Środa Wielkopolska County
- 23a.** Grób 44. Źródła: A. DYMACEWSKI 1958, 213–214, ryc. 75:9.
- 23a.** Grave 44. Sources: A. DYMACEWSKI 1958, 213–214, fig. 75:9.
- 23b.** Grób 44. Źródła: A. DYMACEWSKI 1958, 213–214, ryc. 75:10.
- 23b.** Grave 44. Sources: A. DYMACEWSKI 1958, 213–214, fig. 75:10.
- 24. Modła**, stan. 1, pow. mławski
- 24. Modła**, site 1, Mława County
- 24a.** Grób 195. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 2009, 173; tabl. 3.94/195:1.
- 24a.** Grave 195. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 2009, 173; pl. 3.94/195:1.
- 25. Morawianki**, stan. 10, pow. kazimierski
- 25. Morawianki**, site 10, Kazimierza Wielka County
- 25a.** Obiekt 105. Źródła: uprzejma informacja dr. Marcina M. Przybyły.
- 25a.** Feature 105. Sources: information kindly provided by dr Marcin M. Przybyły.
- 25b.** Obiekt 105. Źródła: uprzejma informacja dr. Marcina M. Przybyły.
- 25b.** Feature 105. Sources: information kindly provided by dr Marcin M. Przybyły.
- 26. Nadkole**, stan. 2, pow. węgrowski
- 26. Nadkole**, site 2, Węgrów County
- 26a.** Grób 7. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 18, tabl. V/7:4.
- 26a.** Grave 7. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 18, pl. V/7:4.
- 26b.** Grób 7. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 18, tabl. V/7:5.
- 26b.** Grave 7. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 18, pl. V/7:5.

- 26c.** Grób 9. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 19, tabl. VIII/9:3.
- 26d.** Grób 9. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 19, tabl. VIII/9:4.
- 26e.** Grób 11. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 19, tabl. X/11:10.
- 26f.** Grób 26. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 22, tabl. XXII/26:4.
- 26g.** Grób 26. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 22, tabl. XXII/26:5.
- 26h.** Grób 47. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 28, tabl. XXXVI/47:14.
- 26i.** Grób 52. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 29, tabl. XXXVI/52:1.
- 26j.** Grób 66. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 32, tabl. XLVI/66:11.
- 26k.** Grób 79. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 35, tabl. LI/79:7.
- 26l.** Grób 124. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 46, tabl. LXXXVII/124:7.
- 26m.** Grób 124. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 46, tabl. LXXXVII/124:8.
- 27. Niechmirów-Mała Wieś, stan. 1, pow. sieradzki**
- 27a.** Grób 632. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 106, ryc. 8d.
- 28. Niedanowo, stan. 2, pow. nidzicki**
- 28a.** Grób 529. Źródła: W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 92, tabl. CXCI/529:1.
- 28b.** Grób 529. Źródła: W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 92, tabl. CXCI/529:2.
- 28c.** Grób 632. Źródła: W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 107, tabl. CCXXV/632:1.
- 28d.** Grób 639. Źródła: W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 108, tabl. CCXXVII/639:1.
- 28e.** Grób 639. Źródła: W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 108, tabl. CCXXVII/639:2.
- 29. Opoka, pow. puławski**
- 29a.** Grób 31: egz. z cylindrem zamiast kapturków – efekt naprawy? Źródła: A. KOKOWSKI 1991, 98, ryc. 48:e.
- 30. Pajewo-Szwelice, pow. ciechanowski**
- 30a.** Obiekt 62/A. Źródła: Z. DŁUBAKOWSKI 2005, 50, tabl. LIV/62:17.
- 30b.** Obiekt 98. Źródła: Z. DŁUBAKOWSKI 2005, 77, tabl. LXXXIII/98:16.
- 26c.** Grave 9. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 19, pl. VIII/9:3.
- 26d.** Grave 9. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 19, pl. VIII/9:4.
- 26e.** Grave 11. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 19, pl. X/11:10.
- 26f.** Grave 26. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 22, pl. XXII/26:4.
- 26g.** Grave 26. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 22, pl. XXII/26:5.
- 26h.** Grave 47. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 28, pl. XXXVI/47:14.
- 26i.** Grave 52. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 29, pl. XXXVI/52:1.
- 26j.** Grave 66. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 32, pl. XLVI/66:11.
- 26k.** Grave 79. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 35, pl. LI/79:7.
- 26l.** Grave 124. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 46, pl. LXXXVII/124:7.
- 26m.** Grave 124. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1998, 46, pl. LXXXVII/124:8.
- 27. Niechmirów-Mała Wieś, site 1, Sieradz County**
- 27a.** Grave 632. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 106, fig. 8d.
- 28. Niedanowo, site 2, Nidzica County**
- 28a.** Grave 529. Sources: W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 92, pl. CXCI/529:1.
- 28b.** Grave 529. Sources: W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 92, pl. CXCI/529:2.
- 28c.** Grave 632. Sources: W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 107, pl. CCXXV/632:1.
- 28d.** Grave 639. Sources: W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 108, pl. CCXXVII/639:1.
- 28e.** Grave 639. Sources: W. ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1999a, 108, pl. CCXXVII/639:2.
- 29. Opoka, Puławy County**
- 29a.** Grave 31: spec. with the spring-covering cylinder instead of caps — effect of repair? Sources: A. KOKOWSKI 1991, 98, fig. 48:e.
- 30. Pajewo-Szwelice, Ciechanów County**
- 30a.** Feature 62/A. Sources: Z. DŁUBAKOWSKI 2005, 50, pl. LIV/62:17.
- 30b.** Feature 98. Sources: Z. DŁUBAKOWSKI 2005, 77, pl. LXXXIII/98:16.

30c. Obiekt 98. Źródła: Z. DŁUBAKOWSKI 2005, 77, tabl. LXXXIII/98:17.

31. Pierławki, pow. działdowski

31a. Grób 3. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105.

32. Prusiek, stan. 25, pow. sanocki

32a. Grób 2. Źródła: R. MADYDA-LEGUTKO, J. RODZIŃSKA-NOWAK, J. ZAGÓRSKA-TELEGA 2006, 396, ryc. 3:1.

33. Sarnia Zwola, stan. 8, pow. ostrowiecki

33a. Grób 37. Źródła: S. ORZECOWSKI 2007, 79, tabl. IV:5 lub 6.

33b. Znal. luźne. Źródła: S. ORZECOWSKI 2007, 79, tabl. IV:5 lub 6.

34. Siemiątkowo (d. *Siemiątkowo Koziebrodzkie*), stan. 1, pow. żuromiński

34a. Grób 19 (14/79). Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 106; A. SZELA 2013, 35.

35. Wąchock, stan. 1, pow. starachowicki

35a. Grób (?). Źródła: B. BALKE, W. BENDER 1991, 161, tabl. XIII:6.

36. Węgrów – okolica, pow. węgrowski

36a. Znal. luźne. Źródła: uprzejma informacja dr. hab. Jacka Andrzejewskiego.

37. Wielki Łęck (d. *Gross Lensk*), pow. działdowski

37a. Znal. luźne. Źródła: H. JANKUHN, *Archiwum*; M. SCHMIEDEHELM, *Archiwum*, 7.25.19.3, 7.13c.653.

37b. Znal. luźne. Źródła: H. JANKUHN, *Archiwum*; M. SCHMIEDEHELM, *Archiwum*, 7.25.19.3, 7.13c.653.

38. Zakrzewska Wola, pow. radomski

38a. Kontekst nieznan. Źródła: R. JAMKA 1947, 296, ryc. 3:a.

39–46. Ukraina, miejscowości nieznanne

Znal. luźne. Źródła: J. ANDRZEJOWSKI 2020, 26–27, ryc. 19.

Kultura wielbarska

47. Małe Czyste, stan. 20, pow. chełmiński

47a. Grób 30. Źródła: E. BOKINIEC, G. BUDYNEK, M. PRONOBIS 2020, 61, tabl. XI/30:1.

30c. Feature 98. Sources: Z. DŁUBAKOWSKI 2005, 77, pl. LXXXIII/98:17.

31. Pierławki, Działdowo County

31a. Grave 3. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 105.

32. Prusiek, site 25, Sanok County

32a. Grave 2. Sources: R. MADYDA-LEGUTKO, J. RODZIŃSKA-NOWAK, J. ZAGÓRSKA-TELEGA 2006, 396, fig. 3:1.

33. Sarnia Zwola, site 8, Ostrowiec Świętokrzyski County

33a. Grave 37. Sources: S. ORZECOWSKI 2007, 79, pl. IV:5 or 6.

33b. Stray find. Sources: S. ORZECOWSKI 2007, 79, pl. IV:5 or 6.

34. Siemiątkowo (former *Siemiątkowo Koziebrodzkie*), site 1, Żuromin County

34a. Grave 19 (14/79). Sources: J. ANDRZEJOWSKI 1994, 106; A. SZELA 2013, 35.

35. Wąchock, site 1, Starachowice County

35a. Grave (?). Sources: B. BALKE, W. BENDER 1991, 161, pl. XIII:6.

36. Węgrów — vicinity, Węgrów County

36a. Stray find. Sources: information kindly provided by dr. hab. Jacek Andrzejewski.

37. Wielki Łęck (former *Gross Lensk*), Działdowo County

37a. Stray find. Sources: H. JANKUHN, *Archive*; M. SCHMIEDEHELM, *Archive*, 7.25.19.3, 7.13c.653.

37b. Stray find. Sources: H. JANKUHN, *Archive*; M. SCHMIEDEHELM, *Archive*, 7.25.19.3, 7.13c.653.

38. Zakrzewska Wola, Radom County

38a. Context of find unknown. Sources: R. JAMKA 1947, 296, fig. 3:a.

39–46. Ukraine, locations unknown

Stray finds. Sources: J. ANDRZEJOWSKI 2020, 26–27, fig. 19.

Wielbark culture

47. Małe Czyste, site 20, Chełmno County

47a. Grave 30. Sources: E. BOKINIEC, G. BUDYNEK, M. PRONOBIS 2020, 61, pl. XI/30:1.

47b. Grób 66. Źródła: E. BOKINIEC, G. BUDYNEK, M. PRONOBIS 2020, 70, tabl. XXXII/66:3.

47c. Grób 66. Źródła: E. BOKINIEC, G. BUDYNEK, M. PRONOBIS 2020, 70, tabl. XXXII/66:4.

Lista 4. Klamry pętlowe typu IIa i formy zbliżone

Kultura jastorfska

1. Coschen (d. *Koschen*), cmentarzysko 2 („zachodnie”), Lkr. Oder-Spree, Niemcy

1a. Znal. luźne z cmentarzyska (identyfikacja typologiczna niepewna): długość zach. 8 cm; zaczep mocujący zagięty haczykowato; przekrój rombowski; powierzchnia zdobiona ukośnymi liniami. Źródła: K. GANDER 1904, 86, ryc. 5; J. KOSTRZEWSKI 1919, 270, dodatek 24; H. SEYER 1982, 73, 146: nr 604, tabl. 28:9.

2. Guben (?), stan. „Windmühlenberg”, Lkr. Spree-Neiße, Niemcy

2a. Znal. luźne z cmentarzyska: długość łuku 19 cm; zaczep mocujący uformowany w uszko; przekrój kwadratowy. Źródła: zbiory MfV, nr inw. MfV If 5382.

Uwagi: Żadne znane nam źródło nie wymienia klamry pętlowej ze zbiorów dawnego MfV o dokładnie takim nr. inw. (znane są klamry o nr. If 5382a oraz 5382b, ale są to z pewnością inne zabytki, zachowane częściowo, o rombowskiemu przekroju). Wielkość i kształt wymienionej tu klamry odpowiada natomiast charakterystyce okazu z Wierzchna (por. Lista 4: nr 5a). Różnicę ok. 0,5 cm w długości obu zabytków można łatwo wyjaśnić niedokładnością pomiaru prowadzonego wzdłuż łuku klamry. Niewykluczone więc, że zabytek znajdujący się obecnie w zbiorach MfV został po zniszczeniach II wojny światowej wtórnie błędnie zidentyfikowany i zmetrykowany jako pochodzący z Guben, podczas gdy jest to *de facto* znalezisko z d. *Wirchenblatt*, które w zbiorach dawnego MfV zainwentaryzowane było pod nr. If 5366.

3. Sadzarzewice (d. *Sadersdorf*), pow. krośnieński

3a. Grób 6 (identyfikacja typologiczna niepewna): zachowany jeden z zaczepów, zagięty haczykowato; przekrój rombowski. Źródła: H. JENTSCH 1895, 10; J. KOSTRZEWSKI 1919, 270, dodatek 24.

3b. Grób 7 (identyfikacja typologiczna niepewna): zaczep mocujący uformowany w uszko (wg J. Kostrzewskiego); przekrój kwadratowy; powierzchnia zdobiona ukośnymi

47b. Grave 66. Sources: E. BOKINIEC, G. BUDYNEK, M. PRONOBIS 2020, 70, pl. XXXII/66:3.

47c. Grave 66. Sources: E. BOKINIEC, G. BUDYNEK, M. PRONOBIS 2020, 70, pl. XXXII/66:4.

List 4. Rod belt hooks of type IIa and similar forms

Jastorf culture

1. Coschen (former *Koschen*), cemetery 2 (“western one”), Lkr. Oder-Spree, Germany

1a. Stray find from the cemetery (uncertain typological identification): pres. length 8 cm; hooked attachment catch; rhomboid cross-section; surface decorated with oblique lines. Sources: K. GANDER 1904, 86, fig. 5; J. KOSTRZEWSKI 1919, 270, appendix 24; H. SEYER 1982, 73, 146: no. 604, pl. 28:9.

2. Guben (?), site “Windmühlenberg”, Lkr. Spree-Neiße, Germany

2a. Stray find from the cemetery: curve length 19 cm; looped attachment catch; square cross-section. Sources: MfV collection, inv. no. MfV If 5382.

Remarks: No known source mentions a rod belt hook from the collection of the former MfV with exactly the same inv. no. (there are belt hooks numbered If 5382a and 5382b, but these are different, partially preserved artefacts with rhomboid cross-sections). On the other hand, the size and shape of the belt hook listed above correspond to the description of the Wierzchno specimen (cf. List 4: no. 5a). The approx. 0.5 cm difference in length of both artefacts can easily be explained by an imprecise measurement along the curve of the belt hook. It is, therefore, possible that, after the World War II, the artefact currently in the MfV collection was mistakenly re-identified and re-labelled as coming from Guben, while it is actually the find from former *Wirchenblatt*, inventoried in the collection of the former MfV as no. If 5366.

3. Sadzarzewice (former *Sadersdorf*), Krosno Odrzańskie County

3a. Grave 6 (uncertain typological identification): one hooked catch preserved; rhomboid cross-section. Sources: H. JENTSCH 1895, 10; J. KOSTRZEWSKI 1919, 270, appendix 24.

3b. Grave 7 (uncertain typological identification): looped (acc. to J. Kostrzewski) attachment catch;

liniami, a krawędzie – karbowaniem. Źródła: H. JENTSCH 1895, 11; J. KOSTRZEWSKI 1919, 50, 51, przyp. 3.

3c. Grób 13 (identyfikacja typologiczna niepewna): długość 17 cm; zaczep mocujący zagięty haczykowato (wg H. Jentscha) lub uformowany w uszko (wg J. Kostrzewskiego); przekrój kwadratowy. Źródła: H. JENTSCH 1895, 13; J. KOSTRZEWSKI 1919, 50, 51, przyp. 3.

3d. Grób 19 (identyfikacja typologiczna niepewna): długość 17 cm; zaczep mocujący zagięty haczykowato (wg H. Jentscha) lub uformowany w uszko (wg J. Kostrzewskiego); przekrój kwadratowy. Źródła: H. JENTSCH 1895, 19; J. KOSTRZEWSKI 1919, 50, 51, przyp. 3.

3e. Grób 20 (identyfikacja typologiczna niepewna): długość 15 cm; zaczep mocujący uformowany w uszko (wg J. Kostrzewskiego); przekrój kwadratowy. Źródła: H. JENTSCH 1895, 20; J. KOSTRZEWSKI 1919, 50, 51, przyp. 3.

4. Solniki (d. *Zölling*), pow. nowosolski

4a. Znal. luźne z cmentarzyska: długość łuku 15,5 cm; zaczep mocujący zagięty haczykowato; przekrój kwadratowy. Źródła: uprzejmie informacje dr. Michała Kasińskiego nt. zbiorów MA-MMW; H. SEGER 1896, 421, ryc. 4; K. TACKENBERG 1925, 8, 98, tabl. 3:1.

5. Wierzchno (d. *Wirchenblatt*), pow. żarski

5a. Znal. luźne z cmentarzyska: długość 19,5 cm; zaczep mocujący uformowany w uszko; przekrój kwadratowy. Źródła: J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 75, karty b.n.; J. KOSTRZEWSKI 1919, 50, 51, przyp. 3.

Uwagi: Zabytek z Wierzchna znajduje się być może w zbiorach MVF, błędnie zidentyfikowany jako pochodzący z Guben (por. Lista 4: nr 2a).

Kultura przeworska

6. Dąbek, stan. 9, pow. mławski

6a. Grób 13: długość cięciwy 11,5 cm; zaczep mocujący zagięty haczykowato; przekrój zmienny, bliżej zaczepu mocującego kwadratowy, w dalszej części – zbliżony do kolistego (Tabl. VIII/13:4).

7. Głogów-Nosocice (d. *Noßwitz*), pow. głogowski

7a. Grób 70: długość cięciwy 16,7 cm; zaczep mocujący zagięty haczykowato; przekrój romboidalny; krawędzie zdobione karbowaniem. Źródła: K. TACKENBERG 1925, 15, 98, tabl. 4:16.

square cross-section; surface decorated with oblique lines, notched edges. Sources: H. JENTSCH 1895, 11; J. KOSTRZEWSKI 1919, 50, 51, footnote 3.

3c. Grave 13 (uncertain typological identification): length 17 cm; hooked (acc. to H. Jentsch) or looped (acc. to J. Kostrzewski) attachment catch; square cross-section. Sources: H. JENTSCH 1895, 13; J. KOSTRZEWSKI 1919, 50, 51, footnote 3.

3d. Grave 19 (uncertain typological identification): length 17 cm; hooked (acc. to H. Jentsch) or looped (acc. to J. Kostrzewski) attachment catch; square cross-section. Sources: H. JENTSCH 1895, 19; J. KOSTRZEWSKI 1919, 50, 51, footnote 3.

3e. Grave 20 (uncertain typological identification): length 15 cm; looped attachment catch (acc. to J. Kostrzewski); square cross-section. Sources: H. JENTSCH 1895, 20; J. KOSTRZEWSKI 1919, 50, 51, footnote 3.

4. Solniki (former *Zölling*), Nowa Sól County

4a. Stray find from the cemetery: curve length 15.5 cm; hooked attachment catch; square cross-section. Sources: information on the MA-MMW collection kindly provided by dr Michał Kasiński; H. SEGER 1896, 421, fig. 4; K. TACKENBERG 1925, 8, 98, pl. 3:1.

5. Wierzchno (former *Wirchenblatt*), Żary County

5a. Stray find from the cemetery: length 19.5 cm; looped attachment catch; square cross-section. Sources: J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 75, unnumbered card; J. KOSTRZEWSKI 1919, 50, 51, footnote 3.

Remarks: The Wierzchno artefact may possibly be stored in the MVF collection, where it has been erroneously identified as coming from Guben (cf. List 4: no. 2a).

Przeworsk culture

6. Dąbek, site 9, Mława County

6a. Grave 13: chord length 11.5 cm; hooked attachment catch; variable cross-section, square near the attachment catch, then roughly circular (Pl. VIII/13:4).

7. Głogów-Nosocice (former *Noßwitz*), Głogów County

7a. Grave 70: chord length 16.7 cm; hooked attachment catch; rhomboid cross-section; notched edges. Sources: K. TACKENBERG 1925, 15, 98, pl. 4:16.

8. Gola, stan. 2, pow. jarociński

8a. Grób 14: długość cięciwy 16,5 cm; zaczep mocujący zagięty haczykowato; przekrój rombowski. Źródła: M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, 204, 278, ryc. 133:13.

9. Kamięczek, stan. 1, pow. wyszkowski

9a. Grób 325: długość cięciwy 7,5 cm; zaczep mocujący zagięty haczykowato; przekrój zbliżony do kwadratowego. Źródła: zbiory PMA, nr inw. IV/7368, nr kat. 2102; T. DĄBROWSKA 1997, 66, tabl. CXLVI/325:2.

9b. Grób 365: długość cięciwy ok. 22,5 cm; zaczep mocujący zagięty haczykowato; przekrój rombowski. Źródła: zbiory PMA, nr inw. IV/7368, nr kat. 2374; T. DĄBROWSKA 1997, 73, tabl. CLXX/365:4.

10. Krusza Zamkowa, stan. 13, pow. inowrocławski

10a. Grób VI: długość cięciwy ok. 17 cm; zaczep mocujący zagięty haczykowato (?); przekrój zbliżony do kwadratowego. Źródła: A. KOKOWSKI 1989, 69, 108, ryc. 31:2.

10b. Grób XVII: długość cięciwy ok. 15,5 cm; zaczep mocujący zagięty haczykowato (?); przekrój zbliżony do kwadratowego. Źródła: A. KOKOWSKI 1989, 79, 108, ryc. 37:15.

10c. Grób XXVII: długość cięciwy ok. 18,5 cm; zaczep mocujący zagięty haczykowato; przekrój kolisty. Źródła: A. KOKOWSKI 1989, 85, 108, ryc. 41:15.

11. Rąpice (d. *Rampitz*), stan. 5, pow. ślubicki

11a. Znal. luźne z cmentarzyska: długość łuku 16 cm; zaczep mocujący zagięty haczykowato; przekrój rombowski. Źródła: zbiory MVE, nr inw. MM II 14477; J. KOSTRZEWSKI, *Archiwum*, teka 75, karta b.n.; J. KOSTRZEWSKI 1919, 50, 270, dodatek 24, ryc. 37; G. DOMAŃSKI 1975, 123, tabl. XXVIII:s; A. LEUBE 1992, 322: nr 64, tabl. 5:12; J. LEWCZUK 1997, 113, tabl. XV:10.

12. Warszawa-Wilanów, stan. 15 (dawniej 1), pow. Warszawa

12a. Grób 15: długość cięciwy 18 cm; zaczep mocujący zagięty haczykowato; przekrój zmienny, w przeważającej części płasko-wypukły (zbliżony do półkolistego), z profilowanym rozszerzeniem w pobliżu zaczepu mocującego; powierzchnia zdobiona ukośnymi liniami, a w partii rozszerzonej – trzema plastycznymi żeberkami, ukośnie karbowanymi. Źródła: zbiory PMA, nr inw. 211, nr kat. 35; J. MARCINIAK 1957, 24, 138, tabl. XVI:8.

8. Gola, site 2, Jarocin County

8a. Grave 14: chord length 16.5 cm; hooked attachment catch; rhomboid cross-section. Sources: M. GRYGIEL, R. GRYGIEL, W. STASIAK 2019, 204, 278, fig. 133:13.

9. Kamięczek, site 1, Wyszaków County

9a. Grave 325: chord length 7.5 cm; hooked attachment catch; roughly square cross-section. Sources: PMA collection, inv. no. IV/7368, cat. no. 2102; T. DĄBROWSKA 1997, 66, pl. CXLVI/325:2.

9b. Grave 365: chord length approx. 22.5 cm; hooked attachment catch; rhomboid cross-section. Sources: PMA collection, inv. no. IV/7368, cat. no. 2374; T. DĄBROWSKA 1997, 73, pl. CLXX/365:4.

10. Krusza Zamkowa, site 13, Inowrocław County

10a. Grave VI: chord length approx. 17 cm; hooked attachment catch (?); roughly square cross-section. Sources: A. KOKOWSKI 1989, 69, 108, fig. 31:2.

10b. Grave XVII: chord length approx. 15.5 cm; hooked attachment catch (?); roughly square cross-section. Sources: A. KOKOWSKI 1989, 79, 108, fig. 37:15.

10c. Grave XXVII: chord length approx. 18.5 cm; hooked attachment catch; circular cross-section. Sources: A. KOKOWSKI 1989, 85, 108, fig. 41:15.

11. Rąpice (former *Rampitz*), site 5, Ślubice County

11a. Stray find from the cemetery: curve length 16 cm; hooked attachment catch; rhomboid cross-section. Sources: MVE collection, inv. no. MM II 14477; J. KOSTRZEWSKI, *Archive*, folder 75, unnumbered card; J. KOSTRZEWSKI 1919, 50, 270, appendix 24, fig. 37; G. DOMAŃSKI 1975, 123, pl. XXVIII:s; A. LEUBE 1992, 322: no. 64, pl. 5:12; J. LEWCZUK 1997, 113, pl. XV:10.

12. Warszawa-Wilanów, site 15 (formerly 1), Warszawa County

12a. Grave 15: chord length 18 cm; hooked attachment catch; variable cross-section, mostly planoconvex (roughly semi-circular) with a profiled widening near the attachment catch; surface decorated with oblique lines and three obliquely notched ribs in the expanded section. Sources: PMA collection, inv. no. 211, cat. no. 35; J. MARCINIAK 1957, 24, 138, pl. XVI:8.

13. Wołów – okolice (d. *Woblau*), pow. wołowski

13a. Znal. luźne: długość cięciwy ok. 15,5 cm, obecnie 13,9 cm; zaczep mocujący uformowany w uszko; przekrój rombowski; krawędzie zdobione karbowaniem. Źródła: zbiory MA-MMW, dawny nr inw. 7:21; [H. SEGER] 1924, 106, ryc. 7; CH. PESCHECK 1939, 46, ryc. 38.

14. Wymysłowo, stan. I, pow. gostyński

14a. Grób 125: długość cięciwy 15,7 cm; zaczep mocujący zagięty haczykowato; przekrój zmienny, bliżej zaczepu mocującego kwadratowy, w środkowej partii pręta – górą daszkowaty, dołem zaokrąglony, a w pobliżu zaczepu spinającego – kolisty; powierzchnia zdobiona ukośnymi liniami. Źródła: zbiory MAP, nr kat. 1948/862; S. JASNOSZ 1952, 73, 74, ryc. 91:1.

Lista 5. Misy i czarki na pustej od środka nóżce*Kultura przeworska***1. Błonie**, stan. 1, pow. sandomierski

1a. Grób 28. Źródła: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 39, tabl. XVII/A:9.

1b. Grób 75. Źródła: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 53, tabl. LX/A:16.

1c. Grób 84. Źródła: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 57, tabl. LXX/B:3.

1d. Grób 101. Źródła: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 63, tabl. LXXXIV/A:9.

1e. Grób 111 (identyfikacja niepewna). Źródła: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 68, tabl. XCV/A:17.

1f. Grób 129. Źródła: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 76, tabl. CXIV/B:1.

1g. Grób 204. Źródła: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 100, tabl. CLXXV/E:5.

1h. Grób 206. Źródła: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 100, tabl. CLXXVII/B:6.

1i. Grób 208. Źródła: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 101, tabl. CLXXVIII/A:4.

1j. Grób 222. Źródła: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 105, tabl. CLXXXVI/B:9.

1k. Grób 228. Źródła: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 108, tabl. CXCII/B:1.

1l. Znal. luźne. Źródła: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 116, tabl. CCII:13.

1m. Znal. luźne. Źródła: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 116, tabl. CCII:14.

13. Wołów — vicinity (former *Woblau*), Wołów County

13a. Stray find: chord length approx. 15.5 cm; presently 13.9 cm; looped attachment catch; rhomboid cross-section; notched edges. Sources: MA-MMW collection, old inv. no. 7:21; [H. SEGER] 1924, 106, fig. 7; CH. PESCHECK 1939, 46, fig. 38.

14. Wymysłowo, site I, Gostyń County

14a. Grave 125: chord length 15.7 cm; hooked attachment catch; variable cross-section: square near the attachment catch, triangular at the top and rounded at the bottom in the rod mid-section, circular near the fastening catch; surface decorated with oblique lines. Sources: MAP collection, cat. no. 1948/862; S. JASNOSZ 1952, 73, 74, fig. 91:1.

List 5. Bowls and cups with hollow foot*Przeworsk culture***1. Błonie**, site 1, Sandomierz County

1a. Grave 28. Sources: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 39, pl. XVII/A:9.

1b. Grave 75. Sources: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 53, pl. LX/A:16.

1c. Grave 84. Sources: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 57, pl. LXX/B:3.

1d. Grave 101. Sources: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 63, pl. LXXXIV/A:9.

1e. Grave 111 (identification uncertain). Sources: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 68, pl. XCV/A:17.

1f. Grave 129. Sources: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 76, pl. CXIV/B:1.

1g. Grave 204. Sources: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 100, pl. CLXXV/E:5.

1h. Grave 206. Sources: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 100, pl. CLXXVII/B:6.

1i. Grave 208. Sources: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 101, pl. CLXXVIII/A:4.

1j. Grave 222. Sources: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 105, pl. CLXXXVI/B:9.

1k. Grave 228. Sources: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 108, pl. CXCII/B:1.

1l. Stray find. Sources: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 116, pl. CCII:13.

1m. Stray find. Sources: R. MYCIELSKA, Z. WOŹNIAK 1988, 116, pl. CCII:14.

2. Dąbek, stan. 9, pow. mławski**2a.** Obiekt 27 (Tabl. XVII/27:13).**2. Dąbek**, site 9, Mława County**2a.** Feature 27 (Pl. XVII/27:13).**3. Dobrzankowo**, stan. 1, pow. przasnyski**3a.** Grób 6. Źródła: J. OKULICZ 1971, 134, ryc. 13:s.**3. Dobrzankowo**, site 1, Przasnysz County**3a.** Grave 6. Sources: J. OKULICZ 1971, 134, fig. 13:s.**4. Inowrocław**, stan. 58, pow. inowrocławski**4a.** Grób 11. Źródła: A. COFTA-BRONIEWSKA, J. BEDNARCZYK 1998, 26, ryc. 13:3.**4. Inowrocław**, site 58, Inowrocław County**4a.** Grave 11. Sources: A. COFTA-BRONIEWSKA, J. BEDNARCZYK 1998, 26, fig. 13:3.**5. Kamieńczyk**, stan. 1, pow. wyszkowski**5a.** Grób 79. Źródła: T. DĄBROWSKA 1997, 26, tabl. XLI/79:10.**5b.** Grób 115. Źródła: T. DĄBROWSKA 1997, 32, tabl. LXI/115:12.**5c.** Grób 120. Źródła: T. DĄBROWSKA 1997, 34, tabl. LXV/120:8.**5d.** Grób 335. Źródła: T. DĄBROWSKA 1997, 67, tabl. CXXXV/335:22.**5e.** Grób 356. Źródła: T. DĄBROWSKA 1997, 71, tabl. CLXII/356:4.**5f.** Grób 367. Źródła: T. DĄBROWSKA 1997, 73, tabl. CLXXII/367:10.**5g.** Grób 383. Źródła: T. DĄBROWSKA 1997, 75, tabl. CLXXVIII/383:8.**5. Kamieńczyk**, site 1, Wyszków County**5a.** Grave 79. Sources: T. DĄBROWSKA 1997, 26, pl. XLI/79:10.**5b.** Grave 115. Sources: T. DĄBROWSKA 1997, 32, pl. LXI/115:12.**5c.** Grave 120. Sources: T. DĄBROWSKA 1997, 34, pl. LXV/120:8.**5d.** Grave 335. Sources: T. DĄBROWSKA 1997, 67, pl. CXXXV/335:22.**5e.** Grave 356. Sources: T. DĄBROWSKA 1997, 71, pl. CLXII/356:4.**5f.** Grave 367. Sources: T. DĄBROWSKA 1997, 73, pl. CLXXII/367:10.**5g.** Grave 383. Sources: T. DĄBROWSKA 1997, 75, pl. CLXXVIII/383:8.**6. Karczewiec**, stan. I, pow. węgrowski**6a.** Grób 15a (identyfikacja niepewna). Źródła: T. DĄBROWSKA 1973, 389, tabl. IV:11.**6. Karczewiec**, site I, Węgrów County**6a.** Grave 15a (identification uncertain). Sources: T. DĄBROWSKA 1973, 389, pl. IV:11.**7. Kołacz**, stan. 2, pow. miński**7a.** Grób 67 (identyfikacja niepewna). Źródła: T. DĄBROWSKA 2002, 231, tabl. XVII/67:5.**7. Kołacz**, site 2, Mińsk Mazowiecki County**7a.** Grave 67 (identification uncertain). Sources: T. DĄBROWSKA 2002, 231, pl. XVII/67:5.**8. Legionowo**, stan. CSP, pow. legionowski**8a.** Obiekt 35. Źródła: M. WOIŃSKA 2017, 226, tabl. 2:1.**8. Legionowo**, site CSP, Legionowo County**8a.** Feature 35. Sources: M. WOIŃSKA 2017, 226, pl. 2:1.**9. Nowa Dzierżążnia**, stan. 2, pow. płoński**9a.** Grób 58. Źródła: zbiory MMP, nr inw. MMP/A/603/40; A. MACIAŁOWICZ 2009, 355, tabl. XLIII:7.**9. Nowa Dzierżążnia**, site 2, Płoński County**9a.** Grave 58. Sources: MMP collection, inv. no. MMP/A/603/40; A. MACIAŁOWICZ 2009, 355, pl. XLIII:7.**10. Pajewo-Szwelice**, pow. ciechanowski**10a.** Obiekt 13. Źródła: Z. DŁUBAKOWSKI 2005, 21, tabl. X:8.**10. Pajewo-Szwelice**, Ciechanów County**10a.** Feature 13. Sources: Z. DŁUBAKOWSKI 2005, 21, pl. X:8.**11. Suchodół**, stan. 1, pow. sochaczewski**11a.** Grób 2. Źródła: A. MACIAŁOWICZ 2006, 287, tabl. I/2:3.**11. Suchodół**, site 1, Sochaczew County**11a.** Grave 2. Sources: A. MACIAŁOWICZ 2006, 287, pl. I/2:3.

11b. Grób 120. Źródła: A. MACIAŁOWICZ 2006, 298, tabl. XXXII/120:4.

12. Warszawa-Wilanów, stan. 15 (dawniej 1), pow. Warszawa

12a. Grób 100. Źródła: J. MARCINIAK 1957, 105, tabl. LXXXVIII:10.

11b. Grave 120. Sources: A. MACIAŁOWICZ 2006, 298, pl. XXXII/120:4.

12. Warszawa-Wilanów, site 15 (formerly 1), Warszawa County

12a. Grave 100. Sources: J. MARCINIAK 1957, 105, pl. LXXXVIII:10.

13. Aneksy | Appendices

Aneks 1

Michał Dzik

Materiały wczesnośredniowieczne

Z okresem wczesnego średniowiecza łączyć można materiały pochodzące z trzech obiektów o numerach: 22, 35 oraz 70. Pierwszy z nich, to grób ciałopalny z młodszego okresu przedrzymskiego. Był on uszkodzony przez bliżej nieopisany wkop, w którym odkryto fragmenty wczesnośredniowiecznego naczynia faszowego (Tabl. XIII/22:8). Zważywszy na zachowanie się znaczącej jego części uzasadnione wydaje się założenie, że odkryto je w miejscu pierwotnej depozycji ułamków bądź całego naczynia, które mogło zostać zniszczone, choćby w wyniku orki. Przypuszczalnie znajdowały się one w płytkiej jamie wkopanej w obiekt nr 22. Podobną głębokość – 0,32 m od powierzchni gruntu – miał obiekt nr 35, w którym odkryto wyłącznie ułamki wczesnośredniowiecznego naczynia z cylindryczną szyjką (Tabl. XX/35:1). Kształt i wypełnisko obiektu nr 35 nie dają podstaw do określenia jego funkcji. Mogła być ona jednak podobna do funkcji wspomnianej jamy wkopanej w strop obiektu nr 22. Przesłanką ku temu jest nie tylko analogiczna głębokość, ale i fakt odkrycia w obu ułamków z naczyń o zbliżonym zapewne przeznaczeniu (por. niżej).

Rodzaj domieszki, technika lepienia i wykończenia wymienionych naczyń z obiektów nr 22 i 35 są typowe dla wczesnego średniowiecza. Niestandardowa wydaje się być jedynie barwa jednego z nich, określona jako ceglasta. Tak wypalone naczynia, choć zdarzają się w kontekście wczesnośredniowiecznym (np. D. JASKANIS 2008, 124), upowszechniły się w późniejszym okresie, wraz ze zmianami w konstrukcji pieców garncarskich

Appendix 1

Michał Dzik

Early medieval material

The material from three features, i.e., nos. 22, 35 and 70, can be associated with the early Middle Ages. The first feature is a cremation burial from the late pre-Roman period. It had been damaged by a cut, which was not described in more detail and in which fragments of an early medieval flask vessel were found (Pl. XIII/22:8). Considering that a significant part of the vessel was preserved, it seems reasonable to assume that it was discovered in the place of original deposition of the potsherds or of the entire vessel, which could have been destroyed, for example, by ploughing. The fragments were presumably located in a shallow pit dug into feature 22. Feature 35, in which only sherds of an early medieval vessel with cylindrical neck were discovered (Pl. XX/35:1), had a similar depth — 0.32 m from the ground surface. The function of feature 35 cannot be determined based on its shape and fill. It could very well be similar to the function of the aforementioned pit dug into the ceiling of feature 22. This is indicated not only by the analogous depth, but also by the fact that the sherds of vessels of probably similar function (see below) were discovered in both of them.

The type of temper used in the vessels from features 22 and 35 and the technique of their building and finishing are typical of early Middle Ages. Only the colour of one of them, described as brick-red, seems non-standard. Vessels fired in such a manner, though known from the early medieval contexts (e.g., D. JASKANIS 2008, 124), become more common only at a later date, following a change in the construction of pottery

(por. D. POLIŃSKI 1996, 87; M. TRZECIECKI 2016, 103). Na pewne przybliżenie chronologii obu wyrobów pozwalają przede wszystkim ich cechy morfologiczne i ornamentacyjne.

Tak zwane naczynia z cylindryczną szyjką znane są ze wszystkich regionów Polski (por. K. MUSIANO-WICZ 1952, mapa 1). Pochodzą ze stanowisk datowanych głównie od drugiej połowy X do XIII w. (A. BUKO 1990, 285), niewątpliwie jednak były produkowane także w kolejnym stuleciu (np. W. DZIEDUSZYCKI 1982, tab. 17; A. HUNICZ 1984, 27, tabl. XXI:4a,4b), a w ośrodkach wiejskich Mazowsza – aż do XV w. (J. KRUPPÉ 1967, ryc. 105:14). Na Mazowszu egzemplarze o łagodnej linii profilowej datowane są głównie na XII i XIII w. (M. TRZECIECKI 2016, 144 – tam dalsza literatura). W Płocku naczynia z cylindryczną szyjką o formie zbliżonej do wyrobu z Dąbka udokumentowano w nawarstwieniach datowanych od połowy XI w. do końca XIII w. (forma B IV 1, wylew A2 według Macieja Trzecieckiego [2016, ryc. 15, 20, 32, 33, 35–37]). W opracowaniu materiałów z Kruszwicy egzemplarze o zbliżonych proporcjach, zaliczone przez Wojciecha Dzieduszyckiego do podgrupy IXa, o krawędzi podgrupy XXIVc, datowane są od połowy XI w. do trzeciej ćwierci XIII w. (W. DZIEDUSZYCKI 1982, tabl. XV). W bliższej omawianemu stanowisku ziemi chełmińskiej tzw. naczynia z cylindryczną szyjką wykonane z masy z domieszką tłuczni odnotowano wśród materiałów z XII – XII/XIII w., natomiast nie stwierdzono ich w młodszych nawarstwieniach (D. POLIŃSKI 1996, 64).

Znaleziska wczesnośredniowiecznych naczyń faszowatych są bardzo rzadkie, zarówno na Mazowszu, jak i w sąsiednich regionach. Niemniej udowodniono, iż były one wyrabiane także na ziemiach polskich (A. BUKO 1990, 282–285, tam dalsza literatura). Ich fragmenty odkryto m.in. w Poznaniu (datowane na XII – połowę XIII w.; A. NIESIOŁOWSKA, M. PERZYŃSKA, J. ŻAK 1960, tabl. IV:7;), Łęczycy (XII–XIII w.; L. GABAŁÓWNA 1955, 331, tabl. 118:1), w Czersku (druga połowa XII w.; J. RAUHUTOWA 1976, ryc. 61) oraz na cmentarzystku w Brzegu (XI–XIII w.; A. KUFEL-DZIERZGOWSKA 1986, tabl. XIX:13). Elementem wspólnym tych znalezisk jest silnie zwężona szyjka, lecz poza tym różnią się formą, wypałem i sposobem zdobienia. Wydaje się, że różnorodność tę można tłumaczyć wyrabianiem owych naczyń przez lokalnych garncarzy na wzór znanych im fasz, ale z wykorzystaniem technik stosowanych przez nich przy produkcji innych rodzajów naczyń. Jak zaznaczono wyżej, na wczesnośredniowieczną metrykę egzemplarza

kilns (cf. D. POLIŃSKI 1996, 87; M. TRZECIECKI 2016, 103). The chronology of both vessels can be approximated based mainly on their morphological and ornamental features.

The so-called vessels with cylindrical neck are known from all regions of Poland (cf. K. MUSIANO-WICZ 1952, map 1). They come from sites dated mainly from the second half of the 10th c. up to the 13th c. (A. BUKO 1990, 285), however, they were certainly manufactured also in the 14th c. (e.g., W. DZIEDUSZYCKI 1982, table 17; A. HUNICZ 1984, 27, pl. XXI:4a,4b), and in the rural centres of Mazovia – even until the 15th c. (J. KRUPPÉ 1967, fig. 105:14). In Mazovia, gently profiled specimens are dated mainly to the 12th c. and 13th c. (M. TRZECIECKI 2016, 144 – with further literature). In Płock, vessels with cylindrical neck, whose form resembles the vessel from Dąbek, have been documented in layers dated from the mid-11th c. to the end of the 13th c. (form B IV 1, rim A2 after Maciej Trzeciecki [2016, figs. 15, 20, 32, 33, 35–37]). In the study of the material from Kruszwica, the specimens of similar proportions, classified by Wojciech Dzieduszycki as subgroup IXa, with the lip of subgroup XXIVc, are dated from the mid-11th c. to the 3rd quarter of the 13th c. (W. DZIEDUSZYCKI 1982, pl. XV). Closer to the Dąbek site, in the Chełmno Land, the so-called vessels with cylindrical neck, made from body tempered with crushed stone, were recorded among the material from the 12th c.–12th/13th c. but have not been found in younger layers (D. POLIŃSKI 1996, 64).

Finds of early medieval flask vessels are very rare, both in Mazovia and in the neighbouring regions. Nevertheless, it has been proven that they were also manufactured in Poland (A. BUKO 1990, 282–285, with further literature). Their fragments have been found, for example, in Poznań (dated to the 12th c.–mid-13th c.; A. NIESIOŁOWSKA, M. PERZYŃSKA, J. ŻAK 1960, pl. IV:7), Łęczycy (12th c.–13th c.; L. GABAŁÓWNA 1955, 331, pl. 118:1), Czersk (the 2nd half of the 12th c.; J. RAUHUTOWA 1976, fig. 61) and at the cemetery in Brzeg (11th c. – 13th c.; A. KUFEL-DZIERZGOWSKA 1986, pl. XIX:13). The common element of those finds is a strongly narrowed neck, but otherwise they differ in form, firing method and decoration. It seems that this diversity can be explained by the local manufacture of the vessels, modelled after the flasks known to the potters, but using the techniques employed by them in making other types of pottery. As mentioned above, all the technological features indicate the early medieval chronology of the Dąbek specimen.

z Dąbka wskazują wszystkie cechy technologiczne. W uściśleniu datowania mogą być pomocne m.in. takie cechy, jak sposób ukształtowania szyjki i wylewu oraz ornament, nawiązujące do rozwiązań znanych z garnków wczesnośredniowiecznych. Ułamki naczyń z wrębem, krótkim okapem i spiczastą krawędzią znaleziono m.in. w pobliskim Tańsku-Przedborach, pow. mławski (L. RAUHUT, J. DŁUGOPOLSKA 1973b, tabl. X:r). Autorzy monografii tamtejszego cmentarzyska przypisali je do osady, którą datowali do połowy XI w. (L. RAUHUT, J. DŁUGOPOLSKA 1973b, 440). Mogą one jednak pochodzić również z okresu funkcjonowania nekropoli, datowanej od połowy XI w. do końca XII lub początku XIII stulecia¹. W Płocku krawędzie uformowane w zbliżony sposób cechowały garnki z tzw. horyzontu II (połowa XI – połowa XII w.; M. TRZECIECKI 2016, tabl. 10:7) i horyzontu III (połowa XII – połowa XIII w.; M. TRZECIECKI 2016, tabl. 24:3). Wśród odmian wylewów wyróżnionych przez M. Trzecieckiego dla znalezisk z Płocka, najbardziej zbliżona do wyrobu z Dąbka jest odmiana E5, udokumentowana w naczyniach datowanych od XI do XIII stulecia włącznie (M. TRZECIECKI 2016, ryc. 15, 32, 33). W klasyfikacji autorstwa Dariusza Polińskiego podobne wylewy zaliczone zostały do grupy W.II.2, charakterystycznej dla XII w. i przełomu XII/XIII w. (D. POLIŃSKI 1996, 115, ryc. 4a:5b). W należących do prowincji mazowieckiej przed XIII w. ziemiach chełmińskiej i dobrzyńskiej naczynia z wyodrębnioną, niezdobioną szyjką datowane są od pierwszej połowy XII w., a liczniejsze stają się w drugiej połowie tego wieku i w następnym stuleciu. Wówczas też wzrasta tam tendencja wyrabiania garnków o silnie wydętym brzuścu i gładkiej szyjce, niekiedy pochylonej do środka, a także podkreślonej karbowaniem (np. W. CHUDZIAK 2003, 25, ryc. 4; J. BOJARSKI 2012, 273–274, ryc. 123). Wymienione cechy widoczne są także w przypadku naczynia faszowatego z Dąbka.

Na ziemi chełmińskiej trójwątkowe systemy ornamentacyjne – widoczne na obu wyrobach z Dąbka –

The dating may be specified based on, e.g., such features as the shape of the neck and rim or the ornament, which resemble the solutions known from early medieval pots. Potsherds with a notch for a lid, a short overhanging rim and a pointed lip have been found, e.g., in nearby Tańsk-Przedbory, Mława County (L. RAUHUT, J. DŁUGOPOLSKA 1973b, pl. X:r). The authors of the monograph on the local cemetery linked them to a settlement, which they dated to the mid-11th c. (L. RAUHUT, J. DŁUGOPOLSKA 1973b, 440). However, they may also come from the period when the cemetery was in use, dating from the mid-11th c. to the end of the 12th c. or the beginning of the 13th c.¹ In Płock, lips formed in a similar manner are characteristic of pots from the so-called horizon II (mid-11th c.–mid-12th c.; M. TRZECIECKI 2016, pl. 10:7) and horizon III (mid-12th c.–mid-13th c.; M. TRZECIECKI 2016, pl. 24:3). Among the variants of rims distinguished by M. Trzeciecki for the finds from Płock, variant E5, documented in vessels dated from the 11th c. to the 13th c., is the most similar to the Dąbek specimen (M. TRZECIECKI 2016, figs. 15, 32, 33). In the classification by Dariusz Poliński, similar rims were included in group W.II.2, characteristic of the 12th c. and the end of the 12th c. / beginning of the 13th c. (D. POLIŃSKI 1996, 115, fig. 4a:5b). In the lands of Chełmno and Dobrzyń, which were part the Mazovian Province before the 13th c., vessels with a defined, unadorned neck are dated starting from the 1st half of the 12th c., and they become more numerous in the 2nd half of this century and in the following one. This is also when the tendency to make pots with a strongly bulbous body and a smooth neck, sometimes inverted and emphasised with ribbing (e.g., W. CHUDZIAK 2003, 25, fig. 4; J. BOJARSKI 2012, 273–274, fig. 123), increases. The aforementioned features are also visible in the flask vessel from Dąbek.

In the Chełmno Land, three-threaded ornamental systems — visible on both vessels from Dąbek — have been observed on the pottery from Napole, Chełmno

1 Na cmentarzysku w Tańsku-Przedborach odkryto pozostałości osady, w tym warstwę kulturową, jamę oraz dwa paleniska. Warstwa i obiekty przecięte były wkopami grobowymi. Niemal wszystkie fragmenty naczyń, w tym odkryte w grobach, opisano sumarycznie, jako najprawdopodobniej związane z osadą (L. RAUHUT, J. DŁUGOPOLSKA 1973b, 435, 437; por. M. DZIK 2005, 49). Wydaje się to zbyt jednoznacznym założeniem, bowiem nie ma podstaw, by wykluczyć datowanie części ułamków znalezionych w grobach na okres funkcjonowania cmentarza – ich obecność mogła być związana z obrzędami towarzyszącymi chowaniu zmarłych lub kulturowaniu ich pamięci.

1 Remains of a settlement, including a cultural layer, a pit and two hearths were discovered at the cemetery in Tańsk-Przedbory. The layer and features were cut by burial pits. Almost all potsherds, including the ones found in graves, were summarily described as probably connected with the settlement (L. RAUHUT, J. DŁUGOPOLSKA 1973b, 435, 437; cf. M. DZIK 2005, 49). This seems to be an overly one-sided assumption, as there are no reasons to exclude dating some of the potsherds found in graves to the period when the cemetery was in use — their presence could be related to the rituals accompanying burials or commemorating the deceased.

stwierdzono m.in. na naczyniach z Napola, pow. chełmiński, w warstwach z drugiej połowy XII w. – przełomu XII/XIII w. (D. POLIŃSKI 1996, 50–51, 124, ryc. 9: 24, 33, tab. 17 – tu ornamenty wyróżnione jako SO XXVII i XXXVI). Tam też dla materiałów datowanych od XII w. do pierwszej ćwierci XIII w. charakterystyczne są nacięcia stanowiące zwieńczenie żłobków dookólnych i linii falistych na naczyniach baniastych lub karbowanie żeberk na naczyniach z cylindryczną szyjką (J. BOJARSKI 2012, 280). W Płocku kompozycje zdobnicze analogiczne do widocznych na naczyniach z Dąbka – wyróżnione jako odmiany III.1.a oraz III.1.b – znane są z naczyń datowanych od tzw. horyzontu I (koniec X – połowa XI w.) do horyzontu III (połowa XII – połowa XIII w.; M. TRZECIECKI 2016, ryc. 24, 38, 39).

Podsumowując, najbardziej prawdopodobny czas powstania obu naczyń to XII w. i pierwsza połowa kolejnego stulecia. Niewykluczona, choć mniej prawdopodobna, jest również druga połowa XIII w., a w przypadku naczynia z cylindryczną szyjką – także druga połowa XI w.

Naczynia faszowate powszechnie uchodzą za pojemniki na płyny. Analogiczna funkcja jest przypisywana przez niektórych badaczy naczyniom z cylindryczną szyjką, które, ze względu na kształt szyjki i wylewu, mogły spełniać funkcje znanych z późnego średniowiecza dzbanów (por. K. MUSIANOWICZ 1952, 369–370; W. HOŁUBOWICZ 1965, 37; W. DZIEDUSZYCKI 1982, 73; D. POLIŃSKI 1996, 138). Oba naczynia odkryte w Dąbku mogły mieć zatem podobne przeznaczenie. Na większości stanowisk wczesnośredniowiecznych z Mazowsza i regionów sąsiednich naczynia z cylindryczną szyjką stanowią zdecydowaną mniejszość, od niespełna jednego do kilkunastu procent, sporadycznie około ¼ wyrobów garncarskich (por. np. W. DZIEDUSZYCKI 1982, 41; D. POLIŃSKI 1996, 94; D. JASKANIS 2008, 135; M. HAFTKA, S. WADYL 2015, 109, 168). Wyjątkiem są cmentarzyska, na których udział ich jest wyraźnie większy. Na Mazowszu Północnym wynosi on 40%². Odkrycie w Dąbku dwóch naczyń o funkcji przypisywanej wyrobom z cylindryczną szyjką czyni bardziej prawdopodobnym, iż mamy tu do czynienia z cmentarzyskiem, a nie osadą. Jest to wszak wyłącznie hipoteza, i nie daje ona wystarczających podstaw

County, in layers dated to the 2nd half of the 12th c. – end of the 12th c. / beginning of the 13th c. (D. POLIŃSKI 1996, 50–51, 124, fig. 9:24,33, table 17 — there, the ornaments are described as SO XXVII and XXXVI). Also there, incisions, crowning circumferential grooves and wavy lines on globular vessels, as well as notches on the ribs on vessels with cylindrical neck are characteristic of the material dated from the 12th c. to the 1st quarter of the 13th c. (J. BOJARSKI 2012, 280). In Płock, ornamental compositions analogous to those visible on the vessels from Dąbek — categorised as variants III.1.a and III.1.b — are known from the pottery dated from the so-called horizon I (end of 10th c. – mid-11th c.) to horizon III (mid-12th c. – mid-13th c.; M. TRZECIECKI 2016, figs. 24, 38, 39).

In conclusion, both vessels were most probably made in the 12th c. or in the 1st half of the 13th c. The 2nd half of the 13th c. cannot be excluded but is less likely; in the case of the vessel with cylindrical neck, the 2nd half of the 11th c. should also be considered.

Flask vessels are commonly considered as having been containers for liquids. Some researchers attribute an analogous function to vessels with cylindrical neck, which, due to the shape of their neck and rim, could serve the same function as the jugs known from the late Middle Ages (cf. K. MUSIANOWICZ 1952, 369–370; W. HOŁUBOWICZ 1965, 37; W. DZIEDUSZYCKI 1982, 73; D. POLIŃSKI 1996, 138). Therefore, both vessels discovered at Dąbek could have had similar purpose. At the earliest medieval sites in Mazovia and the neighbouring regions, vessels with cylindrical neck are a definite minority, constituting from less than one to a dozen percent, occasionally about a quarter, of all pottery items (cf., e.g., W. DZIEDUSZYCKI 1982, 41; D. POLIŃSKI 1996, 94; D. JASKANIS 2008, 135; M. HAFTKA, S. WADYL 2015, 109, 168). The exception are cemeteries, where their share is clearly greater. In Northern Mazovia, it is 40%.² The discovery at Dąbek of two vessels serving the function attributed to vessels with cylindrical neck makes it more likely that we are dealing with a cemetery rather than a settlement. Still, it is only a hypothesis, and it does not provide sufficient

2 Według Tomasza Kordala, spośród 52 naczyń o znanej formie, 21 to egzemplarze z cylindryczną szyjką (T. KORDALA 2006, 199, tab. 42 – tu uwzględniono 55 naczyń, ale trzy z nich – garnki, w których odkryto kości dzieci, z Pieścideł i Żukowa, pow. płoński – to niewątpliwie wyroby późnośredniowieczne lub młodsze; por. M. DZIK 2006, 64).

2 According to Tomasz Kordala, out of 52 vessels of known form, 21 are specimens with cylindrical neck (T. KORDALA 2006, 199, table 42 — there, 55 vessels were considered, three of them — pots containing bones of children from Pieścidla and Żukowo, Płoński County — certainly were of late medieval or later chronology; cf. M. DZIK 2006, 64).

do jednoznacznego ustalenia, w jakim charakterze opisane naczynia znalazły się w miejscu odkrycia, ani też do określenia funkcji wczesnośredniowiecznych obiektów.

Domniemywany wyżej, sepulkralny charakter wczesnośredniowiecznego stanowiska sugeruje też obiekt nr 70. Jest to grób z pochówkiem szkieletowym, którego *terminus a quo* wyznacza odkryty w zasypisku, na złożu wtórnym, materiał z młodszego okresu wpływów rzymskich (Tabl. XXXII/70). Wobec braku wyposażenia zmarłego, a także analizy radiowęglowej kości, o chronologii obiektu można wnioskować tylko na podstawie cech budowy grobu i układu szkieletu.

Głębokość powyższego grobu wynosiła 1,2 m od powierzchni gruntu, pozostałe wymiary są trudne do oszacowania. Na podstawie informacji z dziennika badań o położeniu szkieletu „bliżej narożnika południowo-zachodniego” można wnioskować, iż wkop grobowy był wyraźnie szerszy i dłuższy od rozmiarów szkieletu. Wypełnisko wkopu stanowił najprawdopodobniej wielowarstwowy bruk kamienny, sięgający od stropu do poziomu pochówku. Zakładając, iż strop uchwycono poniżej warstwy ornej, jego zachowaną miąższość można szacować na ok. 0,9 m. Niewykluczona jest obecność obstawy na poziomie depozycji pochówku zbudowanej z nieco większych kamieni, niż użyte w bruku. Dostępne informacje o formie obiektu czynią prawdopodobnym, iż był to grób w obudowie kamiennej – konstrukcji charakterystycznej dla Mazowsza Północnego od drugiej połowy XI w. do XII w., a stosowanej prawdopodobnie także w pierwszej połowie XIII w. (por. L. RAUHUT 1971, 455; T. KORDALA 2003, 308–309). Zważywszy na głębokość jamy grobowej obiekt ten odpowiada podtypowi II.2 grobów w obudowach kamiennych (M. DZIK 2015, 44–46) oraz – wyróżnionym na podstawie materiałów z Mazowsza – podtypom Ia, Ib i częściowo IIb według Lechosława Rauhuta (1971, 456), a także tzw. kamiennym grobom jamowym według klasyfikacji Tomasza Kordala (2006, 114). Elementem typowym dla tych konstrukcji są m.in. rozmiary wyraźnie większe od niezbędnych dla pomieszczenia pochówku (T. KORDALA 2006, 114–115). W obiekcie z Dąbka nie udokumentowano charakterystycznej dla tych form grobu obstawy na poziomie stropu obiektu. Warto jednak zaznaczyć, że jeżeli byłaby ona wykonana z nieco większych kamieni – a tak było z reguły (np. L. RAUHUT, J. DŁUGOPOLSKA 1973a, ryc. 44; 1973b, ryc. 32) – to mogła zostać usunięta w trakcie prac rolnych na stanowisku. Przypadki wybierania obstaw i pozostawiania bruków udokumentowano wielokrotnie (np. K. MUSIANOWICZ 1955, 249; M. DZIK 2015, 49).

grounds for unequivocally establishing the purpose for which the vessels described were placed at the place of their discovery, nor for determining the function of the early medieval features.

The supposed sepulchral character of the early medieval site is also suggested by feature 70. It is an inhumation burial, the *terminus a quo* of which is determined by the material from the younger Roman period discovered in the backfill, in secondary context (Pl. XXXII/70). In the absence of grave goods and lacking a radiocarbon analysis of the bones, the chronology of the feature can be inferred only from the structure of the grave and the arrangement of the skeleton.

The depth of the above-mentioned grave was 1.2 m from the ground surface; other dimensions are difficult to estimate. Based on the information from the excavation journal, describing the location of the skeleton as “closer to the south-west corner”, it can be concluded that the grave was visibly wider and longer than the skeleton. The grave pit was probably filled with a multi-layer cobblestone pavement, reaching from the top of the feature to the level of the burial. Assuming that the feature top was discerned below the topsoil, the preserved thickness of the grave can be estimated at approximately 0.9 m. It is possible that the burial deposit was surrounded with stones, slightly larger than those used in the pavement. The available information about the form of the feature makes it probable that it was a burial in a stone casing – a structure typical of Northern Mazovia in the period from the 2nd half of the 11th c. to the 12th c., and probably also used in the 1st half of the 13th c. (cf. L. RAUHUT 1971, 455; T. KORDALA 2003, 308–309). Considering the depth of the grave pit, the feature corresponds to subtype II.2 of stone-encased graves (M. DZIK 2015, 44–46), to subtypes Ia, Ib and partly IIb after Lechosław Rauhut (1971, 456) — defined based on the material from Mazovia — and also to the so-called stone pit graves in the classification of Tomasz Kordala (2006, 114). One of the elements typical of these structures is that their dimensions are clearly larger than necessary to fit the burial (T. KORDALA 2006, 114–115). In the feature from Dąbek, a stone setting at the feature top level, typical of this form of grave, was not documented. It is worth noting, however, that had it been made of slightly larger stones — as was usually the case (e.g., L. RAUHUT, J. DŁUGOPOLSKA 1973a, fig. 44; 1973b, fig. 32) — it may have been removed during agricultural works at the site. The cases of removing the setting and leaving the pavements have been documented many times (e.g., K. MUSIANOWICZ 1955, 249; M. DZIK 2015, 49).

Układ szkieletu w pozycji na wznak jest typowy dla grobów wczesnośredniowiecznych. Orientacja w kierunku wschodnim charakterystyczna jest dla pochówków męskich, głównie dla tych datowanych do połowy XII w. (T. KORDAŁA 2006, 120). W tym kontekście grób z Dąbka – jeśli faktycznie pochodzi z wczesnego średniowiecza – byłby nietypowy, biorąc pod uwagę antropologiczne określenie płci (por. Aneks 2). Niemniej, zważywszy na brak pewności odnośnie do oceny płci na podstawie cech kości, a tym bardziej na fakt odnotowania w regionie innych przykładów pochówków określonych jako kobiece (na podstawie cech antropologicznych i archeologicznych), a mających wschodnią orientację (np. L. RAUHUT, J. DŁUGOPOLSKA 1973a, 380), układ ten nie wyklucza wczesnośredniowiecznej metryki grobu.

Teoretycznie obecność cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Dąbku, stan. 9, może budzić wątpliwości, jako że na gruntach tej wsi znana już jest nekropola z tego okresu, oddalona o ok. 2 km (Mapa 2: nr 7; A. BORKOWSKI 1926; T. KORDAŁA 2006, 41, poz. nr 13 – tam dalsza literatura)³. Niewykluczona jest też obecność kolejnej⁴. Nie jest to jednak przypadek odosobniony i tak niewielkie odległości między cmentarzyskami są w regionie raczej regułą, niż wyjątkiem (L. RAUHUT 1971, 451; T. KORDAŁA 2006, 108–109).

Istnienie w jednym skupisku dwóch lub trzech cmentarzysk z grobami w obudowach kamiennych oraz dwóch grodzisk z okresu ich funkcjonowania (Stupsk: druga połowa X – XII w.; Wola Szydłowska-Wyszyny: IX/X – XII w.; I. GÓRSKA 1976; J. PYRGAŁA 1976;

The arrangement of the skeleton in the supine position is typical of early medieval burials. Orientation towards the east is characteristic of male burials, mainly of those dated to the mid-12th c. (T. KORDAŁA 2006, 120). In this context, the grave from Dąbek — if it actually dates from the early Middle Ages — would be unusual in terms of anthropological sex determination (cf. Appendix 2). Nevertheless, considering the lack of certainty in determination of sex based on bone characteristics, and, even more so, the fact that other examples of east-oriented burials identified as female (based on anthropological and archaeological features) were noted in the region (e.g., L. RAUHUT, J. DŁUGOPOLSKA 1973a, 380), this arrangement does not exclude the early medieval chronology of the grave.

Theoretically, the presence of an early medieval cemetery at Dąbek, site 9, may raise doubts, as a necropolis from that period, located approx. 2 km away, is already known from the area of this village (Map 2: no. 7; A. BORKOWSKI 1926; T. KORDAŁA 2006, 41, no. 13 — with further literature)³. The presence of another one is also possible⁴. However, this is not an isolated case, and such small distances between cemeteries in the region are the rule rather than the exception (L. RAUHUT 1971, 451; T. KORDAŁA 2006, 108–109).

The existence in one cluster of two or three cemeteries with stone-encased graves and two hillforts from the same period (Stupsk: 2nd half of 10th c.–12th c.; Wola Szydłowska-Wyszyny: 9th/10th c.–12th c.; I. GÓRSKA 1976; J. PYRGAŁA 1976; M. DULINICZ 1997, 139;

3 Na temat tej nekropoli, którą zapewne należy identyfikować z zarejestrowanym w trakcie badań AZP stanowiskiem 3, a także pochodzących z niej znalezisk por. Rozdz. 2.

4 Cmentarzysko z tego okresu mogło znajdować się w Dąbku, stan. 13, ok. 1 km na południe od stan. 9 (Mapa 2: nr 7). Na karcie Archeologicznego Zdjęcia Polski tego stanowiska (AZP 40-60/13 – cmentarzysko kultury przeworskiej) podano informację zanotowaną w 1982 r., w trakcie badań powierzchniowych Ryszarda Mazurowskiego, o znajdowaniu przez właściciela przy kopaniu żwiru szkieletów ludzkich z wyposażeniem. Pochodzący stąd miecz i dwa naczynia miały zostać przekazane sędziemu z Mławy. Szkielety, „bagnety” (groty włóczni?) i pierścionki miano tu odkrywać już w latach 30. XX w. Wspomniany miecz to egzemplarz z XI lub XII w., opublikowany niedawno przez Jarosława Ościłowskiego (2017). Wskazuje na to wiadomość podana przez autora, iż zabytek został подарowany przez znalazcę Ryszardowi Juszkiewiczowi, sędziemu z Mławy, w latach 70. XX w. Zgodnie z informacją otrzymaną od J. Ościłowskiego, był to jedyny miecz wczesnośredniowieczny w posiadaniu sędziego. Por. też informacje zawarte w Rozdz. 2.

3 For more on the subject of this cemetery, which should probably be identified with site 3 recorded during an AZP survey, and the finds obtained from there, see Chapter 2.

4 A cemetery from that period may have been located at Dąbek, site. 13, approx. 1 km south of site 9 (Map 2: no. 7). The card of the site in the Archaeological Record of Poland (AZP 40-60/13 – a cemetery of the Przeworsk culture) contains information recorded in 1982, during Ryszard Mazurowski's fieldwalking campaign, that the owner found human skeletons and grave goods when digging gravel. A sword and two vessels were to have been handed over to a judge from Mława. Skeletons, “bayonets” (spearheads?) and rings were to have been discovered there already in the 1930s. The aforementioned sword is a specimen from the 11th or 12th c., recently published by Jarosław Ościłowski (2017). This is indicated by the information provided by the author that the finder had given the artefact to Ryszard Juszkiewicz, a judge from Mława, in the 1970s. According to the information received from J. Ościłowski, it was the only early medieval sword in the possession of the judge. See also the information in Chapter 2.

M. DULINICZ 1997, 139; J. OŚCIEŁOWSKI 2011, 24, 26, 34) wskazuje na intensywne zasiedlenie górnego odcinka doliny Dunajczyka i jej bezpośredniego zaplecza. Związane było ono zapewne z funkcjonowaniem szlaku komunikacyjnego i handlowego, łączącego centrum Starego Mazowsza z dorzeczem Orzyca (E. KOWALCZYK 2003, 72; por. też J. OŚCIEŁOWSKI 2011, 32). Znaczenie tego skupiska osadniczego potwierdza jego wczesna obecność w źródłach pisanych. Stupsk wymieniony został w tzw. falsyfikacie mogileńskim z połowy XII w. (S. ARNOLD 1929, 23; *SHG PŁOCK* 1998, 292), Dąbek zaś pojawia się w źródłach już od pierwszej ćwierci XIV w. (*SHG PŁOCK* 1980, 53).

J. OŚCIEŁOWSKI 2011, 24, 26, 34) indicates intensive settlement in the upper section of the Dunajczyk River valley and its immediate hinterland. It was probably related to the functioning of a trade and transport route connecting the centre of Old Mazovia with the Orzyc River basin (E. KOWALCZYK 2003, 72; see also J. OŚCIEŁOWSKI 2011, 32). The importance of this settlement cluster is confirmed by its early presence in written sources. Stupsk was mentioned in the so-called Mogilno Falsification from the mid-12th c. (S. ARNOLD 1929, 23; *SHG PŁOCK* 1998, 292), while Dąbek appears in written sources dating already from the 1st quarter of the 14th c. (*SHG PŁOCK* 1980, 53).

Literatura | Literature

ARNOLD S.

1929 *Początki biskupstwa płockiego w świetle falsyfikatów mogileńskich*, "Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego" 1, 3–24.

BOJARSKI J.

2012 *Wczesnośredniowieczny mikroregion osadniczy w Napolu na ziemi chełmińskiej. Wytwórczość garncarska jako źródło poznania lokalnych procesów osadniczych*, Toruń.

BORKOWSKI A.

1926 *Z Ziemi Zawkrzyńskiej*, "Z Otchłani Wieków" I/1, 11–12.

BUKO A.

1990 *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.

CHUDZIAK W.

2003 *Wczesnośredniowieczna przestrzeń sakralna in Culmine na Pomorzu Nadwiślańskim, Mons Sancti Laurentii 1*, Toruń.

DULINICZ M.

1997 *The First Dendrochronological Dating of the Strongholds in Northern Mazovia*, (in:) P. Urbańczyk (ed.), *Origins of Central Europe*, Warsaw, 137–141.

DZIEDUSZYCKI W.

1982 *Wczesnomiejaska ceramika kruszwicka w okresie od 2 połowy X w. do połowy XIV w.*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.

DZIK M.

2005 *Przyczynek do problematyki badawczej fragmentów naczyń ceramicznych znajdujących na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach szkieletowych Mazowsza*, "Światowit" V (XLVI)/B (2003), 45–51.

2006 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Żukowie, pow. Płońsk*, Światowit Supplement Series P: Prehistory and Middle Ages XIII, Warszawa.

- 2015 *Przemiany zwyczajów pogrzebowych w międzyrzeczu Bugu i górnej Narwi (XI–XV w.)* 2, Rzeszów.
- GABAŁÓWNA L.
1955 *Ceramika z XII i XIII wieku z grodziska łączyskiego*, "Studia Wczesnośredniowieczne" III, 319–332.
- GÓRSKA I.
1976 *Wola Szydłowska*, (in:) I. Górską, L. Paderewska, J. Pyrgała, W. Szymański, L. Gajewski, Ł. Okulicz, *Grodziska Mazowska i Podlasia (w granicach dawnego województwa warszawskiego)*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 159–161.
- HAFTKA M., WADYL S.
2015 *Węgry. Zespół osadniczy na pograniczu pomorsko-pruskim w XI–XII w.*, Malbork.
- HOŁUBOWICZ W.
1965 *Garncarstwo wczesnośredniowieczne Słowian*, Acta Universitatis Wratislaviensis 31, Studia Archeologiczne 1, Wrocław.
- HUNICZ A.
1984 *Studia z archeologii średniowiecznego Lublina*, Studia i Materiały PKZ, Warszawa.
- JASKANIS D.
2008 *Świętek. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy na północno-wschodnim Mazowszu*, Warszawa.
- KORDAŁA T.
2003 *Podstawy chronologii wczesnośredniowiecznych cmentarzysk szkieletowych na północnym Mazowszu*, (in:) M. Dulinicz (ed.), *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, Lublin – Warszawa, 303–310.
2006 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe na północnym Mazowszu*, Łódź.
- KOWALCZYK E.
2003 *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej (między Drwęcą a Pisą)*, Warszawa.
- KRUPPÉ J.
1967 *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV*, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- KUFEL-DZIERZGOWSKA A.
1986 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Brzegu, województwo sieradzkie*, "Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna" 30 (1983), 309–348.
- MUSIANOWICZ K.
1952 *Mazowieckie naczynia z cylindryczną szyjką na tle słowiańskiego materiału porównawczego*, "Wiadomości Archeologiczne" XVIII/3–4 (1951–1952), 345–384.
1955 *Przyczyunki do osadnictwa mazowieckiego na Podlasiu w XII–XIII wieku*, "Światowit" XXI, 247–275.
- NIESIOŁOWSKA A., PERZYŃSKA M., ŻAK J.
1960 *Badania na posesji Ostrów Tumski 13 w latach 1950–1953*, (in:) W. Hensel (ed.), *Poznań we wczesnym średniowieczu II*, Wrocław – Warszawa, 67–219.

OŚCIEŁOWSKI J.

- 2011 *Uwarunkowania geograficzne lokalizacji grodów na północnym Mazowszu (X – pocz. XIII w.). Problematyka badań interdyscyplinarnych*, "Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku" 19, 7–40.
- 2017 *Two Early Medieval Swords from the Masovian-Prussian Borderland*, "Fasciculi Archaeologiae Historicae" XXX, 131–141.

POLIŃSKI D.

- 1996 *Przemiany w wytwórczości garncarskiej na ziemi chełmińskiej u schyłku wczesnego i na początku późnego średniowiecza*, *Archaeologia Historica Polona* 4, Toruń.

PYRGAŁA J.

- 1976 *Stupsk*, (in:) I. Górka, L. Paderewska, J. Pyrgała, W. Szymański, L. Gajewski, Ł. Okulicz, *Grodziska Mazowsza i Podlasia (w granicach dawnego województwa warszawskiego)*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 130–133.

RAUHUT L.

- 1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu*, "Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne" I, 435–656.

RAUHUT L., DŁUGOPOLSKA J.

- 1973a *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamiennej w Łączynie Starym, pow. Przasnysz*, "Wiadomości Archeologiczne" XXXVII/3 (1972), 320–393.
- 1973b *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamiennej w Tańsku-Przedborach, pow. Przasnysz*, "Wiadomości Archeologiczne" XXXVIII/3–4, 383–441.

RAUHUTOWA J.

- 1976 *Czersk we wczesnym średniowieczu*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.

SHG PŁOCK

- 1980 *Słownik historyczno-geograficzny województwa płockiego w średniowieczu 1: A–J*, A. Borkiewicz-Celińska (ed.), Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- 1998 *Słownik historyczno-geograficzny województwa płockiego w średniowieczu 3: MI–Św*, A. Borkiewicz-Celińska (ed.), Warszawa.

TRZECIECKI M.

- 2016 *Ceramika Płocka między XI a XIX wiekiem. Studium archeologiczne*, Warszawa.

Aneks 2

Łukasz Maurycy Stanaszek

Analiza antropologiczna kości ludzkich

Materiał kostny będący przedmiotem analizy odkryto na cmentarzysku kultur przeworskiej i wielbarskiej z późnej epoki żelaza, ale w przypadku jednego z grobów (obiekt 70) można hipotetycznie sugerować jego wczesnośredniowieczną chronologię (por. Aneks 1). Znakomita większość szczątków pochodzi z pochówków ciałopalnych, zarówno popielnicowych, jak i jamowych, a tylko w dwóch wypadkach – z grobów inhumacyjnych (jeden z nich to ww. obiekt 70). Nieliczny materiał kostny, który nie był poddany kremacji, został opracowany przy wykorzystaniu metod i opisów anatomicznych kośćca zawartych między innymi w *Anatomii człowieka*, autorstwa A. Bochenka i M. Reichera (1990), a także w pracach J. Piontka (1996), A. Malinowskiego i J. Strzałki (1985) oraz J.E. Buikstry i D.H. Ubelakera (1994). Pomiarów cech metrycznych dokonano przy użyciu powszechnie stosowanej techniki martinowskiej (R. MARTIN, K. SALLER 1957), zaś dla rejestracji cech niemetrycznych (epigenetycznych) użyto schematów zaproponowanych przez A. Czarnetzky'ego (1972).

Jeśli chodzi o materiał ciałopalny, to ustalenia przybliżonego wieku w chwili śmierci i płci zmarłych dokonano na podstawie analizy fragmentów kości z wykształconymi cechami dystynktywnymi oraz na podstawie analizy odontologicznej (C.O. LOVEJOY 1985; J. PIONTEK 1996). W sytuacjach, kiedy było to możliwe, posłużono się pomiarami metrycznymi grubości lub/i średnicy niektórych kości szkieletu postkranialnego i czaszki. Wszystkie określenia płci zmarłych są obarczone znacznie większym błędem niż oznaczenia ich

Appendix 2

Łukasz Maurycy Stanaszek

Anthropological analysis of human bones

The bone material that is the subject of this analysis was discovered at a cemetery of the Przeworsk and Wielbark culture from the Late Iron Age; however, in the case of one of the graves (feature 70), it can be speculated that it is of an early medieval chronology (cf. Appendix 1). The majority of the remains come from cremation burials, both in a pit and urned; only in two cases, the remains come from inhumation graves (e.g., from the aforementioned feature 70). Scarce bone material that had not been cremated was analysed using the methods and anatomical descriptions of the skeleton presented, for example, in *Anatomia człowieka* (Human Anatomy) by A. Bochenek and M. Reicher (1990) as well as in the works of J. Piontek (1996), A. Malinowski and J. Strzałko (1985), and J.E. Buikstra and D.H. Ubelaker (1994). Metric features were measured employing the commonly used Martin's technique (R. MARTIN, K. SALLER 1957), and non-metric (epigenetic) features were recorded by means of the methods proposed by A. Czarnetzky (1972).

In regard to the cremated material, the approximate age at death and the sex of the deceased were determined based on an analysis of bone fragments with developed diagnostic features and on odontological analysis (C.O. LOVEJOY 1985; J. PIONTEK 1996). Where it was possible, the analysis was supplemented with metric measurements of the thickness and/or diameter of some post-cranial and cranial bones. All determinations of the sex of the deceased are subject to a much greater error than in the case of age determination, which has already been

wieku, co podkreślano już dawniej (m.in. J. STRZAŁKO, J. PIONTEK, A. MALINOWSKI 1973, 184). Wpływa na to między innymi fakt, iż cechy męskie i żeńskie w budowie ciała mogą wyrażać się z różną intensywnością u obu płci, co jest związane z zaburzeniami równowagi hormonalnej. W świetle powyższych uwag staje się zrozumiałe, że znaczna część określeń płciowych analizowanych tu osób posiada li tylko mniejsze (określenia płci ze znakami zapytania) lub większe prawdopodobieństwo, nigdy jednak nie sięgające 100%.

Należy też pamiętać, że badanie przepalonych szczątków ludzkich jest utrudnione co najmniej z kilku powodów. Głównym czynnikiem jest tu przeważnie niezadowolający stan zachowania kości związany z tym, iż depozycja przepalonych szczątków ludzkich w grobie jest efektem wieloetapowego procesu, w trakcie którego dochodzi do utraty części informacji. Już podczas kremacji może nastąpić zarówno ubytek ilościowy (całkowite spopielenie niektórych części szkieletu), jak i jakościowy (deformacja masy kostnej) potencjalnych danych. Część informacji zostaje utracona na skutek zwykle niezbyt starannego zebrania kości z pogorzelska stosu, a następnie – w efekcie naturalnych procesów geologicznych zachodzących podczas długoletniego zalegania szczątków kostnych w grobie. Wreszcie, istotną rolę odgrywa też staranność, z jaką prowadzono eksplorację zawartości poszczególnych grobów.

Określenie stopnia przepalenia materiału zostało w niniejszym opracowaniu uproszczone, gdyż wartości graniczne są często nieostre i nie dają się łatwo wydzielić. Zamiast stosowanej zwykle skali liczbowej (por. T. DZIERŻYKRAY-ROGAŁSKI 1960), zastosowano tu następujące określenia słowne, opisujące ogólny charakter przepalenia kości:

- słaby stopień przepalenia kości (przepalenie lub nadpalenie częściowe; kości mało popękane, odkształcone i skurczone, o ciemnym zabarwieniu – oczerniona okostna);
- średni stopień przepalenia kości (wyraźne spękanie i odkształcenia termiczne, zabarwienie szaropopielate);
- silny stopień przepalenia kości (znaczne spękanie i odkształcenia, zabarwienie kremowo lub białawoszare; zachowane niewielkie fragmenty kości, o zabarwieniu kredowo-białym – spopielenie).

Opis barwy kości uzupełniony jest niekiedy o występujące na kościach przebarwienia, będące pozostałością po zaleganiu w ich sąsiedztwie przedmiotów metalowych. Przy wykonywaniu ekspertyz antropologicznych

highlighted in the past (e.g., J. STRZAŁKO, J. PIONTEK, A. MALINOWSKI 1973, 184). Among others, this is due to the fact that the male and female features in body structure can be expressed with different intensity in both sexes, which is associated with hormonal imbalances. In light of the abovementioned considerations, it becomes understandable that the sex of a significant portion of the individuals analysed here was determined with lower (sex determination annotated with a question mark) or higher probability, but never with a 100% certainty.

It should also be remembered that any analysis of cremated human remains is made more difficult by at least several factors. The main one is the generally unsatisfactory state of preservation of the bones, caused by the multi-stage nature of the process of depositing burned human remains in a grave, during which some information is lost. Already in the course of the cremation, there may be a quantitative (complete incineration of some parts of the skeleton) and a qualitative (deformation of the bone mass) loss of potential data. Some information is lost as a result of a usually not very careful collection of the bones from the remains of the pyre, and then — due to natural geological processes occurring during the many years of the bone remains resting in the grave. Finally, the diligence with which the contents of individual graves were explored also plays an important part.

The degree to which the material had been burned was simplified for the purposes of this paper, as the limit values are often blurred and cannot be easily identified. Instead of the usual numerical scale (cf. T. DZIERŻYKRAY-ROGAŁSKI 1960), the following wording was used to describe the general character of bone burning:

- lightly burned (charred or partially singed; small degree of cracking, deformation and contraction; dark colour — blackened periosteum);
- moderately burned (clear cracking and thermal deformation, grey-ashen colour);
- heavily burned (significant cracking and deformation, cream or whitish-gravy colour; preserved small bone fragments of a chalky-white colour — incineration).

The description of the colour of the bones is sometimes supplemented with the discolouration of the bones, which is a remnant of the metal objects that rested in their vicinity. When carrying out anthropological analyses of the bone material from cremation graves, the methodological guidelines contained in the literature on the subject were considered (T. DZIERŻYKRAY-ROGAŁSKI 1960;

materiału kostnego z grobów ciałopalnych uwzględniono wskazówki metodyczne zawarte w literaturze przedmiotu (T. DZIERŻYKRAY-ROGAŁSKI 1960; J. GŁADYKOWSKA-RZECZYCKA 1972; J. STRZAŁKO, J. PIONTEK, A. MALINOWSKI 1973; J.E. BUIKSTRA, D.H. UBELAKER 1994, 95–106; J. PIONTEK 1996).

Analiza antropologiczna

Obiekt 1

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę kremową (z oczernioną okostną) i wykazywały dość silny stopień przepalenia. Zachowały się niezbyt liczne fragmenty kości długich, żeber oraz sklepienia czaszki. Waga: 70,5 g. Kości te niewątpliwie należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów, ich urzeźbienie oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki osoby o nieokreślonej płci, zmarłej w wieku *adultus–maturus* (25–50 lat).

Obiekt 2

Kości znalezione w obiekcie były barwy kremowo-białej i wykazywały silny stopień przepalenia. Wydobyto nieliczne kości, pośród których najbardziej dystynktywne były fragmenty trzonów i nasad kości długich (w tym: trzon kości piszczelowej, głowa kości ramiennej), kości szczęki oraz kości płaskie ze sklepienia czaszki. Waga: 71,3 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można stwierdzić, że kości należały do jednej osoby. Wielkość poszczególnych fragmentów (w tym głowy kości ramiennej) i ich urzeźbienie (w tym trzon kości piszczelowej o ostrym, trójkątnym przekroju), ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu oraz dość wysoki stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*humerus*) pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi prawdopodobnie szczątki kobiety (?) zmarłej w wieku *adultus* (25–35 lat).

Obiekt 3

W obiekcie tym znaleziono nieliczne fragmenty kości oraz zębów, które nie wykazywały śladów przepalenia. Odkryte szczątki są pozostałością po pochówku inhumacyjnym. Znaleziono słabo urzeźbiony, niewielki fragment łuku zębowego zuchwy (w jednym z zachowanych zębodołów tkwił ząb stały P_1) oraz osiem koron zębów stałych (niektóre z częściowo zachowanymi korzeniami, a inne we fragmentach): $2 \times I_1$ z zuchwy, I_2 , $2 \times C$, $M_1–M_2$ oraz fragment jednego z trzonowców (M).

J. GŁADYKOWSKA-RZECZYCKA 1972; J. STRZAŁKO, J. PIONTEK, A. MALINOWSKI 1973; J.E. BUIKSTRA, D.H. UBELAKER 1994, 95–106; J. PIONTEK 1996).

Anthropological analysis

Feature 1

The bones found in this feature were cream-coloured (with blackened periosteum) and quite heavily burned. Scarce fragments of long bones, ribs and cranial vault were preserved. Weight: 70.5 g.

The bones undoubtedly belonged to one individual. The size and shape of the fragments as well as general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of an adult or mature individual (*adultus–maturus*, 25–50 years) of undetermined sex.

Feature 2

The bones found in the feature were cream-white in colour and heavily burned. Few bones were recovered, out of which the most diagnostic were diaphysis and epiphysis fragments of long bones (e.g., a tibial diaphysis, humeral head), jaw bones and flat bones of the cranial vault. Weight: 71.3 g.

Based on an analysis of the material, it can be determined that the bones belonged to one individual. The size of individual fragments (e.g., the humeral head) and their shape (e.g., the tibial diaphysis with an acute, triangular cross-section), general state of skeletal ossification and fairly high cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones (*humerus*) suggest that the bone material analysed probably consists of the remains of an adult (*adultus*, 25–35 years) female (?).

Feature 3

Scarce bone and tooth fragments with no signs of burning were found in the feature. The remains discovered are remnants of an inhumation burial. A small fragment of mandibular dental arch (with permanent tooth P_1 in one of the preserved alveoli) with weakly pronounced surface features and eight crowns of permanent teeth (some with partially preserved roots, others in fragments): $2 \times I_1$ from the mandible, I_2 , $2 \times C$, $M_1–M_2$ and a fragment of one of the molars (M) were found.

Wszystkie zęby były niewielkich rozmiarów i delikatnej morfologii. Zarówno fragment żuchwy, jak i większość zębów pokrywał silny, zielony nalot, zapewne pozostałość po znajdującym się nieopodal jamy ustnej zmarłego przedmiocie brązowym. Pierwotnie, tzn. przed zabarwieniem zielonym nalotem, zęby miały barwę białą. Stopień abrazyj zębowej w żuchwie oraz szczęce nieznaczny: C-D według skali Lovejoy'a (1985). Wszystko to razem pozwala przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi prawdopodobnie szczątki kobiety (?) zmarłej w wieku wczesny *adultus* (18–24 lata).

Obiekt 4

Kości znalezione w obiekcie miały barwę popielatą (z silnie oczernioną okostną) i wykazywały średni stopień przepalenia. Zachowały się nieliczne fragmenty kości długich (w tym trzonów kości udowej i piszczelowej) oraz jeden fragment ze sklepienia czaszki. Waga: 20,7 g. Kości te niewątpliwie należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów (w tym trzonu kości udowej) i ich urzeźbienie (m.in. trzon kości piszczelowej o zaokrąglonym przekroju) oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu (zrosnięte trzony z nasadami) pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki mężczyzny (?) zmarłego w wieku *adultus–maturus* (30–50 lat).

Obiekt 5

Kości znalezione w tym obiekcie były barwy beżowo-popielatej i wykazywały dość silny stopień przepalenia. Wydobyto średnio liczne kości, spośród których najbardziej dystynktywne były fragmenty trzonów i nasad kości długich (w tym nasada bliższa kości ramiennej), fragmenty kręgów, górna krawędź oczodołu, części skaliste kości skroniowych, różne fragmenty ze sklepienia czaszki oraz korona zęba stałego. Waga: 188,7 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można stwierdzić, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów (w tym kręgów, głowy kości ramiennej) i ich urzeźbienie, gracylność górnej krawędzi oczodołu, ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu (zrosnięte trzony z nasadami), wysoki stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*humerus*) oraz stan uzębienia pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki kobiety zmarłej w wieku *adultus* (20–30 lat).

Obiekt 6

Znalezione kości miały barwę popielatą (oczerniona okostna) i wykazywały średni stopień przepalenia.

All teeth were of small size and delicate morphology. Both the mandible fragment and most of the teeth were covered with substantial green residue, probably from a bronze object placed near the mouth of the deceased. Originally, i.e., before they had been coloured green by the residue, the teeth were white. The degree of dental wear in the mandible and the maxilla was insignificant: C–D on Lovejoy's scale (1985). Taken together, the features suggest that the bone material analysed consists of the remains of a young adult (early *adultus*, 18–24 years) female (?).

Feature 4

The bones found in the feature were ashen in colour (with heavily blackened periosteum) and moderately burned. Scarce fragments of long bones (including femoral and tibial diaphyses) and one cranial vault fragment were preserved. Weight: 20.7 g.

The bones undoubtedly belonged to one individual. The size of the fragments (e.g., the femoral diaphysis), their shape (e.g., the tibial diaphysis with a rounded cross-section) and general state of skeletal ossification (complete epiphyseal fusion) suggest that the bone material analysed consists of the remains of an adult or mature (*adultus–maturus*, 30–50 years) male (?).

Feature 5

The bones found in the feature were beige-ashen in colour and quite heavily burned. A moderate number of bones was recovered, out of which the most diagnostic were diaphysis and epiphysis fragments of long bones (including a proximal humeral epiphysis), fragments of vertebrae, supraorbital margin, petrous parts of temporal bones, various cranial vault fragments and a crown of a permanent tooth. Weight: 188.7 g.

Based on an analysis of the above material, it can be determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments (e.g., the vertebrae, humeral head) and their shape, gracility of the supraorbital margin, general state of skeletal ossification (complete epiphyseal fusion), high cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones (humerus) and state of the dentition suggest that the bone material analysed consists of the remains of an adult (*adultus*, 20–30 years) female.

Feature 6

The bones found in the feature were ashen in colour (with blackened periosteum) and moderately burned.

Wyeksplorowano kilkanaście fragmentów kości długich oraz fragment rzepki. Waga: 5,1 g.

Kości te niewątpliwie należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (m.in. wielkość rzepki), a także ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans II* (ok. 7–12 lat).

Obiekt 7

Materiał kostny znaleziony w tym obiekcie miał barwę popielatą i wykazywał średni stopień przepalenia. Zachowały się liczne fragmenty kości, w tym: trzony i nasady kości długich (m.in. trzon kości piszczelowej), żebra, kręgi, obojczyk, górna krawędź oczodołu, część skalista kości skroniowej, sklepienie czaszki (szwy czaszkowe o 2. stopniu komplikacji) oraz korzeń zęba stałego (P). Waga: 957 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można jednoznacznie zdiagnozować, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów (m.in. obojczyka, kręgow) i ich urzeźbienie (w tym zaokrąglony przekrój trzonu kości piszczelowej), masywność i zaokrąglenie górnej krawędzi oczodołu, stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich, ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu (zrośnięte trzony z nasadami), widoczna obliteracja różnych odcinków szwów czaszkowych oraz stan uzębienia pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki mężczyzny zmarłego w wieku *adultus–maturus* (30–50 lat).

Obiekt 8

Znalezione kości miały barwę kremową i wykazywały dość silny stopień przepalenia. Wyeksplorowano nieliczne fragmenty kości długich oraz trzy korzenie zębów stałych. Waga: 6,3 g.

Kości te niewątpliwie należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie, ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu oraz stan uzębienia (morfologia korzeni) pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki osoby o nieokreślonej płci, zmarłej w wieku *infans II/iuuenis* (10–15 lat).

Obiekt 10

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę kremową i wykazywały silny stopień przepalenia. Zachowały się nieliczne fragmenty kości długich oraz sklepienia czaszki. Waga: 21,7 g.

Wszystkie znalezione kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów, ich urzeźbienie oraz ogólny

Over a dozen long bone fragment and a patella fragment were recovered. Weight: 5.1 g.

The bones undoubtedly belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the patella) as well as general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of an older child (*infans II*, approx. 7–12 years).

Feature 7

The bone material found in this feature was ashen in colour and moderately burned. Numerous bone fragments, such as diaphyses and epiphyses of long bones (e.g., a tibial diaphysis), ribs, vertebrae, clavicle, supraorbital margin, petrous part of temporal bone, cranial vault (cranial sutures of the 2nd degree complexity) and a root of a permanent tooth (P) were preserved. Weight: 957 g.

Based on an analysis of the above material, it can be unequivocally determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments (e.g., the clavicle, vertebrae) and their shape (e.g., the rounded cross-section of the tibial diaphysis), the massiveness and curvature of the supraorbital margin, cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones, general state of skeletal ossification (complete epiphyseal fusion), visible obliteration of various sections of cranial sutures and state of the dentition suggest that the bone material analysed consists of the remains of an adult or mature (*adultus–maturus*, 30–50 years) male.

Feature 8

The bones found in the feature were cream-coloured and quite heavily burned. Scarce fragments of long bones and three roots of permanent teeth were recovered. Weight: 6.3 g.

The bones undoubtedly belonged to one individual. The size and shape of the fragments as well as general state of skeletal ossification and state of the dentition suggest that the bone material analysed consists of the remains of an older child or juvenile (*infans II/iuuenis*, 10–15 years) of undetermined sex.

Feature 10

The bones found in this feature were cream-coloured and heavily burned. Scarce fragments of long bones and cranial vault were preserved. Weight: 21.7 g.

All the bones found belonged to one individual. The size and shape of the fragments as well as general state of skeletal ossification suggest that the bone material

stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki kobiety (?) zmarłej w wieku *adultus–maturus* (25–50 lat).

Obiekt 11

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę beżową i wykazywały słaby stopień przepalenia (duże fragmenty kości). Zachowały się liczne kości pochodzące ze wszystkich partii szkieletu. Do najbardziej dystyngtywnych należały: fragmenty nasad i trzonów kości długich (w tym głowa kości udowej, paliczek środkowy), fragmenty kręgow, żeber; dwie rzepki (*d. i s.*)¹, części skaliste kości skroniowych, fragment kości skroniowej lewej z wyrostkiem sutkowatym, wyrostek sutkowaty prawy, łuk jarzmowy, dwa fragmenty górnej krawędzi oczodołu, kość gnykowa, liczne fragmenty ze sklepienia czaszki (niektóre z widocznymi szwami o 2. stopniu komplikacji) oraz cztery korzenie zębów stałych (uformowane). Waga: 1925 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można stwierdzić, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość głowy kości udowej, paliczka, kręgow, rzepki), stopień obliteracji szwów czaszkowych, zwartość struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*femur, humerus*), ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu, średnia masywność wyrostków sutkowatych, gracylność górnej krawędzi oczodołu, delikatność łuku jarzmowego oraz stan uzębienia (morfologia korzeni) pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi prawdopodobnie szczątki kobiety (?) zmarłej w wieku *adultus* (25–35 lat).

Obiekt 12

Znalezione kości miały barwę kremową i wykazywały silny stopień przepalenia. Wyeksplorowano trzynaście fragmentów kości długich (w tym paliczek) oraz sklepienia czaszki (na jednym fragmencie widoczny szew czaszkowy). Waga: 5,8 g.

Kości te niewątpliwie należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (m.in. wielkość paliczka), a także ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans I/II* (ok. 6–8 lat).

analysed consists of the remains of an adult or mature (*adultus–maturus*, 25–50 years) female (?).

Feature 11

The bones found in this feature were beige in colour and lightly burned (large bone fragments). Numerous bones from all parts of the skeleton were preserved. The most diagnostic were: fragments of epiphyses and diaphyses of long bones (e.g., a femoral head, middle phalanx), fragments of vertebrae and ribs, two patellae (*d. and s.*)¹, petrous parts of temporal bones, a fragment of left temporal bone with the mastoid process, right mastoid process, zygomatic arch, two fragments of the supraorbital margin, hyoid bone, numerous cranial vault fragments (some with visible sutures of the 2nd degree complexity) and four roots of permanent teeth (formed). Weight: 1,925 g.

Based on an analysis of the above material, it can be determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the femoral head, phalanx, vertebrae, patellae), degree of obliteration of cranial sutures, cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones (femur, humerus), general state of skeletal ossification, average massiveness of the mastoid processes, gracility of the supraorbital margin, the delicate zygomatic arch and state of the dentition (root morphology) suggest that the bone material analysed probably consists of the remains of an adult (*adultus*, 25–35 years) female (?).

Feature 12

The bones found in this feature were cream-coloured and heavily burned. Thirteen fragments of long bones (including a phalanx) and cranial vault (one fragment with a visible cranial suture) were recovered. Weight: 5.8 g.

The bones undoubtedly belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the phalanx), as well as general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of a child (*infans I/II*, approx. 6–8 years).

1 W tekście stosowane są łacińskie skróty: *d.* – *dextra*, *s.* – *sinistra* na oznaczenie kości z prawej i lewej strony ciała.

1 Latin abbreviations: *d.* – *dextra*, *s.* – *sinistra* are used in the text to refer to the bones on the right and left side of the body respectively.

Obiekt 13

Znalezione kości miały barwę popielatą i wykazywały średni stopień przepalenia. Wyeksplorowano nieliczne fragmenty kości długich, kręgow oraz sklepienia czaszki. Waga: 33,7 g.

Kości znalezione w tym obiekcie niewątpliwie należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (rozmiary kręgow, grubość kanałów jam szpikowych), zwartość struktury gąbczastej oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans I-II* (ok. 4–10 lat).

Obiekt 14

Znalezione kości miały barwę kremowo-popielatą i wykazywały dość silny stopień przepalenia. Wydobyto nieliczne fragmenty kości długich, dwie części skaliste kości skroniowych oraz dwie korony zębów mlecznych (m). Waga: 7,4 g. Kości te bez wątplenia należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (m.in. wielkość części skalistych), stopień zwartości istoty gąbczastej, ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu oraz stan uzębienia pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans I/II* (ok. 6–8 lat).

Obiekt 16

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę beżową i wykazywały dość silny stopień przepalenia. Zachowały się bardzo liczne kości pochodzące z prawie wszystkich partii szkieletu. Do najbardziej dystynktywnych należały: fragmenty trzonów i nasad kości długich (w tym: trzon kości piszczelowej, głowa kości udowej o średnicy ok. 40 mm, człony palców dalsze), kręgow i żeber, część skalista kości skroniowej, fragment górnej krawędzi oczodołu, kości ze sklepienia czaszki (niektóre z widocznymi szwami o 1–2. stopniu komplikacji) oraz siedem korzeni i dwa fragmenty koron zębów stałych. Waga: 1586 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można jednoznacznie stwierdzić, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym: niewielka średnica głowy kości udowej, ostry przekrój trzonu kości piszczelowej, wielkość paliczków oraz kręgow), stopień obliteracji szwów czaszkowych, zwartość struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*femur*, *humerus*), ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu (zrosnięte trzony z nasadami), gracylność górnej krawędzi oczodołu oraz stan uzębienia (morfologia korzeni i starcie koron) pozwalają przypuszczać,

Feature 13

The bones found in this feature were ashen in colour and moderately burned. Scarce fragments of long bones, vertebrae and cranial vault were recovered. Weight: 33.7 g. The bones found in the feature undoubtedly belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (dimensions of the vertebrae, thickness of marrow canals), cancellous bone density and general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of a child (*infans I-II*, approx. 4–10 years).

Feature 14

The bones found in this feature were cream-ashen in colour and quite heavily burned. Scarce fragments of long bones, two petrous parts of temporal bones and two crowns of primary teeth (m) were recovered. Weight: 7.4 g. The bones undoubtedly belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the petrous parts), cancellous bone density, general state of skeletal ossification and state of the dentition suggest that the bone material analysed consists of the remains of a child (*infans I/II*, approx. 6–8 years).

Feature 16

The bones found in this feature were beige in colour and quite heavily burned. Very numerous bones from almost all parts of the skeleton were preserved. The most diagnostic were: fragments of diaphyses and epiphyses of long bones (e.g., a tibial diaphysis, femoral head of approx. 40 mm in diameter, distal phalanges), vertebrae and ribs, petrous part of temporal bone, a fragment of the supraorbital margin, cranial vault bones (some with visible sutures of the 1st–2nd degree complexity) and seven roots and two crown fragments of permanent teeth. Weight: 1,586 g.

Based on an analysis of the above material, it can be unequivocally determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the small diameter of the femoral head, acute cross-section of the tibial diaphysis, the size of the phalanges and vertebrae), degree of obliteration of cranial sutures, cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones (*femur*, *humerus*), general state of skeletal ossification (complete epiphyseal fusion), gracility of the supraorbital margin and state of the dentition (root morphology and crown abrasion) suggest that

że analizowany materiał kostny stanowi szczątki kobiety zmarłej w wieku *adultus* (25–35 lat).

Obiekt 17

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę popielatą (z silnie oczernioną okostną) i wykazywały słaby stopień przepalenia. Zachowały się dość liczne fragmenty kości, w tym: trzony i nasady kości długich (m.in. nasada bliższa kości udowej, trzon kości piszczelowej), kości miednicy oraz różne części sklepienia czaszki (na niektórych fragmentach widoczne szwy czaszkowe o 1–2. stopniu komplikacji). Waga: 1081 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można jednoznacznie wywnioskować, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym zaokrąglony przekrój trzonu kości piszczelowej), stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*femur, humerus*), stopień obliteracji szwów czaszkowych oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki mężczyzny zmarłego w wieku *adultus–maturus* (30–50 lat).

Obiekt 18

Znalezione kości miały barwę popielatą i wykazywały silny stopień przepalenia. Wyeksplorowano zaledwie kilkanaście fragmentów kości długich bardzo niewielkich rozmiarów. Waga: 0,6 g.

Kości te niewątpliwie należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie, a także ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku wczesny *infans I* lub też w okresie płodowym.

Obiekt 19

Kości znalezione w obiekcie miały barwę popielatą i wykazywały średni stopień przepalenia. Zachowały się niezbyt liczne fragmenty kości, w tym: trzony i nasady kości długich (m.in. trzony kości piszczelowych, udowych i ramiennych), trzony kręgow, różne części ze sklepienia czaszki oraz dwa korzenie zębów stałych (I). Waga: 198 g. Na podstawie analizy powyższego materiału można jednoznacznie przyjąć, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym zaokrąglony przekrój trzonu kości piszczelowej), stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*femur, humerus*), ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu oraz stan uzębienia pozwalają

the bone material analysed consists of the remains of an adult (*adultus*, 25–35 years) female.

Feature 17

The bones found in this feature were ashen in colour (with heavily blackened periosteum) and lightly burned. Fairly large number of bone fragments was preserved, including diaphyses and epiphyses of long bones (e.g., a proximal femoral epiphysis, tibial diaphysis), pelvic bones and various cranial vault parts (some fragments with visible cranial sutures of the 1st–2nd degree complexity). Weight: 1,081 g.

Based on an analysis of the above material, it can be unequivocally determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the rounded cross-section of the tibial diaphysis), cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones (*femur, humerus*), degree of obliteration of cranial sutures and general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of an adult or mature (*adultus–maturus*, 30–50 years) male.

Feature 18

The bones found in this feature were ashen in colour and heavily burned. Only a dozen or so very small fragments of long bones were recovered. Weight: 0.6 g.

The bones undoubtedly belonged to one individual. The size and shape of the fragments and general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of a foetus or small child (early *infans I*).

Feature 19

The bones found in this feature were ashen in colour and moderately burned. Scarce bone fragments were preserved, including diaphyses and epiphyses of long bones (e.g., tibial, femoral and humeral diaphyses), vertebral bodies, various cranial vault parts and two roots of permanent teeth (I). Weight: 198 g.

Based on an analysis of the above material, it can be unequivocally determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the rounded cross-section of the tibial diaphysis), cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones (*femur, humerus*), general state of skeletal ossification and state of the dentition suggest that the

przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi prawdopodobnie szczątki mężczyzny (?) zmarłego w wieku *maturus* (35–45 lat).

Obiekt 20

Kości znalezione w tym obiekcie były barwy popielatej i wykazywały średni stopień przepalenia. Wydobyto liczne kości, pośród których najbardziej dystyngtywne były fragmenty trzonów i nasad kości długich (w tym paliczki), kręgow, łuku zębowego (z widocznymi wyrostkami zębodołowymi), dwie części skaliste kości skroniowych, górna krawędź oczodołu oraz różne części sklepienia czaszki (wyraźne kresy karkowe i skroniowe, niezobliterowane szwy czaszkowe – *sutura sagittalis* i *coronalis* – o 1–2. stopniu komplikacji). Waga: 469 g. Na podstawie analizy powyższego materiału można jednoznacznie stwierdzić, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość paliczek, kręgow, części skalistych), kształt wyrostków zębodołowych, stopień obliteracji szwów czaszkowych (brak obliteracji *sutura sagittalis* i *sutura coronalis*), niedokończenie wszystkich procesów kostnienia szkieletu, wysoki stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich, wyraźne kresy karkowe i skroniowe, jak też zaokrąglone i dość masywne górne krawędzie oczodołu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki mężczyzny zmarłego w wieku późny *iuvenis/adultus* (ok. 20 lat). Ponadto w obiekcie znaleziono kilka fragmentów kości zwierzęcych (por. Aneks 3).

Obiekt 21

Znalezione kości miały barwę kremową i wykazywały silny stopień przepalenia. Wyeksplorowano niezbyt liczne fragmenty kości, w tym: dwie części skaliste kości skroniowych, kręgi oraz trzony kości długich. Waga: 27,8 g. Kości te niewątpliwie należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (m.in. części skalistych oraz kręgow), a także ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu (trzony niezrośnięte z nasadami) pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku wczesny *infans I* (ok. 0–3 lata).

Obiekt 22

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę popielato-beżową i wykazywały średni stopień przepalenia. Zachowały się dość liczne fragmenty kości, w tym: trzony i nasady kości długich (m.in. paliczek dalszy, trzony kości

bone material analysed probably consists of the remains of a mature (*maturus*, 35–45 years) male (?).

Feature 20

The bones found in the feature were ashen in colour and moderately burned. Numerous bones were recovered, among which the most diagnostic were fragments of diaphyses and epiphyses of long bones (including phalanges), vertebrae, dental arch (with visible alveolar processes), two petrous parts of temporal bones, supraorbital margin and various cranial vault parts (pronounced nuchal and temporal lines, unobliterated cranial sutures — *sutura sagittalis* and *coronalis* — of the 1st–2nd degree complexity). Weight: 469 g. Based on an analysis of the above material, it can be unequivocally determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the phalanges, vertebrae, petrous parts), shape of the alveolar processes, degree of obliteration of cranial sutures (unobliterated *sutura sagittalis* and *sutura coronalis*), incomplete skeletal ossification process, high cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones, pronounced nuchal and temporal lines as well as the rounded and rather massive upper edges of eye orbit suggest that the bone material analysed consists of the remains of a juvenile or young adult (late *iuvenis/adultus*, approx. 20 years) male. Moreover, several fragments of animal bones were found in the feature (cf. Appendix 3).

Feature 21

The bones found in this feature were cream-coloured and heavily burned. Scarce bone fragments were recovered, including two petrous parts of temporal bones, vertebrae and long bone diaphyses. Weight: 27.8 g. The bones undoubtedly belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (of the petrous parts and vertebrae, among others) as well as general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of a small child (early *infans I*, approx. 0–3 years).

Feature 22

The bones found in this feature were ashen-beige in colour and moderately burned. Fairly numerous bone fragments were preserved, including diaphyses and epiphyses of long bones (e.g., a distal phalanx and tibial,

piszczelowej, udowej i ramiennej), część łuku jarzmowego oraz różne części sklepienia czaszki. Waga: 312 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można stwierdzić, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym: wielkość paliczka, ostry przekrój trzonu kości piszczelowej), stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*femur, humerus*) oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu (trzony zrosnięte z nasadami) pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi prawdopodobnie szczątki kobiety (?) zmarłej w wieku *adultus-maturus* (25–45 lat).

Ponadto w obiekcie znaleziono fragmenty kości zwierzęcych (por. Aneks 3).

Obiekt 23

Znalezione kości miały barwę biało-popielatą i wykazywały silny stopień przepalenia. Wyeksplorowano osiem niezbyt charakterystycznych fragmentów kości długich. Waga: 1,4 g.

Kości znalezione w tym obiekcie niewątpliwie należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans I-II* (ok. 5–12 lat).

Obiekt 24

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę popielatą i wykazywały silny stopień przepalenia. Zachowały się niezbyt liczne fragmenty kości, w tym: trzony i nasady kości długich, część skalista kości skroniowej, różne części sklepienia czaszki, trzy korony (I_1 , P, M_1) i dwa korzenie zębów stałych oraz dwie korony zębów mlecznych (i, c). Waga: 60 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można jednoznacznie wywnioskować, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość części skalistej), stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich, ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu oraz stan uzębienia pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki osoby o nieokreślonej płci, zmarłej w wieku *infans II/iuvenis* (10–14 lat).

Obiekt 26

Kości znalezione w obiekcie miały barwę popielatą i wykazywały średni stopień przepalenia. Zachowały się nieliczne kości, w tym: trzony i nasady kości długich

femoral and humeral diaphyses), zygomatic arch fragment and various cranial vault parts. Weight: 312 g.

Based on an analysis of the above material, it can be determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the phalanx and acute cross-section of the tibial diaphysis), cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones (femur, humerus) and general state of skeletal ossification (complete epiphyseal fusion) suggest that the bone material analysed probably consists of the remains of an adult or mature (*adultus-maturus*, 25–45 years) female (?).

Moreover, fragments of animal bones were found in the feature (cf. Appendix 3).

Feature 23

The bones found in this feature were white-ashen in colour and heavily burned. Eight non-characteristic fragments of long bones were recovered. Weight: 1.4 g.

The bones found in the feature undoubtedly belonged to one individual. The size and shape of the fragments and general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of a child (*infans I-II*, approx. 5–12 years).

Feature 24

The bones found in this feature were ashen in colour and heavily burned. Scarce bone fragments were preserved, including diaphyses and epiphyses of long bones, petrous part of temporal bone, various cranial vault parts, three crowns (I_1 , P, M_1) and two roots of permanent teeth, and two crowns of primary teeth (i, c). Weight: 60 g.

Based on an analysis of the abovementioned material, it can be unequivocally determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the petrous part), cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones, general state of skeletal ossification and state of the dentition suggest that the bone material analysed consists of the remains of an older child or juvenile (*infans II/iuvenis*, 10–14 years) of undetermined sex.

Feature 26

The bones found in this feature were ashen in colour and moderately burned. Scarce bones were preserved, including diaphyses and epiphyses of long bones

(m.in. fragmenty trzonów kości udowej i piszczelowej), fragment kości miednicy z częściowo zachowaną panewką stawu biodrowego, różne części sklepienia czaszki oraz dwa korzenie zębów stałych. Waga: 54,3 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można jednoznacznie przyjąć, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość panewki biodrowej), stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*femur, humerus*), ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu (zrosnięte trzony z nasadami), a także stan uzębienia pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi prawdopodobnie szczątki kobiety (?) zmarłej w wieku *adultus* (25–35 lat).

Obiekt 27

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę kremową i wykazywały dość silny stopień przepalenia. Zachowały się liczne fragmenty kości, w tym: trzony i nasady kości długich (m.in. nasady bliższe kości udowej i ramiennej, człony palców dalsze), dwie części skaliste kości skroniowych, część łuku jarzmowego, kości sklepienia czaszki oraz trzy korzenie zębów stałych. Waga: 1027 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można jednoznacznie stwierdzić, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (m.in. wielkość paliczek, nasad bliższych kości udowej i ramiennej oraz części skalistych), zwartość struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*femur, humerus*), ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu (zrosnięte trzony z nasadami), gracylność łuku jarzmowego oraz stan uzębienia (morfologia korzeni) pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi prawdopodobnie szczątki kobiety (?) zmarłej w wieku *adultus–maturus* (25–45 lat). Ponadto w obiekcie znaleziono fragmenty kości zwierzęcych (por. Aneks 3).

Obiekt 28

Znalezione kości miały barwę kremową i wykazywały silny stopień przepalenia. Wyeksplorowano zaledwie kilkanaście fragmentów trzonów kręgow oraz istoty gąbczastej z nasad kości długich. Waga: 2,7 g.

Kości znalezione w tym obiekcie niewątpliwie należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość trzonów kręgow), zwartość struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans I/II* (ok. 6–8 lat).

(e.g., fragments of femoral and tibial diaphyses), pelvic bone fragment with partially preserved acetabulum, various cranial vault parts and two roots of permanent teeth. Weight: 54.3 g.

Based on an analysis of the above material, it can be unequivocally determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the acetabulum), cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones (femur, humerus), general state of skeletal ossification (complete epiphyseal fusion) and state of the dentition suggest that the bone material analysed probably consists of the remains of an adult (*adultus*, 25–35 years) female (?).

Feature 27

The bones found in this feature were cream-coloured and quite heavily burned. Numerous bone fragments were preserved, including diaphyses and epiphyses of long bones (e.g., proximal humeral and femoral epiphyses, distal phalanges), two petrous parts of temporal bones, part of a zygomatic arch, cranial vault bones and three roots of permanent teeth. Weight: 1,027 g.

Based on an analysis of the abovementioned material, it can be unequivocally determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g. the size of the phalanges, proximal femoral and humeral epiphyses and petrous parts), cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones (femur, humerus), general state of skeletal ossification (complete epiphyseal fusion), gracility of the zygomatic arch and state of the dentition (root morphology) suggest that the bone material analysed probably consists of the remains of an adult or mature (*adultus–maturus*, 25–45 years) female (?).

Moreover, fragments of animal bones were found in the feature (cf. Appendix 3).

Feature 28

The bones found in this feature were cream-coloured and heavily burned. Only over a dozen or so fragments of vertebrae and cancellous bone from epiphyses of long bones were recovered. Weight: 2.7 g.

The bones found in the feature undoubtedly belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the vertebral bodies), cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones and general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of a child (*infans I/II*, approx. 6–8 years).

Obiekt 29

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę popielatą i wykazywały silny stopień przepalenia. Wydobyto nieznaczne i niezbyt charakterystyczne fragmenty trzonów i nasad kości długich oraz sklepienia czaszki. Waga: 3,8 g. Kości znalezione w obiekcie należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie oraz ogólny stan skostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans I-II* (ok. 2–10 lat).

Obiekt 30

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę popielatą i wykazywały silny stopień przepalenia. Zachowały się nieznaczne fragmenty kości długich (w tym trzony kości piszczelowej i ramiennej) oraz fragment kręgu. Waga: 12,7 g. Kości te niewątpliwie należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość i kształt trzonu kości piszczelowej i ramiennej oraz kręgu), zwartość struktury gąbczastej w kościach długich (*tibia, humerus*) oraz ogólny stan zaawansowania skostnienia pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki osoby o nieokreślonej płci, zmarłej w wieku *adultus-maturus* (30–55 lat).

Obiekt 32

Kości znalezione w obiekcie miały barwę popielatą i wykazywały silny stopień przepalenia. Wydobyto sześć niezbyt charakterystycznych fragmentów kości długich (w tym fragment żebra). Waga: 2,5 g. Kości te należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość żebra) oraz ogólny stan skostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki osoby o nieokreślonej płci, zmarłej w wieku *iuvenis-adultus* (15–25 lat).

Obiekt 33

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę popielatą i wykazywały dość silny stopień przepalenia. Zachowały się nieznaczne fragmenty kości, w tym: trzony i nasady kości długich (m.in. żebra, trzony kości udowej i piszczelowej), kość czworoboczna większa, różne części sklepienia czaszki (na jednym fragmencie widoczny szew czaszkowy o 1–2. stopniu komplikacji) oraz jeden fragment korzenia zęba stałego. Waga: 86,7 g. Na podstawie analizy powyższego materiału można jednoznacznie przyjąć, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (m.in. kość

Feature 29

The bones found in this feature were ashen in colour and heavily burned. Scarce non-characteristic fragments of diaphyses and epiphyses of long bones and cranial vault were recovered. Weight: 3.8 g. The bones found in the feature belonged to one individual. The size and shape of the fragments and general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of a child (*infans I-II*, approx. 2–10 years).

Feature 30

The bones found in this feature were ashen in colour and heavily burned. Scarce fragments of long bones (including tibial and humeral diaphyses) and a fragment of a vertebra were preserved. Weight: 12.7 g. The bones undoubtedly belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size and shape of the humeral and tibial diaphyses and of the vertebra), cancellous bone density in the long bones (tibia, humerus) and general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of an adult or mature individual (*adultus-maturus*, 30–55 years) of undetermined sex.

Feature 32

The bones found in this feature were ashen in colour and heavily burned. Six non-characteristic fragments of long bones (including one rib fragment) were recovered. Weight: 2.5 g. The bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the rib) as well as general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of a juvenile or adult individual (*iuvenis-adultus*, 15–25 years) of undetermined sex.

Feature 33

The bones found in this feature were ashen in colour and quite heavily burned. Scarce bone fragments were preserved, including diaphyses and epiphyses of long bones (e.g., ribs, femoral and tibial diaphyses), trapezium bone, various cranial vault parts (one fragment with a visible cranial suture of the 1st–2nd degree complexity) and a fragment of a root of a permanent tooth. Weight: 86.7 g. Based on an analysis of the above material, it can be unequivocally determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the greater trapezius bone and the rounded

czworoboczna większa oraz zaokrąglony przekrój trzonu kości piszczelowej), stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*femur*), stopień obliteracji szwów czaszkowych, ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu oraz stan uzębienia (morfologia korzenia) pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi prawdopodobnie szczątki mężczyzny (?) zmarłego w wieku *adultus–maturus* (30–40 lat).

Obiekt 34

Materiał kostny znaleziony w obiekcie miał barwę popielatą (z silnie oczernioną okostną) i wykazywał słaby stopień przepalenia (duże fragmenty kości). Zachowały się liczne fragmenty kości, w tym: trzony i nasady kości długich (m.in. głowy kości promieniowej i ramiennej, człony palców dalsze, środkowe i bliższe), żebra, kręgi (w tym ząb kręgu obrotowego), kości miednicy, część łopatki z wydrążeniem stawowym, kości szczęki z zachowanym fragmentem łuku zębowego, różne części sklepienia czaszki (szwy czaszkowe o 2–3. stopniu komplikacji) oraz cztery korzenie zębów stałych (I). Waga: 885 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można jednoznacznie wywnioskować, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość kręgów, głowy kości ramiennej o średnicy ok. 34 mm, paliczków), kształt i wielkość wyrostków zębodołowych szczęki, stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*humerus*), ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu (trzony zrosnięte z nasadami), stopień obliteracji szwów czaszkowych oraz stan uzębienia (morfologia korzeni siekaczy) pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki kobiety zmarłej w wieku *adultus–maturus* (30–50 lat).

Ponadto w obiekcie znaleziono fragmenty kości zwierzęcych (por. Aneks 3).

Obiekt 36

Kości znalezione w obiekcie miały barwę kremową i wykazywały silny stopień przepalenia. Zachowało się zaledwie sześć niezbyt charakterystycznych fragmentów kości długich (w tym kość udowa) oraz sklepienia czaszki. Waga: 2,3 g.

Wszystkie znalezione kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów, ich urzeźbienie (w tym kość udowa) oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki osoby o nieokreślonej płci, zmarłej w wieku *adultus–maturus* (25–50 lat).

cross-section of the tibial diaphysis), cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones (*femur*), general state of skeletal ossification and state of the dentition (root morphology) suggest that the bone material analysed probably consists of the remains of an adult or mature (*adultus–maturus*, 30–40 years) male (?).

Feature 34

The bone material found in the feature was ashen in colour (with heavily blackened periosteum) and lightly burned (large bone fragments). Numerous bone fragments were preserved, including diaphyses and epiphyses of long bones (e.g., radial and humeral heads and distal, middle and proximal phalanges), ribs, vertebrae (including the dens of an axis), pelvic bones, a scapula fragment with articular fossa, jaw bones with a fragment of the dental arch preserved, various cranial vault parts (cranial sutures of the 2nd–3rd degree complexity) and four roots of permanent teeth (I). Weight: 885 g.

Based on an analysis of the above material, it can be unequivocally determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the vertebrae, femoral head of approx. 34 mm in diameter, phalanges), the shape and size of the maxillary alveolar processes, cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones (*humerus*), general state of skeletal ossification (complete epiphyseal fusion), degree of obliteration of cranial sutures and state of the dentition (incisor root morphology) suggest that the bone material analysed consists of the remains of an adult or mature (*adultus–maturus*, 30–50 years) female. Moreover, fragments of animal bones were found in the feature (cf. Appendix 3).

Feature 36

The bones found in this feature were cream-coloured and heavily burned. Only six non-characteristic fragments of long bones (including a femur) and cranial vault were preserved. Weight: 2.3 g.

All the bones found belonged to one individual. The size and shape of the fragments (including the femur) as well as general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of an adult or mature individual (*adultus–maturus*, 25–50 years) of undetermined sex.

Obiekt 37

Kości znalezione w obiekcie były barwy popielatej i wykazywały średni stopień przepalenia. Wydobyto dość liczne kości, spośród których najbardziej dystyngtywne były fragmenty: trzonów i nasad kości długich (w tym: żebra, nasada dalsza kości udowej), wyrostków kręgowych oraz sklepienia czaszki (szwy czaszkowe o 1–2. stopniu komplikacji). Waga: 185,9 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można jednoznacznie stwierdzić, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość kręgów i żeber), stopień obliteracji szwów czaszkowych, ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu oraz wysoki stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach kości długich pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi prawdopodobnie szczątki kobiety (?) zmarłej w wieku *adultus* (25–35 lat).

Obiekt 38

Znalezione kości miały barwę kremowo-białą i wykazywały silny stopień przepalenia. Wyeksplorowano nieliczne fragmenty kości długich, wyrostków kręgowych, część skalistą kości skroniowej oraz kości ze sklepienia czaszki. Waga: 5,5 g.

Kości znalezione w tym obiekcie niewątpliwie należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (m.in. wielkość kręgów i części skalistej), zwartość struktury gąbczastej oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku wczesny *infans I* (ok. 0–2 lata).

Obiekt 39

Materiał kostny znaleziony w tym obiekcie miał barwę popielatą i wykazywał średni stopień przepalenia. Zachowały się niezbyt liczne fragmenty kości, w tym: trzony i nasady kości długich (w tym nasady bliższe kości udowej i ramiennej), część skalista kości skroniowej oraz różne części sklepienia czaszki (szwy czaszkowe o 1–2. stopniu komplikacji). Waga: 129,1 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można stwierdzić, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość nasad bliższych kości udowej i ramiennej oraz części skalistej czaszki), wysoki stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach kości długich (*femur*; *humerus*), ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu oraz stopień obliteracji szwów czaszkowych pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki mężczyzny zmarłego w wieku *adultus* (25–35 lat).

Feature 37

The bones found in the feature were ashen in colour and moderately burned. Fairly numerous bones were recovered, among which the most diagnostic were the fragments of diaphyses and epiphyses of long bones (e.g., ribs, a distal femoral epiphysis), vertebral processes and cranial vault (cranial sutures of the 1st–2nd degree complexity). Weight: 185.9 g.

Based on an analysis of the above material, it can be unequivocally determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the vertebrae and ribs), general state of skeletal ossification and high cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones suggest that the bone material analysed probably consists of the remains of an adult (*adultus*, 25–35 years) female (?).

Feature 38

The bones found in this feature were cream-white in colour and heavily burned. Scarce fragments of long bones, vertebral processes, petrous part of temporal bone and cranial vault bones were recovered. Weight: 5.5 g.

The bones found in the feature undoubtedly belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the vertebrae and the petrous part), cancellous bone density and general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of a small child (*early infans I*, approx. 0–2 years).

Feature 39

The bone material found in this feature was ashen in colour and moderately burned. Scarce bone fragments were preserved, including diaphyses and epiphyses of long bones (e.g., proximal femoral and humeral epiphyses), petrous part of temporal bone and various cranial vault parts (cranial sutures of the 1st–2nd degree complexity). Weight: 129.1 g.

Based on an analysis of the above material, it can be determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the proximal femoral and humeral epiphyses and the petrous part), high cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones (*femur*, *humerus*), general state of skeletal ossification and degree of obliteration of cranial sutures suggest that the bone material analysed probably consists of the remains of an adult (*adultus*, 25–35 years) male.

Obiekt 40

Znalezione kości miały barwę kremową i wykazywały silny stopień przepalenia. Wyeksplorowano zaledwie trzy fragmenty kości długich. Waga: 0,3 g.

Kości te zapewne należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie, a także ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają jedynie przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 2–6 lat).

Obiekt 41

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę kremową i wykazywały silny stopień przepalenia. Wyeksplorowano nieliczne fragmenty kości długich oraz sklepienia czaszki. Waga: 19,8 g.

Wszystkie kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans I/II* (ok. 6–8 lat).

Obiekt 42

Znalezione kości miały barwę kremową i wykazywały silny stopień przepalenia. Wydobyto zaledwie sześć fragmentów kości długich, w tym nasadę dalszą kości promieniowej. Waga: 0,7 g.

Kości te niewątpliwie należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość głowy kości promieniowej), a także ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 2–6 lat).

Obiekt 44

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę popielatą i wykazywały średni stopień przepalenia. Wyeksplorowano kilkanaście fragmentów kości długich, sklepienia czaszki oraz korzeń zęba mlecznego. Waga: 2,3 g.

Wszystkie kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie, ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu oraz stan uzębienia pozwalają z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans I/II* (ok. 4–7 lat).

Obiekt 45

Znalezione w tym obiekcie kości miały barwę białą (z silnie oczernioną okostną) i wykazywały średni

Feature 40

The bones found in this feature were cream-coloured and heavily burned. Only three fragments of long bones were recovered. Weight: 0.3 g.

The bones probably belonged to one individual. The size and shape of the fragments and general state of skeletal ossification suggest only that the bone material analysed consists of the remains of a small child (*infans I*, approx. 2–6 years).

Feature 41

The bones found in this feature were cream-coloured and heavily burned. Scarce fragments of long bones and cranial vault were recovered. Weight: 19.8 g.

All the bones belonged to one individual. The size and shape of the fragments as well as general state of skeletal ossification strongly suggest that the bone material analysed consists of the remains of a child (*infans I/II*, approx. 6–8 years).

Feature 42

The bones found in this feature were cream-coloured and heavily burned. Only six fragments of long bones, including a distal radial epiphysis, were recovered. Weight: 0.7 g.

The bones undoubtedly belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the radial epiphysis) as well as general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of a small child (*infans I*, approx. 2–6 years).

Feature 44

The bones found in this feature were ashen in colour and moderately burned. Over a dozen fragments of long bones, cranial vault and a root of a primary tooth were recovered. Weight: 2.3 g.

All the bones belonged to one individual. The size and shape of the fragments, general state of skeletal ossification and state of the dentition strongly suggest that the bone material analysed consists of the remains of a child (*infans I/II*, approx. 4–7 years).

Feature 45

Bones found in this feature were white in colour (with heavily blackened periosteum) and moderately burned.

stopień przepalenia. Wyeksplorowano nieliczne fragmenty trzonów kości długich, dwie części skaliste kości skroniowych, kości ze sklepienia czaszki oraz fragment korony zęba mlecznego (m_1). Waga: 5,3 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można stwierdzić, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość części skalistych), ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu oraz stan uzębienia (brak śladów abrazyj zębowej na m_1) pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans I/II* (ok. 6–8 lat).

Obiekt 46

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę popielatą i wykazywały średni stopień przepalenia. Wyeksplorowano niezbyt liczne fragmenty kości długich (w tym żeber), kręgow, łuku jarzmowego, część skalistą kości skroniowej oraz różne fragmenty ze sklepienia czaszki. Waga: 60,2 g. Wszystkie kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość kręgow, części skalistych czaszki oraz łuku jarzmowego) oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans I/II* (ok. 5–7 lat).

Obiekt 47

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę popielatą i wykazywały średni stopień przepalenia. Wyeksplorowano nieliczne fragmenty kości długich oraz sklepienia czaszki (na niektórych fragmentach widoczne szwy o 1–2. stopniu komplikacji). Waga: 34,9 g. Wszystkie kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie, stopień obliteracji szwów czaszkowych oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans I/II* (ok. 6–8 lat).

Obiekt 49

Kości znalezione w obiekcie miały barwę popielatą i wykazywały średni stopień przepalenia. Wyeksplorowano nieliczne fragmenty kości długich, dwie części skaliste kości skroniowych oraz różne fragmenty ze sklepienia czaszki. Waga: 13,9 g.

Wszystkie kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym części skalistych) oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans I* (ok. 2–5 lat).

Scarce fragments of diaphyses of long bones, two petrous parts of temporal bones, cranial vault bones and a fragment of a crown of a primary tooth (m_1) were discovered. Weight: 5.3 g.

Based on an analysis of the above material, it can be determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the petrous parts) as well as general state of skeletal ossification and state of the dentition (no traces of dental wear on the m_1) suggest that the bone material analysed consists of the remains of a child (*infans I/II*, approx. 6–8 years).

Feature 46

The bones found in this feature were ashen in colour and moderately burned. Scarce fragments of long bones (including ribs), vertebrae, zygomatic arch, petrous part of temporal bone and various cranial vault fragments were recovered. Weight: 60.2 g.

All the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the vertebrae, petrous parts and the zygomatic arch) as well as general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of a child (*infans I/II*, approx. 5–7 years).

Feature 47

The bones found in this feature were ashen in colour and moderately burned. Scarce fragments of long bones and cranial vault were recovered (some fragments with visible sutures of the 1st–2nd degree complexity). Weight: 34.9 g. All the bones belonged to one individual. The size and shape of the fragments, degree of obliteration of cranial sutures and general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of a child (*infans I/II*, approx. 6–8 years).

Feature 49

The bones found in this feature were ashen in colour and moderately burned. Scarce fragments of long bones, two petrous parts of temporal bones and various cranial vault parts were discovered. Weight: 13.9 g.

All the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (including the petrous parts) as well as general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of a small child (*infans I*, approx. 2–5 years).

Obiekt 50

Kości znalezione w tym obiekcie były barwy beżowej i wykazywały słaby stopień przepalenia. Zachowały się bardzo liczne kości, pochodzące niemal ze wszystkich partii szkieletu. Pośród nich najbardziej dystynktywne były fragmenty trzonów i nasad kości długich (m.in. człony palców bliższe, średnie i dalsze, nasada bliższa i dalsza kości udowej, głowa kości promieniowej o średnicy ok. 21 mm), kości miednicy (w tym fragmenty panewek biodrowych o średnicy ok. 45 mm), fragmenty żeber i kręgow, dwie części skaliste kości skroniowych, fragment szczęki z zachowanym łukiem zębowym, fragment górnej krawędzi lewego oczodołu, kość gnykowa, różne części sklepienia czaszki (na niektórych widoczne szwy czaszkowe o 2. stopniu komplikacji) oraz sześć korzeni zębów stałych (w tym czterech trzonowych). Waga: 1801 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można stwierdzić, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym: wielkość paliczków, kręgow, kości gnykowej, części skalistych, a także średnica panewek biodrowych i głowy kości promieniowej), kształt wyrostków zębołowych w szczęce, średnia masowość górnej krawędzi lewego oczodołu, stopień obliteracji szwów czaszkowych, ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu (trzony kości długich zrosnięte z nasadami), stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*humerus*, *femur*) oraz stan uzębienia (morfologia korzeni) pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki mężczyzny zmarłego w wieku *maturus* (35–45 lat).

Obiekt 51

Kości znalezione w obiekcie miały barwę popielatą i wykazywały średni stopień przepalenia. Zachowało się zaledwie sześć niezbyt charakterystycznych fragmentów kości długich oraz sklepienia czaszki. Waga: 4 g.

Wszystkie znalezione kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów, ich urzeźbienie oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki osoby o nieokreślonej płci, zmarłej w wieku *adultus–maturus* (25–50 lat).

Ponadto w obiekcie znaleziono kilka fragmentów węgla drzewnych.

Obiekt 53

Kości znalezione w obiekcie miały barwę popielatą i wykazywały średni stopień przepalenia. Zachowało się

Feature 50

The bones found in the feature were beige in colour and lightly burned. Very numerous bones from almost all parts of the skeleton were preserved. Among them, the most diagnostic were the fragments of diaphyses and epiphyses of long bones (e.g., proximal, middle and distal phalanges, proximal and distal femoral epiphyses, radial head of approx. 21 mm in diameter), pelvic bones (including fragments of acetabula of 45 mm in diameter), fragments of ribs and vertebrae, two petrous parts of temporal bones, a jaw fragment with the dental arch preserved, a fragment of the left supraorbital margin, hyoid bone, various cranial vault parts (some of them with visible cranial sutures of the 2nd degree complexity) and six roots of permanent teeth (including four molars). Weight: 1,801 g.

Based on an analysis of the above material, it can be determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the phalanges, vertebrae, hyoid bone, petrous parts, as well as the diameter of the acetabula and radial head), the shape of the maxillary alveolar processes, moderate massiveness of the upper edge of left supraorbital margin, degree of obliteration of cranial sutures, general state of skeletal ossification (complete epiphyseal fusion in long bones), cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones (humerus, femur) and state of the dentition (root morphology) suggest that the bone material analysed consists of the remains of a mature (*maturus*, 35–45 years) male.

Feature 51

The bones found in this feature were ashen in colour and moderately burned. Only six non-characteristic fragments of long bones and cranial vault were preserved. Weight: 4 g.

All the bones found belonged to one individual. The size and shape of the fragments as well as general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of an adult or mature individual (*adultus–maturus*, 25–50 years) of undetermined sex. Moreover, several fragments of charcoal were found in the feature.

Feature 53

The bones found in this feature were ashen in colour and moderately burned. Only six non-characteristic

zaledwie sześć niezbyt charakterystycznych fragmentów kości długich oraz okostnej. Waga: 1,9 g.

Kości należały zapewne do jednej osoby. Wielkość fragmentów, ich urzeźbienie oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki osoby o nieokreślonej płci, zmarłej w wieku *adultus–maturus* (25–50 lat).

Obiekt 55

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę popielatą i wykazywały średni stopień przepalenia. Zachowały się niezbyt liczne fragmenty kości długich (w tym trzony kości piszczelowej i udowej) oraz sklepienia czaszki (w tym wstawka kostna o 1–2. stopniu komplikacji szwów). Waga: 61,6 g.

Wszystkie kości znalezione w obiekcie należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (m.in. trzon kości piszczelowej o ostrym, trójkątnym przekroju, wielkość trzonu kości udowej), stopień obliteracji szwów czaszkowych oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki kobiety (?) zmarłej w wieku *adultus* (25–35 lat).

Obiekt 56

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę kremowo-beżową i wykazywały dość silny stopień przepalenia. Zachowały się dość liczne fragmenty kości, w tym: trzony i nasady kości długich (m.in. paliczki), kości rzepek (*d.* i *s.*) oraz różne części sklepienia czaszki (na niektórych fragmentach widoczne szwy o 2. stopniu komplikacji). Waga: 545,5 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można stwierdzić, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość rzepek, paliczek), stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich, ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu (trzony zrosnięte z nasadami) oraz stopień obliteracji szwów czaszkowych pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi prawdopodobnie szczątki kobiety (?) zmarłej w wieku *adultus–maturus* (25–45 lat).

Obiekt 59

Znalezione kości miały barwę kremowo-popielatą i wykazywały dość silny stopień przepalenia. Wyeksplorowano zaledwie pięć mało charakterystycznych fragmentów kości długich. Waga: 1,3 g.

fragments of long bones and periosteum were preserved. Weight: 1.9 g.

The bones probably belonged to one individual. The size and shape of the fragments as well as general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of an adult or mature individual (*adultus–maturus*, 25–50 years) of undetermined sex.

Feature 55

The bones found in this feature were ashen in colour and moderately burned. Scarce fragments of long bones (including tibial and femoral diaphyses) and cranial vault (including a bone insert with sutures of the 1st–2nd degree complexity) were preserved. Weight: 61.6 g.

All the bones found in the feature belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the tibial diaphysis with an acute, triangular cross-section, the size of the femoral diaphysis), degree of obliteration of cranial sutures and general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of an adult (*adultus*, 25–35 years) female (?).

Feature 56

The bones found in this feature were cream-beige in colour and quite heavily burned. Fairly numerous bone fragments were preserved, including diaphyses and epiphyses of long bones (e.g., phalanges), patellae (*d.* and *s.*) and various cranial vault parts (some fragments with visible cranial sutures of the 2nd degree complexity). Weight: 545.5 g.

Based on an analysis of the above material, it can be determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the patellae, phalanges), cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones, general state of skeletal ossification (complete epiphyseal fusion) and degree of obliteration of cranial sutures suggest that the bone material analysed probably consists of the remains of an adult or mature (*adultus–maturus*, 25–45 years) female (?).

Feature 59

The bones found in this feature were cream-ashen in colour and quite heavily burned. Only five non-characteristic fragments of long bones were recovered. Weight: 1.3 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału nie można oznaczyć tak płci, jak i wieku zmarłej osoby bądź osób.

Obiekt 60

Kości znalezione w obiekcie miały barwę popielatą i wykazywały średni stopień przepalenia. Wyeksplorowano zaledwie pięć fragmentów kości, tj. trzy fragmenty kości długich, fragment trzonu kręgu oraz fragment sklepienia czaszki. Waga: 2,9 g.

Wszystkie kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość trzonu kręgu) oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans I-II* (ok. 2–10 lat).

Obiekt 64

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę popielatą i wykazywały średni stopień przepalenia. Zachowały się nieliczne fragmenty kości długich (w tym nasady kości długich) oraz sklepienia czaszki (na niektórych fragmentach widoczne szwy czaszkowe o 1–2. stopniu komplikacji szwów). Waga: 24,1 g.

Wszystkie znalezione kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie, stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich, ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu oraz stopień obliteracji szwów czaszkowych pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki osoby o nieokreślonej płci, zmarłej w wieku *iuvenis* (15–20 lat).

Obiekt 65

Kości znalezione w obiekcie miały barwę beżowo-popielatą i wykazywały średni stopień przepalenia. Wyeksplorowano nieliczne fragmenty kości długich, części skalistej kości skroniowej oraz różne części sklepienia czaszki. Waga: 10 g.

Wszystkie kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość części skalistej) oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki dziecka zmarłego w wieku *infans I/II* (ok. 5–7 lat).

Obiekt 66

Kości znalezione w tym obiekcie były barwy beżowo-popielatej i wykazywały średni stopień przepalenia.

Based on an analysis of the abovementioned material, neither the sex nor the age of the deceased individual(s) can be determined.

Feature 60

The bones found in this feature were ashen in colour and moderately burned. Only five bone fragments were recovered, i.e., three fragments of long bones, a fragment of a vertebral body and one cranial vault fragment. Weight: 2.9 g.

All the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the vertebral body) as well as general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of a child (*infans I-II*, approx. 2–10 years).

Feature 64

The bones found in this feature were ashen in colour and moderately burned. Scarce fragments of long bones (including the epiphyses) and cranial vault (some fragments with visible cranial sutures of the 1st–2nd degree complexity) were preserved. Weight: 24.1 g.

All the bones found belonged to one individual. The size and shape of the fragments, cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones, general state of skeletal ossification and degree of obliteration of cranial sutures suggest that the bone material analysed consists of the remains of a juvenile individual (*iuvenis*, 15–20 years) of undetermined sex.

Feature 65

The bones found in this feature were beige-ashen in colour and moderately burned. Scarce fragments of long bones, petrous part of temporal bones and various cranial vault parts were recovered. Weight: 10 g.

All the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the petrous part) as well as general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of a child (*infans I/II*, approx. 5–7 years).

Feature 66

The bones found in the feature were beige-ashen in colour and moderately burned. Numerous bones were

Wydobyto liczne kości, pośród których najbardziej dystynktywne były fragmenty trzonów i nasad kości długich (w tym: paliczki i żebra z widocznymi zielonymi przebarwieniami pozostałymi po zalegających tu przedmiotach brązowych, trzon kości piszczelowej; fragmenty głów kości ramiennych), fragment łuku jarzmowego, dwie części skaliste kości skroniowych, fragment szczęki z zachowanym łukiem zębowym; różne części sklepienia czaszki (szwy czaszkowe o 1–2. stopniu komplikacji) oraz korzeń zęba stałego. Waga: 725 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można stwierdzić, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (m.in. wielkość paliczków i części skalistych czaszki; trzon kości piszczelowej o ostrym, trójkątnym przekroju, wielkość głowy kości ramiennej), gracylność łuku jarzmowego, kształt wyrostków zębodołowych w szczęce, stopień obliteracji szwów czaszkowych, ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu, wysoki stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*humerus*) oraz stan uzębienia (morfologia korzeni) pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki kobiety zmarłej w wieku *adultus* (25–35 lat).

Ponadto w obiekcie znaleziono fragmenty kości zwierzęcych (por. Aneks 3).

Obiekt 67

Materiał kostny miał barwę popielatą i wykazywał średni stopień przepalenia. Znaleziono niezbyt liczne kości, pośród których najbardziej dystynktywne były fragmenty nasad i trzonów kości długich (w tym trzony kości piszczelowej, udowej) oraz sklepienia czaszki (szwy czaszkowe o 2. stopniu komplikacji). Waga: 133 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można jednoznacznie stwierdzić, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (m.in. wielkość trzonów kości piszczelowej i udowej), stopień obliteracji szwów czaszkowych, zwartość struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich (*femur*) oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia (niezrośnięte trzony z nasadami) pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki osoby o nieokreślonej płci, zmarłej w wieku wczesny *iuvenis* (12–15 lat).

Obiekt 68

Kości znalezione w tym obiekcie miały barwę beżową i cechowały się dość silnym stopniem przepalenia. Zachowały się dość liczne fragmenty kości, w tym: trzony i nasady kości

recovered, among which the most diagnostic were the fragments of diaphyses and epiphyses of long bones (including phalanges and ribs with a visible green discoloration left by bronze objects, a tibial diaphysis, fragments of humeral heads), a zygomatic arch fragment, two petrous parts of temporal bones, a jaw fragment with the dental arch preserved; various cranial vault parts (cranial sutures of the 1st–2nd degree complexity) and a root of a permanent tooth. Weight: 725 g. Based on an analysis of the above material, it can be determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the phalanges and petrous parts of the skull, the tibial diaphysis with an acute, triangular cross-section, the size of the humeral head), gracility of the zygomatic arch, shape of the alveolar processes in the jaw, degree of obliteration of cranial sutures, general state of skeletal ossification, high cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones (humerus) and state of the dentition (root morphology) suggest that the bone material analysed consists of the remains of an adult (*adultus*, 25–35 years) female.

Moreover, fragments of animal bones were found in the feature (cf. Appendix 3).

Feature 67

The bone material found in the feature was ashen in colour and moderately burned. A fairly small number of bones was recovered, among which the most diagnostic were the fragments of diaphyses and epiphyses of long bones (including femoral and tibial diaphyses) and cranial vault parts (cranial sutures of the 2nd degree complexity). Weight: 133 g.

Based on an analysis of the above material, it can be unequivocally determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the femoral and tibial diaphyses), degree of obliteration of cranial sutures, cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones (*femur*) and general state of skeletal ossification (incomplete epiphyseal fusion) suggest that the bone material analysed consists of the remains of a young juvenile individual (early *iuvenis*, 12–15 years) of undetermined sex.

Feature 68

The bones found in this feature were beige in colour and quite heavily burned. Fairly numerous bone fragments were preserved, including diaphyses and epiphyses of

długich (w tym trzony kości udowej i ramiennej), kręgi szyjne, część skalista kości skroniowej oraz różne części sklepienia czaszki (na niektórych fragmentach widoczne szwy czaszkowe o 1. stopniu komplikacji). Waga: 274,5 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można stwierdzić, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość kręgów szyjnych, części skalistej kości skroniowej oraz trzonów kości udowej i ramiennej), wysoki stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach kości długich (*femur*, *humerus*), ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu oraz stopień obliteracji szwów czaszkowych pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi prawdopodobnie szczątki kobiety (?) zmarłej w wieku *iuvenis* (15–18 lat).

Obiekt 69

Kości znalezione w obiekcie miały barwę białopopielatą i wykazywały dość silny stopień przepalenia. Zachowały się nieliczne fragmenty kości długich oraz fragment rzepki. Waga: 9 g.

Kości znalezione w tym obiekcie należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość rzepki) oraz ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki osoby o nieokreślonej płci, zmarłej w wieku *iuvenis–adultus* (ok. 15–20 lat).

Obiekt 70

Z północno-wschodniej partii tego częściowo zniszczonego obiektu² wyeksplorowano zaledwie trzy mało diagnostyczne fragmenty kości. Były to dwa nieprzepalone fragmenty okostnej z kości długich oraz jeden fragment przepalonej kości długiej. Waga: 1 g.

Kości nie tworzą zwartej grupy i są niewątpliwie przemieszane. Na podstawie analizy powyższego materiału nie można oznaczyć tak płci, jak i wieku zmarłej osoby (lub osób).

W południowo-zachodniej części obiektu zlokalizowano częściowo zachowany pochówek inhumacyjny:

Kości szkieletu pozaczaszkowego wykazywały ogólnie zły stan zachowania. Były one słabo sfosylizowane, często z odwarstwioną, odpadającą okostną. Z tej też przyczyny nie udało się zdjąć żadnego z pomiarów. Wszystkie kości były średniej budowy i raczej niewielkich rozmiarów,

long bones (e.g., femoral and humeral diaphyses), vertebrae, petrous part of temporal bone and various cranial vault parts (some with visible cranial sutures of the 1st degree complexity). Weight: 274.5 g.

Based on an analysis of the above material, it can be determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the cervical vertebrae, petrous part of temporal bone and femoral and humeral diaphyses), high cancellous bone density in the epiphyses of long bones (femur, humerus), general state of skeletal ossification and degree of obliteration of cranial sutures suggest that the bone material analysed probably consists of the remains of a juvenile (*iuvenis*, 15–18 years) female (?).

Feature 69

The bones found in this feature were white-ashen in colour and quite heavily burned. Scarce fragments of long bones and a patella fragment were preserved. Weight: 9 g. The bones found in the feature belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the patella) as well as general state of skeletal ossification suggest that the bone material analysed consists of the remains of a juvenile or young adult individual (*iuvenis–adultus*, approx. 15–20 years) of undetermined sex.

Feature 70

Only three poorly diagnostic bone fragments were recovered from the north-eastern part of this partially destroyed feature,² i.e., two unburned fragments of periosteum of long bones and one burned fragment of a long bone. Weight: 1 g.

The bones do not form a closed assemblage and are undoubtedly mixed. Based on an analysis of the above-mentioned material, neither the sex nor the age of the deceased individual(s) can be determined.

In the south-western part of the feature, there was a partially preserved inhumation burial:

The bones of the post-cranial skeleton were generally poorly preserved. They were poorly fossilised, with laminated, detached periosteum, which is why no measurements could be taken. All the bones were of medium build and rather small, without traces of burning.

2 Wyróżnionej w dokumentacji jako osobny obiekt o numerze 16 (75)/97.

2 Marked in the documentation as a separate feature no. 16(75)/97.

Tabela 1. Wybrane pomiary czaszki z obiektu 70

Table 1. Selected measurements of the skull from feature 70

Pomiary cięciw Chord measurements	Wartość (mm) Value (mm)
g – op	167
eu – eu	137
ft – ft	90
co – co	110
mf – mf	25
go – go	88
gn – go	71
Wskaźniki Indices	Wartość (mm) Value (mm)
Główny Main	82
czołowo-ciemieniowy frontal-parietal	65,7

nie wykazywały też śladów przepalenia. Zidentyfikowano następujące kości: fragmenty okostnej kości długich, dwa fragmenty trzonów kości udowych (*d. i. s.*), fragment trzonu kości strzałkowej, dwa fragmenty trzonów kości piszczelowych (*d. i. s.*), fragment kości miednicy (kość kulszowa).

Stan zachowania czaszki w przybliżeniu można określić jako CAM (*calvaria + mandibula*), to znaczy zachowała się puszka mózgowa, która posiadała uszkodzoną część twarzową (brak było łuków jarzmowych, kości nosowych, kości szczęki, kości łzowych oraz kości sitowej), przy jednoczesnym prawie całkowitym zachowaniu się żuchwy (uszkodzone były jedynie jej gałęzie z wyrostkami kłykciowym i dziobiastym, które jednak zachowały się luzem). Ponadto uszkodzona była kość potyliczna (brak podstawy czaszki w okolicy otworu wielkiego), a także skrzydła większe kości klinowej. W zębodołach żuchwy tkwiły zęby stałe, które były zachowane w całości lub we fragmentach. Zdecydowanie lepiej zachowała się strona prawa łuku zębowego, gdzie zębów było więcej i w lepszym stanie (I_1 – I_2 , C, P_1 – P_2 , M_1 – M_3). Po stronie lewej zachowały się zęby: I_1 – I_2 , C oraz P_1 – P_2 . Luzem zachowały się fragmenty szczęki, w tym jeden z łukiem zębowym. W łuku tym, po lewej jego stronie, tkwił jeden ząb stały P^1 . Ponadto zarejestrowano inne kategorie zębów ze szczęki, tj. I^1 i I^2 , P^1 i P^2 , M^3 , a także fragmenty korzeni i szkliwa, które pochodziły z różnych zębów stałych szczęki i żuchwy.

Pomimo niezadowolającego stanu zachowania czaszki udało się zdjąć kilka pomiarów cięciw, które pozwoliły na obliczenie dwóch wskaźników kranialnych (Tab. 1).

The following bones were identified: fragments of periosteum of long bones, two fragments of femoral diaphyses (*d. and s.*), a fragment of a fibular diaphysis, two fragments of tibial diaphyses (*d. and s.*), a pelvic bone fragment (ischial bone).

The state of preservation of the skull can be roughly described as CAM (*calvaria + mandibula*), that is, preserved neurocranium and damaged facial skeleton (missing zygomatic arches, nasal bones, maxillary bones, lacrimal bones and ethmoid bone), and almost completely preserved mandible (only its rami with the condylar and coronoid processes were damaged; however, the processes were preserved separately). Moreover, the occipital bone (skull base near the foramen magnum was missing) as well as the greater wings of the sphenoid bone were damaged. There were permanent teeth in the mandibular alveoli, preserved in their entirety or in fragments. The right side of the dental arch was much better preserved, with more teeth and in better condition (I_1 – I_2 , C, P_1 – P_2 , M_1 – M_3). On the left side, the following teeth were preserved: I_1 – I_2 , C and P_1 – P_2 . Loose fragments of the maxilla, including one with the dental arch, were also preserved. On the left side of said arch, there was one permanent tooth P^1 . Moreover, other categories of maxillary teeth were recorded, i.e., I^1 and I^2 , P^1 and P^2 , M^3 , as well as root and enamel fragments that came from different permanent teeth in the maxilla and the mandible.

Despite the unsatisfactory condition of the skull, it was possible to take a few measurements of the chords, which allowed calculating two cranial indices (Table 1).

Na podstawie dostępnych cech metrycznych czaszki możemy ustalić, że zmarła pochowana w obiekcie 70 (grobie wczesnośredniowiecznym?) była osobą dość krótkogłową, o wąskim czole. Takie cechy fenotypu w powiązaniu z ogólną morfologią czaszki charakterystyczne są m.in. dla populacji żyjących na północy i wschodzie.

Zanotowano też wszystkie możliwe do ustalenia cechy epigenetyczne czaszki, wzorując się na schemacie zaproponowanym przez Czarnetzky'ego (1972). Wystąpiły następujące cechy niemetryczne: *foramen supraorbitale*, *foramen mastoideum*, *foramen emisarium parietale*, *ossa intersuturarum suturae lambdaeideae*, *torus accusticus*.

Czaszka, podobnie jak szkielet postkranialny, niewielkich rozmiarów i dość delikatnej budowy. Łuki nadczołowe mierne i delikatne, natomiast guzy czołowe dość wydatne. Górna krawędź oczodołu ostra i gracylna. Chrzęstozrosty klinowo-potyliczne zrosnięte, kresy skroniowe i karkowe słabo zaznaczone, wyrostki sutkowate małe i delikatne. Kąt między trzonem a gałęziami żuchwy rozwarty, przyczepy mięśniowe w okolicach punktów gonion słabe, niewidoczne, zaś bródka miernie wystająca. W stropie oczodołów zaobserwowano obecność tzw. *cribra orbitalia* w 1–2. stopniu wykształcenia wg skali Hengena (por. J. PIONTEK, B. JERSZYŃSKA 1993). Na zębach żuchwy zaobserwowano dość silne zmiany paradontyczne. Były one też znacznie silniej starte niż zęby w szczęce. Na czaszce widoczne były szwy o 1–2. stopniu komplikacji. Zaobserwowano całkowitą obliterację fragmentu szwu strzałkowego – *pars obelica* (S3) *sutura sagittalis*. Zachowane zęby miały barwę żółtawą, a stopień abrazyj zębowej był dość silny. Dla żuchwy wynosił on G-I, zaś dla szczęki – G-H wg skali Lovejoy'a (1985).

Kompilacyjna analiza szkieletu postkranialnego i czaszki sugeruje, że materiał kostny, który został znaleziony w obiekcie 70, stanowi szczątki kobiety zmarłej w wieku *maturus* (35–45 lat).

Obiekt 71

Kości znalezione w obiekcie miały barwę popielatą (z silnie oczernioną okostną) i wykazywały słaby stopień przepalenia. Zachowały się liczne fragmenty kości, pochodzące niemal ze wszystkich partii szkieletu, w tym: trzony i nasady kości długich, trzony kręgów, część kości podniebiennej z zachowanymi wyrostkami zębodołowymi oraz różne części sklepienia czaszki (w tym kość potyliczna z widoczną silną kresą karkową; szwy czaszkowe o 1–2. stopniu komplikacji). Waga: 1738,8 g.

Based on the available metric features of the skull, one can determine that the deceased buried in feature 70 (an early medieval grave?) was a fairly short-headed person with a narrow forehead. Such phenotypic features combined with the general shape of the skull are characteristic of the populations living in the North and East, among others.

All the possible-to-determine epigenetic features of the skull were recorded, following the model proposed by Czarnetzky (1972). The following non-metric features were present: *foramen supraorbitale*, *foramen mastoideum*, *foramen emisarium parietale*, *ossa intersuturarum suturae lambdaeideae*, *torus accusticus*.

Similar to the post-cranial skeleton, the skull was small and of a rather delicate build. Poorly defined and delicate superciliary ridges, fairly prominent frontal eminences. Sharp and gracile supraorbital margin. Fused sphenoccipital synchondrosis, temporal and nuchal lines poorly defined, mastoid processes small and delicate. Obtuse angle between the body and the rami of the mandible; muscle attachments in the vicinity of the gonion points weak, invisible; slightly protruding chin. The presence of the so-called *cribra orbitalia* in the 1st–2nd stage of development according to Hengen's scale was observed in the orbital plates (cf. J. PIONTEK, B. JERSZYŃSKA 1993). Quite strong paradontal changes were observed on the mandibular teeth. They were also significantly more worn than the maxillary teeth. Sutures of the 1st–2nd degree complexity visible on the skull. Complete obliteration of a fragment of the sagittal suture was observed — *pars obelica* (S3) *sutura sagittalis*. The preserved teeth were yellowish in colour, and the degree of dental wear was quite high. For the mandible, it was G–I and for the maxilla — G–H, according to Lovejoy's scale (1985).

A compilation analysis of the post-cranial skeleton and the skull suggests that the bone material found in feature 70 consists of the remains of a mature (*maturus*, 35–45 years) female.

Feature 71

The bones found in this feature were ashen in colour (with heavily blackened periosteum) and lightly burned. Numerous bone fragments from almost all parts of the skeleton were preserved, including diaphyses and epiphyses of long bones, vertebral bodies, a palatine bone fragment with preserved alveolar processes and various cranial vault parts (including occipital bone with a visible, pronounced nuchal line; cranial sutures of the 1st–2nd degree complexity). Weight: 1,738.8 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można jednoznacznie zdiagnozować, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (w tym wielkość trzonów kręgow), kształt i wielkość wyrostków zębodołowych szczęki, silne kresy karkowe, dość znaczne rozrzedzenie struktury gąbczastej w nasadach kości długich, ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu (trzony zrosnięte z nasadami) oraz stopień obliteracji szwów czaszkowych oraz pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi szczątki mężczyzny zmarłego w wieku *adultus–maturus* (30–50 lat).

Ponadto w grobie zarejestrowano nieliczne fragmenty silnie przepalonych żełowych kości długich oraz sklepienia czaszki, będące szczątkami dziecka zmarłego w wieku *infans I*.

Obiekt 72

Kości znalezione w tym obiekcie były barwy popielatej i kremowej oraz wykazywały średni stopień przepalenia. Wydobyto niezbyt liczne kości, spośród których najbardziej dystynktywne były fragmenty trzonów i nasad kości długich (w tym: żebra, trzon kości piszczelowej), sklepienia czaszki oraz korzeń zęba stałego. Waga: 63,3 g.

Na podstawie analizy powyższego materiału można stwierdzić, że kości należały do jednej osoby. Wielkość fragmentów i ich urzeźbienie (m.in. wielkość żeber; trzon kości piszczelowej o ostrym, trójkątnym przekroju), ogólny stan zaawansowania kostnienia szkieletu, stopień zwartości struktury gąbczastej w nasadach bliższych kości długich, a także stan uzębienia (morfologia korzeni) pozwalają przypuszczać, że analizowany materiał kostny stanowi prawdopodobnie szczątki mężczyzny (?) zmarłego w wieku *iuvenis–adultus* (15–20 lat).

Wyniki analizy antropologicznej

Materiał kostny znaleziony na stanowisku pochodził z 59 obiektów. W sumie udało się oznaczyć pod względem wieku lub/i płci szczątki 58 osób. W wypadku kości z obiektu 59 oraz kilku fragmentów z północno-wschodniej części obiektu 70 (por. przyp. 2) nie udało się ustalić płci i wieku osób, toteż nie były one przedmiotem dalszej analizy. Prawie wszystkie groby na tym stanowisku były pochówkami ciałopalnymi, a zmarłych chowano bezpośrednio w ziemi (groby jamowe) lub też w popielnicach. Wyjątek stanowiły dwa kobiece pochówki inhumacyjne, oznaczone numerami: 3 (grób kultury wielbarskiej) oraz 70 (grób prawdopodobnie wczesnośredniowieczny). Pochowana w pierwszym z nich

Based on an analysis of the above material, it can be unequivocally determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the vertebral bodies), the shape and size of the maxillary alveolar processes, pronounced nuchal lines, quite significantly thinned cancellous structure in the epiphyses of long bones, general state of skeletal ossification (complete epiphyseal fusion) and degree of obliteration of cranial sutures suggest that the bone material analysed consists of the remains of an adult or mature (*adultus–maturus*, 30–50 years) male.

Moreover, a few fragments of heavily burned, beige long bones and cranial vault — remains of a small child (*infans I*) — were recorded in the grave.

Feature 72

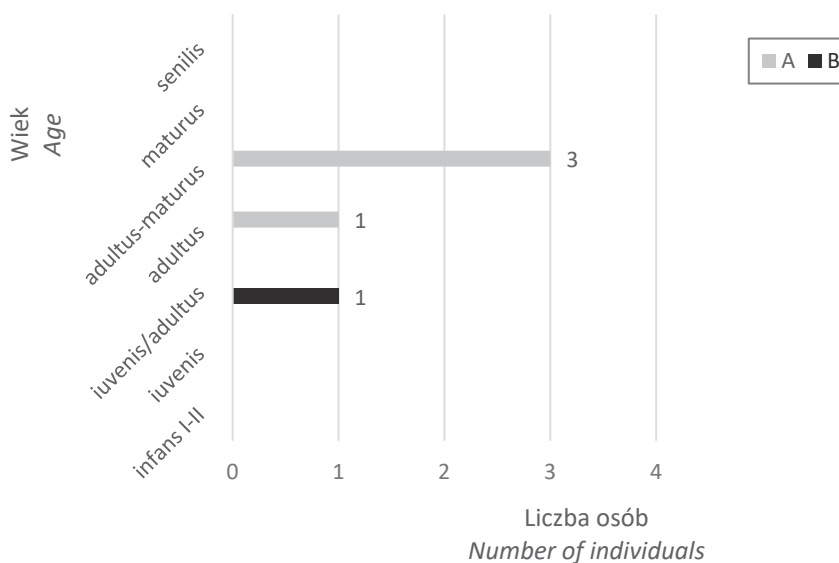
The bones found in the feature were ashen and cream in colour and moderately burned. Scarce bones were recovered, out of which the most diagnostic were the fragments of diaphyses and epiphyses of long bones (e.g., ribs, a tibial diaphysis), cranial vault and a root of a permanent tooth. Weight: 63.3 g.

Based on an analysis of the above material, it can be determined that the bones belonged to one individual. The size of the fragments and their shape (e.g., the size of the ribs; the tibial diaphysis with an acute, triangular cross-section), general state of skeletal ossification, cancellous bone density in the proximal epiphyses of long bones as well as state of the dentition (root morphology) suggest that the bone material analysed probably consists of the remains of a juvenile or young adult (*iuvenis–adultus*, 15–20 years) male (?).

Results of anthropological analysis

The bone material found at the site came from 59 features. In total, the remains of 58 individuals could be identified in terms of their age and/or sex. In the case of the bones from feature 59 and several fragments from the north-eastern part of feature 70 (cf. footnote 2), the sex and age of the individuals could not be determined, therefore, they were not included in further analysis. Almost all graves at the analysed site were cremation burials, with the deceased placed directly in the earth (pit graves) or in cinerary urns. Two female inhumation burials, marked with numbers 3 (Wielbark culture grave) and 70 (probably early medieval grave) were the exceptions. The deceased (woman?) buried in the first of the aforementioned graves

Wykres 1. Zmarli, przy których znaleziono kości zwierzęce (A – płęć żeńska; B – płęć męska)

Diagram 1. Deceased with whom animal bones were found (A – female; B – male)

zmarła kobieta (?) dożyła wieku określanego jako wczesny *adultus* (18–24 lata), natomiast kobieta pochowana w drugim z tych grobów osiągnęła wiek *maturus* (35–45 lat). W stropie oczodołów drugiej z kobiet zaobserwowano obecność tzw. *cribra orbitalia*, co wskazuje nam na dość słabą kondycję fizyczną pochowanej (anemia, niedobór żelaza, zakażenia pasożytami).

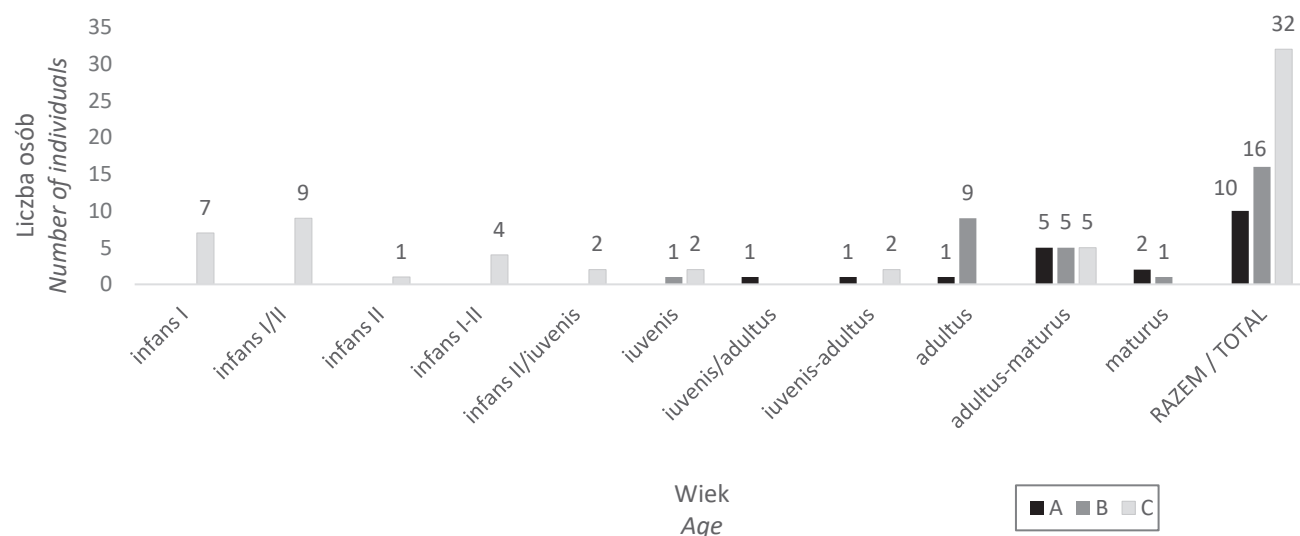
Na stanowisku odnotowano jeden przypadek obecności szczątków dwóch osób w jednym grobie ciałopalnym (obiekt 71). Wśród szczątków dorosłego mężczyzny (*adultus–maturus*) zarejestrowano też nieliczne fragmenty inaczej przepalonych kości dziecka, zmarłego w wieku *infans I*. Nie jest jasne, czy ten jedyny na cmentarzysku „podwójny pochówek” był intencjonalny (równoczesowy), czy też jest on wynikiem wtórnego wkopania się w starszy grób. Trudno to rozstrzygnąć wobec braku towarzyszących zabytków oraz dokumentacji tego obiektu.

W pięciu grobach, stanowiących 8,6% ogółu wszystkich analizowanych pochówków, natrafiono na szczątki zwierzęce (obiekty nr 20, 22, 27, 34 oraz 66). Co najmniej zastanawiające jest, że kości te wystąpiły wyłącznie w grobach osób dorosłych (w trzech przypadkach wiek zmarłych określono na *adultus–maturus*, w jednym na *adultus*, a raz na *iuuenis/adultus*). Jeśli chodzi o płęć zmarłych, przy których znaleziono szczątki zwierzęce, to uwzględnivszy dwa oznaczenia niepewne, aż cztery groby należały do kobiet (80%), a tylko jeden do mężczyzny (Wykres 1). Jest więc wielce prawdopodobne, że zwyczaj wkładania do grobu pewnych

lived until the age described as young adult (early *adultus*, 18–24 years), while the woman buried in the second grave was mature adult (*maturus*, 35–45 years). In the orbital plates of the second woman, the presence of the so-called *cribra orbitalia* was observed; it indicates a fairly poor physical condition of the deceased (anaemia, iron deficiency, parasite infections).

One case where the remains of two individuals were present in one cremation grave (feature 71) was recorded at the site. Among the remains of an adult male (*adultus–maturus*), there were a few fragments of differently burned bones of a small child (*infans I*). It is unclear whether this sole “double burial” at the cemetery was intentional (simultaneous) or rather a result of an interference into an older grave. The matter is difficult to resolve due to the lack of accompanying artefacts and documentation of the feature.

In five graves, constituting 8.6% of all analysed burials, animal remains were found (features nos. 20, 22, 27, 34 and 66). That the bones were found only in graves of adults (in three cases, the age of the deceased was determined as *adultus–maturus*, once as *adultus*, and the last one as *iuuenis/adultus*) is puzzling at the very least. Regarding the sex of the deceased with whom animal remains were found, taking into account two uncertain determinations, as many as four of the graves belonged to women (80%) and only one to a man (Diagram 1). It is therefore highly probable that the custom of placing certain species of animals (birds?) in graves occurred

Wykres 2. Struktura wieku i płci zmarłych (A – płć męska; B – płć żeńska; C – płć nieokreślona)

Diagram 2. Age and sex structure of the deceased (A – male; B – female; C – sex undetermined)

gatunków zwierząt (ptaków?) wiązał się w dużej mierze ze śmiercią dorosłych lub prawie dorosłych kobiet, a rzadziej mężczyzn³.

Przeprowadzenie analizy antropologicznej szczątków ludzkich pozwoliło wyciągnąć pewne wnioski na temat struktury płci i wieku części populacji użytkującej cmentarzysko. Szczegółowy obraz tej struktury obrazuje zamieszczony histogram (Wykres 2).

W badanej serii 26 osób niedorosłych, zmarłych w wieku pomiędzy *infans I* a *iuuenis*, stanowiło 44,8% ogółu analizowanych zespołów. Nie można jednak wykluczyć, że zmarli w wieku *iuuenis* (a może też w jakiejś mierze i *infans II/iuuenis*) osiągnęli już wiek reprodukcyjny i byli traktowani przez resztę społeczności jako osoby dorosłe. Płć osób niedorosłych, ze względu na słabo ukształtowane jeszcze cechy płciowe, w większości przypadków nie była możliwa do określenia. Wyjątek stanowił pochówek kobiety (?), zmarłej w wieku *iuuenis*. Pozostałe 32 osoby dorosłe lub prawie dorosłe (oznaczone pośrednimi kategoriami wiekowymi *iuuenis-adultus* oraz *iuuenis/adultus*) stanowiły 55,2% całości zbioru. W sumie odsetek osób o nieustalanej płci wynosił na tym stanowisku aż 55,2% (32 os.) i w większości przypadków dotyczył osób niedorosłych. Odsetek zidentyfikowanych kobiet (w tym aż 11 oznaczeń płci niepewnych)

mostly in relation to the death of adult or almost adult women, and less frequently of men.³

The conducted anthropological analysis of human remains allowed drawing some conclusions regarding the sex and age structure of a part of the population that used the cemetery. A detailed picture of this structure is presented in a histogram (Diagram 2).

In the series examined, 26 non-adult individuals, who died at the age between *infans I* and *iuuenis*, constituted 44.8% of the total number of analysed assemblages. It cannot be excluded that the deceased at the age of *iuuenis* (and, to some extent, perhaps also those at the age of *infans II/iuuenis*) had already reached reproductive age and were treated as adults by the community. Due to the still poorly developed sexual characteristics, the sex of the non-adult individuals was impossible to determine in most cases. The exception was the burial of a woman (?), who died at the age of *iuuenis*. The remaining 32 adult or almost adult individuals (marked with the transitory age categories of *iuuenis-adultus* and *iuuenis/adultus*) constituted 55.2% of the entire assemblage. In total, the percentage of individuals of undetermined sex was as high as 55.2% (32 pers.) and mostly consisted of non-adults. The percentage of identified females (including as many as 11 uncertain sex determinations)

3 Por. też analizę szczątków zwierzęcych, autorstwa A. Gręzak i T. Tomek w tym tomie (Aneks 3).

3 Cf. also the analysis of animal remains by A. Gręzak and T. Tomek in this volume (Appendix 3).

wynosił 27,6% (16 os.)⁴, zaś mężczyzn (w tym 4 oznaczenia płci niepewne) – 17,2% (10 os.). Znacząca liczba dorosłych osób płci żeńskiej na tym stanowisku (m.in. dla kategorii wiekowej *adultus* stosunek kobiet do mężczyzn wynosi 9:1) jest najprawdopodobniej związana z większą odpornością i przeżywalnością kobiet w ogóle (oczywiście jeśli założyć, że wszystkie niepewne oznaczenia płci są prawidłowe), a także z równie częstą śmiercią mężczyzn poza wspólnotą rodzinną (wyprawy).

Dla omawianej serii postanowiono przeprowadzić obserwację stopnia przepalenia kości w zależności od wieku zmarłego. Stopień przepalenia szczątków wskazuje nam pośrednio na sposób dokonania samego procesu kremacji, będąc odbiciem temperatury stosu (J. SZYDŁOWSKI 1974; J. STRZAŁKO, J. PIONTEK, A. MALINOWSKI 1973, 180–183). W Dąbku nie zaobserwowano zróżnicowania stopnia przepalenia szczątków ze względu na płeć, co wskazuje, że po śmierci obchodzono się raczej podobnie ze zwłokami kobiet i mężczyzn. Zróżnicowanie stopnia przepalenia ze względu na wiek zmarłych obrazuje szczegółowo zamieszczony histogram (Wykres 3). Najwięcej kości (48,2%) wykazywało silny stopień przepalenia. Niewiele mniej, bo 42,9%, charakteryzował średni stopień przepalenia, a tylko w pięciu wypadkach kości wykazywały słaby stopień przepalenia (8,9%). Pośród kości wykazujących silny stopień przepalenia ponad połowę (55,6%) stanowiły szczątki osób niedorosłych. Ten stosunkowo znaczny odsetek silnie przepalonych osób niedorosłych jest zapewne związany z ich mniejszą odpornością termiczną (słabszy kościec, niedokończone procesy kostnienia szkieletu). Być może świadczy on również w jakiejś mierze o większej staranności, z jaką palono zwłoki zmarłych dzieci, a co się z tym wiąże – z dłuższym czasem trwania poświęconych im obrzędów pogrzebowych⁵. Ponadto kości 43,3% osób dorosłych lub prawie dorosłych wykazywały średni stopień przepalenia, nieco mniej (40%) – silny, a pozostałe 16,7% – słaby stopień przepalenia. Charakterystyczne jest, że słabo przepalone kości wystąpiły tylko w grobach osób dorosłych.

Uzyskane wyniki analizy antropologicznej pozwoliły w bardzo ograniczonym stopniu zrekonstruować biostrukturę ludności użytkującej cmentarzysko w Dąbku. Przede wszystkim jest to spowodowane obrządkiem

was 27.6% (16 pers.)⁴ and of males (including 4 uncertain sex determinations) — 17.2% (10 pers.). A significant number of adult females at the site (e.g., for the *adultus* age category, the female-to-male ratio is 9:1) is most likely related to the greater resilience and survivability of females in general (assuming, of course, that all uncertain sex determinations are correct) as well as to the equally frequent death of men away from the native community (expeditions).

For the series in question, the degree of bone burning was examined in relation to the age of the deceased. The degree to which the remains were burned indicates indirectly how the cremation process itself was carried out by reflecting the temperature of the pyre (J. SZYDŁOWSKI 1974; J. STRZAŁKO, J. PIONTEK, A. MALINOWSKI 1973, 180–183). No differences between sexes in the degree of burning of the remains from Dąbek were observed, which indicates that male and female bodies were treated in a similar manner after death. The differences in the degree of burning in relation to the age of the deceased are illustrated in a detailed histogram (Diagram 3). The majority of the bones (48.2%) were heavily burned. Almost as many (42.9%) were moderately burned; lightly burned bones occurred in five cases only (8.9%). Among the heavily burned bones, more than a half (55.6%) belonged to non-adult individuals. This relatively high percentage of heavily burned bones of non-adult individuals is probably related to their lower thermal resistance (weaker skeleton, incomplete skeletal ossification processes). Perhaps it also reflects to some extent the greater care with which the bodies of deceased children were burned and, consequently, the longer duration of funeral rites devoted to them.⁵ Moreover, the bones of 43.3% of adults and near adults were moderately burned, of slightly fewer (40%) — heavily burned, and of the remaining 16.7% — lightly burned. It is distinctive that the lightly burned bones occurred only in the graves of adults.

The results obtained through the anthropological analysis made it possible to reconstruct the biostructure of the population that used the cemetery at Dąbek to a very limited extent. The main reason is the cremation rite, which significantly reduces the possibility of

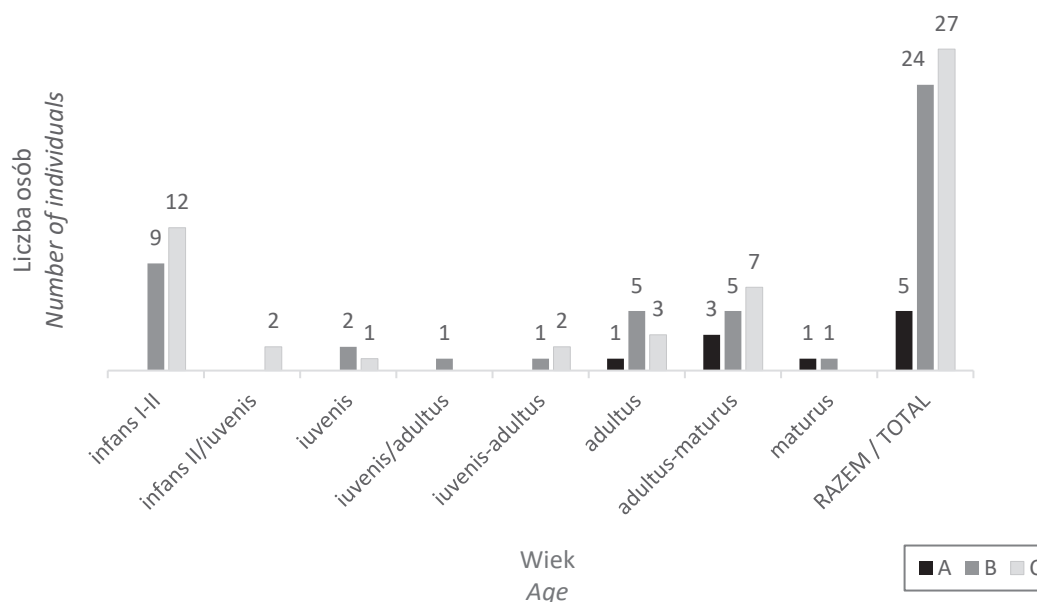
4 Uwzględniając też inhumacyjny pochówek z obiektu 70 o domniemanej wczesnośredniowiecznej chronologii.

5 W niniejszym opracowaniu pozwolono sobie jedynie na zasygnalizowanie problemu, gdyż pewniejsze wnioski wymagają szerszych badań przeprowadzonych na znacznie większej próbie.

4 Including the inhumation burial from feature 70 of presumed early medieval chronology.

5 The issue has only been signalled here, as more reliable conclusions require broader research on a much larger sample.

Wykres 3. Stopień przepalenia kości w zależności od wieku zmarłego (A – słaby; B – średni; C – silny)

Diagram 3. Degree of bone burning in relation to the age of the deceased (A – lightly burned; B – moderately burned; C – heavily burned)

ciałopalenia, znacznie zmniejszającym możliwości od-
tworzenia procesów biologiczno-demograficznych.
Niekompletność i słaby stan zachowania materiału kost-
nego sprawia, iż nie można wykluczyć przypadkowości
niektórych przedstawionych tu ustaleń.

restoring the biological and demographic processes.
Due to the incompleteness and poor state of preserva-
tion of the bone material, the uncertainty of some of the
conclusions presented here cannot be ruled out.

Literatura | Literature

BOCHENEK A., REICHER M.

1990 *Anatomia człowieka I*, Warszawa.

BUIKSTRA J.E., UBELAKER D.H.

1994 (eds.), *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains. Proceedings of a Seminar at The Field Museum of Natural History*, Arkansas Archeological Survey Research Series 44, Fayetteville (Ark.).

CZARNETZKY A.

1972 *Epigenetische Skelettmerkmale im Populationsvergleich. II. Frequenzunterschiede zwischen den Geschlechtern*, "Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie" 63, 341–350.

DZIERŻYKRAY-ROGALSKI T.

1960 *Szczątki kostne z grobów ciałopalnych jako przedmiot badań antropologicznych*, "Człowiek w Czasie i Przestrzeni. Kwartalnik Polskiego Towarzystwa Antropologicznego" III/1 (9), 49–51.

GŁADYKOWSKA-RZECZYCKA J.

1972 *Historia, rozwój i wyniki badań materiałów kostnych z cmentarzysk ciałopalnych ze szczególnym uwzględnieniem Polski*, "Pomorania Antiqua" IV (1971), 21–67.

LOVEJOY C.O.

- 1985 *Dental Wear in the Libben Population: Its Functional Pattern and Role in the Determination of Adult Skeletal Age at Death*, "American Journal of Physical Anthropology" 68, 47–56.

MALINOWSKI A., STRZAŁKO J.

- 1985 *Antropologia*, Warszawa – Poznań.

MARTIN R., SALLER K.

- 1957 *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung mit besonderer Berücksichtigung der anthropologischen Methoden I*, Stuttgart³.

PIONTEK J.

- 1996 *Biologia populacji pradziejowych. Zarys metodyczny*, Poznań².

PIONTEK J., JERSZYŃSKA B.

- 1993 *Częstość występowania linii Harrisa i cribra orbitalia w trzech populacjach średniowiecznych z terenu Polski*, (in:) J. Gładkowska-Rzeczycka (ed.), *Człowiek w czasie i przestrzeni*, Gdańsk, 381–385.

STRZAŁKO J., PIONTEK J., MALINOWSKI A.

- 1973 *Teoretyczno-metodyczne podstawy badań kości z grobów ciałopalnych*, "Materiały i Prace Antropologiczne" LXXXV, 179–200.

SZYDŁOWSKI J.

- 1974 *Z badań kremacji w pradziejach*, (in:) H. Giżyńska (ed.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych. Materiały z sesji naukowej w dniu 25 III 1972 roku*, Seria Antropologia 2, Poznań, 71–76.

Aneks 3

Anna Gręzak, Teresa Tomek

Analiza szczątków zwierzęcych

Wśród elementów stanowiących wyposażenie grobów odkrytych na terenie nekropoli ludności kultury przeworskiej i wielbarskiej w Dąbku (stan. 9) znalazło się kilkadziesiąt szczątków kostnych oraz fragmenty pięciu wyrobów kościanych. Materiał faunistyczny został poddany analizie archeozoologicznej. Miała ona na celu rozpoznanie anatomiczne i gatunkowe szczątków, a także określenie cech zwierząt, do których należały znalezione kości. Oznaczeń zoologicznych dokonano na podstawie identyfikacji cech dystyngtywnych dla określonych taksonów podczas oglądu makroskopowego szczątków, a w przypadku wyrobów kościanych także obserwacji mikroskopowej. Zestawienia ilościowe pozostałości kostnych oparto o oszacowanie globalnej liczby szczątków (ang. *Number of Identified Specimens per Species*), starając się – w miarę możliwości – określić liczbę zwierząt (ang. *Minimum Number of Individuals*), od których pochodziły elementy złożone w poszczególnych obiektach.

Wszystkie poddane analizie szczątki charakteryzował zły stan zachowania, wynikający zapewne głównie z poddania ich działaniu wysokich temperatur. Większość stanowiły pofragmentowane elementy kośćca o białej lub białoszarej barwie ze śladami spękań, co sugeruje ich przepalenie w temperaturze w granicach 900–1000° C lub wyższej (J. WAHL 1981). Wyjątek stanowiły dwa fragmenty kości znalezione w obiekcie 22, które nosiły jedynie ślady miejscowego nadpalenia. Znaczne rozdrobienie analizowanych kości wpłynęło na możliwość ich identyfikacji. Część rozpoznano jednoznacznie, niektóre oznaczenia były mniej pewne (co zostało zasygnalizowane oznaczeniem „cf.” poprzedzającym opis danego elementu

Appendix 3

Anna Gręzak, Teresa Tomek

Analysis of animal remains

Among the elements composing the grave goods of the Przeworsk and Wielbark culture population in Dąbek (site 9), there were several dozen bone remains and fragments of five objects made of bone. The faunal material was subjected to archaeozoological analysis. The aim of the analysis was to identify the species and the anatomical attribution of the remains, as well as establish the characteristics of the animals to which the bones belonged. Zoological identification was based on the diagnostic features distinctive for specific taxa observed during the macroscopic examination of the remains and, in the case of bone-made objects, also during their observation under a microscope. Quantitative compilation of the bone remains was based on an estimation of the Number of Identified Specimens per Species, while trying to determine, if possible, the Minimum Number of Individuals to which the remains deposited in particular features can be ascribed.

All analysed remains were poorly preserved, probably mainly due to the exposure to high temperatures. The majority of them were fragmented skeletal elements of white or white-grey colour with traces of cracking, which suggests that they were burned at a temperature of 900–1000° C or higher (J. WAHL 1981). Two bone fragments found in feature 22 that only showed traces of local singeing were an exception. The significant fragmentation of the bones analysed affected their identification. Some were identified unambiguously, some determinations are less certain (signalled by the “cf.” denotation preceding the description of a given element in the enclosed compilation), and 23 small fragments

w załączonym zestawieniu), a 23 drobne fragmenty pozostały nieoznaczone. Stan zachowania kości uniemożliwił ocenę wieku, płci i morfologii zwierząt, których pozostałości zostały złożone do grobów.

Przeanalizowano zawartość pięciu grobów ciałopalnych kultury przeworskiej (Tab. 1). W grobie dorosłego mężczyzny (obiekt 7) znaleziono szpilę kościaną, wykonaną z poroża jelenia, a w czterech kolejnych obiektach wystąpiły domieszki kości zwierzęcych w postaci przepalonych elementów szkieletów ptaków i ssaków. W obiekcie 20 natrafiono na fragmenty kości z obu kończyn miednicznych kury domowej, prawdopodobnie należące do jednego osobnika, oraz kilka drobnych kawałków kości ptaka wielkości małej kury. W dwóch kolejnych obiektach także znaleziono pozostałości kury, tym razem współwystępujące ze szczątkami innych gatunków zwierząt. W obiekcie 27 wraz z elementami pochodzącymi z prawych i lewych skrzydeł oraz nóg kury wystąpiły dwie kości z kończyny miednicznej owcy lub kozy, a w obiekcie 66 szczątkom kury towarzyszyły dwa fragmenty żeber, należące najprawdopodobniej do bydła. W drugim z wymienionych zespołów pewnie oznaczono jedynie fragment prawej kości ramiennej kury domowej. Do kury należały również zapewne fragmenty lewej kości udowej i prawej kości goleniowej. Pozostałe odłamki kości prasich nie nosiły cech umożliwiających ich rozpoznanie gatunkowe, a w przypadku trzech szczątków nie było nawet pewności, czy pochodzą ze szkieletów ptaków czy ssaków. Jeszcze większe wątpliwości dotyczą zawartości obiektu 22, podczas eksploracji którego natrafiono na kilka fragmentów kości zwierzęcych różniących się stopniem przepalania. Pięć drobnych szczątków, pochodzących od bliżej nieoznaczonego ssaka, nosiło ślady działania wysokiej temperatury, natomiast pozostałe dwa fragmenty jednej kości metapodialnej dużego zwierzęcia (bydła lub konia) zostały jedynie nadpalone, w wyniku czego przebarwiły się na czarno. Wzmiankowany grób został zniszczony w przeszłości – był naruszony przez jamę zawierającą fragmenty średniowiecznej ceramiki – i współcześnie rozorany. Istnieje zatem duże prawdopodobieństwo, że tylko część opisanego zespołu złożono do grobu wraz ze zmarłym, a wzmiankowana nadpalona kość stanowi wtórny dodatek.

W trzech wielbarskich grobach kobiecych znaleziono fragmenty przepalonych grzebieni kościanych. Charakteryzował je zły stan zachowania, ale w przypadku zabytków z obiektów 16 i 34 udało się ustalić, iż zostały wykonane z poroża jelenia. W obiekcie 34 znalazły się także trzy drobne kawałki przepalonych kości, należących do ssaka.

remained unidentified. The state of preservation of the bones made it impossible to determine the age, sex and morphology of the animals whose remains were deposited in the graves.

The contents of five cremation graves of the Przeworsk culture were analysed (Table 1). A bone pin made of red-deer antler was found in a burial of an adult male (feature 7), and an animal bone admixture in the form of burned skeletal elements of birds and mammals was present in four other graves. In feature 20, bone fragments from both pelvic limbs of a domestic chicken, probably one individual, as well as several small pieces of bones of a bird the size of a small chicken were discovered. Chicken remains were also found in two other features, this time co-occurring with remains of other animal species. Feature 27 contained two bones from the pelvic limb of a sheep or goat, together with elements from the right and left wings and legs of a chicken; in feature 66, chicken remains were accompanied by two fragments of ribs, probably of cattle. In the latter feature, only a fragment of the right shoulder bone of domestic chicken was confidently identified. The fragments of the left femur and the right shin bone probably also belonged to a chicken. The remaining fragments of avian bones did not have features that would allow for their identification; in three cases it was not even certain whether they came from the skeletons of birds or of mammals. Even greater doubts concern the contents of feature 22, during the exploration of which several fragments of animal bones burned to a different extent were found. Five tiny remains, from an unidentified mammal, carried traces of exposure to high temperatures, while two fragments of one metapodial bone of a large animal (cattle or horse) were only singed, as a result of which they turned black. The aforementioned grave was destroyed in the past — it was disturbed by a pit containing fragments of medieval pottery — and, more recently, ploughed apart. It is therefore highly probable that only part of the assemblage described was placed in the grave with the deceased, and the singed bone is a secondary addition.

Fragments of burned bone combs were found in three female graves of the Wielbark culture. They were poorly preserved; however, in the case of the artefacts from features 16 and 34 it was possible to establish that they were made of red-deer antler. In feature 34, there were also three small pieces of burned bones of a mammal. Due to their fragmentation and deformation

Ze względu na stopień ich fragmentacji oraz odkształcenia spowodowane przez działanie wysokiej temperatury trudno jednoznacznie stwierdzić, czy są to szczątki zwierzęce czy ludzkie. Przyjęto, że pochodziły od zwierząt, gdyż zostały wydzielone przez antropologa, jako wyróżniające się spośród analizowanych kości ludzkich.

Podczas eksploracji obiektu 65 znaleziono przemieszane materiały kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego i wielbarskiej z późnego okresu wpływów rzymskich. Wśród tych ostatnich był fragment zniszczonego grzebienia kościanego. Niestety, nie udało się określić surowca, z którego został wykonany.

Należy przyjąć, że większość analizowanych szczątków stanowi pozostałości praktyk rytualnych związanych z obrzędkiem pogrzebowym ludności kultury przeworskiej i wielbarskiej. W wyposażeniu grobów przedstawiciele pierwszej z tych kultur przeważają domieszki, czyli przepalone kości zwierzęce, mogące być pozostałościami uczt rytualnych spożywanych podczas ceremonii pogrzebowych, złożonych darów z pożywienia lub ofiar (T. WĘGRZYNOWICZ 1982, 204–207).

Liczba grobów, w których odnotowano szczątki zwierzęce, jest niewielka, ale należy zauważyć, że najczęściej składano wraz ze zmarłym szczątki kury domowej, a w pojedynczych przypadkach towarzyszyły im kości bydła oraz owcy lub kozy. Jest to zgodne z tendencjami obserwowanymi na cmentarzyskach kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego, gdzie jako domieszki najczęściej występują pozostałości kostne ssaków domowych oraz kości ptaków, głównie kury domowej (G. MŁYNARSKI 2006). Wśród szczątków kury znalezionych w trzech grobach z nekropoli w Dąbku odnotowano pozostałości nóg, dwukrotnie wspólnie z elementami szkieletu skrzydeł. Taki wybór (szczególnie w odniesieniu do skrzydeł) mógł mieć znaczenie symboliczne. Z drugiej strony zakładając, że są to pozostałości pożywienia składanego zmarłemu czy spożywanego przez uczestników ceremonii pogrzebowej, mógł on być również podyktowany względami konsumpcyjnymi. Te partie ciała kury, podobnie jak części bliższe kończyny miednicznej owcy lub kozy oraz tułów bydła, których pozostałości znaleziono w grobach, są atrakcyjne kulinarnie, jako zawierające duże ilości mięsa, a czasem również tłuszczu. Dodatkowo skład anatomiczny kości z poszczególnych grobów sugeruje, że trafiały do nich pozostałości pojedynczych osobników każdego z oznaczonych gatunków.

W czterech grobach kultury wielbarskiej znalazły się grzebienie stanowiące wyposażenie zmarłych, a tylko w jednym przypadku, być może, złożono też kości zwierzęce,

caused by a high temperature, it is difficult to unequivocally determine whether they are animal or human remains. It has been assumed that they came from animals, because they have been identified by an anthropologist as differing from the human bones analysed.

During the exploration of feature 65, Przeworsk culture material from the late pre-Roman period was found mixed with Wielbark culture material from the late Roman period. Among the latter, there was a fragment of a destroyed bone comb. Unfortunately, it was not possible to determine the raw material of which it was made.

It should be assumed that the majority of the remains analysed are remnants of rituals related to the funeral rites of the Przeworsk and Wielbark culture peoples. Admixtures, i.e., burned animal bones, dominate in the graves of the representatives of the former culture; they may be remains of ritual feasts consumed during funeral ceremonies, of food offerings or sacrifices (T. WĘGRZYNOWICZ 1982, 204–207).

The number of graves in which animal remains were recorded is small; however, it should be noted that the most common remains deposited together with the deceased were those of chicken, rarely accompanied by the bones of cattle and sheep or goat. This is consistent with the trends observed at Przeworsk culture cemeteries from the late pre-Roman period, where bone remains of domestic mammals and bones of birds, mainly chicken, are the most frequent admixtures (G. MŁYNARSKI 2006). Among the chicken remains found in three graves at the Dąbek cemetery, the remains of legs were recorded, twice with elements of the wing skeleton. Such a selection (especially in regard to the wings) could have had symbolic meaning. On the other hand, assuming that they are remains of the food offered to the deceased or eaten by the participants of a funeral ceremony, it could also have been dictated by consumption considerations. These chicken parts, as well as proximal parts of sheep/goat pelvic limbs and cattle thorax — the remains of which were found in the graves — are attractive for cooking, as they contain large amount of meat and sometimes also fat. In addition, the anatomical composition of bones from individual graves suggests that each contained the remains of a single specimen of the species identified.

In four Wielbark culture graves, there were combs deposited as grave goods, and only one grave possibly contained also animal bones that had previously been burned on a pyre. It is worth adding here that

Tabela 1. Zestawienie szczątków zwierzęcych z grobów kultury przeworskiej i wielbarskiej na cmentarzysku w Dąbku, stan. 9

Nr obiektu (rodzaj grobu)	Datowanie	Domieszka szczątków zwierzęcych	Zabytek kościany	Antropologiczne oznaczenie kości ludzkich
3 (inhumacyjny)	C _{1b}	–	1 fragm. grzebienia; surowiec nieoznaczony	♀ wczesny <i>adultus</i>
7 (ciałopalny jamowy, ze szczątkami stosu)	B ₂	–	2 fragm. szpili kościanej prawdopodobnie z poroża jelenia	♂ <i>adultus–maturus</i>
16 (ciałopalny jamowy, ze szczątkami stosu?)	C _{1a}	–	1 fragm. grzebienia z poroża jelenia	♀ <i>adultus</i>
20 (popielnicowy, ze szczątkami stosu?)	A _{2b}	Kura domowa: – 1 fragm. końca dalszego lewej kości udowej, – 1 fragm. końca bliższego prawej kości udowej, – 1 fragm. końca bliższego i 1 fragm. trzonu prawej kości goleniowej, – 1 fragm. końca dalszego kości goleniowej	–	♂ późny <i>iuvenis/ adultus</i>
		Ptak: kilka drobnych fragm. kości		
22 (ciałopalny jamowy?, zniszczony)	A _{1b} –A ₂ (+ naczynie wczesno-średniowieczne we wtórnym wkopie)	Duży przeżuwacz (bydło lub koń): 2 fragm. trzonu śródścza lub śródstopia	–	♀? <i>adultus–maturus</i>
		Nieoznaczone: 5 fragm. kości		
27 (popielnicowy, ze szczątkami stosu)	A _{2b}	Owca/koza: – 1 fragm. kości piszczelowej, – 1 fragm. kości udowej	–	♀? <i>adultus–maturus</i>
		Kura domowa: – 1 fragm. końca bliższego lewej kości kruczej, – 1 fragm. końca bliższego lewej kości śródścza, – 1 fragm. końca bliższego prawej kości łokciowej, – 1 fragm. trzonu lewej kości łokciowej, – 1 fragm. końca dalszego prawej kości udowej, – 1 fragm. końca dalszego lewej kości udowej, – 1 fragm. trzonu prawej kości goleniowej, – 1 fragm. trzonu lewej kości piszczelowej, – 1 fragm. końca bliższego prawej kości skoku, – 1 fragm. końca dalszego lewej kości skoku		
		Nieoznaczone: 12 fragm. kości		
34 (ciałopalny jamowy, ze szczątkami stosu)	B ₂ /C ₁ –C ₂	Nieoznaczone: 3 fragm. kości	1 fragm. grzebienia z poroża jelenia	♀ <i>adultus–maturus</i>
65 (ciałopalny jamowy, ze szczątkami stosu)	B ₂ /C ₁ –D (+ fragm. ceramiki z fazy A na wtórnym złożu)	–	1 fragm. grzebienia; surowiec nieoznaczony	<i>infans</i> I/II
66 (popielnicowy, ze szczątkami stosu)	B ₂	Bydło: 2 fragm. zebra	–	♀ <i>adultus</i>
		Kura domowa: 1 fragm. trzonu kości ramiennej prawej		
		Kuraki, cf. kura domowa: – 1 fragm. trzonu kości udowej lewej, – 1 fragm. kości goleniowej prawej		
		Ptak: – 1 fragm. kości ramiennej, – 1 fragm. kości goleniowej lewej, – 6 fragm. kości długich		
		Nieoznaczone: 3 fragm. kości		

Table 1. Animal bone remains in the Przeworsk and Wielbark culture graves at the cemetery at Dąbek, site 9

Feature no. (type of burial)	Dating	Admixture of animal remains	Bone object	Anthropological determination of human bones
3 (inhumation)	C _{1b}	–	1 comb, 1 frag, unidentified raw material	♀ <i>early adultus</i>
7 (cremation in a pit, with pyre remains)	B ₂	–	pin, 2 frags, probably red deer antler	♂ <i>adultus–maturus</i>
16 (cremation in a pit, with pyre remains?)	C _{1a}	–	comb, 1 frag, red deer antler	♀ <i>adultus</i>
20 (urned, with pyre remains?)	A _{2b}	Chicken <i>Gallus gallus</i> f. <i>domestica</i> : – 1 distal end of left femur, frag, – 1 proximal end of right femur, frag, – 1 proximal end and 1 diaphysis of tibiotar- sus, frags, – 1 distal end of tibiotarsus, frag	–	♂ <i>late iuvenis/ adultus</i>
		Bird: a few small bone frags		
22 (cremation in a pit?, destroyed)	A _{1b} –A ₂ (+ early medieval vessel in a second- ary cut)	Large ruminant (cattle or horse): – diaphysis of metapodium, 2 frags	–	♀? <i>adultus–maturus</i>
		Unidentified: 5 bone frags		
27 (urned, with pyre remains)	A _{2b}	Sheep/goat (<i>Ovis orientalis</i> f. <i>aries/Capra aegagrus</i> f. <i>hircus</i>): – 1 femur, frag, – 1 tibia, frag	–	♀? <i>adultus–maturus</i>
		Chicken <i>Gallus gallus</i> f. <i>domestica</i> : – 1 proximal part of left coracoid, frag, – 1 proximal end of left carpometacarpus, frag, – 1 proximal end of right ulna, frag, – 1 diaphysis of left ulna, frag, – 1 distal end of right femur, frag, – 1 distal end of left femur, frag, – 1 diaphysis of right tibiotarsus, frag, – 1 diaphysis of left tibiotarsus, frag, – 1 proximal end of right tarsometatarsus, frag, – 1 distal end of left tarsometatarsus, frag		
		Unidentified: 12 bone frags		
34 (cremation in a pit, with pyre remains)	B ₂ /C ₁ –C ₂	Unidentified: 3 bone frags	comb, 1 frag, red deer antler	♀ <i>adultus–maturus</i>
65 (cremation in a pit, with pyre remains)	B ₂ /C ₁ –D (+ potsherd from phase A in second- ary context)	–	comb, 1 frag, unidentified raw material	<i>infans</i> I/II
66 (urned, with pyre remains)	B ₂	Cattle <i>Bos primigenius</i> f. <i>taurus</i> : rib, 2 frags	–	♀ <i>adultus</i>
		Chicken <i>Gallus gallus</i> f. <i>domestica</i> : – 1 diaphysis of right humerus, frag		
		Galliformes, cf. chicken <i>Gallus gallus</i> f. <i>domestica</i> : – 1 diaphysis of left femur, frag, – 1 diaphysis of right tibiotarsal bone frag		
		Bird: – 1 frag humerus – 1 frag of left tibiotarsal bone, – long bone, 6 frags		
		Unidentified: 3 bone frags		

które uprzednio trafiły na stos. Warto w tym miejscu dodać, że umieszczanie domieszek lub dodatków szczątków zwierzęcych w grobach ciałopalnych i inhumacyjnych na cmentarzyskach wielbarskich odnotowuje się stosunkowo rzadko (T. WĘGRZYNOWICZ 1982, 100; A. GAŁĘZOWSKA 2007).

admixtures or additions of animal remains in cremation and inhumation graves are relatively rare at Wielbark culture cemeteries (T. WĘGRZYNOWICZ 1982, 100; A. GAŁĘZOWSKA 2007).

Literatura | Literature

GAŁĘZOWSKA A.

2007 *Obrządek pogrzebowy kultury wielbarskiej w Wielkopolsce*, "Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica" 25, 155–234.

MŁYNAŃSKI G.

2006 *Zróżnicowanie składu gatunkowego kości zwierzęcych ze stanowisk sepulkralnych i osadowych kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim*, (in:) L. Kostuch, K. Ryszewska (eds.), *Zwierzę jako sacrum w pradziejach i starożytności. Tom I*, Kielce, 41–52.

WAHL J.

1981 *Beobachtungen zur Verbrennung menschlicher Leichname. Über die Vergleichbarkeit moderner Krematorien mit prähistorischen Leichenbränden*, "Archäologisches Korrespondenzblatt" 11, 271–279.

WĘGRZYNOWICZ T.

1982 *Szcątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasach ciałopalenia zwłok*, Warszawa.

Aneks 4.1

Jerzy Maik

Analiza tkaniny lnianej z obiektu 3

Podczas badań wykopaliskowych cmentarzyska w Dąbku, stan. 9, w grobie kultury wielbarskiej (obiekcie nr 3) odkryto trzy małe fragmenty lnianej tkaniny. Grób jest datowany na stadium C_{1b} młodszego okresu wpływów rzymskich. Łączne wymiary tkaniny wynoszą ok. 8,0×5,0 mm. Pierwotnie była ona biała, lecz zabarwiła się na jasnozielono tlenkami miedzi z przedmiotu, przy którym ją znaleziono.

Wyniki analizy¹:

Surowiec: len

Splot: płócienny (Ryc. 1)

Gęstość osnowy i wątku: około 13 nitek na 1 cm (przeliczona z powierzchni 3×3 mm)

Skręt nitek: ZZ – prawy w osnowie i w wątku (Ryc. 2)

Grubość nitek osnowy i wątku: ok. 0,5 mm

Tekstylia lniane są podczas wykopaliskach dość rzadko znajdowane, gdyż len, jak i inne surowce pochodzenia roślinnego, jest łatwo rozkładany przez kwasy znajdujące się w glebie. Tym niemniej z obszaru kultury wielbarskiej pochodzi kilka podobnych znalezisk, m.in. z cmentarzysk w Kościelnej Jani, pow. starogardzki (J. MAIK 1977, 122–123), Malborku-Wielbarku, pow. malborski (J. MAIK 1977, 132), Ulkowach, pow. gdański (J. MAIK 2005, 99–118), Weklicach, pow. elbląski (J. MAIK 2011, 173–180), Lubowidzu, pow. lęborski (J. MAIK 1977, 123),

¹ Wyniki analiz tkaniny opublikowano w monografii włókiennictwa kultury wielbarskiej (J. MAIK 2012, 46).

Appendix 4.1

Jerzy Maik

Analysis of the linen fabric from feature 3

During the excavations at the cemetery at Dąbek, site 9, three tiny fragments of linen fabric were discovered in a Wielbark culture grave (feature no. 3). The grave is dated to stage C_{1b} of the younger Roman period. The total size of the fabric is about 8.0×5.0 mm. Originally it had been white, but was coloured with light green by copper oxides from the object next to which it was found.

Results of the analysis:¹

Raw material: flax

Weave: tabby (Fig. 1)

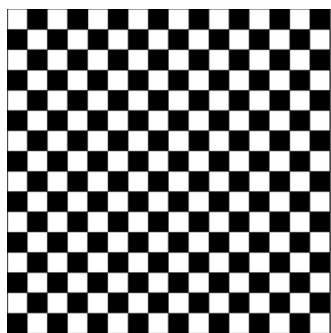
Thread count: approx. 13 warp and weft threads per 1 cm (calculated from an area of 3×3 mm)

Yarn twist: ZZ — right in warp and weft (Fig. 2)

Thickness of warp and weft threads: approx. 0.5 mm

Linen textiles are quite rarely found during excavations, as flax, as well as other plant-based raw materials, is easily decomposed by the acids in the soil. Nevertheless, several similar finds come from the area of the Wielbark culture, e.g., from the cemeteries in Kościelna Jania, Starogard County (J. MAIK 1977, 122–123), Malbork-Wielbark, Malbork County (J. MAIK 1977, 132), Ulkowy, Gdańsk County (J. MAIK 2005, 99–118), Weklice, Elbląg County (J. MAIK 2011, 173–180), Lubowidz, Lębork County (J. MAIK 1977, 123),

¹ Results of the analysis of the fabric were published in a monograph on Wielbark culture textiles (J. MAIK 2012, 46).

Ryc. 1. Schemat splotu płóciennego (rys. E. Wtorkiewicz-Marosik)

Fig. 1. Tabby weave (drawn by E. Wtorkiewicz-Marosik)

Ryc. 2. Kierunek skrętu nitki: S (lewy) i Z (prawy) (rys. E. Wtorkiewicz-Marosik)

Fig. 2. Yarn twist: S (left) and Z (right) (drawn by E. Wtorkiewicz-Marosik)

Kamienicy Szlacheckiej, pow. kartuski (J. MAIK 2012, 35), Odrach, pow. chojnicki (J. MAIK 1977, 133–136), Jartyporach, pow. węgrowski (J. MAIK 2012, 47), Gródku nad Bugiem, pow. hrubieszowski (J. MAIK 2012, 52).

Porównanie badanej tkaniny z przywołanymi analogiami pokazało, że jest ona typowym wyrobem płóciennym w kulturze wielbarskiej. Tkaniny lniane tej kultury są wprawdzie wyrobami prostymi, wykonanymi jednolicie (wszystkie w splotcie płóciennym), ale są jednocześnie wyrobami delikatnymi, dobrej jakości, z dobrze wyprawionego surowca. Są najprawdopodobniej resztkami bielizny (J. MAIK 2012, 65, 67–69).

Kamienica Szlachecka, Kartuski County (J. MAIK 2012, 35), Odrzy, Chojnice County (J. MAIK 1977, 133–136), Jartypory, Węgrów County (J. MAIK 2012, 47), Gródek nad Bugiem, Hrubieszów County (J. MAIK 2012, 52).

The comparison of the examined fabric with the aforementioned analogies showed that it is a typical Wielbark culture linen. Although linen fabrics of this culture are simple products, of uniform make (tabby in all cases), they are at the same time delicate, of good quality, made of well-conditioned material. They are most probably remains of underwear (J. MAIK 2012, 65, 67–69).

Literatura | Literature

MAIK J.

- 1977 *Tkaniny z okresu rzymskiego z terenu Polski*, "Pomorania Antiqua" VII, 77–145.
- 2005 *Wyroby włókiennicze z cmentarzyska z okresu rzymskiego w Ulkowach koło Pruszcza Gdańskiego*, (in:) M. Tuszyńska, *Ulkowy. Cmentarzysko kultury wielbarskiej na Pomorzu Gdańskim (Badania na trasie autostrady A1 Gdańsk – Toruń). Z analizami specjalistycznymi Jerzego Maika i Franciszka Rożnowskiego*, Gdańsk, 99–118.
- 2011 *Textile Remains from the Cemetery at Weklice, site 7, comm. Elbląg, voiv. Warmińsko-Mazurskie*, (in:) M. Natuniewicz-Sekuła, J. Okulicz-Kozaryn, *Weklice. A Cemetery of the Wielbark Culture on the Eastern Margin of Vistula Delta (Excavations 1984–2004)*, Monumenta Archaeologica Barbarica XVII, Warszawa, 173–180.
- 2012 *Włókiennictwo kultury wielbarskiej*, Łódź.

Aneks 4.2

Iwona Pannenko

Analiza mikroskopowa tkaniny lnianej z obiektu 3

Próbkę stanowią drobiny gleby oraz drobne fragmenty nitek pokryte zielonymi i białymi produktami korozji (Ryc. 1). Próbka bardzo krucha, z tendencją do rozpadaania. Materiał oglądano i dokumentowano przy użyciu mikroskopu stereoskopowego Nikon SMZ1500, mikroskopu ze światłem przechodzącym Nikon Eclipse E200 oraz programu komputerowego do analizy obrazu Lucia. Materiał do badań cytologicznych przygotowano mocząc fragmenty przędzy w 2% wodnym roztworze wersenianu dwusodowego, co umożliwiło usunięcie produktów korozji osadzonych na przędzy tkaniny (Ryc. 2:A)

Rozpuszczające się osady korozyjne wypłukano wodą destylowaną. Oczyszczone, wyizolowane włókna elementarne nitek próbki analizowano w świetle przechodzącym przy powiększeniach do 600×.

Wyniki badań

Włókno: len (można brać pod uwagę konopie)

Splot: płócienny (Ryc. 1:B)

Skręt osnowy i wątku: ZZ, prawy (Ryc. 1:B,C)

Grubość nitek trudna do precyzyjnego określenia ze względu na powstałe zmiany. Wykonane pomiary wskazują na wartości w zakresie: 0,42–0,54 mm.

Analiza cytologiczna wyizolowanych z nitki włókien elementarnych wykazała obecność na włóknach zgrubień w postaci kolanek, przesunięć, które są charakterystyczną cechą identyfikacyjną dla włókien elementarnych lnu i konopi (Ryc. 3). Zbyt mała próbka nie pozwoliła na rozszerzenie badań cytochemicznych,

Appendix 4.2

Iwona Pannenko

Microscopic analysis of the linen fabric from feature 3

The sample consisted of soil particles and small thread fragments covered with green and white corrosion products (Fig. 1). The sample was very brittle, with a tendency to disintegrate. The material was viewed and documented using a Nikon SMZ1500 stereoscopic microscope, Nikon Eclipse E200 transmitted-light microscope, and Lucia image analysis software. The material was prepared for cytological tests by soaking the yarn fragments in a 2% aqueous solution of disodium edetate, which made it possible to remove corrosion products deposited on the fabric yarn (Fig. 2:A)

Dissolved corrosion residues were removed by rinsing with distilled water. Cleaned, isolated elementary fibres of the sample threads were analysed by transmitted-light microscope at magnifications up to 600×.

Analysis results

Fibre: flax (hemp may be considered)

Weave: tabby (Fig. 1:B)

Warp and weft twist: ZZ, right (Fig. 1:B,C)

The thickness of the thread is difficult to precisely determine due to the changes that have occurred. The measured thickness was in the range of 0.42–0.54 mm.

The cytological analysis of elementary fibres isolated from the thread showed the presence of thickenings in the form of nodes and dislocations, which are a characteristic feature of flax and hemp elementary fibres (Fig. 3). The sample was too small to allow cytochemical tests, which would confirm or exclude the presence

aby móc wykluczyć lub potwierdzić obecność konopi. Stan zachowania włókien elementarnych jest zróżnicowany – widoczne są wżery w powierzchni zewnętrznej włókna i pęknięcia w miejscach kolanek (Ryc. 3:B,C).

Grubość włókna elementarnego wynosi 25,8 μm (wartość obliczona z pomiarów trzech włókien elementarnych o zbliżonej szerokości).

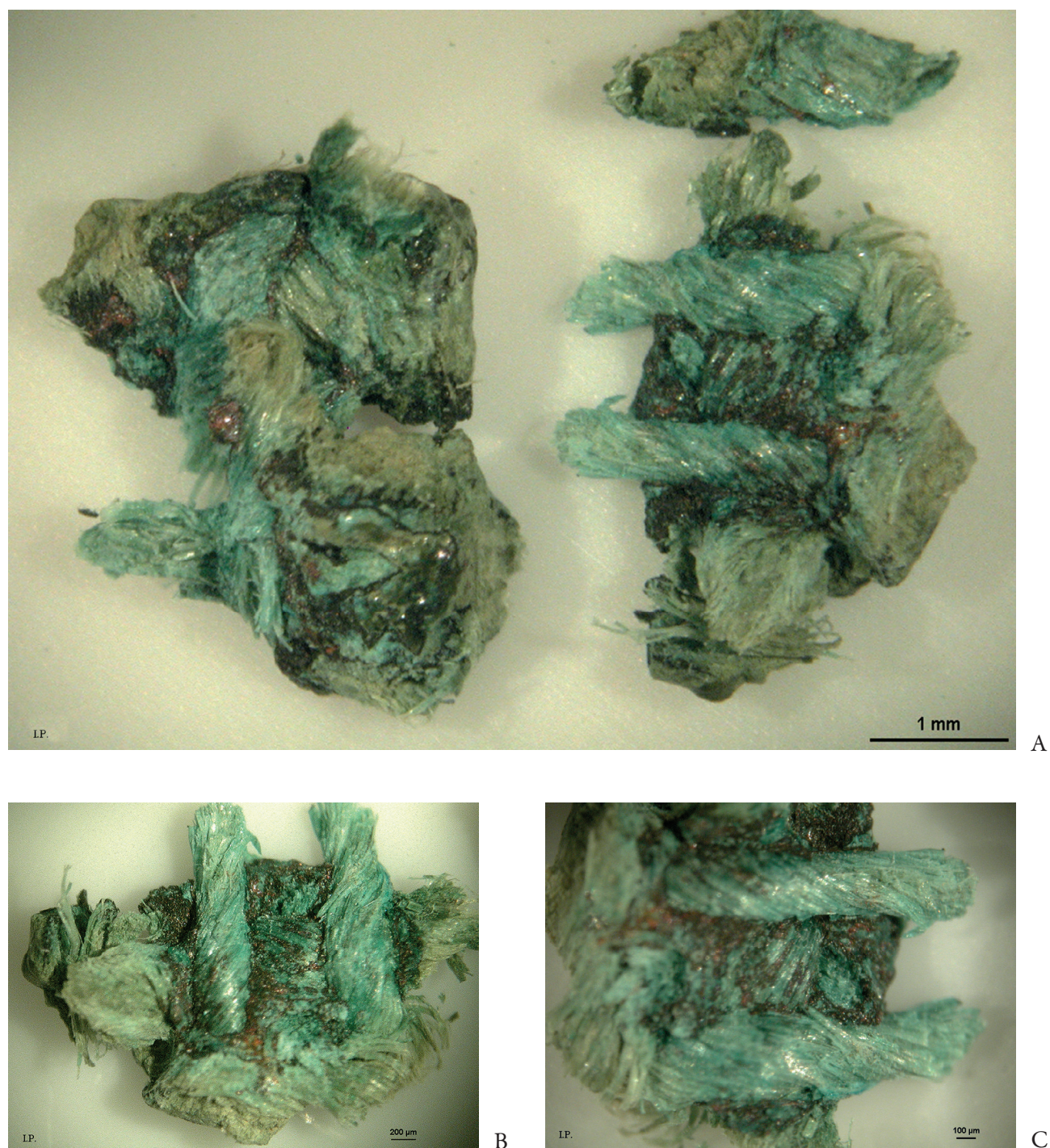
W analizowanej próbce widoczna jest częściowo rozklejona wiązka włókien elementarnych lnu z dobrze zachowaną walcową budową włókien (Ryc. 2:B); zaobserwować można też kolanko i schodki, czyli charakterystyczne dla włókien lnu zgrubienia, które osłabiają wartość techniczną przędzy – w miejscach tych zgrubień włókna łatwo pękają (Ryc. 3:A,C). Analizowane włókna elementarne posiadają małą ilość kolanek, co świadczy o dobrej jakości przędzy lnu wykorzystanej do wytworzenia tkaniny (Ryc. 2:B).

of hemp. The state of preservation of elementary fibres varied, with visible pitting of the outer surface of the fibre and cracks at the nodes (Fig. 3:B,C).

The thickness of the elementary fibre was 25.8 μm (calculated from the measurements of three elementary fibres of similar width).

The sample analysed showed a partially unbound flax elementary fibre bundle with a well-preserved cylindrical fibre structure (Fig. 2:B). The observed node and kink bands were characteristic of the flax fibres. They weaken the technical value of the yarn, as fibres easily break in places where those thickenings occur (Fig. 3:A,C). The elementary fibres analysed had a small number of nodes, which indicates the good quality of the linen yarn used to make the fabric (Fig. 2:B).

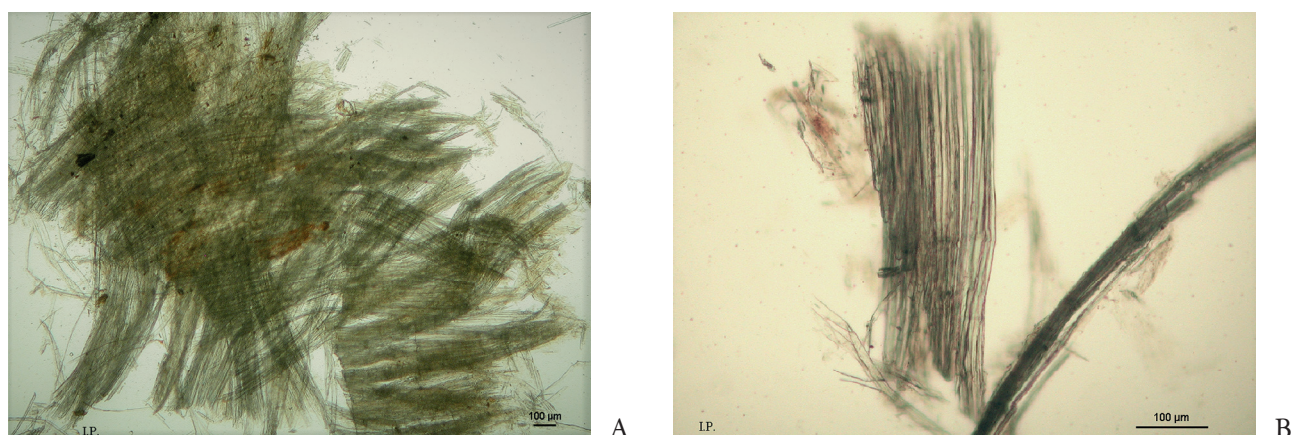

Ryc. 1. Próbkki z fragmentami tkaniny (A), z widocznym splotem płóciennym (B) oraz nitkami wątku i osnowy w skręćie Z (B, C). Materiał oglądany w mikroskopie stereoskopowym ze światłem odbitym (fot. I. Pannenko)

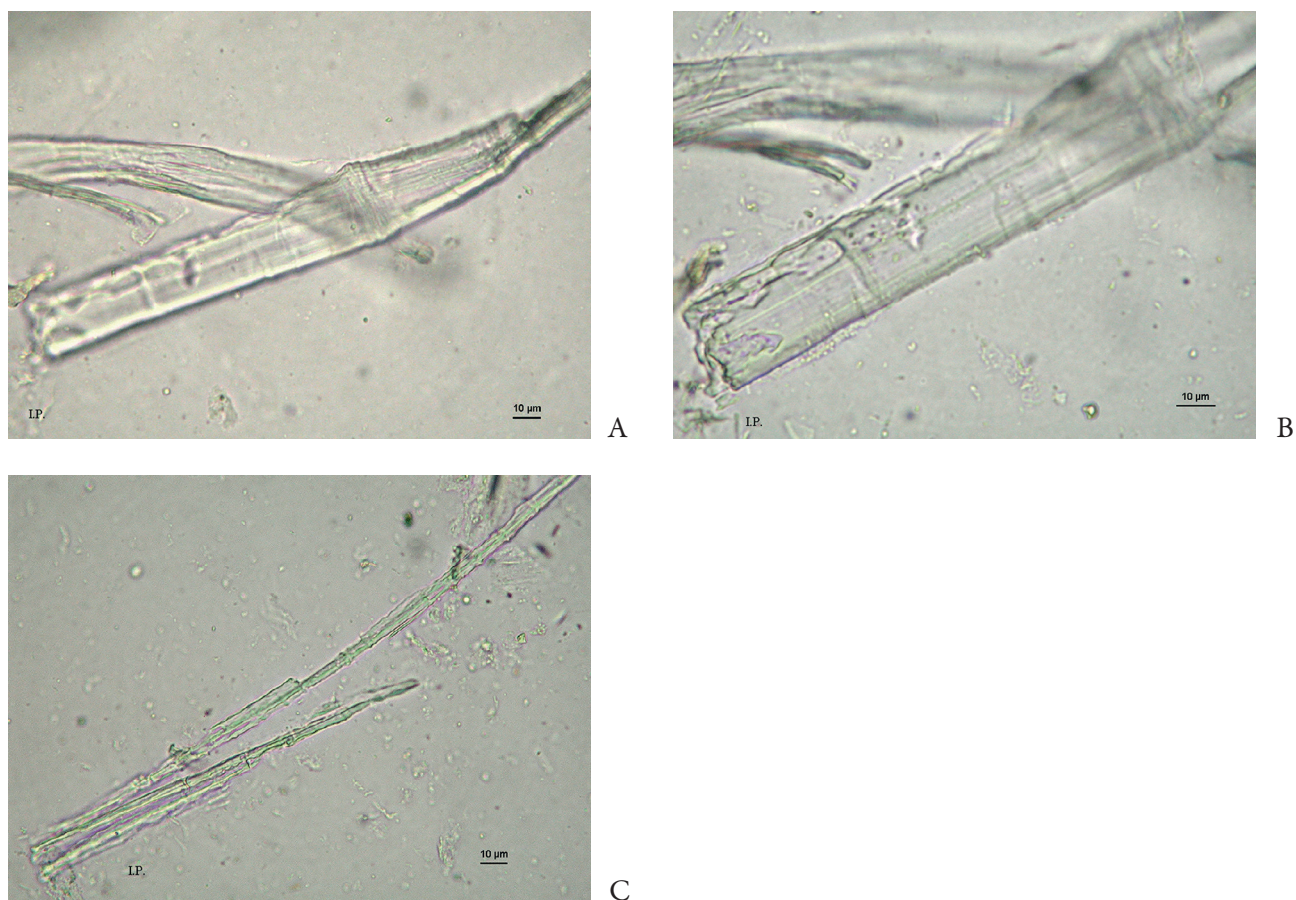
Fig. 1. Images of samples with fabric fragments (A), with tabby weave (B), and Z-twisted weft and warp threads (B, C). The material viewed under a reflected-light stereoscopic microscope (photo by I. Pannenko)

Ryc. 2. Preparaty mikroskopowe wykonane z próbki nitki po kąpeli w 2% wodnym roztworze wersenianu dwusodowego, oczyszczonej z osadów mineralnych i produktów korozji (A). Widoczna częściowo rozklejona wiązka włókien elementarnych lnu (B) z dobrze zachowaną walcową budową włókien. Włókna elementarne z małą ilością kolanek, co świadczy o dobrej jakości technicznej przędzy lnu. Materiał oglądany w wodzie destylowanej w mikroskopie ze światłem przechodzącym (fot. I. Pannenko)

Fig. 2. Microscopic specimens were prepared from the thread sample after bathing it in a 2% aqueous solution of disodium edetate and cleaned of mineral residue and corrosion products (A). A partially unbound flax elementary fibre bundle (B) with a well-preserved cylindrical fibre structure is visible. Elementary fibres with a small number of nodes indicate the good technical quality of the linen yarn. The material viewed in distilled water under a transmitted-light microscope (photo by I. Pannenko)

Ryc. 3. Fragmenty włókien elementarnych z przędzy lnianej tkaniny. Widoczne kolanko i schodki (A), uszkodzenia, wżery w powierzchni zewnętrznej włókna (B) oraz resztki zielonych osadów korozyjnych i pęknięcia w miejscach kolanek (C). Materiał oglądany w wodzie destylowanej, w mikroskopie ze światłem przechodzącym (fot. I. Pannenko)

Fig. 3. Fragments of elementary fibres of the linen yarn of the fabric. Visible are node and kink bands (A), damage, pitting of the outer surface of the fibre (B), and the remains of green corrosion products and cracks at the nodes (C). The material viewed in distilled water under a transmitted-light microscope (photo by I. Pannenko).

Aleksandra Towarek

Analiza metaloznawcza fragmentu mosiężnego naczynia z obiektu 26

Analizie poddano fragment naczynia pochodzący z grobu ciałopalnego kultury wielbarskiej (obiekt 26), datowanego na młodszy okres wpływów rzymskich (fazy B₂/C₁–C₂). Wykonano obserwacje powierzchni obiektu z wykorzystaniem przenośnego cyfrowego mikroskopu MDA2000, przy powiększeniach 10× i 50×. Na warstwie patyny oraz na obszarze jej pozbawionym przeprowadzono pomiary składu pierwiastkowego metodą fluorescencji rentgenowskiej XRF¹.

Na zamieszczonych zdjęciach przedstawiono fragmenty powierzchni naczynia, po stronie zewnętrznej (Ryc. 1:A,B), wewnętrznej (Ryc. 1:C), a także w obszarze pęknięcia (Ryc. 1:D). Patyna pokrywająca obiekt po obydwu stronach jest jednorodna, zwarta, nie ulega łuszczeniu ani kruszeniu. Ma barwę ciemnobrązową, miejscami zbliżoną do czarnego. W miejscu pęknięcia, a także w niewielkich obszarach na pozostałej powierzchni, materiał ma kolor złoty. Jest to właściwy metal, niepokryty warstwą patyny, która na skutek pęknięcia lub otarć została usunięta z powierzchni.

W Tabeli 1 zamieszczono wyniki analizy XRF w postaci procentowych (% wag.) zawartości poszczególnych

---

1 Badania zostały wykonane przez dr. Grzegorza Cieślaka na Wydziale Inżynierii Materiałowej Politechniki Warszawskiej, przy użyciu przenośnego aparatu XRF marki Olympus Delta Professional, a także w Okręgowym Urzędzie Probierczym w Warszawie (za pomoc w przeprowadzeniu tych ostatnich dziękuję Panu Marcinowi Rudnickiemu).

Aleksandra Towarek

Metallographic analysis of a brass vessel fragment from feature 26

The analysis was carried out on a fragment of a vessel from a cremation burial of the Wielbark culture (feature 26), dated to the younger Roman period (phases B₂/C₁–C₂). The surface of the object was observed under a MDA2000 portable digital microscope at magnifications of 10× and 50×. Elemental composition of the patina layer and of the area without the patina was measured using the X-ray fluorescence (XRF) method.¹

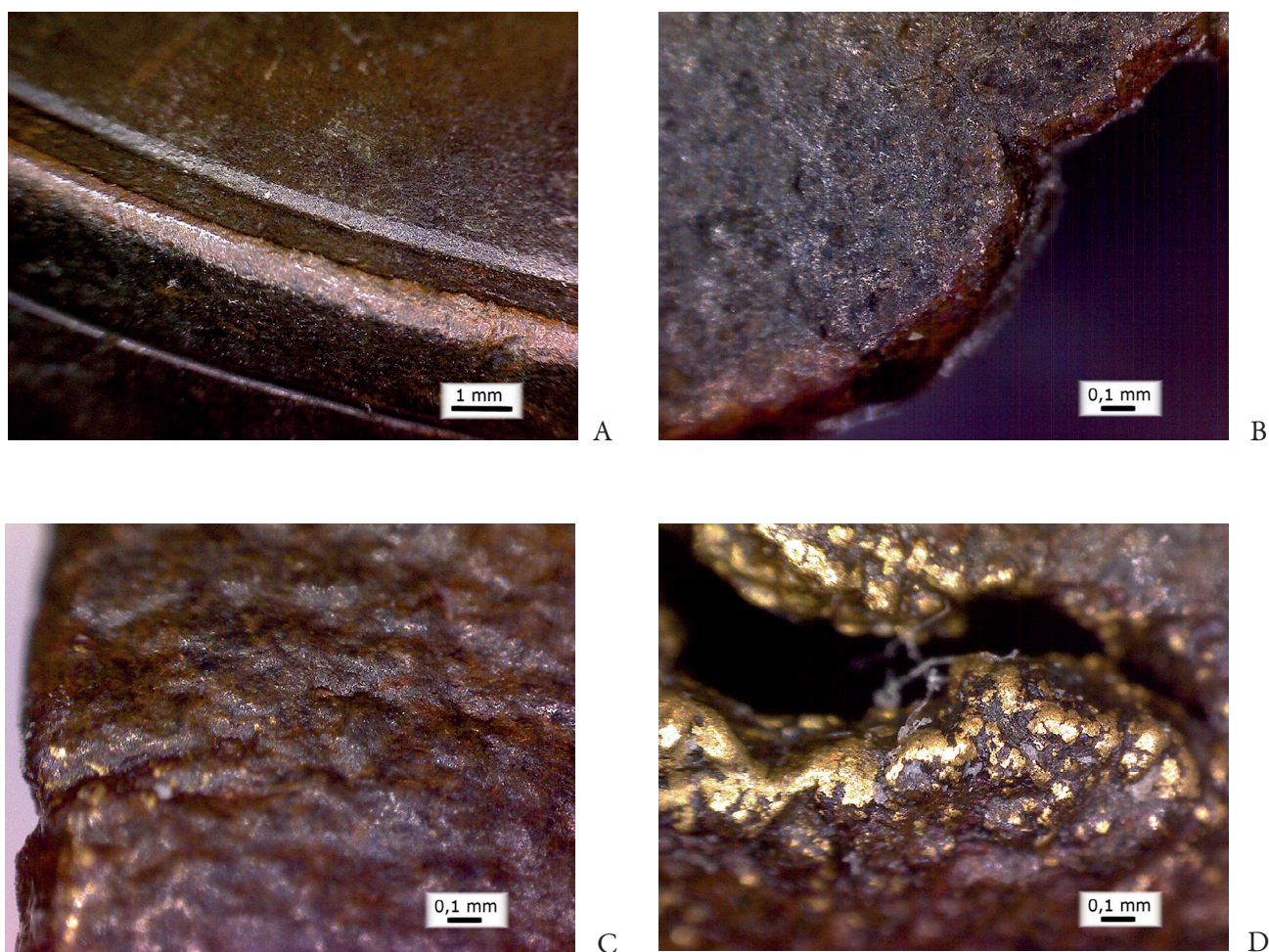
The images show fragments of the vessel's surface: on the outside (Fig. 1:A,B), on the inside (Fig. 1:C) and in the fracture area (Fig. 1:D). The patina covering the object on both sides is homogeneous, compact and does not peel or crumble. It is dark brown, at times almost black in colour. At the point of the fracture and in small areas on the remaining surface, the material is golden in colour. It is the metal core, without the layer of the patina, which was removed from the surface as a result of cracking or abrasions.

Table 1 presents the results of the XRF analysis in the form of a percentage (wt. %) of individual chemical elements at the selected sampling points. Two sampling

---

1 The analysis was carried out by Dr Grzegorz Cieślak at the Faculty of Materials Science and Engineering of the Warsaw University of Technology, using a portable XRF device from the Olympus Delta Professional brand, as well as at the Regional Assay Office in Warsaw (I offer my thanks to Marcin Rudnicki for his help with the latter).

Ryc. 1. Mikroskopowe zdjęcia powierzchni naczynka z obiektu 26: A – fragm. powierzchni zewnętrznej, pow. 10×; B – fragm. powierzchni zewnętrznej, pow. 50×; C – fragm. powierzchni wewnętrznej, pow. 50×; D – fragm. obszaru pęknięcia, pow. 50× (fot. A. Towarek)

Fig. 1: Microscopic images of the surface of the vessel from feature 26: A – frag of the external surface, 10× mag.; B – frag of the external surface, 50× mag.; C – frag of the internal surface, 50× mag.; D – frag of the fracture area, 50× mag. (photo by A. Towarek)

pierwiastków w wybranych punktach pomiarowych. Wybrano dwa punkty pomiarowe bezpośrednio na warstwie patyny – na powierzchni zewnętrznej (oznaczenia: 1 zewn., 2 zewn.) oraz jeden na wewnętrznej (oznaczenie: 1 wewn.), a także jeden punkt w miejscu pozbawionym patyny – na powierzchni zewnętrznej (oznaczenie: 1 rdzeń). W przypadku pomiarów na warstwie patyny mierzone wartości podano wraz z błędami pomiarowymi.

W oparciu o pomiary składu chemicznego można stwierdzić, że naczynie zostało wykonane z mosiądzu. Zawartość cynku we właściwym materiale potwierdza jego złotą barwę, którą mosiądz przybiera przy zawartości tego dodatku stopowego w ilości co najmniej 15% (P. GAN 2015, 176; A. NIEWĘGŁOWSKI 1986, 316). Co więcej, zawartość cynku w stopie pozwala przypuszczać, że nie powstał on jako czysty wytop mosiądzu, lecz na skutek przetopienia mosiądzu z dodatkiem „złomu brązowego”.

points directly on the patina layer — on the external surface (marked as 1 ext., 2 ext.) and one on the internal surface (marked as 1 int.), as well as one point in the patina-free area — on the external surface (marked as 1 core) were chosen. In the case of the patina layer analysis, the measured values are presented together with measurement errors.

Based on the measurements of chemical composition, it can be stated that the vessel was made of brass. The amount of zinc in the metal confirms its golden colour, which brass acquires with the addition of this alloying element of at least 15% (P. GAN 2015, 176; A. NIEWĘGŁOWSKI 1986, 316). What is more, the amount of zinc allows us to assume that the alloy was not melted as pure brass but is a product of remelting brass with an addition of “bronze scrap”. This follows from the specificity of brass production process, called

Tab. 1. Wyniki analizy XRF naczynia z obiektu 26 – skład chemiczny (% wag.)

Table 1. Results of the XRF analysis of the vessel from feature 26 – chemical composition (wt. %)

	Oznaczenie Designation	Cu	Pb	Zn	P	Si	Fe	Sn	Ni
patyna patina	1 zewn. 1 ext.	65,76 ± 0,16	14,36 ± 0,12	8,58 ± 0,06	3,84 ± 0,07	3,53 ± 0,14	2,4 ± 0,04	1,44 ± 0,04	0,08 ± 0,01
	2 zewn. 2 ext.	64,29 ± 0,18	14,57 ± 0,13	8,81 ± 0,07	3,65 ± 0,07	4,19 ± 0,17	2,91 ± 0,05	1,49 ± 0,05	0,09 ± 0,01
	1 wewn. 1 int.	69,49 ± 0,16	12,43 ± 0,11	6,95 ± 0,05	3,55 ± 0,06	3,89 ± 0,14	2,31 ± 0,04	1,34 ± 0,04	0,05 ± 0,01
	właściwy metal metal core	1 rdzeń 1 core	72,7	6,87	19,2	–	–	0,563	0,963

Wynika to ze specyfiki procesu wytwarzania mosiądzu, zwanego cementacją, w którym uzyskiwano stopy o zawartości powyżej 20% cynku (O. PAPADOPOULOU et al. 2016, 161). Z drugiej strony, nie jest również możliwe, aby taka ilość cynku znalazła się w stopie nieintencjonalnie, a zatem jako produkt przetapiania brązu (A. NIEWĘGŁOWSKI 1986, 313; O. PAPADOPOULOU et al. 2016, 161). W szeregu publikacji wskazuje się na fakt, iż na terenie państwa rzymskiego opanowano proces wytwarzania mosiądzów dopiero około I w. p.n.e. (D. DUNGWORTH 1997, 901; P. GAN 2015, 175–176; A. NIEWĘGŁOWSKI 1986, 320). Mosiądz stał się wówczas najczęściej stosowanym stopem do wytwarzania przedmiotów codziennego użytku, w dużej mierze ze względu na ograniczenie wykorzystania wysoce kosztownej cyny. Grób, z którego wydobyto badane naczynie, jest natomiast datowany na młodszy okres wpływów rzymskich, zatem na 2. połowę II i III w. n.e. Ołów, drugi co do ilości dodatek stopowy w badanym materiale, był powszechnie stosowany w celu poprawy lejności i plastyczności mosiądzów, co było szczególnie istotne w przypadku wytwarzania przedmiotów o złożonych kształtach metodą odlewania (R. FERNANDES, B.J.H. VAN OS, H.D.J. HUISMAN 2013, 4; A. NIEWĘGŁOWSKI 1986, 315–317). Zazwyczaj jednak w takich przypadkach jego zawartość nie przekraczała 2–3% (A. NIEWĘGŁOWSKI 1986, 315), zatem była znacznie mniejsza niż w badanym obiekcie. Pojawiają się jednak wzmianki, jakoby w brązach zastępowano część cyny ołowiem, co pozwalało na zachowanie właściwości technologicznych przy jednoczesnym obniżeniu kosztów (R. FERNANDES, B.J.H. VAN OS, H.D.J. HUISMAN 2013, 4; A. NIEWĘGŁOWSKI 1986, 315). Można przypuszczać, że podobny zabieg stosowano także w mosiądzach,

in which alloys with the zinc content of more than 20% were obtained (O. PAPADOPOULOU et al. 2016, 161). On the other hand, it is also impossible for such an amount of zinc to occur in the alloy unintentionally, as a product of remelting bronze (A. NIEWĘGŁOWSKI 1986, 313; O. PAPADOPOULOU et al. 2016, 161). A number of publications point to the fact that, in the Roman state, the process of brass manufacturing was mastered only around the 1st century BCE. (D. DUNGWORTH 1997, 901; P. GAN 2015, 175–176; A. NIEWĘGŁOWSKI 1986, 320). At that time, brass became the alloy most commonly used for the manufacturing of everyday items, largely due to limiting the use of high-cost tin. The grave from which the vessel under examination was recovered is dated to the younger Roman period, i.e., to the 2nd half of the 2nd century and the 3rd century CE. Lead, the second most abundant alloying additive in the material examined, was widely used to improve the castability and workability of brass, which was particularly important in the manufacturing of objects of complex shapes by casting (R. FERNANDES, B.J.H. VAN OS, H.D.J. HUISMAN 2013, 4; A. NIEWĘGŁOWSKI 1986, 315–317). In such cases, however, its amount usually did not exceed 2–3% (A. NIEWĘGŁOWSKI 1986, 315), so it was much smaller than in the object examined. However, there are mentions that lead might have been used to replace some of the tin in bronze, which allowed maintaining technological properties while reducing costs (R. FERNANDES, B.J.H. VAN OS, H.D.J. HUISMAN 2013, 4; A. NIEWĘGŁOWSKI 1986, 315). It can be assumed that a similar treatment was also applied to brass, with lead used to replace some of the zinc or tin, especially since the latter is present in

gdzie ołowiem zastępowano część cynku lub cyny, szczególnie że ta druga w badanym materiale występuje w niewielkiej ilości – ok. 1%. Kształt badanego naczynia wskazuje na jego wykonanie metodą odkuwania, zatem dodatek ołowiu nie był tak istotny dla procesu wytwarzania; co więcej, jego wysoka zawartość mogła spowodować podatność na pęknięcie podczas obróbki (D. DUNGWORTH 1997, 902). Możliwe jest również, że ołów pochodził ze złomu brązowego będącego składnikiem przetopu, z którego wykonano materiał (O. PAPADOPOULOU et al. 2016, 161).

Analiza XRF obszarów pokrytych patyną wraz z obserwacjami mikroskopowymi pozwala na określenie przypuszczalnego składu i warunków jej powstawania. Ciemnobrązowa barwa może wskazywać na obecność w patynie najczęściej spotykanych produktów korozji miedzi – kupyrytu (CuO_2) lub tenorytu (CuO) (D. DE LA FUENTE, J. SIMANCAS, M. MORCILLO 2008, 271). Znaczna ilość ołowiu, dwukrotnie wyższa niż na powierzchni właściwego metalu, przypuszczalnie wynikająca z wysokiej reaktywności chemicznej tego pierwiastka i skłonności do wchodzenia w reakcje ze środowiskiem, każe przypuszczać, że w skład patyny wchodzi również tlenki ołowiu, takie jak masykot lub litargit (M. BERNARD, C.S. JOIRET 2009, 5200). Tlenki ołowiu tworzą zwartą warstwę pasywną na powierzchni metalu, wysoce odporną na korozję, mogą być zatem jedną z przyczyn dobrego stanu zachowania badanego obiektu (R. FERNANDES, B.J.H. VAN OS, H.D.J. HUISMAN 2013, 4–6). Przenosząc na mosiądz typologię stworzoną przez L. Robbiolę do określenia charakteru patyny powstającej na obiektach z brązu, można patynę powstałą na badanym obiekcie przypisać do typu I – jest jednorodna, zwarta, w równomierny sposób pokrywa całą powierzchnię metalu, jest błyszcząca, nie powoduje zatarcia oryginalnego kształtu obiektu (L. ROBBIOŁA, J.-M. BLENGINO, C. FIAUD 1998, 2090–2108). Taki typ patyny nazywany jest niekiedy szlachetnym, ponieważ zapewnia dobry stan zachowania i wygląd obiektów. W analizie składu chemicznego wyraźnie zauważalne jest obniżenie zawartości cynku w warstwie patyny. Podobną zależność wskazał M. Woźniak w swojej publikacji dotyczącej analizy zabytków z cmentarzyska kultury przeworskiej i wielbarskiej w Kleszewie, zjawisko to jest również omawiane w szeregu publikacji poświęconych zagadnieniu korozji archeologicznych obiektów miedzianych (M. WOŹNIAK 2020, 174, tab. 1; R. FERNANDES, B.J.H. VAN OS, H.D.J. HUISMAN 2013, 4–6; O. PAPADOPOULOU et al. 2016, 160–161). Mechanizm ten, nazywany odcynkowaniem, polega na selektywnym rozpuszczaniu cynku na powierzchni stopu, ze względu na jego większą reaktywność chemiczną

a small amount — about 1% — in the examined material. The shape of the vessel analysed indicates that it was made by forging, so the addition of lead was not so important for the manufacturing process; moreover, its high content could make the material prone to cracking during processing (D. DUNGWORTH 1997, 902). It is also possible that lead came from the bronze scrap that was a component of the remelted material (O. PAPADOPOULOU et al. 2016, 161).

The XRF analysis of the areas covered with patina, together with the microscopic observations, allows us to determine its presumed composition and conditions of its formation. The dark brown colour may indicate the presence in the patina of the most common copper corrosion products — cuprite (Cu_2O) or tenorite (CuO) (D. DE LA FUENTE, J. SIMANCAS, M. MORCILLO 2008, 271). The significant amount of lead, twice as high as on the surface of the metal, presumably due to the high chemical reactivity of this element and the tendency to react with the environment, suggests that the patina also contains lead oxides such as massicot or litharge (M. BERNARD, C.S. JOIRET 2009, 5200). Lead oxides form a compact, passive layer on metal surface, which is highly resistant to corrosion and may, therefore, be one of the reasons for the good state of preservation of the object examined (R. FERNANDES, B.J.H. VAN OS, H.D.J. HUISMAN 2013, 4–6). By applying to brass the typology created by L. Robbiola to determine the character of the patina formed on bronze objects, it is possible to assign the patina present on the object examined to type I — it is homogeneous, compact, shiny, evenly covers the entire surface of the metal, does not obscure the original shape of the object (L. ROBBIOŁA, J.-M. BLENGINO, C. FIAUD 1998, 2090–2108). This type of patina is sometimes called noble, because it ensures good condition and appearance of objects. In the analysis of the chemical composition, a reduction in the zinc content in the patina layer is clearly visible. A similar correlation was indicated by M. Woźniak in his publication on the analysis of the artefacts from the cemetery of the Przeworsk and Wielbark culture in Kleszewo; this phenomenon is also discussed in a number of publications devoted to the issue of corrosion of archaeological copper objects (M. WOŹNIAK 2020, 174, table 1; R. FERNANDES, B.J.H. VAN OS, H.D.J. HUISMAN 2013, 4–6; O. PAPADOPOULOU et al. 2016, 160–161). This mechanism, called dezincification, consists in a selective dissolution of zinc on the surface of the alloy due to its greater chemical reactivity (J. BASZKIEWICZ,

(J. BASZKIEWICZ, M. KAMIŃSKI 2006, 116–117). Miedź może częściowo rozpuszczać się wraz z cynkiem, ulega ona jednak ponownemu wydzieleniu na powierzchni, w postaci gąbczastej i mniej zwartej (J. BASZKIEWICZ, B. KAMIŃSKI 2006, 116–117). Według J. Baszkiewicza jednorodny ubytek zawartości cynku wskazuje na korozję w środowisku kwaśnym. W badanym obiekcie zauważalne jest również obniżenie zawartości miedzi w warstwie patyny. Takie zjawisko, nazywane odmiedziowaniem, opisuje M.C. Bernard i określa je jako powszechne w mosiędzach ulegających korozji atmosferycznej (M.C. BERNARD, S. JOIRET 2009, 5200). Pierwiastki takie jak fosfor, żelazo i krzem, obecne jedynie w warstwie powierzchniowej lub – w znacznie mniejszym stężeniu – w materiale rdzenia (Fe), najprawdopodobniej pochodzą z gleby, w której spoczywało naczynie (L. ROBBIOLA, J.-M. BLENGINO, C. FIAUD 1998, 2096).

M. KAMIŃSKI 2006, 116–117). Copper can partially dissolve together with zinc, but it is redeposited on the surface, in a spongy and less compact form (J. BASZKIEWICZ, B. KAMIŃSKI 2006, 116–117). According to J. Baszkiewicz, a homogeneous loss of zinc content indicates corrosion in an acidic environment. A decrease in copper content in the patina layer is also noticeable in the object examined. Such a phenomenon, called *decuprification*, is described by M.C. Bernard as common in brass subject to atmospheric corrosion (M.C. BERNARD, S. JOIRET 2009, 5200). Elements such as phosphorus, iron and silicon, present only in the surface layer or, in a much smaller concentration, in the core material (Fe), most likely come from the soil in which the vessel rested (L. ROBBIOLA, J.-M. BLENGINO, C. FIAUD 1998, 2096).

Literatura | Literature

BASZKIEWICZ J., KAMIŃSKI M.

1997 *Korozja materiałów*, Warszawa.

BERNARD M.C., JOIRET S.

2009 *Understanding Corrosion of Ancient Metals for the Conservation of Cultural Heritage*, “Electrochimica Acta” 54, 5199–5205.

DUNGWORTH D.

1997 *Roman Copper Alloys: Analysis of Artefacts from Northern Britain*, “Journal of Archaeological Science” 24, 901–910.

FERNANDES R., VAN OS B.J.H., HUISMAN, H.D.J.

2013 *The Use of Hand-Held XRF for Investigating the Composition and Corrosion of Roman Copper-Alloyed Artefacts*, “Heritage Science” 1:30, 1–7.

DE LA FUENTE D., SIMANCAS J., MORCILLO M.

2008 *Morphological Study of 16-year Patinas Formed on Copper in a Wide Range of Atmospheric Exposures*, “Corrosion Science” 50 (1), 268–285.

GAN P.

2015 *Charakterystyka chemiczna zabytków z cmentarzyska w Czarnówku – analizy wprowadzające*, (in:) J. Andrzejowski (ed.), *Czarnówko, stan. 5. Cmentarzyska z późnej starożytności na Pomorzu. Część 1*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina V, Lębork – Warszawa, 175–214.

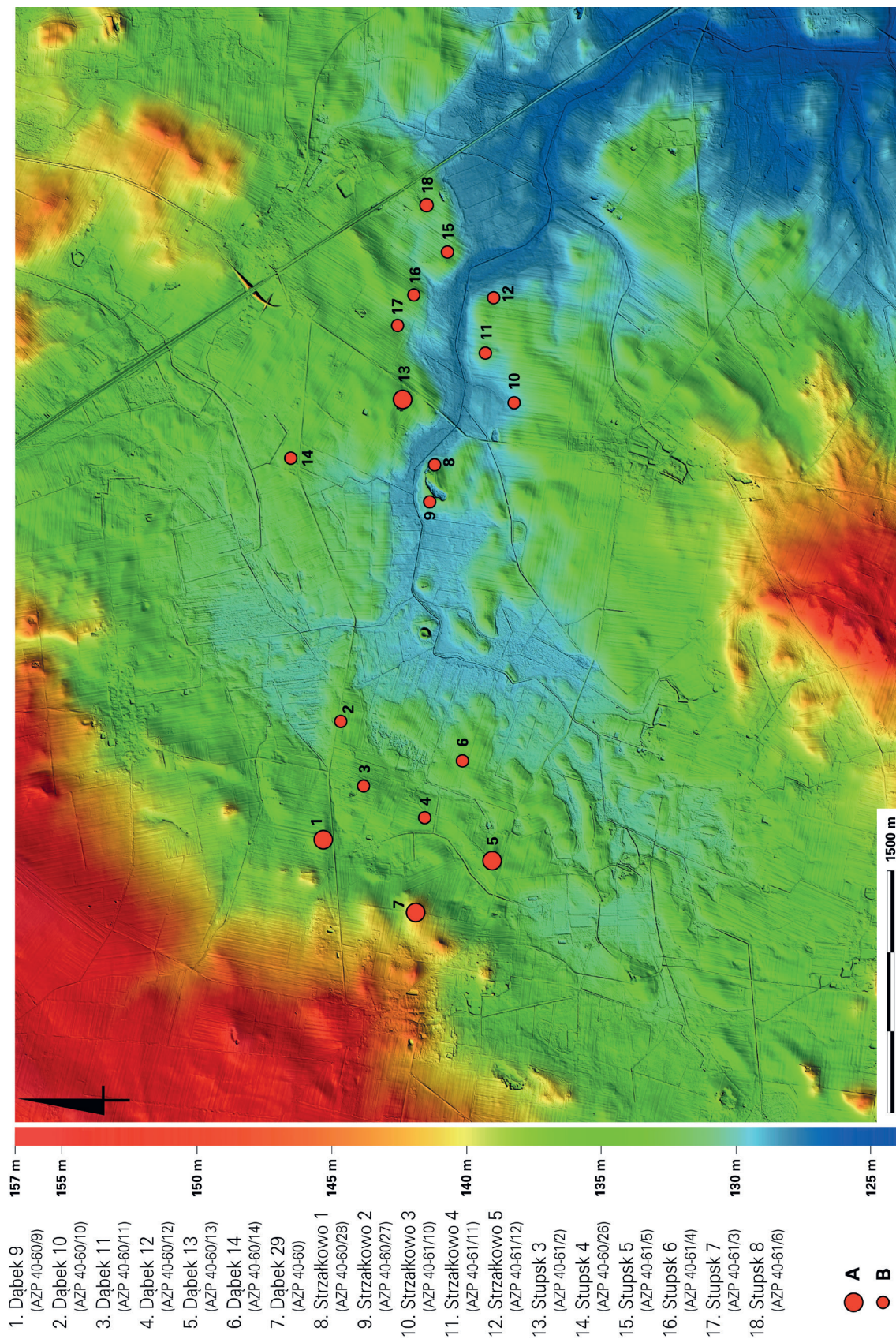
NIEWĘGŁOWSKI A.

1986 *Problemy i metody metaloznawczych badań starożytnych wyrobów z miedzi i jej stopów*, “Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” XXXIV/2, 289–329.

- PAPADOPOULOU O. et al. (O. PAPADOPOULOU, P. VASSILIOU, S. GRASSINI, E. ANGELINI, V. GOUDA)
2016 *Soil-induced Corrosion of Ancient Roman Brass – A Case Study*, “Materials and Corrosion” 67/2, 160–169.
- ROBBIOLA L., BLENGINO J.-M., FIAUD C.
1998 *Morphology and Mechanisms of Formation of Natural Patinas on Archaeological Cu-Sn Alloys*, “Corrosion Science” 40 (12), 2083–2111.
- WOŹNIAK M.
2020 *New Finds of the Jezerine-type Fibulae from Poland*, “Arheološki vestnik” 71, 173–192.

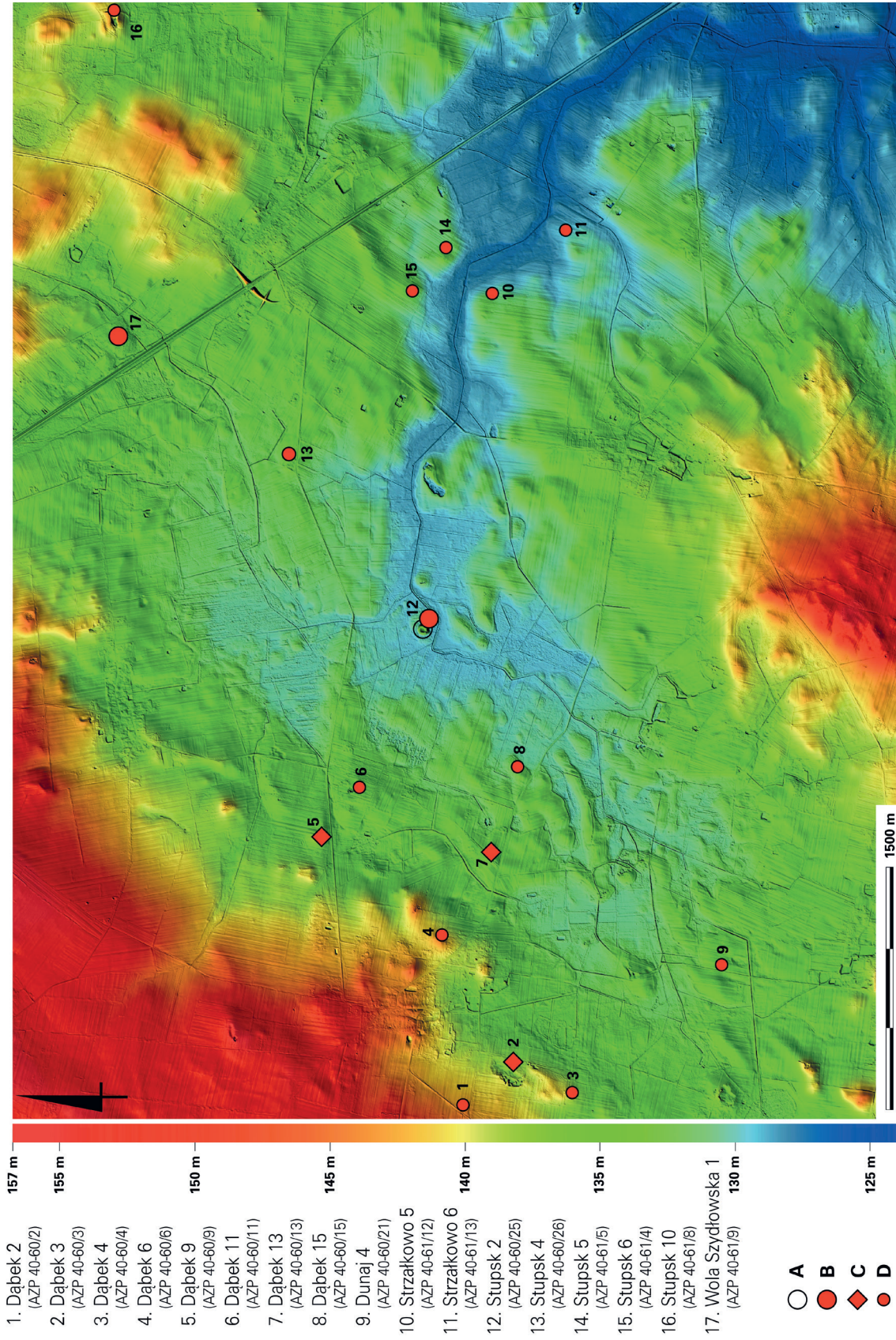
14. Mapy, Plany, Tablice | Maps, Plans, Plates

Mapa 1. Osadnictwo z późnej epoki żelaza w zakolu Dunajczyka. A – cmentarzysko badane wykopaliskowo lub znane na podstawie charakterystycznych znalezisk luźnych, B – stanowisko znane wyłącznie z badań powierzchniowych AZP (oprac. graficzne C. Sobczak, A. Wiśniewska)

Map 1. Late Iron Age settlement in the bend of the Dunajczyk stream. A – cemetery excavated or known only from characteristic stray finds, B – site known only from fieldwalking surveys for the AZP project (graphics by C. Sobczak, A. Wiśniewska)

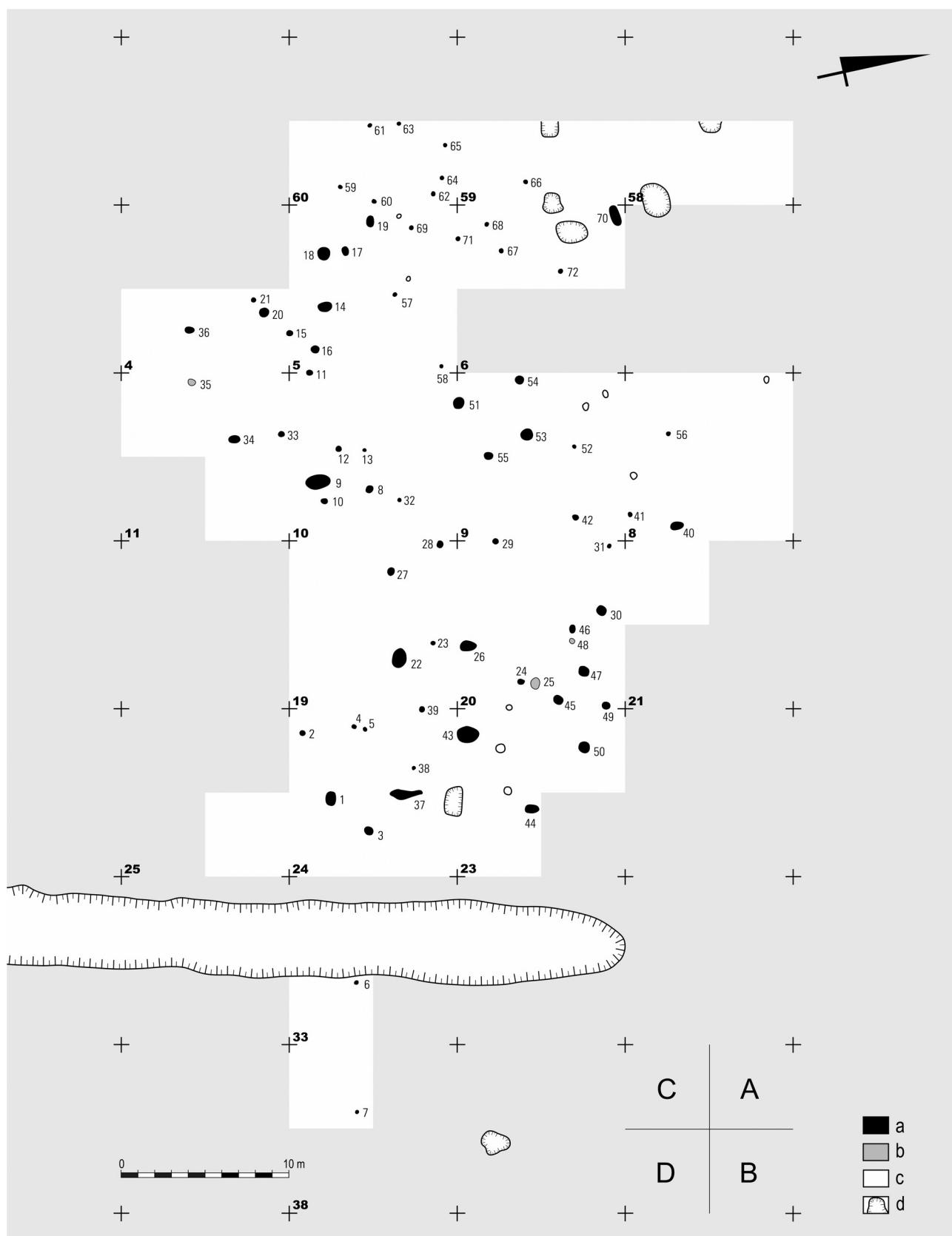

Mapa 2. Osadnictwo z okresu średniowiecznego w zakolu Dunajczyka. A – grodziško, B – osada, C – cmentarzysko, D – ślad osadniczy (oprac. graficzne C. Sobczak, A. Wiśniewska)

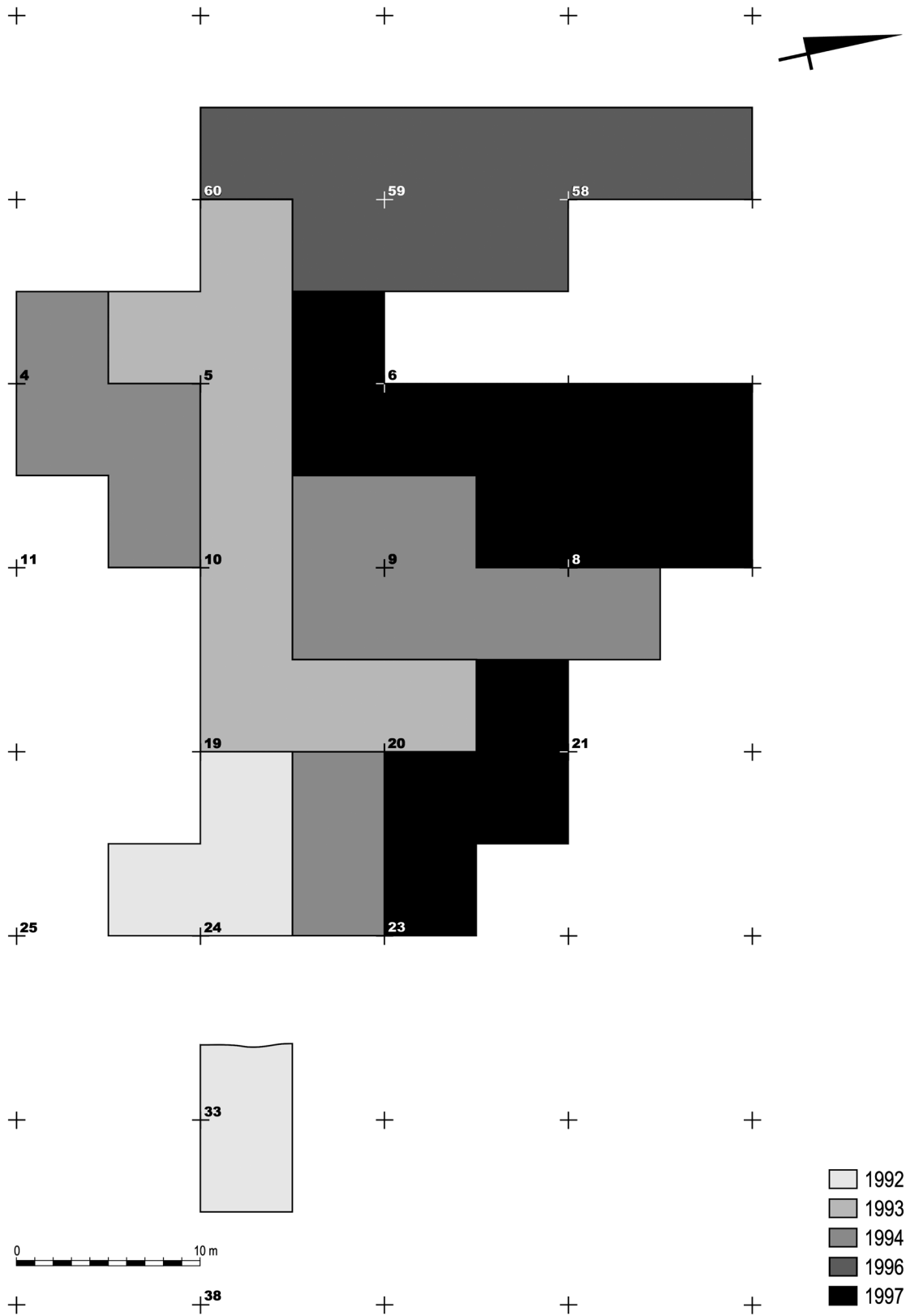
Map 2. Medieval settlement in the bend of the Dunajczyk stream. A – hillfort, B – settlement, C – cemetery, D – settlement trace (graphics by C. Sobczak, A. Wiśniewska)

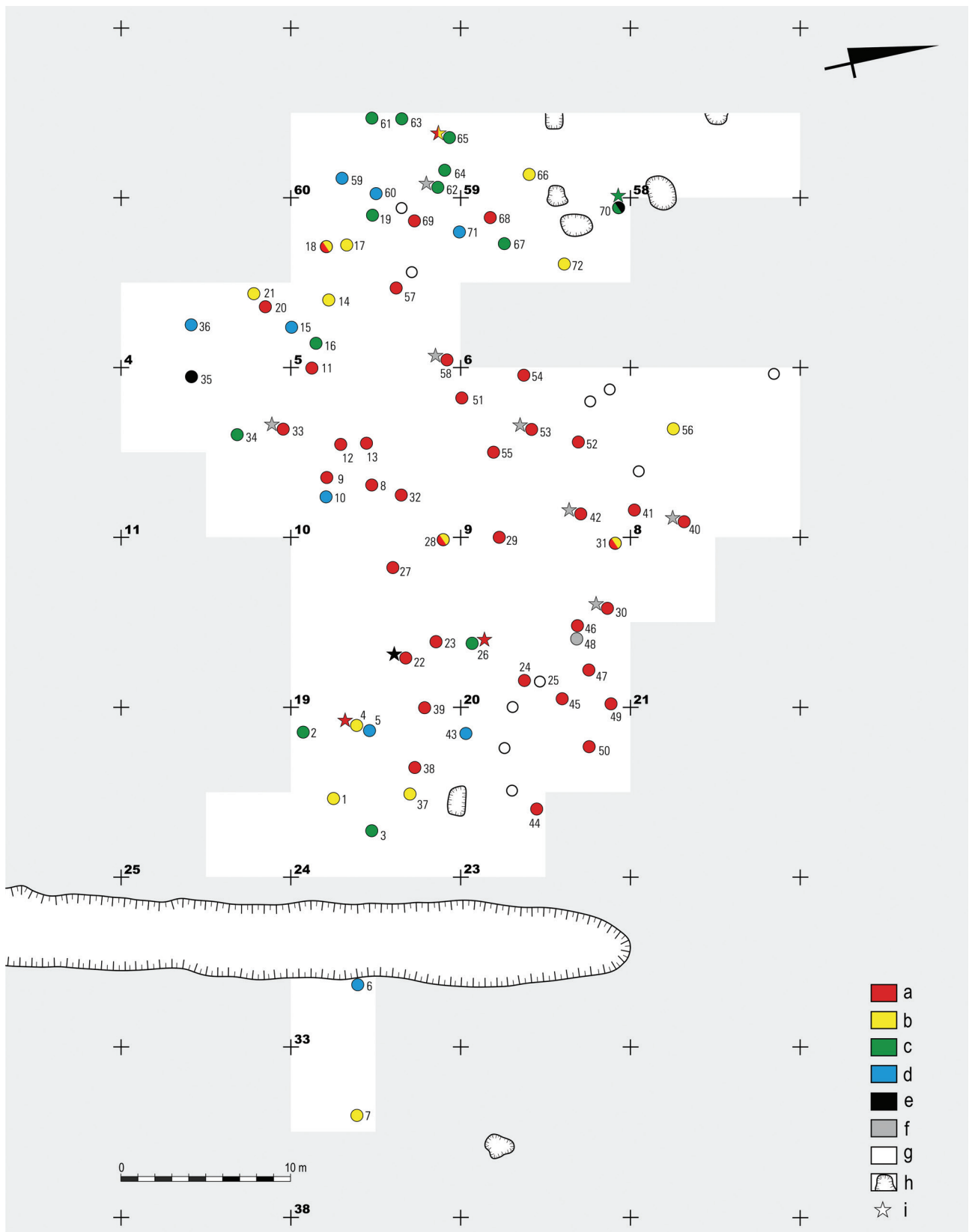
Plan 1. Dąbek, stan. 9. Plan przebadanej części nekropoli: a – grób, b – obiekt nieokreślony, c – „jama”, d – wkop nowożytny (oprac. graficzne A. Wiśniewska)

Plan 1. Dąbek, site 9. Plan of the excavated area of the cemetery: a – grave, b – undetermined feature, c – „pit”, d – modern cut (graphics by A. Wiśniewska)

Plan 2. Dąbek, stan. 9. Rozplanowanie wykopów w poszczególnych sezonach badawczych (oprac. graficzne A. Wiśniewska)

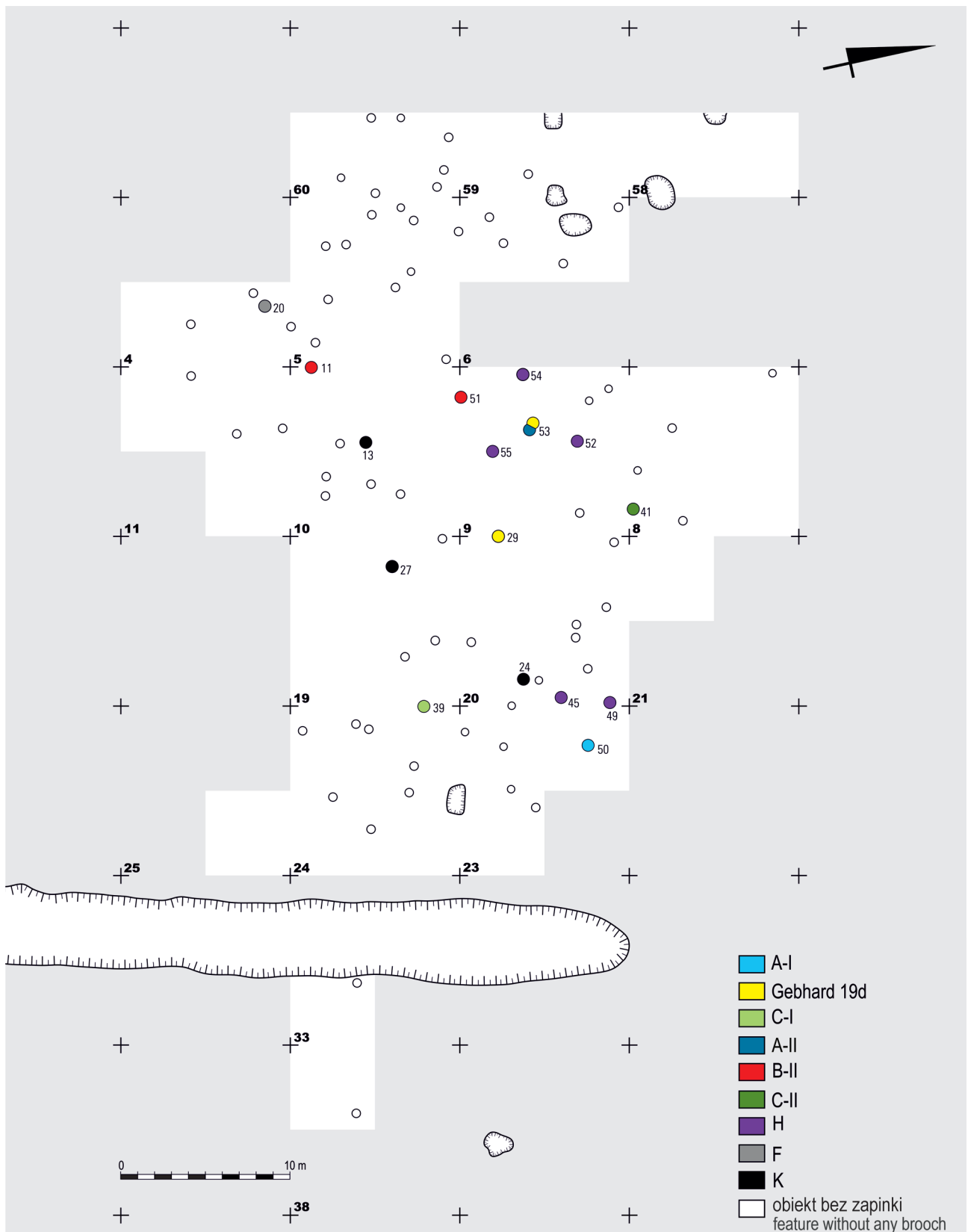
Plan 2. Dąbek, site 9. Layout of excavation trenches in subsequent excavation seasons (graphics by A. Wiśniewska)

Plan 3. Dąbek, stan. 9. Chronologia obiektów: a – młodszy okres przedrzymski (kult. przeworska), b – wczesny okres rzymski (kult. przeworska), c – młodszy i późny okres rzymski (kult. wielbarska), d – późna epoka żelaza (kult. przeworska lub wielbarska), e – wczesne średniowiecze, f – wczesna epoka żelaza?, g – nieokreślona, h – wkop nowożytny, i – ceramika na złożu wtórnym lub we wtórnym wkopie (oprac. graficzne A. Wiśniewska)

Plan 3. Dąbek, site 9. Chronology of features: a – late pre-Roman period (Przeworsk culture), b – early Roman period (Przeworsk culture), c – younger and late Roman periods (Wielbark culture), d – Late Iron Age (Przeworsk or Wielbark culture), e – Early Middle Ages, f – Early Iron Age?, g – undetermined, h – modern cut, i – pottery from a secondary context or in a secondary cut (graphics by A. Wiśniewska)

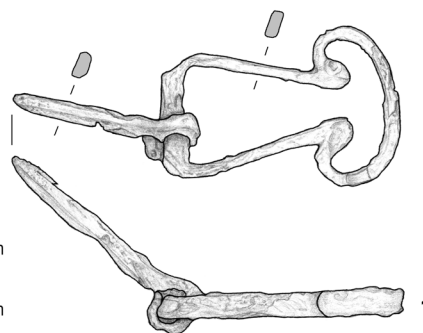
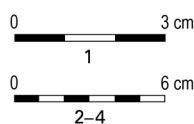
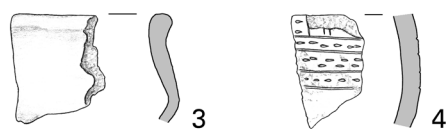
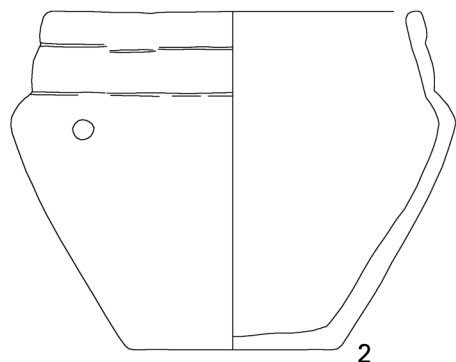

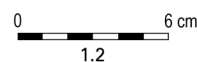
Plan 4. Dąbek, stan. 9. Planigrafia poszczególnych typów zapinek kabłąkowych z młodszego okresu przedrzymskiego (oprac. graficzne A. Wiśniewska)

Plan 4. Dąbek, site 9. Distribution of particular types of bow brooches from the late pre-Roman period (graphics by A. Wiśniewska)

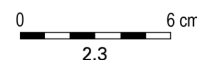
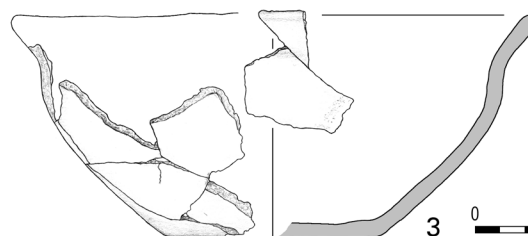
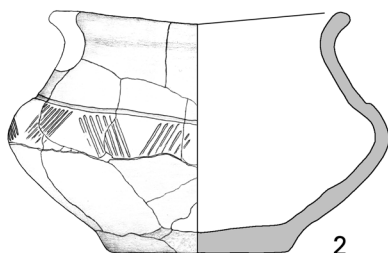
Obiekt 1
Feature

Obiekt 4
Feature

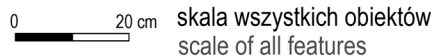
Obiekt 2
Feature

Legenda
Key to the symbols

- brunatny lub brązowy piasek
brown sand
- szarobrunatny lub szarobrązowy piasek
greyish brown sand
- szary piasek
grey sand
- czarny lub brąznoczarny piasek
black or brownish black sand
- żółty lub brązowożółty piasek
yellow or brownish yellow sand

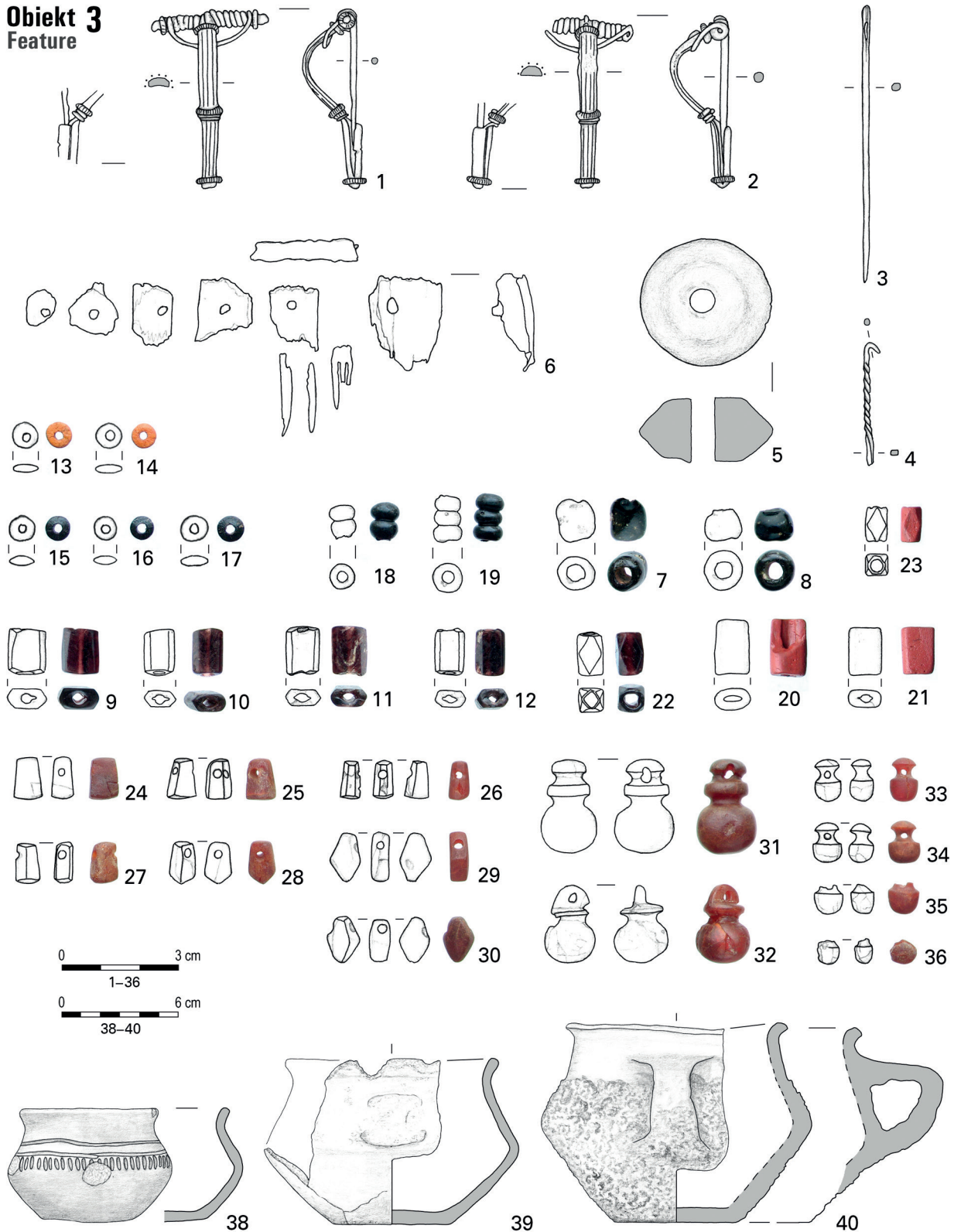
- drobne fragmenty ceramiki
small potsherds
- większe fragmenty ceramiki
larger potsherds
- przepalone kości
burnt bones
- węgle drzewne
charcoals
- kamienie
stones

Tablica I. Dąbek, stan. 9. Obiekt 1: 1 – żelazo, 2–4 – glina. Obiekt 2: 2, 3 – glina. Obiekt 4: 1, 2 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate I. Dąbek, site 9. Feature 1: 1 – iron, 2–4 – clay. Feature 2: 2, 3 – clay. Feature 4: 1, 2 – clay (drawn by A. Mistewicz)

Obiekt 3
Feature

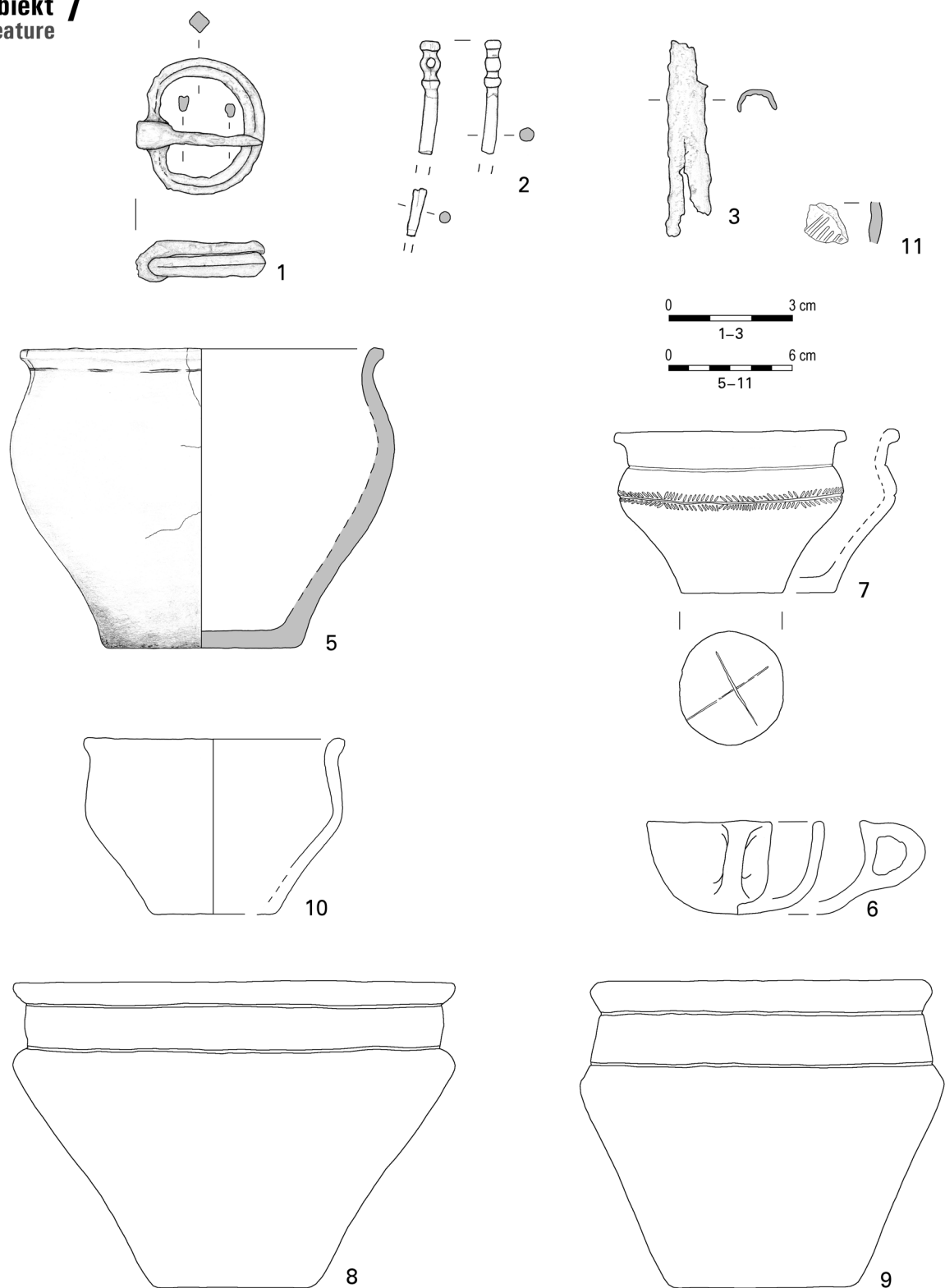

Tablica II. Dąbek, stan. 9. Obiekt 3: 1, 2 – brąz i żelazo (?), 3, 4 – brąz, 5, 38–40 – glina, 6 – kość lub poroże i brąz, 13–23 – szkło, 24–36 – bursztyn (rys. A. Mistewicz, fot. A. Maciałowicz)

Plate II. Dąbek, site 9. feature 3: 1, 2 – bronze and iron (?), 3, 4 – bronze, 5, 38–40 – clay, 6 – bone or antler, and bronze, 13–23 – glass, 24–36 – amber (drawn by A. Mistewicz, photo by A. Maciałowicz)

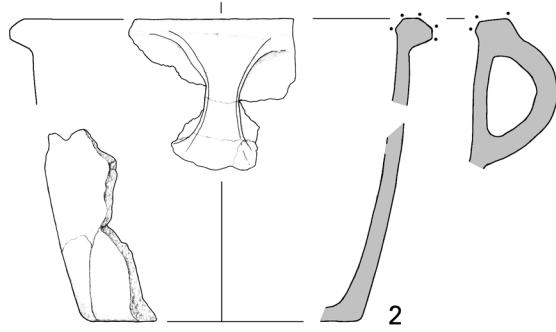
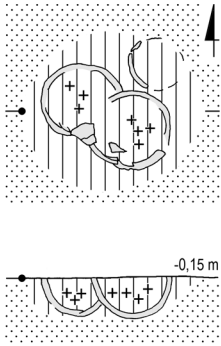
Obiekt 7
Feature

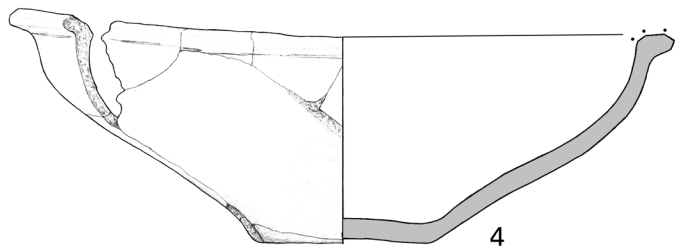
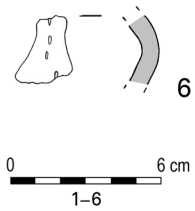
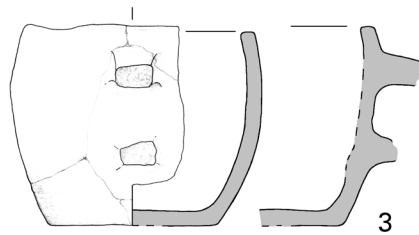
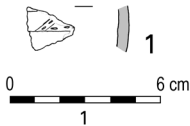
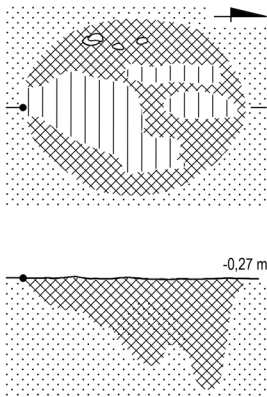
Tablica III. Dąbek, stan. 9. Obiekt 7: 1, 3 – żelazo, 2 – poroże, 5–11 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate III. Dąbek, site 9. Feature 7: 1, 3 – iron, 2 – antler, 5–11 – clay (drawn by A. Mistewicz)

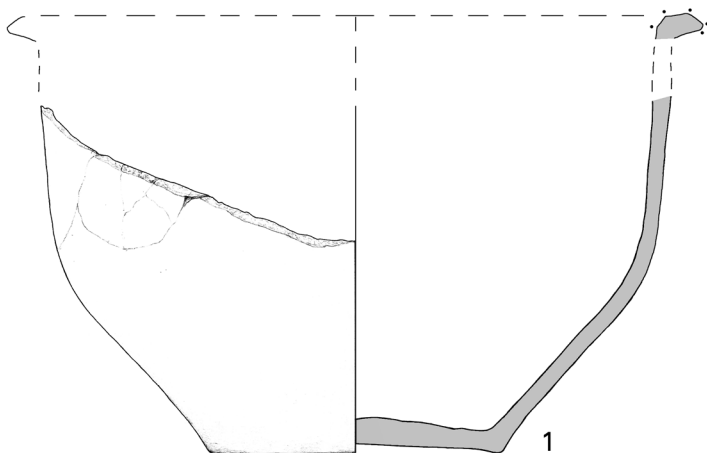
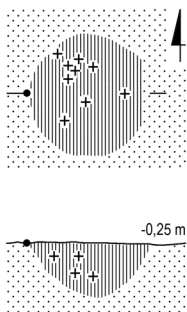
Obiekt 8
Feature

Obiekt 9
Feature

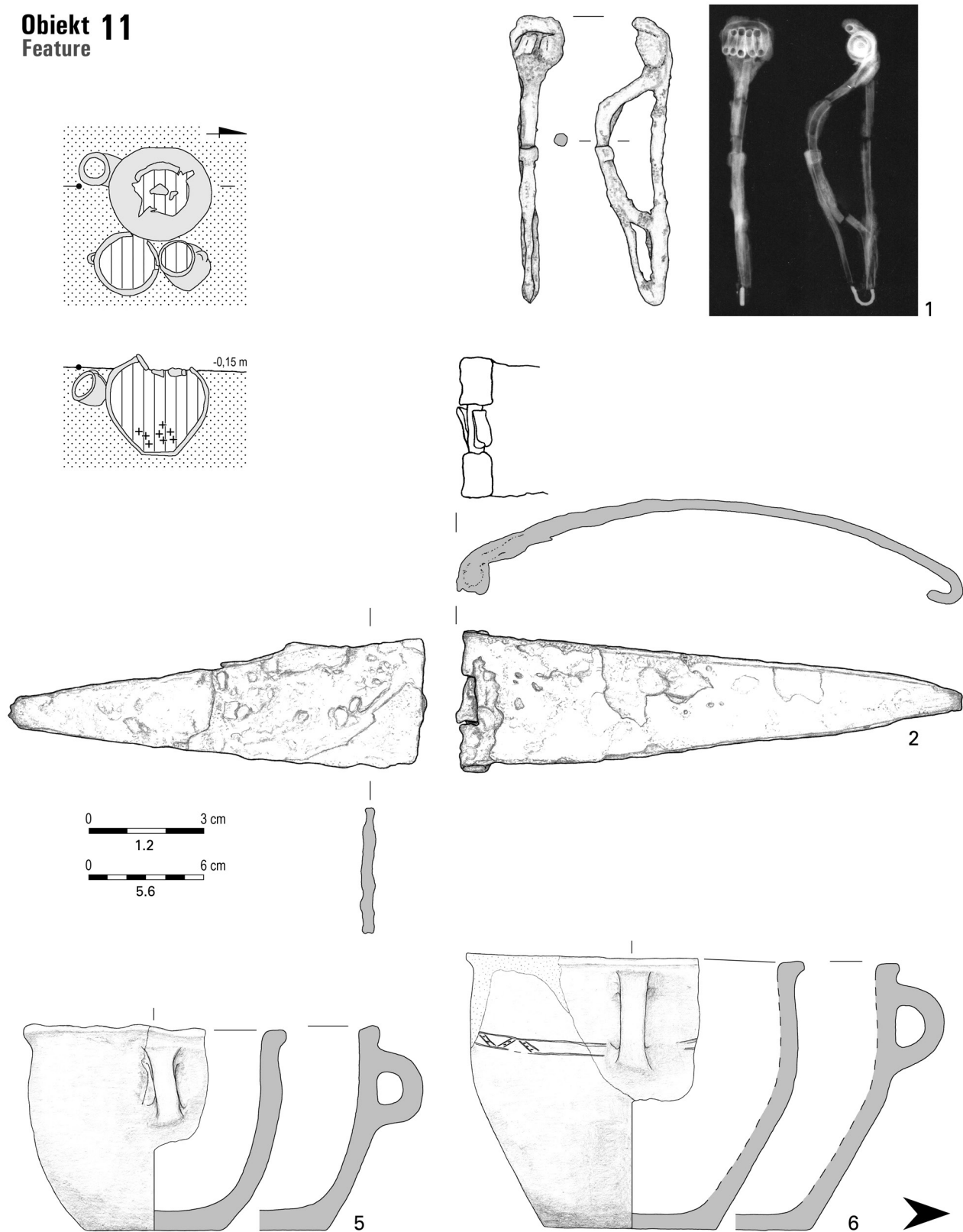
Obiekt 10
Feature

Tablica IV. Dąbek, stan. 9. Obiekt 8: 1–6 – glina. Obiekt 9: 1 – glina. Obiekt 10 (rys. A. Mistewicz)

Plate IV. Dąbek, site 9. Feature 8: 1–6 – clay. Feature 9: 1 – clay. Feature 10 (drawn by A. Mistewicz)

Obiekt 11
Feature

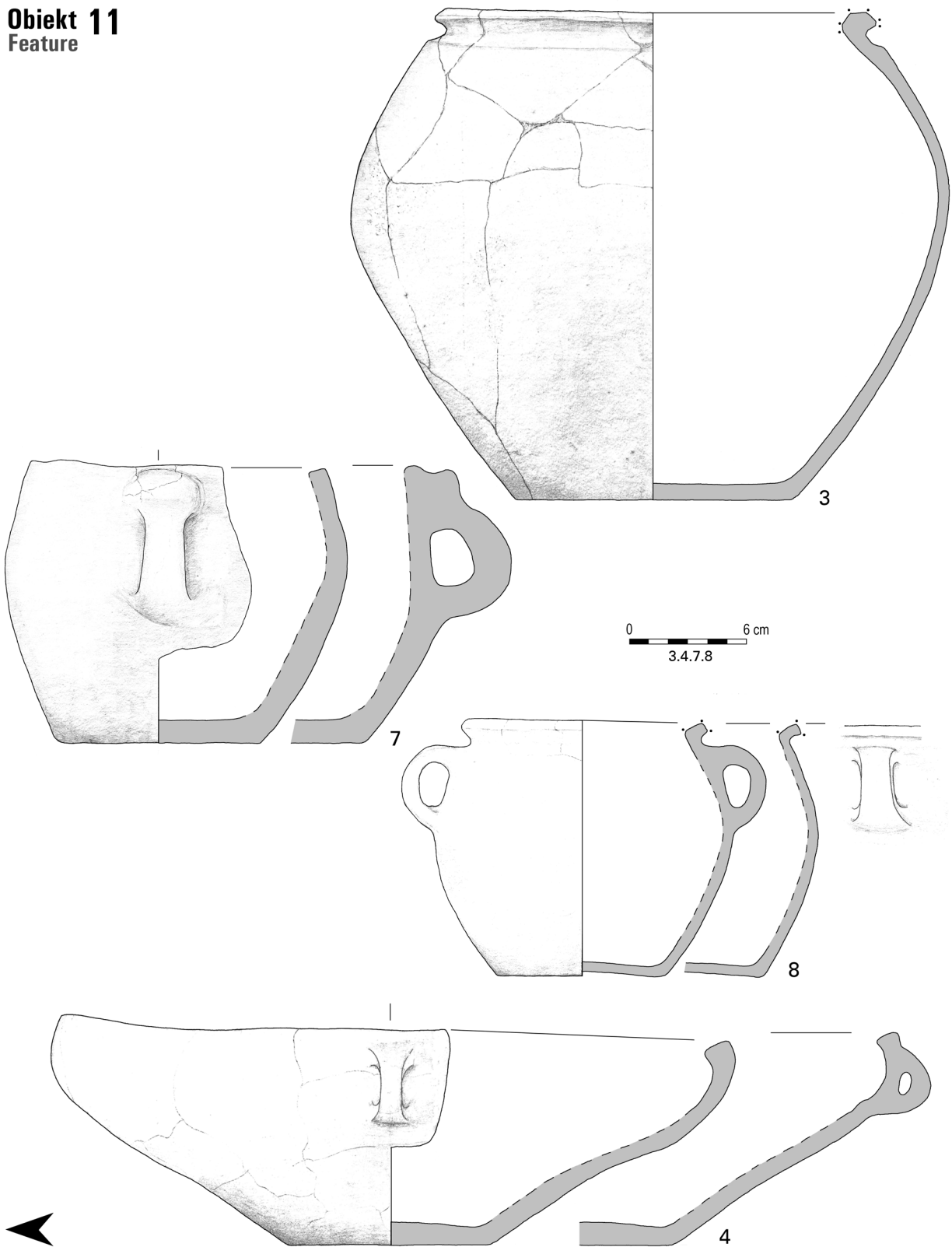

Tablica V. Dąbek, stan. 9. Obiekt 11: 1, 2 – żelazo, 5, 6 – glina (rys. A. Mistewicz, rtg. W. Weker)

Plate V. Dąbek, site 9. Feature 11: 1, 2 – iron, 5, 6 – clay (drawn by A. Mistewicz, X-ray image by W. Weker)

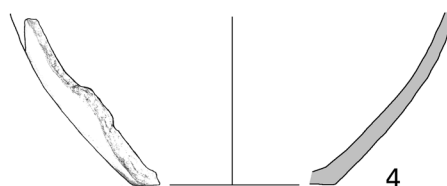
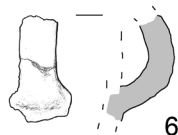
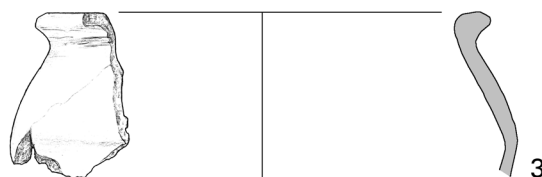
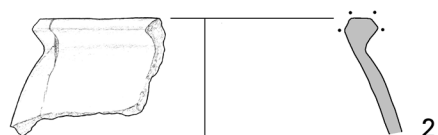
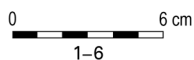
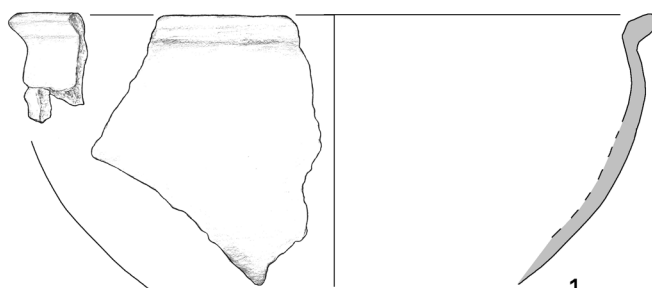
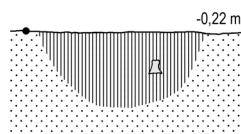
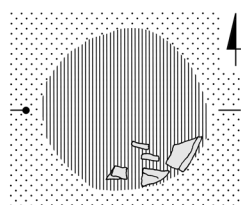
Obiekt 11
Feature

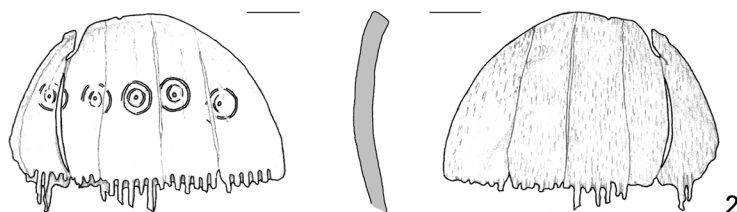
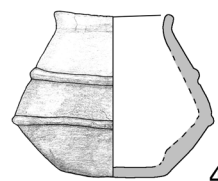
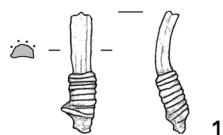
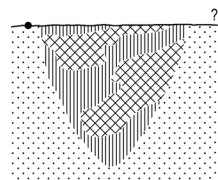
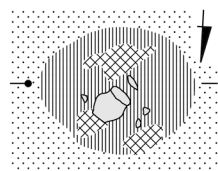
Tablica VI. Dąbek, stan. 9. Obiekt 11 (cd.): 3, 4, 7, 8 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate VI. Dąbek, site 9. Feature 11 (cont.): 3, 4, 7, 8 – clay (drawn by A. Mistewicz)

Obiekt 12
Feature

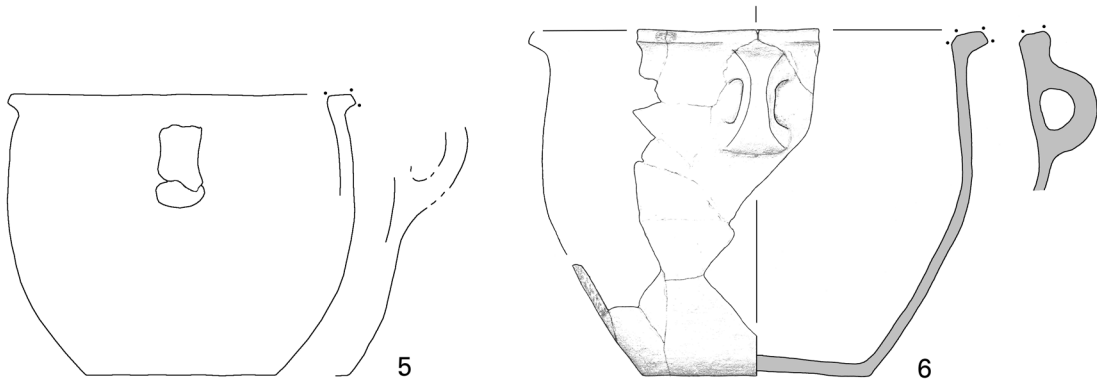
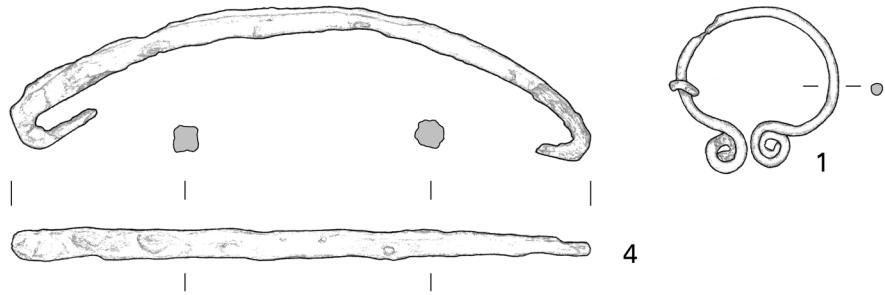
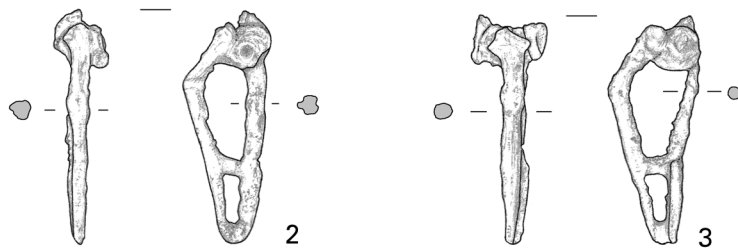
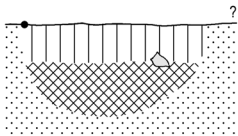
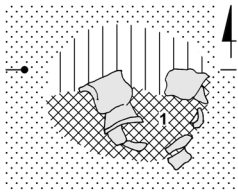
Obiekt 16
Feature

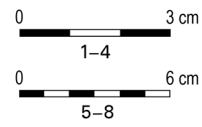
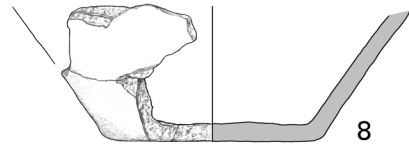
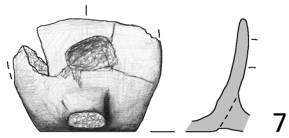
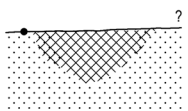
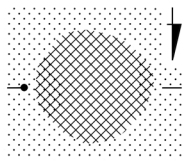
Tablica VII. Dąbek, stan. 9. Obiekt 12: 1-6 – glina. Obiekt 16: 1 – brąz, 2 – poroże, 4 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate VII. Dąbek, site 9. Feature 12: 1-6 – clay. Feature 16: 1 – bronze, 2 – antler, 4 – clay (drawn by A. Mistewicz)

Obiekt 13
Feature

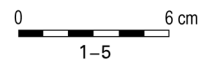
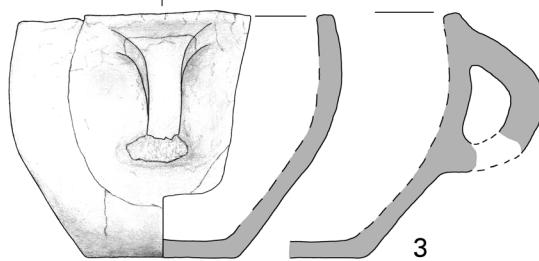
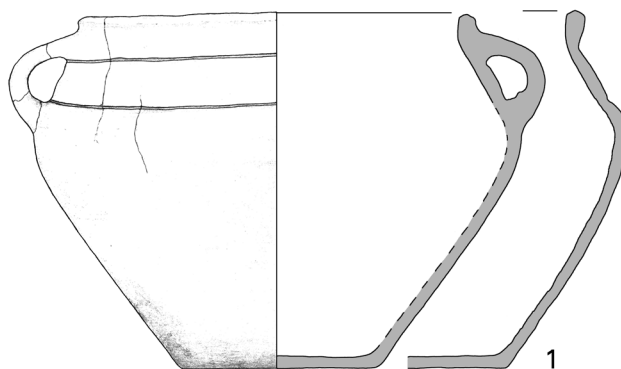
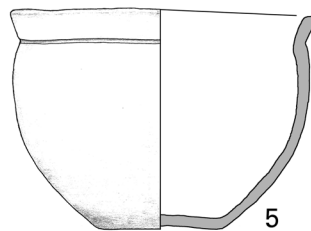
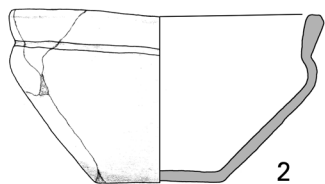
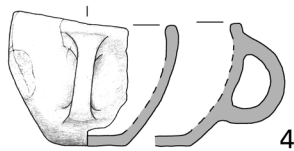
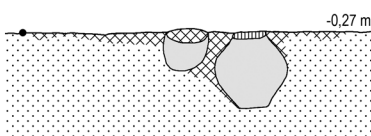
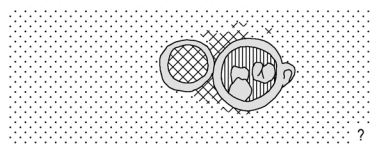
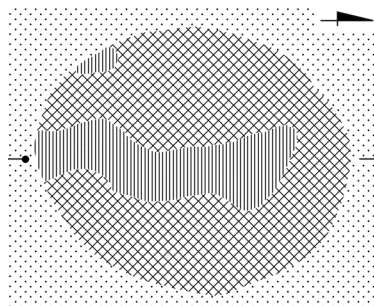

Obiekt 15
Feature

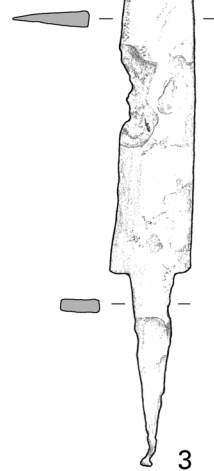
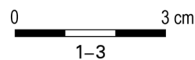
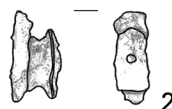
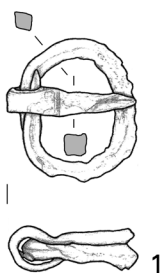
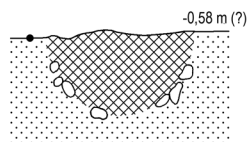
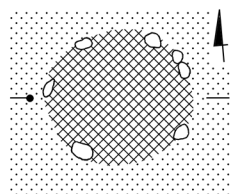

Tablica VIII. Dąbek, stan. 9. Obiekt 13: 1-4 – żelazo, 5-8 – glina. Obiekt 15 (rys. A. Mistewicz, naczynie nr 7 – rys. A. Maciałowicz)
Plate VIII. Dąbek, site 9. Feature 13: 1-4 – iron, 5-8 – clay. Feature 15 (drawn by A. Mistewicz, vessel no. 7 – by A. Maciałowicz)

Obiekt 14
Feature

Obiekt 17
Feature

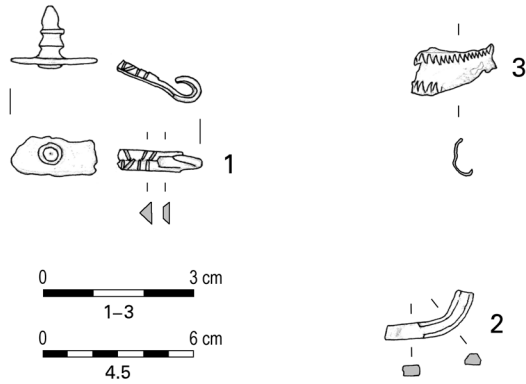
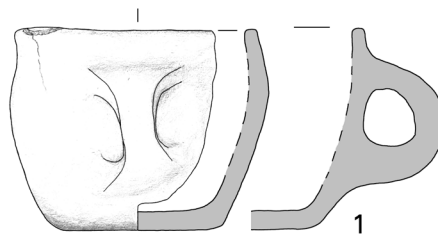
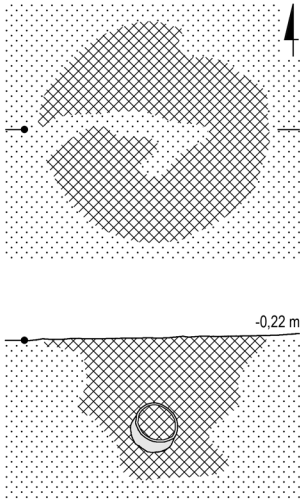

Tablica IX. Dąbek, stan. 9. Obiekt 14: 1-5 – glina. Obiekt 17: 1-3 – żelazo (rys. A. Mistewicz)

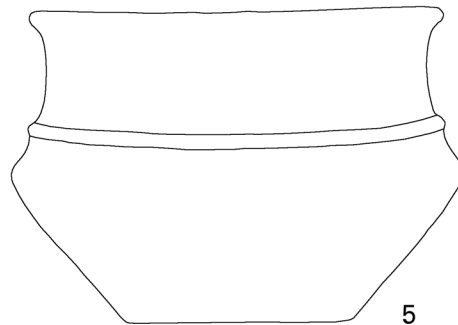
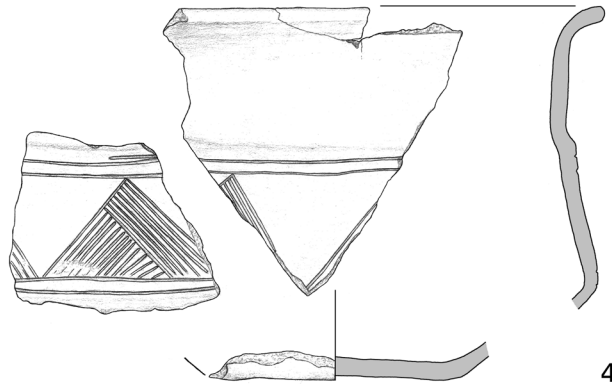
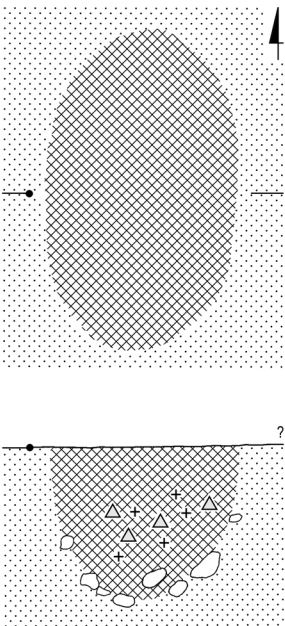
Plate IX. Dąbek, site 9. Feature 14: 1-5 – clay. Feature 17: 1-3 – iron (drawn by A. Mistewicz)

Obiekt 18
Feature

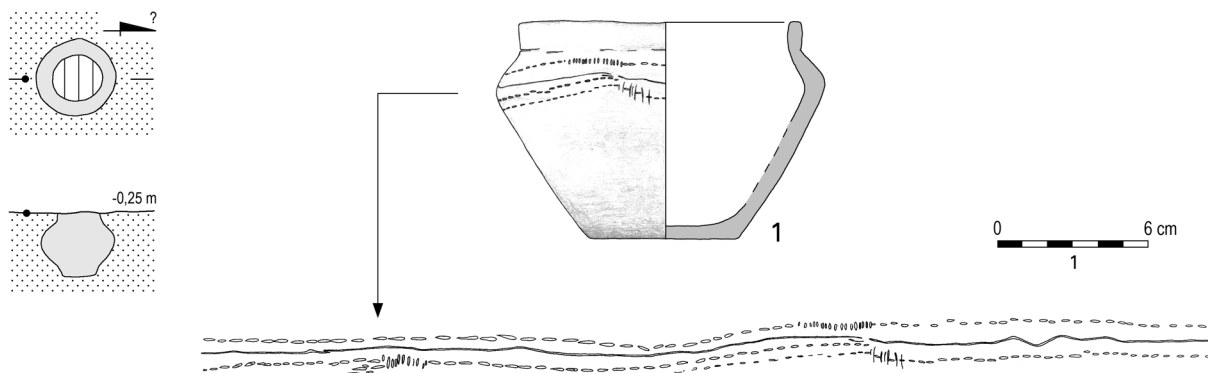
Obiekt 19
Feature

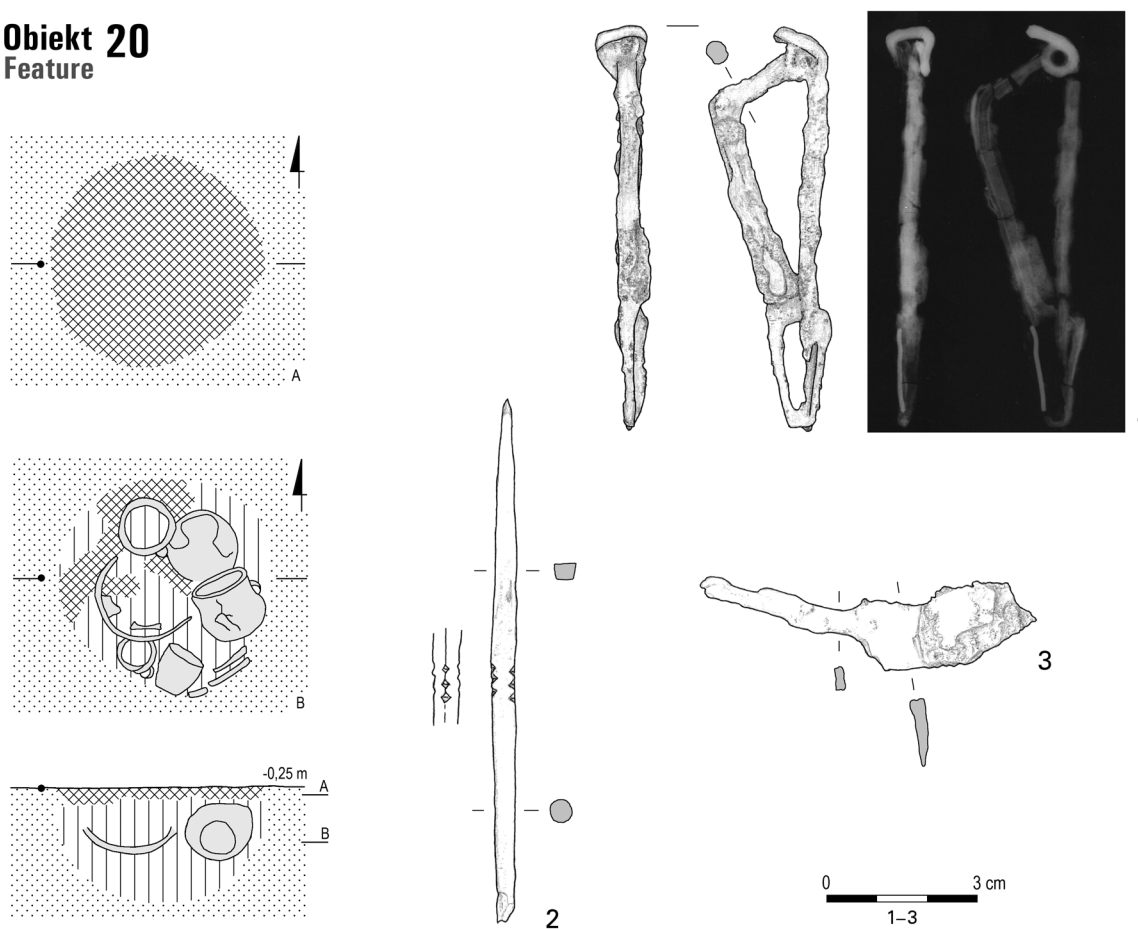
Tablica X. Dąbek, stan. 9. Obiekt 18: 1 – glina. Obiekt 19: 1-3 – brąz, 4, 5 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate X. Dąbek, site 9. Feature 18: 1 – clay. Feature 19: 1-3 – bronze, 4, 5 – clay (drawn by A. Mistewicz)

Obiekt 21
Feature

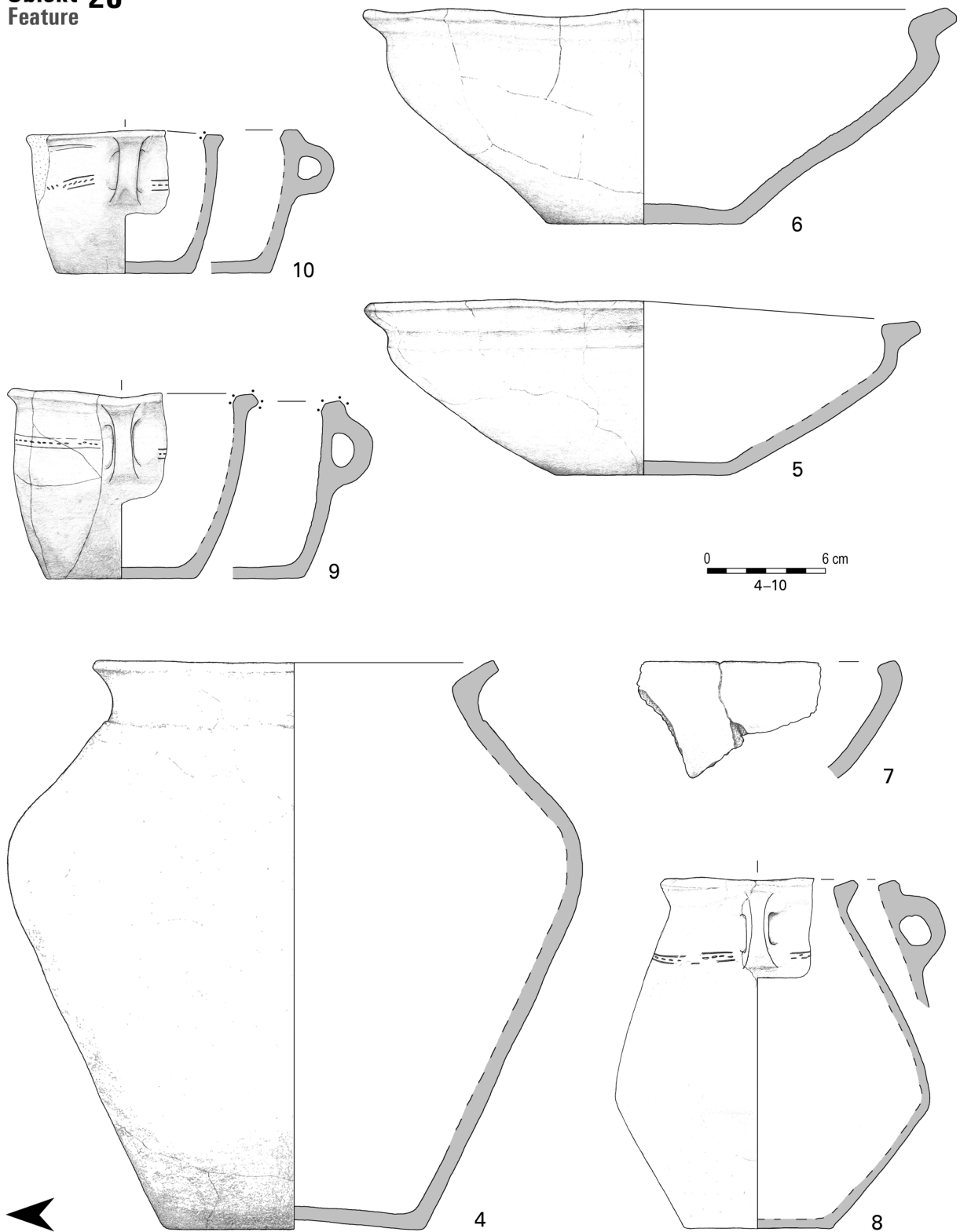
Obiekt 20
Feature

Tablica XI. Dąbek, stan. 9. Obiekt 21: 1 – glina. Obiekt 20: 1–3 – żelazo (rys. A. Mistewicz, rtg. W. Weker)

Plate XI. Dąbek, site 9. Feature 21: 1 – clay. Feature 20: 1–3 – iron (drawn by A. Mistewicz, X-ray image by W. Weker)

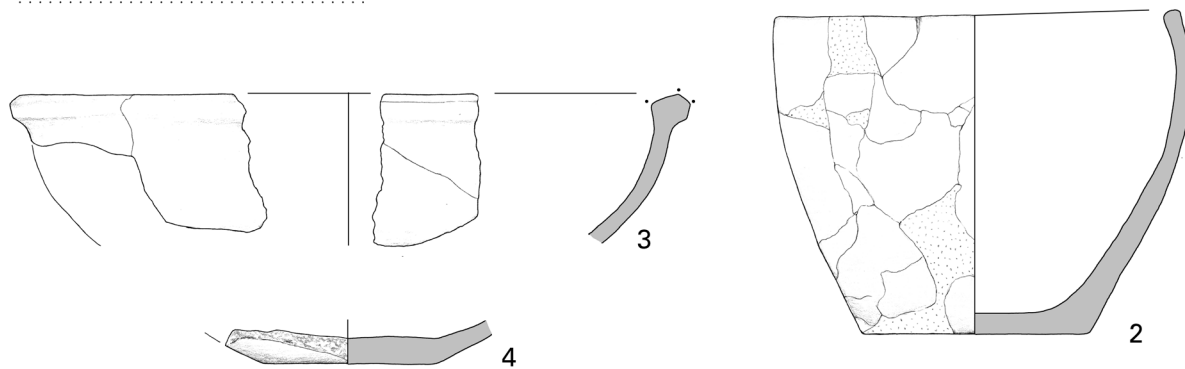
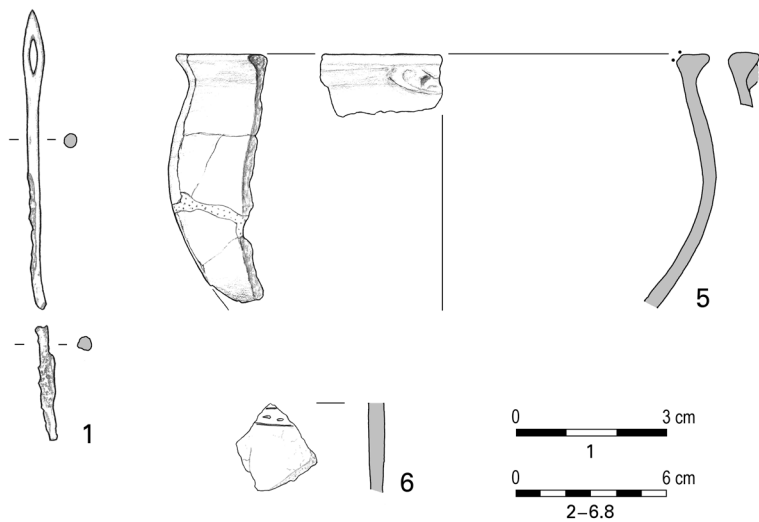
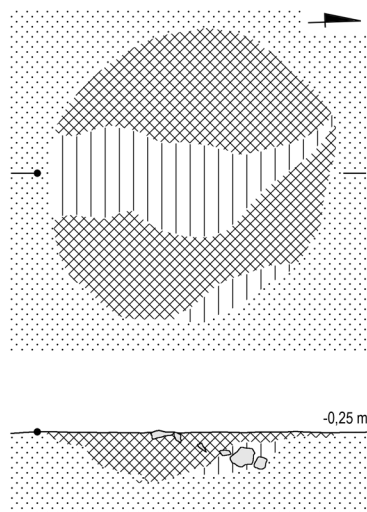
Obiekt 20
Feature

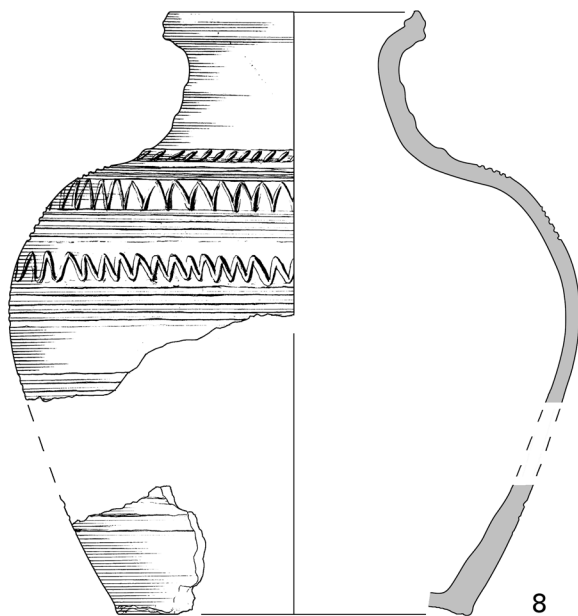
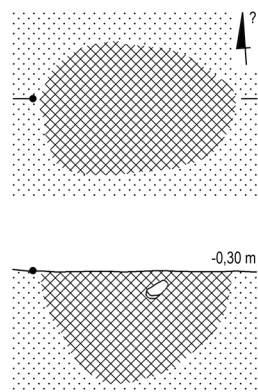
Tablica XII. Dąbek, stan. 9. Obiekt 20 (cd.): 4-10 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate XII. Dąbek, site 9. Feature 20 (cont.): 4-10 – clay (drawn by A. Mistewicz)

Obiekt 22
Feature

Obiekt 25
Feature

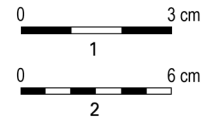
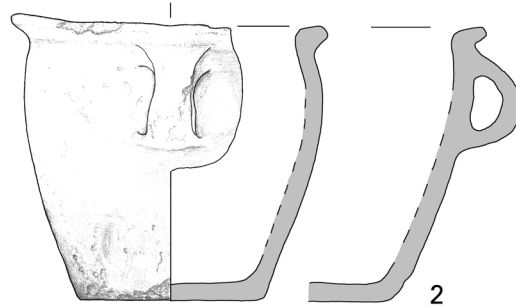
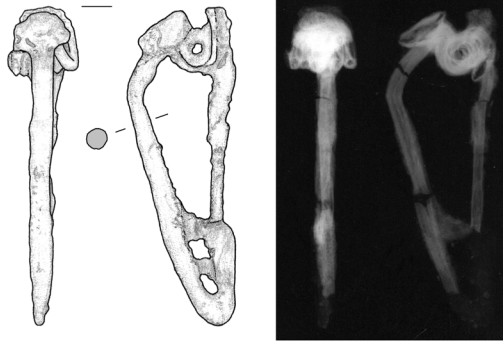
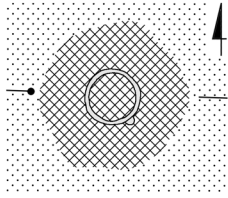

Tablica XIII. Dąbek, stan. 9. Obiekt 22: 1 – żelazo, 2–6, 8 – glina. Obiekt 25 (rys. A. Mistewicz, naczynie nr 8 – rys. M. Puszkarski)

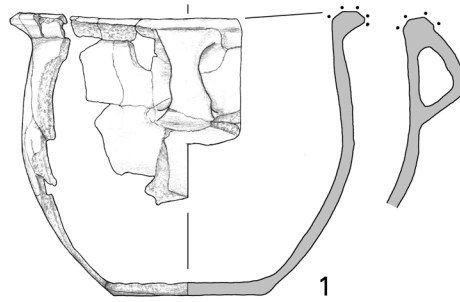
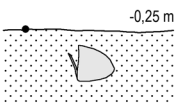
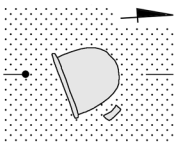
Plate XIII. Dąbek, site 9. Feature 22: 1 – iron, 2–6, 8 – clay. Feature 25 (drawn by A. Mistewicz, vessel no. 8 – by M. Puszkarski)

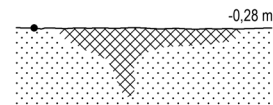
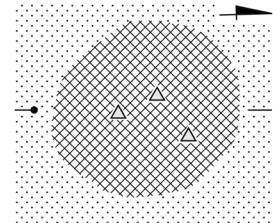
Obiekt 24
Feature

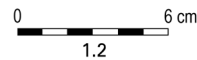
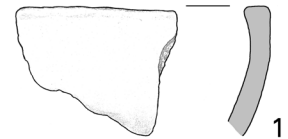
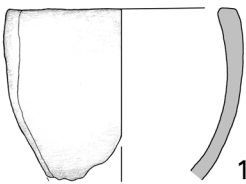
Obiekt 23
Feature

Obiekt 28
Feature

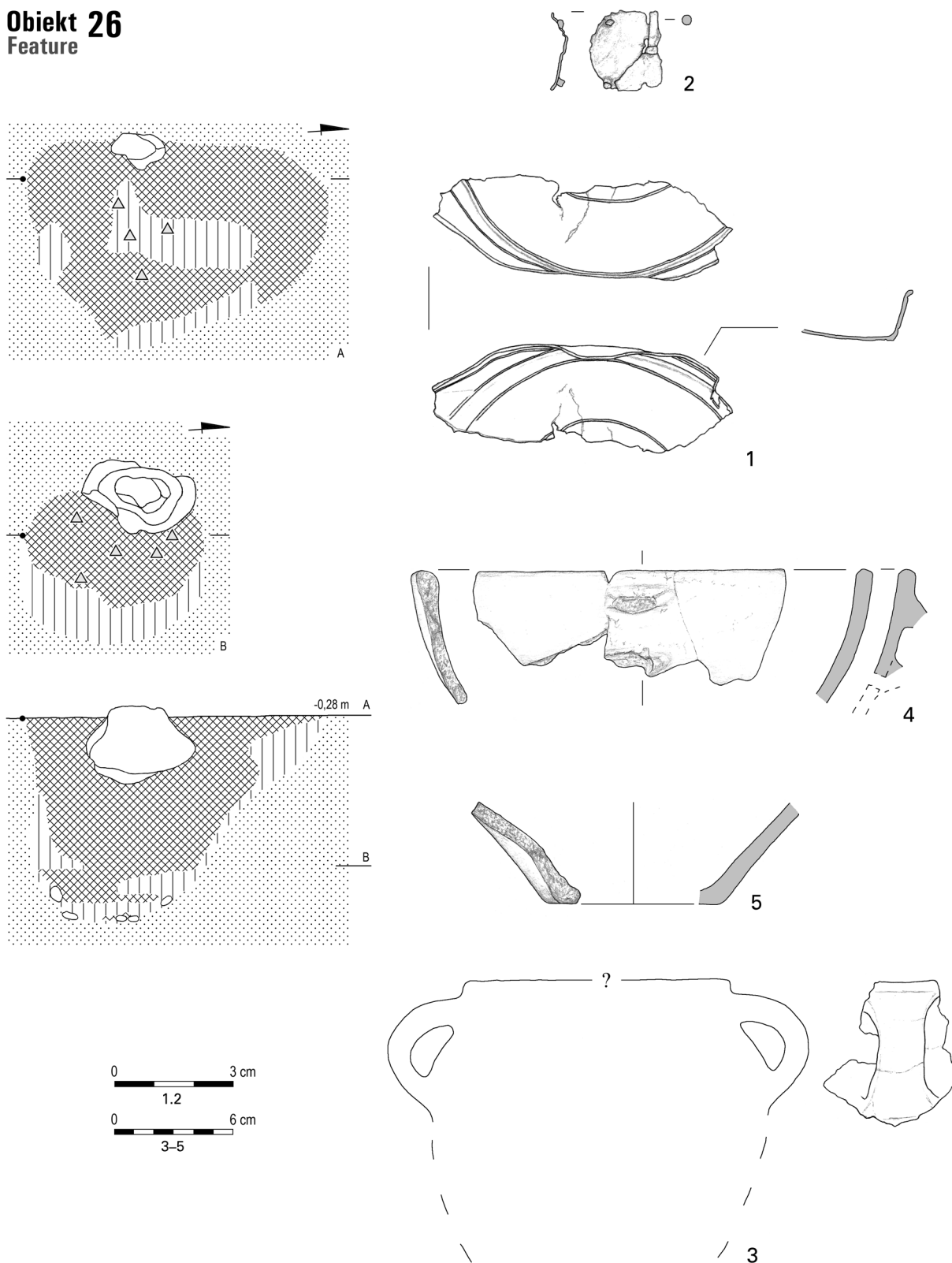
Obiekt 31
Feature

Tablica XIV. Dąbek, stan. 9. Obiekt 23: 1 – glina. Obiekt 24: 1 – żelazo, 2 – glina. Obiekt 28: 1, 2 – glina. Obiekt 31: 1 – glina (rys. A. Mistewicz, rtg. W. Weker)

Plate XIV. Dąbek, site 9. Feature 23: 1 – clay. Feature 24: 1 – iron, 2 – clay. Feature 28: 1, 2 – clay. Feature 31: 1 – clay (drawn by A. Mistewicz, X-ray image by W. Weker)

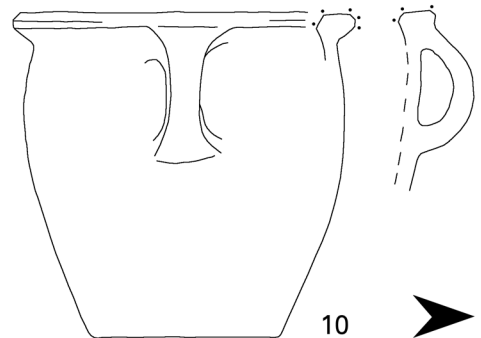
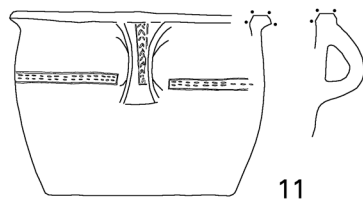
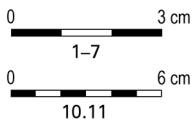
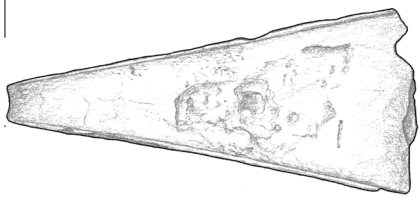
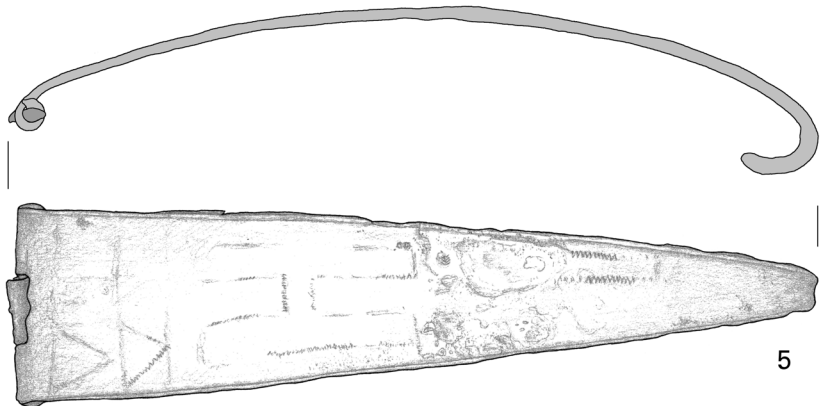
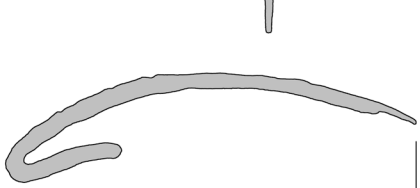
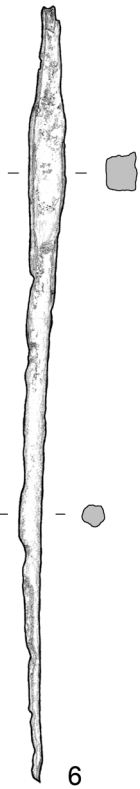
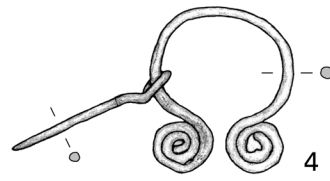
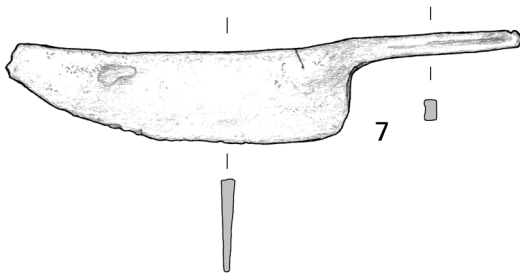
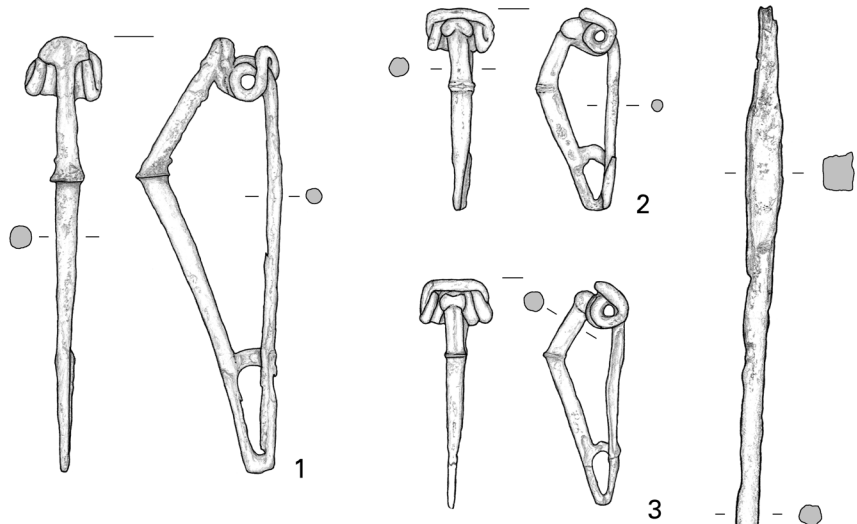
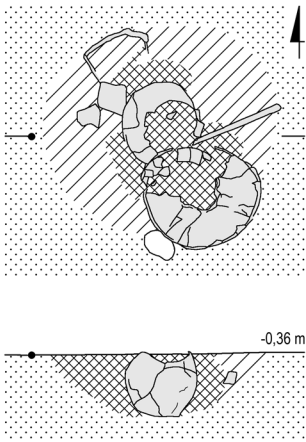
Obiekt 26
Feature

Tablica XV. Dąbek, stan. 9. Obiekt 26: 1, 2 – brąz, 3–5 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate XV. Dąbek, site 9. Feature 26: 1, 2 – bronze, 3–5 – clay (drawn by A. Mistewicz)

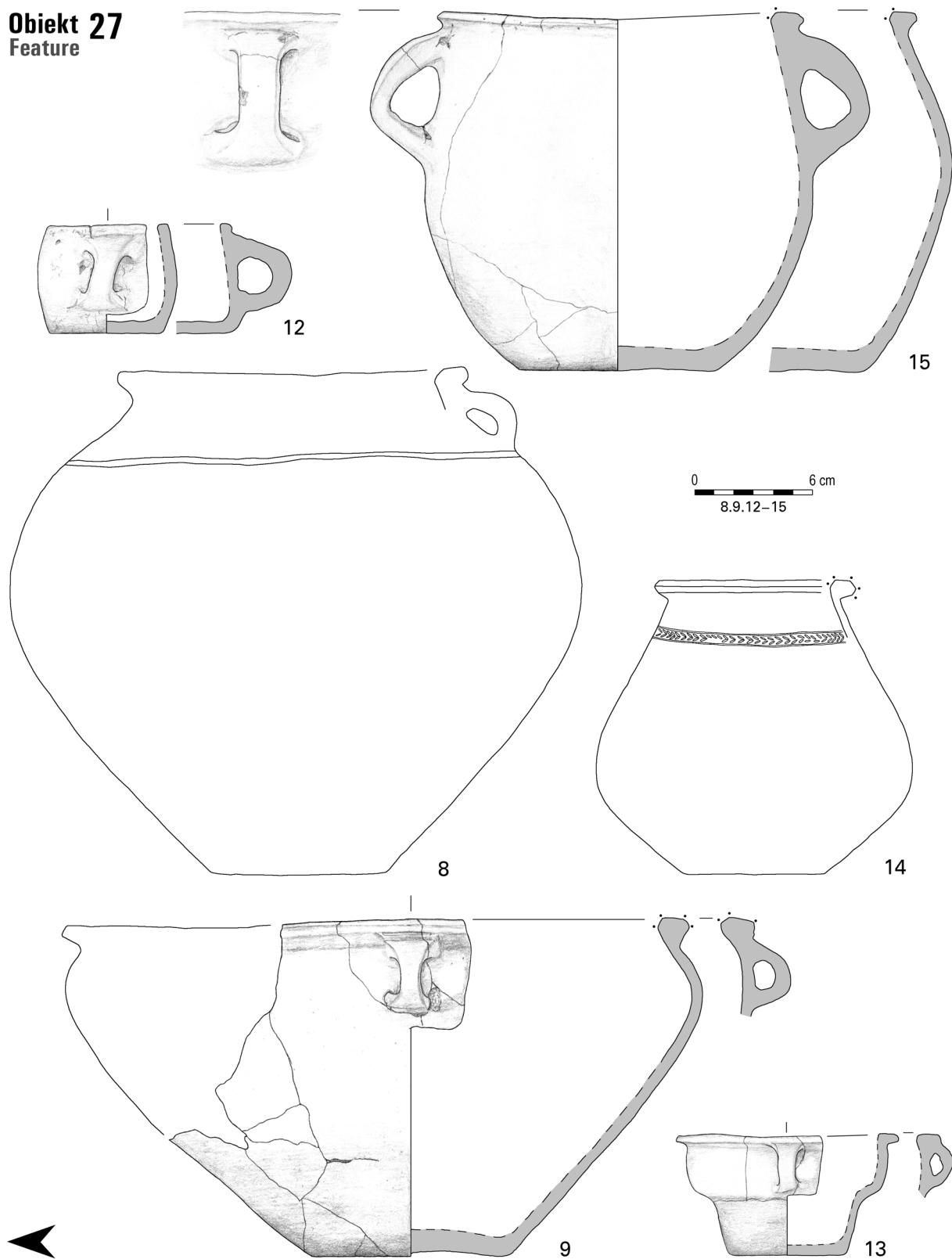
Obiekt 27
Feature

Tablica XVI. Dąbek, stan. 9. Obiekt 27: 1-7: żelazo, 10, 11 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate XVI. Dąbek, site 9. Feature 27: 1-7: iron, 10, 11 – clay (drawn by A. Mistewicz)

Obiekt 27
Feature

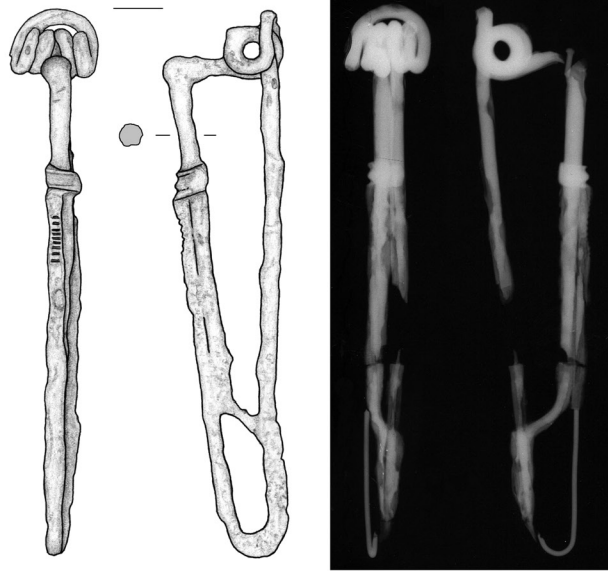
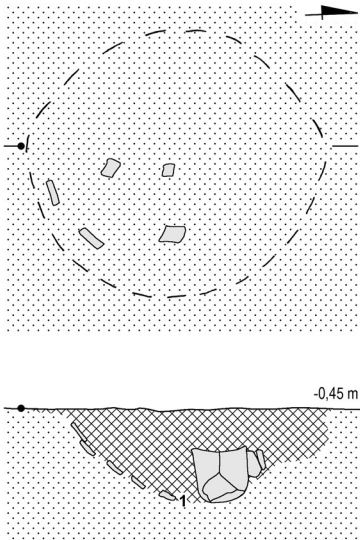

Tablica XVII. Dąbek, stan. 9. Obiekt 27 (cd.): 8, 9, 12-15 – glina (rys. A. Mistewicz)

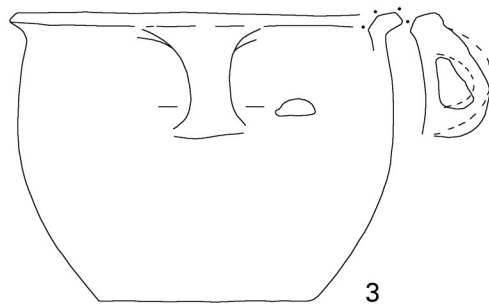
Plate XVII. Dąbek, site 9. Feature 27 (cont.): 8, 9, 12-15 – clay (drawn by A. Mistewicz)

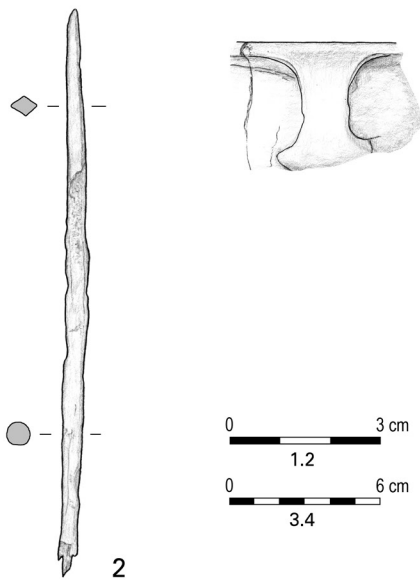
Obiekt 29
Feature

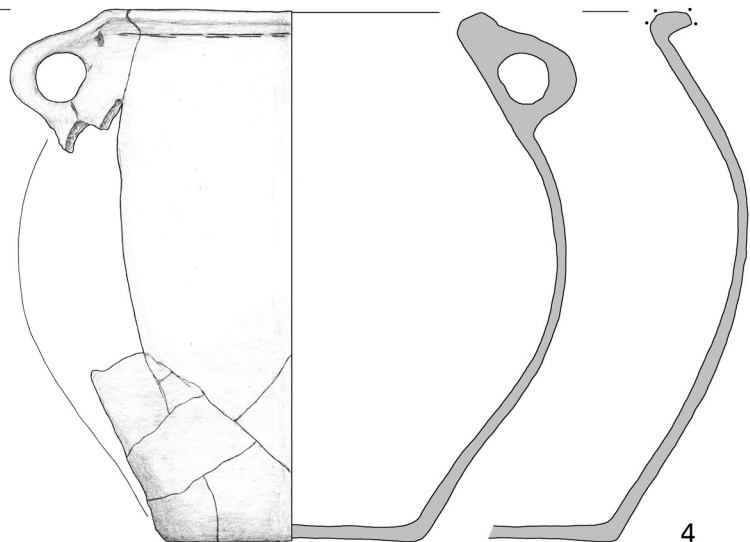
1

3

2

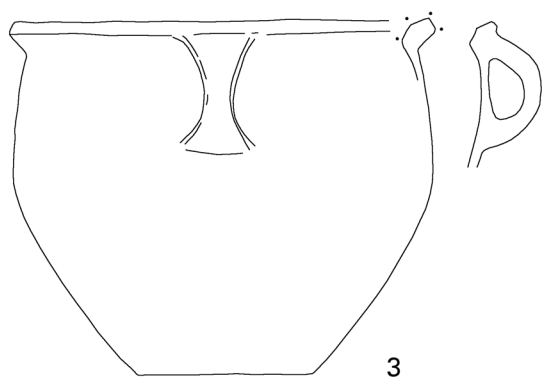
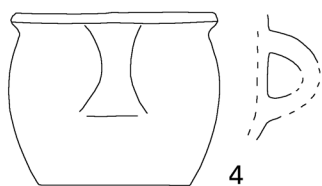
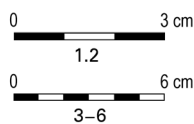
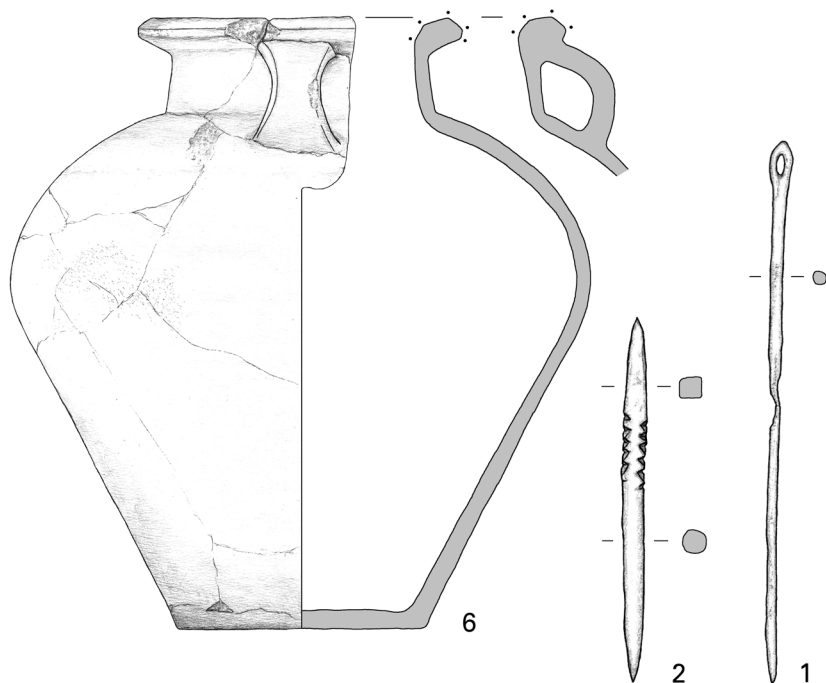
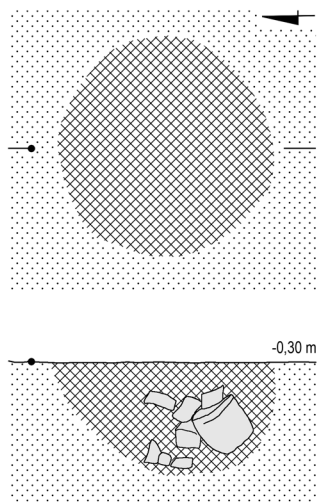

4

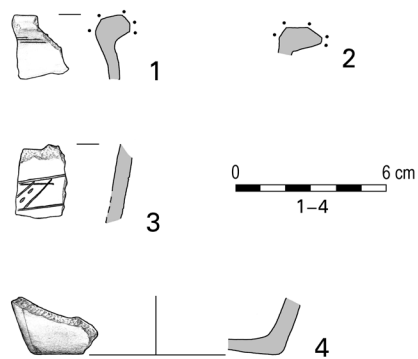
Tablica XVIII. Dąbek, stan. 9. Obiekt 29: 1, 2 – żelazo, 3, 4 – glina (rys. A. Mistewicz, rtg. W. Weker)

Plate XVIII. Dąbek, site 9. Feature 29: 1, 2 – iron, 3, 4 – clay (drawn by A. Mistewicz, X-ray image by W. Weker)

Obiekt 30
Feature

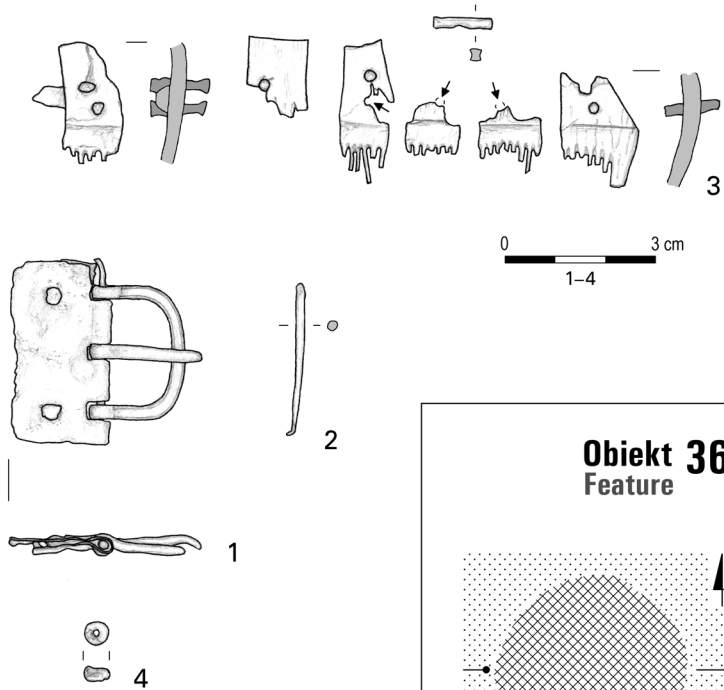
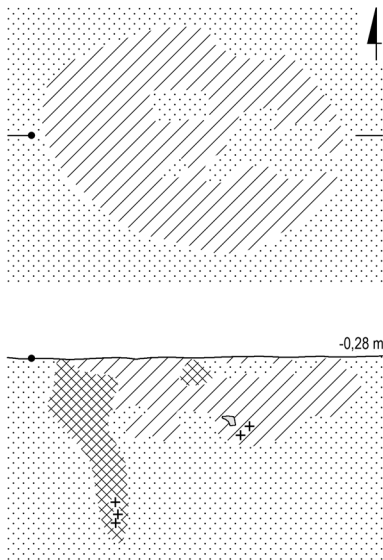
Obiekt 32
Feature

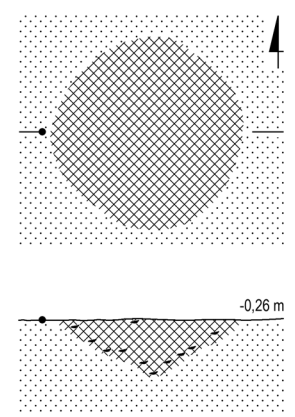
Tablica XIX. Dąbek, stan. 9. Obiekt 30: 1, 2 – żelazo, 3–6 – glina. Obiekt 32: 1–4 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate XIX. Dąbek, site 9. Feature 30: 1, 2 – iron, 3–6 – clay. Feature 32: 1–4 – clay (drawn by A. Mistewicz)

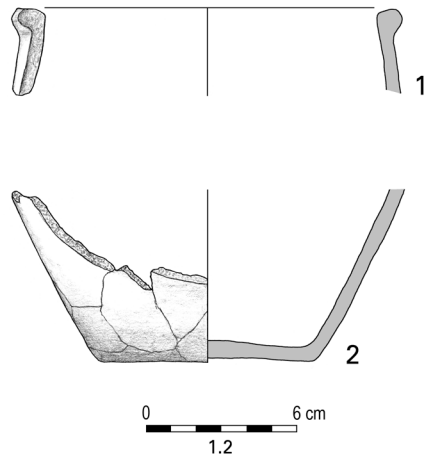
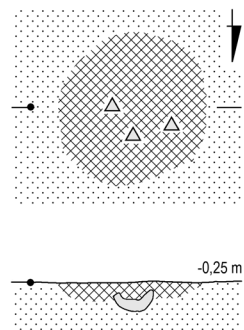
Obiekt 34
Feature

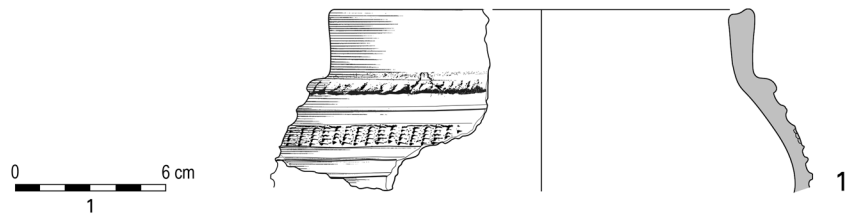
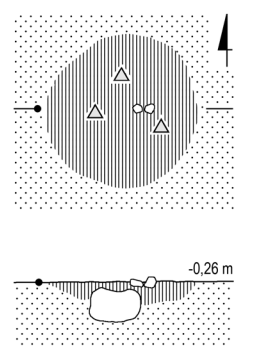
Obiekt 36
Feature

Obiekt 33
Feature

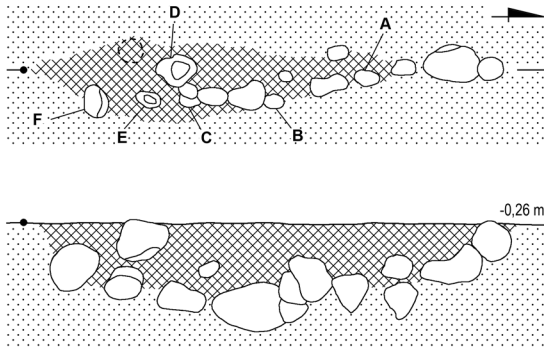
Obiekt 35
Feature

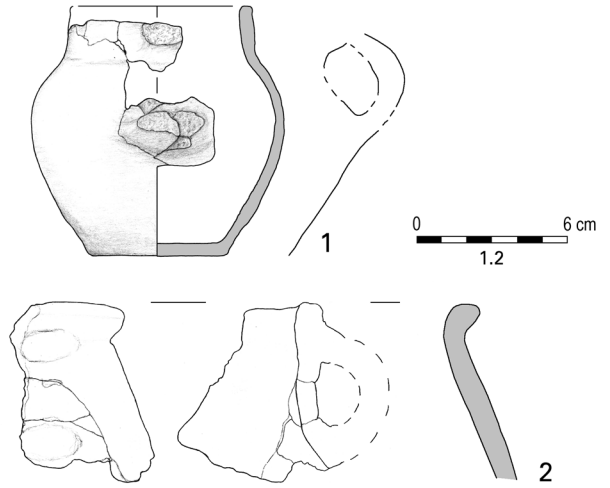
Tablica XX. Dąbek, stan. 9. Obiekt 33: 1, 2 – glina. Obiekt 34: 1, 2 – brąz, 3 – poroże i brąz, 4 – szkło. Obiekt 35: 1 – glina. Obiekt 36 (rys. A. Mistewicz, naczynie nr 35/1 – rys. M. Puzkarski)

Plate XX. Dąbek, site 9. Feature 33: 1, 2 – clay. Feature 34: 1, 2 – bronze, 3 – antler and bronze, 4 – glass. Feature 35: 1 – clay. Feature 36 (drawn by A. Mistewicz, vessel no. 35/1 – by M. Puzkarski)

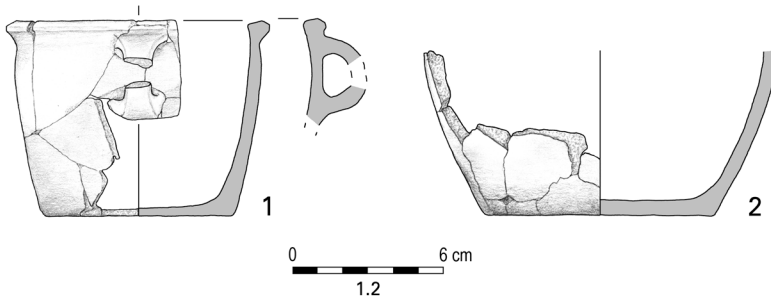
Obiekt 37
Feature

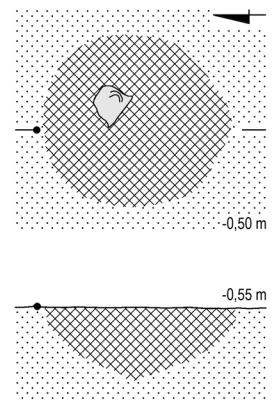
A: -0,30 m; B: -0,35 m; C: -0,35 m; D: -0,28 m; E: -0,36 m; F: -0,34 m

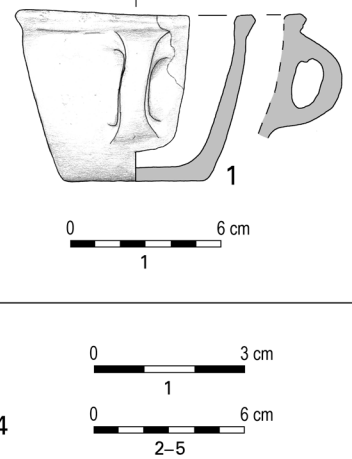
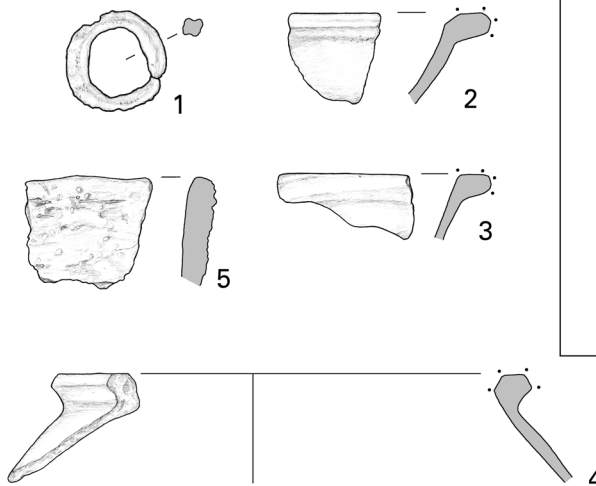
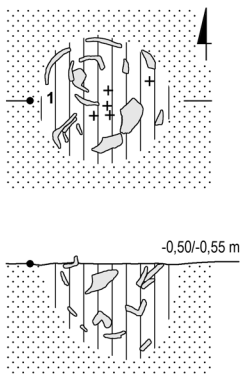
Obiekt 38
Feature

Obiekt 40
Feature

Obiekt 42
Feature

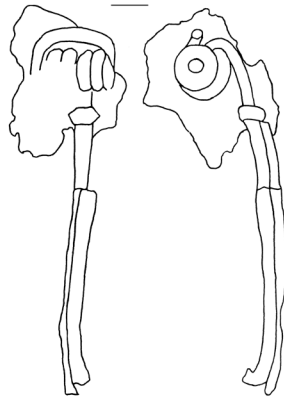
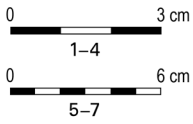
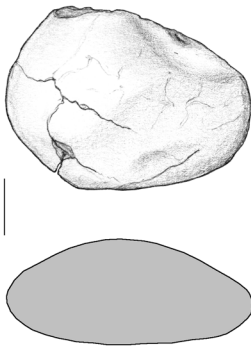

Tablica XXI. Dąbek, stan. 9. Obiekt 37: 1, 2 – glina. Obiekt 38: 1, 2 – glina. Obiekt 40: 1 – glina. Obiekt 42: 1 – żelazo, 2-5 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate XXI. Dąbek, site 9. Feature 37: 1, 2 – clay. Feature 38: 1, 2 – clay. Feature 40: 1 – clay. Feature 42: 1 – iron, 2-5 – clay (drawn by A. Mistewicz)

Obiekt 39
Feature

1

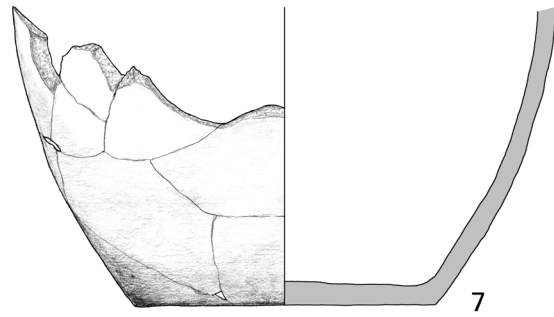
2

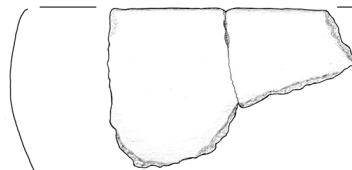
6

3

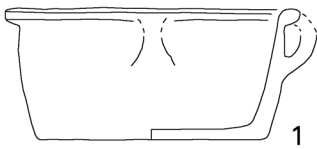
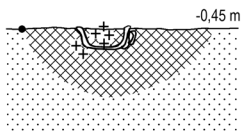
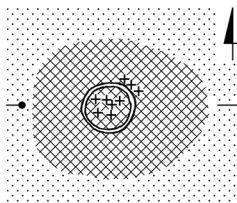

7

5

Obiekt 46
Feature

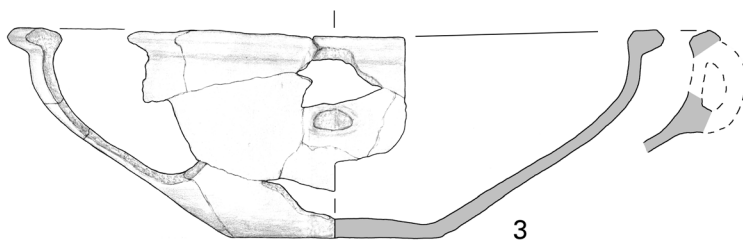
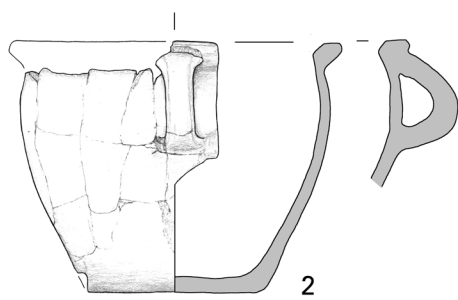
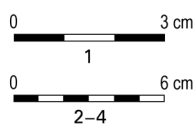
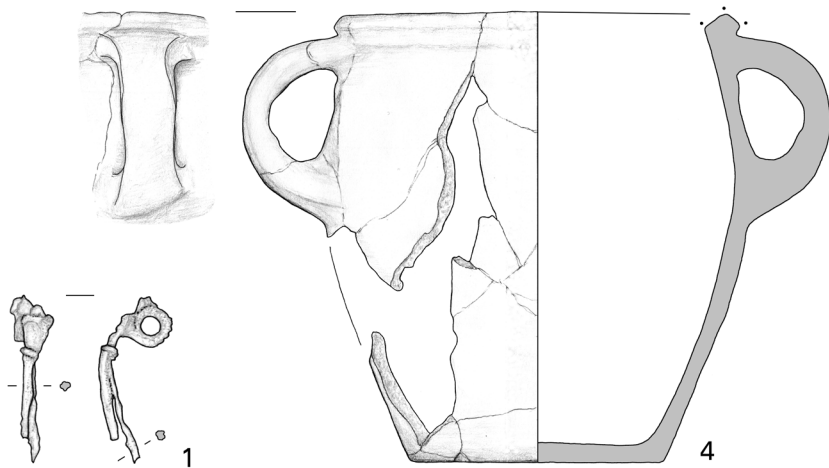
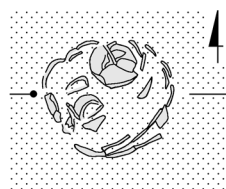

1

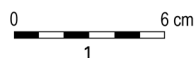
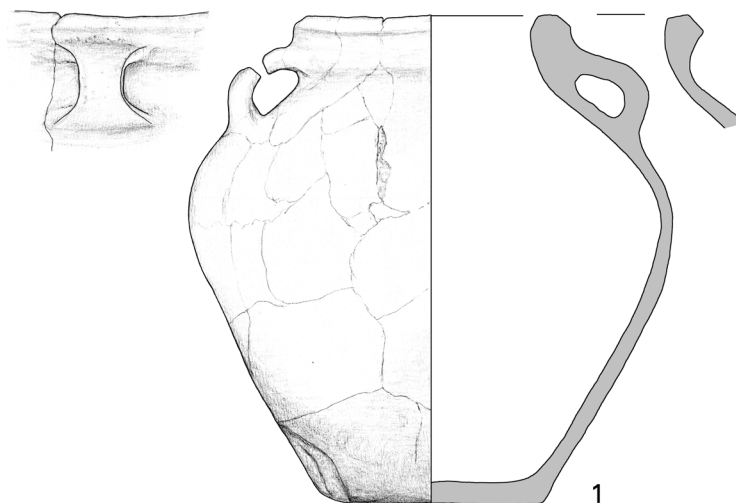
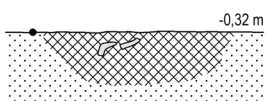
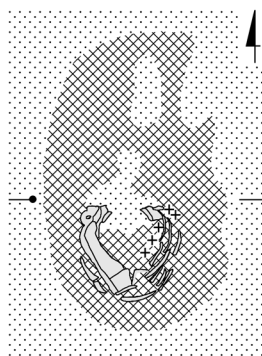
Tablica XXII. Dąbek, stan. 9. Obiekt 39: 1-3 – żelazo, 4 – kamień, 5-7 – glina. Obiekt 46: 1 – glina (rys. A. Mistewicz, rtg. W. Weker)

Plate XXII. Dąbek, site 9. Feature 39: 1-3 – iron, 4 – stone, 5-7 – clay. Feature 46: 1 – clay (drawn by A. Mistewicz, X-ray image by W. Weker)

Obiekt 41
Feature

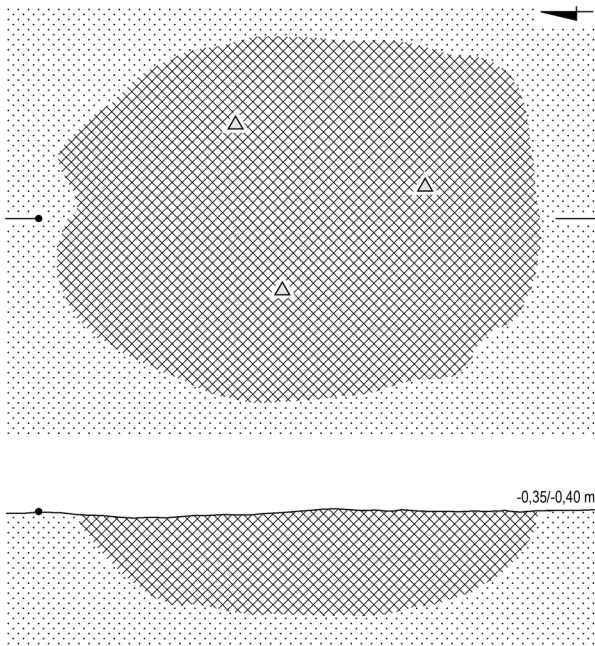
Obiekt 44
Feature

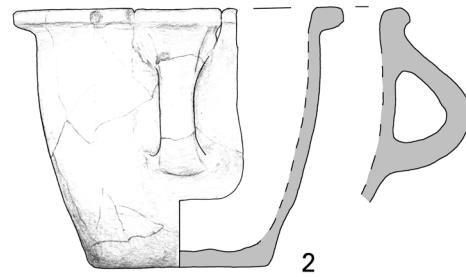
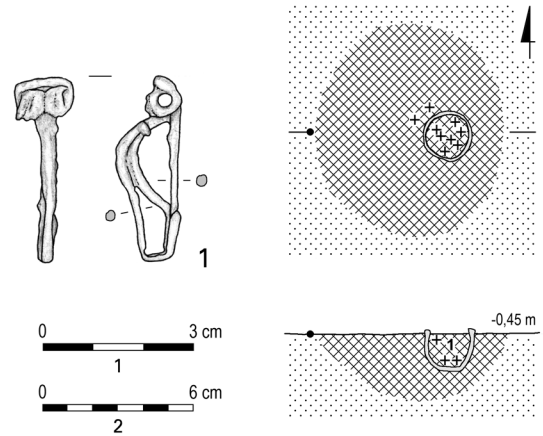
Tablica XXIII. Dąbek, stan. 9. Obiekt 41: 1 – żelazo, 2–4 – glina. Obiekt 44: 1 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate XXIII. Dąbek, site 9. Feature 41: 1 – iron, 2–4 – clay. Feature 44: 1 – clay (drawn by A. Mistewicz)

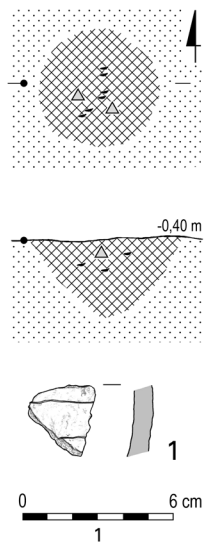
Obiekt 43
Feature

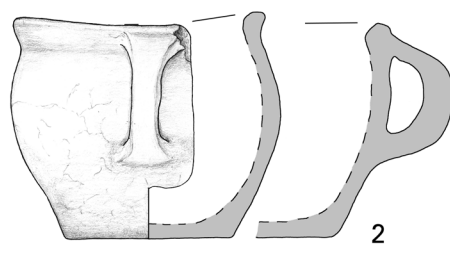
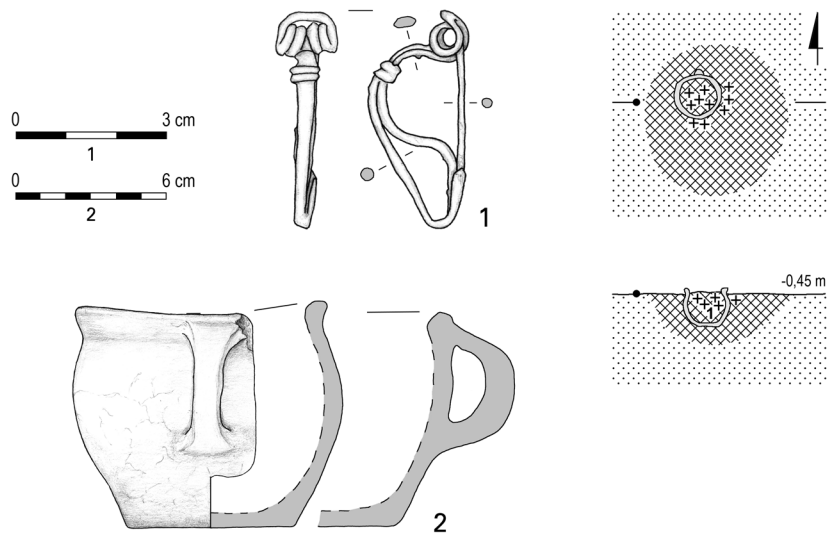
Obiekt 45
Feature

Obiekt 48
Feature

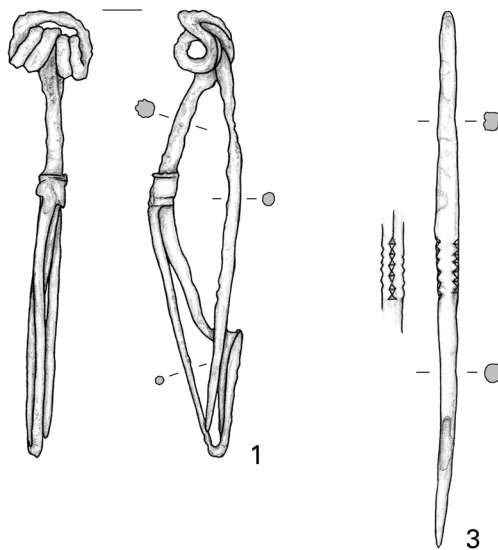
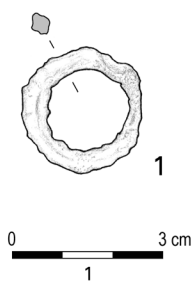
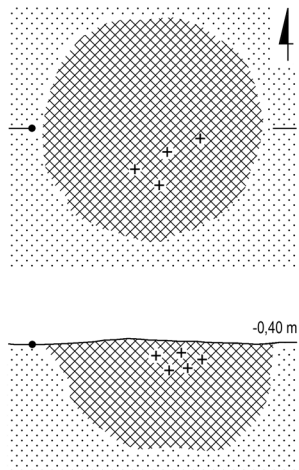
Obiekt 49
Feature

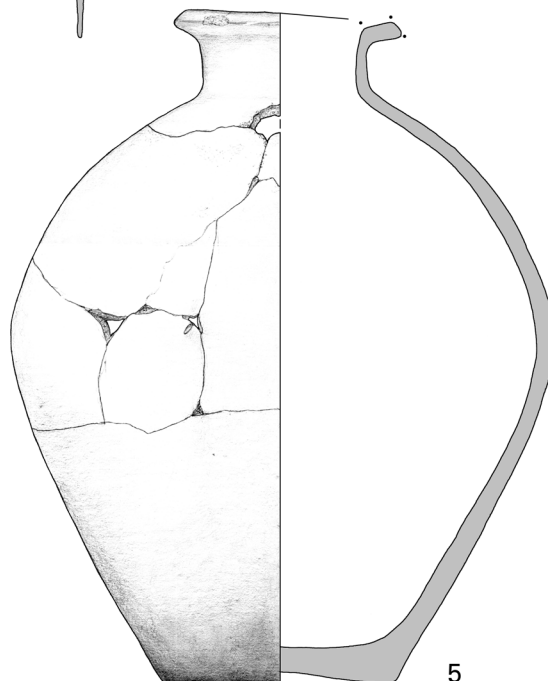
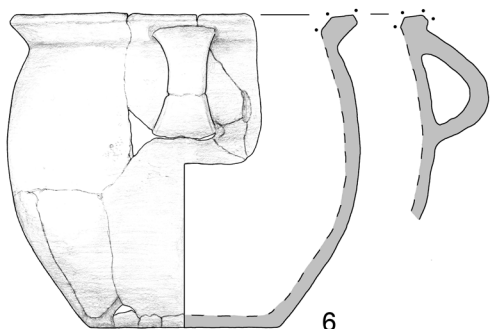
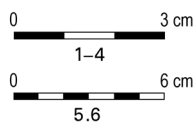
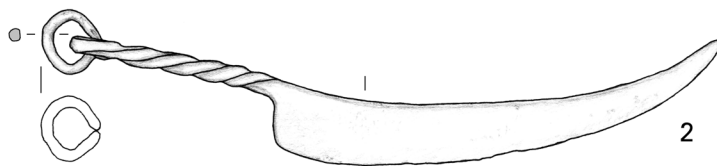
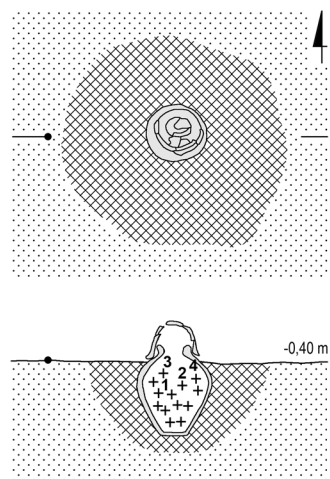
Tablica XXIV. Dąbek, stan. 9. Obiekt 43. Obiekt 45: 1 – żelazo, 2 – glina. Obiekt 48: 1 – glina. Obiekt 49: 1 – żelazo, 2 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate XXIV. Dąbek, site 9. Feature 43. Feature 45: 1 – iron, 2 – clay. Feature 48: 1 – clay. Feature 49: 1 – iron, 2 – clay (drawn by A. Mistewicz)

Obiekt 47
Feature

Obiekt 50
Feature

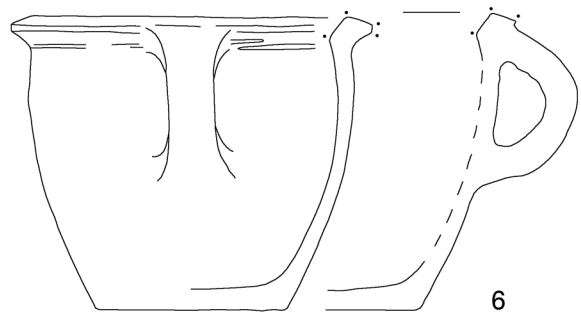
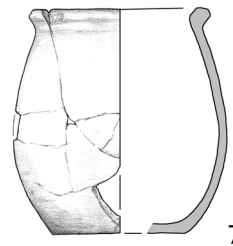
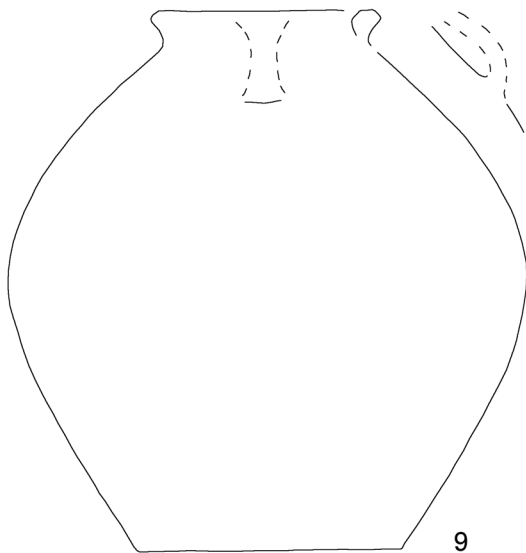
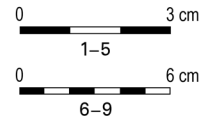
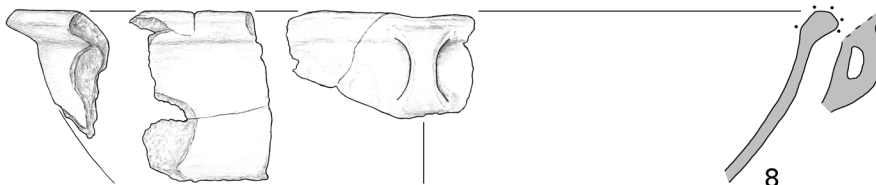
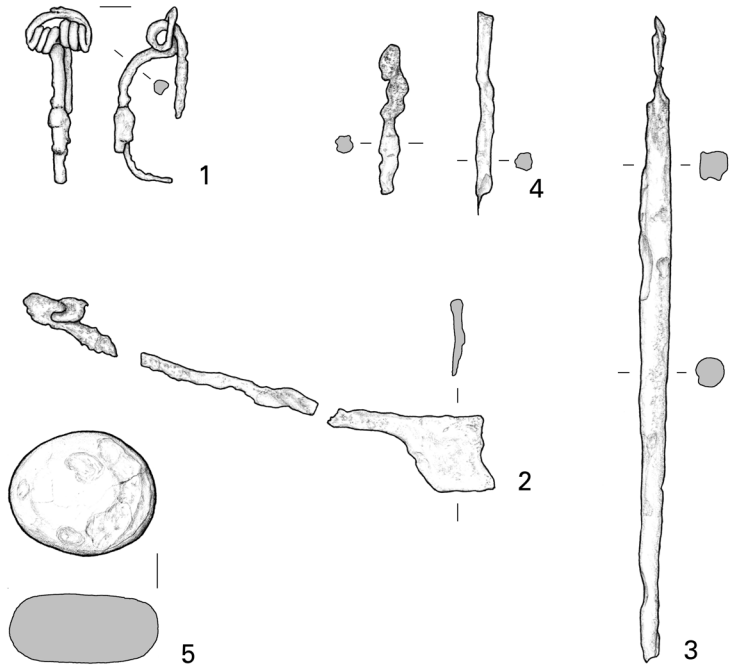
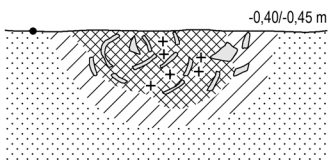
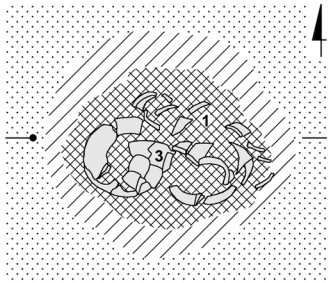

Tablica XXV. Dąbek, stan. 9. Obiekt 47: 1 – żelazo. Obiekt 50: 1–4 – żelazo, 5, 6 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate XXV. Dąbek, site 9. Feature 47: 1 – iron. Feature 50: 1–4 – iron, 5, 6 – clay (drawn by A. Mistewicz)

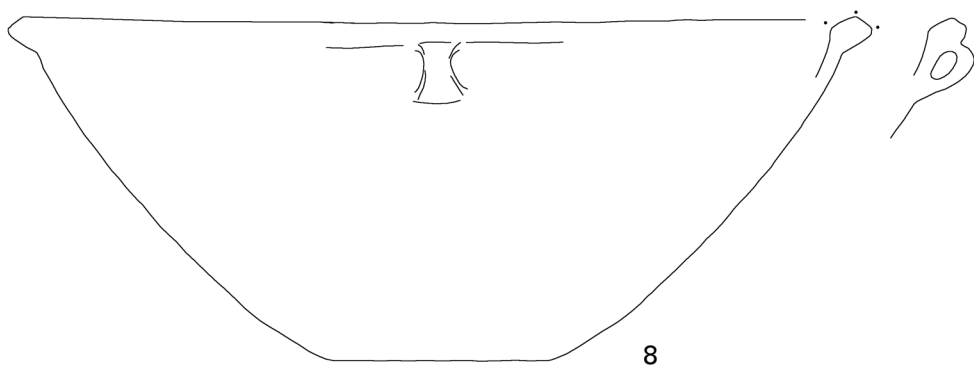
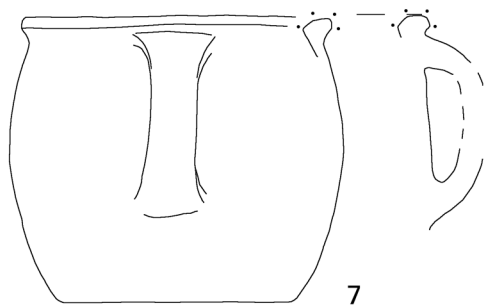
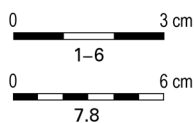
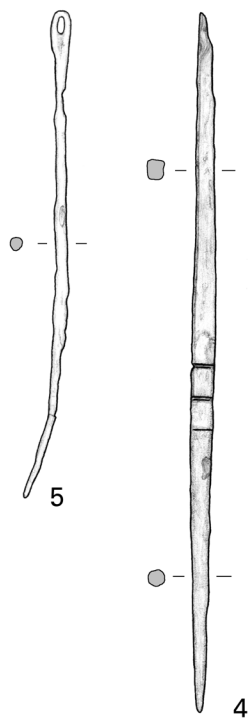
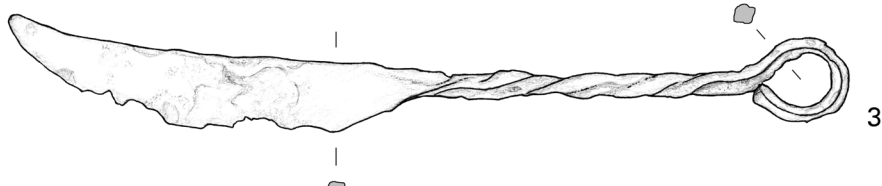
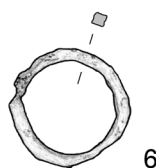
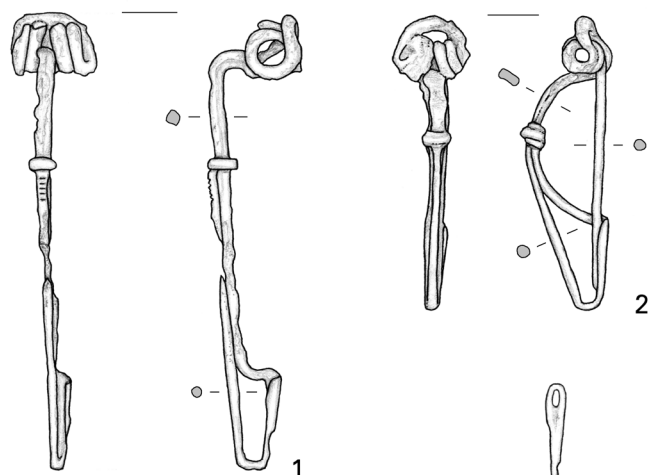
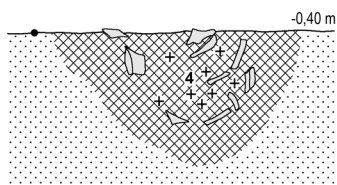
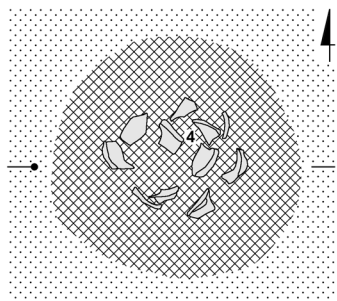
Obiekt 51
Feature

Tablica XXVI. Dąbek, stan. 9. Obiekt 51: 1-4 – żelazo, 5 – kamień, 6-9 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate XXVI. Dąbek, site 9. Feature 51: 1-4 – iron, 5 – stone, 6-9 – clay (drawn by A. Mistewicz)

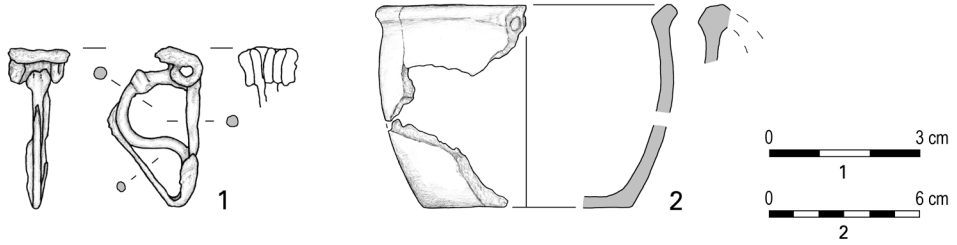
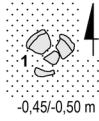
Obiekt 53
Feature

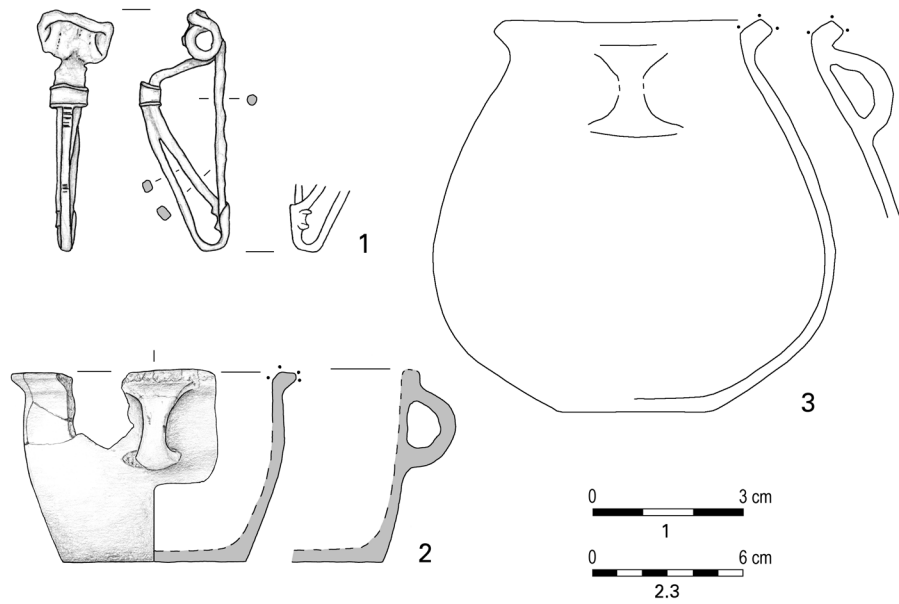
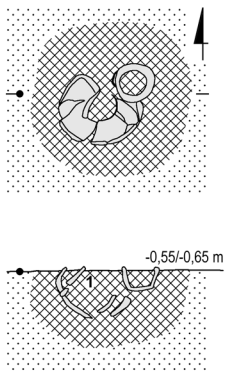
Tablica XXVII. Dąbek, stan. 9. Obiekt 53: 1-6 – żelazo, 7, 8 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate XXVII. Dąbek, site 9. Feature 53: 1-6 – iron, 7, 8 – clay (drawn by A. Mistewicz)

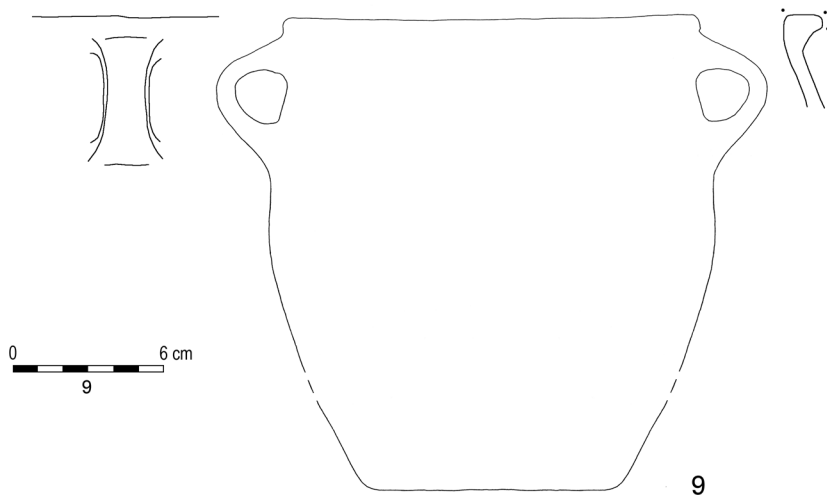
Obiekt 52
Feature

Obiekt 54
Feature

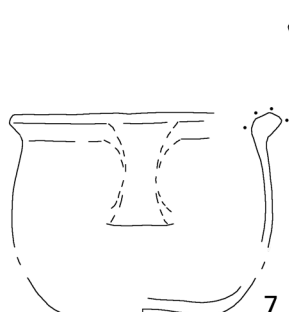
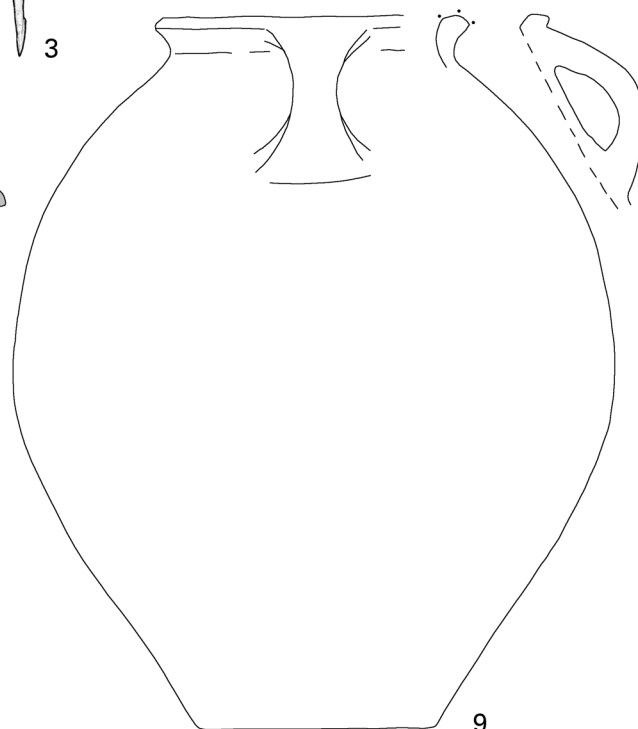
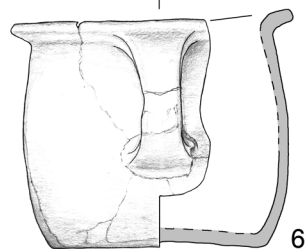
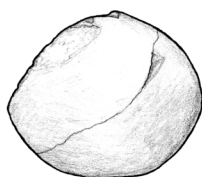
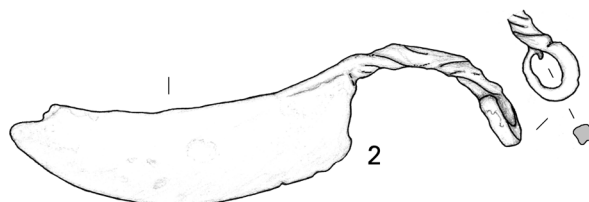
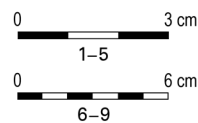
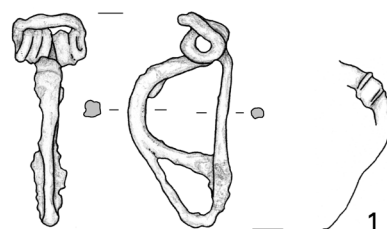
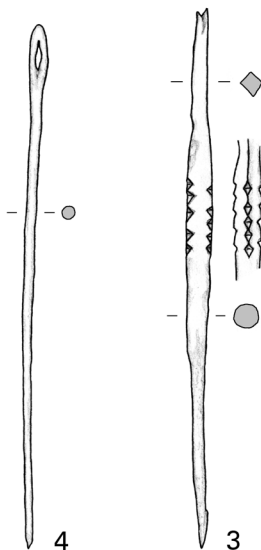
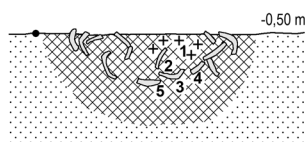
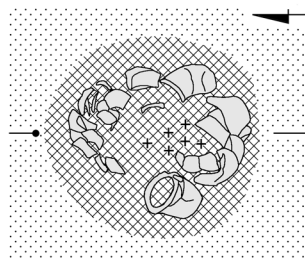
Obiekt 53
Feature

Tablica XXVIII. Dąbek, stan. 9. Obiekt 52: 1 – żelazo, 2 – glina. Obiekt 53 (cd.): 9 – glina. Obiekt 54: 1 – żelazo, 2, 3 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate XXVIII. Dąbek, site 9. Feature 52: 1 – iron, 2 – clay. Feature 53 (cont.): 9 – clay. Feature 54: 1 – iron, 2, 3 – clay (drawn by A. Mistewicz)

Obiekt 55
Feature

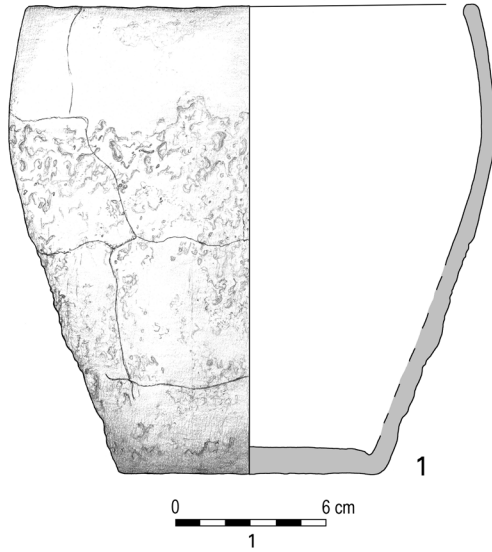
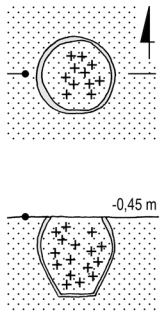

Tablica XXIX. Dąbek, stan. 9. Obiekt 55: 1-4 – żelazo, 5 – kamień, 6-9 – glina (rys. A. Mistewicz)

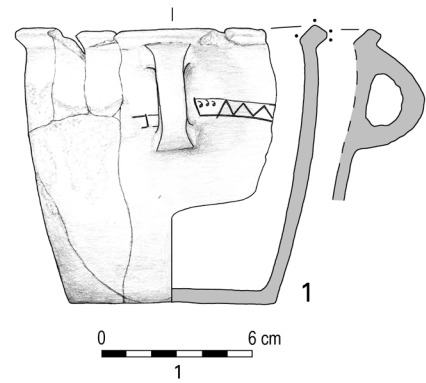
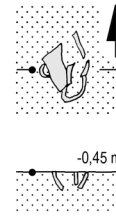
Plate XXIX. Dąbek, site 9. Feature 55: 1-4 – iron, 5 – stone, 6-9 – clay (drawn by A. Mistewicz)

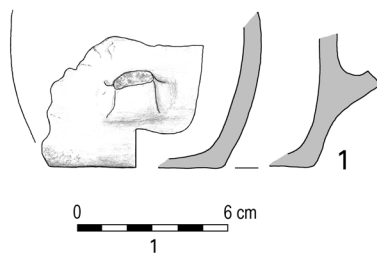
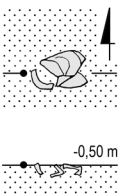
Obiekt 56
Feature

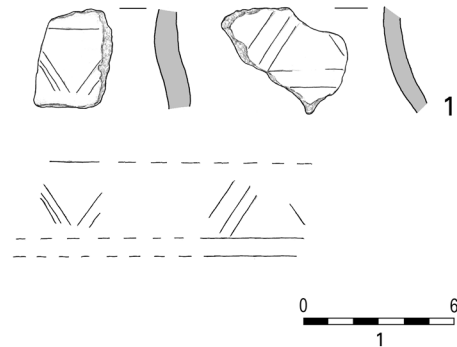
Obiekt 57
Feature

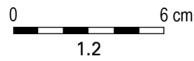
Obiekt 58
Feature

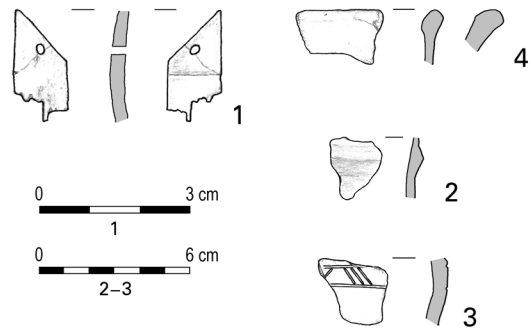
Obiekt 64
Feature

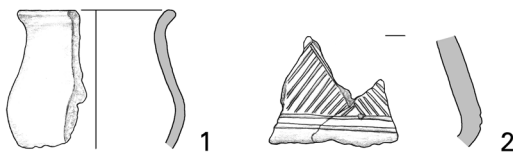
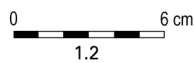
Obiekt 61
Feature

Obiekt 65
Feature

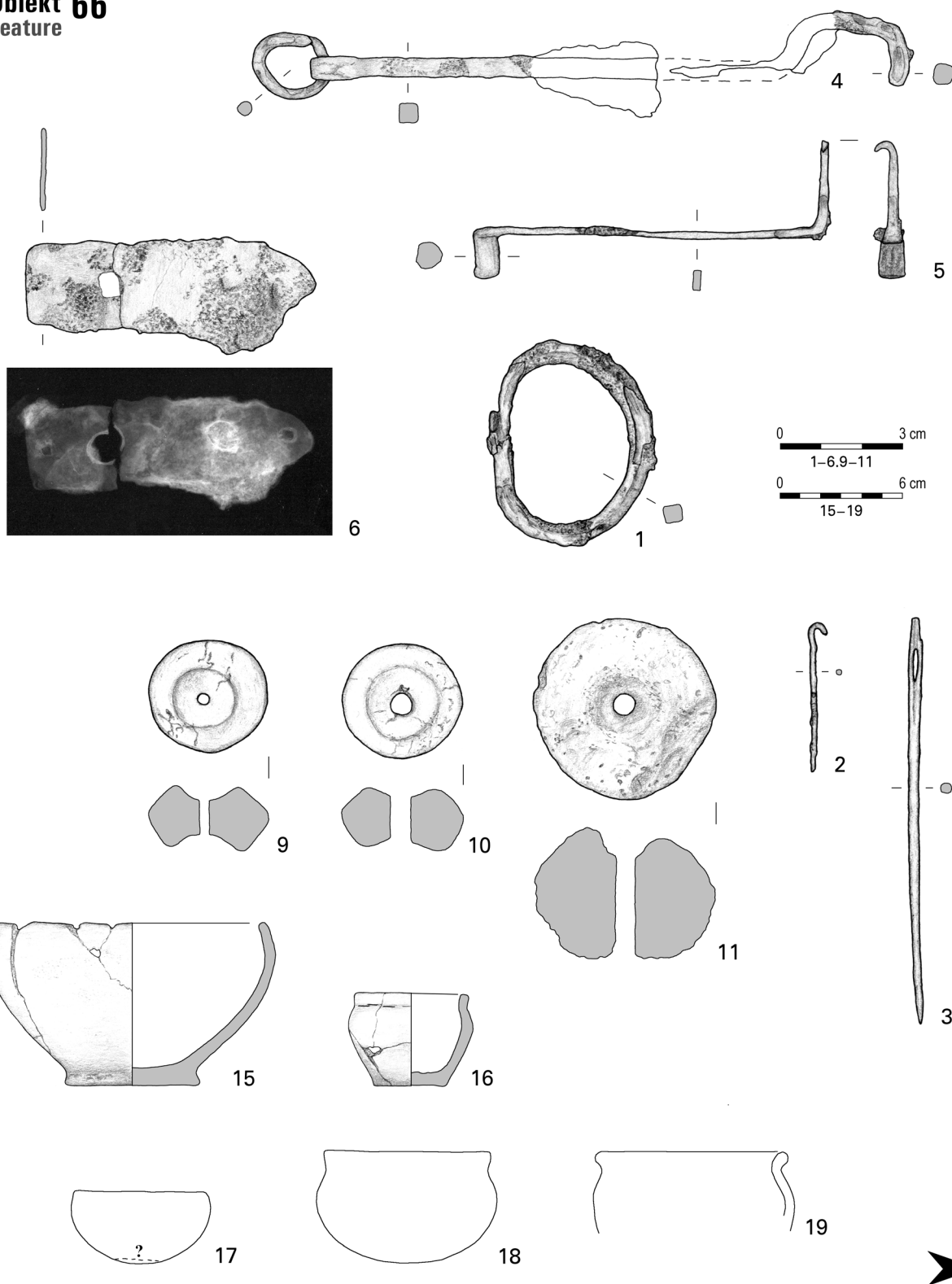
Obiekt 62
Feature

Tablica XXX. Dąbek, stan. 9. Obiekt 56: 1 – glina. Obiekt 57: 1 – glina. Obiekt 58: 1 – glina. Obiekt 61: 1, 2 – glina. Obiekt 62: 1, 2 – glina. Obiekt 64: 1 – glina. Obiekt 65: 1 – kość lub poroże, 2–4 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate XXX. Dąbek, site 9. Feature 56: 1 – clay. Feature 57: 1 – clay. Feature 58: 1 – clay. Feature 61: 1, 2 – clay. Feature 62: 1, 2 – clay. Feature 64: 1 – clay. Feature 65: 1 – bone or antler, 2–4 – clay (drawn by A. Mistewicz)

Obiekt 66
Feature

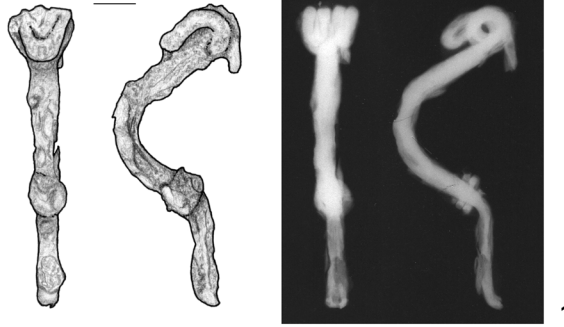
Tablica XXXI. Dąbek, stan. 9. Obiekt 66: 1-6 – żelazo, 9-11, 15-19 – glina (rys. A. Mistewicz, rtg. W. Weker)

Plate XXXI. Dąbek, site 9. Feature 66: 1-6 – iron, 9-11, 15-19 – clay (drawn by A. Mistewicz, X-ray image by W. Weker)

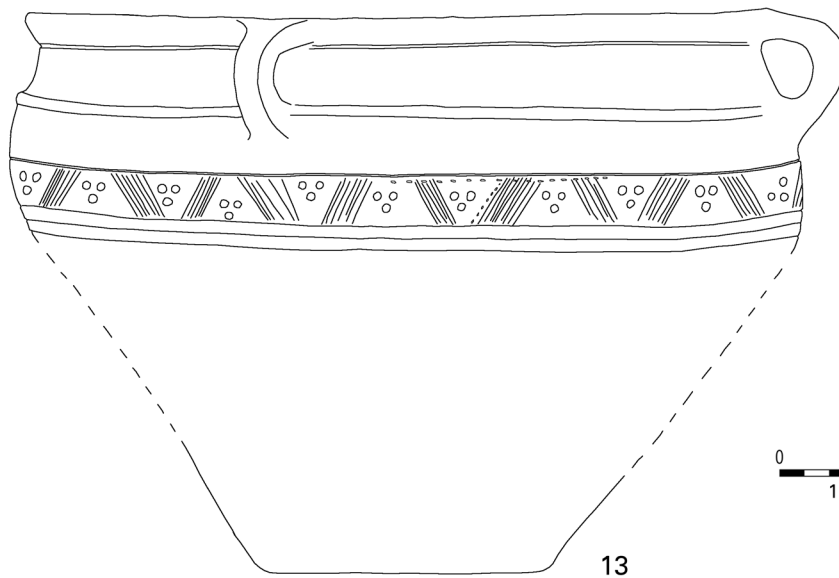
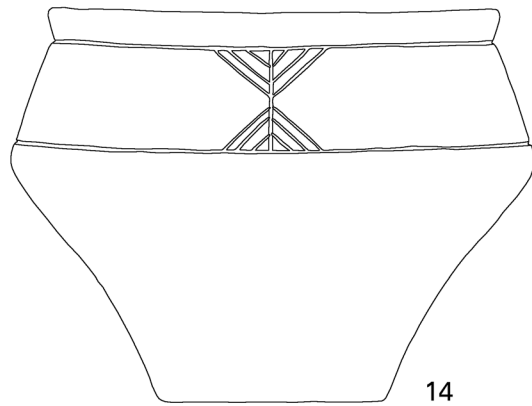
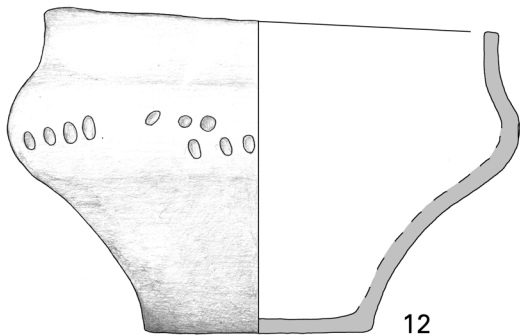
Obiekt 69
Feature

Obiekt 70
Feature

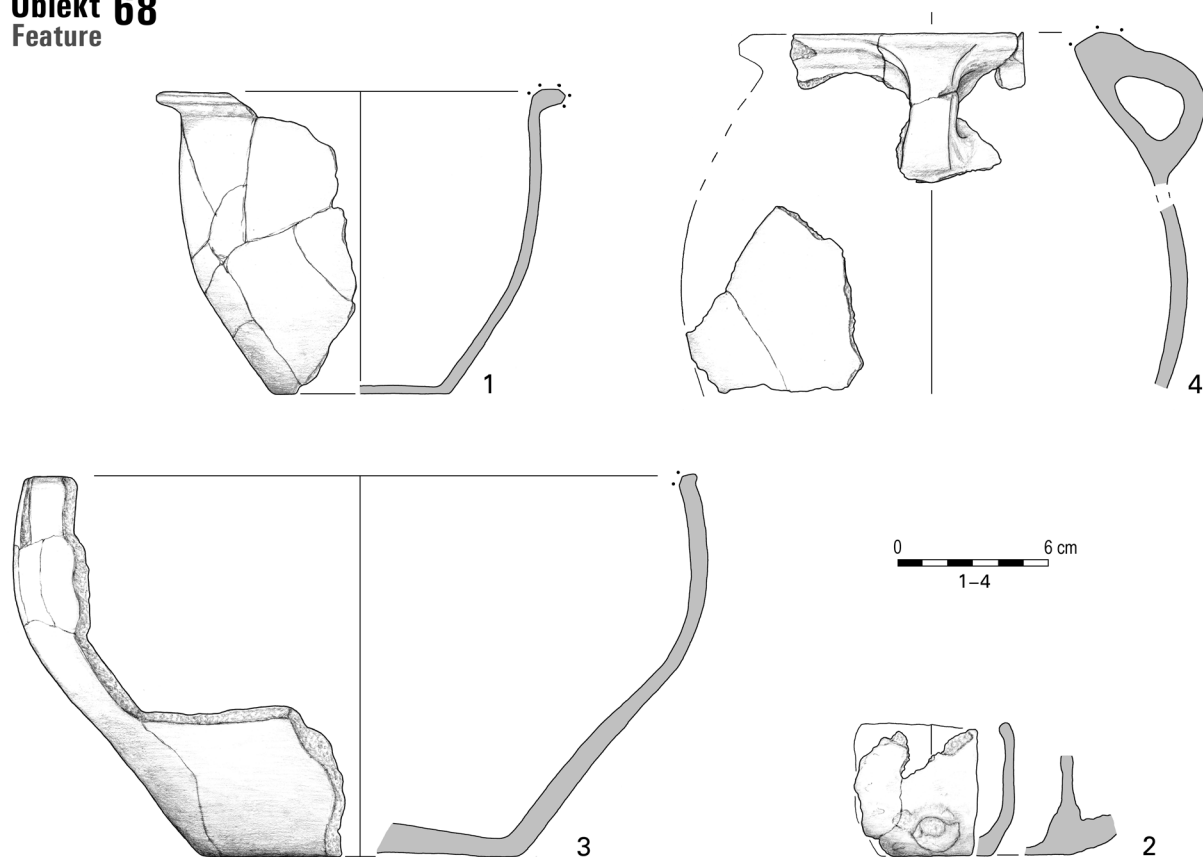
Obiekt 66
Feature

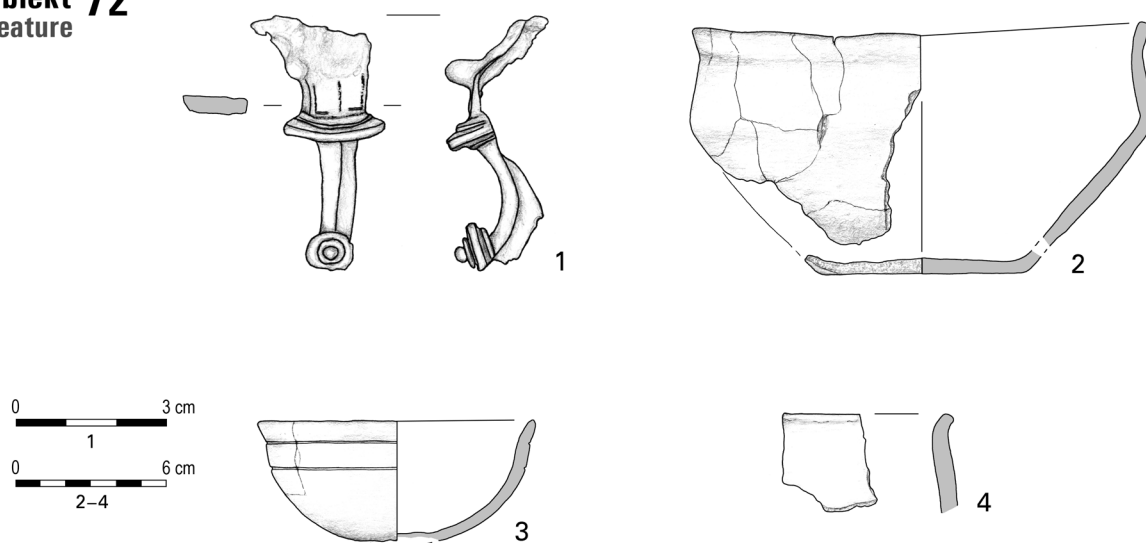
Tablica XXXII. Dąbek, stan. 9. Obiekt 66 (cd.): 12-14 – glina. Obiekt 69: 1 – glina. Obiekt 70: 1 – żelazo (rys. A. Mistewicz, rtg. W. Weker)

Plate XXXII. Dąbek, site 9. Feature 66 (cont.): 12-14 – clay. Feature 69: 1 – clay. Feature 70: 1 – iron (drawn by A. Mistewicz, X-ray image by W. Weker)

Obiekt 68
Feature

Obiekt 72
Feature

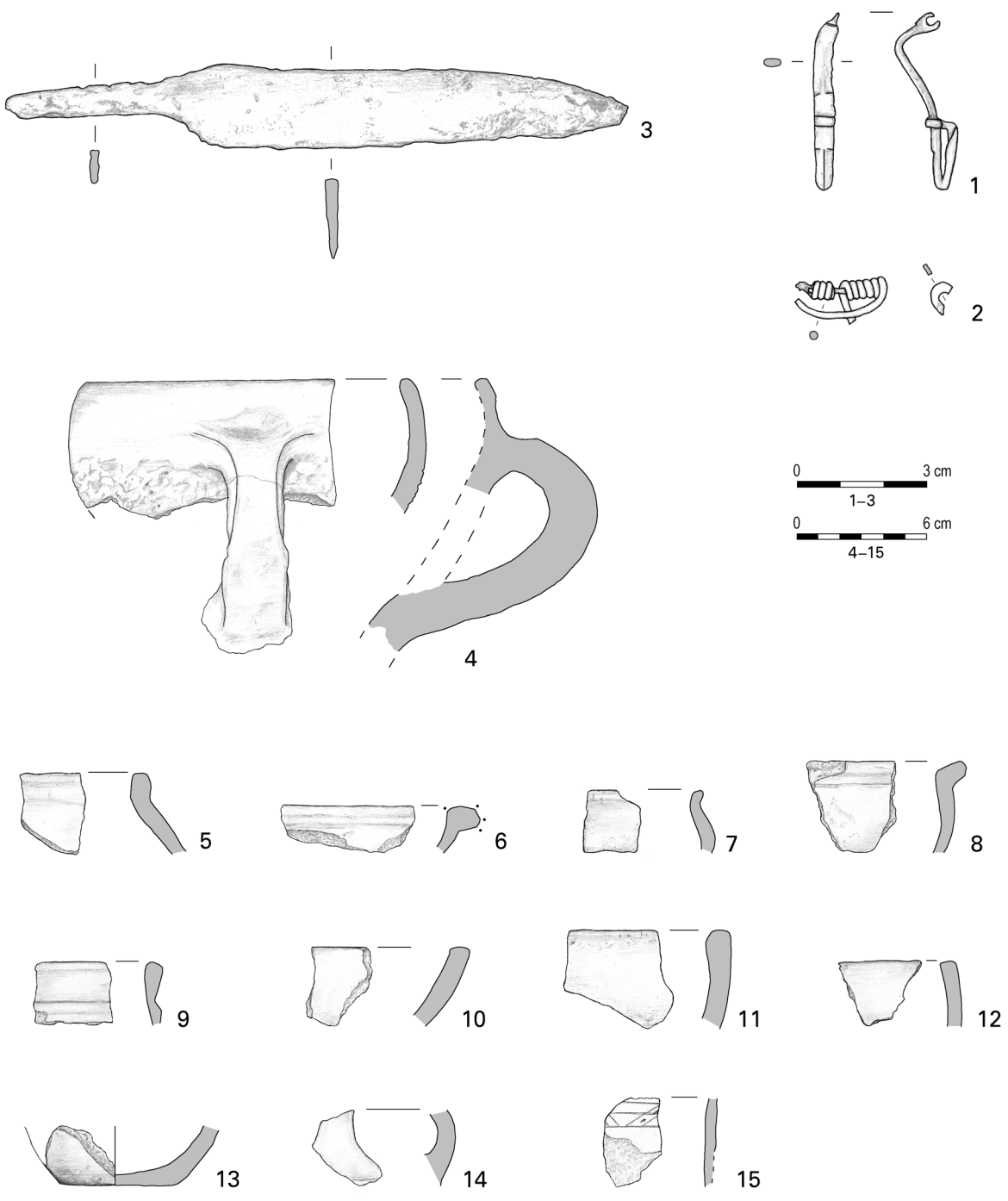

Tablica XXXIII. Dąbek, stan. 9. Obiekt 68: 1-4 – glina. Obiekt 72: 1 – brąz, 2-4 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate XXXIII. Dąbek, site 9. Feature 68: 1-4 – clay. Feature 72: 1 – bronze, 2-4 – clay (drawn by A. Mistewicz)

Znaleziska luźne
Stray finds

Tablica XXXIV. Dąbek, stan. 9. Znaleziska luźne: 1 – brąz, 2 – srebro (?), 3 – żelazo, 4–15 – glina (rys. A. Mistewicz)

Plate XXXIV. Dąbek, site 9. Stray finds: 1 – bronze, 2 – silver (?), 3 – iron, 4–15 – clay (drawn by A. Mistewicz)

Tablica XXXV. Dąbek, stan. 9. Wybrane zabytki (obiekt/nr kat.): 1 – obiekt 3/1; 2 – obiekt 3/2; 3 – obiekt 19/1; 4 – obiekt 54/1; 5 – obiekt 13/1; 6 – obiekt 27/4; 7 – obiekt 26/1 (fot. A. Maciałowicz, zabytek nr 7 – fot. M. Bogacki)

Plate XXXV. Dąbek, site 9. Select artefacts (feature/cat. no.): 1 – feature 3/1; 2 – feature 3/2; 3 – feature 19/1; 4 – feature 54/1; 5 – feature 13/1; 6 – feature 27/4; 7 – feature 26/1 (photo by A. Maciałowicz, artefact no. 7 – by M. Bogacki)

Tablica XXXVI. Dąbek, stan. 9. Wybrane zabytki (obiekt/nr kat.): 1 – obiekt 11/3; 2 – obiekt 11/7; 3 – obiekt 21/1; 4 – obiekt 14/1 (fot. A. Maciałowicz)

Plate XXXVI. Dąbek, site 9. Select artefacts (feature/cat. no.): 1 – feature 11/3; 2 – feature 11/7; 3 – feature 21/1; 4 – feature 14/1 (photo by A. Maciałowicz)

Tablica XXXVII. Dąbek, stan. 9. Wybrane zabytki (obiekt/nr kat.): 1 – obiekt 20/9; 2 – obiekt 20/8; 3 – obiekt 44/1; 4 – obiekt 50/5 (fot. A. Maciałowicz)

Plate XXXVII. Dąbek, site 9. Select artefacts (feature/cat. no.): 1 – feature 20/9; 2 – feature 20/8; 3 – feature 44/1; 4 – feature 50/5 (photo by A. Maciałowicz)

1

2

3

Tablica XXXVIII. Dąbek, stan. 9. Obiekty w trakcie eksploracji: 1 – obiekt 40; 2 – obiekt 41; 3 – obiekt 44 (fot. A. Grzymkowski)
Plate XXXVIII. Dąbek, site 9. Features during exploration: 1 – feature 40; 2 – feature 41; 3 – feature 44 (photo by A. Grzymkowski)

Tablica XXXIX. Dąbek, stan. 9. Obiekty w trakcie eksploracji: 1 – obiekt 51; 2 – obiekt 55; 3 – obiekt 56 (fot. A. Grzymkowski)

Plate XXXIX. Dąbek, site 9. Features during exploration: 1 – feature 51; 2 – feature 55; 3 – feature 56 (photo by A. Grzymkowski)

1

2

3

4

Tablica XL. Dąbek, stan. 9. Obiekty w trakcie eksploracji: 1 – obiekt 46; 2 – obiekt 49; 3 – obiekt 50; 4 – obiekt 54 (fot. A. Grzymkowski)
 Plate XL. Dąbek, site 9. Features during exploration: 1 – feature 46; 2 – feature 49; 3 – feature 50; 4 – feature 54 (photo by A. Grzymkowski)

Autorzy | Authors

dr Anna Mistewicz
Muzeum Narodowe w Warszawie
email: amistewicz@mnw.art.pl
<https://orcid.org/0000-0002-4216-1799>

dr Andrzej Maciałowicz
Wydział Archeologii
Uniwersytet Warszawski
email: amacialowicz@uw.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0003-0848-4655>

mgr Marcin Woźniak
Muzeum Starożytnego Hutnictwa Mazowieckiego
im S. Woydy w Pruszkowie
email: marcin.wozniak@yahoo.pl
<https://orcid.org/0000-0003-0488-8935>

dr Michał Dzik
Instytut Archeologii
Uniwersytet Rzeszowski
email: mdzik@ur.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0003-1584-4452>

dr Łukasz Maurycy Stanaszek
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
email: stanaszek@pma.pl
<https://orcid.org/0000-0003-2743-2922>

dr Anna Gręzak
Wydział Archeologii
Uniwersytet Warszawski
email: abgrezak@uw.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-6178-3577>

dr hab. Teresa Tomek
Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt
Polska Akademia Nauk
email: toteresa@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8278-3031>

prof. dr hab. Jerzy Maik
Instytut Archeologii i Etnologii
Polska Akademia Nauk
email: jotem4@wp.pl
<https://orcid.org/0000-0001-7655-8068>

mgr Iwona Pannenko
Muzeum Narodowe w Warszawie
(do 2007 r. / until 2007)
email: iwpan@o2.pl

dr inż. Aleksandra Towarek
Wydział Inżynierii Materiałowej
Politechnika Warszawska
email: aleksandra.towarek.dokt@pw.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0001-7086-7513>

BAR
BARI
GUM